

An aerial photograph of a rural landscape. In the foreground, a multi-lane asphalt road with white dashed markings curves from the bottom left towards the center. To its right, a smaller road forms a roundabout with a central grassy area. The background shows rolling hills with green and brown fields, scattered trees, and a small cluster of buildings with red-tiled roofs. A large orange square is overlaid on the right side of the image, containing the text 'Bloc 6' in white.

Bloc 6

Les unitats de paisatge

Estructura de les fitxes

Tot seguit es mostren els continguts que presenten les fitxes, així com l'ordre en el qual es presenten aquests continguts.

La primera pàgina presenta les dades generals de la unitat i els seus trets més característics, juntament amb una fotografia representativa de la unitat. La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge amb la xarxa de miradors i itineraris i les dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl (reclassificat a partir del mapa de cobertes del sòl del CREAM, 2009)

	Aigua continental
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

256

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals del paisatge. Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (com el clima, la litologia, els processos geomorfològics, el relleu o l'aigua) i dels elements que el constitueixen (com ara les formacions vegetals i hàbitats).

Evolució històrica del paisatge. Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han propiciat els canvis al llarg de la història. Els assentaments urbans i les infraestructures viàries tenen un especial protagonisme pel seu paper de motor o catalitzador de la transformació.

Organització i dinàmica actual del paisatge. Aquest apartat s'inicia amb una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment que formen l'estructura

actual del paisatge de la unitat i que en defineixen el seu caràcter (diversitat i distribució en l'espai dels usos agrícoles i forestal; tipus de teixits urbans i tipologies constructives, importància de les infraestructures de comunicació i el seu paper vertebrador o com a fractures del territori i el paisatge, etc.). A continuació es defineixen les tendències i els canvis ocorreguts en el paisatge fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen. Es destaquen les principals dinàmiques socioeconòmiques i naturals que fan evolucionar el paisatge, assenyalant les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior. També es defineixen aquells factors i processos que incideixen negativament en la qualitat del paisatge (com ara les pedreres, els polígons d'activitat econòmica i les urbanitzacions de baixa densitat) així com els riscos que amenacen els valors naturals, culturals i econòmics, ja siguin naturals o bé induïts directament o indirectament per l'acció humana (com ara incendis, esllavissaments, inundacions, canvi climàtic, etc.). Finalment, es defineix quina pot ser la possible evolució futura de la unitat.

Expressió artística del paisatge. Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. S'inclouen relats de viatgers, textos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (llegendes, danses, quadres) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

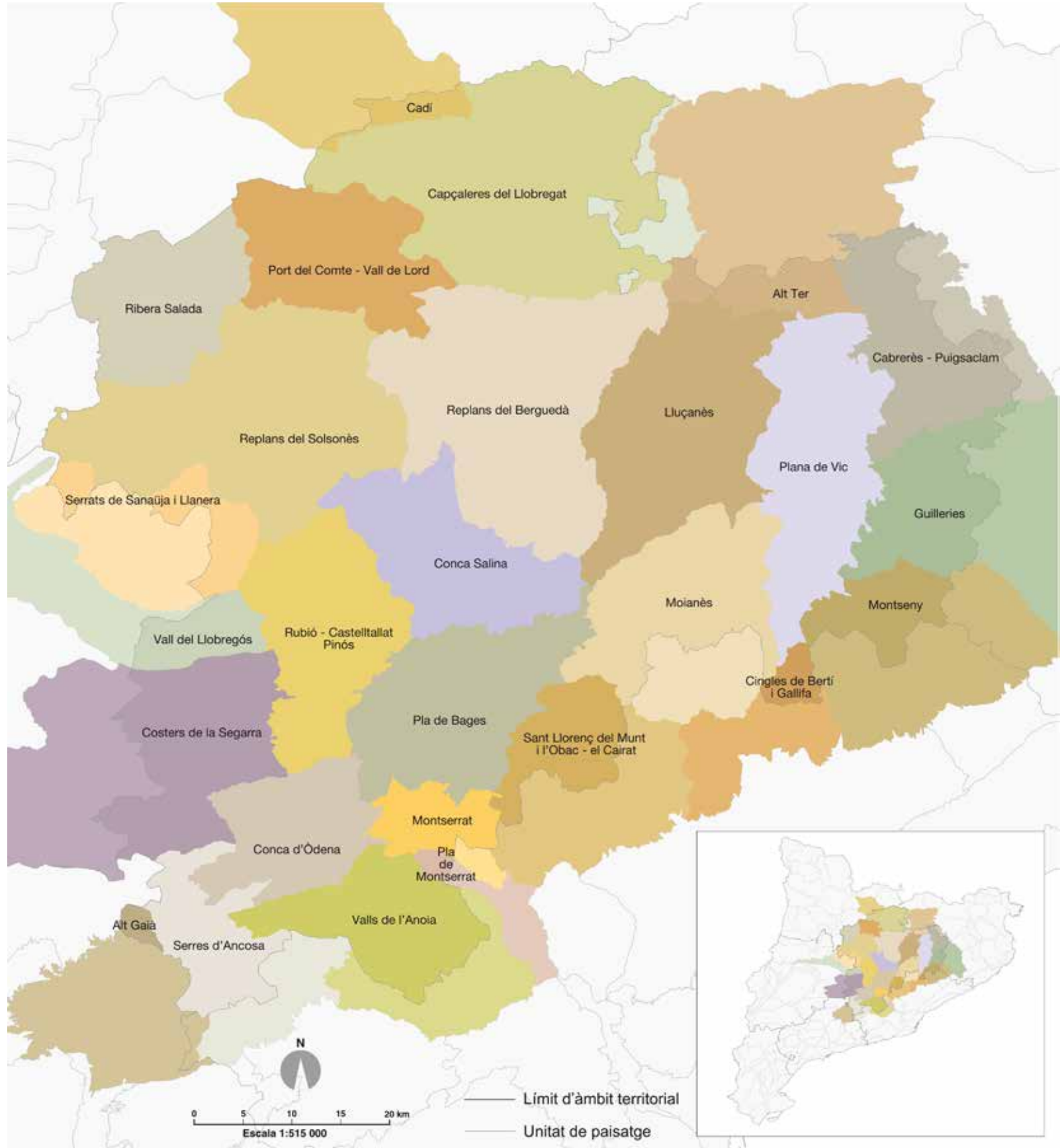
Valors en el paisatge. Una descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els naturals i ecològics dels culturals (històrics, religiosos, identitaris), socials i estètics. Es presenten els principals elements –tangibles i intangibles– i àrees d'interès per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge. Es prioritzen els punts i les rutes més importants des del punt de vista del recorregut i la visibilitat que ofereixen, i s'esmenten breument els altres. S'inclou una breu descripció de la visió del paisatge i de les unitats de paisatge veïnes que s'observen.

Avaluació del paisatge. Es presenten les debilitats, amenaces, fortaleces i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, en clau de sostenibilitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions. Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions. En aquest apartat es mostren els objectius de qualitat paisatgística, amb la proposta de criteris i accions, que s'han formulat a partir de les aspiracions ciutadanes sorgides dels processos de participació ciutadana.

Unitats de paisatge de les Comarques Centrals

1. Alt Gaià

Comarca:

Alt Camp, Anoia i Conca de Barberà.

Superfície:

21.177 ha (1.156 ha corresponen a les Comarques Centrals i 20.021 ha al Camp de Tarragona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: Bellprat. També inclou Pontils, Querol, el Pont d'Armentera, Aiguamúrcia, Sarral, Barberà de la Conca, la Cabra del Camp i les Piles, al Camp de Tarragona.

258

El castell de Queralt és un dels miradors des d'on es pot tenir una visió global del paisatge de l'Alt Gaià i de la transició cap al paisatge de les Serrès d'Ancosa. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de caràcter muntanyós. Relleu abrupte amb altituds dels cims més elevats properes o fins i tot un xic per sobre dels 1.000 m.
- Les pinedes de pi blanc ocupen una gran extensió i s'estenen sobretot per les parts altes de la serra de Brufaganya. La vegetació de caràcter arbustiu, brolles de romaní, és present arreu, sobretot a les parts baixes del relleu.
- El riu Gaià travessa el territori de nord a sud fortament encaixat en els materials calcaris, i vertebrava l'espai tant des d'un punt de vista físic com humà.
- En els pocs replans que ofereix el relleu i en les estretes valls obertes es conreen cereals de secà. En altres indrets de la unitat també es conreen vinyes.
- Els nuclis de població més importants se situen a les ribes del riu Gaià: Pontils, Santa Perpètua de Gaià i Querol. El nucli de Bellprat, situat a la plana, és l'únic que pertany a l'àmbit de les Comarques Centrals.
- El conjunt de plataformes tabulars, que formen relleus suaus de fàcil lectura, presents en el sector nord.
- El contrast cromàtic que crea el mosaic agrícola format per conreus i a les vores amb més pendent per bosc.
- Zona amb presència de nombrosos castells en punts elevats, visibles des de bona part del territori.
- Les surgències d'aigua i les fonts, com la font del Nadal, la font de Bon Nom o la font de Riudeboix.
- Els petroglifs –o roques esculpides– dels Ferriols com a mostra d'art rupestre esquemàtic datat entre final del tercer mil·lenni i el segle VI aC.

Mirador

— Itinerari motoritzat

— Itinerari no motoritzat

38 Coll de Port - Bellprat

43 Bellprat - Monestir de Montserrat

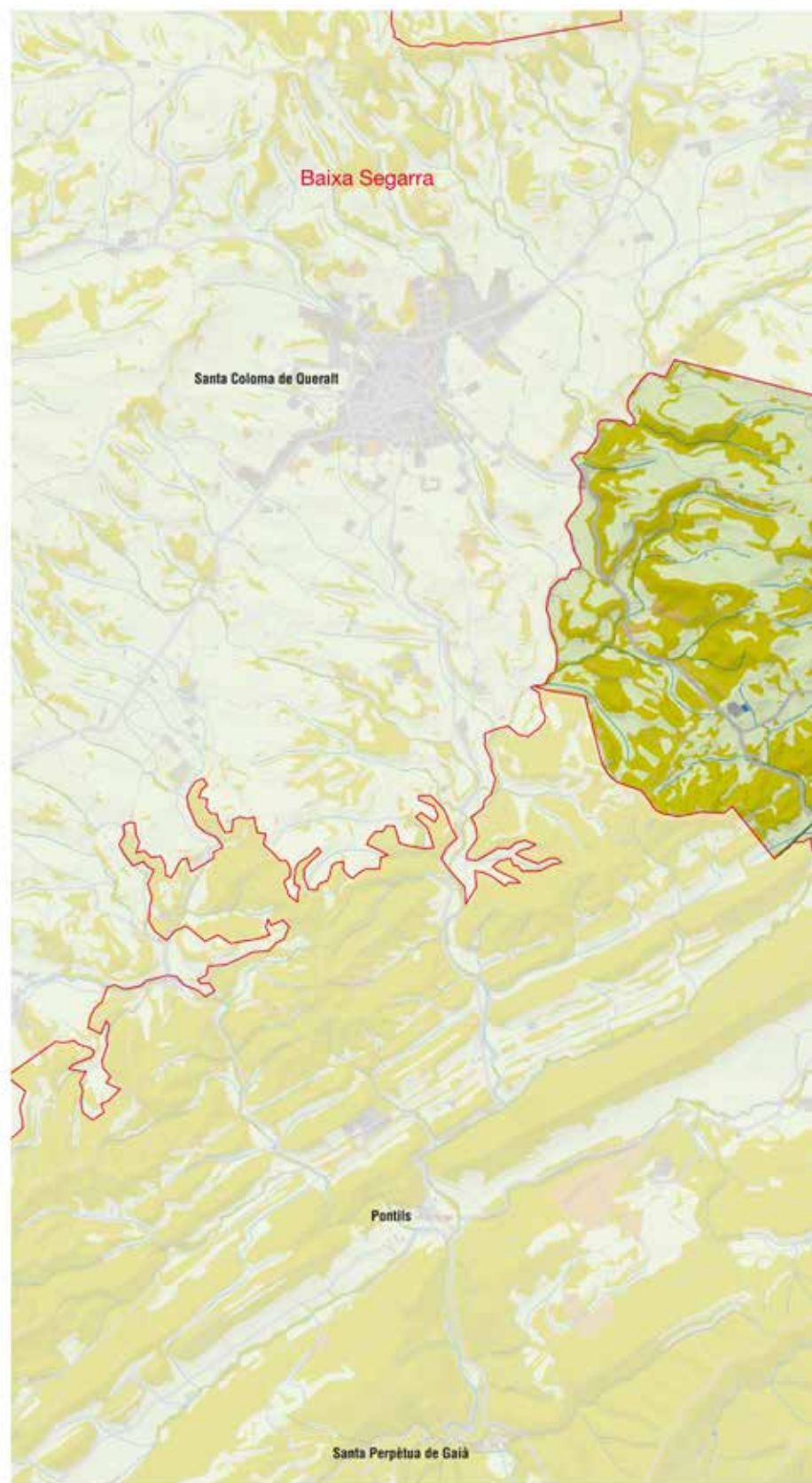

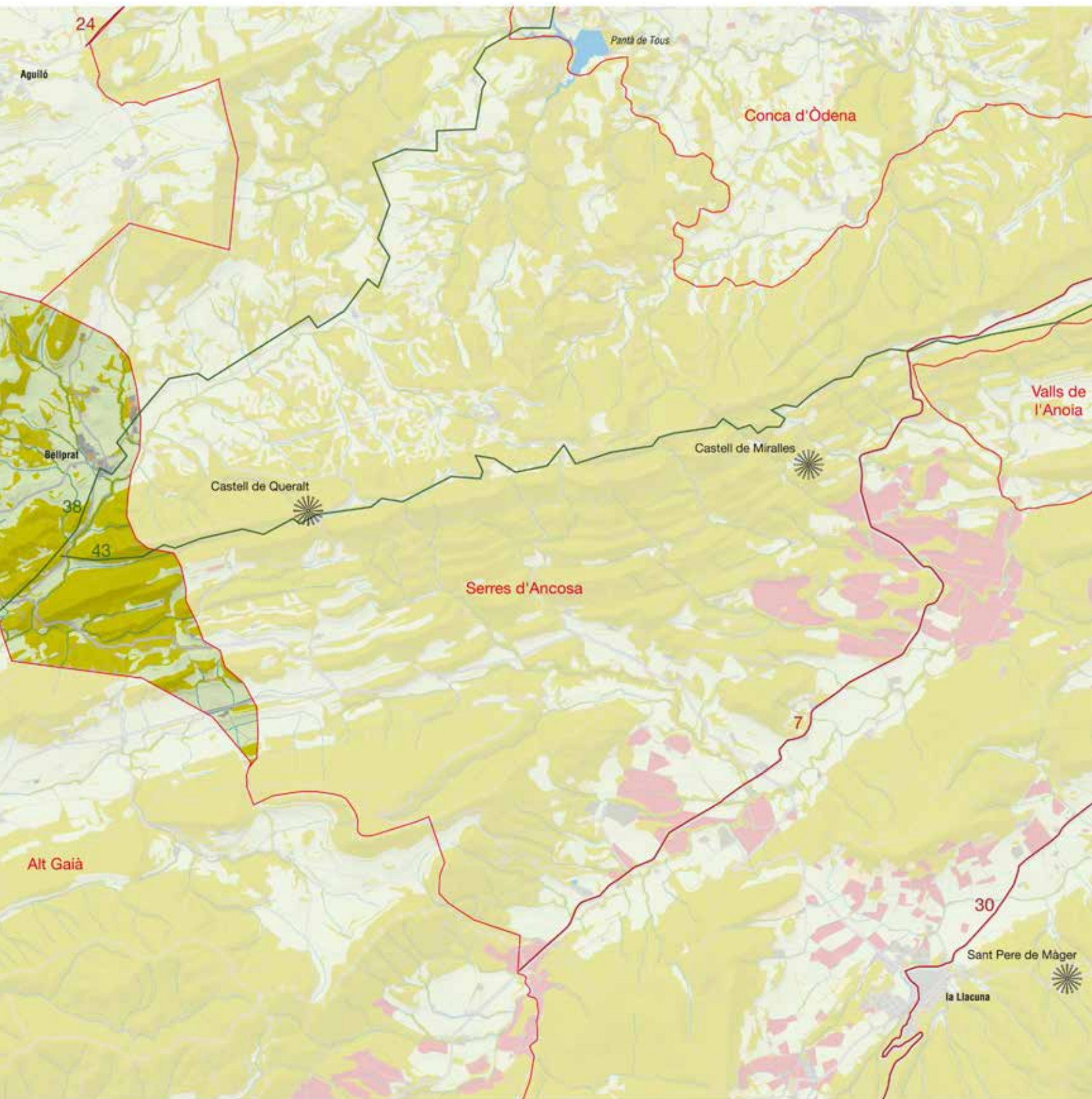
260

Escala 1:50 000

0 500 1 000 1 500 m

Elements naturals del paisatge

La unitat de paisatge de l'Alt Gaià s'estén pel sector dels altiplans de Santa Coloma de Queralt, sobre un territori accidentat per la serra de Queralt, que té la seva màxima elevació al cim proper del castell de Queralt (856 m), que forma part de la serralada Prelitoral Catalana, entre les plataformes tabulars del bloc del Gaià i l'Alta Segarra, i separa la conca del Llobregat (riera de Miralles o de Carme) de la del Gaià (riu de Boix).

La geologia de la unitat respon a les característiques pròpies de la serralada Prelitoral en el seu tram central. El sòcol està constituït per pissarres paleozoïques. Sobre aquest sòcol paleozoic descansa la sèrie de materials del Triàsic: dos nivells de capes de calcàries i dolomies, que donen lloc a cingleres abruptes, intercalades per margues, gresos i argiles de color rogenc de la serra de Queralt, que es comporten com materials tous. De fet, les cingleres calcàries de color blanquinós són visibles des de molts punts, com al paratge del castell de Saburella i constitueixen un element característic del paisatge. El riu Gaià, com que segueix un traçat inversemblantment perpendicular a la disposició de l'estructura del relleu, ha obert congostos estrets i escarpats on també ha deixat al descobert els materials citats, i ha donat lloc a paratges d'alt valor escènic. En molts altres punts, el relleu en costes, típic d'aquesta disposició dels materials, queda emmascarat per la densa coberta vegetal.

262

Els cursos fluvials que creuen aquest espai són de poca importància, a excepció del riu Gaià. El Gaià neix al nord de la unitat, a la Conca de Santa Coloma de Queralt. Entra a l'Alt Gaià per Pontils, i segueix un recorregut de direcció nord-sud, vorejant les vessants occidentals de la serra de Brufaganya. Tota la unitat pertany a la conca del Gaià mitjançant el riu de Boix, que recull les aigües de les dues vessants de la serra de Queralt i segueix la direcció de nord-est a sud-oest imposada per la serralada Prelitoral i de l'extrem llevantí de l'altiplà de Santa Coloma.

El clima correspon al tipus mediterrani prelitoral central, amb precipitacions que oscil·len entre els 600 i 900 mm anuals i un règim estacional màxim de tardor. La temperatura mitjana anual se situa entre els 11 i 15 °C, i l'amplitud tèrmica mitjana anual, entre els 15 i 18 °C. És important en aquesta unitat l'efecte de barrera que representa la serralada Prelitoral per a la penetració de la influència marina mediterrània, alhora que la continental vers les terres penedesenques.

El fort pendent que presenta l'Alt Gaià –gairebé onze graus de mitjana– condiciona en bona mesura els usos del sòl que s'hi desenvolupen. No és estrany, doncs, que la vegetació espontània ocupi més del 80% de la superfície de l'Alt Gaià. La vegetació arbustiva predomina en el paisatge i es compon de brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), estructurades per arbusts com el bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i nombroses plantes aromàtiques, com el romaní (*Rosmarinus officinalis*) i la farigola (*Thymus vulgaris*). Cap a la serra de Queralt, especialment a l'obaga de Bellprat, es fan bones pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). De manera puntual es troben peus aïllats d'alzina (*Quercus ilex*) i de roure cerrioide

Els plegaments de la serralada Prelitoral generen estretes valls al seu interior. Observatori del Paisatge

(*Quercus cerrioides*), que arriben a formar petits rodals de certa entitat en exposicions obagues i clotades frescals.

La fauna de la unitat és la pròpia d'indrets oberts; s'hi pot trobar el conill (*Oryctolagus cuniculus*) i la perdiu (*Alectoris rufa*), així com tot un seguit de passeriformes: la bosqueta (*Hipolais polyglotta*), el mosquiter (*Phylloscopus bonelli*) o el trist (*Cisticola juncidis*); també es poden sentir ocells més voluminosos, com el puput (*Upupa epops*) i el cucut (*Cuculus canorus*). A les zones de pinedes és freqüent l'esquirol (*Sciurus vulgaris*).

Evolució històrica del paisatge

Cal considerar la reduïda dimensió de l'Alt Gaià comprès a les terres de les Comarques Centrals per entendre l'escassa casuística poblacional a partir de la qual es pot reconstruir l'evolució del paisatge. En aquest àmbit territorial, la unitat se cenyeix únicament a la part de ponent del municipi de Bellprat.

Fins aquest moment, no s'ha localitzat cap jaciment arqueològic del Paleolític ni del Neolític, tot i que la proximitat dels jaciments de Santa Coloma de Queralt fa creure que els seus pobladors feien incursions en cerca de caça i de recursos silvícoles. Els boscos d'alzinars que avui tenen una presència esporàdica probablement formaven importants masses, i les rouredes també devien ser força presents a l'empara de la serra de Queralt. La resta més eixuta del territori podria ser ocupada pel garric i la brolla de romaní.

L'edat dels metalls està ja ben representada a la unitat, amb els jaciments de l'edat del bronze de Coll Roig, lloc d'habitació amb estructures conservades, i de l'Obaga del Xeco i el Forcadell, també llocs d'habitació. Al període del ferro pertanyen Ca l'Aleman (al límit de la unitat amb Serres d'Ancosa), explotació agropecuària i lloc d'hàbitat i d'enterrament; el Coll Blanc i de nou el Forcadell. Aquests hàbitats, pertanyents ja a la cultura ibera, no degueren ser

Nucli de Bellprat a mitjan segle xx, amb l'església de Sant Salvador com a element predominant. ICGC, Fons Cuyàs

gaire importants tenint en compte les restes trobades, però també perquè no s'adaptaven al model de situació típic dels poblats ibers, en llocs aturonats i amb importants condicions defensives. Tot i així, seria el primer moment en què uns habitants autòctons van incidir directament sobre el paisatge donades les seves capacitats agràries i ramaderes. No en va els ibers representen l'ocupació definitiva i l'explotació sistemàtica del territori amb l'aparició d'innovacions tècniques. Alguns boscos de la part central de la unitat van començar a ser artigats i part del sotabosc existent s'emprava com a espai de pasturatge per als ramats. Els conreus clapejaven el paisatge amb ordi, blat, espelta, pèsols, llenties i hortalisses on hi havia disposició d'aigua suficient. També es va conrear la civada per a ús farratger.

Tampoc no queden evidències del pas dels romans, però, generalitzant d'acord amb altres unitats semblants del Principat, se suposa que el període va significar una continuació de les tradicions i modes de vida dels ibers, amb les millores oportunes en els sistemes productius i comercials. Les superfícies conreades no degueren créixer gaire més tot i que en algunes d'elles podria haver augmentat la pressió antròpica.

Visigòtics i musulmans es van succeir en l'ocupació del territori però no n'hi ha gaires empremtes en el paisatge. La caiguda de l'Imperi romà va significar una reculada socioeconòmica generalitzada; per tant, es pot suposar una disminució de la pressió antròpica sobre el territori i una certa recuperació de les bosquines i matollars, especialment els segles ix i x, quan la pressió cristiana sobre els musulmans va arribar a la contrada, fet que va deixar una ampla banda d'incertesa o terra de ningú. A principis del segle xi, Queralt es va constituir en terme castral a l'entorn del castell de Queralt (976), englobant la part de Bellprat que correspon a l'Alt Gaià. Aquest castell va marcar, al segle x, el punt límit del repoblament de la Marca Hispànica vers la zona del Gaià.

Entrat el segle xi, la població es va consolidar, els conreus i prats van emprendre de nou una embranzida i van guanyar espai a les bosquines i als boscos que es conservaven des de temps paleo-

lítics, especialment sobre els sòls argilosos i margosos, la cerca dels quals va configurar una població força disseminada sobre el territori, amb un petit nucli de caire rural (Bellprat). Durant la major part de l'edat mitjana, el centre neuràlgic de Bellprat va estar constituït pel castell de Queralt, al costat del qual es va aixecar l'església romànica de Sant Jaume de Queralt.

Amb tot, però, la població va ser tradicionalment escassa i disseminada, seguint el ritme evolutiu de les contrades rurals del Principat fins avui dia. La pesta negra i les males collites del segle xiv van afavorir un descens de la demografia, inicialment per l'elevada mortalitat i posteriorment per l'emigració a les ciutats davant la fam i la misèria de la pagesia, fet que es va traduir en un abandonament generalitzat del camp i una recuperació de les bosquines i matollars. Posteriorment, es va produir una bonança econòmica a tot el principat gràcies a la difusió de la nova agricultura i l'obertura al mercat americà. Fou un moment de màxim demogràfic, amb l'abandonament de conreus i l'herència ja quasi desapareguda de feixes i bancos entre els boscos, principalment de pi blanc, que van colonitzar de nou aquestes terres.

Posteriorment, la mecanització del camp i la millora dels camins va comportar la possibilitat de tornar a conrear àrees abandonades, però a partir dels anys cinquanta es va experimentar un descens mantingut fins arribar als 92 habitants per al conjunt municipal el 2009, amb una població dispersa del 92% tot i que concentrada als indrets aptes per a l'activitat agrària, bàsicament de secà amb predomini gairebé absolut del cereal.

L'agricultura és completada amb certa explotació ramadera, com ho testimonien algunes granges disperses pel territori i també per una reduïda explotació forestal; el sector primari domina l'economia de l'indret, tot i existir població que es desplaça diàriament a treballar a la indústria dels termes veïns. En conjunt, els darrers anys, la unitat ha presentat estabilitat, i la morfologia del seu principal nucli urbà, Bellprat, quasi no ha conegut modificacions prou importants que puguin la trama urbana original.

Els vessants més abruptes i els sòls menys aptes per al conreu, antigament conreats com evidencien les feixes abandonades, estan actualment recolonitzats per la vegetació, composta bàsicament per pinedes de pi blanc, brolles i garrigues. Els alzinars apareixen només als indrets que han sofert un menor grau d'alteració, i les rouredes es localitzen a les obagues més ombrívols. En general, l'evolució recent del paisatge és marcada per la recuperació de boscos provocada per l'abandonament de les pràctiques usuales de pastura i de les terres de conreu, que comporta alhora la disminució de la població disseminada.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquesta unitat presenta unes altituds per sobre dels 700 m al nord de la serra de Brufaganya. És una zona de muntanya baixa mediterrània que presenta una alternança entre boscos i camps de secà amb poca presència humana i un únic nucli de població: Bellprat.

264

Creuament d'una línia de molt alta tensió per una plana de fons de vall. Observatori del Paisatge

Els elements naturals en aquest sector de la unitat presenten materials de naturalesa calcària amb escassa roca i sòl al descobert, i estan representats bàsicament per la vegetació que ocupa una mica més de la meitat de la superfície del sector en boscos de pinedes de pi blanc i en matollars d'aromàtiques. Aquesta vege-

Mosaic agroforestal de l'entorn de Bellprat. ICGC

tació ha estat força malmesa pels incendis i per la desforestació, especialment per guanyar terres conreades. Les rouredes de roure valencià, així com els alzinars, no ocupen tot l'espai que els correspondria, ja que no sobrepassen el 2,5%. El riu Gaià voreja el límit sud-oest del sector, i alguns torrents hi aporten les seves minses aigües amb cabals molt irregulars, la qual cosa permet que creixin algunes rouredes seques.

Els estius eixuts amb valors d'humitat ambiental baixos, propis de terres amb cert caire continental, i la gran presència de matollars, molt propicis a la crema, afavoreixen que aquesta sigui una unitat amb un gran risc d'incendi.

Pel que fa als elements humans, se centren al voltant de la població de Bellprat, tot i que són reduïts. A l'est, al sud i a Sant Esteve de Ferriols, s'observen certes runes arquitectòniques envoltades de boscos mentre que l'element antròpic més destacat són els camps de conreu de secà, ubicats a la part central en una zona planera amb masos dispersos.

Pràcticament la meitat de la superfície del sector està ocupada per conreus de secà dedicats principalment al cultiu de blat i ordi. La seva viabilitat passa per la potenciació del sector i la complementarietat amb altres activitats, com el turisme rural. Actualment s'estan rehabilitant cases de pagès i antigues construccions per

oferir aquest tipus de serveis que, com en altres unitats, poden aconseguir retenir el jovent de la contrada i evitar-ne el despoblament i l'envelliment.

L'únic nucli de població és Bellprat, ben situat al peu de la muntanya i prop del castell de Queralt que domina la contrada. Els carrers són estrets i articulats al voltant de la parròquia de Sant Salvador. Actualment s'estan recuperant antigues cases i se'n construeixen de noves. L'única via de comunicació és la carretera BV-2201, que comunica Bellprat amb la C-432, que a la vegada uneix Santa Coloma de Queralt i Vilafranca del Penedès.

Expressió artística del paisatge

Com a expressions estrictament literàries que parlen de l'Alt Gaià cal esmentar la narració «Sant Magí del barretet», de mossèn Joan Segura, publicada a *A estones perdudes per La Il·lustració Catalana*, del principi del segle xx, en la qual l'autor fa una excel·lent descripció de l'aplec de Sant Magí de Brufaganya, tal com es devia celebrar al tombant de segle.

A partir dels anys trenta del segle xx hi ha un altre autor que posa els ulls en alguns indrets del Gaià. Es tracta de Josep Iglésies, que l'any 1932 a *La terra d'en Gallerí* fa unes descripcions literàries de Vallespinosa i de Selmella. Més endavant, l'any 1948, a *Les ciutats del món*, descriu Pontils, Santa Perpètua de Gaià i Querol, acompanyats aquesta vegada per uns dibuixos fets amb ploma segons sembla pel mateix Iglésies sota el pseudònim de Joan Dolçafel.

Josep Santesmases, en el recull d'articles *Riu avall* publicat l'any 2002, n'inclou un sobre Montagut i un altre sobre Selmella. També ha publicat el llibre de prosas poètiques sobre llocs de les terres del Gaià *Santes Creus i les terres del Gaià*. Prosas pintades, amb textos de Josep Santesmases i il·lustracions de Joan Cunillera. Hi ha textos i dibuixos dedicats a Sant Magí de Brufaganya, Pontils, Santa Perpètua del Gaià, Vallespinosa, Esblada, Saborella, Selmella, Querol, Montagut i Pinyana. D'altra banda, també cal destacar l'obra *Veus i perfils de la Baixa Segarra* (2006), que recull l'expressió artística dels principals nuclis de la Baixa Segarra i de l'Alt Gaià acompanyat d'il·lustracions de cada poble. A continuació, es presenta un petit fragment del text «La bella Baixa Segarra», de Josep Santesmases (2006), que serveix d'introducció a aquest llibre i que parla dels elements que estructuraven el paisatge de l'alt Gaià:

«Hi ha muntanyes ben estructurades, construïdes com qui d'un bloc de pedra n'esculpeix una bella forma. Sant Miquel de Montclar, la muntanya més alta i rellevant de l'Alt Gaià, és d'aquesta mena. Baixant de Sant Magí de Brufaganya emergeix darrera dels camps de sembradura, senyora i majora de totes les terres que l'envolten. De dalt estant és com un vaixell sortint de port per anar mar endins, Gaià avall, solcant, sense altra opció, l'estret port que el riu ha traçat. Deixa enrere els pobles de Biure i les Piles, la vila de Santa Coloma de Queralt i més amunt Aguiló; diu adéu a la cloïta colomina mosaic clapat de verds durs de les petites boscuries resseques, i de torrats de blats i d'ordis a punt de sega, color de crosta del pa d'abans. Sembrats que enguany, com mai, han que-

dat curts de talla, flacs, esprimatxats, malgranats» (Santesmases, 2006).

D'altra banda, Vidal Vidal, a *Les Rutes de Ponent II*. El País de les Pomes (1988), parla sobretot de Sant Magí de Brufaganya i d'altres indrets de la zona, com el nucli de Santa Perpètua de Gaià i l'església i el castell homònims:

«Aigua avall de Pontils, enmig d'un paratge solitari i remot, s'aixeca, en una marrada del riu, la impressionant silueta de Santa Perpètua de Gaià: quatre cases mig enrunades, una església abandonada i les restes d'un castell encimbellat dalt d'un turó que el riu voreja a baix de tot, formant un congost bastant profund, abans d'anar a llepar els peus d'una tremenda cinglera» (Vidal, 1998).

En el camp de les guies s'han d'esmentar les diverses edicions de *Guia-itinerària de les regions compreses desde Montserrat al Camp de Tarragona y des de la Segarra al Panadés*, d'Artur Osona, del final del XIX. Més endavant, el 1934, es va publicar la gran guia de Josep Iglésies i Joaquim Santasusagna, *Les valls del Gaià, del Foix i de l'Anoia*, que és una gran font de toponímia i de descripció paisatgística. Una excel·lent guia contemporània és *L'Alt Gaià, entre la Segarra i el Camp*, d'Ignasi Planas de Martí, publicada l'any 1999 amb la major part de guies referides a la unitat de paisatge present. Específicament centrada en els castells del Gaià hi ha la guia també editada l'any 1999 de Marina Miquel, Josep Santesmases i Dolors Saumell, *Els castells del Gaià*, amb quatre de les nou rutes dedicades a castells situats en aquest territori.

Des d'una perspectiva històrica, geogràfica i literària s'haurien de considerar el llibre *Riberes del Gaià*, publicat l'any 1931 per Francesc Blasi Vallespinosa, i el capítol «Pel Gaià abrupte», de Josep Santesmases del col·leccionable del setmanari *El Pati*, «A vol d'ocell», del 1999. També ens hem de referir als llibres de Ricard Serra de la col·lecció «Comarques i Subcomarques de Catalunya», volum 2.1, *Conca de Barberà. Priorat. Ribera d'Ebre*, del 1998, i el volum 1.1, *Alt Camp. Baix Penedès*, editat el 2005. També és interessant el llibre *Història del Santuari de Sant Magí*, publicat l'any 1887 pel mossèn Joan Segura i reeditat l'any 1994 per l'Associació Cultural Alt Gaià. Per temes històrics i també descriptius de Montagut i de Valldossera, és interessant el llibre de Josep Llenas i Rovira, *Reculls històrics de Montagut i Valldossera*, publicat per l'Institut d'Estudis Vallencs l'any 2001.

En el camp de les imatges cal valorar la *Col·lecció iconogràfica de quinze goigs del gloriós màrtir Sant Magí de Brufaganya*, editat l'any 1974, amb textos històrics i dibuixos de Vicent Morera i Bori. També les fotografies de l'*Àlbum Meravella*, volum IV de 1931. De postals, se'n recorden unes de Santa Perpètua i de Pontils, acolorides, que se situarien en el primer terç del segle xx. Com a document gràfic d'aquesta mateixa època cal esmentar el llibre *La vall del Gaià al primer terç del segle xx. Fotografies de Francesc Blasi i Vallespinosa*, publicat l'any 2000 pel Centre d'Estudis del Gaià, amb fotografies de Sant Magí de Brufaganya, Santa Perpètua de Gaià, Seguer, Vallespinosa, Querol, Saborella, Montagut i l'església de Sant Jaume.

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics reconeguts es troben a la banda sud de la unitat, que correspon a la serra de Queralt, inclosa dins del Pla d'espais d'interès natural (PEIN).

El sector més al nord de l'Alt Gaià està format per un conjunt de plataformes tabulars, com la plana de Ferriols i la plana del Vidu, que formen relleus suaus que faciliten la lectura d'un paisatge estèticament singular. Un altre valor estètic important radica en el mosaic agrícola que formen els conreus, on les vores amb més pendent i incisions dels torrents són ocupades pel bosc, fet que dona al conjunt una imatge harmoniosa, reforçada per la presència de múltiples fonts i surgències, com la font del Nadal, la font del Bon Nom o la font de Riudeboix. D'altra banda, a l'extrem sud-est, la serra de Queralt produeix una imatge més feréstega, perdent aquesta disposició en forma de mosaic, amb els vessants totalment coberts pel bosc.

Tot i que la presència humana en el territori és molt antiga –mai no ha estat gaire important–, el nombre màxim de fogatges es va produir el segle XVII. L'únic nucli urbà és Bellprat. En aquest terme municipal destaca un dels valors històrics més importants, els petroglifs (roques esculpides) dels Ferriols com a mostra d'art rupestre esquemàtic datat entre final del tercer mil·lenni i el segle VI aC, relacionats amb algun tipus de culte. Són constituïts per unes trenta cassoles foradades a la roca i comunicades entre si per uns petits reguerons, que es pensa que servien per fer lliscar els líquids rituals. Es creu que durant l'edat mitjana el lloc va ser utilitzat com a banc per rentar els difunts. Davant mateix d'aquest jaciment es va construir l'església de Sant Esteve dels Ferriols (també dita de Sant Blai, antigament), documentada al segle XIV, però probablement bastida a final del segle XII i principi del XIII. L'església és formada per una sola nau rectangular sense absis i amb teulada. Altres vestigis històrics presents en aquesta unitat són els de l'església

266

El poble de Bellprat vist des del castell de Queralt. Observatori del Paisatge

de Sant Salvador, al voltant de la qual es va bastir el poble de Bellprat, que conserva els seus vells carrers, d'estructura i aspecte originari. L'església actual data de 1631, i en reemplaça una d'anterior que tenia la categoria de parròquia des de 1425. Construïda encara seguint la tradició gòtica, consta d'una sola nau i té una espadanya de dos ulls damunt la façana principal, on el portal té un llindar recte que deixa visible a sobre un arc de descàrrega de mig punt. Cal destacar també la masia de Riudeboix, datada entre els segles XVI-XVII. Es tracta d'un gran casalot de planta quadrada amb dos portals adovellats de punt rodó i llindar de pedra. Té un matacà a les golfes sobre l'eix de la porta principal que mostra el seu caràcter defensiu.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El sector nord de la unitat pertany a la comarca de l'Anoia. Aquest sector està comunicat per la carretera B-220 de la Llacuna a Santa Coloma de Queralt i la BV-2201 a Bellprat.

Pel sector passen els senders de gran recorregut GR-7, que uneix Bellprat i Pinós, creuant camps de conreu i pinedes, i GR-172, que de Bellprat puja cap al castell de Queralt i continua cap a Montserrat.

El mirador principal d'aquest sector es troba prop de la unitat veïna de les Serres d'Ancosa; es tracta del mirador prioritari del castell de Queralt i ofereix bones visuals sobre la vall de Bellprat i les serралades contigües.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La meitat nord de l'Alt Gaià presenta una forta tendència al desdoblament, i la població disseminada gairebé ha desaparegut. La població resta concentrada al nucli principal de Bellprat, que també ha anat perdent habitants.
- En general, l'Alt Gaià presenta un dinamisme econòmic escàs a causa de l'alt grau d'aïllament de les dinàmiques econòmiques del seu entorn.
- L'agricultura és molt present a l'Alt Gaià però té un caràcter secundari i resta reduïda als pocs espais planers disponibles. Per tant, la seva continuïtat està molt condicionada per l'evolució del mercat, que actualment encara permet la producció.

Amenaces

- L'abandó de les activitats agràries i forestals suposa un augment de la massa boscosa, i, consegüentment, un augment del risc d'incendi, de manera destacada.

- La despoblació i l'abandonament progressiu de les activitats ramaderes i agrícoles poden acabar repercutint sobre el futur del paisatge.

Fortaleses

- Un paisatge agroforestal harmònic.
- Des dels serrats veïns es poden copsar bones panoràmiques del conjunt de la unitat.

Oportunitats

- El caràcter agrari i forestal de la unitat pot ser aprofitat per desenvolupar-hi agricultura ecològica que doni valor afegit al producte i al paisatge.
- El poc poblament de la contrada pot ser promocionat com a reducte de tranquil·litat i benestar.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge natural de muntanya baixa mediterrània ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Un paisatge forestal on predominen els boscos de pi blanc i grans extensions de brolles, dins uns espais oberts mantinguts i gestionats per tal de reduir el risc d'incendi.
- OQP3.** Uns paisatges fluvials de l'Alt Gaià ben conservats, valorats com a identificadors del paisatge i reforçats en el seu paper de connector paisatgístic i d'espai d'oci i gaudi social.
- OQP4.** Un paisatge agroforestal poc poblat i estructurat per masos, potenciat per l'aprofitament dels recursos associats al territori i pel turisme rural.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Considerar la possibilitat d'incorporar la zona sud-est d'aquest sector de la unitat a l'àrea de protecció de la serra de Queralt.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir l'equilibri entre el conreu de secà de cereals i les masses forestals i de matollars.
- Considerar el paisatge en mosaic com a model ecològic que cal preservar i regenerar. En aquest sentit, seria oportú elaborar un pla de foment i manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic agroforestal està més degradat i reduït.
- Promoure el control de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi forestal. En aquest sentit, convindria impulsar programes de gestió forestal amb herbívors per gestionar el sotabosc; alhora, regular l'avanç de les masses forestals sobre els espais oberts.
- En els projectes d'infraestructures viàries noves o en els d'ampliació o millora de les existents, s'haurien d'avaluar qüestions com el caràcter de la via, l'adaptació al perfil natural del terreny, la fragmentació i la pèrdua de funcionalitat dels espais adjacents, la visibilitat de la carretera i des de la carretera, la coberta vegetal, el patrimoni històric, la xarxa de camins existents, la millora de la imatge d'accés als nuclis i la potenciació de la visió de llocs d'interès paisatgístic, entre d'altres.
- Rehabilitar i promocionar els elements de caràcter històric abandonats i degradats.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Controlar el creixement ordenat de Bellprat mantenint-ne l'estructura de nucli rural compacte. Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries evitant la implantació d'activitats o instal·lacions no agrícoles per tal de preservar-ne la qualitat. Evitar la degradació d'aquestes fronteres per mitjà de franges de transició o límits clars, depenent dels casos.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels itineraris no motoritzats GR-7 i GR-172. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

2. Alt Ter

Comarca:

Garrotxa, Osona i Ripollès.

Superfície:

49.918 ha (8.031 ha corresponen a les Comarques Centrals i 41.887 ha a les Comarques Gironines).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: Alpens, Lluçà, Montesquiu, Orís, Sant Agustí de Lluçanès, Sant Pere de Torelló, Sant Quirze de Besora, Santa Maria de Besora i Sora. També inclou Campdevàrol, Campelles, Camprodon, Gombrèn, la Vall de Bianya, les Lloses, Llanars, Ogassa, Pardines, Planoles, Ribes de Freser, Ripoll, Riudaura, Sant Joan de les Abadesses, Sant Pau de Segúries, Toses, Vallfogona del Ripollès i Vilallonga de Ter, a les Comarques Gironines.

268

Vista de Santa Maria de Besora, un dels cinc nuclis urbans de les Comarques Centrals que forma part de la unitat de paisatge Alt Ter. Francesc Muntada

Trets distintius

- Paisatge de muntanya mitjana articulat pel riu Ter i organitzat en serres i valls paral·leles i orientades d'est a oest, on destaca la de la riera de Sora i la conca de la Gavarresa, afluent del Llobregat.
- Les cobertes forestals, formades per boscos caducifolis i pinedes montanes, predominen en el paisatge.
- Contrast entre nuclis de població industrials, situats a la vora del riu Ter, com Montesquiú o Sant Quirze de Besora, i els rurals, presents a les valls secundàries, com Sora, Alpens i Santa Maria de Besora.
- La carretera C-17 és la principal infraestructura viària de la unitat, caracteritzada per carreteres sinuoses de caràcter rural.
- Àrees de conreu escasses i localitzades de forma preferent a les terrasses al·luvials dels principals cursos d'aigua.
- La ramaderia configura part del paisatge de l'Alt Ter.
- Els espais d'interès natural, com el Parc del Castell de Montesquiú.
- Els valors estètics del mosaic paisatgístic format pels boscos caducifolis, els camps de conreu i els prats de dall, amb canvis cromàtics i de textura al llarg de l'any.
- Zones humides a les proximitats de la riera de Sora i el riu Ter.
- El fons escènic de la serra de Bellmunt i la fita del santuari de Bellmunt, clarament identificable des de diverses unitats de les Comarques Centrals.
- Construccions defensives en diversos estats de conservació, com el castell de Montesquiú, el de Besora i el de Boixader.
- Patrimoni industrial associat al riu Ter, sobretot la Farga de Bebié, i a Montesquiú.
- La unitat conjuga de manera harmònica els valors naturals i els antròpics.

Mirador

— Itinerari motoritzat

05 Aiguafreda - la Farga de Bebié

27 Sant Quirze de Besora - Vidrà

— Itinerari no motoritzat

33 Alpens - Coll del Vent

35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

47 la Farga de Bebié - Pantà de Sau

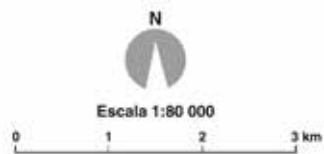
49 Camí Oliba

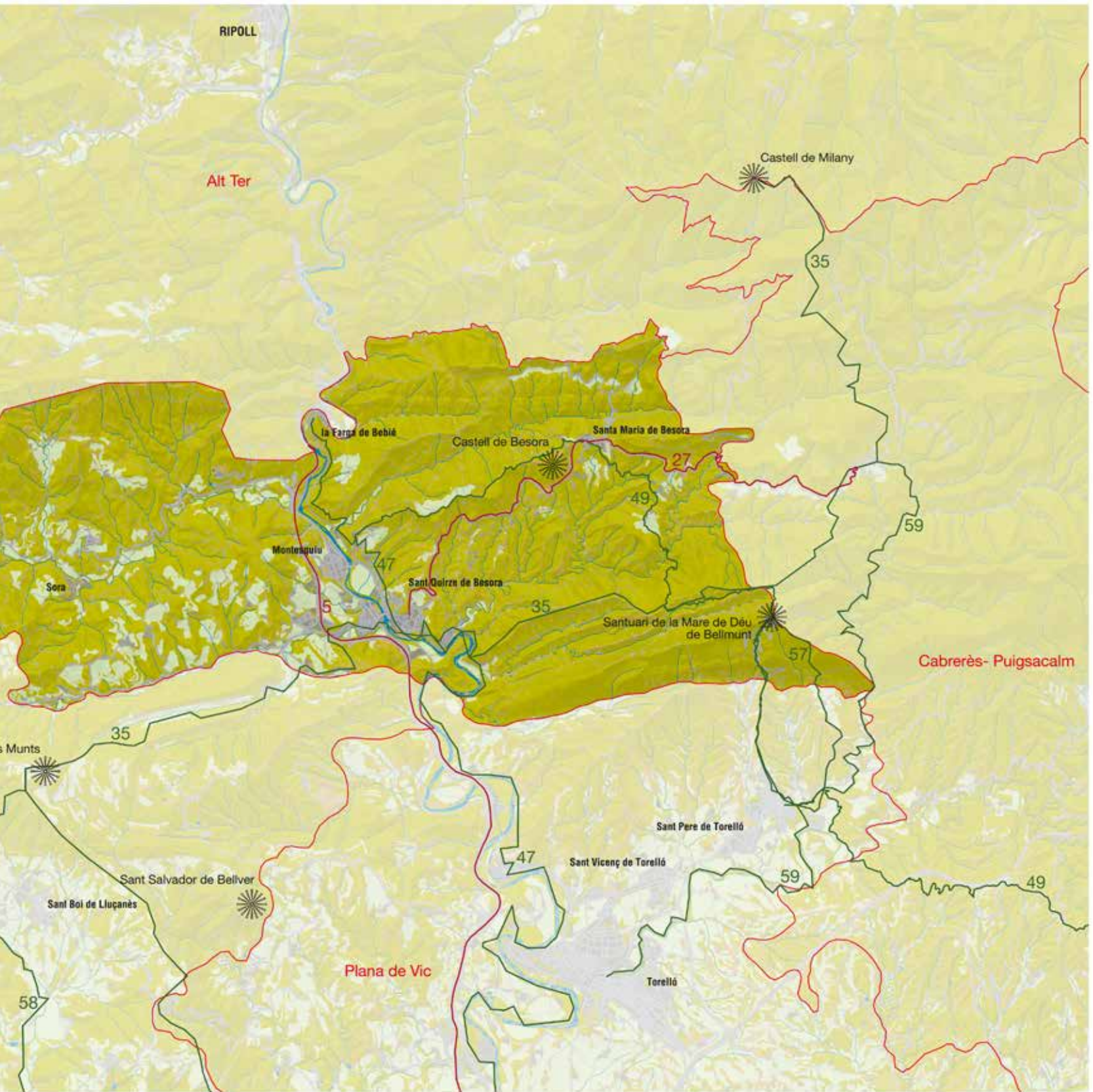
57 Sender de Torelló

58 Ruta dels Sorreigs

60 Sender de Puigcercós

270

Elements naturals del paisatge

La unitat de l'Alt Ter resta dividida entre el sector meridional, que pertany a les Comarques Centrals, i el sector septentrional que pertany a les Comarques Gironines.

El sector que resta a la Catalunya Central s'inicia al puig de Sant Jaume (1.291 m) per cercar el vessant meridional de la serra de Bellmunt (1.248 m), dirigir-se vers ponent, travessar el Ter prop del Bofi, continuar per la vall de la riera de Cussons fins a Corbatera, des d'on s'enfila al serrat de Guinard (891 m) i al serrat dels Tudons (902 m), capgira cap a l'Alzina Grossa (933 m) i troba de nou les Comarques Gironines.

L'Alt Ter forma part dels Prepirineus i està litològicament constituït per calcàries esculloses, gresos, lutites, margues i conglomerats de l'Eocè superior i de l'Oligocè, plegades pels moviments tectònics que van formar els Pirineus. El plegament d'aquests materials va donar lloc a una morfologia força complexa estructurada per diverses valls, on l'erosió fluvial ha efectuat una gran labor, amb desnivells que van des dels 1.200 m (Bellmunt, 1.248 m; Puigdon,

1.207 m) per baixar als 560 m a la vall del Ter a Sant Quirze de Besora, amb una disposició d'est a oest consegüent amb l'alineació general del Prepirineu força definida al sector oriental (serres de Bellmunt, de Bufadors, de Sovelles), però molt més difusa al sector occidental.

Tot i la denominació de la unitat, el sector occidental (Alpens) és drenat per la conca de la Gavarresa, tributària del Llobregat, que estén la seva captació d'aigües fins al serrat de Guinard i la carena de Casademunt (els Munts, 1.057 m). La resta de la unitat és drenada pel Ter, que travessa la contrada perpendicularment amb un recorregut meandriforme de poc més de 7,5 km, captant al seu pas tota una sèrie de petites rieres (Cussons, Sora, Sovelles, Ferrers) i torrents (de les Dous).

El clima de l'Alt Ter en aquest sector correspon al mediterrani prepirinenc oriental, amb unes precipitacions que oscil·len entre els 850 i 1.100 mm anuals, amb màximes aportacions a l'estiu o la primavera i mínimes a l'hivern, temperatures mitjanes anuals entre 9 i 12 °C.

La vegetació potencial de la contrada es correspon amb la roureda de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*).

El muntanyam suau domina els paisatges de l'Alt Ter. Observatori del Paisatge

L'espècie predominant és el roure martinenc (*Quercus pubescens*), acompanyat per altres caducifolis, com la servera (*Sorbus domestica*), la servera de pastor (*Sorbus torminalis*), la blada (*Acer opalus*) i l'avellaner (*Corylus avellana*); també hi ha peus de pi roig (*Pinus sylvestris*). Al sotabosc abunden el boix (*Buxus sempervirens*) i el marxívol (*Helleborus foetidus*). En indrets humits, com la riera de Sora, és fàcil trobar evònims (*Evonymus europaeus*). Una bona part del sector, però, està ocupada per pinedes secundàries de pi roig, que creixen favorablement en aquests ambients humits i frescals. Se'n troben bons exemples a la serra de Sovelles i a la de Bufadors.

En alguns pedregars també hi ha bosquines de ginebre (*Juniperus communis*). Allà on la pastura ha estat més intensa apareixen els prats calcícoles i mesòfils de la muntanya mitjana i de l'estatge subalpí, amb *Festuca nigrescens*, plantatge (*Plantago media*), espunyidella groga (*Galium verum*), *Cirsium acaule*, etc. En algun enclavament molt localitzat es pot observar el prat silicícola i xeròfil d'*Agrostis capillaris*.

Els conreus es localitzen principalment en els fons de vall del riu Ter i del Merdàs, i al costat dels nuclis urbans i també als volts de les masies que es estan disperses arreu. Es tracta bàsicament de conreus de cereals i de farratges. A les zones més humides i normalment a prop dels rius destaquen els prats de dall amb fromental (*Arrhenatherum elatius*) els quals, malgrat ser molt productius, s'han anat substituint per pastures.

Pel que fa a la fauna, la diversitat d'hàbitats, i les característiques geogràfiques i climàtiques fan que s'hi aplegui una gran varietat d'espècies d'ambients montans de distribució paleàrtica i algunes espècies mediterrànies. A més, la seva situació geogràfica la converteix en un lloc de pas per a la migració dels ocells que crien al nord d'Europa i hivernen a la península Ibèrica o a l'Àfrica. D'entre tot el conjunt d'espècies més interessants, cal destacar: l'escorpió cec (*Belisarius xambeui*); el picot negre (*Dryocopus martius*), que es creu en expansió; el gall fer salvatge (*Tetrao urogallus*); l'àguila daurada (*Aquila chrysaetos*); el trencalòs (*Gypaetus barbatus*); el falcò pelegrí (*Falco peregrinus*), el duc (*Bubo bubo*) i l'isard (*Rupicapra rupicapra*). A les aigües del Ter i els seus afluents (particularment la riera de Sora) es pot trobar el barb roig (*Phoxinus phoxinus*), la truita (*Salmo trutta*), la musaranya pirinenca d'aigua (*Neomys fodiens*), la llúdriga (*Lutra lutra*) i el cranc de riu ibèric.

Evolució històrica del paisatge

Els primers pobladors de la contrada daten del Neolític, instal·lats a prop de les Tombes del Faig (Santa Maria de Besora) i al Pla dels Ocells (5300-4000 aC). Aquests darrers van triar bones terres de conreu al costat del Ter, lloc encara avui conreat, que degueren desbarborar prèviament. Els primers pobladors de Besora degueren fer els enterraments a una cova elevada, però els camps i els habitatges es trobaven a la solana de la serra de Bufadors o al pla de Marenyol, just fora de la unitat, on hi continuen havent conreus. L'àrea de forta influència antròpica no devia anar més enllà del que avui són encara conreus, tot i que la ramaderia probablement va

Sant Joan del Noguer a Sora, edifici de tradició romànica documentat el 1245. Observatori del Paisatge

afectar el sotabosc d'una àrea més extensa, ja que, tot i practicar l'agricultura (gramínies i lleguminoses), es recolzaven en la ramaderia per subsistir.

A l'edat del bronze pertany l'hàbitat continuat de les Tombes del Faig i el megàlit de Saderra, a l'extrem occidental de la serra de Bellmunt. A l'edat del ferro pertany un jaciment emplaçat al lloc que ocupa avui el castell de Besora. En aquest període es va desenvolupar la cultura ibera, que es caracteritzava per triar emplaçaments a les zones elevades o aturonades, fàcilment defensables i amb amplis dominis visuals. Fou el moment de l'aparició de les societats complexes amb coneixements i tècniques agràries força importants; la seva capacitat de modificar el paisatge va donar un salt qualitatiu amb l'ús del ferro. Els llocs més antropitzats devien ser la vall del Ter, al voltant de Saderra (Orís) i les terres de conreu a mitja vessant del turó del castell de Besora. Tot i això, el minso nombre de pobladors ja de temps neolítics devia motivar que el paisatge natural –els boscos de roures– fos la característica principal de la unitat. La producció de ferro es va centrar probablement vora els meners, més al nord, fora de la unitat, i els de la contrada no degueren sofrir tanta pressió antròpica. Seder, Torelonense, Bisaura són noms preromans reconeixibles en la toponímia actual.

Aquestes terres no oferien les condicions exigides pels romans per establir-s'hi, i l'únic vestigi localitzat és un tram de via, més tard camí ral, que connectava Vic (Ausa) amb Ripoll, aprofitant el Ter per obrir-se vers el nord. La manca d'una àmplia vall va reduir aquesta contrada a la funció de pas, fet que va propiciar la preservació del paisatge i la concentració de l'actuació antròpica a la vall del Ter. Únicament la ramaderia i una minsa agricultura van modificar puntualment el paisatge en els indrets més favorables per al seu establiment.

Els carolingis van deixar empremta únicament a Sant Pere de Serrallonga (Alpens). Les tropes berberoàrabs van arribar cap el 716, situant la marca franca a la frontera entre la serra Cavallera i el Montgrony (785), fet, tanmateix, que no va privar als musulmans de realitzar ràtzies freqüents sobre els territoris carolingis.

Un seguit de fortificacions i torres de guaita van ser aixecades a banda i banda del Ter: Besora, Torelló, Duocastella i Orís. Entre el 800 i 820, l'Imperi carolingi va establir les fronteres a la riba del Llobregat-Cardener, de manera que la zona d'inseguretat quedava lluny de l'Alt Ter. Amb tot, Aisó (826-827) encara va desestabilitzar la contrada, devastant el territori i provocant una fugida cap a la muntanya. Donat el caràcter muntanyós de la contrada, és probable que la població es mantingués i fins i tot que augmentés amb efectius provinents de la plana. La pressió sobre el paisatge no degué augmentar significativament en una població que intentava passar tan desapercibuda com era possible i que centrava la seva supervivència en una ramaderia que li permetia la deslocalització en moments necessaris.

Les valls del Ter i del Merdàs van ser un dels primers territoris repoblats; Guifré el Pelós va fundar els monestirs de Santa Maria de Ripoll (880) i de Sant Joan de les Abadesses (885), que van rebre terres de l'Alt Ter una vegada organitzat el territori en castells termenats. Guifré el Pelós va refer els castells de Besora, Beví i Torelló; Sunyer I, el d'Orís i Borell II, el de Duocastella o Rocafiguera. El 890 es va esmentar el poble de Sant Quirze de Besora (Sancti Quirici di Bizaura); el 898, Santa Maria de Besora; el 906, la vall i església de Sant Pere de Sora, i el 1020, el castell de Sarreganyada, que va donar pas a l'ermita de Bellmunt (1587).

Paral·lelament a la reestructuració administrativa, també es va dur a terme la reorganització eclesiàstica basada en la restauració de l'antiga seu episcopal d'Ausa (886-887) i la creació d'una densa xarxa de parròquies amb els corresponents edificis de culte, entre les quals s'han de citar Sant Pere de Serrallonga (X) a Alpens, l'ermita de Sant Moí (x) a Santa Maria de Besora i la capella de Sant Joan del Noguier (xii) a Sora. Aquestes instal·lacions mostren una distribució homogènia sobre el territori, però és possible que la contrada perdés població en descendir de la muntanya i instal·lar-se a la plana. L'anàlisi toponímica i altres documents permeten ubicar a la unitat, abans de l'any 1000, trèmols, pins, ginebres, grèvols, noguers, boixos, arços, roures, rompudes i aprisions, vinyes i horts, camps de conreu (cereals) i prats i pastures, alhora que el Ter ja era un eix de comunicacions.

Als segles *xiv* i *xv* hi va haver un despoblament important a causa de les epidèmies de pesta i d'anys de males collites. A Sant Quirze de Besora pràcticament va desaparèixer el nucli primitiu, que no es va tornar a refer fins al segle *xvi*; Sora, al seu torn, va perdre més de la meitat dels veïns. Van ser moments de despoblació generalitzada; la pressió antròpica sobre el territori va disminuir amb la mortalitat, però també per la migració cap a la ciutat fugint de la misèria que patia el camp. Es va reduir la població disseminada i només es van mantenir els camps més aptes per al conreu, i els boscos i matollars van recolonitzar part de l'espai cedit a conreus i pastures.

El castell de Montesquiu està documentat des de 1285. Observatori del Paisatge

A partir del segle ^{xvi} es va produir a l'Alt Ter un creixement continuat basat en la indústria tradicional dels paraires i teixidors. A l'agricultura i la ramaderia sempre els van mancar espais prou aptes, i la màxima pressió sobre el paisatge a partir del segle ^{xvii} va provenir de la indústria metal·lúrgica basada en la «farga catalana», que tenia la màxima concentració fora de la contrada, però va comptar amb un important centre a la Roca Figuera (la Farga de Bebié). Les fargues van tenir una notable incidència en el paisatge, tant per la degradació produïda a l'entorn de les mines com per la desforestació provocada per l'ús del carbó vegetal com a combustible. Els cursos fluvials van ser modificats amb preses i canalitzacions per obtenir energia mecànica per moure els martinets de les fargues. Al segle ^{xvii} es van aixecar importants masos que han perviscut fins avui (masia Rocafiguera, Sora). Entrat el segle ^{xx}, les fargues van iniciar la decadència; van desaparèixer abans de 1880, substituïdes per la industrialització potenciada per la força motriu del Ter. El 1895 es van construir dues fàbriques a Montesquiú, i la fàbrica i colònia tèxtil de la Farga de Bebié, que, si bé inicialment es va construir al terme de les Llosses, la seva ràpida ampliació va fer que ocupés terres de Montesquiú, impulsant la creació de nous habitatges: nucli de Conanglell, paral·lel al riu i el Solei, al sector més muntanyós. La colònia va anar incrementant l'activitat i es va convertir en un autèntic poble (1950) amb onades migratòries procedents de Galícia i Lleó. L'activitat industrial va impulsar la modernització de les infraestructures de comunicació, l'arribada del ferrocarril va ser causa de l'augment demogràfic de la segona meitat de segle a la Farga de Bebié, Montesquiú i Sant Quirze de Besora, fet que va modificar substancialment les trames urbanes d'aquests nuclis. Cal matisar, però, que aquest creixement es va donar a la llera del Ter i bàsicament gràcies al creixement industrial de Montesquiú, el poble més significatiu de la unitat, que es va independitzar de Sant Quirze de Besora el 1936. Nascut a redós d'una sagrera, les seves cases es van anar esglaonant pel pendent del riu, algunes amb porxos i galeries mirant el Ter, a mida de les necessitats, conferint-li un caràcter pintoresc. La crisi industrial de finals dels setanta, especialment important per al tèxtil, va significar el tancament de diverses indústries, fet que va comportar una degradació dels paisatges urbans, especialment a les instal·lacions fabrils i a les colònies. Els darrers anys s'ha produït un increment lleuger de la població, gràcies a les indústries metal·lúrgiques, el polígon industrial de la Teuleria (Sora), prop de Montesquiú, aprofitant la variant de la C-17, o a les segones residències.

La ramaderia i l'agricultura són poc significatives a les poblacions riberenques, tot i que prop del Ter s'estenen algunes hortes bàsicament d'autoconsum, encara que dominen els paisatges industrials. La tendència dels municipis més allunyats ha estat la pèrdua d'una població dedicada al conreu de farratge i cereals (ordi, blat i civada) i la cria del porcí, amb un clar abandonament dels conreus i pasturatges, tot i que s'ha vist compensada darrerament per una millora en la xarxa viària que ha permès deslocalitzar el lloc de treball del de residència i deturar la caiguda demogràfica. A aquests darrers municipis, els boscos són els grans dominadors del paisatge, recuperats del carboneig i que ocupen superfícies on antigament s'instal·lava un paisatge rural (mitjans 1950).

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquest sector de l'Alt Ter que pertany a les Comarques Centrals representa un 16% del total de la unitat. Es caracteritza per un domini de la vegetació de mitja muntanya humida sota la presència dels alts cims pirinencs. Hi predomina un relleu enèrgic format per un conjunt de serres disposades en direcció est-oest i separades per estretes valls modelades per l'acció fluvial.

Els elements naturals són clarament dominants tant en aquest sector com en la resta de la unitat. En aquesta zona muntanyosa (d'entre 800 i 1.000 m d'altitud) la presència d'aigua és significativa. El Ter s'obre camí cap al sud i els afluents que des de l'est i l'oest van a portar-li les seves aigües transcorren encaixats entre les muntanyes i creen espais aprofitats per l'agricultura. La vegetació cobreix el 83%, i quasi un 39% correspon a pinedes de pi roig i un 20,5% a caducifolis, principalment rouredes, però també algunes fagedes i vegetació de ribera resseguint alguns trams dels cursos d'aigua. A les solanes encara hi viuen algunes alzines. Les bosquines i prats (22,54%) responen a zones de pastura i a matollars que creixen en zones de cultiu abandonades on s'està recuperant el bosc.

Tot i que l'Alt Ter es troba en una de les comarques forestals més productives de Catalunya, l'abandó de les activitats agràries ha estat també una constant, fet que s'ha traduït en una regeneració de les masses forestals, que evolucionen a favor dels boscos caducifolis. L'abandó de les feixes establertes en els vessants de muntanya s'inscriu en la dinàmica territorial que predomina als ambients de muntanya i que comporta una disminució del poblament disseminat, aspecte que es concreta en la presència a la unitat d'un bon nombre de masos abandonats. El despoblament de les àrees de muntanya està provocant una reducció de la superfície agrícola i una recuperació de la superfície forestal, fet que comporta una homogeneïtzació del paisatge.

Fins a mitjans del segle ^{xx}, el paisatge dominant era obert i desforestat amb domini de prats, pastures i conreus. El bosc es trobava en petites clapes i als llocs més rosts, com a protecció contra l'erosió. A partir de l'arribada dels combustibles fòssils, la desaparició de la indústria de la farga i la reducció de l'activitat ramadera, es va iniciar una recuperació de les masses boscoses.

Com correspon a una zona de muntanya, les pastures són molt abundants i l'agricultura resta sobre les terrasses dels principals cursos fluvials, en especial del riu Ter, i també en els replans de les valls formant estretes feixes, avui dia quasi abandonades. Els boscos sovint ocupen els vessants amb pendents més pronunciats, i actualment estan creixent sobre la superfície on antigament hi havia pastures. Els camps de sègol i de patates, que antigament ocupaven els camps més estrets i els vessants esglaonats en feixes, són els que han patit un major abandó. Així i tot, els conreus encara representen gairebé un 13%, amb un percentatge petit dedicat a regadiu corresponent a hortes i a zones prop dels cursos fluvials on es cultiva blat de moro per al bestiar. Els conreus de secà que es troben a les zones més planes i prop dels nuclis de població creen zones més obertes dins un paisatge essencialment

montanyós. A causa de la pèrdua de pes del sector agrícola i de l'augment de la importància del sector serveis i de la construcció, el paisatge de l'Alt Ter està sotmès a una intensa transformació dels espais oberts de vocació agrícola, sobretot a les planes fluvials, que cada cop són més escasses.

El manteniment de les zones de pastura i conreu dependrà, en gran mesura, de la possibilitat de mantenir una producció de qualitat i integrada, de la continuïtat de les formes de comercialització i de l'ampliació del mercat. La recuperació i el foment de les formes de producció tradicional, com l'artesanía i la comercialització de productes locals, també esdevindran estratègics per al manteniment del paisatge actual i clau per a la preservació dels diversos valors paisatgístics.

Pel que fa a la ramaderia, aquesta encara gaudeix de certa presència lligada a prats de pastura. Antigament va ser una zona per on els camins ramaders, provinents del Lluçanès, transitaven a la recerca de pastures d'estiu. L'activitat agropecuària es localitza a la vall que uneix Sant Quirze i Santa Maria de Besora, i als replans situats al nord-oest, tot i que recentment les activitats s'han anat adaptant i el turisme rural i el d'estades d'estiu han complementat les activitats tradicionals.

Pel que fa al poblament i a les activitats humanes, l'Alt Ter s'articula, bàsicament, tot seguint el traçat que marca el Ter, amb els nuclis urbans Montesquiú i Sant Quirze de Besora. Aquests, aprofiten els espais planers i amples que hi ha a l'Alt Ter, que alhora és on hi ha hagut històricament una major oportunitat de desenvolupament industrial lligada als cursos fluvials. La presència de nombroses colònies industrials és també una característica del paisatge de l'Alt Ter. Si bé algunes han estat integrades dins les trames urbanes, gairebé totes estan aïllades i disposades al llarg del curs fluvial del Ter, la majoria estan clausurades i mostren signes clars d'abandonament. Fargues com la de Bebié i alguns molins són testimonis d'aquestes activitats. Així, el Ter és un dels elements naturals destacables d'aquesta unitat, així com els torrents i les rieres que formen la seva

conca dins el territori de la unitat. El seu comportament resta controlat per diferents infraestructures que, des de ben antic, han utilitzat el seu cabal per obtenir energia. En aquest sentit, aquest element no hauria de presentar canvis significatius al llarg del temps.

Les infraestructures viàries estan representades especialment per la carretera C-17 que travessa el sector de sud a nord. És la via de comunicació que uneix Vic, Ripoll i Puigcerdà, i, per tant, el principal accés a la capital del Ripollès des de la Catalunya central o des de la resta de comarques pirinenques. A la xarxa primària cal afegir-hi un seguit de carreteres locals que permeten comunicar els petits nuclis de població (Sora, Alpens, Santa Maria de Besora) amb la C-17, així com els camins veïnals i les vies utilitzades per la transhumància. El juny de 2011 es va inaugurar el tram desdoblament de la C-17 entre Sora i Ripoll, que permet la connexió amb quatre carrils entre les capitals d'Osona i el Ripollès, el darrer de la connexió. A causa de la complexitat de l'orografia i del fet que les dues calçades estan separades en la major part del recorregut, es van haver de crear cinc nous túnels i dos nous viaductes. Per la seva banda, la via de ferrocarril de Barcelona a Puigcerdà té un traçat paral·lel al curs del Ter.

En general es tracta de vies que han afavorit el creixement urbànic als seus voltants ja que transcorren pels fons de vall, on el pendent no presenta restriccions a la construcció.

Els nuclis urbans són en general pocs i petits, amb un poblament de caràcter dispers entre el qual destaca Sora o Alpens. Els de Sant Quirze de Besora i Montesquiú localitzats a la riba del Ter són els més grans de la unitat. Montesquiú destaca pel seu castell, que és el símbol més emblemàtic del municipi i configura el Parc del Castell de Montesquiú, espai natural gestionat per la Diputació de Barcelona.

276

Expressió artística del paisatge

A la unitat, la presència del riu Ter és especialment significativa i sovint és present en les manifestacions artístiques que el paisatge de la zona ha inspirat. El geògraf Pere Gil, ja al segle XVII va destacar:

«Riu es Ter, lo qual despres de Hebro, Segre, y Lobregat es lo Riu mes caudalos de tota Cathaluna. Fas aquest Riu de quatre Rius. Lo primer se nomena Ter; y de aquest com de principal se nomena tot lo Riu Ter.» (Gil, 2002)

Gil detalla el recorregut del Ter, fent esment de l'afluència dels altres rius dels que integra cabal i nom, com per exemple del Freser a partir de Ripoll. Aquest fet geogràfic va ser bellament humanitzat per Verdager en la seva poesia «Lo Ter i lo Freser» imaginant l'aposta que van fer els dos rius:

«I afegeix, refiat de sa llestesa,
lo Freser: -Qui a Ripoll arribes abans
prendrà a l'altre lo nom i la riquesa;
això també s'estila entre els humans»
(Verdager, 2002)

Els voltants de Sant Quirze de Besora i Montesquiú estan dominats pels mosaics agroforestals, mentre que a les serralades els boscos ocupen grans extensions. ICGC

Verdaguer descriu paisatgísticament el recorregut de l'enjogassat Freser i del més assenyat Ter:

«I sempre baixa amb gran murmuri i fressa,
més troba ja a Ripoll
lo Ter que hi davallà gastant més pressa,
més pressa i menys soroll»
(Verdaguer, 2002)

Per a Verdaguer, la identitat del Ter és símbol de laboriositat i constància, «anar per feina», uns valors tradicionalment importants per a la productivitat del territori. A la unitat, el pas del riu ha estat cabdal, ja que ha condicionat riquesa i progrés, com en tot el seu curs especialment ric en patrimoni industrial. Lògicament, aquest paper és lloat en moltes obres literàries, com en el poema «Oda al Ter» de Joan Baptista Güell i Soler, que en un fragment abasta el tram fluvial des del sector del Bisaura fins a la plana de Vic:

«Com pare amorosíssim que a sos fillets enyora
i a cada un d'ells el cerca per dar-li l'abundor,
a Montesquiú visita i Sant Quirze de Besora,
després a grans gambades s'apropa a Torelló.
I així va baixant sempre mirant tota la Plana
de Vic, com l'auçella que vola mar endins,
saltant per les recloses, omplint-ho tot d'ufana
regalimant ses vores de perles i robins.
Passant per Sant Hipòlit joiós se'n va a la Gleva:
davant la Sobirana, la Mare del bon Déu,
mormola amb accent místic la despedida seva
seguint son curs pacífic fins a besar Manlleu.
I trau per eixa vila ses gales més formoses.
Aixeca amb dolç murmuri son càntic més suau;
fecunda en ses riberes les flors més delitoses,
ses fàbriques alenta, senyeres de la pau.»
(Güell, 1993)

En el camp de la narrativa hi ha un interessant text de Josep Pla, amb referència al paisatge de secà propi de la unitat, en el sector més occidental:

«[...] hem arribat, per Perafita, a Alpens. És una terra de la qual s'ha ensenyorit literalment el pi silvestre. Les varietats del pi predominen visiblement en tota l'àrea de la regió. Potser antigament hi havia més abundància d'arbres nobles: roures, faigs, alzines. Les tardors flamejants i daurades pertanyen als temps vells. El pi és un arbre una mica lúgubre, nòrdic i trist. El pi ha emmelangit una mica el paisatge. D'altra banda, l'agricultura no lliga pas els gossos amb llonganisses. El secà us aclapara, la corba muntanyosa sotja continuament. La divina Providència ens ha afavorit amb una quantitat tan desmesurada de muntanyes, que, davant aquest present, resteu aclaparat per tota la vida.» (Pla, 1992).

La importància de les activitats forestals a la unitat, pels boscos de pins, roures i faigs de la serra de Milany, el serrat de la Garrafa, el bosc de la Coma, la serra de Bufadors i el serrat de la Roura, fou

La presència del riu Ter ha inspirat diverses manifestacions artístiques com la pintura de David Casadesús amb el títol Sora esqueixada

remarcable fins que llur rendibilitat va minvar considerablement. Tot i així, el bosc continua sent l'element que identifica el paisatge natural juntament amb la presència de rieres, un paisatge que pot ser descrit per la seva bellesa, com fa Montserrat Vilalta, en la seva obra sobre rutes pel Bisaura:

«Les millors èpoques per resseguir les rieres són la primavera i la tardor, tant per gaudir de cabals generosos com per l'esclat cromàtic de la vegetació. Els mesos de glaçades, malgrat el fred intens que acostuma a fer, val la pena acostar-se a alguns dels salts per contemplar els magnífics canelobres de glaç i les abstractes formes de gel.» (Vilalta, 2003).

El Bisaura, que queda integrat dins la unitat excepte la part de Vidrà, és actualment marca territorial, que, entre altres aspectes, vol promocionar el paisatge i la cultura local. Un exemple és la mostra d'art BisAurart. La iniciativa va sorgir l'any 1988 quan un grup d'artistes bisaurencs van decidir crear aquesta mostra col·lectiva, juntament amb la col·laboració de l'Associació Cultural Gombau de Besora i l'Ajuntament de Sant Quirze. Darrerament, és una mostra bianual que es fa a l'espai de la Cabanya del Castell de Montesquiú. Una mostra de la producció artística són els paisatges del Bisaura que mostren les figures 2.13 i 2.14.

També les llegendes i tradicions han donat lloc a manifestacions literàries, com per exemple una famosa llegenda del castell de Montesquiú, sobre el crit que se sent cada any, el mateix dia que una antiga senyora del castell es va tirar per la finestra a causa d'un fort atac de tristesa.

El topònim Montesquiú significa 'mont feréstec o inaccessible', i en la literatura trobadoresca hi ha uns versos de Peire de Vidal escrits a la cort d'Alfons II, en els quals el trobador fa un joc de paraules amb Montesquiú, que també significaria la inexpugnabilitat moral de la dama:

«Ma don'a pretz soloriu / denant mil combatadors/ e contra.ls fals fenhedors /ten establí Montesquiú.» (Vidal, 2008).

Fins i tot les expressions locals han donat lloc a relats, com el de l'escriptora Olga Xirinacs, inspirada en l'expressió «Vuit dies a Coldebassa», amb la qual els infants de Sora eren cominats a menjar-se el que els havien posat al plat. L'amenaça era enviar-los al casalot que estava en estat ruïnós per la migradesa evident de les seves collites.

Valors en el paisatge

Els valors ecològics rauen en la bona representació de la vegetació d'afinitats medioeuropees, amb presència de comunitats com la fageda amb heura o amb gerani nuós, o la roureda de roure pènol, estesa als vessants obacs del Ter. També destaquen les vernedes i les salzedes, les quals formen els boscos en galeria que ressegueixen bona part dels rius. Altres boscos d'alt valor biogeogràfic són els retalls de telleda, un bosc que és present en alguns racons humits i ombrívols del riu Ter i de la riera de Vallfogona i els petits enclavaments d'alzinar muntanyenc així com les pinedes de pi roig, força denses. D'altra banda, cal destacar l'espai d'interès geològic de Bellmunt, ubicat a la banda sud-est de la unitat.

A banda de tots aquests espais protegits o inventariats, cal destacar altres espais d'interès natural com el Parc comarcal del Castell de Montesquiú, gestionat per la Diputació de Barcelona i part de l'espai PEIN Serres de Milany-Santa Magdalena i Puigsacalm-Bellmunt.

278

El principal valor estètic d'aquesta unitat radica en el paisatge en forma de mosaic que forma l'alternança de frondoses masses forestals amb els conreus, definits per la seva ubicació en una àrea de muntanya mitjana. Hi col·laboren una xarxa fluvial generosa i els nuclis urbans disposats aprofitant les àrees més planeres o els espais de les valls fluvials. Acaba de formar aquest valor de conjunt el fons escènic emblemàtic que crea la serra Cavallera i el Taga, d'una banda (fora de l'àmbit), i la serra de Bellmunt, de l'altra, amb la fita del santuari homònim.

L'Alt Ter també es caracteritza per tenir un conjunt de valls estretes i molt tancades, amb pocs espais de conreu o pastures, que es

Vista general del nucli d'Alpens. Observatori del Paisatge

Sora, amb l'església de Sant Pere de Sora, refeta a principis del segle *xii*. Observatori del Paisatge

disposen linealment al llarg dels cursos fluvials. La combinació de petites parcel·les allargassades de conreus i prats de dall amb la làmina d'aigua i amb els vessants pronunciats i boscosos de les muntanyes circumdants confereix a aquests espais una gran bellesa. En aquest sentit, també podem destacar els valors estètics lligats a la presència de l'aigua, com el salt del Mir, a la riera Foradada, prop del molí del qual pren el nom, a Santa Maria de Besora, o el gorg del Pla de l'Hort a la riera dels Ferrers, sense oblidar el principal curs fluvial de la unitat el riu Ter que travessa de nord a sud la unitat pel mig formant diversos meandres i creant racons molt interessants.

Altres elements naturals que es poden destacar des del punt de vista estètic, són la sequoia de Rocafiguera (Sora) o la Balma dels Ferrers a Santa Maria de Besora, així com la zona dels serrats i costes de Torelló, caracteritzada per petites serres amb vessants erosionats amb presència de vegetació a la carena, i la serra de Bufadors, particular formació on el vent circula per les esclatxes i produeix sons característics.

Entre els valors històrics, els vestigis més nombrosos corresponen a l'època medieval, responen a l'augment de poblament de l'època comtal, destacant les edificacions pròpies de defensa com el castell de Montesquiú (*xiii*), el de Rocafiguera a Sora o el de Besora, del qual només queden dempeus alguns murs del castell i de l'església de Santa Maria. Entre les edificacions religioses podem destacar les capelles preromàniques de Sant Pere de Serrallonga (Alpens) i Sant Moí (Santa Maria de Besora); destaquen també les esglésies romàniques de Sant Joan (Sora) i Sant Pere també a Sora, molt modificada en el segle *xvi* i Sant Pau de Colomer, del segle *xii* (Alpens) també molt modificada. També en la població disseminada hi ha diversos masos històrics com els de Clarella, Xicoi, Ferrers, el Molí d'en Mir i Rocafiguera, entre d'altres.

Els valors productius del paisatge es concentren en les colònies industrials entre les quals destaca Can Trinxet i el conjunt arquitect-

tònic de la Farga Bebié a cavall entre Montesquiú i les Lloses, estratègicament situada en un meandre del riu Ter. Iniciada el 1895, ha estat en funcionament fins a l'any 2008.

També cal destacar algunes explotacions silvopastorals amb presència de ramaderia bovina i ovina, en pasturatge tradicional, aprofitant les àrees de pastura permanents més extenses a municipis com Santa Maria de Besora, Sora, i en menor extensió, a Sant Quirze i Alpens. L'activitat ramadera extensiva es complementa amb espècies de corral i explotacions porcines en règim de granja industrial. L'agricultura es limita a les àrees més planeres dedicades a conreus de secà. Els boscos del Ripollès també destaquen per la producció i recol·lecció de bolets.

Entre els valors simbòlics i identitaris d'aquesta unitat, destaca la llegenda de la Roca de Pena (Alpens), situada al costat d'un camí, i de la qual la llegenda diu que, en passar-hi la nit de Sant Joan, se senten plors per un costat i rialles per l'altre, que corresponen als dos guardians encantats que té la roca.

També destaquen els valors identitaris relacionats amb el santuari de la Mare de Déu de Bellmunt, i especialment els monestirs de Santa Maria de Ripoll, de Sant Joan de les Abadesses i el santuari de Montgrony, tots ells a l'Alt Ter però fora de l'àmbit de les Comarques Centrals, a causa de l'important paper que representen en la cultura, la identitat i la història de Catalunya.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La ruta motoritzada d'accés a aquesta part de la unitat és l'eix del Congost (C-17) de Vic a Ripoll, des d'on surten trencalls a Santa Maria de Besora (BV-5227) i a Sora (BV-4655). Una altra carretera, la BP-4654, comunica la part occidental de l'Alt Ter amb el Lluçanès i les Capçaleres del Llobregat passant per Alpens.

Tres senders de gran recorregut transcorren per aquesta part de la unitat: el GR-1, que travessa la vall de nord a sud passant per Alpens, punt final i inici d'etapa; el GR-3, que en el tram de Vidrà-Els Munts passa pel Molí de la Foradada i pel pont sobre el Ter a Sant Quirze de Besora i deixa la unitat a Coldecamps, i el GR-210 o ruta del Ter, que ressegueix el riu des del naixement fins a la desembocadura.

Un altre sender amb vistes excel·lents és el PR-C 50, que careneja el Puigdon seguint cap al puig Cornador i Santa Margarida de Viñoles, i d'allà baixa a Alpens.

Un mirador destacat a la part sud-oriental és el del santuari de la Mare de Déu de Bellmunt (1.248 m), amb vistes al nord a les serres veïnes de la unitat fins al Pirineu (Puigmal), al nord-oest el Pedraforca i la serra de Queralt, a l'est el Puigsacalm i els relleus tabulars del Cabrerès, i tancant pel sud la plana de Vic, amb el Montseny al fons i al sud-est Montserrat. El castell de Santa Maria de Besora (1.031 m) permet vistes dels serrats pròxims i de les poblacions de Santa Maria i Sant Quirze de Besora. Un altre mirador destacat però situat a la unitat veïna del Lluçanès és el santuari de la Mare de Déu dels

Munts (1.057 m), amb vistes panoràmiques fins als Pirineus, el Cabrerès, el Montseny, la vall del Ter i el Lluçanès. Un altre bon punt d'observació, a ponent, és Sant Pere de Serrallonga (1.050 m), que presenta vistes sobre Alpens i la part occidental de l'Alt Ter.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La compartimentació del relleu de la unitat dificulta la comunicació i la vertebració territorial entre els pobles, particularment fora de la vall del riu Ter.
- L'increment de la superfície forestal en detriment de prats i camps de conreu així com l'abandó de pastures i l'augment del matollar i de les bosquines augmenta de manera important el risc d'incendi i suposa una homogeneïtzació del paisatge, i, per tant, una minva de diversitat del conjunt.
- La carretera C-17 i el seu desdoblament han produït una cicatriu important en el paisatge, tot i que la presència de túnels i la revegetació de talussos han minimitzat part de la seva incidència en el paisatge.

Amenaces

- El risc de despoblament de les localitats més allunyades de la vall del Ter, a causa de l'envelliment de la població.
- La pèrdua de la continuïtat i la coherència del paisatge eleva el risc de fragmentació de la unitat, fet que s'accentua especialment comparant les dues bandes del riu Ter.

Fortaleses

- Són molt nombrosos els valors naturals, històrics, culturals i socials del paisatge; molts d'ells ja són emprats com a atractiu turístic per al desenvolupament econòmic de l'Alt Ter. Ara bé, caldria planificar seguint la lògica de l'espai i promoure una oferta conjunta per a tot l'àmbit, amb el paisatge, com un dels eixos principals.
- La configuració del relleu i l'abandonament de les activitats tradicionals han permès l'extensió de les masses forestals, que en alguns indrets ha donat lloc a boscos ben constituïts, amb una certa maduresa i amb la presència de formacions d'especial interès paisatgístic i ecològic.
- El ric patrimoni històric i natural: Parc del Castell de Montesquiú.
- L'existència d'una bona infraestructura vinculada a la pràctica del turisme rural i a les activitats de natura per tal d'acollir activitats turístiques.

- La presència del Consorci de la Vall del Ges, Orís i Bisaura des de l'any 2005, fomenta una gestió conjunta de bona part d'aquest sector de la unitat de paisatge.

Oportunitats

- La possibilitat de promocionar i consolidar marques de qualitat i distintius d'origen per als productes d'agricultura ecològica i els aliments de qualitat de producció local elaborats a l'Alt Ter.
- La possibilitat de rehabilitar antics espais industrials avui obsolets –com per exemple algunes infraestructures relacionades amb les colònies industrials (edificacions, rescloses, etc.) i les fàbriques fora d'ús a l'interior dels nuclis urbans– suposa una oportunitat per promoure uns creixements urbans més compactats. En aquest sentit, el Pla director urbanístic de les colònies del Ter i el Freser pot ser un instrument útil.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

280

- OQP1.** Uns fons escènics de les serres de Milany-Santa Magdalena i Puigsacalm-Bellmunt lliures d'alteracions visuals i sense elements que en distorsionin el perfil.
- OQP2.** Un paisatge fluvial del Ter, valorat i preservat com a connector nord-sud entre altres unitats, amb la seva xarxa d'afluents, com la riera de Sora.
- OQP3.** Una coberta forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic.
- OQP4.** Un mosaic paisatgístic de boscos de ribera, caducifolis i perennifolis de vessant i camps de conreu, mantingut i potenciats com a element d'alt valor ecològic, estètic i productiu.
- OQP5.** Una colònia industrial a la llera del Ter, la farga de Bebié, restaurada i rehabilitada com a element amb caràcter històric i compatible amb els seus nous usos i funcionalitats.
- OQP6.** Un patrimoni natural destacable com el Parc del Castell de Montesquiú, així com nuclis d'alt valor rural i estètic com el poble d'Alpens, ben conservats.
- OQP7.** Uns paisatges naturals ben conservats, amb qualitat paisatgística, viables ecològicament i que compaginin l'activitat agropecuària, l'extracció de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de l'Alt Ter.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir els boscos de ribera, particularment els dels voltants del riu Ter i de la riera de Sora i les seves zones humides circumdants, per tal de garantir la seva funció ecològica i paisatgística.
- Impulsar que els POUM dels municipis d'aquesta unitat de paisatge apliquin mesures de protecció i gestió del sòl als espais d'interès natural i a les zones perifèriques dels municipis d'Alpens i Sora.
- Mantenir els conreus distribuïts en forma de mosaic, especialment a la zona oest de la unitat, com els voltants dels nuclis de Sora i Alps.
- Elaborar estudis de visibilitat de les principals fites amb valor històric (ermites i santuaris de la Mare de Déu de Bellmunt, Santa Maria del Catllar, Sant Bartomeu de les Tenes, santuari de Sant Pere de Montgrony, Sant Antoni de Sant Joan de les Abadesses i el castell de Milany) i la seva vinculació amb les principals zones de cingleres i fons escènics rellevants de l'Alt Ter, com a recurs de control i definició dels àmbits visuals que cal protegir.
- Conservar, i, si escau, restaurar tots els elements patrimonials inclosos en el Catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. En aquest mateix sentit, caldria protegir els entorns de cadascun dels elements patrimonials per tal que qualsevol actuació es faci amb criteris d'integració en el lloc.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Aplicar mesures de gestió per al manteniment de les zones de pastures i conreus a les zones més planeres.
- Establir mesures per afavorir el funcionament i els nous usos de la colònia industrial de la Farga de Bebié, per tal de mantenir la importància que té com a patrimoni industrial.
- Fomentar recorreguts turístics i de difusió respecte al patrimoni industrial així com la zona rural i zones humides del sector oest.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la morfologia compacta dels nuclis de població, evitar la dispersió de les noves construccions i garantir que aquestes s'inspirin en el model i la tipologia del lloc pel que fa a la localització i inserció en el lloc, posant èmfasi en la mida, la forma i els colors dels volums. En aquest sentit, caldria afavorir el creixement compacte dels nuclis urbans de Montesquiú, Sora, Alps, Santa Maria de Besora, i especialment Sant Quirze de Besora, i millorar-ne la qualitat dels accessos amb criteris d'integració en el lloc.

- Aplicar mesures de correcció d'impacte visual i establir normatives per a la inserció de nous elements rurals lligats a la ramaderia en els masos aïllats en relació amb la localització i la visibilitat, la inserció en el lloc, l'ordenació del conjunt, la volumetria, el cromatisme o la vegetació, entre d'altres.
- Regular en el planejament urbanístic la mida, la forma i els colors dels volums de les edificacions en sòl urbà i en l'espai obert, prenent com a referència els models i els tipus de l'arquitectura vernacular dels nuclis rurals, especialment als nuclis de la Coma i la Pedra.
- Controlar les zones de pastura lliure de la ramaderia per restringir l'erosió que poden ocasionar al sòl, especialment en zones humides i en pendent.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles bàsicament a peu o amb BTT, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del santuari de la Mare de Déu de Bellmunt, el santuari dels Munts, el mirador de Sant Pere de Serrallonga i el castell de Besora, dels itineraris motoritzats de la C-17 i la BV- 5227, i dels itineraris no motoritzats GR-1, GR-3, GR-210 i els PR 45, 47 i 50. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

3. Cabrerès-Puigsacalm

Comarca:

Garrotxa, la Selva i Osona.

Superfície:

28.673 ha (20.629 ha corresponen a les Comarques Centrals i 8.044 ha a les Comarques Gironines).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: les Masies de Roda, Rupit i Pruit, Sant Pere de Torelló, Santa Maria de Besora, l'Esquirol, Tavertet, Tavèrnoles i Vilanova de Sau. També inclou la Vall d'en Bas, les Planes d'Hostoles, Riudaura, Sant Feliu de Pallerols i Susqueda, a les Comarques Gironines.

282

El cromatisme dels boscos caducifolis a la tardor és una de les característiques més singulars del paisatge de la unitat Cabrerès-Puigsacalm. Oriol Clavera

Trets distintius

- Relleu abrupte, amb cingleres i penya-segats, resultat de l'acció erosiva de les aigües sobre estrats predominantment calcaris.
- Contrast entre la part nord i la part sud de la unitat, particularment pel que fa a relleu i clima.
- Important presència d'aigua en diferents formes (cursos fluvials, salts d'aigua, fonts, pantans), que proporciona un aspecte humit i frescal.
- La vegetació ocupa gran part del territori; es distribueix d'acord amb el relleu i ofereix un aspecte ufanós. Destaquen visualment els caducifolis, espectaculars a la tardor.
- Poblament molt disseminat: nuclis petits i pintorescos, com Rupit, Tavertet i Vidrà. Tradicionalment ben conservats, ben condicionats i amb una bona estructura per acollir turisme interior.
- L'estructura morfològica del territori condiona una xarxa de comunicacions amb traçats difícils, però ben integrats en el paisatge.
- Les activitats humanes hi tenen poc impacte, en part perquè hi són febles i en part perquè el medi gaudeix de bona aptitud per recuperar-se.
- La carretera C-37 creua la unitat per connectar Osona amb la Garrotxa. És l'única via ràpida que travessa aquest paisatge.
- La tranquil·litat que proporciona un espai poc poblat.
- Impressionants panoràmiques de cingleres i relleus tabulars sobre la vall del Ter que provoquen un contrast cromàtic destacable entre els cingles de roca nua i la vegetació limítrofa.
- Zona de llegendes i bandolerisme.
- Els valors socials, simbòlics i identitaris dels imponents fons escènics emblemàtics i miradors naturals com la punta del Far o la serra de Cabrera.
- Els canvis estacionals de la vegetació caducifòlia i el seu contrast amb el paisatge de les cingleres
- Les comunitats vegetals d'afinitats medieuropees que colonitzen els relleus del Cabrerès-Puigsacalm.

Mirador

— Itinerari motoritzat

17 Vic - Rupit

27 Sant Quirze de Besora - Vidrà

— Itinerari no motoritzat

34 Coll Sabastida - Can Brull

35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

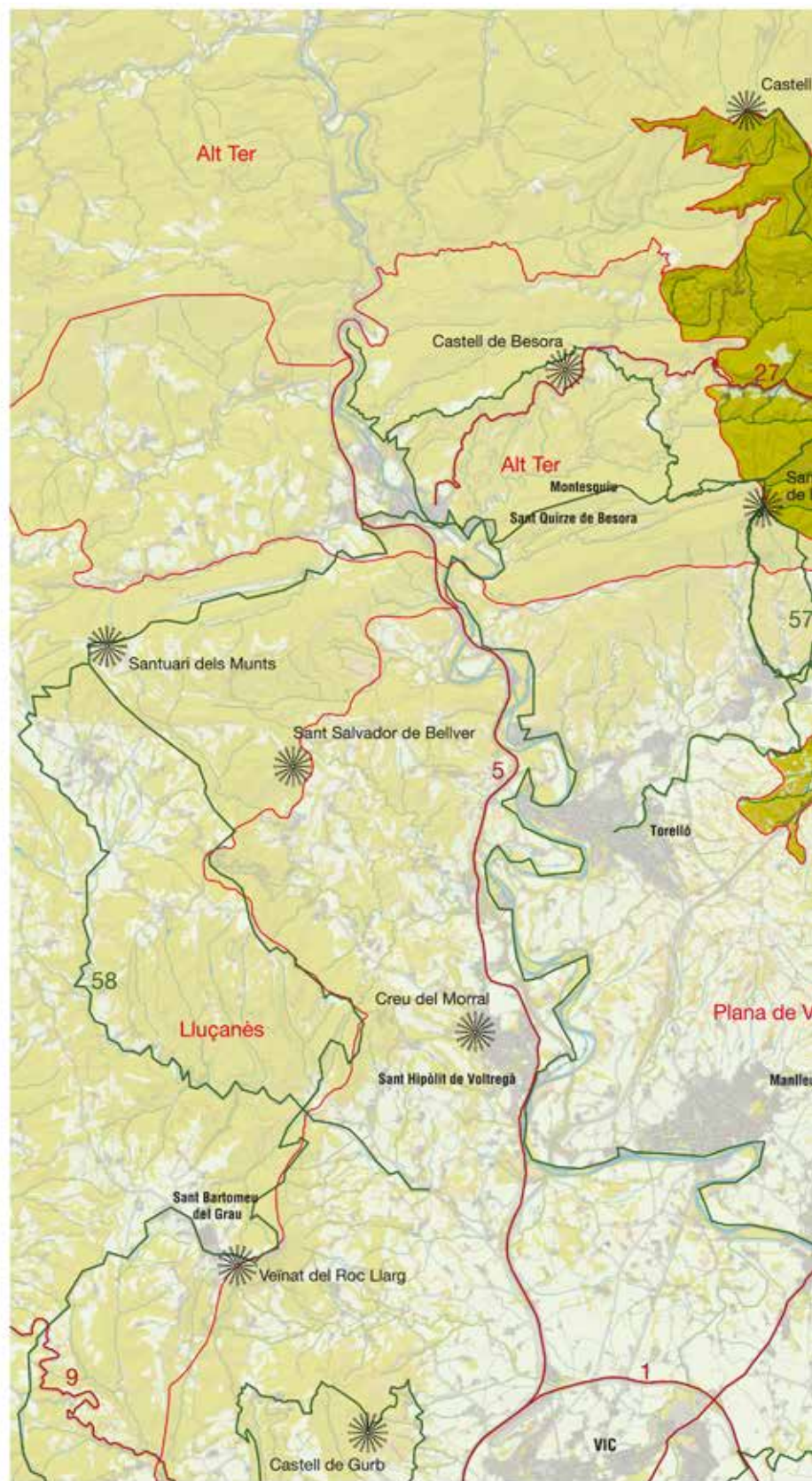
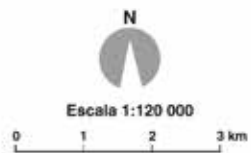
47 la Farga de Bebié - Pantà de Sau

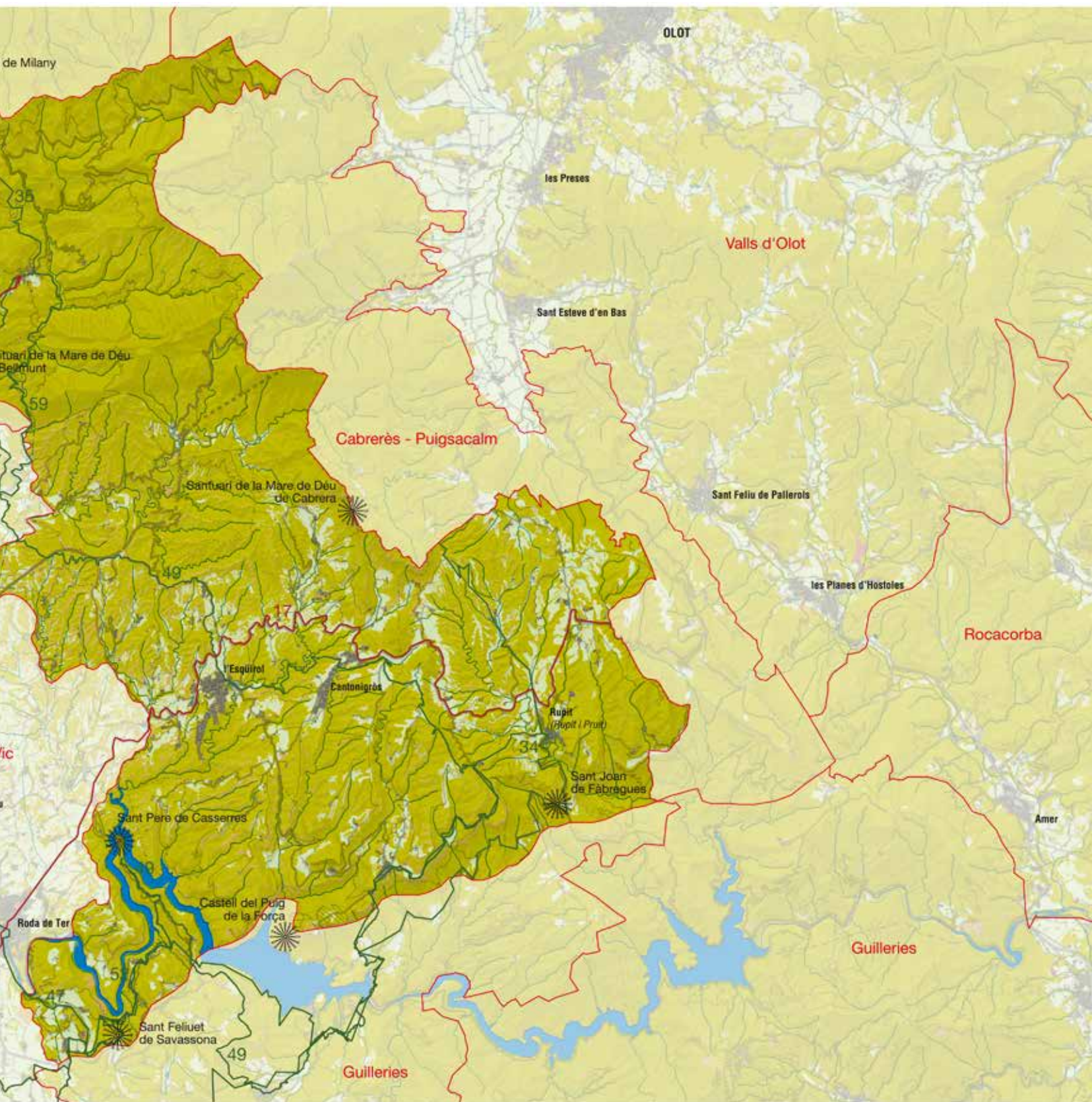
49 Camí Oliba

52 Vic - Sant Pere de Casserres

59 Camí vora Ges

284

Elements naturals del paisatge

El Cabrerès-Puigsacalm, tot i ser compartit pels àmbits de les Comarques Centrals i les Comarques Gironines, constitueix una unitat morfològica ben determinada, que correspon al nucli principal de la serralada Transversal Catalana. A les Comarques Centrals hi correspondria bàsicament el sector del Cabrerès, un massís de relleu tabular i acinglerat, que enllaça el Prepirineu oriental amb la serralada Prelitoral pel sector del Vidranès. Des de les cotes més elevades del Collsacabra és possible observar les grans unitats geològiques de Catalunya, des dels Pirineus fins a la depressió Central i la serralada Prelitoral. Per completar la unitat, cal afegir-hi l'esmentat Vidranès, al nord del conjunt, constituït per la vall del Ges.

Hidrogràficament constitueix la partició d'aigües entre les conques del Fluvià i del Ter, en què destaca la gran riquesa de la xarxa fluvial i els innumerables salts o sallents (la Foradada, Molí-bernat, Tirabous, el Sallent, etc.).

Morfològicament, el sector central i meridional de la unitat és format per una plataforma estructural d'uns 120 km² d'extensió, amb cingles a migdia i a llevant que s'aixequen uns 1.100 m d'altitud mitjana amb màxima alçada a Cabrera (1.308 m). A l'oest i el sud enllaça suaument amb els relleus de la Plana de Vic amb límits força imprecisos, mentre que al nord els relleus resten tallats per l'escarpament de la falla de la vall d'Hostoles i a l'est per una sèrie d'imponents cingleres de més de 300 m d'altitud, tallada pel congost del Ter, que la separa de les Guilleries. Constituïda principalment per materials sedimentaris: margues i gresos, presenta relleus plans on destaquen turons testimoni coronats de gresos, més resistents a l'erosió, amb presència de formes tabulars, obra de l'erosió fluvial (Cabrera, 1.308 m, el pla d'Aiats 1.284 m, el Montcau, 1.167 m). La seva gènesi es remunta al Paleozoic, quan formava part d'una vasta plataforma marina amb processos de sedimentació. Amb els diferents processos geològics posteriors, que alternaren plegaments amb sedimentació marina, aquests materials es van anar modelant fins a configurar l'actual paisatge. El tret més espectacular del paisatge és la sèrie de cingleres que s'allarguen més de 40 km i s'alcen fins als 300 m, així com el predomini de margues i calcàries que van provocar que els processos càrstics obrissin balnes i coves com la del Forat del Vent, a Tavertet.

A la unitat hi conflueixen dues regions bioclimàtiques: la mediterrània, seca i calorosa i l'eurosiberiana, humida i freda. Els corrents d'aire prepirinencs formen un front humit que precipita entre 1.000 i 1.200 mm anuals al nord. A l'estiu sovintegen les tempestes de condensació, amb mínims d'hivern. Les nevades són freqüents i irregulars, però de poca importància, atesa l'altitud i la manca de precipitació hivernal. Les temperatures es mostren baixes durant tot l'any, amb mitjanes de 3 °C al gener i de 17 °C al juliol, i un període de glaçades de novembre a març. Al sector del Vidranès, el clima és mediterrani de muntanya mitjana amb tendència marítima, amb una temperatura mitjana de 10 °C, un gener una mica més fresc que al Collsacabra (2 °C a Vidrà) i un juliol més calorós (20 °C a Vidrà). Les precipitacions arriben als 1.200 mm anuals, amb la

L'aigua és un element important en el paisatge del Cabrerès-Puigsacalm. Salt de la Foradada a Cantonigròs. Observatori del Paisatge

primavera i l'estiu com les estacions més plujoses i l'hivern com la més seca.

Les elevades precipitacions i les temperatures moderadament suaus del Cabrerès-Puigsacalm marquen la transició d'una vegetació típicament centreeuropea del Vidranès a les comunitats mediterrànies de les Guilleries. La coberta vegetal és, sense cap mena de dubte, un dels trets més espectaculars del paisatge de la unitat. L'espectacularitat de la vegetació arriba al seu màxim durant els mesos de tardor, quan la vegetació caducifòlia adquireix cromatismes ben encesos en una gamma de colors que abasta els grocs, els vermells i els ocre. El domini de vegetació centreeuropea s'atansa per la banda nord de la unitat, des de la serra de Milany i la serra de Puigsacalm vers el sud, aproximadament fins a l'espai comprès entre la serra de Curull i la serra dels Llancers, que actua com a punt d'unió amb el domini vegetal mediterrani. La vegetació més representativa de tot aquest sector és la fageda amb buixol (*Helleboro-Fagetum sylvaticae*) que, a banda del faig (*Fagus sylvatica*) i l'el·lèbor (*Helleborus viridis*), també acull el buixol (*Anemone nemorosa*) i el càrex (*Carex digitata*). El faig també s'associa amb el boix, tot formant l'anomenada fageda amb boix (*Buxo sempervirentis-Fagetum sylvaticae*), en comunitats on abunda el roure martinenc (*Quercus pubescens*). Vora el Puigsacalm, sobretot en el vessant gironí, es troba la fageda amb joliu (*Scilla lilio-hyacinthus - Fagetum sylvaticae*), que és molt més rica des del punt de vista florístic. Malgrat tot, al Cabrerès també és fàcil

trobar-hi boscos mixtos de caducifolis, on roures i freixes comparteixen hàbitat amb tells i oms. Entre tot aquest conjunt destaca particularment l'avellaner (*Corylus avellana*), que tot sovint apareix a la vorada del bosc, prop de camins i a la riba de torrents i rierols. Quan la vegetació de caràcter centreeuropeu es degrada, dona lloc a diversos tipus de matollars, genèricament anomenats landes. Al Cabrerès les superfícies ocupades per landes no són especialment extenses, però sí que resulten particularment interessants des del punt de vista biogeogràfic.

Per una altra part, cal dir que la vegetació mediterrània apareix a la banda sud de la unitat, particularment en els vessants assolats. La comunitat dominant és l'alzinar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*), estructurat per l'alzina (*Quercus ilex*), el roure martinenc (*Quercus pubescens*) i alguns peus de pi roig (*Pinus sylvestris*) i servera (*Sorbus domestica*). Entre els arbusts i herbes que formen el sotabosc hi ha el boix (*Buxus sempervirens*), la maduixera (*Fragaria vesca*) i la verònica (*Veronica officinalis*). En indrets obacs, el roure guanya protagonisme i forma petites rouredes de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*), on també és fàcil trobar-hi peus de pi roig, afavorits antròpicament. L'àmbit de la roureda és força ric en espècies, i acull peus esparsos de blada (*Acer opalus*), servera (*Sorbus domestica*), tell (*Tilia platyphyllos*) i boix grèvol (*Ilex aquifolium*).

La riquesa faunística de la unitat és remarcable, a causa de la diversitat d'ambients existent i el bon estat de conservació de les superfícies forestals. Entre els mamífers destaquen el senglar (*Sus scrofa*) i el cabirol (*Capreolus capreolus*), que campen tranquil·lament per aquestes boscos. Entre els mesomamífers cal esmentar el gat salvatge (*Felis sylvestris*), el teixó (*Meles meles*) i la fagina (*Martes foina*). També són importants tot un seguit de rosegadors boscos, com ara l'esquirol (*Sciurus vulgaris*), la rata cellarda (*Elyomys quercinus*), la rata d'aigua (*Arvicola sapidus*), l'escàs liró gris (*Glis glis*) i l'abundant talpó (*Microtus duodecimcostatus*). L'ornitofauna dels boscos madurs, particularment dels caducifolis, és molt interessant. Hi destaca el picot negre (*Dryocopus martius*) l'aligot vesper (*Pernis apivorus*), la mallerenga d'aigua (*Parus palustris*) i el pica-soques blau (*Sitta europaea*). De rapinyaires, hi ha l'astor (*Accipiter gentilis*) i l'aligot (*Buteo buteo*).

Evolució històrica del paisatge

La gran quantitat de balnes existents a la contrada en van permetre l'ocupació ja des de la prehistòria, i posteriorment van ser aprofitades com a cabanes en tancar-les amb parets de pedra seca quan el poblament, iniciat de molt antic, anà evolucionant. Els primers pobladors aparegueren al Neolític, especialment a Tavertet, on cingleres i balnes en feien un hàbitat idoni com mostren la gran quantitat de sepultures i jaciments megalítics: Sant Corneli, Can Feló, Rajols, Font de la Vena, el Padró, Rocallarga. A aquests primers assentaments els seguiren d'altres, com els de la Font Nova, Can Tafura, Cova de les Pixarelles, el Pla de la Barraca o la Rambla. A l'Esquirol hi destaca el dolmen de Puigsespedres i un jaciment a prop de Cantonigròs. A Rupit, sa l'Arca, a Savassona, la Bauma de la Baronesa, la Tomba 1958 i la Pedra dels Sacrificis i, a

Santa Maria de Besora, les Tombes del Faig. L'home neolític cercà a l'indret la facilitat d'hàbitat que li brindà la geologia, però la seva capacitat de modificar el paisatge és minsa, i encara més si tenim en compte la solidesa i la inaccessibilitat de gran part d'aquest paisatge. Alguns conreus rudimentaris devien instal·lar-se a les zones més planeres, especialment a l'est de Tavertet i als voltants de l'actual Savassona.

L'època dels metalls va continuar amb el patró neolític al qual es va afegir el poblat iber de l'Esquerda (les Masies de Roda). Destaquen els hàbitats continuats de Can Feló, Can Tafura, cova de les Pixarelles, el Padró i Rajols i els nous de l'Avenc, el Padró, el Pla de la Barraca i el Pla del Castell a Tavertet i el Balà a l'Esquirol. A l'edat del ferro es va continuar utilitzant el Pla del Castell i la Pedra del Sacrifici i van aparèixer les Baumès (Tavertet), la Pedra del Dau i el Rec de la Fíbula (Savassona), els Graus i l'Esquerda, estratègicament situat en el punt més alt d'una península aixecada 50 m, que controlava l'accés a terres gironines i constituïa una immillorable fortalesa natural. Tot i que és difícil precisar el moment en què es va establir, es tracta, juntament amb el poblat del Pla del Castell (Tavertet), del primer assentament important del Cabrerès.

El paisatge dels ibers no divergiria gaire de l'existent a finals del Neolític. A l'Esquerda, les 12 ha del poblat semblava que eren suficients per a la població que l'ocupava. La pressió antròpica degué augmentar al voltant de Savassona i a l'oest de Tavertet, on els conreus es devien incrementar en superfície en detriment dels boscos, però la pressió degué descendir a l'entorn de Rajols, on els jaciments es redueixen. Al nord de l'actual carretera C-153, el paisatge natural va quedar intacte.

Malgrat el pas de la via romana que unia la Vall d'en Bas i la Plana de Vic, la romanització no va afectar la unitat; sols se'n té notícia de Can Roquet (Tavernoles), associat a la producció de terrissa. A finals del segle III aC o principi del segle II aC, l'Esquerda va ser destruït per un incendi probablement en el context de la conquesta romana, i va restar despoblat durant tota l'ocupació. El paisatge degué recuperar boscos sobre antics conreus en desaparèixer l'activitat humana que els mantenia.

El monestir de Sant Pere de Casserres. Observatori del Paisatge

Amb la crisi del món romà es va tornar a les antigues pautes d'ocupació, moment en què apareix a l'Esquerda un extens camp de sitges datat abans de la conquesta musulmana. La població de la unitat, però, és minsa, com mostra el fet que de l'època carolíngia sols apareix el jaciment de les Fosses de l'Avenc (Tavertet). La invasió musulmana gairebé no va tenir impacte, i encara que el Cabrerès-Puigsacalm va constituir un lloc de refugi, es creu que només una part de la noblesa goda devia emigrar cap al nord. El paisatge segurament mostrava poques alteracions en aquest període, marcat per una feble població. El jaciment de l'Esquerda no va tornar a tenir caire de poblat fins a la restauració del comtat d'Osona, moment en què es va originar el nom de Besora (Bisaura al segle IX, del basc Bassa-uri-a, 'ciutat del bosc').

Al segle X, el comte Guifré va repoblar l'Esquirol i els castells de Savassona, Sant Llorenç, Casserres i Sant Corneli, i va consolidar el castell de Cabrera, que va donar nom a la contrada. Pel Cabrerès es va disseminar una important quantitat de petites construccions romàniques que van donar sentit a un poblament uniformement distribuït però mancat d'efectius. Dels segles IX-XI pertanyen cases semiexcavades a l'Esquerda, on es va bastir una església preromànica, sobre la qual es va edificar posteriorment Sant Pere. També és del segle X Sant Feliuet de Savassona.

De l'anàlisi dels primers documents escrits (vers l'any 1000), se sap que en el paisatge abundaven els boscos d'avets, els cirerers,

els camps de conreu als fons de la vall, els prats i les pastures, els ases i els llops al nord de la unitat.

Al pla del Castell (Tavertet) resten mostres abundants d'edificacions romàniques i el castell de Cornil, que dominava la vall de Sau. Del segle XI són també el castell de s'Avellana, i el monestir de Sant Pere de Casserres (les Masies de Roda) i el castell de Rupit. Al segle XII hi figura esmentat Vidrà, que presentava una tendència demogràfica favorable que es va perllongar fins al segle XIV.

La unitat va patir a finals del segle XIII i principis del XIV un gran augment de població. Molts masos actuals daten d'aquesta època, tot i que el creixement es va veure delmat al segle XV per la pesta negra, terratrèmols i la guerra civil del 1462. Sant Pere de Torelló fou pràcticament abandonat, Vidrà va veure reduïda la seva població a quinze famílies i, paradoxalment, es va formar el poblet de l'Esquirol al camí ral de Vic a Olot.

L'edat mitjana es tancà amb un descens de la població en un territori ja poc poblat, els boscos dominants i les cingleres marcarien fortament un paisatge on els seus habitants no hi tenien gaire participació. Els conreus se centraven a l'entorn de masos dispersos i als voltants de petits nuclis de població en equilibri amb el paisatge.

Els fogatges dels segles XVI-XVIII indiquen més ocupació humana encara que no gaire nombrosa, amb poblament dispers d'una cer-

El nucli de l'Esquirol històricament ha estat el més dinàmic d'aquest paisatge. ICGC, Fons Cuyàs

ta importància. A mitjan segle XVI es va produir un augment demogràfic a Vidrà relacionat amb l'explotació de la fusta; es va repoblar Sant Pere de Torelló i Rupit va veure incrementar efectius amb francesos que van aportar gent d'ofici. Al mateix segle, va sorgir al camí ral el nucli de Cantonigròs, i Tavèrnoles gairebé va doblar la població. Al segle XVII l'Esquirol va rebre impuls en ser nomenada capital administrativa del Cabrerès i, a partir de la fi de segle, es va formar el poble de Santa Maria de Besora o el Pla de Teià. El paisatge d'aquest període es va anar ruralitzant a partir dels conreus i de la ramaderia, activitat quasi única a la unitat, tot i que va aparèixer una incipient activitat vinculada a la indústria de la llana.

Al segle XVIII es va posar de manifest una pèrdua absoluta de població desigualment repartida. Santa Maria de Besora, a diferència de la resta de la unitat, presentava una tendència a créixer, i l'Esquirol va mantenir l'impuls de la capitalitat, amb l'empenta de la indústria menestral (paraires i teixidors), que es va perllongar fins a mitjan segle següent.

Durant el segle XIX no es va notar cap millora demogràfica, sinó que es va produir el despoblament de la muntanya. La població més dinàmica, l'Esquirol, entrà en crisi a la segona meitat de segle, i encara que es va produir una petita revifalla entrant el segle XX, a partir de la Guerra Civil va caure en una crisi profunda. A partir dels vuitanta la població es va estabilitzar, i el turisme i les segones residències van permetre la restauració de cases rurals i masies.

La manca de pressió antròpica d'aquests darrers segles va permetre la recuperació del bosc per abandonament dels conreus menys productius, alhora que la mecanització va agrupar explotacions, fet que es traduí en una disminució del mosaic agrícola i parcel·lari. L'activitat turística i les segones residències s'han centrat en la recuperació de cases i masies, tot i que a Cantonigròs i a Tavertet s'han construït noves segones residències. Si bé municipis que formen part de la unitat (Sant Pere de Torelló, les Masies de Roda) han experimentat un important creixement urbanístic, aquest s'ha produït fora dels límits de la unitat. El turisme també ha generat noves infraestructures com els càmpings (Vidrà, Rupit), però, en general, no s'ha mostrat excessivament agressiu.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Sens dubte, el tret físic més particular del paisatge del Cabrerès-Puigsacalm són els cingles, les espectaculars parets verticals que fan de divisòria entre la plana baixa, d'una banda, i l'altiplà del Collsacabra, el Puigsacalm i la serra de Santa Magdalena, de l'altra, que han modelat la força de l'aigua amb la seva acció erosiva sobre un substrat calcari. La vegetació frondosa i abundant ha anat ocupant replans i racons on les condicions per créixer eren òptimes. L'abundor de l'aigua i la climatologia permeten l'establiment d'una vegetació variada i amb una forta presència de caducifolis, que a la tardor es mostra en la seva màxima esplendor cromàtica.

Els elements naturals, com els alts espadats de roca nua, descansen sobre uns talussos de perfil còncau recoberts per denses boscúries que porten el pes de la unitat. Amb una altitud mitjana de 1.100 m,

presenta cingles de fins a 300 m d'altitud com els de Tavertet i del Far, i és un tret distintiu de la unitat. La naturalesa dels seus materials calcaris i margosos permeten l'existència de nombroses balnes i coves com la del Forat del Vent, excavada en gresos, notable per les seves dimensions. Aquestes coves, refugi dels homes del Neolític i d'èpoques posteriors, també ocupades pels bandolers dels segles XVIII, són actualment motiu d'interès turístic.

L'accidentada geomorfologia i la complicada accessibilitat al Cabrerès-Puigsacalm ha incidit sobre les dinàmiques del paisatge d'un territori definit per una baixa presència humana, una estructura de poblament disseminada i la manca d'activitats econòmiques amb una dimensió rellevant.

L'aigua és abundant a la zona: representa un 1% de la unitat. Rep el reg de nord a sud pels afluents del Ter, que, a la unitat de les Guilleries que limita pel sud, s'embassa en el pantà de Sau. Per les característiques abruptes del relleu i de les extenses cingleres, l'aigua forma salts de gran alçària per tota la zona, amb un cabal important a l'època de pluges. Les fonts hi són nombroses i contribueixen a crear un ambient frescal i humit.

Les condicions ambientals de l'alt replà proporcionen un ambient adequat per a l'establiment d'una rica, variada i densa vegetació natural, que contrasta amb les comunitats de caire mediterrani de la unitat veïna de les Guilleries. S'imposa el domini dels caducifolis, des del faig al roure, el freixe, el trèmol i el castanyer, el pollancre, el vern o l'om, que ocupen un considerable 44%, davant d'un escàs 5% de les pinedes. També s'hi poden trobar alzines que ocupen més d'un 8%, i una àmplia varietat d'arbustos com el boix, que pot formar part del sotabosc tant de rouredes com de fagedes. Els matollars representen més del 25%. Al nord de la unitat, a la zona de Vidrà, aïllada per la serra de Curull, la vegetació té un caire centreeuropeu i eurosiberià.

Les zones de muntanya presenten un poblament dispers ubicat a les proximitats de certs recursos, com ara rius, zones fèrtils, llocs de pas o zones més segures. Per això els nuclis de la unitat són relativament limitats en nombre, concretament sis, i solen ser petits. Només l'Esquirol s'acosta als dos mil habitants. Els més importants se situen prop dels rius o en grans replans, on les activitats agropecuàries són possibles.

Són molt importants els masos i els petits nuclis que s'han conservat sense grans transformacions, per la qual cosa ofereixen un encant molt especial per al turisme. Per exemple, el gran llegat patrimonial dels nuclis com Rupit, Tavertet, l'Esquirol, Vidrà o Cantonigròs, que té l'origen a l'hostal del segle XVI, situat estratègicament al camí de Vic a Olot i que era quasi un punt obligat de parada, s'ha convertit en un petit nucli, ara format sobretot per cases d'estiueig. Tot i la baixa densitat de població de la unitat, la dinàmica urbana vinculada al turisme s'ha desenvolupat principalment als nuclis de Rupit i Tavertet, que han vist la rehabilitació d'habitatges antics i la construcció d'algunes segones residències. A l'oest, a la frontera amb la unitat de la Plana de Vic, els nuclis de Sant Pere de Torelló i de les Masies de Roda estan experimentant un fort creixement urbanístic que pot incidir en la unitat.

S'han rehabilitat moltes cases com a segona residència, i també s'han expandit els nuclis urbans. Les segones residències i el turisme de muntanya han permès la recuperació d'antigues masies i cases dins dels nuclis de població, fet que ha afavorit mantenir una arquitectura rural tradicional i en general ha evitat noves construccions poc harmòniques amb el paisatge i canvis de grans proporcions. Hi ha algunes zones urbanitzades que ocupen la mateixa extensió que els nuclis urbans, tot i que, de moment, no creen impactes excessivament importants.

L'afluència massiva de turistes els caps de setmana i en èpoques de vacances s'intenta controlar amb l'existència de grans aparcaments a les entrades de les poblacions, com Rupit, per exemple. Així, el nucli antic del poble es manté d'ús estricte per als vianants. El turisme rural és actualment una de les principals fonts d'ingressos de la zona, fet que ha permès el manteniment tant de la població com del patrimoni arquitectònic i natural.

La morfologia urbana dels petits nuclis mostra una disposició força desconcentrada, amb absència de centres densos, excepte a Rupit, on la geomorfologia i la gènesi del poble han determinat la concentració de l'hàbitat. En general, les teulades, que no solen depassar les tres plantes, són a dues aigües amb la tradicional teula de color vermell terrós, tot i que, malauradament, aquesta unitat cromàtica no es manté a l'Esquirol ni a altres indrets, on s'han introduït tonalitats més griseses. Als nuclis més turístics (Tavertet i Rupit), les parets deixen veure la pedra per eliminació de l'emblanquinat o arrebossat tradicionals o perquè s'han construït recentment en pedra vista. Els tractaments tradicionals de façana estan força conservats a Vidrà i Cantonigròs. Són també freqüents les àmplies galeries, i a Rupit, els balcons de fusta adossats i protegits per voladissos.

L'Esquirol constitueix el nucli més gran de la unitat i l'únic que presenta paisatge urbà convencional, amb blocs d'habitatges que aixequen més de tres plantes. Format a partir del segle xv al llarg del camí ral, va rebre un fort impuls al segle XVIII, origen que marca la morfologia allargassada del nucli antic on es mostren construccions entre mitgeres. Els segles XIX i XX estan marcats per la indústria tèxtil, instal·lada vora de la riera de les Gorgues, que va donar pautes de creixement. Darrerament, el sector primari ha reprès el primer pla de l'economia, mentre molts ciutadans treballen a les

indústries de Vic i Manlleu. Alhora, el creixement urbà, orientat vers el sud, ha seguit pautes de ciutat jardí, amb una forta ocupació del territori. Tot i que s'ha instal·lat un polígon industrial, tant les activitats fabrils com les ramaderes estan força disseminades pel poble. En conjunt dominen els blancs de les façanes, el vermell terrós dels maons de les parets mitgeres i dels teulats, tot i que darrerament es fan servir teules d'altres tonalitats. En la silueta urbana, hi destaca l'esvelt campanar de l'església, amb força espais oberts, jardins i horts, que fan la sensació d'àrees interurbanes.

Pel que fa a les activitats productives, el sector agropecuari es manté: ocupa un 13% del territori amb conreus herbacis, principalment de secà. També es duen a terme altres activitats de tipus artesanal amb productes carnis o de pastisseria, que resulten atractius per al turisme, cosa que repercuteix en el paisatge amb una extensa xarxa d'allotjaments i centres de restauració. El turisme rural ha proporcionat una nova font d'ingressos i ha permès mantenir l'estructura de poblament disseminat tan propi de la zona, fins i tot recuperant masos que s'havien abandonat a finals del segle passat.

Atesa la naturalesa accidentada del terreny, les comunicacions han estat escasses i complicades. Es coneix des de l'època medieval el camí ral de Vic a Olot. Les infraestructures de comunicació, com que es tracta d'una unitat de muntanya, són força limitades tant per l'estructura del terreny com pel baix nivell de trànsit que genera la densitat poblacional. Algunes carreteres secundàries, per exemple la que va de Rupit i la que va al pantà de Sau, són força transitades per turistes, i poden resultar fins i tot perilloses per l'estretor de la via i el trànsit que es genera els caps de setmana i festius. Cal destacar la construcció del túnel de Bracons, inaugurat el 2009, que va suposar l'obertura definitiva de l'eix Vic-Olot de la C-37 i que ha provocat un canvi paisatgístic notable en les vies d'accés i en la construcció en la unitat de nombrosos túnels, falsos túnels i viaductes.

D'altra banda, sembla molt interessant incloure els espais naturals protegits dins els circuits turístics, vinculant el patrimoni natural al cultural. Actualment, el territori presenta una naturalitat destacable que s'està convertint en el millor dels seus recursos econòmics. Així, l'evolució de la unitat depèn de la que puguin presentar aquests elements naturals dominants, pel context socioeconòmic del moment i per les actuacions estructurals que es puguin dur a terme.

Expressió artística del paisatge

La bellesa del paisatge a la unitat del Cabrerès ha estat motiu de diverses manifestacions artístiques. L'espectacularitat de molts indrets fa que les descripcions derivin cap a un vessant literari i poètic, com fa Ramon Vinyeta en la seva guia sobre el Collsacabra, per exemple en aquest fragment sobre la zona de la riera de les Gorgues:

«Des del seu naixement al peu dels penya-segats d'Aiats fins a ajuntar-se amb el Ter al dessota de l'històric monestir de Sant Pere de Casserres, desfà un desnivell de prop de mil metres de recorregut, en el transcurs dels quals crea paisatges de feréstega i commovedora bellesa [...] Com el seu propi nom indica, el seu curs és una successió de gorgs, sallents, colls, afraus i congostos,

290

Els sector primari encara ocupa un lloc destacat en l'economia de la unitat. Conreus a Sant Pere de Torelló. Observatori del Paisatge

que rivalitzen en escabrositat, fantasia i espectacularitat. Viarany de cabal constant i d'una empenta abassegadorada degut al seu fort desnivell, ha erosionat durant milers d'anys els rampants rocosos del Collsacabra occidental obrint-hi solcs profunds [...] ha creat indrets de notable originalitat com, per exemple, la Foradada de Cantonigròs, la font de l'Esclop, la bauma dels Teixidors, el molí de Bertrana, l'engorjat de la Barra de Ferro, la font de l'Esquei, el gorg del Saborell [...]» (Vinyeta, 1956).

A la mateixa obra, l'autor explica el paisatge remarcant percepcions i sentiments que la condició de cada lloc inspira, com l'embaïment, la imaginació, l'optimisme o l'isolament:

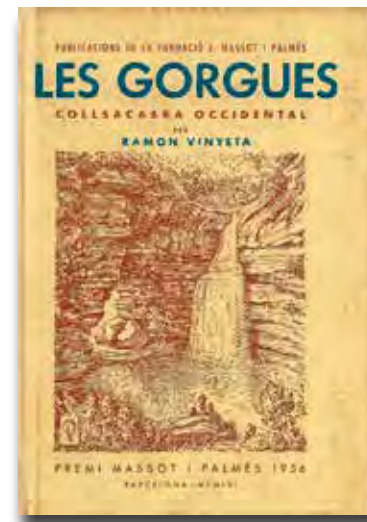
«Boscúries, conreus i herbatges alternen graciosament i hom resta allí envaït d'una sentor embadalidora [...]. Les roques cantelludes, els esvorancs i esplugues oberts en els paorosos penya-segats, les tofes de vegetació en desordenades penjarelles, l'aigua, adés saltironejant, adés arremolinant-se en profundes gorgues, tot us indueix a sotmetre l'esperit a càbales fantasioses [...]. Enfileu-vos a qual-sevol cim de la capçalera de la contrada i l'amplitud d'horitzons us farà esdevenir optimistes [...]. Si preteneu un temporal isolament, endinseu-vos al cor de la boscúria, i, tombats damunt el glevatge envellutat, endormisqueu l'enteniment [...]» (Vinyeta, 1956).

A banda de la incidència visual dels cingles, que Josep Pla va definir com a: «Bruscos, aplomats, violents penya-segats de Collsacabra, d'un color vermellós impressionant, d'una sumptuosa i greu escenografia.» (Pla, 1971), el paisatge de la unitat en el seu conjunt ofereix una lectura global més harmoniosa, com també va observar Josep Pla: «Aquest país de Collsacabra, delícia de les terres altes de Catalunya, és a la primavera i a l'estiu com un jardí anglès, un punt dolç entre l'ordre i el desordre..., una esplendor de la naturalesa en llibertat.» (Pla, 1971).

Joan Triadú, organitzador dels emblemàtics certàmens literaris de Cantonigròs i gran coneixedor de la zona, en el seu llibre *El Collsacabra*, com a bon pedagog remarca la importància de conèixer a fons el paisatge: «Tot món petit és un món gran. Cal petjar-lo, esguardar-lo de ben a prop i resseguir-lo amb els ulls com el rostre d'un ésser volgut quan reposa.» (Triadú, 1994). Igualment, Triadú sap descriure bellament els indrets del Collsacabra, com fa amb la casa senyorial de Les Planes i els seus entorns:

«Una rampa porta des de la part posterior a la masoveria principal i a la gran era, on es reuneix al caient de la tarda el ramat d'ovelles. Més enllà, en un pla lleugerament corbat, s'alça el pedró de la Mare de Déu de l'Alzina, entre quatre plançons i dos pedrissos. El jardí de Les Planes apareix amb tota la seva magnificència, presidit pel gran avet fosc. Als vidres dels finestrals de la torre es reflecteix el sol. Les postes de tardor vistes des d'allí solen ser magnífiques, amb tota la lentitud dels temps i l'amplària excepcional del cel. Les teulades dels petits xalets i d'algunes grans torres, amb els petits parcs al voltant, distribueixen llurs grisos i llurs verds foscos en el conjunt rossenc amb clapes vivament verdes del paisatge. A una banda, al sol, el bosc de roures, a l'obaga, la fageda. L'allargassada silueta del poble es confon, a la llarga, amb el fons dilatat de la Plana de Vic.» (Triadú, 1994).

Jordi Sarsanedas expressa les seves impressions entrant al poble de Cantonigròs:

Coberta de l'obra de Ramon Vinyeta, *Les gorgues*, de 1956

«L'autocar que t'ha sotraguejat per una carretera molt empolsegada et deixa sol amb la teva sorpresa. Una terra nova, tendra amb el verd dels seus camps i dels seus prats flonjos, Augusta amb els seus alts espadats, amb les seves cingleres, solemne amb els seus boscos de fulles caduques damunt les aigües ràpides de les rieres. Res de semblant no entrava a l'esquema que t'havies fet o havies deixat que et fessin de la terra a la qual dius que pertanyes. Ací tens un tros de veres de la Catalunya real que era de veres fins quan tu l'ignoraves.» (Sarsanedas, 1994).

El paisatge del Collsacabra desvetlla admiració i estimació. Una mostra és l'obra divulgativa de Miquel Banús, fill de la terra, que també ha poetitzat el seu país:

«No en conec cap més racó
bonic com el Collsacabra.
Com ho féu el creador
Per tal bellesa fer-hi cabre?»

Des del Far a Taveret
de Rupit fins a Cabrera,
emmarcat per la cinglera,
que és bonic aquest indret!»
(Banús, 2004).

En un poema del 1977, *Petita ofrena*, Miquel Banús dedica els seus versos a tots els qui un dia hi vivien i van haver de marxar d'aquestes terres:

«Déu te guard Agullola, pastora divina
d'aquestes masies que hi ha al teu contorn
Pastora amorosa, rosa sense espines
que ens aixoplugues amb el teu sojorn.

Com fa bo de mirar-te, penya geganta
d'una romànica ermita sembles el campanar.
Mare amorosa que als fills amamanta
i que en son llit juguen tot just es fa clar.
Eres inequívoc rellotge en arribar al migdia
quan la sombra pintava un conegut greny,
el fangador anava de l'hort a la masia
i a taula s'asseia amb un posat ferreny.

Quants anys de vida portes sobre les espatlles?
O, com Montserrat, ets també immortal?
No t'han enrunat ni llamps ni batalles
ni el bramul del tro podrà fer-te cap mal.

Aixeca al cel, oh Agullola, la teva noble testa,
sigues per Rupit, fanal que ens doni llum,
segueix desafiant el vent i la tempesta
i fes que no es fonguin els nostres vells costums.»
(Banús, 2004).

Dins la literatura popular de caire religiós, la bellesa paisatgística dels indrets venerats són sovint remarcats. Un clar exemple són aquests versos del *Tríptic a la Mare de Déu de Cabrera*:

«Vaig pujar un dia al matí
a l'ermita de Cabrera
que penjada a la cinglera
té un aspecte mig diví

Vaig veure tota la Plana
de Vic, Roda i Manlleu
quina imatge tan galana
quina gran obra de Déu.
[...]

De la Plana
guardiana
del Collsacabra
mare en sou.

Oh! Verge de Cabrera
que penjada a la cinglera
brilleu més que
el mateix sol.»

Mossèn Cinto Verdaguer, l'any 1887, estiuant al Bac del Collsacabra, va escriure unes cobles a la Mare de Déu del Roure, que van contribuir a renovar la devoció popular:

«Verge del Roure
de Pruit estel,
feu-nos-hi ploure
gràcies del cel.
[...]
Des de Cabrera
fins a Rupit
rosa més vera
no hi ha florit».
(Verdaguer, 2002).

La proximitat del Puigsacalm fa que sigui un element important en l'imaginari paisatgístic de la unitat del Cabrerès, de manera que en la seva expressió artística es reconeixen elements també identificatius del paisatge a la unitat, com es veu en el poema *Cançó del Vell*, de Marià Vayreda:

«Cinquanta anys que sóc al món!
Bé he prou vist sengles vegades
Puigsacalm tot blanc de neu
I blanques ses verdes calmes.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!

Infanta rodes de torb
Que es condormen an la plana
Ratxades primaverals
Que deixonden a les planes
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!

Immenses tofes de neu
Que fosa a la vall davalla
En regalims d'argent viu
Que allà gentilment s'aplatgen.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!

Fontanelles, tolls i aiguamolls
I llacunes d'aigua mansa
Entre prats de lliris en flor
I mates de tendra balca
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta!»
(Vayreda, 1984).

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics del Cabrerès-Puigsacalm deriven de la combinació entre una geologia i unes formes de relleu singulars: plataformes tabulars i cingleres, amb una vegetació pròpia dels paisatges medioeuropeus, com són les fagedes i rouredes.

Bona part de la unitat està emparada per la legislació catalana d'espais naturals protegits. Dins del PEIN hi ha les serres de Milany-Santa Magdalena i Puigsacalm-Bellmunt, que constitueixen una bona mostra de vegetació eurosiberiana, la serra del Collsacabra, on conflueixen els biomes mediterrani i eurosiberià, i una petita porció de l'EIN de Savassona, ja a la banda sud de la unitat.

Les cingleres de Taveret i del Far formen part, com a geozona 216, de l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. A part de tots aquests espais protegits o inventariats, cal destacar espais d'interès geològic de gran renom, com el de Taveret-Sant Joan de Fàbregues, on hi ha el conegut mirador del Far, la cova del Serrat del Vent, que és la cova amb gresos més gran coneguda i, al límit de la unitat, l'anticlinal de Bellmunt, que és una mostra de l'inici geològic dels Pirineus.

Els valors històrics estan representats per construccions de diferents èpoques històriques. En un meandre del Ter hi ha el conjunt de Conangle, amb l'ermita de Santa Magdalena d'origen romànic. Situades darrere el puig de Conangle, sobre un extrem rocós i molt proper al riu, hi ha les ruïnes del castell de s'Avellana.

Els primers vestigis d'ocupació humana en aquesta part de la unitat són el dolmen de Puig ses Pedres i les restes d'un enterrament d'incineració a la zona de Cantonigròs, de l'edat del bronze.

Sant Julià de Cabrera, amb poblament de masies, té un petit nucli amb l'església romànica del segle XI, la rectoria i una pairalia. També Sant Martí Sescorts, ja al límit de la unitat, té un nucli molt petit amb l'església romànica.

Sant Bartomeu Sesgorgues, amb l'església d'origen romànic i el petit cementiri, és un agradable indret que rep el nom de la riera de les Gorgues. Al llarg d'aquesta riera queden restes d'antics molins fariners.

Al nord de la unitat hi ha Vidrà, amb el nucli antic al voltant de l'església de Sant Hilari de Vidrà, el veïnat de Ciuret, amb el nucli al voltant de l'església de Santa Llúcia, i diversos masos com Can Pubill, la Casa de Baix, el Moreu o Can Font.

Les ruïnes del castell de Milany, la senyorial masia del Cavaller, d'estil barroc, l'ermita romànica de Sant Bartomeu de Covildases, situada al mig dels prats, l'església de Santa Maria de Cabagès o el pont romànic del Molí, en un frondós indret, són elements històrics d'interès, que complementen el gran valor natural del paisatge a la zona.

Els valors productius el formen les pastures i els conreus establerts a la plataforma tabular, i els boscos pel que fa a l'aprofitament forestal, juntament amb el valor turístic d'alguns indrets que mos-

tren una gran capacitat d'atracció. Aquests espais també tenen un elevat valor social; en són altres exemples Rupit, Taveret, el Far o el Puigsacalm. Són paratges molt freqüentats pels visitants atrets per un paisatge natural i cultural i per les possibilitats de realitzar esports d'aventura, com el barranquisme i l'escalada. A més, la unitat es veu travessada pel sender de gran recorregut GR-2, que uneix la Jonquera amb Aiguafreda i el GR-3.

La punta del Far presenta un elevat valor simbòlic i identitari, perquè quan s'observa des de molta distància, constitueix un fons escènic emblemàtic del paisatge des de les Comarques Gironines. Segons la llegenda, la primitiva capella del santuari fou construïda per uns mariners, que estaven a punt de naufragar i van veure el cim del Far; van prometre que, si se salvaven, aixecarien una ermita en agraïment.

La formació més coneguda i identificativa del paisatge de la zona són els cingles de Taveret, per sobre del pantà de Sau.

El paisatge abrupte del Collsacabra ha donat lloc a relats i llegendes com la de les petjades de Sant Miquel, als afores de Rupit, en el lloc anomenat castell de l'Investida, on es diu que va lluitar el sant patró amb el dimoni que, abans de perdre la lluita, es va llançar cingle avall cap al gorg de la Trapa. Una altra llegenda diu que l'Agullola de Rupit la va fer un gegant enfadat posant un peu al cingle del Far i l'altre al de l'avenc de Taveret, separant d'un cop d'espasa l'agulla del cingle. En una altra versió, fou l'acte d'un gegant bo i simpàtic de Querós que va voler deixar un record en marxar de les Guilleries i ho va fer amb un cop de destràl.

Els noms de Collsacabra, Cabrera i Cabrerès provenen de la jurisdicció de l'antic castell de Cabrera, i molt probablement estan relacionats amb la presència de cabres en els cims rocallosos de la serra, tot i que una llegenda diu que el nom del llinatge dels Cabrera és perquè un avantpassat va pecar en enamorar-se d'una reina sarraïna i va ser convertit en cabra, i la seva descendència va conservar la fesomia de l'animal. Moltes masies contenen també valors religiosos i simbòlics. Per exemple, el Bac de Collsacabra,

Vista posterior de Sant Feliuet de Savassona a Tavèrmoles. Observatori del Paisatge

prop del coll del Bac, té un oratori, dedicat a la Mare de Déu del Roser i a la vora, la capelleta de la Mare de Déu del Roure amb el tronc d'un gros roure, cantat per Jacint Verdaguer. Prop de Comajoan, als peus dels cingles d'Aiats, hi ha la capella de Sant Gil i l'oratori públic de les Viles. En un casal prop de Sant Llorenç Dosmunts, hi ha el cos de sant Plàcid, portat de Roma al segle XVIII.

L'emblemàtic monestir de Sant Pere de Casserres té una història religiosa que cal destacar, ja que, unit a l'abadia benedictina de Cluny, per les males relacions amb el bisbat de Vic va acabar tenint priors comendataris, com Pero de Luna, que fou papa d'Avinyó i Peníscola.

A l'entrada de la península de Casserres, hi ha el Parador de Turisme de Sau, i a l'entrada, el monument a l'Estatut de Sau, redactat durant l'any 1978 i símbol de la recuperació dels drets democràtics a Catalunya.

Els orígens de Conangle són desconeguts, però se sap que al segle XIII hi va haver una comunitat de religioses que va canviar l'advocació de la capella, de Santa Maria a Santa Magdalena. El lloc, com Casserres, va ser refugi de bandolers, com Rocaguinarda, i indret de bruixes i bruixots.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

294

La carretera C-153 de Vic a Olot comunica la major part de la unitat. El trànsit rodat s'enfila seguint força giravolts per l'Esquirol, Cantonigròs i Rupit. La carretera travessa prats i boscos i circula entre turons coberts de bosc. Ofereix vistes, també, als relleus més alts al nord de la via.

Una via ràpida que passa pel sector occidental de la unitat és la C-37, de Vic a la Vall d'en Bas, per la Vola i el túnel de Bracons. Bàsicament circula entre boscos, visibles àmpliament des dels viaductes. En sentit nord les vistes s'orienten a la barrera formada per les serres cobertes de vegetació de Curull i dels Llancers, i el mateix coll de Bracons. Un altre tram interessant el presenta la C-153, que creua la unitat per l'Esquirol i Cantonigròs i que permet accedir al mirador del Far. D'altra banda, la BV-5207, de l'Esquirol a Tavertet, s'acosta als cingles del sud de la unitat, i ofereix vistes al sud cap a les Guilleries i el Montseny.

El senderisme té moltes rutes que ofereixen unes vistes panoràmiques excel·lents, i hi ha força camins que permeten veure la gran varietat de paisatges que proporciona la unitat. El GR-2 provinent de Falgars d'en Bas travessa la unitat per Rupit per damunt dels cingles de l'Avenc i de Tavertet, des d'on baixa fins a la barrera de la presa de Sau. Una variant d'aquest recorregut és el GR-2.2, que enllaça el pantà de Sau amb Rupit passant per Sant Joan de Fàbregues. Totes dues opcions ofereixen vistes espectaculars dels cingles i de l'embassament del riu Ter, que transcorren per boscos, fondals, rieres, prats i cases aïllades. La unitat també comprèn el GR-3, que creua el sector nord, a Vidrà, provinent del castell de Milany. Amb relació als petits recorreguts, destaquen el PR-C-47,

En aquest paisatge hi ha diverses carreteres que tenen un gran potencial com a itineraris ciclistes. Observatori del Paisatge

sender que puja pel camí vora el riu Ges, des de Torelló a Vidrà, i el PR-C-45, que s'enfila des de Sant Pere de Torelló fins al santuari de Bellmunt. Es tracta de dos bells itineraris frescals que transcorren entre relleus abruptes i boscos densos, amb força presència d'espècies caducifòlies que canvien de cromatisme al llarg de les estacions. Permeten contemplar també els relleus tabulars característics de la unitat. Al sud del Ter transcorre el PR-C-40, de Vic a Sant Pere de Casserres; el tram final des del Parador de Sau proporciona vistes panoràmiques del formidable meandre que fa el Ter i de les roques que formen les cingleres.

A més dels senders indicats abans, hi ha força camins locals que, des dels nuclis poblats com Rupit, en direcció nord s'enfilen cap als turons i relleus tabulars del Collsacabra i cap al sud s'acosten a les cingleres panoràmiques sobre el Ter, o bé permeten contemplar salts d'aigua com el del Sallent i el de Tirabous, i gaudir de gorgs com la Foradada.

La unitat conté miradors amb panoràmiques bellíssimes. En destaca el mirador del santuari de la Mare de Déu de Bellmunt (1.248 m), pertanyent a la unitat veïna de l'Alt Ter, però situat molt a prop del límit i amb vistes a bona part de la unitat. Un altre mirador de gran abast visual el constitueix el santuari de la Mare de Déu de Cabrera (1.296 m), amb vistes similars al de Bellmunt, afegint-hi al nord el Canigó i a l'est la Garrotxa, l'Empordà, i més a prop, els cingles del Far i les Guilleries. El castell de Milany situat en el punt més alt de la serra de Milany (1.533 m), és la talaia més septentrional de la unitat i un magnífic mirador de 360° sobre els Pirineus, amb la silueta del

Pedraforca ben marcada i, cap al vessant sud, el conjunt de serralades que s'estenen des de la serra de Bellmunt fins a Montserrat.

Altres miradors es troben al caire de la cinglera sobre el Ter, com el poble de Tavertet (860 m), Sant Joan de Fàbregues (820 m), el mirador del salt de Sallent (767 m) i el mirador del castell del puig de la Força (740 m). Tots ells ofereixen vistes excepcionals dels penya-segats sobre l'embassament, els boscos de les Guilleries i el massís del Montseny. Des del peu de la cinglera i l'embassament, també són impressionants les vistes dels espadats, com les que ofereixen Sant Pere de Casserres (488 m) i el Parador Nacional de Turisme (560 m). Finalment cal esmentar l'ermita de Sant Feliu de Savassona (661 m), situada sobre el puig de Sant Feliu i enmig dels conreus i dels boscos que integren l'espai natural de les Guilleries-Savassona.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Tot i l'existència d'espais naturals protegits de gran valor, sigui quina sigui la seva figura legal de protecció, hi ha una manca de corredors i d'espais connectors plenament viables que afavoreixin els fluxos ecològics.
- Pastures en declivi a les zones de muntanya, que comporten una homogeneïtzació del paisatge per la pèrdua d'espais oberts i l'augment de la superfície ocupada per matollars i bosquines.
- Manca de rendibilitat econòmica de moltes forests, que condueix a l'abandonament de la gestió silvícola.
- Les masses forestals són molt vulnerables als incendis, en ser incloses gairebé totes en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal.

Amenaces

- L'abandó de les activitats agràries, ramaderes i forestals suposa un augment de la massa boscosa i, consegüentment, un augment del risc d'incendi.
- La dificultat de gestionar els espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural pot comportar el deteriorament d'aquells valors pels quals es va protegir aquell espai, fins i tot els seus valors paisatgístics.
- La pèrdua de zones de conreu i de pastura, i la manca de gestió forestal, pot comportar un increment de l'homogeneïtzació del paisatge i una pèrdua de la diversitat.

Fortaleses

- El Cabrerès acull un ric patrimoni històric i artístic, ben palès en nuclis d'interès arquitectònic, com ara Rupit o Vidrà. La presèn-

cia d'aquests enclavaments atorga un valor afegit a la unitat, i en facilita l'aprofitament turístic.

- De manera lligada al punt anterior, també cal assenyalar l'existència d'una extensa xarxa de camins i de nombrosos miradors i de bells punts escènics, que permeten contemplar àmplies panoràmiques sobre els diferents paisatges com, per exemple, el castell de Cabrera o Tavertet.
- La unitat és rica en boscos, fonts i salts d'aigua. Aquests elements augmenten la vàlua de la unitat i obren la possibilitat a una explotació dels valors paisatgístics associats. En alguns indrets, com ara el salt de Sallent (a la riera de Rupit) o el de la Foradada (a la riera de la Rotllada), els salts d'aigua són realment espectaculars.
- La presència del Consorci de la Vall del Ges, Orís i Bisaura des de l'any 2005, fomenta una gestió conjunta del sector nord d'aquest paisatge.

Oportunitats

- L'atractiu paisatgístic d'una zona cridada a esdevenir un pol turístic de primer ordre, sense massificació i amb respecte dels valors naturals i culturals.
- L'existència de la pràctica de l'excursionisme, la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el paisatge associades al turisme esportiu i de natura, incideixen positivament en el manteniment de la xarxa de senders i camins que, a la vegada, són la forma d'aproximació respectuosa al paisatge.
- La vegetació de la contrada és ufana i de gran vitalitat, gaudeix d'un bon estat de salut i, majorment, s'identifica amb les formacions pròpies d'àmbits eurosiberians. Dins d'un context mediterrani aquest fet s'entén de manera singular i, com a tal, ha de ser considerat com un bé escàs i valuós.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són aplicables els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges muntanyosos on dominen les serres del Cabrerès i Puigsacalm, lliures d'elements mal integrats que tallin les visuals i sense elements que distorsionin el seu perfil visible des de molts punts de la unitat.
- OQP2.** Uns cingles, espadats i relleus tabulars sobre la vall del Ter, que són elements configuradors del paisatge, mantinguts com a referents visuals i identitaris de qualitat.

- OQP3.** Un paisatge fluvial del riu Ter, valorat i preservat com a connector dins l'estructura territorial.
- OQP4.** Uns salts d'aigua, gorgs i altres singularitats associades als cursos fluvials mantinguts i protegits com a elements d'alt valor estètic.
- OQP5.** Un paisatge de muntanya amb extensos boscos de faig, roures i alzines, escenari de gran valor natural i cromàtic, on s'evitin les transformacions i els processos d'artificialització.
- OQP6.** Unes poblacions com Vidrà, Rupit, Tavertet, que conserven la seva estructura secular integrada perfectament en aquest paisatge d'alt valor natural, ben conservades.
- OQP7.** Promoure que tots els projectes de noves infraestructures viàries incorporin estratègies, criteris i mesures amb la finalitat d'aconseguir una bona integració en el lloc.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir els elements geomorfològics del Cabrerès-Puigsacalm, com Tavertet, visibles des de llargues distàncies a través dels fons escènics com a singularitats visuals i estètiques d'especial rellevància per a la població. Els contrastos establerts entre els cingles i la vegetació immediata, amb espadats verticals, salts d'aigua i els colors dels tipus de pedra, constitueixen un altre important valor estètic que cal preservar.
- Protegir la zona de meandres del Ter especialment la zona de Sant Pere de Casserres, on al valor natural s'afegeix el valor patrimonial.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Controlar la fauna autòctona i les espècies introduïdes com els cabirols, per tal que es mantingui l'equilibri entre la flora i la fauna de l'indret.
- Valorar i promocionar els boscos caducifolis del Cabrerès-Puigsacalm pel seu valor com a comunitats singulars i definitòries d'un paisatge específic.
- Establir òrgans rectors i plans d'usos, gestió i protecció pels espais d'interès natural de les serres de Milany-Santa Magdalena, Puigsacalm-Bellmunt, Savassona i Tavertet-Sant Joan de Fàbregues. Un bon punt de partida podria ser el Consorci de la Vall del Ges, Orís i Bisaura.
- Promoure el control i la definició de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi. En aquest sentit, cal definir una jerarquització de camins, controlar els accessos i impulsar programes de gestió forestal amb herbívors (rucs, cabres, vaques, etc.) per a la gestió del sotabosc i el manteniment dels

espais oberts i rasos. Alhora cal fomentar i promocionar les activitats productives associades a les explotacions forestals.

- Promoure que totes les propostes de noves infraestructures viàries incloguin un estudi d'impacte i integració paisatgística.
- Els assentaments dispersos de població, constituïts per masos i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori optimitzat en el seu aprofitament dels recursos forestals i agrícoles. Alguns d'aquests petits nuclis tenen valor històric afegit, a causa de la seva presència des de l'edat mitjana i la seva economia basada fonamentalment en les pràctiques agràries i pastorals, que encara prevalen. Les pastures i els conreus establerts al voltant del Cabrerès, a més, encara posseeixen valors productius vinculats cada vegada més al turisme rural com a nova activitat. Cal potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, amb la consolidació i foment del turisme rural com a activitat paral·lela.
- Promoure la restauració de masies i vilars com a mecanisme d'atracció turística i de finançament de les activitats agràries i ramaderes d'aquest territori.
- Gestionar adequadament els espais on l'aigua és protagonista, com els gorgs, salts i cursos fluvials, per tal que mantinguin el seu valor estètic i configurador del paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Ordenar els voltants dels nuclis turístics com Tavertet, Cantoni-gròs, Vidrà, Rupit, que els caps de setmana i durant el període de vacances són freqüentats per nombrosos estiuejants i visitants, per millorar la imatge d'aquests nuclis. S'hauria de procurar garantir el valor estètic d'aquestes poblacions i el seu entorn, la seva silueta i imatge perimetral. Cal avaluar aspectes com la visibilitat del nucli i des del nucli, els fons escènics, els accessos, els espais oberts, la vegetació, la volumetria, la composició de façanes i cobertes i el cromatisme de les edificacions, entre d'altres.
- Evitar models i tipologies constructives que interfereixin en la visió o contrastin amb les construccions tradicionals existents. Caldrà promoure l'adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries (granges, coberts per a la maquinària, sitges, etc.). De la mateixa manera, s'impedirà la localització de construccions d'alt impacte en les visuals de l'emplaçament (per alçària, colors, etc.), a fi de conservar els entorns dels elements del patrimoni paisatgístic.
- El disseny de nous traçats d'infraestructures viàries que creuin el Cabrerès-Puigsacalm, pel seu caràcter de paisatge de muntanya, no hauria de presentar canvis bruscos en els marges amb elements de protecció i seguretat que, si són indispensables, s'han d'integrar tant com sigui possible. Cal maximitzar l'ús de túnels, com en el cas de la C-37 que travessa la unitat, per mitigar l'impacte ambiental i visual.

- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries d'arranjament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.

Són els miradors dels santuaris de la Mare de Déu de Bellmunt i de la Mare de Déu de Cabrera, del castell del puig de la Força, de Taverdet, de Sant Joan de Fàbregues i del salt de Sallent; els itineraris paisatgístics a peu o bicicleta del GR-2, el GR-3, el PR-C.47, el PR-C-45 i el PR-C-40. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

4. Cadí

Comarca:

Alt Urgell, Berguedà i Cerdanya.

Superfície:

Superfície: 29.456 ha (3.258 ha corresponen a les Comarques Centrals i 26.198 ha a l'Alt Pirineu i Aran).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: Bagà, Gósol, Gisclareny, Guardiola de Berguedà i Saldes. També inclou Alàs i Cerc, Arsèguel, Bellver de Cerdanya, Cava, Estamariu, Josa i Tuixén, Lles de Cerdanya, Montellà i Martinet, el Pont de Bar, Prullans, les Valls de Valira, la Vansa i Fórnoles, a l'Alt Pirineu i Aran.

298

Coll de Tancalaporta, sota el cim del Comabona (2554 m) a la serra del Cadí. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Cingleres de paret calcària, especialment de la cara nord, que es precipiten uns quants centenars de metres fins a la base d'estretes valls recobertes de boscos densos. Profundes canals que donen pas a immenses tarteres, amb pins que s'arrapen a la roca gairebé fins als cims. Al vessant sud, que pertany a les Comarques Centrals, el relleu és més suau i amb presència de prats que arriben fins a les cingleres.
- Domini clar dels elements naturals. Existència de vegetació típicament alpina: boscos de coníferes i prats naturals.
- Pobles de rica tradició històrica situats en llocs inversemblants, sempre sota l'escenari majestuós de la cara nord del Cadí. A la cara sud, que pertany a les Comarques Centrals, no hi ha cap assentament urbà.
- La fita i el mirador del cim del Comabona i el pic de Costa Cabrolera.
- L'imaginari col·lectiu al voltant de la presència de bandolers i maquis, amb els búnquers de la línia dels Pirineus.
- El valor històric de l'ermita de Sant Romà d'Oreis.
- El valor social dels itineraris de descoberta del paisatge del Cadí, com ara el GR-107 o camí dels Bons Homes, i el GR-150 o volta al Parc Natural del Cadí-Moixeró.

Mirador

— Itinerari motoritzat

18 Guardiola de Berguedà - Gósol

— Itinerari no motoritzat

40 Santuari de Queralt - Coll de Pendís

41 Coll de Pal - Coll de Mola

68 Volta al Pedraforca des de Gósol

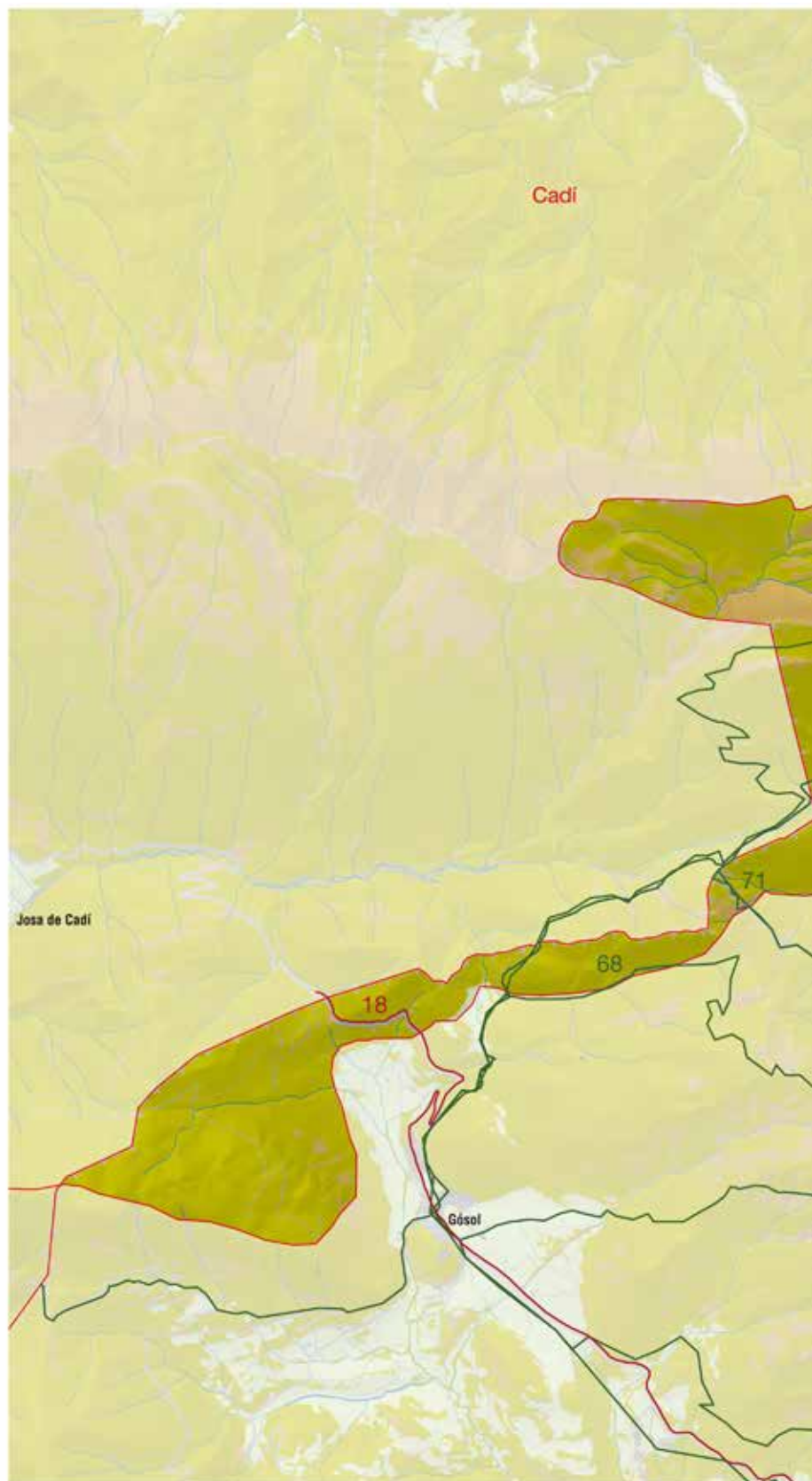
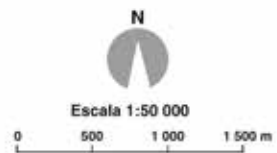
69 Saldes - Refugi de Prat d'Aguiló

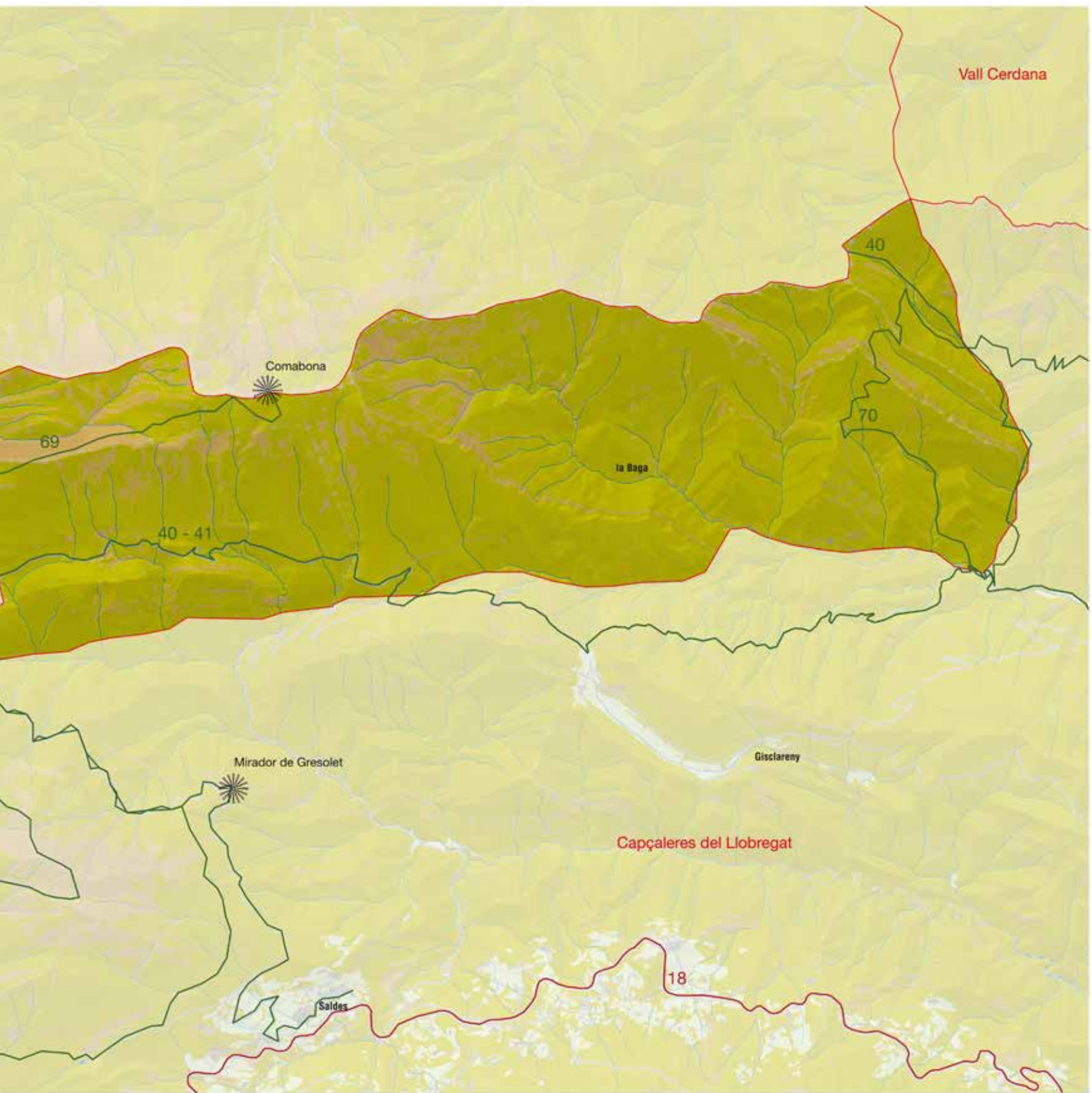
70 l'Hostalet - els Empedrats - Serra de la Boixassa - l'Hostalet

71 Sender del Pedraforca 360

300

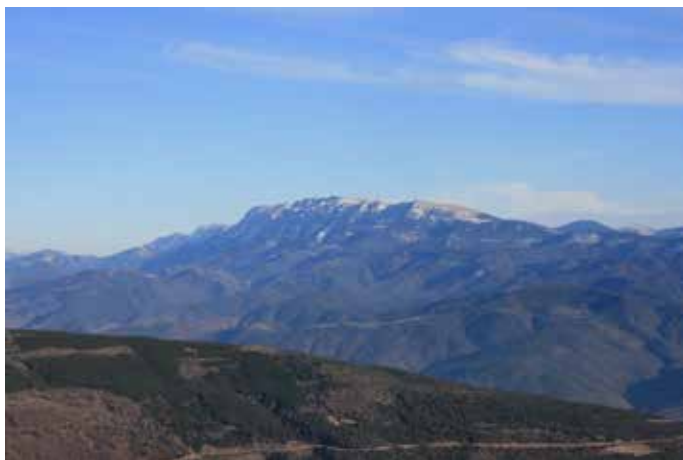
Elements naturals del paisatge

El sector de la unitat de paisatge Cadí inclòs a les Comarques Centrals és l'apèndix oriental del paisatge que s'estén més àmpliament a l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran.

Morfològicament, la unitat resta inscrita en les serres interiors del Prepirineu català, concretament a cavall de les serres del Cadí, que penetra a la unitat pel pic de Costa Cabriolera (2.604 m), màxima altitud de la contrada, acaba al coll de Tancalaporta (2.344 m), sota el cim del Comabona (2.548 m), i continua vers llevant per la serra de la Moixa (Pradell, 2.212 m) fins al turó de Prat Agre (2.017 m), on el límit inicia un descens meridional seguint la línia de màxim pendent per enllaçar amb el torrent de la Font d'en Faig, remuntar el Bastareny i el torrent de Murcurols fins al coll de la Balma, on segueix la vall del Gresolet; deixa fora de la unitat la Mare de Déu de Gresolet, es dirigeix a la Roca Roja, embossant una àrea compresa entre Gósol, Josa i Tuixent, pel coll de Josa (1.632 m), i torna a la serra de Roca Roja (2.038 m).

Al Cadí, les serres interiors prepirinenques són separades de la zona central pirinenca per la falla del Segre. La serra del Cadí presenta un vessant nord molt escarpat que té una forta presència escènica des del paisatge de la Vall Cerdana, a l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran. El sector meridional, on pertany la part d'aquest paisatge que correspon a les Comarques Centrals, té un relleu molt més suau. La serra de Moixa, de menor altitud, presenta uns vessants menys feréstecs, especialment al vessant septentrional gràcies a la presència de boscos de pi negre. Els materials predominants són calcàries i margues de l'era secundària i començaments de la terciària aixecades pels plegaments alpins i caracteritzades per una estructura plegada en direcció est-oest paral·lela a l'eix central del Pirineu sobre la qual ha actuat una forta erosió quaternària que ha donat lloc a profundes valls encaixades i grans tarteres, especialment per la xarxa hídrica, i, lleugerament, pel modelat glacial.

302

La serra del Cadí és la gran espina vertebral de la unitat i és un element de referència de molts paisatges propers, tant de les Comarques Centrals com sobretot de l'Alt Pirineu i Aran. Observatori del Paisatge

La litologia calcària de la unitat provoca que l'aigua de pluja o fosa de neus percoli ràpidament cap a l'interior –l'aigua superficial, per tant, és escassa– i que doni origen a petites fonts que neixen quan les aigües entren en contacte amb els materials impermeables (margues o pissarres). Les deus més abundants recullen les aigües acumulades sota les tarteres i col·luvions que s'escolen fins molt avall de la base de la cinglera; gairebé arriben al fons de les valls més profundes.

Divisòria entre les conques del Segre i del Llobregat, la unitat pertany íntegrament a aquesta darrera, amb el Bastareny, que drena la serra de la Moixa, com a curs més destacat. Del coll de la Balma vers occident drena la unitat el torrent de les Mulleres, afluent de la riera de Gresolet, que alhora ho és de la riera de Saldes. A l'extrem més occidental, entre les serres de la Fita i el Catarro la xarxa fluvial és tributària del Cardener mitjançant l'Aigua de Valls.

El clima és de caràcter continental, tot i trobar-nos a la partió amb el clima mediterrani. El règim de temperatures és baix tot l'any i la pluviositat supera els 1.100 mm anuals al Comabona, gran part en forma de neu, amb un període d'innivació als cims que s'allarga de novembre a abril. Les masses d'aire humit acostumen a arribar pel sector sud-est i queden retingudes entre les serres del Moixeró i l'alineació Pedraforca-Rasos de Peguera, fet que determina que un dels llocs més humits dels Prepirineus sigui la vall de la riera de Gresolet, al vessant meridional del Comabona. Els estius poden ser els períodes més humits de l'any si les condicions són favorables (núvols convectius); les tempestes són una característica important del paisatge. Les temperatures mínimes es donen a l'eix carener del Cadí, amb valors al voltant de 4 °C i 5 °C.

La coberta vegetal de la unitat és netament d'alta muntanya, i s'hi pot observar una clara gradació altitudinal, des de les cotes més baixes fins a les més elevades. A la banda meridional abunden les rouredes de roure martinenc (*Quercus pubescens*) i de roure de fulla gran (*Quercus petraea*), i s'hi poden trobar peus de faig (*Fagus sylvatica*) i avet (*Abies alba*). El pi roig (*Pinus sylvestris*) apareix barrejat amb les rouredes, i arriba a formar claps homogenis i ben extensos. En cotes més elevades apareix el pi negre (*Pinus mugo* subsp. *uncinata*), generalment per sobre dels 1.700 m. En cotes més elevades, la coberta vegetal es redueix a herbes rústegues adaptades a les baixes temperatures, la manca d'aigua i la brevetat del període vegetatiu. El límit supraforestal fa de mal definir, a causa de la diversitat d'orientacions, pendents i influències antròpiques. Entre la fauna del sector destaca l'isard (*Rupicapra pyrenaica*), l'ermíni (*Mustela erminea*), la fagina (*Martes foina*) i la marta (*Martes martes*), que troba aquí el límit septentrional en la seva distribució a Catalunya.

Evolució històrica del paisatge

No existeixen jaciments arqueològics catalogats en aquest sector del Cadí, fet lògic atenant a la morfologia i a l'altitud en què es troba. Tot i aquestes condicions orogràfiques, al Goleró (Lavanosa i Fòrnols) s'han fet troballes que permeten situar una activitat metal·lúrgica durant el Neolític. Al 5000 aC van aparèixer els pri-

A les valls de l'obaga del Cadí els darrers decennis han desaparegut molts antics camps i prats, així com moltes de les petites barraques, bordes i cortals disseminats, terrenys ara ocupats pel bosc. Observatori del Paisatge

mers forns que cremaven carbó vegetal extret dels boscos subalpins i que servien per fondre els metalls. S'ha de suposar, però, que la contrada degué restar inhabitada, o com a molt, utilitzada per a la pastura ocasional de pobles encara nòmades. El paisatge del Paleolític i del Neolític degué respondre únicament als condicionants climàtics, que a partir del Tardiglaciari (-13000/-10000) es devien assemblar força als actuals.

No hi ha notícies dels ibers ni dels romans en aquesta unitat, tot i que a l'esmentat Goleró s'han localitzat restes de ceràmica que constatarien la presència romana fins al segle I, optimitzant les explotacions de mineral amb la millora dels forns de fosa i el procés metal·lúrgic. En tot cas, a la contrada no apareix l'empremta romana i això fa pensar que el paisatge degué seguir condicionat únicament pels elements naturals.

Tampoc no es té constància dels visigots, substituïts dels romans, ni de la invasió musulmana posterior, tot i saber que al Goleró es va continuar l'activitat.

La primera evidència ferma d'ocupació humana cal cercar-la a les restes romàniques de l'església de Sant Romà d'Oreis, a la primera part del segle XI. Això fa suposar l'existència d'un petit nucli habi-

tat o d'un grup de població dispers al qual l'església oferia el seus serveis. Sant Romà, avui despoblat, es troba a la cota 1.200, tan sols 200 m per sobre de la cota mínima de la unitat, i poc més avall del límit inferior de les pinedes de pi roig, entre el domini de les rouredes. Se suposa que aquests habitants foren bàsicament ramaders i cercaven les pastures alpines durant l'estiu i les subalpines durant l'hivern. Bàsicament, el paisatge d'alta muntanya no degué variar gaire; en tot cas, algunes espècies alpines van ser afavorides i altres malmeses per la pastura. En canvi, els sectors de boxeda eren incendiats per controlar la vegetació, a la vegada que creixia herba fresca a la primavera. Els boscos subalpins, especialment les rouredes instal·lades al voltant de Sant Romà, degueren ser utilitzats com a combustible alhora que els ramats pasturaven pel sotabosc, netejant-ne i alterant-ne la flora. Es degueren produir alguns clapers al bosc, amb la possible construcció de feixes per mantenir el sòl i produir alguna collita (dels quals potser provenen actuals clapers a l'entorn de Sant Romà). En alguns sectors més castigats, una vegada abandonat el poblament, els roures podrien haver estat substituïts per pinedes secundàries de pi roig.

Un altre relíct de l'edat mitjana és el camí dels Empedrats, tot just al límit oriental de la unitat, seguint l'antic camí ral de pujada a

Cingleres, barrancs, prats i extenses pinedes formen part del paisatge de la vall de Josa, sota l'obaga dels Cloterons. Observatori del Paisatge

la Cerdanya que seguia la vall del torrent de Pendís, i que, senyal de la seva importància, estava empedrat en molts punts per evitar l'erosió, sobretot als pendents. Encara es poden veure les pedres clavades de costat.

L'aprofitament ramader de la contrada actualment ha decaïgut força, i tot i l'existència d'algun cortal (cortal dels Cortils), de pletes (dels Baganesos) i de camins en bones condicions (sector a l'oest de Gósol, camí de Saldes a Gisclareny pel coll de les Bassotes), els boscos mostren la tendència a ocupar més superfície, fins als límits marcats per les condicions climàtiques.

304

Organització i dinàmica actual del paisatge

La zona sud-oriental de la unitat Cadí es localitza en plena serra homònima amb unes altituds que poden sobrepassar els 2.500 m i un relleu abrupte orientat cap al sud. A la unitat hi ha un clar predomini d'elements naturals i una absència gairebé total d'elements antròpics permanents.

Aquest sector de la unitat, on dominen absolutament els elements naturals, presenta materials de naturalesa grisencs de tipus calcari, amb un considerable 5% de rocam i sòl amb vegetació escassa o nul·la. Forts pendents i tarteres es poden trobar a aquesta zona que als mesos d'hivern pot estar coberta de neu, almenys als cims. Al sud-est neix el riu Bastareny, que travessa la població de Bagà a la unitat veïna de les Capçaleres del Llobregat i porta les seves aigües al riu Llobregat.

La vegetació natural ocupa pràcticament el 95% del sector i es caracteritza per reunir en un espai de reduïdes dimensions els últims estadis de vegetació continental humida així com formacions pròpies dels Pirineus; una ocupació semblant a la resta de la unitat però amb una proporció entre boscos i prats i una tipologia dels

boscos diferent. L'espai ocupat per bosquines i prats secs suposa un 44%, superior al de la resta de la unitat. El bosc d'esclerofil·les, en canvi, ocupa menys que a la resta de la unitat. La gran diferència rau en el percentatge de superfície on creixen els boscos aciculifolis; és la meitat en aquest sector, mentre que els prats supraforestals ocupen encara un 14%. Els prats es mantenen més en aquest sector del Cadí, mentre que els boscos han colonitzat, a la resta de la unitat, una part dels prats supraforestals.

El territori d'aquesta unitat forma part del Parc Natural del Cadí-Moixeró, creat el 1983, i la presència humana hi és força reduïda. El setembre de 1987 el Parc va ser declarat zona de protecció especial per als ocells (ZEPA), i el 2003 se'n va aprovar l'ingrés a la regió alpina dins la xarxa Natura 2000, ja que és l'espai protegit català amb un nombre més gran d'hàbitats i espècies de flora i fauna d'interès europeu.

L'activitat antròpica més destacada és l'excursionisme, tot i que no fa gaire temps també ho eren l'explotació forestal i la ramaderia. No hi ha cap nucli de població, ni cultius, només una escassa pastura que va desapareixent. La carretera B-400, que uneix la C-16 amb Gósol i que continua cap a Tuixent, és l'única via de comunicació que passa fugaçment per la unitat. Les activitats actuals responen a l'activitat excursionista com són la casa refugi de Gresolet o el refugi de cal Tascón (fora de la unitat), àrees de pícnic i l'establiment de camins de llarg recorregut, com el GR-107 i el GR-150. Actualment sembla que la manca d'accés rodat afavoreix que aquest espai no estigui freqüentat en excés.

Amb relació als riscs naturals, cal tenir en compte el risc d'allaus, especialment pel perill que suposa per a la integritat dels excursionistes.

Els factors principals que incideixen en la dinàmica recent del paisatge al Cadí són principalment l'existència del parc natural i la nul·la densitat de població. Els trenta-sis anys d'existència del Parc Natural del Cadí-Moixeró han afavorit els processos naturals. D'una banda, cal destacar l'abandonament de bona part de les pastures per la minimització de la cabana ramadera, l'augment del risc d'incendis forestals per increment de la biomassa, i la pèrdua de biodiversitat per l'homogeneïtzació del paisatge.

També són importants les dinàmiques de recuperació de boscos o recuperació i cura d'espècies que havien vist molt reduïts els seus hàbitats, l'increment de la matèria orgànica dels sòls i la millora de l'estabilitat d'aquests, o l'augment de la difusió social de l'àmbit. La dinàmica actual a l'interior del parc porta a la maduració d'uns boscos joves, però a partir d'un punt d'origen ramader, i defineix al Cadí com a reserva biològica. Tot i que des del parc natural es dona suport a la ramaderia extensiva tradicional per afavorir el manteniment dels hàbitats de prat, es pot afirmar que l'activitat ramadera, restringida a algunes desenes d'explotacions menors, és minoritària a la unitat. En aquest sentit, i a favor de mantenir la major diversitat de paisatges possibles, es fa necessària una gestió adequada que permeti mantenir o millorar l'estat actual d'aquests prats.

Expressió artística del paisatge

La monumentalitat de la cara nord del Cadí és una font constant d'inspiració gràfica i literària. Jacint Verdaguer el cita en el cant IV de l'èpic *Canigó*:

«[...] de l'estèril Cadí per lo crestell,
on l'estràmpol isard per refrigeri
troba sols, amb lo líquen de l'altura,
les perles de l'aurora i l'aigua pura
de la font regalada del Cristall.
És el Cadí la serralada enorme
ciclòpic mur en forma de muntanya,
que serva el terraplè de la Cerdanya [...].
Prop d'on Cadí amb lo Cadinell encaixa
s'alça el doble turó del Pedraforca;
és el castell l'inderrocable forca,
feta, si cal, a mida d'un gegant.»
(Verdaguer, 1886)

També destaquen alguns autors de l'Alt Urgell coneguts per les seves importants obres. No es tracta de fer-ne una llista detallada, però sí de remarcar-ne alguns de rellevants. Un dels més importants és Josep Albanell, que va reflectir la bellesa del paisatge de l'Alt Urgell en moltes de les seves obres, d'entre les quals cal anomenar *El barcelonata* (1990), *Fantasies auxiliars administratives* (1993), *Els ulls de la nit* (1989) i *Animal de competició* (1983). Un altre autor és Albert Villaró, pare d'obres com *Entre bosc i lo riu hi passava la vida*, *El temps dels raís* (1991) i *Hèrcules i la ciutat* (1995), entre d'altres. A banda d'aquests, la zona fou visitada per alguns viatgers com Pascual Madoz (1845), i també destaca el treball d'Estanislau Torres i Francesc Català del 1975 sobre els Pirineus, en el qual van dedicar un espai a aquest paisatge.

No s'ha d'oblidar l'estada de Picasso a Gósol i la inspiració de les passejades que feia pels entorns. Era l'època del cubisme i dels colors ocres que va deixar plasmats en alguns dels seus quadres, com l'anomenat *Paisatge de Gósol* (1906). La partença del pintor cap a la Cerdanya el va dur a travessar el Cadí pel pas dels Gosolans. El pintor Enric Rubió Serra, que passa llargues temporades a Montellà, també ha plasmat el paisatge del Cadí en pintures seves, sempre amb traços clars i frescos de gran realisme.

D'altra banda, el Cadí també ha estat utilitzat per donar a conèixer la imatge de marca del turisme a Catalunya, per confeccionar espots televisius i com a escenari de pel·lícules com *Solitud* (1991), basada en l'obra de Víctor Català de 1905 i rodada a Boscallt, o *Pau i el seu germà* (2001), dirigida per Marc Recha, en la qual apareix el poble de Gósol i rodalia.

Valors en el paisatge

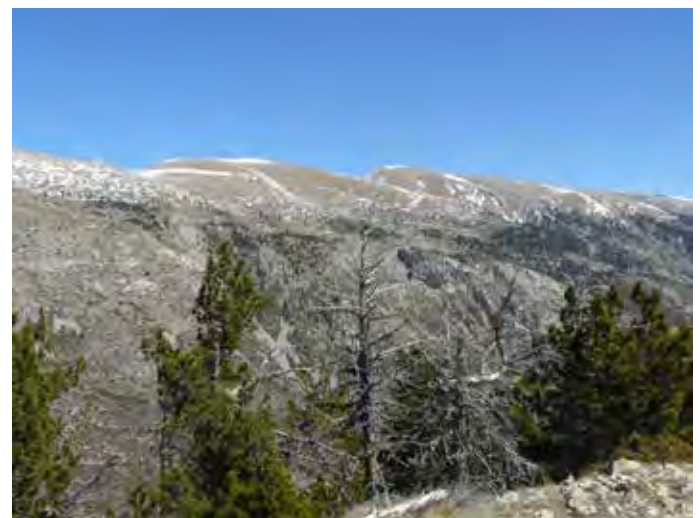
Els valors més destacats de la unitat són els naturals i ecològics, resultat d'un relleu d'alta muntanya, agrest i variat, d'àrees amb una important coberta forestal i prats alpins en altituds per damunt dels 2.000 m amb les comunitats animals corresponents.

Entre els valors naturals reconeguts destaca el Parc Natural del Cadí-Moixeró; llevat d'un petit sector de Gósol, tota la unitat està protegida dins el parc natural. Tota l'àrea de protecció està inclosa també a la xarxa Natura 2000, com a zona de protecció especial per als ocells (ZEPA) i com a lloc d'interès comunitari (LIC), ja que és l'espai protegit català amb un nombre més gran d'hàbitats i espècies de flora i fauna d'interès europeu. A més, cal afegir-hi també parcialment la geozona sobreposada de la serra del Cadí.

La diversitat geomorfològica i vegetal que mostra aquesta unitat facilita importants contrastos de gran valor estètic, tant per les formes del relleu, com per la variada coberta vegetal, marcada per la diferència altitudinal. Així, la presència de caducifolis, com els roures martinencs (*Quercus pubescens*) o de fulla gran (*Quercus petraea*) i els faigs (*Fagus sylvatica*) donen origen a importants contrastos cromàtics estacionals davant les espècies perennifòlies com l'abet (*Abies alba*) i el pi roig (*Pinus sylvestris*) freqüentment barrejats. A més altura, la coloració s'uniformitza amb el color fosc del pi negre (*Pinus mugo* ssp.), dominador de l'estatge.

Importants són també els contrastos per la presència de roca nua, ja sigui en forma de cingle, tartera o algun altre tipus d'aflorament, que trenquen la coloració de la coberta vegetal. També mereix una menció destacada la gran variació estacional motivada per la presència de la neu que dona lloc a tota una altra varietat de matisos i formes.

També cal destacar l'efecte estètic que produeixen fonts i salts d'aigua, creant racons de gran vàlua estètica, guanyant una plas-

La gran solana de la serra del Cadí des del cim del Cadinell. Observatori del Paisatge

El Cadinell és la muntanya emblemàtica de Josa de Cadí. Observatori del Paisatge

ticitat extrema quan les baixes temperatures hivernals solidifiquen l'aigua, que sovint refracta la llum solar.

Els valors històrics se centren en les restes de l'església romànica de Sant Romà d'Oreis, antic indret que havia format part de la parròquia de Sant Iscle de Molnell, avui despoblat, just al límit de la unitat amb la de Capçaleres del Llobregat.

306

És precisament en els prats d'alta muntanya on s'obté el valor productiu més important de la unitat, ja que no hi té lloc cap més activitat productiva que la ramadera. En aquests indrets les pastures d'estiu (cortal dels Cortils) són les utilitzades pels ramats.

També destaquen els valors simbòlics del Cadí, com a fons escènic emblemàtic per a la població i com a espai valorat pel món excursionista

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Pel vessant sud de la part oriental del Cadí, dins la comarca del Berguedà, hi transcorren parcialment dos senders de gran recorregut: el GR-107, o Camí dels Bons Homes, en les etapes de Gósol a Bagà i de Bagà al refugi Sant Jordi; i el GR-150, circular a l'entorn de la serra del Cadí pel coll de Pendís i de Tancalaporta i el pas dels Gosolans. Un sender de petit recorregut senyalitzat és el PR-C-125, o sender de l'Hostalet, que puja per la collada de la Pelosa i pel cap de la Boixassa fins al refugi Sant Jordi. Un altre camí va de Martinet a Gósol pel coll del prat d'Aguiló (PR-C-124).

Destaquen també com a fites per a l'excursionista i excel·lents miradors el pic de Costa Cabirolera (2604 m) i el Comabona (2.548m). A aquest darrer, s'hi enfilen rutes a peu, tant des del refugi del prat d'Aguiló pel vessant nord, com des de Bagà pel vessant sud; i es tenen excel·lents vistes panoràmiques de la Cerdanya, la tossa

Plana de Lles i el Puigpedrós al nord, i del vessant sud del Cadí i de les Penyes Altes de Moixeró. Els colls ja esmentats i el cap de la Boixassa proporcionen vistes a la vall del Bastareny, la resta del Cadí i el Pedraforca. Cal afegir-hi també la magnífica panoràmica que es divisa des del coll de Josa, a mig camí de Tuixent a Gósol.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'increment de la superfície forestal implica una pèrdua de prats de pastura, fet que comporta una homogeneïtzació del paisatge per la pèrdua d'espais oberts i l'augment de la superfície ocupada per matollars i bosquines.
- La poca presència de les activitats agrícoles i ramaderes, principalment a causa de les dificultats que imposa el terreny, les males comunicacions, la llunyania dels petits nuclis respecte de la vall principal i la manca de relleu generacional.
- La manca de rendibilitat econòmica de moltes forests condueix a l'abandonament de la gestió silvícola, la qual ha estat la responsable fins avui de l'actual estructura i dimensió de la massa forestal.
- Les polítiques de gestió excessivament conservacionistes d'alguns espais naturals protegits des del punt de vista dels ecosistemes, en uns espais que són considerats naturals però que tenen una llarga història d'intervenció humana.

Amenaces

- La creació d'una massa forestal molt extensa i homogènia i la colonització de les antigues zones agrícoles per matollar i bosc, fet que augmenta el risc d'incendi.
- Risc de pèrdua de diversitat i augment d'una massa arbrada excessivament densa i homogènia.

Fortaleses

- L'espectacularitat d'aquest paisatge d'alta muntanya calcària al sud dels Pirineus.
- Formar part del Parc Natural del Cadí-Moixeró, un dels parcs més grans i de major tradició històrica a Catalunya. Aquest reconeixement suposa un compromís per a la conservació dels valors naturals i paisatgístics d'aquest territori i una garantia de la continuïtat dels seus valors.
- Les característiques del relleu d'aquesta unitat fan possible l'abundància de conques visuals que permeten abastar des de paisatges locals fins a d'altres de més generals. A la vegada, la varietat de cromatismes, formes i textures dona lloc a un fons escènic de gran valor i que se succeeix a l'horitzó, amb un perfil fàcilment identificable per la població.

- La coneixença i la valoració d'aquest paisatge per gran part de la societat catalana, amb el nom de marca Cadí.
- Els valors estètics, naturals i socials del seu paisatge han atret un turisme que no ha provocat cap alteració substancial de la unitat. Es tracta d'un paisatge que o es contempla de lluny o cal visitar-lo a peu. És un molt bon espai per practicar l'alpinisme i l'excursionisme.

Oportunitats

- El manteniment del paisatge en mosaic resultaria altament beneficiós per a la riquesa i diversitat ambiental.
- El desenvolupament, manteniment i promoció de l'extensa xarxa de camins i rutes, a peu o en BTT, de descoberta del paisatge.
- L'habilitació d'un sistema de miradors a la unitat, que gaudeix de magnífiques panoràmiques sobre i des de la serra del Cadí.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns fons escènics de la serra del Cadí lliures d'alteracions visuals i sense elements que en distorsionin el perfil.
- OQP2.** Unes cingleres d'aquesta serra preservades com a elements configuradors del paisatge i mantingudes com a referents visuals i identitaris de qualitat.
- OQP3.** Un paisatge d'alta muntanya amb extensos boscos de roure, pi roig i pi negre, faig i avets sense processos d'artificialització, i amb explotacions forestals adequades que els mantinguin ben preservats tant per el seu valor productiu, com per les seves característiques ecològiques inherents.
- OQP4.** Un paisatge d'alta muntanya amb prats naturals i d'altres d'origen antròpic lligats a la ramaderia.
- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Cadí.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir els patrons paisatgístics de la unitat que estan a l'interior i als límits del parc com a garantia de la protecció dels

valors naturals, i d'altres, en el paisatge. En aquest cas, protegir significa dinamitzar les activitats en el territori, associades a la decadència de la ramaderia transhumant a les pastures del Cadí, potenciant la ramaderia bovina als pobles del vessant nord de la serralada i també impulsant l'explotació forestal sostenible en la majoria de boscos on és permès de fer-ho.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Fomentar actuacions orientades a la recuperació del poblat de Molnell com a refugi d'alta muntanya i a la restauració de l'ermita de Sant Romà d'Oreis.
- Reforçar la coordinació entre les institucions que participen en la gestió del parc natural i dels territoris limítrofs. Fomentar i incrementar les activitats tradicionals dins el parc, possibilitant que siguin el principal motor de manteniment dels paisatges agrosilvopastorals.
- Els boscos caducifolis i de coníferes vinculats als prats de conreu i els prats de dall que predominen pràcticament en tots els fons visuals són de gran interès escènic. L'abandonament progressiu de les activitats agrosilvopastorals ha permès que les masses forestals es densifiquin. No obstant això, cal mantenir les zones de pastures existents per tal de conservar el mosaic paisatgístic que configura la unitat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Afavorir que el Parc Natural del Cadí-Moixeró es converteixi en un motor en la conservació, gestió i transformació del paisatge de la unitat. Avançar en una segona generació de criteris de gestió dels parcs naturals on la col·laboració amb els agents del territori que es dediquen a les activitats tradicionals sigui una prioritat al mateix nivell que la conservació de la geologia, la flora i la fauna.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores: es tracta dels miradors del Costa Cabrolera i del Comabona i dels itineraris no motoritzats del GR-107 Camí dels Bons Homes, la Transpirinca en BTT, i el GR-150 circular al Cadí. Aquesta xarxa hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. De la mateixa manera, cal impulsar iniciatives que promoguin la vinculació d'aquests itineraris paisatgístics amb els punts de principal interès geològic i botànic com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

5. Capçaleres del Llobregat

Comarca:

Alt Urgell, Berguedà, Cerdanya, Osona, Ripollès i Solsonès.

Superfície:

61.303 ha (55.614 ha corresponen a les Comarques Centrals i 5.689 ha a les Comarques Gironines).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: Alpens, Bagà, Berga, Borredà, Castell de l'Areny, Castellar de n'Hug, Castellar del Riu, Cercs, Figols, Gósol, Gisclareny, Guardiola de Berguedà, la Coma i la Pedra, la Nou de Berguedà, la Pobla de Lillet, la Quar, Lluçà, Montmajor, Saldes, Sant Jaume de Frontanyà, Sant Julià de Cerdanyola, Vallcebre i Vilada. També inclou els municipis de les Llosses i Gombrèn a les Comarques Gironines.

308

Conreus i pastures a prop de Gósol, al sector occidental de les Capçaleres del Llobregat. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Francesc Muntada)

Trets distintius

- Paisatge amb predomini de materials calcaris amb cingleres, replans i crestes rocoses.
- Nombroses valls, entre les quals destaca la del Llobregat; les valls d'origen tectònic són més àmplies i obertes que les formades per l'erosió fluvial.
- Vegetació esponerosa, constituïda per grans pinedes de pi roig, amb roures a la banda sud i pi negre a les cotes més elevades.
- Pastures, prats i rasos, que sustenten una rica cabanya ramadera.
- Presència d'elements patrimonials lligats a l'antiga activitat extractiva i energètica.
- Predomini del poblament agrupat, en nuclis ben definits, de morfologia compacta i amb arquitectura tradicional de muntanya.
- Importància creixent de l'oferta turística de muntanya, amb recuperació de l'arquitectura tradicional i d'habitatges abandonats.
- El Pedraforca: muntanya de gran valor estètic i simbòlic.
- Gran quantitat d'arquitectura romànica de muntanya: Sant Jaume de Frontanyà, Bagà, la Pobla de Lillet, Gresolet, etc.
- Les fonts del Llobregat són el naixement d'un dels rius més importants de Catalunya.

Mirador

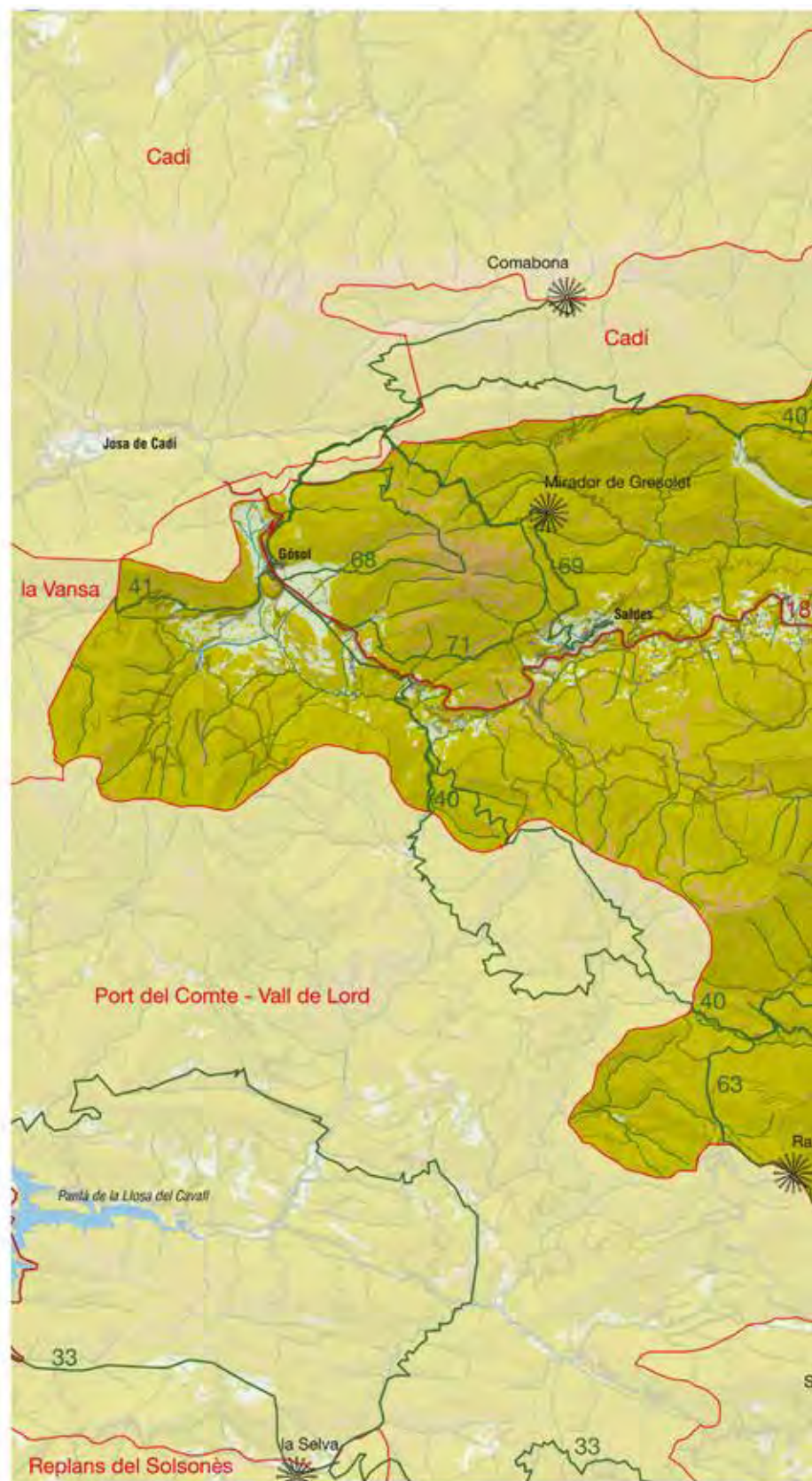
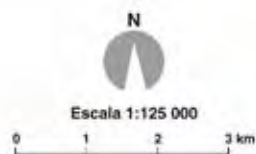
— Itinerari motoritzat

- 02 Castellbell i el Vilar - Túnel del Cadí
- 08 Castellar de la Ribera - Borredà
- 18 Guardiola de Berguedà - Gósol
- 19 Bagà - Coll de Pal
- 20 la Pobla de Lillet - Coll de la Creueta

— Itinerari no motoritzat

- 35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell
- 36 Comabella - Monestir de Montserrat
- 40 Santuari de Queralt - Coll de Pendís
- 41 Coll de Pal - Coll de Mola
- 48 Sender circular de Borredà
- 50 la Pobla de Lillet - Prat Gespador
- 61 Sender de Sant Jaume de Frontanyà
- 62 la Pobla de Lillet - Pla de la Clusa
- 63 Sant Corneli - Berga
- 68 Volta al Pedraforca des de Gósol
- 69 Saldes - Refugi de Prà d'Aguiló
- 70 l'Hostalet - els Empedrats - Serra de la Boixassa - l'Hostalet
- 71 Sender del Pedraforca 360
- 72 Vallcebre - Ermita de Santa Magdalena - Mirador de Cap-deig - Vallcebre

310

Elements naturals del paisatge

Les Capçaleres del Llobregat corresponen, gairebé en tota la seva extensió a les Comarques Centrals, tot i que un petit fragment continua cap a l'àmbit de les Comarques Gironines.

La unitat està formada pels Pirineus i Prepirineus berguedans. Els primers, al nord i nord-est, estan formats per la serra del Moixeró (2.089 m), la Tosa d'Alp (2.536 m), el Puigllançada (2.409) i la serra de Montgrony (2.056 m), que separa les valls del Llobregat i del Ter. Aquestes elevacions formen part geològicament dels Pirineus centrals, ja que els materials que les constitueixen són paleozoics (calcàries i pissarres), que han estat plegats i endurits per diverses fases orogèniques, però també fortament erosionats, adquirint una morfologia de formes arrodonides (la falta d'altitud va condicionar la manca de geleres quaternàries), la qual cosa es tradueix en valls estretes i encaixonades. Els Prepirineus també són un conjunt de serres alineades d'est a oest, però difereixen en la datació dels materials, provinents del Secundari i el Terciari. El tipus de roca dominant és la calcària replegada en grans sinclinals, al centre dels quals afloren alguns terrenys més margosos, que originen un paisatge càrstic (fonts del Llobregat), amb cingleres, crestes rocoses i congostos pobres en vegetació i força hostil a l'ocupació humana. L'estructura d'aquestes serres presenta gran complexitat en una successió de plecs més o menys fallats i encavalcats, que han provocat valls paral·leles o perpendiculars als eixos de plegament.

312

Al sud d'aquesta alineació destaquen les elevacions de Costa Fredda (2.048 m), Gisclareny (1.548 m), Falgars (1.287 m), el Catllaràs (1.765 m), Puigllucent (1.640 m) i els rasos de Tubau (1.543 m). A l'extrem meridional de les Capçaleres del Llobregat destaquen els rasos de Peguera, la serra de Queralt amb el seu santuari (1.292 m) i Picancel (1.172 m), que anticipen a la vora sud els conglomerats montserratins i els materials propis de la depressió Central. Enmig d'aquests massissos resistents a l'erosió s'excaven petites cabetes aprofitades per a l'establiment de conreus i masies.

La xarxa hidrogràfica és determinada per l'erosió del Llobregat, encaixat fortament en el muntanyam. La xarxa tributària, que s'adapta a l'estructura geològica, segueix valls paral·leles de plegament que van en direcció d'est a oest, com el Bastareny o el mateix Llobregat, fins que aconsegueixen trencar aquestes estructures per estrets congostos de direcció nord-sud. Un petit sector al nord-oest de la unitat és drenat en primera instància pels afluents de capçalera del Cardener, tributari del Llobregat.

A causa del predomini de calcàries, la zona actua com un carst, on els cursos d'aigua superficials en altituds altes i mitjanes són escassos pel sistema de diàclasis i falles i la consegüent formació de dolines, per on s'escola l'aigua que apareix en forma de surgències, com la font de la Dou (Bastareny) o les fonts del Llobregat. A les Capçaleres del Llobregat també hi ha l'embassament de la Baells.

La unitat respon a un clima mediterrani de muntanya, caracteritzat per un estiu plujós i alguns dies de neu a l'hivern, amb temperatures suaus a l'estiu i força rigoroses a l'hivern. A les parts més elevades es poden assolir condicions subalpines, amb molta pluja i fred.

Les temperatures segueixen una gradació nord-sud en funció de l'altitud i el relleu accidentat. La mitjana anual se situa als voltants dels 10 °C (Borredà, 9,7 °C), amb les mínimes al gener (Fígols, 3,2 °C) i les màximes al juliol o l'agost (Fígols, 20,6 °C al juliol). La distribució mostra una forta amplitud tèrmica; Fígols pot presentar mínimes absolutes per sota dels -10 °C i màximes per sobre dels 30 °C, amplitud que es va reduint a mesura que disminueix l'altitud, tot i que algunes valls poden presentar inversió tèrmica, amb mínimes absolutes molt baixes. Aquesta inversió determina una mitjana anual de 10,2 °C a Peguera i de 7,1 °C a Gisclareny.

La pluviositat oscil·la entre els 1.500 mm anuals de les muntanyes més enlairades (1.446 mm als rasos de Peguera) i els prop de 900 mm de Berga, seguint també una zonació nord-sud. La distribució anual és força irregular, amb màxims a l'estiu (la Pobla de Lillet, 102,5 mm a l'agost) a les zones més elevades, i més assimilada a la pluviositat equinoccial a mesura que disminueix l'altitud. L'estació més seca és l'hivern. Predominen les precipitacions en forma de pluja però també hi fan presència les calamarsades d'estiu. La neu es pot presentar durant sis mesos a cotes altes (de novembre a maig), amb una freqüència de nevades de trenta-quatre dies a l'any als rasos de Peguera i vint-i-dos a Gisclareny.

Aquestes condicions ambientals faciliten el creixement d'una vegetació esponerosa, de clara filiació montana i marcat caràcter forestal. A causa de la complexitat i el volum orogràfic, a la unitat hi ha nombrosos estatges bioclimàtics, des del límit superior de la muntanya mitjana fins als prats supraforestals. En conjunt, la vegetació de les Capçaleres del Llobregat posseeix un marcat caràcter muntanyenc, amb presència de coníferes, caducifolis i tot un seguit de prats i pastures de distribució esparsa. El cromatisme que se'n deriva, doncs, és força variat i contrastat al llarg de tot l'any, i queda accentuat per volums i textures ben diferenciats, especialment quan estan en contacte amb la roca nua.

A les cotes més baixes de les Capçaleres del Llobregat es poden trobar petits claps d'alzinar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*), on, a banda de l'alzina (*Quercus ilex*), es poden

La serra de Picancel, partió amb els Replans del Berguedà. Observatori del Paisatge

trobar peus de boix grèvol (*Ilex aquifolium*) i de lligabosc atlàntic (*Lonicera periclymenum*). També és habitual trobar agrupaments importants de pi roig (*Pinus sylvestris*), que creixen de manera ufana. Els millors exemples d'alzinar muntanyenc es troben a la banda meridional de la unitat i en vessants pedregosos orientats cap al sollell com, per exemple, a la vall del riu de l'Hospitalet, al terme de Gréixer, a la banda sud de la serra de Sant Marc, a Guardiola de Berguedà o a la rodalia de Sant Julià de Cerdanyola.

En indrets un xic més humits, i, per norma general, entre els 800 i els 1.200 m, es troba el domini potencial de la roureda de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*). En general, es tracta de boscos força rics, amb una diversitat d'espècies superior a la d'altres rouredes seques de les Comarques Centrals, a causa de l'elevada disponibilitat hídrica i la fertilitat del substrat. Quan les rouredes es degraden són ocupades per boxedes o pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*). Es troben bones pinedes de pi roig als peus del Pedraforca, a la rodalia de Bagà i a la serra de Gisclareny, entre altres indrets. Limitant amb la banda del Cadí hi ha la pineda de pi roig amb herba blava (*Polygalo-Pinetum sylvestris*).

En localitats frescals, en exposicions obagues i generalment entre els 600 i els 1.800 m d'altitud, apareix la fageda. L'associació més habitual és la fageda amb gerani nuós, on, sota un dens estrat de faig (*Fagus sylvatica*), apareixen diferents herbes, com ara el gerani nuós (*Geranium nodosum*), l'heura (*Hedera helix*) o la primula (*Primula veris*). A la serra d'Ensija, vora els rasos de Peguera i als peus del Moixeró, hi ha fagedes prou ben constituïdes. A la serra del Catllaràs es pot trobar la fageda amb boix (*Buxo-Fagetum sylvaticae*), una comunitat força rara a la unitat i que té com a espècie representativa el boix (*Buxus sempervirens*).

Per sobre dels 1.600 m, aproximadament, la vegetació potencial es correspon amb pinedes de pi negre (*Pinus mugo* ssp. *uncinata*). Aquest límit es troba força desdibuixat per l'afavoriment de les pinedes de pi roig, de creixement més ràpid, i per l'obertura de prats de pastura per al bestiar. Es poden trobar bons exemples d'aquestes pinedes als rasos de Peguera i al Moixeró. En cotes baixes i exposicions humides, també es poden trobar peus d'avet (*Abies alba*), que poden marcar l'enllaç entre les pinedes de pi negre i les fagedes. Els millors poblaments d'avets es troben, sense cap mena de dubte, a la banda oriental del Parc Natural del Cadí-Moixeró.

A les cotes superiors, habitualment per sobre dels 2.000 m d'altitud, es troben prats supraforestals, únicament poblats per espècies herbàcies adaptades a ambients difícils. Entre les nombroses espècies d'aquests prats, destaquen el safrà bord (*Crocus nudiflorus*), la carlina (*Carlina acanthifolia* ssp. *cynara*) i la pulsatilla alpina (*Pulsatilla alpina*), així com la colorida genciana (*Gentiana* sp.). A les tarteres i pedruscalls apareixen plantes de distribució molt restringida, com el julivert d'isard (*Xatardia scabra*) o l'orella d'os (*Ramonda myconi*).

Les Capçaleres del Llobregat són especialment interessants des del punt de vista de la fauna, ja que inclou bones poblacions d'aus i mamífers de muntanya mitjana i alta. Entre els ungulats cal esmentar l'isard (*Rupicapra rupicapra*), així com el cérvol (*Cervus*

elaphus) i el cabirol (*Capreolus capreolus*), tots dos extingits i reintroduïts a mitjans del segle XX. D'entre els ocells cal esmentar el trençalòs (*Gypaetus barbatus*), l'àguila daurada (*Aquila chrysaetos*), el pigot negre (*Dryocopus martius*) i l'escassísim gall fer (*Tetrao urogallus*). També són importants la marmota (*Marmota marmota*), recentment apareguda a les zones més elevades, i el tritó pirinenc (*Euproctus asper*), que té caràcter endèmic.

Evolució històrica del paisatge

Els vestigis més antics de poblament a les Capçaleres del Llobregat pertanyen al Neolític mitjà-recent i es troben a l'Oreller d'Espinalbet (Cercs). A Gisclareny, Bagà i les valls de Brocà i Lillet s'han trobat destrals de sílex, puntes de fletxa i altres utensilis petits. D'aquestes restes escasses, pot deduir-se'n una minsa població d'agricultors neolítics, sense transcendència en el paisatge. Com a lloc de pas, no sembla que hi haguessin assentaments permanents a causa del rigor climàtic, tot i la seva riquesa en coves i balms. Un bosc molt semblant a l'actual degué dominar l'estada d'uns efectius humans escassos.

L'edat del bronze tampoc no va ser especialment fecunda, tot i els testimonis de Polibi i Titus Livi sobre l'existència d'una tribu ibera, els bergistans, instal·lats als Replans del Berguedà. A Saldes, s'hi troba el dolmen de Cal Xisquet, i a Vallcebre, la cova de la Forada. D'aquest període destaca la riquesa del terme de Montmajor, part del qual integra la unitat. L'edat del ferro va mostrar la mateixa tendència, amb l'únic jaciment de la Cambrota (Vallcebre).

Els romans no van fer gaire cas de les Capçaleres del Llobregat i l'única manifestació que en resta és dubtosa: el Pont Vell (Pobla de Lillet). A les acaballes de l'Imperi, la contrada no va tenir cap impacte antròpic prou notable llevat de transhumàncies dels bergistans que devien utilitzar coves com a aixopluc ocasional. El paisatge era natural, amb una fauna que no servia d'aliment a cap grup humà prou nombrós per posar-la en perill. Els romans van ser succeïts per visigots, que tampoc no van deixar rastre, a diferència dels musulmans. Cal suposar que la despoblació ja era ancestral abans que aquestes terres actuessin com a terra de ningú, la influència àrab no va tenir conseqüències per a la població ni per al paisatge, i tot i que va poder acollir part de la població que va fugir dels musulmans, el gruix de l'emigració d'hispanos va prosseguir cap a terres carolíngies.

Els francs aviat van restablir la frontera als Pirineus repoblant les valls altes del Ter. La població que havia buscat refugi a muntanya va tornar a les valls i va iniciar la tasca de refer país: rompre camps, construir esglésies, etc. Diversos ordes monàstics s'hi van instal·lar (Sant Salvador de la Vedella, Santa Maria de Lillet, Sant Llorenç Prop Bagà, Sant Sebastià del Sull i Sant Pere de la Portella). Per primera vegada, el poblament era relativament abundant i organitzat, com ho mostra el preromànic de Sant Quirze de Pedret (Cercs), Sant Sebastià del Sull (Saldes) o Sant Jaume de Frontanyà. Les fonts escrites esmenten els castells de Castellar de n'Hug, Guardiola de Berguedà i la Pobla de Lillet. Sant Jaume de Frontanyà era

*Santa Eulàlia de Bonner, petit llogaret pràcticament deshabitats.
Observatori del Paisatge*

un llogaret amb diverses masies, i Borredà fou repoblat durant la primera meitat del segle IX a l'entorn de Santa Maria (856).

Del romànic, en destaca un ampli conjunt de construccions: el conjunt de Gavarrós (Guardiola de Berguedà), el pont del Far (Cercs) o l'església de Sant Jaume de Frontanyà (1066). El període va conèixer un creixement demogràfic gràcies a les cartes de població de Castellar de n'Hug, la Pobla de Lillet i Gósol. A Borredà els habitants, pagesos i ramaders, que vivien disseminats en masos, van començar a formar un nucli urbà; Bagà es va crear el 1233. La contrada continuava sent lloc de masos disseminats on l'activitat econòmica es barreja amb l'efervescència religiosa; fou el moment dels càtars.

Aquests segles van ser cabdals per al poblament de les Capçaleres del Llobregat, moment de l'ocupació del territori, de la romputa dels prats i pastures, de les infraestructures de comunicació, de l'organització del territori. Es produeix el trencament entre el paisatge natural i antròpic, tot i que en indrets concrets. Una nova vila implicava al seu voltant una àrea de cultius, i ja abans de l'any 1000 es conreaven alguns vessants de muntanya, amb feixes, i els camps s'intercalaven enmig dels boscos. Al llarg del romànic, els nous nuclis es van instal·lar principalment a les valls dels rius Llobregat i Bastareny i de la riera de Saldes, amb terres de conreu aptes i planes, tot i que els santuaris no van defugir cap indret i van arribar a establir-se prop dels 1.500 m. Els boscos planers van deixar pas a conreus, i els ramats van obligar la tala de grans superfícies per convertir-les en prats; la faixa boscosa va retrocedir per la base i pel límit superior.

Durant els segles següents, la contrada va patir epidèmies, guerres (XIV i XV) i bandolerisme (XVI), especialment Berga i Bagà, i el monestir de Sant Llorenç va entrar en decadència, agreujada pel fort terratrèmol de la vall del Bastareny. Bagà s'havia convertit en la capital de la contrada, amb un important augment demogràfic, es van construir les muralles, que van quedar petites, i la vila es va començar a estendre fora murs al voltant del camí a Berga.

Bagà, on es desenvolupava una important manufactura de llana i comerç de teixits, es va anar convertint en paisatge urbà. Guerres i pestes, però, en van acabar condicionant el futur, i la importància de Bagà va decaure. La resta dels nuclis urbans també van patir una davallada i al camp es va iniciar un èxode que es va accentuar al segle XV, però la contrada va mantenir la població, i els conreus per alimentar-la s'enfilaven per muntanyes de pendents aspres i pronunciats. Els marges i feixes i l'artigatge del bosc es va generalitzar per permetre l'autosubsistència d'una població que vivia en condicions molt dures.

A les darreries del segle XVI, les guerres van tenir repercussió i el segle XVII fou un segle demogràficament feble. La mortalitat catastròfica va frenar el creixement natural, i cal afegir-hi les pèrdues en recursos econòmics. Les zones urbanes i els conreus es van reduir i el bosc va recuperar zones artigades, les masies foren abandonades. Cap al darrer terç del segle XVII es va experimentar una millora en totes les activitats productives, però especialment en les agràries. Es van aixecar molins fariners, les terres es van repoblar amb nous masos, es van parcel·lar nous espais, etc.

El segle XVIII va marcar la recuperació definitiva i el desenvolupament de l'activitat tèxtil. La tradicional activitat de la indústria de la llana es va veure impulsada pel clima de pau, especialment a Borredà, la Nou de Berguedà, Bagà, Guardiola de Berguedà i la Pobla de Lillet, que va arribar a ocupar la tercera posició a Catalunya quant a la manufactura de la llana (1765), vitalitat que es va traduir en la construcció del barri de les Coromines. A Guardiola de Berguedà es fabricava acer; a Bagà, torneria de fusta i forja de ferro. Tot aquest augment de l'activitat es va traduir en més pressió antròpica sobre el territori. Els boscos van ser utilitzats exhaustivament i algunes espècies arbòries van resultar clarament afavorides, es van ocupar les lleres dels rius i se'n van aprofitar les aigües. El paisatge antròpic va prendre dinamisme i va guanyar espai al natural, que es va ruralitzar amb prats, abeuradors, cledes, tancats i altres construccions per guardar els ramats. Als rius es van aixecar ponts nous, es van instal·lar molins, martinets i altres ginys. Els pobles van crear nous barris, i l'increment de l'activitat menestral obligava a obrir nous obradors. Els indrets més allunyats dels eixos de comunicació, però, van continuar perdent població (Vallcebre, la Nou de Berguedà, Saldes), o amb prou feines la van mantenir (Gósol). Part de les pastures es van abandonar i la vegetació natural, en les seves diverses fàcies, va anar recuperant espai.

El segle XIX també va ser desigual per a les diferents contrades. La gent de la muntanya va iniciar una progressiva emigració cap a les planes i els nuclis urbans per incorporar-se als llocs de treball creats per la indústria. El cop definitiu té lloc entre el 1872 i el 1876, amb la tercera guerra carlina i el context d'instabilitat política, a la qual es va afegir la plaga de llagosta (1779), que va dur camperols a emigrar fins i tot a les Amèriques. La despoblació es va traduir en un descens de la pressió sobre els indrets més allunyats dels eixos de comunicació i fons de vall. Les cotes elevades van quedar buides i les transformacions centenàries sobre el paisatge es van començar a desdibuixar, mentre els elements naturals van recuperar progressivament el seu domini.

Alguns antics nuclis menestrals ben comunicats i els municipis que van localitzar carbó o roca apta per a la fabricació van conèixer un moment àlgid. A Guardiola de Berguedà es va bastir la colònia Pujol i Thomàs; Cercs (Pont de Rabentí), fins aleshores cases disseminades, va començar a créixer amb la indústria tèxtil, els molins fariners i la construcció del canal industrial de Berga (1885-1900). L'activitat minera va canviar, a mitjans del segle XIX, la realitat social i paisatgística de molts municipis, i es va consolidar com a motor econòmic important, incrementant la població a municipis com la Nou de Berguedà, Sant Julià de Cerdanyola, Vallcebre, Fígols, Saldes o Guardiola de Berguedà. Els paisatges miners es van establir a la contrada durant diverses dècades, alguns dels quals, molt transformats (explotacions a cel obert), han arribat fins avui dia.

L'arribada del ferrocarril a Guardiola de Berguedà i la construcció de les noves carreteres, va accentuar encara més aquesta dualitat del paisatge. Especialment important fou la modificació paisatgística a la vall del Llobregat, sobretot els sectors compresos entre l'entrada a la Pobla de Lillet i el Clot del Moro, i entre Guardiola de Berguedà i Berga, que es van convertir en paisatges extractius i industrials, la qual cosa va incrementar el parc d'habitatges i les instal·lacions fabrils. La posició estratègica de Guardiola de Berguedà també la va convertir en un nucli comercial important.

La mineria, el tèxtil i el ciment van continuar sent la clau de l'activitat econòmica del segle XX, i, arran d'una forta immigració, la població va augmentar fins als màxims històrics, originant nous nuclis o colònies mineres (Sant Corneli, Sant Josep, la Consolació, la Rodonella, Sant Salvador de la Vedella). Fou el moment de màxima antropització de la conca minera i dels nuclis industrials. A mitjans de segle, el petroli i, posteriorment, la crisi econòmica dels setanta van significar l'enfonsament econòmic i la consegüent regressió demogràfica (el 1972 es va suprimir el ferrocarril, el 1975 es va tancar la fàbrica del Clot del Moro).

El 1974 es van enllestir les obres de l'embassament de la Baells, que va inundar bona part del paisatge antròpic més representatiu

Mines del Coll de Pradell a Vallcebre. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Diputació de Barcelona)

del fons de vall, especialment els regadius, fet que va obligar a construir, aigües amunt, el poble de Sant Jordi per substituir el de Sant Salvador de la Vedella, així com el nucli antic de la Baells.

Més recentment, la cerca de rendibilitat en la mineria va motivar l'explotació a cel obert dels jaciments més superficials, la qual cosa va causar canvis importants en extensos sectors (Saldes-Fígols-Vallcebre), alhora que la combustió d'aquests carbons, amb alts continguts de sofre, a la central tèrmica de Cercs (1929 i 1972) va comportar durant molts anys una important necrosi per als boscos de l'entorn, que va modificar notablement el cromatisme dels paisatges propers a la central.

L'abandonament d'hàbitats, amb la consegüent disminució de la pressió antròpica i la renaturalització d'importants sectors iniciada a partir del segle XVIII, va propiciar que el turisme de natura s'hagi convertit en una de les activitats principals; s'han rehabilitat i recuperat molts habitatges (la Pobla de Lillet, Castellar de n'Hug) i s'han establert càmpings i cases de turisme rural (Borredà, la Pobla de Lillet).

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les Capçaleres del Llobregat destaca pel seu caràcter eminentment muntanyós i abrupte amb relleus calcaris destacables i, també, pel predomini de la coberta forestal. La característica silueta del massís del Pedraforca dona caràcter a la unitat.

Al nord, hi trobem l'alineació Cadí-Pedraforca, Moixeró, la Tosa d'Alp i Puigllançada. A la zona central de la unitat apareix la serra d'Ensija, els cingles de Vallcebre i la serra del Catllaràs fins als rasos de Tubau; i al sud, a prop de Berga i del pantà de la Baells, trobem la serra de Queralt i la serra de Picancel. En aquest marc és molt habitual que, després de la coberta forestal, el segon ús del sòl correspongui a pastures i herbassars, que representen el 17% de la superfície, i en tercer lloc, producte del caràcter abrupte d'algunes muntanyes, hi ha les tarteres i roquissars, que representen el 5,2%. El color blanquinós de les calcàries quan estan desproveïdes de vegetació destaca i és visible des de molts punts, com en el cas de Vallcebre. La conca carbonífera localitzada en aquesta unitat és la més gran de Catalunya i presenta quatre afloraments importants: els de Vallcebre, Cercs, la Nou i la Pobla de Lillet, on la indústria del carbó va tenir en el seu moment molta importància.

El 69,2% d'aquest paisatge està cobert per boscos, producte del gran nombre de serres i muntanyes que el formen. S'hi troben gairebé tots els tipus de boscos de Catalunya propis de cada franja altitudinal. En els vessants solells creix l'alzinar muntanyenc, i, més amunt, les rouredes de roure martinenc. A les obagues apareixen les rouredes i les fagedes, i, per sobre, hi trobem els boscos subalpins de pi roig (predominant a la unitat), pi negre, avet, i, en els punts culminants de les serres del Cadí, el Moixeró i Puigllançada, els prats alpins i les pastures. Els boscos caducifolis de ribera ressegueixen en forma de sanefa els cursos d'aigua que recorren el fons de totes les valls, un element característic del paisatge d'aquestes muntanyes. Hi ha una presència important de

boixedes, que a vegades creen quasi boscos, com a Gresolet, i de nerets i boixeroles als rasos de Peguera.

L'aigua és present a la zona i, a la part nord, s'escola per les diàclasis i falles, i apareix més al sud. Les conegudes fonts del Llobregat, a Castellar de n'Hug, en són un clar exemple. En els trams alts, aquests rius van encaixats obrint-se pas entre les roques calcàries.

A la part sud de la unitat, el Llobregat s'embassa a la Baells, on es forma una làmina d'aigua molt visible des de la carretera que segueix el Llobregat i des de diferents punts enlairats com la serra de Queralt. Els paisatges d'aigua suposen un important atractiu turístic per la unitat; és el cas del pantà de la Baells i el naixement del Llobregat.

Les importants activitats productives vinculades a l'extracció i transformació de la mineria, característiques del segle XIX i principis del segle XX, avui dia s'intenten reconvertir en espais socials, com ara museus, que suposen un atractiu turístic més de la unitat per a la nombrosa gent que la travessa de pas cap al túnel del Cadí.

La central tèrmica de Cercs és un dels elements destacats de les Capçaleres del Llobregat, actualment només per la seva visibilitat –al peu de la C-16–, ja que des del 2011 no s'hi genera electricitat a partir del carbó. Avui dia, l'entorn d'aquesta central s'està reconvertint en una mena de parc temàtic del terror, aprofitant el paisatge generat per la infraestructura obsoleta.

Com a paisatge industrial, cal esmentar la concentració a l'entorn del cingle de la Garganta (Cercs) i la llera del Llobregat de l'antiga fàbrica de ciment, la central tèrmica de Cercs i les mines de Sant Corneli, especialment per com incideixen visualment avui i per l'impacte ambiental que van significar anys enrere. També podem esmentar la fàbrica Asland del Clot del Moro.

Els nuclis de població principals se situen als fons de la vall del Llobregat. A les valls secundàries, els pobles tenen unes dimensions més reduïdes i, a vegades, presenten un poblament disseminat constituït per masies aïllades i veïnats de poques cases agrupades al voltant d'una església parroquial. A les proximitats de les masies i veïnats, hi sol haver petites extensions de camps de conreu,

Nucli de Castellar de n'Hug, situat a les proximitats del naixement del riu Llobregat. Observatori del Paisatge de Catalunya

sovint esglaonats d'acord amb el pendent dels vessants, on antigament es conreaven cereals i actualment hi predominen els farratges o les pastures per al bestiar boví i, en menor proporció, l'equí.

Els tres paisatges urbans més importants són Bagà, la Pobla de Lillet i Guardiola de Berguedà. La tipologia constructiva dels habitatges dels tres nuclis és dominada per les teulades a dues aigües amb teula de color terrós, més vermelloses a Guardiola de Berguedà, que sovint formen voladissos i façanes enlluïdes amb morter o ciment, pintat sovint amb colors terrosos, tot i que els edificis més antics i senyoriaus mostren façanes de maçoneria. Els edificis moderns destinats a serveis també presenten la tendència a utilitzar la pedra vista. Les xemeneies són de petit format i n'hi ha moltes que han estat adaptades als sistemes moderns de calefacció.

Els pobles de la unitat ubicats al sector nord, més enlairats, encaixen en els paisatges rurals terciaritzats, és a dir, pobles on es compagina l'activitat del sector primari amb l'activitat relacionada amb el turisme. En algunes ocasions, els conreus propers als nuclis han estat substituïts per edificacions noves que s'han caracteritzat per un prototipus estètic basat en la pedra nua de cairats massa sovint tallats mecànicament, fet que dona la idea de naturalitat artificiosa, o amb teulades de pissarra allà on no s'ha fet servir mai aquest material. Tot això, i a pesar de la ubicació d'aquests poblets a muntanya, els allunya dels paisatges típicament rurals i els apropa als paisatges urbans.

Entre aquests pobles, cal destacar Castellar de n'Hug, quasi totalment refet a partir dels anys setanta, que conté el valor simbòlic i natural de les Fonts del Llobregat. Altres pobles amb un pes important de construccions dedicades al turisme són Saldes i Gósol, amb el Pedraforca, fita simbòlica, com a teló de fons.

Els pobles ubicats més al sud, Vilada i Borredà, s'han mantingut més al marge de les dinàmiques constructives relacionades amb el turisme i encaixen millor en els paisatges rurals, alhora que els municipis centrals mostren una morfologia determinada per les necessitats mineres del segle passat, quan es van crear colònies allà on s'ubicaven les mines: la Rodonella, Sant Corneli i la Consolació. Un cas a part és Sant Jordi de Cercs, nascut per acollir la població que vivia a Sant Salvador de la Vedella, sota el nivell actual de les aigües de l'embassament de la Baells. Tot i l'origen diferent d'aquests pobles, no deixen d'assimilar-se paisatgísticament a les colònies, tant pel que fa a la uniformitat constructiva –de forma, volum i materials– com per la disposició regular del traçat dels carrers.

El despoblament i l'abandó de les activitats econòmiques del medi rural ha estat força important a les Capçaleres del Llobregat; la majoria de la gent jove defuig les feines de pagès i marxa cap a nuclis urbans. El poblament disseminat era i és molt estès, les dificultats del medi són dures i la rendibilitat de les explotacions, reduïda. Si les activitats ramaderes continuen disminuint, el més probable és que el límit superior del bosc ascendeixi i que molts prats de pastura es converteixin en matollars i, més tard, en bosquines. El manteniment d'aquestes pastures és de gran importància com a element que afavoreix la biodiversitat, ja que l'existència d'aquests espais oberts en muntanyes de tendència clarament forestal permet el manteniment d'uns hàbitats molt valuosos per a la fauna.

Una altra dinàmica d'aquests nuclis és la reconversió cap a activitats de serveis, com ara el turisme rural. La proliferació de segones residències podria comportar una alteració dels nuclis de les Capçaleres del Llobregat i el seu entorn, fet que provocaria una pèrdua de qualitat del paisatge. Les oportunitats d'aquesta unitat passen, doncs, per mantenir el seu caire rural muntanyós i, a la vegada, consolidar la seva condició de referent turístic deixant enrere l'antiga funció com a lloc estrictament de pas.

Les infraestructures viàries es troben a les valls, entre les quals destaca l'Eix del Llobregat. En aquest sentit, cal ressaltar el canvi que va suposar per a la unitat l'obertura del túnel del Cadí. La nova via va provocar que aquest espai geogràfic fos més freqüentat; en part, com a lloc de pas cap al Pirineu. L'Eix del Llobregat és un dels eixos vertebradors que permet el creixement dels nuclis urbans propers, en contraposició als més allunyats. Actualment, hi ha projectada una ampliació de la C-16 entre Berga i Bagà per garantir la seguretat viària del tram i millorar-ne la capacitat. L'obra preveu la construcció d'un tercer carril reversible de 21 km que disposarà d'una barrera de separació que es pot desplaçar en un sentit de la circulació o l'altre en funció de les necessitats. Les altres carreteres de la unitat es caracteritzen per uns traçats sinuosos adaptats a la topografia, com les que uneixen Ripoll i la Pobla de Lillet, i Guardiola de Berguedà i Berga, i més al sud, la que travessa Borredà i Vilada.

Expressió artística del paisatge

317

A la unitat de les Capçaleres del Llobregat, el paisatge muntanyós predominant ha estat font d'inspiració. En el camp de la literatura, n'és un gran exemple la magnífica descripció que en fa Josep Pla:

«[...] tot és muntanya i més muntanya, tot és pràcticament geologia. El clima, a l'hivern, és siberià; la neu cobreix les muntanyes una bona part de l'any; en els vessants on no hi toca el sol, els boscos d'avets hi creixen negres i misteriosos, amb un toc profund de verd maragda; els empits asolellats són petris i despullats, amb molt de pedruscall apilonat en els plans que fan baixada; en els rasos i altiplans, el sòl ofereix una mica d'herba per als ramats. El país es molt romput i barrancós, un país de garrotxa; de vegades a la seva part baixa, un congost s'eixampla i descobrim una arbreda centenària. Els pobles hi són escassos, bruns, bells, voltats d'un silenci que sembla que surti del fons de la terra; hi ha algunes rares masies, esbarjoses i patriarcals, suspeses a la muntanya amb un torrent rumorós al fons de la barrancada. El pes de la muntanya hi és abassegador, obsessionant [...]» (Pla, 1976).

Sobretot el Pedraforca, amb tota la seva simbologia i mitologia pròpia, ha estat cantat poèticament per diversos autors. A «Berguedana», Pere Guilanyà i Roure diu:

«El Pedraforca amb lleu brogit
de dansa en ròdol encantat
aplega fades a la nit
de cada any nou i en l'espadat

El Pedraforca, una muntanya carregada de simbolisme. Pintura de Jaume Adam

llur nacre brilla fins a Saldes
i les cisella en vels i faldes
de lluna el vidre constel·lat.»
(Gulanyà, 2000)

318

Verdaguer, en l'obra *Canigó*, compara el Pedraforca amb una fortalesa inexpugnable:

«Prop d'on Cadí amb lo Cadinell encaixa
s'alça el doble turó de Pedraforca;
és del castell l'inderrocable força,
feta, si cal, a mida d'un gegant.»
(Verdaguer, 1886)

En el mateix poema, les referències al Cadi i Moixeró són paisatgísticament interessants en relació amb les grans serralades que per la banda nord limiten la unitat de l'Alt Llobregat. Verdaguer defineix el Cadí com «ciclòpic mur en forma de muntanya», i canta el paisatge dient:

«Lo Clot del Moixeró verdós i ombrívol
de sos avets i pins entre les branques
los veu passar, com dues perdius blanques,
de l'estèril Cadí per lo crestall,
on l'estràmpol isard per refrigeri
troba sols, amb lo líquen de l'altura,
les perles de l'aurora i l'aigua pura
de la font regalada del Cristall.»
(Verdaguer, 1886)

La relació entre literatura i paisatge es manifesta sovint en versos dedicats a verges i sants, on la lloança religiosa es recolza en la bellesa i grandesa del paisatge. Pel que fa a l'Alt Llobregat, hi ha significatius fragments de poemes, com el de Mateu Casals dedicat a la Verge del Paller:

«Cantaria el que canten
les aigües de la vostra font,
les remors de les arbredes
que teniu al vostre entorn.»
(Casals, 2000)

També els versos de Josep Maria Montanyà a la mare de Déu de Gresolet:

«La vostra vall és una meravella:
l'aigua i les fonts canten per tot arreu,
l'olor dels pins perfuma la capella,
i el Riambau tot l'any és blanc de neu [...].
Quin bosc teniu o Verge coronada!,
un bosc immens on creix el pi i l'avet;
no hi ha altre bosc de més anomenada,
ni avets tan alts com els de Gresolet.»
(Montanyà, 2000)

O bé en el poema de Carles García i Rossell sobre la processó de sant Marc a Falgars:

«Altívol Catllaràs, com et delita
Falgars sobre el teu pit!, que bé t'escau,
com cavaller galant, portar al trau
aquesta rosa blanca, que és l'Ermita!
Magnòlia rutilant, al cim plantada,
l'alta muntanya et fa de ric pitxer,
entre boires t'adorna, com blanc veler
damunt un mar d'escuma platejada.»
(García, 2000)

En els paisatges més narrats i cantats, habitualment es fa referència poètica als elements propis del món rural, que aporten serenor, harmonia i bellesa al conjunt del paisatge.

Ramon Tor, poeta fill de Borredà, lloa el que per a ell és valuós en el paisatge: «Catifes vellutades, fresquívoles del prat / L'horta prop del sembrat / Una plana llaurada» (Tor, 1995). També dedica un poema a la pagesia, element molt representatiu dels paisatges agraris de secà, amb fragments com:

«Les terres són cremades pels incendis solars.
Exèrcit de garberes per quintars i solanes.

Dies de juliol, foc de boixos i l'arç.
Per margeres eixutes maduren les magranes.

A les eres ja baten sota signes lunars.
Hortes assedegades, de verdures tardanes.
Nuvolades que infonen esperança a les llars.
Les comares agencen les eixides fornies.

Camps i feixes ens diuen de la pròdiga anyada.
Els plomalls del moresc anuncien l'espiga.
Camps dels ordís i blats amb ferides d'arada.»
(Tor, 1995)

La importància del règim climàtic en el món rural tradicional és una constant en tota la literatura popular, especialment la vinculada a les devocions i pregàries. Les pregàries per demanar protecció davant de pedregades, tempestes i llamps, juntament amb el desig de pluges beneficioses i bones collites, es troba en refranys com per exemple: «Sant Esteve de Bagà / Verge Santa del Paller / lliureu-nos de pedregada / i ompliu-nos bé el graner».

En la recerca d'impressions visuals per a la pintura paisatgística, a l'Alt Llobregat destaquen les siluetes muntanyoses i les mateixes muntanyes de relleus singulars i formes identitàries, així com racons ombrívols a les bosquíries i a les torrenteres enclotades, on els jocs de llums i ombres són artísticament atractius.

Amb relació a l'estada de Pablo Picasso a Gósol l'any 1906, el poeta Palau i Fabre expressa clarament la influència del paisatge en l'obra del gran pintor: «La rusticitat del paisatge, de la gent, imposa a la seva paleta una certa rustiquesa, però la coloració, per contra, esdevé jove, etèria, com si l'alçada, l'oxigen de l'aire haguessin penetrat també en els colors i els haguessin vivificats» (Palau, 1975).

Des dels anys noranta del segle xx, el grup berguedà de rock Brams també ha integrat el paisatge en les seves lletres reivindicatives, dirigides principalment al públic jove, com per exemple en aquest fragment que parla del pantà de la Baells: «Una nuvolada negra envaí tot el cel tant per sobre de la presa com per la banda de Cercs, una boira gris-verdosa, del pantà havia eixit, les cames tremoloses, cara d'acollonits. De cop s'obriren les aigües, la Baells va tremolar i una grossa sargantana davant nostre es va plantar. És la gran sargantana, el monstre de la Baells» (Brams, 1992).

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics del paisatge de les Capçaleres del Llobregat deriven de la combinació d'un relleu agrest amb boscos molt densos d'afinitats mediterrànies com les rouredes, les fagedes, les pinedes de pi roig i els boscos caducifolis dels riberals. Les formes de relleu sovint deixen al descobert cingles i codines on es mostra la roca nua.

Els espais naturals protegits ocupen una porció molt important de les Capçaleres del Llobregat, i emparen els valors naturals d'aquestes contrades. L'indret més emblemàtic de la unitat és l'àrea de les serralades del Cadí i el Moixeró, que va ser declarada Parc Natural l'any 1983, i que té per antecedents legals una proposta de 1932 de la Generalitat republicana i la declaració d'una reserva nacional de caça el 1966. L'any 2004 es va afegir a la gestió del Parc la muntanya del Pedraforca, protegida sota la figura de Parc Natural d'Interès Nacional des de 1982.

La xarxa PEIN està composta per les serres del Cadí-Moixeró (que inclouen la porció protegida sota les figures de Parc Natural i de Parc Natural d'Interès Nacional), la serra d'Ensiya-Rasos de Peguera, la serra del Catllaràs, la serra de Picancel, la serra del Verd, la serra de Montgrony, la capçalera de la riera de Merlès i una porció limítrofa de l'espai rasos de Tubau. D'altra banda, la xarxa d'espais d'interès geològic està composta per espais tan emblemàtics com el Pedraforca, el coll de Fumanya, les riolites de Grèixer, les roques vulcanoclàstiques de Castellar de n'Hug, la zona de l'Esplà-Saldes i Borredà-Sant Jaume, així com per un reduït espai de la serra del Cadí. A més, cal considerar les mines de Vallcebre, les de Figols i les de Riutort, que també es troben dins del Catàleg d'espais d'interès geològic de la Generalitat de Catalunya. L'estany de Cercs, d'altra banda, està inclòs al Catàleg de zones humides de la Generalitat; es tracta d'un petit estany de muntanya dessecat el 1810 on actualment apareixen alguns exemples de plantes pròpies de mulleres acidòfiles. Hi ha altres torberes més ben conservades però més petites: les del rec de sota el pla de l'Orri, les del pla del Catllaràs, les del coll de la Plana (totes tres al municipi de Castell de l'Areny), les del rec de la Baga (a Borredà), les de les fonts dels Set Forats, les que apareixen entre l'Esplà i Gósol (totes dues a Gósol), les de la font del Serrat Gran (a Bagà) i les de Comalofriu (també a Bagà).

Els valors estètics fan referència, d'una banda, als patrons agroforestals constituïts pel mosaic que formen el bosc (pinedes de pi roig i rouredes) i les àrees de conreu herbaci, sovint esglaonades en els vessants però sense l'ús de la pedra seca. També hi destaquen algunes valls estretes, com la capçalera del riu Merdàs.

El Pedraforca, la serra de Picancel, les cingleres de Tubau i les carenes de les serres de Cosp i de Matamala constitueixen perfils i singularitats amb un valor estètic elevat per la particularitat de les formes de relleu.

També cal destacar els contrastos entre els boscos caducifolis, els boscos mixtos i els boscos de ribera que estan presents a les obagues i ressegueixen els cursos fluvials. Relacionat amb l'aigua, cal destacar igualment el valor estètic de la làmina d'aigua del pantà de la Baells, sobretot quan està ple, i els salts d'aigua que trobem en llocs com les fonts del Llobregat, el forat Negre i el pas de l'Escaell.

D'altra banda, en aquest paisatge també destaquen els patrons vinculats a la morfologia dels nuclis. Per exemple, el patró de nuclis de muntanya pirinenca, format per pobles que voregen o sobrepassen els 1.000 m d'altitud, que destaquen per tenir una estructura compacta, construccions de pedra a mig vessant de

Cal destacar el valor estètic de la làmina d'aigua del pantà de la Baells i els elements patrimonials que s'hi associen. Observatori del Paisatge

muntanya, amb carrers irregulars i l'església dins del mateix nucli com a edifici principal. En són exemples: Castellar de n'Hug, Gósol, Saldes i Gisclareny. Altres nuclis, com Borredà o el Castell de l'Areny, se situen en entorns agroforestals, són petits i compactes. També hi ha nuclis que tenen origen en les colònies industrials i que en conserven algun vestigi, com Sant Corneli, a Cercs. El caràcter de territori de pas que té aquest paisatge també ha propiciat que molts nuclis tinguin una estructura allargada seguint els eixos viaris principals, com Guardiola de Berguedà. Finalment, hi ha altres nuclis singulars que esdevenen fites paisatgístiques i elements clau en la configuració del fons escènic en què s'emmarquen, com Bagà, la Pobla de Lillet i Sant Julià de Cerdanyola.

Arreu de les Capçaleres del Llobregat, proliferen vestigis patrimonials que concentren els grans valors històrics del paisatge. A Castellar de n'Hug hi ha esglésies d'origen romànic, i envoltada de prats i conreus es troben les complexes ruïnes del monestir de Santa Maria de Lillet i la capella romànica de Sant Miquel de Lillet.

A la Pobla de Lillet hi ha el Pont Vell, el més antic dels que actualment travessen el Llobregat, amb una sola arcada de grans dimensions. L'ermita de la Verge de Falgars és situada a la serra del mateix nom, que indica lloc de falgueres. A la vall de Lillet, hi ha un patrimoni arquitectònic gaudinià, el xalet del Catllaràs, que es va construir per a personal de la fàbrica del Clot del Moro, en un indret rodejat de camps de conreu i deveses naturals, sense bosc, que permetia una àmplia visió sobre l'entorn. També hi ha els jardins de Ca l'Artigas, encarregats a Gaudí amb l'objectiu d'enjardinar la zona de la font de la Magnèsia.

A Sant Jaume de Frontanyà, destaca l'església, que amb gran puraesa de línies i volums, l'esveltesa de proporcions i una austera decoració li donen una gran personalitat. A la vora, hi ha l'ermita d'origen preromànic del segle X de Sant Esteve de Tubau, així com el santuari de la Mare de Déu dels Oms, un edifici del segle XVIII.

A Borredà, l'església primitiva fou substituïda al segle XI per una de romànica, que avui es conserva amb modificacions del segle XVIII. Són també d'origen romànic l'antiga parròquia rural de Sant Esteve de Comià, Sant Martí de Boatella, Sant Benet de Casamitjana i Sant Sadurní de Rotgers, que fou refeta al segle XII.

Dalt d'un turó, sota la serra de Picamill, hi ha les restes del castell de Roset. L'església de Sant Joan de Vilada és d'estil barroc rural, ja que de l'edifici romànic del segle XII només en queden alguns murs. L'església de Santa Magdalena de Gardilans és una construcció romànica del segle XII molt modificada posteriorment, en què destaca el campanar d'espadanya.

Al Castell de l'Areny hi ha les restes de l'antic poble de Sant Romà de la Clusa, on es conserva, restaurada, l'antiga església, romànica.

Al petit municipi de la Nou de Berguedà, hi ha les esglésies romàniques de Sant Martí de la Nou i de Sant Sadurní de Malanyeu, així com el santuari de la Mare de Déu de Lurda, que es va construir el segle XIX.

En un punt estratègic sobre la Baells, es troben les restes del castell de Puigarbessós, així com les del castell de Blancafort de l'església de Sant Miquel, situades en un cap rocós de la serra de Blancafort. L'abadia de Sant Salvador de la Vedella és un conjunt que emergeix en un penyal que sobresurt de l'aigua.

Cal destacar l'església de Sant Quirze de Pedret, enfilada al marge esquerre del riu Llobregat, un edifici bastit entre els segles IX i X, amb aportacions de l'època romànica. També, Santa Cecília de Figols, edifici romànic del segle XIII modificat al segle XVIII, així com el poble abandonat de Peguera, l'església parroquial de Sant Miquel d'origen romànic i l'església de Sant Julià de Fréixens, originària del segle XI i reformada i ampliada els segles XVII i XVIII.

El municipi de Guardiola del Berguedà inclou llocs d'interès com Sant Genís de Gavarrós, un edifici romànic del segle XI amb reformes del segle XVIII; l'església de l'antiga parròquia de Sant Climent de Torre de Foix, que impressiona per les seves dimensions; el monestir romànic de Sant Llorenç, parcialment enrunat amb l'església ara restaurada, i Sant Martí de Brocà, del primer romànic amb afegits del segle XVIII.

Al petit llogaret de Gréixer, cal destacar l'església de Sant Andreu de Gréixer, del segle XII, així com el petit pont medieval de Sant Nazari.

A prop de les antigues explotacions mineres de Sant Corneli, hi ha l'ermita de Sant Salvador de Jou, de trets romànics. A l'indret del collet d'Eina, dalt d'un turó, hi ha les restes de l'antic castell de Guardiola. Sota el castell, el vell pont de Guardiola, remodelat, de factura gòtica, i vers Sant Julià de Cerdanyola hi ha l'ermita del mateix nom.

Al nucli antic de l'actual vila de Bagà, encara s'hi pot identificar el model urbanístic medieval. A Sant Joan de l'Avellanet, hi ha l'església romànica i el santuari de la Mare de Déu del Paller, del segle XVIII. A Gisclareny, destaquen com a elements històrics l'església del Roser, del segle XVIII, l'ermita romànica restaurada de Sant

Martí del Puig i la de Sant Miquel de Turbians. A Saldes, es troben les restes del castell amb l'església de Santa Maria, l'ermita romànica restaurada de Sant Ponç de Molers, Sant Andreu de l'Espà, el monestir enrunat de Sant Sebastià del Sull i el santuari de Gresolet amb l'església romànica remodelada al segle XVII.

Al poble de Gósol, en un turó, hi ha les ruïnes del castell, del segle XI, que està inclòs dins la ruta del camí dels Bons Homes; al poble abandonat de Bonner, hi trobem l'església de Santa Eulàlia de Bonner.

La unitat està travessada pel tram alt del riu Llobregat, que neix a les fonts del Llobregat, al sector nord-est, en un paratge avui habilitat com a espai d'oci i que conté l'antic molí fariner de les fonts, convertit en central hidroelèctrica, i la farga vella, on antigament s'obtenia ferro. Els espais d'interès natural (Cadí-Moixeró, serra del Catllaràs, rasos de Tubau i serra de Montgrony) i el tram de la riera de Merlès que és apte per a la pesca concentren els valors socials del paisatge, sobretot perquè són espais on la gent va a caminar.

El 2018 es va presentar el projecte Vies Blaves, impulsat per la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, que preveu adequar 243 km d'itineraris per a vianants i bicicletes al voltant dels rius Llobregat, Cardener i Anoia, fet que significa la possibilitat de reforçar els valors d'ús social del tram fluvial del riu Llobregat que transcorren per la unitat.

El Parc Natural del Cadí-Moixeró, que ofereix nombrosos senders, itineraris i rutes de diversa tipologia, inclou tota la franja nord de la unitat de les Capçaleres del Llobregat. Per a la ramaderia –actualment una de les activitats tradicionals complementària del turisme–, prenen valor els camins ramaders i les formes de vida dels pastors. A Castellar de n'Hug se celebra anualment un esdeveniment de gran ressò i reclam turístic: el Concurs Internacional de Gossos d'Atura. En aquest nucli també s'ha potenciat la creació del Museu del Pastor, sobre el passat, present i futur d'aquest ofici. D'altra banda, a Bagà se celebra la festa de la Fia-faia.

El camí dels Bons Homes passa per diversos municipis de la unitat: Cercs, Fígols, Gósol, Saldes, Gisclareny, Bagà i Guardiola de Berguedà.

Un element de patrimoni industrial especialment valuós és el Museu del Cement de Castellar de n'Hug, a l'antiga fàbrica del Clot del Moro, la primera fàbrica de ciment pòrtland a Catalunya que aprofitava la pedra calcària de l'indret. Pel seu valor arquitectònic, la fàbrica s'ha recuperat com a museu, integrat a la xarxa del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. Vinculat al reaprofitament de les infraestructures industrials, l'entorn de la central de Cercs s'està reconvertint actualment en una mena de parc temàtic del terror, que pot captar nous visitants atrets per aquest paisatge postindustrial.

Saldes i Gósol són les dues bases principals d'ascensió al Pedraforca, amb llocs emblemàtics de l'excursionisme com el refugi de Lluís Estasen, el de Pleta de la Vila i el mirador de Gresolet, a més de molts altres senders locals i de gran recorregut com el que fa la volta al Parc Natural, el del camí dels Bons Homes i part del camí

dels Segadors que va de Saldes a Olià. A l'entrada de Gósol hi ha el monument del segador.

El Pedraforca, una muntanya que es considera màgica, és especialment rellevant a la unitat com a valor simbòlic i identitari, amb una gran incidència en el paisatge. Hi ha un important llegendari vinculat a la muntanya, que parla de les bruixes que s'hi reuneixen i també explica que la forma es deu a la intervenció de sant Miquel, que, davant d'una baralla entre dos grups de bruixes, va partir la muntanya d'un cop d'espasa, va deixar cada bàndol en un pollegó i va fer miques el cim, que va originar el pedregam de la tartera.

També, com és habitual, al voltant de les rieres, especialment la de Merlès, hi ha tot el llegendari sobre bruixes i bruixots que es reunien als gorgs.

La imatge romànica de la Mare de Déu de Gresolet, actualment a l'església de Sant Martí de Saldes, data del segle XIII, i pertany també a la categoria de les verges trobades: la llegenda diu que va ser descoberta per un pastoret en una roca balmada situada a prop de l'actual santuari.

Un lloc de gran devoció i de valor identitari és el santuari de la Mare de Déu de Lurda on encara es fa un aplec de malaits i pelegrins.

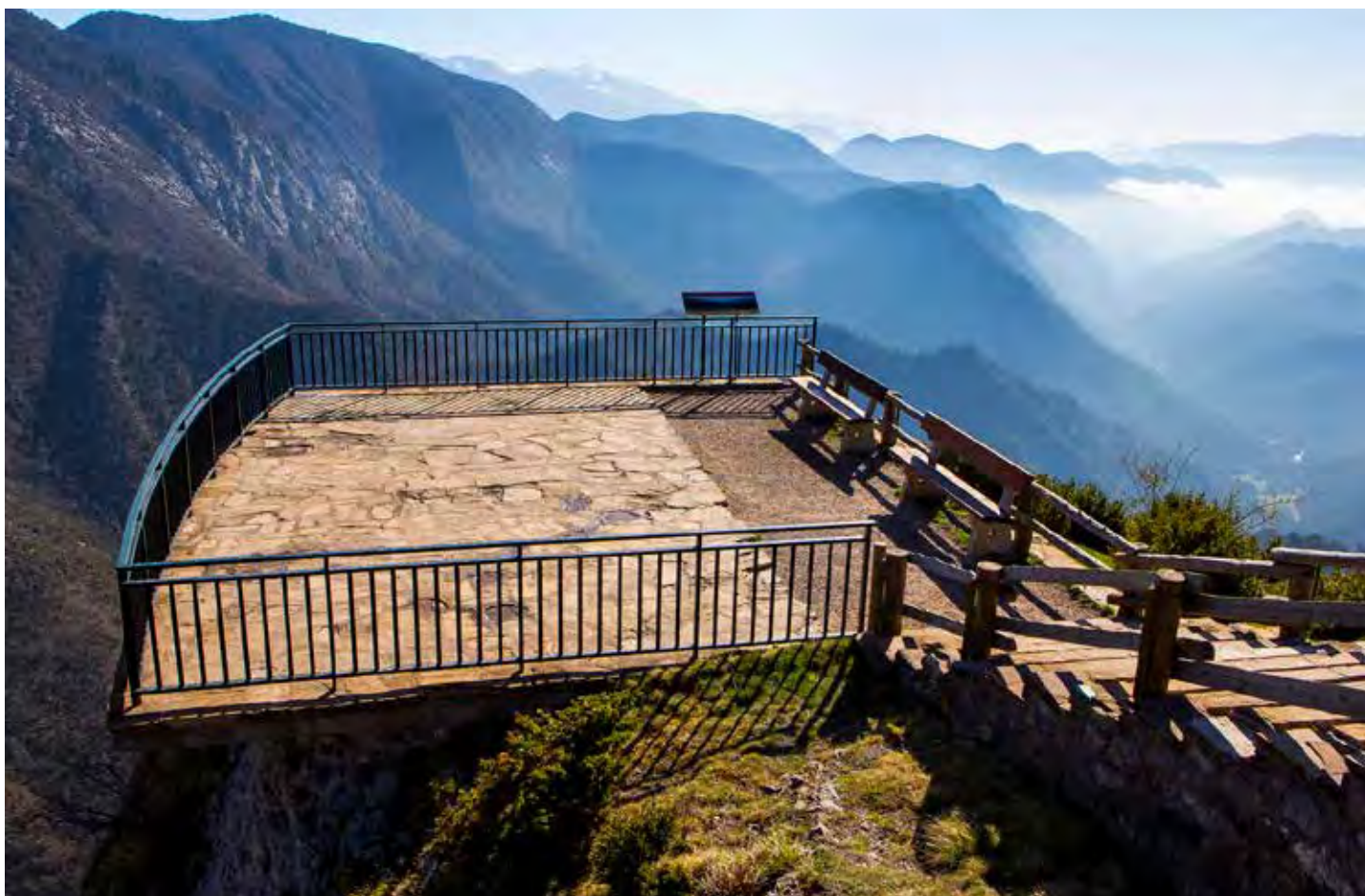
Algunes manifestacions artístiques reflecteixen creences i fets religiosos vinculats al món rural, com les pintures murals de l'interior del santuari de la Mare de Déu dels Oms, que representen la gran processó que es va fer quan la gran plaga de llagosta va destruir les collites.

Pel que fa als valors productius, cal destacar l'aprofitament forestal i la indicació geogràfica protegida (IGP) Vedella dels Pirineus, que abasta tot el territori de les Capçaleres del Llobregat, a la qual es poden afegir les explotacions ramaderes que ho desitgin mentre compleixin els requisits de qualitat que es demanen.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'eix de comunicacions més transitat és la carretera C-16 o Eix del Llobregat. Travessa la unitat en direcció sud-nord, de Berga al túnel del Cadí, i permet gaudir de la vista del pantà de la Baells fins a la ja clausurada central tèrmica de Cercs, passant per túnels i viaductes i per l'estreta vall fins a Guardiola de Berguedà, on deixa el Llobregat. Des d'aquí continua per Bagà, i s'enfila cap al túnel del Cadí un cop passat Gréixer. En aquest tram queda al davant el Moixeró, les crestes calcàries del qual afloren per sobre els boscos frondosos arrelats als canals dels vessants.

Una ruta interessant és la C-26, que, partint de Berga, permet travessar el pantà de la Baells, continuar cap a Vilada i, seguint la riba del Merdançol, entre relleus coberts de vegetació, arribar a Borredà. Des d'aquesta població es pot prendre la BV-4656 cap a Sant Jaume de Frontanyà. Una ruta força espectacular, al nord-est de la unitat, per gaudir de l'alta muntanya és la B-400, que s'agafa al sud de Guardiola cap a Saldes i arriba fins a l'elevat poble de Gósol, ben

322

Vista des del mirador de Gresolet. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

situat entre muntanyes; ofereix vistes properes al Pedraforca i a les serres del Cadí i del Verd passant per bells mosaics de prats, boscos i masies disperses de Maçaners, Saldes i l'Espà. Una altra ruta que convé destacar és la BV-4031, de la Pobla de Lillet a Castellar de n'Hug i la Molina, ja que inclou atractius culturals com el Clot del Moro, amb els museus del Transport i del Ciment, i els jardins gaudinians de Ca l'Artigas, a les fonts del Llobregat i els prats de Castellar de n'Hug.

La diversitat paisatgística de les Capçaleres del Llobregat inclou força itineraris que permeten conèixer-la a bastament i ofereixen, a més, belles vistes panoràmiques. És el cas del GR-4, que entra a la unitat per la Quar i condueix a Borredà, descendint entre boscos de pi roig i de roures; continua cap a Sant Sadurn de Rotgers, el Castell de l'Areny, Sant Romà de la Clusa i el santuari de Falgars travessant boscos, rieres i serrats; a continuació, ressegueix la carena de la serra de Falgars fins a la Pobla de Lillet, des d'on ascendeix, superant forts desnivells, entre coníferes i prats fins al coll de Pal. Una variant d'aquest sender és el GR-4.1, que des de la Quar passa per Sant Jaume de Frontanyà, Sant Romà de la Clusa, la Nou de Berguedà, Vilada i Borredà. L'altra variant és el GR-4.2, que passa per Falgars, Sant Julià de Cerdanyola, Guardiola, Bagà i coll de Pal.

Un camí històric, el camí dels Bons Homes o GR-107, s'inicia al santuari de Queralt i travessa carenes i fondals amb rieres i boscos cap al poble abandonat de Peguera amb vistes a la serra veïna d'Ensjà; continua pel coll del Portet i l'Espà per entre boscos de coníferes i fagedes i s'enfila cap a Gósol, des d'allà envolta el Pedraforca pel nord, remunta el coll de la Balma i segueix pel riu Bastareny a través de boscos i prats fins a Bagà; l'etapa continua pujant cap al refugi Sant Jordi. El GR-150, que fa la volta al Cadí-Moixeró, passa per la unitat en el tram del vessant sud del Cadí per Gósol i prop de les fonts del Bastareny fins a Bagà. El GR-241 és un sender circular de Borredà que passa per ermites i esglésies romàniques, com Sant Jaume de Frontanyà, zones amb vistes a l'Alt Berguedà i a la Baells prop de la Nou de Berguedà i boscos de ribera com el Cobert de Puigercós.

A més, les Capçaleres del Llobregat disposen d'una extensa xarxa de petits recorreguts senyalitzats que mostren paisatges més locals. Hi destaquen els següents: PR-C 11 i 52, senders de la Pobla de Lillet; PR-C 51, sender de Sant Jaume de Frontanyà; PR-C 73, sender de Sant Corneli; PR-C 123 i PR-C 127, tots dos al voltant del Pedraforca; PR-C 124, de Saldes a Olià pel refugi de Prat d'Agulló, i PR-C 128, pels cingles de Vallcebre.

L'orografia de la unitat ofereix collades i cims amb vistes excepcionals, a més de magnífics miradors. Destaquen els del Pedraforca al coll de la Cabana o de Gresolet (1.566 m) i l'Espà (1.380 m), amb vistes sobre la zona del Pedraforca, la vall de Gresolet, les serres del Verd, d'Ensija i del Cadí. També el pedró de Tubau, amb accés des de Sant Jaume de Frontanyà; i els santuaris de la Quar i de Falgars, aquest últim a la Pobla de Lillet. Un altre mirador interessant és el mirador del President o dels Orris (1.892 m), accessible per la carretera de Bagà fins a prop del coll de Pal, amb vistes sobre el Cadí, el Moixeró i la Tosa d'Alp. També tenen bones vistes el mirador de la Figuerassa o del Berguedà (1.490 m): cap al sud, sobre la vall del Llobregat fins a Montserrat i el Montseny; cap a l'oest, els rasos de Peguera i zones de la vall de Lord i els Replans del Solsonès; cap al nord, el Cadí i el Moixeró; i cap a l'est, les serres de Picancel i la Quar.

Altres miradors interessants són: el de rasos de Baix; el de Roca de la Lluna o del Catllaràs (1.560 m), amb vistes sobre la serra del Catllaràs, el Puigllançada i la vall de Lillet; el collet de la Creu del Cabrer (1.970 m), accessible per la carretera de Berga als rasos prop del coll de Catllarí, amb vistes a Ensija i els rasos de Peguera; el castell de Blancafort a Cercs. Incloem, a més a més, els miradors del Picancel (Vilada), les Deveses (Sant Julià de Cerdanyola), de Gargalosa (Gisclareny), del Pedraforca (Saldes), de Sant Romà de la Clusa (del Castell de l'Areny), del Cap Deig (Vallcebre), de Sant Jaume de Frontanyà i de Fumanya.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Pastures en declivi, fet que comporta una homogeneïtzació del paisatge per la pèrdua d'espais oberts i l'augment de la superfície ocupada per matollars i bosquines.
- La manca de rendibilitat econòmica de moltes forests condueix a l'abandonament de la gestió silvícola, la qual ha estat l'element responsable fins avui de l'estructura i la dimensió actuals de la massa forestal. Això ha donat lloc –i continuarà sent així a mitjà termini– a l'increment del risc d'incendi.
- La baixa densitat de població d'algunes zones comporta que els sectors naturalitzats del paisatge amb la degradació i la pèrdua d'elements i estructures (masies, xarxa de camins i senders, pastures, etc.) relacionats amb les activitats econòmiques tradicionals de muntanya siguin cada vegada més extensos.
- Algunes construccions en sòl no urbanitzable, com ara estables, coberts o altres edificacions, no prenen com a model l'escala, la forma i el color dels volums de l'arquitectura vernacular.
- La construcció de segones residències en nuclis com Bagà sovint no segueix l'escala, la forma i el color dels volums de l'arquitectura vernacular.
- Rehabilitació de molts masos i casetes de camp, amb una falta de criteri unitari pel que fa a l'escala, la forma i el color dels volums. Aquest fet està provocant l'aparició d'impactes puntuals, però molt repetits, arreu del territori.

Amenaces

- El despoblament i l'abandonament progressiu de les activitats ramaderes i agrícoles pot afectar l'estructura del paisatge i la pèrdua de diversitat i de patrimoni (petits nuclis, masies, xarxa de camins, pastures, etc.).
- Aquest paisatge gaudeix d'un renom molt important entre excursionistes i boletaires. Com a conseqüència d'això, hi ha alguns indrets de muntanya que comencen a estar sobrefreqüentats. En aquest sentit, cal recordar la tasca que desenvolupen les nombroses associacions veïnals i ecologistes de la contrada, com ara DEPANA, el Grup de Defensa de la Natura del Berguedà o l'Associació d'Amics i Amigues del Pedraforca, que promouen actes cívics, de conscienciació i de neteja del bosc de manera periòdica.
- L'elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.
- Degradació d'elements patrimonials d'interès (esglésies romàniques, masos, restes arqueològiques, etc.) que la seva dispersió pel territori fa que les tasques de conservació siguin difícils de dur a terme.
- La progressiva aparició de nuclis i edificacions aïllades que no tenen en compte l'escala, la forma i el color dels volums de l'arquitectura vernacular del lloc ni adopten una estratègia de completió.

Fortaleses

- La unitat té valors paisatgístics notables. En són una bona mostra les extenses masses forestals, les fonts i rierols, els serrats i cingleres, i fites emblemàtiques com el Pedraforca.
- Les Capçaleres del Llobregat gaudeixen de certa tradició turística. La proximitat a la Regió Metropolitana de Barcelona i a diferents pistes d'esquí i el valor estètic dels seus paisatges han afavorit la presència sovintejada de turistes i visitants.
- Aquests paisatges acullen un nombre elevat d'elements patrimonials d'arquitectura romànica, com ara el monestir de Sant Jaume de Frontanyà o Sant Llorenç Prop Bagà, entre molts altres.
- La diversitat de tipologies d'assentaments urbans (nuclis de colònies mineres, nuclis de creixement lineal, nuclis en entorn agroforestal i nuclis de muntanya pirinenca), la majoria en bon estat de conservació.
- Importància de les produccions agroalimentàries reconegudes de la IGP Vedella dels Pirineus.
- Interès econòmic i social dels productes boscans diferents de la fusta, com els fruits del bosc, la mel, gelees, així com tòfones i bolets.

Oportunitats

- Bons exemples de colònies mineres (a Fígols i Sant Corneli) i d'establiments industrials, com la fàbrica de ciment de Clot del Moro i totes les infraestructures que s'hi associen. Seria de gran interès augmentar la difusió d'aquests indrets, que, perfectament, poden actuar com a dinamitzadors econòmics d'aquest paisatge.
- En aquests territoris és habitual treure profit dels productes del bosc (bolets, fruits per fer melmelades, etc.). Caldria afavorir aquestes produccions garantint una producció de qualitat.
- Els distintius de qualitat IGP Vedella dels Pirineus Catalans, així com altres produccions agràries ecològiques, són una oportunitat per al manteniment dels paisatges agraris productius.
- De la mateixa manera, també caldria fomentar la producció d'altres aliments amb valor afegit, com la IGP Vedella dels Pirineus Catalans.
- La carta del paisatge del Berguedà és una eina destinada a mantenir i millorar els valors paisatgístics d'aquesta zona.
- Pràctica de l'excursionisme, la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el paisatge, ja que incideixen positivament en el manteniment de la xarxa de senders i camins, i, a la vegada, són una forma d'aproximació respectuosa al paisatge.

324

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els que s'han definit per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un escenari propi del relleu calcari, amb cingleres, replans i crestes rocoses preservats com a elements configuradors del paisatge, com els cingles de Vallcebre i la serra de Picancell, entre d'altres, que actuen com a fites, algunes emblemàtiques com el Pedraforca, i en potencien el caràcter.
- OQP2.** Un paisatge fluvial del riu Llobregat, que inclou el naixement del riu a les fonts del Llobregat i l'embassament de la Baells, valorat i preservat com a connector ecològic i paisatgístic.
- OQP3.** Un paisatge de muntanya que conservi els valors d'ús tradicional: els cultius de muntanya, els prats de farratge, la ramaderia i l'explotació del bosc.
- OQP4.** Un paisatge rural amb poblament agrupat, nuclis compactes i definits, que preservi l'arquitectura tradicional de muntanya, alguns amb alt valor històric com Bagà, Sant Jaume de Frontanyà, la Pobla de Lillet, etc.

OQP5. Un paisatge industrial ben gestionat, que afavoreixi el seu paper com a element configurador del paisatge amb potencial turístic.

OQP6. Un sistema d'itineraris i miradors que emfatitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de les Capçaleres del Llobregat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar l'entorn dels elements naturals més emblemàtics, com el Pedraforca, la serra de Queralt, les fonts del Llobregat, etc., pel conjunt dels seus valors.
- Incloure als POUM dels municipis de la unitat, en cas que no ho reculli el text actual, mesures de protecció i gestió dels sòls als espais d'interès natural, com les serres del Cadí-Moixeró, d'Ensija, de Montgrony, de Queralt, etc. Donada la riquesa i varietat forestal de la zona, cal tenir especial cura en la seva protecció també fora de les àrees actualment protegides.
- Preservar, revalorar i potenciar el patrimoni monumental arquitectònic, especialment l'arquitectura romànica de muntanya, com Sant Jaume de Frontanyà, Bagà, la Pobla de Lillet, Gresolet, Sant Llorenç Prop Bagà, etc.
- Protegir les zones de prats de muntanya, en procés d'emboïment, pel fet de ser un element configurador del paisatge d'aquesta unitat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Establir programes de seguiment i control de la rica fauna d'aquesta unitat, com l'isard, el cérvol, el cabirol, el trençalòs, el pigot negre o el tritó pirinenc, entre d'altres.
- Establir programes de manteniment i protecció del patrimoni industrial miner, com les mines de Fígols, i cimiter, com la fàbrica del Clot del Moro.
- Portar a terme actuacions que permetin revalorar i donar a conèixer el ric patrimoni natural, facilitant-ne els accessos (controls) i ampliant la informació respecte a aquests indrets.
- Preservar els nuclis antics de les poblacions singulars, com Bagà, la Pobla de Lillet, Gósol o Castellar de n'Hug.
- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades, siguin habitatges o construccions d'ús rural, s'inspirin en els models i tipologies tradicionals d'alta muntanya, pel que fa a la localització i inserció en el lloc, posant èmfasi en la mida, la forma i els colors dels volums.
- Estudiar la viabilitat de la recuperació o enderroc de construccions lligades a l'explotació minera i la indústria tèxtil, actualment en desús productiu.

- Potenciar l'aprofitament, la comercialització i la regulació de productes boscosos com els bolets, fruits, etc.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Ordenar les àrees de paisatge agroforestal al voltant dels marges de l'embassament de la Baells, per millorar la qualitat estètica de la infraestructura hidràulica.
- Reestructurar la xarxa urbana de les poblacions de morfologia lineal al llarg de l'antiga carretera C-55 i que ara ha vist alterat el seu patró configuratiu.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, que permetin percebre el paisatge i interactuar-hi d'una manera més àmplia i suggeridora. Aques-

ta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Gresolet, dels rasos de Baix, de la Figuerassa, de la Mare de Déu de Queralt, de la Mare de Déu de la Quar, de la Mare de Déu de Falgars, del pedró de Tubau i el del President o dels Orris; dels itineraris motoritzats de les carreteres C-16, C-26, BV-4031 i B-400, així com els no motoritzats dels GR 4, GR 107, GR 150, GR 241, PR-C 125, PR-C 11, PR-C 73, PR-C 52, PR-C 51, PR-C 128, PR-C 123 i PR-C 127. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

6. Cingles de Bertí i Gallifa

Comarca:

Osona, Vallès Occidental i Vallès Oriental.

Superfície:

13.389 ha (2.531 ha corresponen a les Comarques Centrals i 10.858 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els següents municipis de les Comarques Centrals: Aiguafreda, Centelles, Figaró-Montmany, Sant Martí de Centelles, Sant Quirze Safaja, Seva i Tagamanent. També inclou Castellar del Vallès, Sentmenat, Sant Llorenç Savall, Caldes de Montbui, Gallifa, Sant Feliu de Codines, Bigues i Riells, Granera, Castellterçol, Sant Quirze Safaja, Figaró-Montmany, la Garriga i l'Ametlla del Vallès, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

326

Les cingleres i les grans masses boscoses d'alzines i pinedes són els principals trets distintius d'aquest paisatge. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Francesc Muntada)

Trets distintius

- Els cingles i espadats caracteritzen aquest paisatge i li confereixen un valor estètic i identitari, a més de natural.
- Les pinedes dominen el paisatge forestal d'aquesta unitat.
- La unitat està travessada per nombroses vies de comunicació, que accentuen l'aspecte encaixat del fons de vall on hi ha els nuclis de població i activitats industrials.
- És un lloc de pas que comunica el Vallès amb la plana de Vic.
- El cromatisme grisós i ocre dels cingles contrasta amb el verd de la vegetació dels costers.
- Gran tradició excursionista i d'escalada.
- Les torres d'estiueig modernistes i noucentistes de la burgesia catalana de principis del segle xx.

Mirador

— Itinerari motoritzat

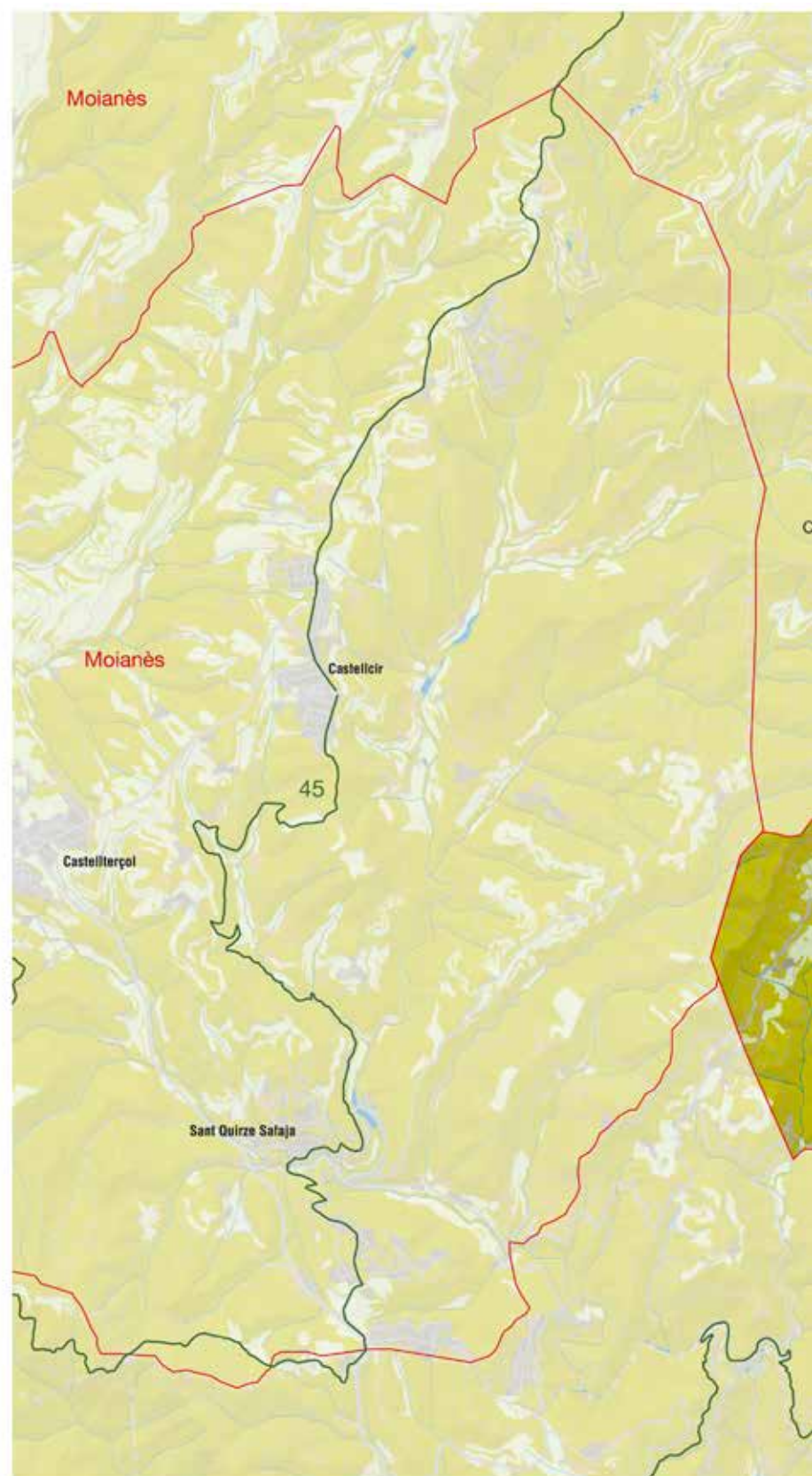
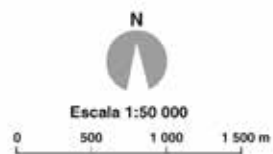
05 Aiguafreda - la Farga de Bebié

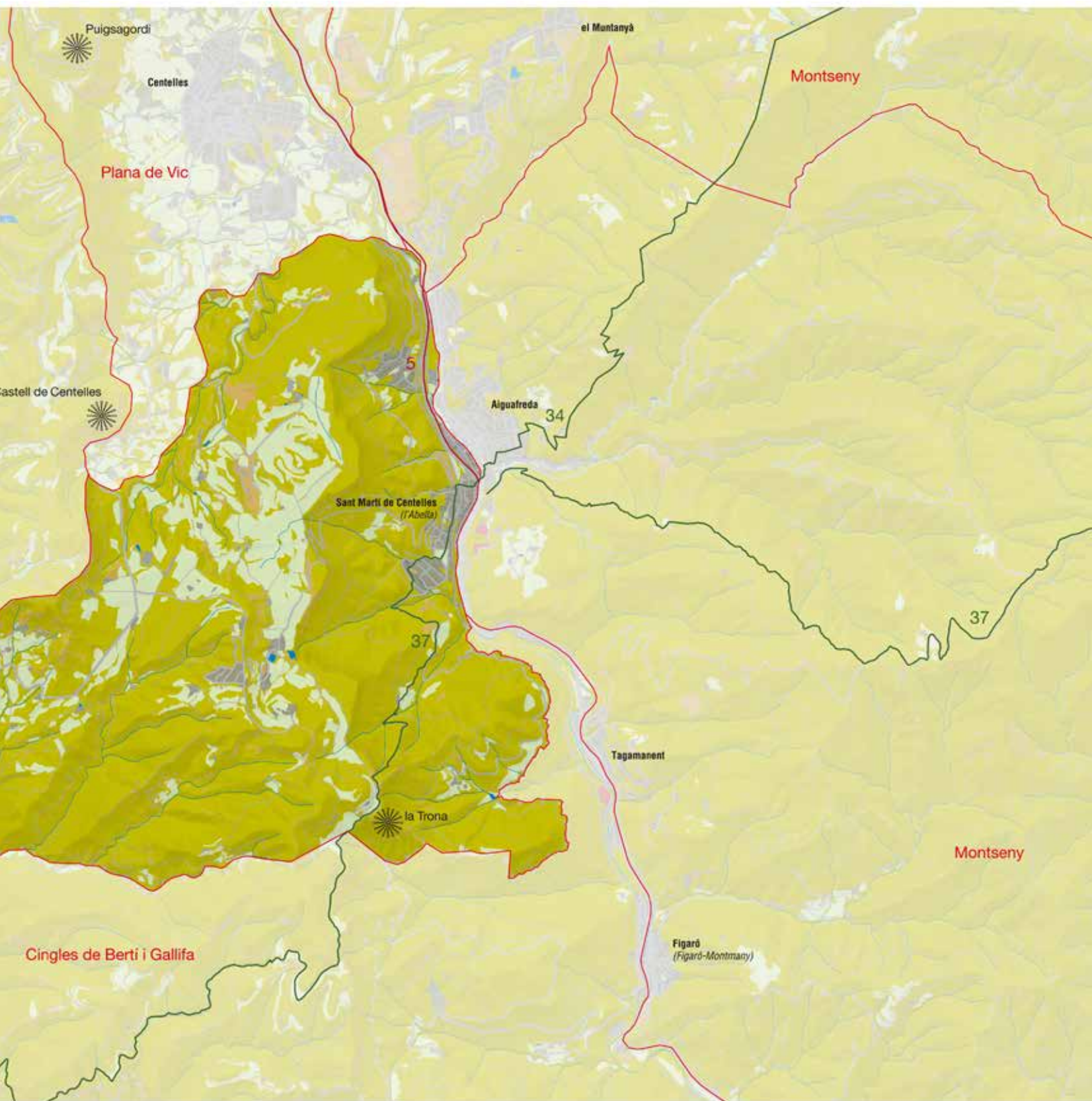
— Itinerari no motoritzat

37 Sender dels Miradors

328

Elements naturals del paisatge

La unitat de paisatge dels Cingles de Bertí i Gallifa queda dividida entre el Vallès Oriental (Regió Metropolitana de Barcelona) i Osona (Comarques Centrals). La part de les Comarques Centrals comprèn un petit sector situat entre el nord dels cingles de Bertí i el pla de la Garga, tres quartes parts del municipi de Sant Martí de Centelles i aproximadament una tercera part de Centelles.

Els Cingles de Bertí i Gallifa són un conjunt de relleus que constitueixen una unitat amb una acusada personalitat topogràfica i paisatgística. Situats a l'angle nord-est de la serralada Prelitoral Catalana, a la banda de transició entre el Vallès Oriental i la plana de Vic, separen la depressió Central Catalana de la depressió Prelitoral. S'estenen uns 9 km, des del Figaró fins al pla de la Garga, a Centelles, entre el riu Congost i el Tenes. La seva altitud oscil·la entre els 600 i els gairebé 1.000 m, i arriba als 980 m al puig Oriol (plana de Vic) i als 947 m al Puigfred. A llevant estan geològicament units al Montseny i la Calma, però perfectament delimitats per la vall del Congost, que des de Centelles transcorre per una gran falla

a banda oriental de la unitat fins que penetra al Vallès. A ponent resta unida topogràficament i estructuralment amb els cingles de Gallifa, fet que dona sentit al nom de conjunt de la unitat, tot i que es pot delimitar pel curs del riu Tenes. Al nord limita amb la plana de Vic aproximadament pel torrent de la Llavina, que procedeix de Sant Martí de Centelles i aboca les seves aigües al Congost a l'altura del Rosell. Meridionalment, la unitat de paisatge es perllonga per terres vallesanes.

En conjunt el relleu es caracteritza per la successió de relleus en pendent, determinats per l'alternança de materials (calcaris i margues, principalment) que es posen de manifest per una sèrie esglaonada de tossals modelats sobre les calcàries del Triàsic, sobre la calcària de l'Eocè mitjà o sobre les margues i els gresos de l'Eocè superior. La diferent resistència dels materials ha provocat l'aparició d'un relleu en el qual se succeeixen les parets verticals i els petits replans, formant cingleres que són coronades per una superfície estructural.

La xarxa hidrogràfica és tributària del Congost i de la riera de Tenes, que formen aigües avall el Besòs. El Congost s'origina a l'ex-

330

Vista de Sant Martí de Centelles, entre cingleres i el riu Congost. Observatori del Paisatge

trem meridional de la Plana de Vic i recorre la unitat de nord a sud totalment engorjat, com el seu nom indica, seguint la gran falla que separa el Montseny dels Cingles de Bertí i Gallifa. De règim mediterrani, presenta un curs discontinu amb avingudes sobtades en funció de la meteorologia. El Tenes, a l'extrem de ponent, tot i que amb característiques diferents, especialment a la capçalera, s'encaixa també ràpidament i forma gorges i salts.

El clima és de transició entre el pròpiament mediterrani i el més fred de la comarca d'Osona, tot i que, als sectors més elevats, les temperatures són més fredes que a les parts més baixes, no arriben mai als valors de la Plana de Vic. Les llevantades, masses d'aire humit provinents del nord-est, travessen la serralada Litoral i porten importants pluges als Cingles de Bertí i Gallifa, especialment a la tardor i a la primavera, estacions més plujoses al món mediterrani. Centelles registra una precipitació anual mitjana entorn dels 740 mm; tot i aquesta generalització, a la contrada són importants els topoclimes a causa de les profundes gorges o l'orientació de nord a sud.

La vegetació assenyala el trànsit entre la zona mediterrània de l'alzinar i la submediterrània de la roureda, tot i que la part baixa fou desforestada el segle XIX per plantar-hi vinya.

La vegetació és bàsicament forestal i es constitueix per boscos força ufanosos. La fragositat de la vegetació és accentuada pel relleu, que facilita un ascens en alçada i un augment de volums i textures associades. L'existència de caducifolis atorga cert cromatisme estacional, que contrasta favorablement amb els alzinars i les pinedes.

A banda del roure martinenc (*Quercus pubescens*), també és possible trobar alguns peus esparsos de pi roig (*Pinus sylvestris*), d'un origen possiblement antròpic, així com un sotabosc força ric en boix (*Buxus sempervirens*). La distribució d'aquesta comunitat es reclou a la part baixa de la unitat, que és també la més antropitzada. Cap a la banda nord és possible trobar alguns retalls de rouredes entre camps de conreu vora el turó Rodó i el Rossell, just al límit de la unitat; cap a la banda est, el creixement urbà i el curs del riu Congost han reduït les rouredes a la mínima expressió. Vora la serra de Santa Anna i el Pujol, a la banda de l'altiplà de Bertí, creix una pineda de pi roig en territori potencial de la roureda.

A mesura que es guanya alçada, en general a partir dels 450-500 m, el bosc dominant és l'alzinar muntanyenc (*Asplenio-Quercetum ilicis*).

Aquesta comunitat creix de manera ben ufana, i ocupa els vessants costeruts de les cingleres. A banda de l'alzina (*Quercus ilex*), també es poden trobar peus de roure (*Quercus humilis*) i de pi blanc (*Pinus halepensis*); el sotabosc no és gaire dens, i es forma per mates de boix (*Buxus sempervirens*), galzeran (*Ruscus aculeatus*), falzia negra (*Asplenium adiantum-nigrum*), i, de manera menys habitual, llentiscle (*Pistacea lentiscus*).

En localitats amb poc sòl i escassa fertilitat, l'alzinar desapareix i cedeix pas a una brolla de romaní (*Rosmarino-Ericion*) amb pi blanc (*Pinus halepensis*). En aquests indrets es fa el romaní (*Ros-*

marinus officinalis), el bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i el llentiscle (*Pistacea lentiscus*), entre altres mates. Se'n troben bons exemples vora el barri de Sant Pau i als Terrissos vermells.

La fauna de la contrada és força cosmopolita. Entre els mamífers destaca el porc senglar (*Sus scrofa*), la guineu (*Vulpes vulpes*) i l'esquirol (*Sciurus vulgaris*). L'avifauna que es veu, i se sent, amb més facilitat, es compon de la mallerenga blava (*Parus caeruleus*), la mallerenga carbonera (*Parus major*), el pinsà (*Fringilla coelebs*), el bruel (*Regulus ignicapilla*), l'ull de bou (*Troglodytes troglodytes*) i la merla (*Turdus merula*).

Evolució històrica del paisatge

La primera resta antròpica localitzada en aquest sector dels Cingles de Bertí i Gallifa fou a la tomba calcolítica de l'Ollic (2200-1800 aC), al pla de la Garga (Centelles). Els primers pobladors, incipients agricultors, ramaders i recol·lectors, cercaven al pla un lloc on desenvolupar els seus primitius conreus. Degueren efectuar la primera tala d'arbres de la contrada, primera alteració de consideració sobre el paisatge, tot i que força reduïda espacialment.

A l'edat del bronze (1800-650 aC), les tècniques agrícoles i ramaderes es van depurar i l'estabilitat de l'ésser humà al territori va passar a ser una constant a l'edat del ferro (650-50 aC) amb els ibers. La població d'aquest període tampoc no fou gaire nombrosa, malgrat trobar-se en un important indret de pas cap a la plana de Vic, ocupada pels ausetans. L'únic jaciment localitzat és el sepulcre megalític Duc, al sud de la Garga (Centelles). Per tant, tot i que les tècniques agràries i la capacitat per modificar el seu entorn van créixer exponencialment amb l'aparició dels metalls, aquest paisatge no degué sofrir excessius canvis respecte al Neolític.

No sembla que els romans s'instal·lessin a l'indret, tot i el pas de la via romana que comunicava Ausa i Barcino pel Congost. Tampoc no es tenen senyals dels seus successors, els visigots (410-715), tot i la vitalitat de la veïna Vic, que es va convertir en seu de bisbat

Castell de Sant Martí de Centelles i cal Viladevall. Observatori del Paisatge

Antic edifici industrial abandonat. Observatori del Paisatge

amb el cristianisme. El paisatge va continuar amb la tònica general dels ibers, però es va produir una dispersió de la població al territori en detriment de l'agrupament entorn de viles constituïdes. La ramaderia va cobrar importància, així com les vies ramaderes. En general, es va produir un augment de la ruralització del paisatge, tot i que la feblesa d'efectius no degué significar canvis gaire importants per al conjunt, eminentment natural.

332

L'arribada dels musulmans degué significar en general un trastorn per a l'organització d'aquestes terres, però no es disposa de cap notícia que aporti llum sobre la seva estada. Amb gairebé tota seguretat no van establir cap punt fort, sistema d'ocupació emprat pels musulmans, tot i que van utilitzar força la via de comunicació oberta pel Congost en les seves anades cap al nord.

La conquesta carolíngia va penetrar al Bertí seguint el curs del Ter i va saltar al Congost a través del Gurri. El 826 es va erigir el proper castell de Tona, porta d'entrada al Bertí, any en què Aissó es va revoltar atacant els territoris propers. La revolta finalment va fracassar però va deixar la contrada devastada i una inseguretat que es va perllongar unes quantes dècades. El Bertí osonenc va continuar sent poc poblat, i el seu paisatge, força natural.

Guifré II (897-911) va aconseguir reorganitzar el territori amb la construcció del veí castell de Sant Esteve o de Centelles, però va ser Borrell II (947-993) qui va consolidar definitivament la zona amb el castell de Bertí. El castell de Centelles (898), prop del límit de la unitat, fou un important baluard a l'època de la repoblació. Les edificacions (1464-1466) constitueixen un dels exemples més importants de fortificació medieval i moderna del nostre país.

A partir d'aquest moment apareixen documentats una sèrie d'indrets: Centelles (898), Sant Pau de Gémenes (la Garga) i Valldaneu (Sant Martí de Centelles). Altres indrets anteriors a l'any 1000 són Bolenes, Vallarnera, i amb un emplaçament més dubtós, la Mambra, Ninfrid i el vilar d'Elies. A partir de la fi del segle x, l'augment de població a la veïna Centelles va causar l'aparició de noves parrò-

quies, nascudes del fraccionament de la primitiva Santa Coloma: la de Sant Pere de Valldaneu (1007, Valle Danielis), la de Sant Martí de Centelles (1031) i una tercera a Sant Miquel Sesperxes (1154, Peticis).

De la toponímia es dedueix que s'emprava el sistema d'aprisió i que la vall del Congost era conreada amb cereals i vinyes que se situaven altitudinalment per sobre dels anteriors conreus. Fora d'una franja a banda i banda del Congost i algun afluent, el bosc dominava la resta del paisatge. L'aparició de l'Abella va significar el fet antropològic més important a la unitat tot i tractar-se d'un petit nucli urbà.

La població dels Cingles de Bertí i Gallifa va experimentar totes les vicissituds de les guerres catalanes, ja que en elles es va veure fortament implicat el veí castell de Sant Martí (guerres dels Remences, dels Segadors, de Successió, del Francès, carlines, etc.). Al segle xiv la contrada no es va deslliurar de les freqüents epidèmies de pesta lligades a importants fams, que van fer minvar la població en un cercle viciós que va empobrir tot el Principat i al qual s'afegiren les freqüents guerres i saquejos. Eren anys en què l'antropització del territori no va avançar, la ruralitat continuava imperant, i boscos i cingles continuaven sent els elements dominants del paisatge.

Al segle xv van aparèixer els primers fogatges: el 1497 Sant Martí de Centelles disposava de 25 famílies (112 hab.), nombre que es va mantenir quasi invariable fins al 1515, a les quals cal afegir algun efectiu provinent del pla de la Garga. El 1553 hi consten 34 famílies (153 hab.), i al costat de l'Abella, originàriament masia de la parròquia de Valldaneu, s'hi van instal·lar molins drapers i fariners i un hostal (1516) lligat al camí ral. Les antigues masies del Fabregar i de la Rovira es van renovar en un moment de revifalla econòmica.

Al llarg del segle xvii i principis del xviii, la població es va establir entorn dels 275 habitants, tot i que entre el 1688 i el 1690 va començar a la veïna Centelles la revolta dels Barretines pel malestar dels pagesos de la contrada davant una devastadora plaga de llagostes, el perllongat allotjament de tropes i el pagament de censos. A continuació, la Guerra de Successió (1705-1714) també va impedir l'augment demogràfic i econòmic que semblava albirar-se.

D'aquests 275 habitants, el nucli de l'Abella en tenia 63, fet que dona idea de la forta dispersió de la població sobre la contrada; els masos absorbien la major part dels efectius. La població es va multiplicar i la pressió sobre el territori va créixer considerablement; els conreus van prendre força extensió i la vinya va ascendir altitudinalment guanyant espai mitjançant feixes. Possiblement van desaparèixer tots els boscos a cotes baixes; sols devien quedar els situats per sobre de les cingleres tot i que la ramaderia degué canviar substancialment la flora del sotabosc. Les aigües del Congost es van veure obligades a donar la seva energia hidràulica als molins drapers i fariners. La vall del Congost va entrar en una etapa d'antropització que ja no tindria marxa enrere: el primer pas va ser la forta ruralització del paisatge.

A finals del segle xviii la població ja depassava els quatre-cents habitants; el 1725 es va construir el mas del Castellar de Dalt, i el

1740, el pont de l'Abella. Per primera vegada es van superar els cinc-cents habitants, tot i que el segle va començar amb la guerra napoleònica, posant de manifest la forta incidència del poblament disseminat i la importància dels masos com a sistema de poblament i explotació. A partir d'aquí es va iniciar una davallada fins arribar als 448 habitants el 1900. La manca d'indústria i l'empobriment del món agrari va motivar una emigració de la població cap a la Plana de Vic o fins i tot a la ciutat de Barcelona. El camp es va abandonar, alguns masos s'enrunaren i els erms guanyaren terrenys preparant-los per a l'arribada del bosc. La població no es va aconseguir refer de nou fins la Guerra Civil espanyola, passada la qual va continuar augmentant, especialment a la dècada dels seixanta gràcies a la immigració, fins arribar avui al seu màxim històric.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Aquest sector de la unitat que pertany a les Comarques Centrals només ocupa el 19% de la superfície total del paisatge que s'estén per la Regió Metropolitana de Barcelona. Correspon a la zona dels cingles de Bertí i es caracteritza per la dominància de la vegetació.

Els elements naturals presenten un relleu amb materials de tons vermellosos i grisosos segons siguin gresos o calcàries, sobre el que creixen les pinedes (53%) i matollars (15%) molts dels quals són conseqüència dels incendis. Destaquen també alguns alzinars, més abundants que els boscos de caducifolis, localitzats a les zones més obagues i humides. A la resta de la unitat ubicada a la Regió Metropolitana de Barcelona l'ocupació de la vegetació és més elevada amb una proporció superior de matollars i d'alzinars.

L'ocupació humana de la unitat està distribuïda en dues zones ben diferenciades. D'una banda, la zona de replans entre cingles, que presenta un poblament dispers i fonamentalment dedicat a activitats del sector primari com la ramaderia i l'agricultura. Amb una presència limitada per l'orografia del terreny, aquest sector encara

Pedrera a Centelles. Observatori del Paisatge

gira a l'entorn de masies envoltades de camps conreats i clapes boscoses també aprofitades per activitats ramaderes. En aquest sector de la unitat, els cultius ocupen un aclaparador 20,86% del territori, ja que les zones de replans permeten el cultiu de secà. També hi ha algunes zones de cultiu de regadiu, d'horta principalment, en els sectors inferiors.

Aquesta situació genera un hàbitat dispers que contrasta amb la concentració de la vall del Congost, l'altra zona d'ocupació. En aquesta es concentren tot un seguit de polígons industrials i de serveis al fons de vall del riu Congost molt densament poblat i amb molt dinamisme d'activitats secundàries i terciàries, gràcies a la seva ubicació en una via de comunicació de gran importància que uneix el Vallès Oriental amb la plana de Vic i que comprèn carreteres, una autovia i la línia ferroviària. També un sender de gran recorregut, el GR-5, transcorre per la unitat tot resseguint la vall. Això lliga l'excursionisme amb una via tradicional que, en el passat, era controlada per castells, com una via important de comerç.

El sector agropecuari, motor econòmic en temps passats, resulta ara molt secundari. El sector primari, com a la majoria d'unitats de les Comarques Centrals, apunta un futur incert que pot trobar en activitats complementàries certa viabilitat. En aquest sentit, la complexitat i la bellesa dels paisatges d'aquesta unitat i la facilitat d'accés poden afavorir el desenvolupament del turisme rural.

El nucli habitat més important de la unitat és l'Abella, on, encaixonat a la vall entre el Congost i la línia de ferrocarril Barcelona-Puigcerdà, els habitatges remunten cap aquesta, amb les teulades a dues i quatre aigües, esglaonades, i les façanes revocades i tractades amb colors clars. El marge constituït pel riu Congost és reforçat pel pas de la C-17. L'altre marge tradicional, la via del ferrocarril, ha estat depassat per les noves extensions urbanes de l'antic nucli de l'Abella que s'estenen pels entorns de la capella de la Mare de Déu dels Àngels i del mas Oller.

Expressió artística del paisatge

Tot i la seva poca extensió territorial, les característiques del paisatge abrupte i solitari han donat lloc a diverses manifestacions artístiques destacables en el camp de la literatura. D'antuvi, culturalment hom associa habitualment la zona amb Els sots feréstecs, l'impactant obra de Raimon Casellas, del 1901, considerada la primera novel·la modernista. Si bé Caselles situa els fets a la part de Montmany, per sota el límit de la unitat, el simbolisme que l'autor atorga al paisatge presidit pels cingles de Bertí fa que tot el sector esdevingui identificable amb la novel·la. El paisatge és descrit a l'obra segons els estats d'ànim de l'idealista i turmentat mossèn Llätzer. Així és la seva primera impressió davant la visió «dels espats altívols i dels boscos misteriosos»:

«Que hermós que és tot això, enmig de la seva feresa! –exclamava contemplat, a mà dreta l'alterosa cinglera de Bertí, que s'alçava damunt seu com una muralla immensa, feta al principi dels sigles per braços de gegants» (Caselles, 1901).

Més endavant, quan els fracassos amb els habitants dels sots i les maleses d'aiguats i tempestes van minant l'ànim del benintencionat mossèn, llavors el paisatge és narrat amb cruessa:

«Quan mossèn Llätzer va ser al defora i va alçar el cap envers el cercol de turons i cingles que el tenien enrotllat pertot arreu, va sentir al cor un gust de fel i vinagre, com no l'havia sentit mai, ni en les hores de major dolor. Amb aquell sol esgrogueït que il·luminava la terra amb claror tremolenca i llagrimosa com la d'un flam de funeral, els sots semblaven el reialme de l'eterna quietud al darrer dia del món. Arreu surava un silenci de sepulcre que deixava el cor glaçat. El gebre entumia la frisor de les arbredes, la gelada aturava el pas dels reguerols. No s'oïa ni un respir ni una alenada, ni un crit de bèstia, ni un xiu-xiu d'oreig... Tot callava com si la vida s'hagués parat, com si les coses del cel i de la terra estessin a punt d'esvanir-se per sempre més.» (Caselles, 1901).

Més sovint, però, els poemes dedicats a les contrades de la unitat són enaltidors del paisatge i prenen una simbologia alegre i plena d'identitat com en el versos de Josep Carner i Ribalta dins la seva obra *L'alegre vianant. Geopoemes*:

«En aquest alt planell on brunz el vent
arran de cingle, avui, hi ha hagut ballades.
Un estol magne de jovent
—amb sengles estimades—

hi ha fet sardana ampla amb cor fervent,
tenses mans enllaçades.
La veu pairal dalt de Bertí
damunt l'aplec s'ha fet oir:

vibrant d'idealisme i d'esperit,
l'ànima té ferma com el granit!
Clama el jovent dalt les roques enceses:
—Si mansa canta l'aigua del Congost
i són sentimentals nostres ballades,
l'estol de mans alçades
és de la pàtria la inflexible host
contra l'embat del fat i de les ponentades!»
(Carner, 1969)

L'impacte visual dels cingles de Bertí domina també a les unitats veïnes. Carles Sindreu, en una cançó dedicada a l'Ametlla del Vallès, evoca les terres planes situades al peu de la gran cinglera, remarcant:

«Sota els cingles de Bertí
el Vallès obre les ales.
I tot baixant canto sol
de cara a la gran pineda
i bec l'aigua pura i freda

en el clot d'un bassiol
perquè sols en l'aigua clara
hi trobo el regust pregon
d'una terra que és, encara,
la més bonica del món.
Sota els cingles de Bertí
el Vallès obre les ales»
(Sindreu, 1960)

El mateix autor, Carles Sindreu, va dedicar un breu recull de poemes el 1924 als diferents elements del paisatge de Bertí, inspirats en el batec de la natura que encara s'hi manté, com aquest titulat «Flabiol de la nit»:

«Aire lleu que furga i que somica
i aquest calfred de l'herba que ha sentit
la llum titil·lejant d'una musica
despenjada de dalt de l'infinít
flabiol tremolor dins la nit
cant poruc
llum d'estel dins la jaça del bruc.
El cingle
vet aquí la roca crua
pa d'argent Sota el cel llis
un avet L'ombra s'afua
dalt a baix del gran abís.
La guilla
la guilla avança reposat el pas
sobre l'herbei encar flairant a goja
la visió de sa cua n'ha romàs
i l'he vist fondre's dins la terra roja.
El clavell de pastor
no fa olor
flaireu-lo amb arrel
allà dalt de la serra
és tot ple de sentor de la terra
de l'aigua i del cel
el clavell de pastor
és esquerp com l'amor».
(Sindreu, 1975)

Valors en el paisatge

L'espai d'interès natural dels Cingles de Bertí és el principal valor natural d'aquest paisatge. Es tracta d'un espai de gran interès geològic, on s'observa la presència de diversos hàbitats d'interès comunitari. Les cingleres, segurament un dels trets més característics

d'aquest espai, són hàbitats clau per a diverses espècies animals i vegetals. Destaquen especialment l'àliga cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*), el falcó pelegrí (*Falco peregrinus*) i el duc (*Bubo bubo*), totes elles incloses a l'annex I de la Directiva d'aus.

Com s'ha exposat, el paisatge de la unitat Cingles de Bertí i Gallifa manté un caràcter eminentment forestal. L'explotació dels boscos per obtenir llenya i altres productes com bolets podrien constituir una mostra del valor productiu d'aquests paisatges.

D'altra banda, també cal destacar el potencial agrícola d'algunes zones de la unitat. El cas paradigmàtic és la vall de Riells (al sector de la Regió Metropolitana de Barcelona), on es desenvolupa una important activitat agrícola de regadiu.

La llarga història d'aquest paisatge ha deixat un ric patrimoni de valor històric: masos dels segles XVI-XVIII, edificis neoclàssics, i, sobretot, amb l'arribada del ferrocarril, les torres modernistes i noucentistes de la burgesia catalana que va escollir la zona com a lloc d'estiueig a principi del segle XX, gràcies a la proximitat amb la ciutat de Barcelona.

A la porció emparada per l'espai PEIN Cingles de Bertí són de gran valor estètic les vistes des dels cingles i els penya-segats, que han inspirat diverses obres literàries. Així són notables algunes citacions de l'obra de Raimon Casellas, *Els sots feréstecs*, que descriuen ara i adés els punts de més vàlua escènica de l'indret.

Amb referència als valors simbòlics i identitaris, la unitat és molt rica en llegendes i rondalles referides a elements del relleu. Hi ha nombroses llegendes a l'entorn del paratge de Sant Miquel del Fai i de Vall-de-ros, als peus dels Cingles de Bertí (Riells), que han estat recollides en diverses publicacions editades en les darreres dècades del segle XX.

Sant Miquel de Sesperxes. Sant Martí de Centelles. Observatori del Paisatge

Una altra rondalla és la del Fort Farell, que fa referència a un gegant nascut a Caldes de Montbui (població al nord de la qual s'alça la muntanya del Farell). El Fort Farell era un pagès molt alt que per caminar feia servir un pi a tall de bastó, motiu pel qual també se'l coneix com a Gegant del Pi.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

A la zona septentrional d'aquesta unitat, dins la comarca d'Osona, s'hi arriba per la carretera C-17, en el tram del Figaró a Centelles (a la zona baixa), i per la C-1413, de Sant Feliu de Codines a Centelles (per la part alta). Diverses pistes amb accés motoritzat tenen recorregut per la unitat per la zona de Sant Miquel Sesperxes i el pla de la Garga.

Els boscos, conreus i espadats de la unitat tenen alguns senders que permeten recórrer la unitat i gaudir de grans vistes panoràmiques. El GR-5, o sender dels Miradors, passa per aquest sector pel coll de la Pedra Dreta, Valldaneu, l'Abella i Aiguafreda. Altres circuits locals són: el camí de la Costa i el Cerdà, que s'inicia a Centelles i passa pel Pujol i la Serra, el Cerdà i Can Castellar; el de Sant Martí de Centelles, pels Cingles de Bertí i Valldaneu, i el passeig patrimonial per l'Abella.

Els miradors, dins o a prop del límit d'aquesta part nord de la unitat, són el Fabregar, el castell de Sant Martí de Centelles, el grau de la Trona, prop del Puigfred, i el Grony de les Avellanedes. Davant de Can Tresquarts, al pla de la Garga, hi ha un magnífic mirador penjant sobre el grau de Tresquarts. Des d'aquests indrets s'albiren panoràmiques de la mateixa unitat, la vall del Congost, el Tagamanent i el pla de la Calma, i més al nord, de la Plana de Vic i els relleus del Cabrerès.

Mirador a Centelles. Observatori del Paisatge

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La unitat, en l'àmbit de les Comarques Centrals, s'estructura al llarg de la part més enclotada del riu Congost. Deixant de banda el sector muntanyós i encinglerat, el sector riberenc al Congost està farcit de construccions, xarxes viàries i infraestructures en un espai molt petit i inestable. Aquesta densitat tan elevada d'edificacions fa que els espais oberts siguin escassos.
- El progressiu abandonament de l'agricultura i la silvicultura en determinades àrees provoca que es descuidi el manteniment del patrimoni arquitectònic rural (masies, etc.), i que augmenti el risc d'incendi forestal d'alguns sectors.
- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc., pel fet de no prendre com a model l'escala, la forma i el color dels volums de l'arquitectura vernacular del lloc pertorben l'harmonia visual del paisatge. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, algunes provoquen uns impactes visuals en entorns d'alta qualitat paisatgística.
- D'altra banda, hi ha masos i casetes de camp que s'han abandonat i presenten un aspecte degradat.
- La dificultat de gestionar els espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural (PEIN) pot comportar el deteriorament dels valors pels quals es va protegir la zona.

336

Amenaces

- Els vessants costeruts dels Cingles de Bertí i Gallifa estan entapissats de boscos d'alzines i pi blanc. En aquest sentit, el risc d'incendi forestal és elevat.
- La proximitat a les zones residencials del Vallès Oriental i de l'Occidental, així com la relativa proximitat a Barcelona i la presència d'elements d'interès turístic, pot comportar un ús abusiu i poc respectuós del territori, amb impactes ambientals i paisatgístics que a la llarga poden ser importants.
- Degradació d'elements patrimonials d'interès que, per la seva dispersió en el territori, fan difícils les tasques de conservació (esglésies romàniques, masos, restes arqueològiques, etc.).

Fortaleses

- La unitat es defineix i pren el nom de les grans cingleres que la vertebraren. Aquests penya-segats creen un gran contrast visual amb les properes zones de plana i bosc, i tenen una notable vàlua estètica.

- Els Cingles de Bertí i Gallifa gaudeixen d'una llarga tradició excursionista i escaladora, que es relliga amb la tradició turística i de descans de les poblacions properes a la unitat.
- La difícil orografia de bona part de la unitat ha permès mantenir el caràcter que presenta actualment el paisatge d'aquesta unitat (bàsicament forestal i encinglerat), limitant l'aparició de nous desenvolupaments urbanístics.
- Indret cantat per poetes i escrit per literats, que n'incrementa el simbolisme.

Oportunitats

- Els valors estètics de la unitat augmenten de manera notable si s'aprecien des de la part culminar dels espadats. Caldria donar a conèixer les rutes que travessen els cingles per la banda del pla de la Garga i el de santa Magdalena, així com les rutes que uneixen la part inferior amb la superior dels cingles. No es tracta únicament de donar a conèixer la vàlua estètica de les cingleres, sinó també la que es pot copsar des de les cingleres.
- El passat vitivinícola d'aquest paisatge. Durant el segle XIX, i fins l'arribada de la fil·loxera, la contrada va ser conreada amb vinyes. Seria prou interessant divulgar el canvi de conreus i cobertes del sòl esdevingut, vinculant aquests canvis tan didàctics al coneixement i l'estima del paisatge.
- Exponent de paisatge tranquil de muntanya mediterrània.
- Pràctica de l'excursionisme, la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el paisatge associades al turisme esportiu i de natura. Aquesta és una modalitat de les activitats de lleure que incideix positivament en el manteniment de la xarxa de senders i camins i que, a la vegada, és una forma respectuosa d'aproximació al paisatge.
- Existència de nombrosos miradors paisatgístics associats a l'extensa trama de senders i a peu de carretera.
- Seria molt interessant promocionar, encara més, l'obra de Raimon Casellas fora de la unitat, de manera que l'obra *Els sots feréstecs* fos motiu d'atracció de visitants i esdevingués un vincle real i efectiu amb el paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- **OQP1.** Un paisatge de cingles i espadats ben conservats, especialment a la zona est, amb materials calcaris i margosos, que es posen de manifest per una sèrie esglaonada de tossals, amb parets verticals i un replà central (pla de la Garga).

- OQP2.** Un paisatge forestal ben constituït per alzinars, rouredes, pinedes i boixedes. Destaca la zona d'alzinars al voltant de Sant Martí de Centelles.
- OQP3.** Un paisatge agrari productiu a la zones dels replans, on destaca el mas del Cerdà de la Garga
- OQP4.** Un eix viari de comunicacions entre les comarques del Vallès Oriental i d'Osona, ben integrat en el lloc.
- OQP5.** Un patrimoni històric i arquitectònic centrat en les torres d'estiueig, especialment a la rodalia de Sant Martí de Centelles, restaurat i valorat per la població.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges dels Cingles de Bertí i Gallifa, un espai freqüentat des de ben antic per excursionistes i escaladors.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar els elements geomorfològics dels Cingles de Bertí i Gallifa, així com el turó de Puiggraciós (fora de l'àmbit), visibles des de llargues distàncies com a singularitats estètiques i simbòliques d'especial rellevància. Els contrastos establerts entre els cingles i la vegetació immediata, amb espadats verticals, salts d'aigua i les diverses tonalitats de la roca nua, constitueixen un altre important valor estètic que cal preservar. En aquest sentit, cal elaborar estudis de visibilitat des d'aquests espais i la seva vinculació amb les principals zones de cingleres i fons escènics rellevants dels Cingles de Bertí i Gallifa, com a recurs de control i definició dels àmbits visuals a protegir.
- Protegir la silueta dels cingles lliure de construccions i elements mal integrats que puguin interferir amb les visuals d'aquest relleu.
- Vetllar per la preservació dels cultius als replans.
- Mantenir els boscos d'alzinars i caducifolis localitzats a les zones obagues i més humides.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Estudiar la viabilitat econòmica de les explotacions agropecuàries de la unitat, per tal de mantenir el poblament dispers que es dedica a activitats del sector primari com la ramaderia i l'agricultura.

- Promoure el control i la definició de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi forestal. En aquest sentit, cal impulsar programes de gestió forestal amb herbívors (ruc, cabres, etc.) per a la gestió del sotabosc.
- Promoure l'elaboració d'un pla de foment i manteniment dels escassos espais agraris existents, especialment als llocs on el mosaic agroforestal està més degradat i reduït.
- Els assentaments dispersos de població, constituïts per masies i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori optimitzat en el seu aprofitament dels recursos forestals i agrícoles. Les pastures i els conreus en aquests espais encara posseeixen valors productius vinculats cada vegada més al turisme rural com a nova activitat. Cal potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i ramadera existent, amb la consolidació i el foment del turisme rural com a activitat paral·lela.
- Regular i integrar en el paisatge els polígons industrials i de serveis i les instal·lacions o equipaments destinats a usos esportius, d'oci, restauració, etc., situats a la part més dinàmica de la unitat, la vall del riu Congost.
- Gestionar l'antiga zona d'estiueig al barri Oller de Sant Martí de Centelles, procurant que les torres amb valor arquitectònic no es malmetin i possibilitar-ne l'ús per a altres activitats.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Evitar la degradació de la urbanització de l'Oller, redefinir la seva extensió així com procurar el manteniment de l'estructura viària interna.
- Garantir que el disseny de nous traçats d'infraestructures viàries que creuin la unitat de paisatge dels Cingles de Bertí i Gallifa, i en concret els eixos de comunicació de la vall del Congost, pel seu caràcter de paisatge de muntanya, tingui la màxima integració paisatgística amb l'entorn, evitant els elements de protecció i seguretat disruptius (tanca metàl·lica, disseny urbà o de via ràpida, etc.).
- Mantenir i promoure la tradició excursionista propiciant l'ús i bon estat de la xarxa d'itineraris, com el GR-5 o sender dels Miradors, i les pistes amb accés motoritzat autoritzat per la zona de Sant Miquel de Sesperxes i el pla de la Garga. En aquest pla destaca el mirador de la Trona. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

7. Conca d'Òdena

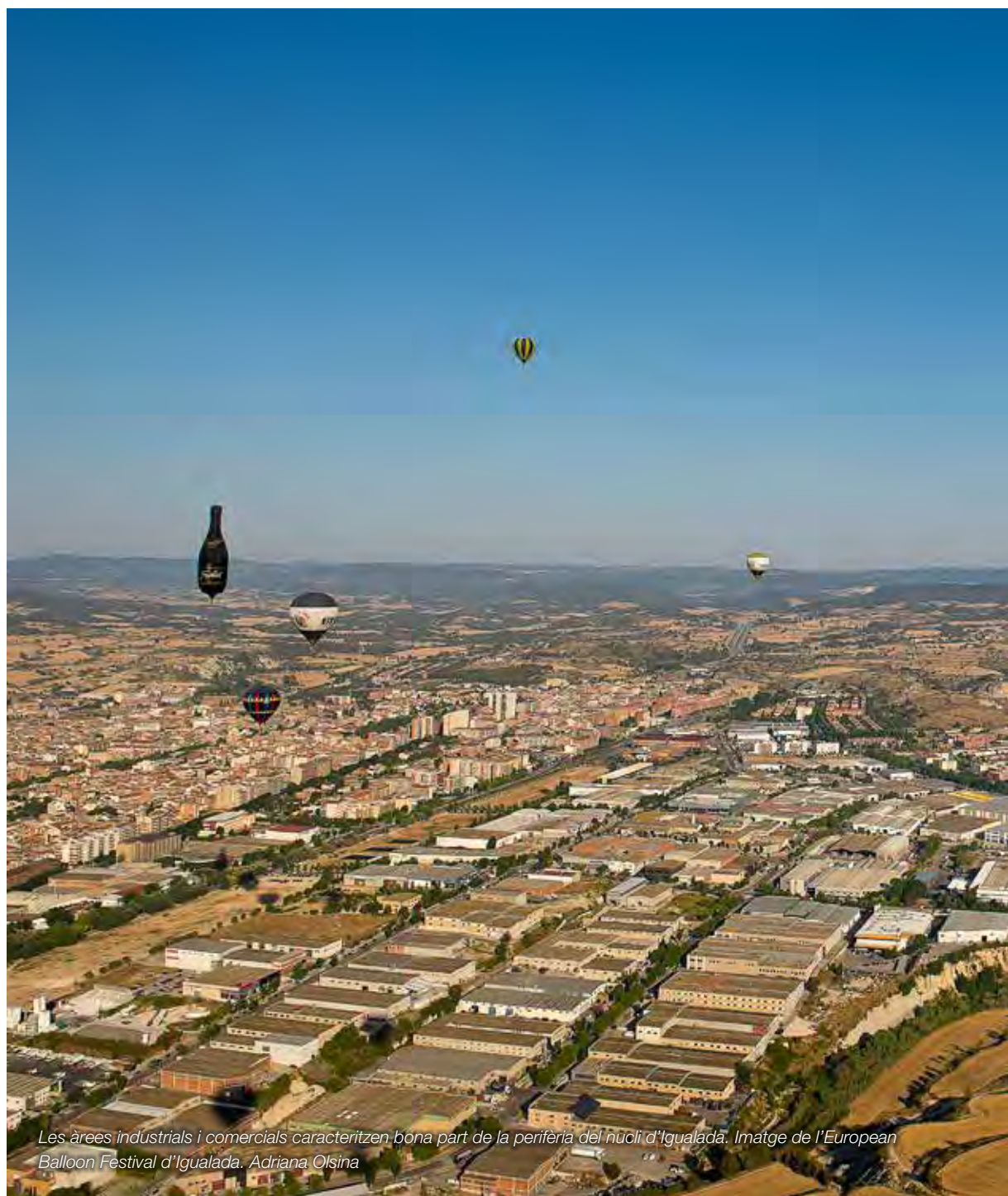
Comarca:
Anoia i Bages.

Superfície:
18.717 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Argençola, Carme, Castellfollit del Boix, Castellolí, Copons, Òdena, el Bruc, Igualada, Jorba, la Pobla de Claramunt, Orpí, Rubió, Sant Martí de Tous, Santa Margarida de Montbui, Santa Maria de Miralles i Vilanova del Camí.

338

Les àrees industrials i comercials caracteritzen bona part de la perifèria del nucli d'Igualada. Imatge de l'European Balloon Festival d'Igualada. Adriana Olsina

Trets distintius

- Paisatge més o menys planer solcat per la xarxa fluvial, amb retalls de vegetació escadussera i amb zones cultivades tallant geomètricament l'espai i envoltant els nuclis compactes de població.
- La vegetació està molt lligada als camps de cultiu i als cursos fluvials. Destaquen els alzinars amb dens sotabosc i fragments de vegetació de ribera.
- Conca d'erosió excavada pel riu Anoia i els seus afluents, les rieres de Clariana, de Tous o d'en Maià, d'Òdena, de Castellolí i de Rubió.
- Allà on manca vegetació, el cromatisme és sobri, a causa del color ocre dels camps de secà i el color gris dels xaragalls.
- Presència de galeres (margues blaves) en els talussos, que creen una imatge característica.
- Els conreus que es mantenen són principalment de secà.
- La infraestructura viària és notable i creua la unitat de banda a banda.
- La superfície ocupada per polígons industrials i àrees de serveis és molt elevada.
- La ciutat d'Igualada destaca com a centre urbà, que s'estén i connecta els nuclis urbans més propers.
- Zona molt visible des de la rodalia.
- Gran tradició d'indústries tèxtils i d'adobament de pells, actualment recordades al Museu de la Pell i amb edificacions encara existents al barri del Rec d'Igualada.
- Patrimoni modernista (industrial i civil) de la ciutat d'Igualada.
- Contrast entre una zona organitzada per una àrea plana, oberta i sense cap relleu important i una altra zona amb destacats contrastos entre cingle i plana.

Mirador

— Itinerari motoritzat

03 la Panadella - el Bruc

07 Manresa - Vic

10 Castellfollit de Riubregós - Jorba

11 els Prats de Rei - Igualada

24 Igualada - Aguiló

29 Igualada - el Borràs

31 Igualada - Coll de Mata

— Itinerari no motoritzat

38 Coll de Port - Bellprat

43 Bellprat - Monestir de Montserrat

66 Coll de Can Maçana - Pla de Sant Miquel - Monestir de Montserrat - Santa Cecília - Can Maçana

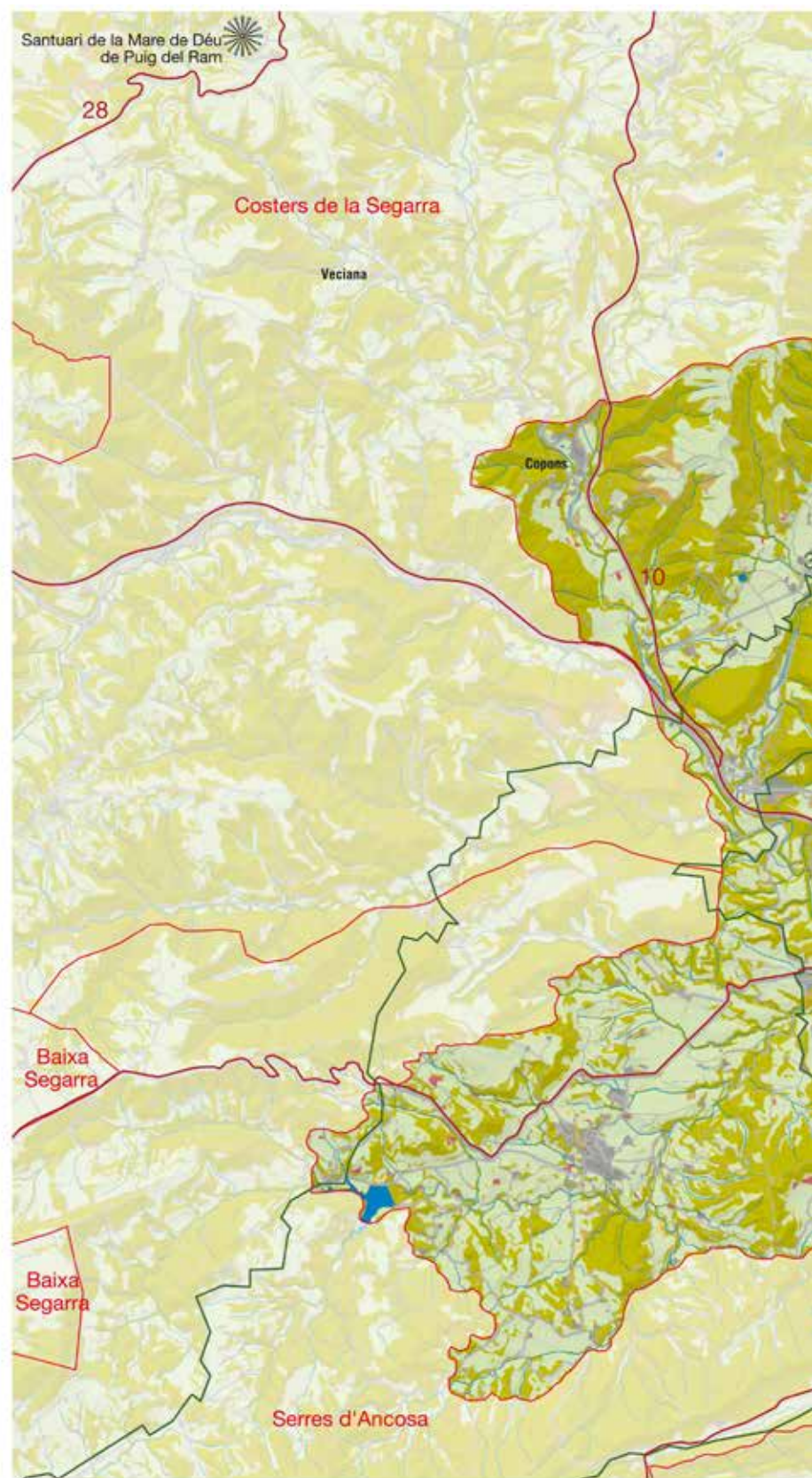
67 la Pobla de Claramunt - Puig de Sant Miquel - Jorba - la Pobla de Claramunt

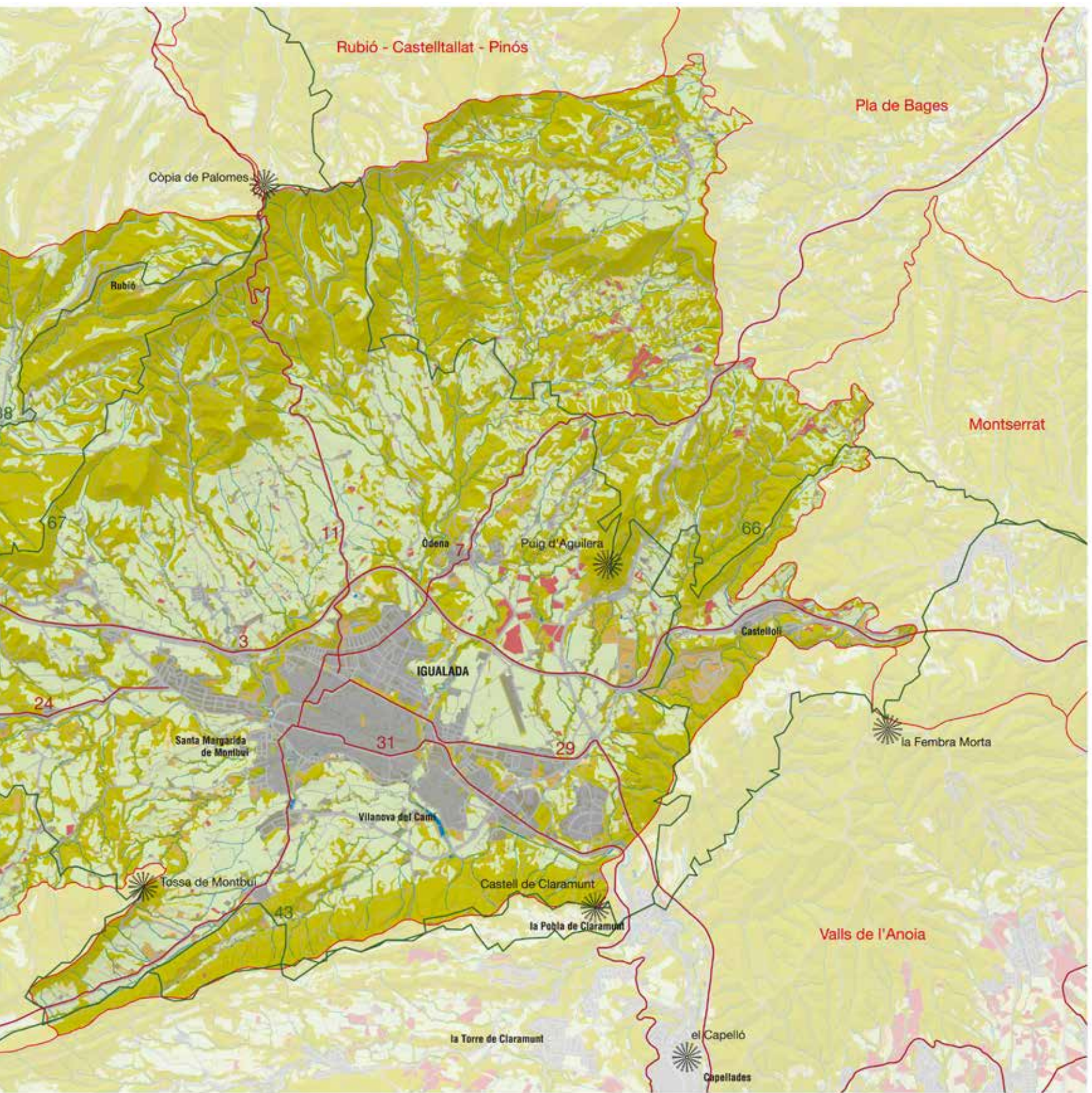
340

Escala 1:80 000

0 1 2 3 km

Elements naturals del paisatge

La gènesi geològica de la Conca d'Òdena es va produir en el si de l'antic mar que ocupava la conca Central Catalana: els sediments més fins arrossegats pels rius es dipositaven mar endins i van donar lloc a les roques calcàries i les margues que tant abunden a la comarca de l'Anoia. A causa del plegament alpi, aquest mar va quedar tancat i es va convertir en un gran llac que es va anar reduint, moment en què es van dipositar, entre altres elements, els guixos d'Òdena.

La unitat té una forma força circular envoltada per plataformes estructurals o costes gairebé horitzontals, constituïdes per materials més resistents a l'erosió, a conseqüència de la inclinació de les capes que determinen relleus de pendent abrupte cap a l'interior de la conca, i que estructurin altiplans que depassen els 500 metres: el puig d'Aguilera (626 m) al nord-est; les calmes de Rubió al nord-oest; les de Clariana (674 m) a l'oest; les serres de Miralles, de Collbàs i de la Guàrdia al sud, mentre que Igualada, al fons de conca, se situa a 284 m d'altitud. Paisatgísticament, el modelatge suau sobre les margues d'Igualada contrasta amb les formes més abruptes que limiten la conca.

Morfològicament, es tracta d'una conca excavada pel riu Anoia al seu curs alt en les margues d'origen marí (galeres), característiques de la zona (dipòsits de platja o illa barrera que adquireixen una potència de més de 1.000 m). Gràcies a l'erosió regressiva, l'Anoia, que abocava les aigües a la conca de l'Ebre, va remuntar la divisòria d'aigües que marcava la serralada Prelitoral, i va traslladar l'escorrentia directament a la Mediterrània. Aquest procés erosiu va donar lloc a la conca actual i sovint origina una gran concentració de xaragalls que modelen un tipus peculiar de paisatge (*badlands*). Resta al bell mig, com a tossal testimoni, el turó del castell d'Òdena (421 m).

342

El torrent de les bruixes, on es combinen bosques i badlands, és un dels espais naturals més singulars de la Conca d'Òdena. Observatori del Paisatge

La xarxa hidrogràfica resta inclosa al curs mitjà de l'Anoia, riu que neix a la mateixa depressió Central Catalana i que, per tant, mostra un règim molt irregular, lligat al caràcter mediterrani del clima.

El riu Anoia, a més, presenta un nivell de base (l'aiguabarreig amb el Llobregat) molt baix, fet que permet una forta activitat erosiva a tota la conca, especialment als indrets on dominen els materials tous, produint *badlands* i relleus en forma de costers, que constitueixen turons que són el testimoni dels antics nivells de la depressió Central abans de l'acció erosiva de la xarxa fluvial.

Els principals afluents del riu Anoia a la Conca d'Òdena són les rieres de Clariana, de Tous o d'en Maià, d'Òdena, de Castellolí i de Rubió.

La Conca d'Òdena pertany al grup de climes de muntanya mitjana de serralada costera, amb una influència mediterrània que troba una esclatxa a l'estret de Capellades, palesa en el règim pluviomètric, amb estius secs i un màxim plujós a la tardor, seguit d'un altre a la primavera. L'altitud determina una disminució de la temperatura i un augment de les pluges al sector perifèric de la conca respecte a la plana interior; les pluges mitjanes oscil·len entre els 500 mm al fons de la conca (505 mm a Igualada), i els quasi 600 mm a les zones més elevades de la perifèria. Els hiverns són freds (5 °C al gener a Igualada), i els estius, calorosos (23 °C a l'agost), amb un ampli contrast tèrmic interanual i diari. La forma de cubeta tancada facilita els règims anticiclònics, i, per tant, els fenòmens d'inversió tèrmica, origen de les boires als fons de la conca i d'un augment de les gelades a l'hivern (44 dies a l'any a Igualada).

La coberta vegetal de la Conca d'Òdena és escassa, ja que predomina la plana conreada o urbanitzada, i també a causa de l'erosió dels vessants i talussos amb més pendent. La climatologia i la peculiaritat del substrat margós de la unitat condicionen el tipus de vegetació. Avui dia, les formacions més abundants són les màquies, brolles, garrigues i prats de teròfits que en conjunt abasten prop del 30% de la unitat. Els espais amb coberta arbrada amb prou feines depassen el 14%. Tot plegat propicia que el cromatisme de la unitat sigui força apagat; dominen els colors grisos i ocres del sòl, i els tons verdosos de la vegetació no només són escassos sinó que, a més, estan esmorteïts.

Les comunitats herbàcies són força abundants, formen prats secs de teròfits en talussos i erms, on dominen plantes com el llistó (*Brachipodium retussum*) o la botja (*Dorycnium pentaphyllum*), acompanyades de petits matolls, com la farigola (*Thymus vulgaris*) o el romaní (*Rosmarinus officinalis*). En els camps de conreu, en els marges de finques i vora els camins, són freqüents les plantes arvenses i ruderals, com la ravenissa blanca (*Diploaxis erucoïdes*), el sarró de pastor (*Capsella bursa-pastoris*) o la rosella (*Papaver rhoeas*). Les garrigues també resulten relativament abundants i, sovint, s'organitzen amb els mosaics de llistonars i matollars. Abunden cap al pla de les Maioles, al pla de Rubió, i, especialment, al pla d'Ardesa, així com al sector de Farner, vora Sant Martí de Tous. L'espècie més característica és el garric (*Quercus coccifera*); també apareix l'argelaga (*Genista scorpius*), l'arçot (*Rhamnus lycioides*), i, de manera escadussera, alguna savina (*Juniperus phoenicea*) i algun càdec (*Juniperus oxycedrus*).

Des del punt de vista de la vegetació potencial, la Conca d'Òdena es troba al punt d'unió del domini de l'alzinar mediterrani (*Quercetum ilicis galloprovinciale*) i del carrascar (*Quercetum rotundifoliae*). Les primeres comunitats les trobem a la banda sud, més termòfila i amb una humitat ambiental major, mentre que les segones apareixen a la banda septentrional, de caràcter més continental. L'alzinar mediterrani apareix a la serra de Collbàs, a la serra de la Guàrdia, al coll dels Mollons i al puig d'Aguilera. El carrascar, al seu torn, es fa cap a la banda del pla de Rubió, Jorba i el pla de Magre, tot i que està molt fragmentat i força mal constituït; la seva presència es redueix a petits rodals d'escassa extensió. De manera escadusse-ra, ara i adés, es compten alguns peus de roure; al torrent de Can Jorba i en localitats del puig d'Aguilera hi ha petits agrupaments de roures que, en cap cas, no arriben a formar rouredes ben estructurades. A la banda sud, l'espècie climàtica és el roure martinenc (*Quercus pubescens*), i a la banda nord, el roure valencià (*Quercus faginea*) i el seu híbrid principal (*Quercus cerrioides*).

Gairebé tots els alzinars i, especialment, els carrascars, estan poblats de pins que, com un cobricel, ocupen els estrats més elevats de les formacions arbrades, com passa al sector meridional cobert d'extenses pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). Cap a la banda nord i en sectors frescals creix la pinassa (*Pinus nigra*), que molts cops està acompanyada per peus de carrasca. Pel que fa a la vegetació de rius i rieres, cal dir que estudis botànics del segle XVIII assenyalen la presència d'una rica vegetació de ribera (amb salzes, pollancre i àlbers) vora les ribes de l'Anoia i de les rieres principals. Actualment, aquestes comunitats estan molt malmeses i sovint apareixen suplantades per canyars d'*Arundo donax*.

Les espècies animals més significatives de la Conca d'Òdena són, també, les més cosmopolites. A les zones boscoses destaquen el senglar (*Sus scrofa*) i la guineu (*Vulpes vulpes*), així com l'esquirol (*Sciurus vulgaris*). Les zones obertes, i particularment els camps de conreu, són un bon hàbitat per al conill (*Oryctolagus cuniculus*) i la perdiu (*Alectoris rufa*), tot i que l'estructura territorial de la unitat, la fragmentació de l'hàbitat i determinades pràctiques agrícoles no faciliten que siguin animals gaire abundants.

Evolució històrica del paisatge

La Conca d'Òdena ofereix una de les pàgines més completes del poblament prehistòric català. A les terrasses de l'Anoia (Sant Jaume Sesoliveres) es va descobrir una indústria lítica del Paleolític inferior de les més antigues del país. Altres troballes són a Torredenusa (Rubí) i al Saió (Santa Margarida de Montbui). Es van ocupar llocs planers propers als cursos fluvials, però encara no disposaven dels recursos necessaris per alterar el paisatge natural. Amb el Neolític van arribar els pagesos i la població es va dispersar arreu, defugint del sector sud-est. Hi ha troballes a la Vinya de cal Pessetero (Castellfollit del Boix), a la balma de Torredenusa i la Vinya dels Rogers (Rubí), a Ca l'Enric d'Òdena, al Camp del Rector (Jorba), a la Fou i Biosca (Sant Martí de Tous) i a la Mallola (Santa Margarida de Montbui). Les noves maneres de viure degueren provocar petites illes en els espais forestals. La modificació principal es va produir en

resposta al canvi climàtic que va permetre el pas al sedentarisme amb el desenvolupament de l'agricultura.

Durant l'edat dels metalls es va produir una explosió demogràfica. Una trentena de jaciments provenen de l'edat del bronze, el doble que a la del ferro. Tot i que estaven repartits homogèniament, es poden destacar certs sectors: a ponent i a migdia de Sant Martí de Tous; el nucli urbà d'Igualada; el sector dels Rovirals a Òdena; el sector de la Pobla de Claramunt i el sector de la Mallola-el Saió, a Santa Margarida de Montbui, fruit del moviment migratori de pobles centreeuropeus coneixedors de la metal·lúrgia del ferro. És la primera immigració de què es té constància a la Conca d'Òdena i la primera transformació important del paisatge natural. Aquesta immigració, afegida a la colonització grega i fenícia, va culturitzar les tribus autòctones i va donar lloc a la cultura ibera, incorporant-la a les civilitzacions mediterrànies. Els ibers de la contrada formaven part dels lacetans, i tot i els nombrosos jaciments, no sembla que tinguessin assentaments importants, entre els quals destaca el del Vilar del Met (Vilanova del Camí). L'increment de la població va significar un augment de la pressió sobre el territori, la qual cosa va comportar una major superfície conreada, un augment de l'exploració dels recursos naturals per a la metal·lúrgia i també del consum d'altres materials lligats a la producció artesanal. La vegetació natural va patir el primer retrocés important des de l'estabilització climàtica postglacial.

La colonització romana va significar la coexistència amb els assentaments ibers, però també l'establiment de vil·les o explotacions agràries. De nou, la Conca d'Òdena se'n va mostrar afavorida, ja que hi ha una cinquantena de jaciments repartits a l'entorn d'Òdena. Els més destacats són el Vilar del Met (Vilanova del Camí), Montbui (Santa Margarida de Montbui) i la vil·la romana de l'Espelt (Òdena), que tenen en comú la localització a les millors terres de la rodalia d'Igualada, una especialització en l'agricultura i l'establiment d'una relació econòmica amb el Camp de Tarragona. Alguns historiadors, basats en aquests indicis, assenyalen la possibilitat d'un assentament de certa entitat a la Igualada actual o als voltants. L'establiment d'aquestes vil·les transforma els espais forestals de les zones planes en un mosaic de conreus intercalars amb fragments de bosc. Durant el baix Imperi la pressió sobre el territori va disminuir, ja que, fins passada la conquesta comtal, no va tornar a aparèixer cap testimoni a l'entorn d'Igualada. Al Serrat dels Moros (Castellolí) va aparèixer una necròpolis tardorromana, que fou destruïda, i també es va localitzar la necròpolis de Can Tard i la teuleria de Can Ripoll a Òdena.

Els visigots van succeir els romans, tot i que és difícil localitzar-ne el rastre. Resten mostres a Vilaclara (Castellfollit del Boix), al pla de Rubió (Rubí) i a la Vinya del Tallaret (Òdena). Vilaclara va continuar ocupada i Òdena va recuperar el protagonisme. Tampoc no resten testimonis de la presència sarraïna. Els primers anys d'ocupació la població es degué mantenir. Només quan la conquesta va prendre força, el caràcter fronterer de la contrada provocà el despoblament i desestabilització dels assentaments. L'any 801 els carolingis van establir la frontera seguint la vall del Llobregat i el Cardener. L'any 990 una important secada va provocar un nou despoblament. Dels primers documents escrits es pot deduir l'existència, vers l'any

El barri del Rec d'Igualada forma la façana urbana que limita amb el riu Anoia. ICGC, Fons Cuyàs

1000, de bosc, àlbers, conreus a les terres planes, especialment al voltant dels rius, lledoners, prats i pastures a les zones altes, vinyes, horts i inclús una zona irrigada al nord-est d'Igualada. També hi havia diversos molins i un trull o premsa de vi.

344

Entre els segles ix i xi l'avanç cristià fou lent i els territoris incorporats als comtats s'estructuraven en castells termenats que tenien la doble funció de pertànyer a una densa xarxa defensiva i alhora convertir-se en centre d'un terme on s'aglutinava la població. A final del segle x i inici del segle xi tota l'àrea ja s'havia distribuït en termes castrals on apareixen documentats els castells de Copons, Jorba, Òdena, Montbui, Clariana, la Maçana, Grevalosa, Argençola, Claramunt, Castellfollit del Boix, Maians, Castellolí, Tous i Rubió. El 978 és documentada Igualada (Aqualata) i el 1003 l'existència d'una capella permet suposar un poblament format segurament per masos dispersos, aprofitant la fertilitat del lloc, el riu Anoia i l'existència d'una cruïlla de camins. Al llarg dels segles xii i xiii, allunyat el perill sarraí i en ple funcionament del camí ral de Barcelona a Lleida, la contrada es va repoblar amb la creació de pobles protegits per atreure habitants (carta d'Igualada, 1235). El territori es va sembrar de construccions romàniques, fruit d'aquesta febre de reestructuració administrativa i religiosa, que esdevenen unes fites noves en el paisatge.

L'any 1381 Igualada obtingué el privilegi de carreratge de Barcelona, fet que li va donar una funcionalitat comercial que va condicionar la fesomia de la ciutat medieval que s'havia anat configurant entorn de les places Vella i del Blat, representant un estímul decisiu per a la demografia i les manufactures. La primera companyia drapera es va constituir l'any 1282. Igualada es va convertir en un centre neuràlgic i poblacional, la qual cosa va comportar una nova transformació del paisatge en detriment del bosc, fins i tot aquell que no presentava prou garanties per al conreu. A partir de l'any 1340 es documenten indústries d'adobament dins les muralles.

Des de les zones elevades que encerclen la unitat es podien divisar tota una sèrie de petits pobles i la considerable extensió urbana d'Igualada. El paisatge va iniciar la dualitat urbano-rural. A mitjan segle xiv es va entrar en una etapa d'estancament amb la crisi baixmedieval: epidèmies, sequeres, mala qualitat del camps, plagues, riuades, rivalitats, guerres i la destrucció de bona part d'Igualada (1465). El paisatge pròpiament rural en principi va aguantar millor la sotragada que l'urbà, però posteriorment fou més castigat, i la misèria de molts pagesos els obligà a emigrar. Els camps van patir l'abandonament, en especial els de menor qualitat, cobrint-se de matollar. A finals del s. xv va experimentar una lenta recuperació, alterada per nous brots epidèmics.

Del segle xvi al xviii la contrada va seguir amb vitalitat, especialment Igualada, que va rebre un fort corrent immigratori dels pobles agrícoles i secaners d'aquest territori, tot i les crisis internes i el bandolerisme. La indústria dels adobats de pells i dels teixits es va escampar, i l'impuls de l'agricultura, amb nous cultius procedents del continent americà i en especial la vinya, van dotar la Conca Òdena d'una notable prosperitat. El canvi més significatiu es va produir en el terreny industrial, amb la diferenciació creixent entre les activitats menestrals i industrials, que van produir un considerable augment de la producció gràcies a la incorporació al mercat peninsular i americà. Les indústries amb creixements més notables van ser l'espardenyera i la barretera, però la tèxtil i la de l'adobament de pells són les que van condicionar decisivament l'especialització econòmica. El paisatge del segle xviii va modificar sectors naturals per deixar pas als conreus que es van expandir per tot els plans, especialment la vinya, l'ametller, el cereal i l'olivera. L'aglomeració urbana d'Igualada dominava la visió des de gran part de la unitat, impulsada pel creixement econòmic i demogràfic.

La xarxa ferroviària, vital per a la nova economia, no va arribar fins l'any 1893 (Igualada-Martorell), afegint-se a la manca de recursos hídrics. Tan sols es va mantenir la indústria d'adobament de pells gràcies al caràcter rudimentari que la va deslliurar de la mecanització i li va permetre beneficiar-se de mà d'obra excedent de la indústria cotonera i del peonatge agrícola.

La ciutat d'Igualada va créixer impulsada per l'eufòria econòmica subsegüent a la Guerra del Francès, i l'expansió urbana cap al nord rebé un impuls definitiu l'any 1847 amb un pla d'ordenació fins al llindar amb el terme d'Òdena. Alhora, la vinya va conèixer extensions inusuals impulsada per la producció vinícola que va ocupar el buit dels productors francesos. El paisatge va entrar en una dinàmica antròpica on la ciutat d'Igualada va anar cada vegada guanyant més protagonisme alhora que els nuclis no industrials van anar perdent població, especialment a finals de segle amb l'entrada de la plaga de la fil·loxera. Les vinyes només foren replantades en els terrenys plans, i els cereals, els erms, el bosc i el matollar van ocupar gran part del territori de les antigues vinyes.

A principis del segle xx es va produir la mecanització de l'adoberia, i la indústria tèxtil cotonera va experimentar un salt qualitatiu coincidint amb una etapa d'intens desenvolupament industrial afavorit per la introducció de l'energia elèctrica, l'arribada del ferrocarril, la

Primera Guerra Mundial i l'estat d'autarquia imposat pel règim franquista. A partir dels anys 1950 es van crear barris obrers que van concentrar la població migratòria, alguns construïts gairebé sense control urbanístic (Fàtima) i altres edificats per l'Obra Sindical del Hogar (Montserrat) o per promotors (Sant Crist). Als anys 1960, però, el final de l'autarquia va significar una forta reculada per a la indústria cotonera i el continu tancament de fàbriques, iniciant-se l'especialització en el gènere de punt, que ha esdevingut cabdal, i un increment de la demanda de mà d'obra i d'habitatge que es va traduir en noves extensions de la ciutat d'Igualada. Els nous habitatges es van edificar a la zona del Poble Sec i al barri dels Set Camins, amb l'avinguda de Barcelona com a eix, però els elevats preus ja van començar a expulsar població cap als pobles veïns, que van aixecar nous barris en contacte amb Igualada. Algunes poblacions tradicionalment agrícoles, com Santa Margarida de Montbui, Vilanova del Camí o Òdena, es van veure afavorides pel desenvolupament industrial d'Igualada, instal·lant al seu terme indústries o enviant bona part dels seus habitants a treballar-hi. A l'inici de la dècada de 1980 la unitat va acusar amb força la crisi general, que una vegada remuntada va deixar enrere la forta participació de la indústria en el percentatge d'ocupació davant del sector serveis. Tot i l'estancament o col·lapse d'Igualada a partir de finals del segle passat, el seu paisatge ha conegut diverses trans-

formacions, com el canvi d'ubicació de l'estació que va permetre l'eixamplament del passeig Verdaguer, o un procés més important, l'establiment del polígon industrial de les Comes, a la zona nord, que posteriorment també ha esdevingut zona residencial, i que es perceben com a dos teixits urbans en què no s'han resolt bé els encaixos. Els creixements urbans de Santa Margarida de Montbui i de Vilanova del Camí ja connecten amb el nucli d'Igualada formant una conurbació sense solució de continuïtat que dilueix els límits urbans i de pertinença, alhora que Igualada s'expandeix fins al límit amb Sant Jaume Sesoliveres.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Conca d'Òdena es percep com una zona més o menys planera solcada per la xarxa fluvial amb retalls de vegetació escadussera i amb zones cultivades que tallen geomètricament l'espai i envolten els nuclis compactes de població. Destaca també l'alt grau d'antropització i la presència d'Igualada com a ciutat central que sobresurt entre els altres nou nuclis de població. Des dels relleus que la circumden, com les serres de Rubió, Miralles, Collbàs i Miramar i els cims del puig d'Aguilera i el turó de l'Avellana, es divisa molt bé la conca erosionada pel riu Anoia i els seus afluents.

Mosaic agroforestal al sector septentrional de la unitat. Observatori del Paisatge

Hi ha traces de vegetació natural als camps de conreu i prop dels cursos fluvials, pròpia de la zona mediterrània, constituïda per alzinars amb un sotabosc dens i bardisses espesses pròpies de les fondalades. La vegetació arbòria de ribera com salzes, verns i plantacions de pollancre i àlbers que ressequien l'Anoia i els seus afluents han desaparegut amb l'ús industrial del riu i amb l'ocupació dels rics terrenys per hortes i camps.

La naturalesa dels materials sedimentaris de la conca donen un color grisós present als *badlands* que es creen en els talussos de les vores dels cursos fluvials i que són força visibles des de les diferents vies de comunicació. El cromatisme quasi invariable de les zones boscoses i dels xaragalls o galeres contrasta amb els canvis cromàtics estacionals dels camps de conreu.

A la Conca d'Òdena hi ha una gran varietat d'elements antròpics, a causa del caràcter planer de la unitat, la presència d'aigua i la seva localització estratègica. Aquests elements antròpics responen a la ruralitat de bona part del territori, amb elements dispersos, que evidencien una activitat de caràcter agropecuari. Aquestes activitats es preveu que presentin una minva superficial produïda per l'augment de les superfícies edificades i que, de manera associa-

da, condueixin a l'aparició de canvis en l'economia i les estructures socials de les poblacions afectades.

Els cultius predominants són els de cereals que ocupen un considerable 42%. A les zones de regadiu properes als rius hi ha hortes, fruiters o altres conreus que requereixen rec. L'olivera, la vinya i l'ametller, cultius tradicionals, encara es mantenen en alguns punts. En aquesta zona encara perduren murs de pedra seca i algunes cabanes i basses remarcables. Les masies també s'han transformat amb l'aparició de la maquinària, amb la construcció de coberts i annexos que han canviat les seves fesomies però que indiquen una adaptació, de manera que es pot preveure una permanència d'aquest tipus d'ocupació del territori.

Respecte a les activitats agropecuàries, cal preveure el manteniment de l'estat actual, sempre que les condicions socioeconòmiques ho permetin. És probable que l'increment de superfícies urbanes es realitzi en detriment de terres de conreu, de manera que és previsible una disminució de la superfície agrària útil, i, també, un canvi en la percepció de moltes zones rurals.

L'autovia A-2, que uneix Barcelona i Madrid per Lleida i Saragossa, es pot considerar l'espina dorsal de la unitat. L'antic camí utilitzat

Ronda sud d'Igualada entre els polígons industrials de Pla de les Gavarreres i Pla de Rigat. Departament de Territori i Sostenibilitat

per arribar a l'Aragó i Castella, pel qual transcorre, és actualment un dels principals eixos viaris del país, qüestió que li atorga un alt grau d'influència en tots els sentits. Així, tots els municipis pels quals transita aquesta autovia, o que hi són propers, han vist progressivament com polígons industrials, logístics i grans superfícies comercials s'han instal·lat en les proximitats. De la mateixa manera, la connexió entre aquesta autovia i la resta de la xarxa de carreteres ha propiciat un augment de la superfície urbanitzada dels municipis més petits, especialment els del sud, amb la proliferació d'urbanitzacions per a primeres i segones residències.

D'altra banda, una xarxa de carreteres comarcals comunica els diferents nuclis urbans amb la ciutat d'Igualada i amb les unitats veïnes. Igualada està creant una extensa xarxa urbana que pot absorbir poblacions properes com Vilanova del Camí, Òdena, Santa Margarida de Montbui, i, fins i tot, la Pobla de Claramunt.

En aquest sentit, en diversos nuclis de la Conca d'Òdena, la instal·lació de naus industrials i comercials al llarg de les principals vies de comunicació que hi accedeixen ha provocat la proliferació de carreteres aparador. La transformació més intensa s'ha produït a les carreteres d'accés al nucli d'Igualada (pel nord amb Sant Maur i per l'est amb Vilanova del Camí). Aquesta proliferació de naus industrials juntament amb els creixements urbanístics fan que la ciutat d'Igualada esdevingui un continuu urbà amb els nuclis de Sant Maur, Vilanova del Camí i Òdena.

Els darrers anys s'ha obert un debat a la Conca d'Òdena sobre la necessitat o no d'oferir noves àrees industrials, ja sigui de nova planta o per ampliació dels polígons existents. Hi ha qui pensa que fa falta nou sòl industrial, mentre que hi ha qui creu que aquest territori ja no pot assumir més sòl industrial sense comprometre els valors paisatgístics de la unitat. A Vilanova del Camí hi ha previst de tirar endavant un pla de millora urbana que preveu la creació d'una zona comercial a l'entrada del municipi, i que està generant molt debat sobre els efectes paisatgístics que tindria.

Un altre element nou del paisatge és la infraestructura de l'aeròdrom d'Igualada-Òdena. Les activitats que se li associen (vol sense motor, ultralleugers, globus aerostàtics, fira i festival aeri, etc.) faciliten la possibilitat de conèixer la unitat des de l'aire.

A la zona de la serra de Rubió s'ha instal·lat i ampliat el parc eòlic de la Serra de Rubió II, amb un total de cinquanta aerogeneradors per a l'aprofitament de l'energia eòlica. Cal destacar la nova condició de fites en el paisatge d'aquestes instal·lacions, que transformen la percepció dels fons escènics de la serra de Rubió.

Entre aquesta diversitat d'infraestructures, també es pot esmentar l'embassament de Tous, que té un sistema de regulació que permet fer ús de l'aigua per al regadiu i alhora garantir un cabal ecològic capaç de mantenir la flora i fauna autòctona de la riera de Tous. Es va construir amb una capacitat d'1,3 hm³ amb l'objectiu de regar 400 ha de superfície de terres de conreu, que finalment es va reduir a poc més de 100 ha.

Els nuclis de població, que suposen gairebé un 2% de la superfície de la unitat, es van consolidar a partir dels segles xi i xii. La presència d'aigua va permetre el cultiu i l'establiment de molins

i posteriorment de la indústria de l'adob de pells. A Igualada s'hi va afegir després la indústria tèxtil, especialment del cotó, i la dels gèneres de punt, per això hi ha un ric patrimoni de tipus modernista en edificis civils i industrials que responen a una època de fort creixement industrial. A altres zones del nucli, al barri del Rec, antigues fàbriques tèxtils i adoberies que no són productives actualment s'estan rehabilitant i reutilitzant a altres usos comercials o culturals. Aquests edificis estan considerats un valor patrimonial, històric, artístic, estètic i identitari. La creació de nous parcs i zones verdes és una mostra de la voluntat de reconversió de l'espai urbà. L'Ajuntament d'Igualada continua treballant per enllestir nous trams de l'Anella Verda de la ciutat, que preveu la creació d'itineraris integrats en el paisatge per on es pugui transitar a peu i en bicicleta d'una manera segura, superant els obstacles generats per les vies de comunicació o els polígons industrials.

Pel que fa a les extensions urbanes, els assentaments urbans de Santa Margarida de Montbui, Òdena i Vilanova del Camí són els que tenen una major extensió de sòl urbanitzable. Tot i les previsions del Pla director urbanístic, després dels efectes de la crisi immobiliària iniciada el 2008 i de l'important nombre d'habitatges i solars buits, no sembla que la dinàmica a mitjà termini sigui delimitar sectors de creixement nous. La transformació més important es preveu en el sòl urbanitzable ja existent.

Amb relació als polígons d'activitat econòmica, aquesta unitat de paisatge destaca per la gran àrea que, de manera més o menys contínua, s'estén pels municipis d'Igualada, Santa Margarida de Montbui, Òdena, Vilanova del Camí i la Pobla de Claramunt. Actualment, com a resposta a la conjuntura econòmica desfavorable (dels anys 1990 en endavant) es treballa per potenciar un escenari que afavoreixi la creació de noves empreses, productes i serveis. Aquest escenari de futur se centra, entre altres qüestions, a millorar la imatge conjunta dels polígons, remarcar la disponibilitat de sòl industrial i destacar l'elevat grau de centralitat d'aquesta unitat. En aquest sentit, doncs, s'espera la correcció dels elements que formen els entorns físics dels polígons preexistents, la implantació de noves empreses, però, també, el desenvolupament de nous polígons d'activitat econòmica.

Expressió artística del paisatge

A la unitat de la Conca d'Òdena, la ciutat d'Igualada encapçala la producció de textos literaris inspirats en el paisatge. Josep Pla defineix així la ciutat: «Igualada és una població molt agradable. És una ciutat industriosa, treballadora, urbanitzada, moderna i simpàtica» (Pla, 1971).

Aquesta impressió ja es reflecteix en textos més antics, com recorda Lluís Casasses a la seva obra *Fires i mercats de Catalunya* (2000), i cita Zamora: «Igualada está situada en el llano, cercada éste de montañas de yeso. Las calles, así de la villa como del arrabal, son anchas, derechas y largas, siendo por el todo una de las poblaciones que están en mejor estado en Cataluña. Se distinguen la Rambla y alguna otra por su anchura y hallarse aquella plantada de árboles. Continuamente se fabrican casas, mejorándose el

pueblo notablemente» (Zamora, 1973). Pel que fa a la preponderància de la ciutat dins la unitat, Josep Iglésies l'explica en clau geogràfica amb aquestes paraules: «Igalada fa també una funció mercadera encarada exclusivament a la comarca que presideix. Aquesta funció és la que ens interessa remarcar i, lluny d'ésser la menor, és l'essència bàsica que ha fixat la ciutat i l'ha feta capital natural, sorgida sense triar-la ningú [...]. Mentre el cercle de muntanya que formen la conca subsisteixi i tanqui terres útils i estotgi pobles, els habitants de la rodalia acudirán a Igalada a vendre i a comprar» (Iglésies, 2002).

El poeta Joan Llacuna i Carbonell va néixer a Igalada el 1905, en el si d'una família de petits adobers. En la seva obra és especialment important el record nostàlgic dels anys de la infantesa i els records de la ciutat i del seus afores. Així, el passeig de Mossèn Jacint Verdaguer, indret emblemàtic i urbanísticament significatiu del paisatge urbà d'Igalada, és evocat per Joan Llacuna en aquest fragment d'una melancòlica poesia:

«Deixeu que toquin les campanes;
el seu ressò m'evoca la infantesa.
Sento olor de baladres i llorers;
revolen pel Passeig
celestes melodies.
Serà la Primavera que retorna?»
(Llacuna, 2005)

348

El mateix autor dedica una poesia al paisatge d'Igalada, on transmet una impressió molt personal; desigualtat i nuesa de la seva estimada terra, vista des de la Tossa de Montbui:

«Desagençat, nudíssim,
auster i desigual
paisatge d'Igalada.
Somrius amb tos ulls verds,
somrient-te, però, els teus ulls verds.
Desenjojada i nua, terra meva!»
(Llacuna, 2005)

D'altra banda, Joan Llacuna escriu un poema força minimalista, amb referències a la Tossa i a la llegenda de la senyora de Tous, però també amb referències a elements com vinyes, torrents, oms, pollanques o arbres fruiters, que en conjunt desvetllen una imatge força amable del paisatge de la Conca d'Òdena, amb expressions com:

«Mira, mira / el carrilet com bufa
i omple de fum negre / les vinyes i els torrents.
-Mira el petar de dents / de les fulletes d'om...
les oliveres / els ametllers
i les figueres/ bordes.

Quadre de Vilanova del Camí, de Ricard Terraza

-I les pruneres / els magraners
i les nogueres / gordes.
-Si les nogueres /no fessin nous,
què menjarien/ les Senyores de Tous?»
(Llacuna, 2005)

Amb relació al paisatge més idealitzat de la Conca d'Òdena, és remarcable el primer fragment del poema de Dolors Montserdà «Lo tresor d'Igalada», que fa referència al Sant Crist de la basílica de Santa Maria, també lloat en el famós poema de Jacint Verdaguer de caire essencialment religiós. En canvi, la poetessa, en el seu cant a la sacra imatge, d'antuvi situa paisatgísticament la ciutat que l'acull:

«Joiell del Paradís,
bella Igualada,
Déu t'enriquí amb cel pur,
amb camps i obagues,
amb fruits i oreig suau
i flors galanes.
Cobertes de vinyars
tens les muntanyes,
brollant al teu entorn
fonts regalades,
on s'ouen rossinyols
que alegren l'ànima».
(Montserdà, 1899)

Entre els literats actuals, cal destacar la figura de l'escriptor igualadí Antoni Dalmau i Ribalta, fundador i director de la *Revista d'Igualada* i autor de llibres d'assaig i novel·les, entre les quals, *Capsa de records* (1995), que situa la seva acció a la ciutat d'Igualada. En l'article «Igualada com a paisatge literari», Dalmau cita alguns dels autors que han escrit sobre el paisatge de la ciutat i dels entorns, entre d'altres, els poetes igualadins Jaume Boloix i Canela i Joan Serra i Constansó.

També Xavier Benguerel, l'any 1930, va publicar a la *Revista d'Igualada* un poema titulat «Oda minúscula a Igualada», on expressa una vivència molt significativa del paisatge industrial de la ciutat:

«Arribo als teus carrers on brunzen les abelles
de les màquines. Passa un aire olorós
de cuiro masegat entre les mans vermelles
d'anonimats treballadors,
de gent que viu arrecherà al Noia,
amb ritmes de motor a dins el pit,
amb un bleix de dolor i extremiments de joia
i amb un eixam d'estrelles cada nit».
(Berenguel, 1930)

Finalment, un altre autor que descriu el paisatge urbà d'Igualada és Emili Teixidor (1933-2012). A la novel·la *Pa negre*, publicada l'any 2003, retrata l'escenari de la ciutat dels anys 1940. Des de les finestres de l'Escola Pia, el protagonista descriu una ciutat de fàbriques i una burgesia que viu orgullosa la reconstrucció.

Valors en el paisatge

Un dels valors naturals més remarcables de les Comarques Centrals és la presència de *badlands*, una forma del relleu de les roques toves argiloses i margoses caracteritzada per la formació ge-

neralitzada de xaragalls i d'interfluvís. En són exemples un sector força gran a la Conca d'Òdena, entre Sant Martí de Tous i Castellolí, de gran contrast visual. D'altra banda, cal fer referència al gorg Salat, una petita zona humida del municipi de Copons que destaca pel seu bon estat de conservació i pel fet de trobar-se en una àrea predominantment de secà.

Amb relació als espais protegits, cal citar la presència reduïda de tres espais inclosos a la xarxa Natura 2000 i el PEIN: un petit sector de la riera de la Goda (a ponent de Sant Martí de Tous), un reduït sector del sistema Prelitoral Central (al sud de Sant Martí de Tous) i una petita porció de la riera de Clariana (a ponent del municipi de Jorba). La Tossa de Montbui i Sant Procopi – Els Mollons són dos espais d'interès geològic que testimonien l'antic mar interior i les formacions coral·lines que es van desenvolupar a la Conca d'Òdena durant l'Eocè.

Tanmateix, una part de la Conca d'Òdena forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Els valors estètics de la Conca d'Òdena deriven fonamentalment del contrast entre la plana agrària, oberta i sense cap relleu important, i l'entorn d'aquesta, on hi ha un contrast destacat entre cingle i vegetació i terrer i vegetació.

D'altra banda, a la unitat hi ha zones arraconades en què perdura una combinatòria de conreus, boscos, petits nuclis de població i molt poblament aïllat, de valor estètic. Així mateix, la presència de torrents i rieres, que han excavat formes capricioses en els terrenys tous, amb la vegetació de ribera, dona lloc a racons amb un valor estètic afegit pel contrast que representen en un paisatge globalment de terres aspres i de secà. A més, tot l'àmbit destaca per l'abundància de construccions de pedra seca.

Cal esmentar la boira que també afecta la Conca d'Òdena. Aquest fenomen, estèticament molt significatiu, és producte de condicions atmosfèriques estables, sense intercanvis verticals d'aire als indrets on el relleu afavoreix l'estancament de l'aire. La inversió tèrmica provoca a les contrades més baixes una boira persistent durant el mesos hivernals i un descens de les temperatures mínimes.

També relacionat amb els valors estètics, cal destacar que el nucli de Sant Martí de Tous ha conservat les fileres arbrades o plantacions d'alineament que històricament emmarcaven la seva entrada, i que Igualada conserva un passeig arbrat al mig de la ciutat (passeig Verdager). Aquests elements vegetals fan d'espai de transició cap a l'interior de les poblacions i incrementen la qualitat del paisatge dels entorns on s'ubiquen.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic i miner.

Amb relació als valors històrics, el paisatge rural de la Conca d'Òdena presenta una trama viària d'arrel històrica de traça menuda però molt capil·lar, que relliga els nuclis de població, amb una integració harmònica amb el paisatge.

També cal destacar la ciutat d'Igualada amb un conjunt històric artístic amb elements de diverses èpoques històriques, des de l'església de Santa Maria (l'església Gran), originària del s. xi, fins edificis modernistes (Cal Franquesa, Cal Ratés, Cal Sabater). El nucli històric, situat al voltant de la plaça porxada de l'Ajuntament, conserva carrers, passatges i travessies d'origen medieval. Dins el nucli urbà destaca l'asil del Sant Crist; es troba al pla de Sant Agustí, una de les àrees d'expansió urbana, i ocupa una illa sençera. És un dels elements més singulars d'Igualada per les dimensions i exuberància arquitectònica que es va començar a construir l'any 1931 amb línies bàsiques pròpies del Modernisme. D'altra banda, el barri del Rec d'Igualada és el símbol del seu passat industrial, i avui dia, tot i que aquella prosperitat ha desaparegut, ha deixat el millor llegat: un patrimoni arquitectònic que pot esdevenir clau per al futur de la ciutat. Les velles fàbriques i adoberies, el canal del rec, els carrerons que puguen i baixen, els contraforts, les pedres, tot això forma un conjunt històric amb una personalitat tan accentuada que es converteix en un valor afegit per a Igualada.

En els altres nuclis de la unitat destaquen les restes dels pobladors ibers al massís de la Tossa, el jaciment d'una vil·la rural romana i una ermita preromànica (Santa Maria de la Tossa) i una torre de defensa medieval, al cim, o el castell de Sant Martí de Tous, considerat monument d'interès pel seu valor arquitectònic. Especialment interessant és la ruta de les cabanes de pedra seca de Sant Martí de Tous. Als afores de Jorba destaca el pont del Comte d'Aranda construït al s. xviii i que va permetre que el camí ral entre Barcelona i Lleida salvés la riera de Rubió. A Rubió destaquen els vestigis de la cultura megalítica com són el dolmen dels Tres Reis o el sepulcre de les Maioles, així com també algunes masies com la del Mas de Pedrafita, construïda als segles xvi i xvii, que té adossada una capella romànica, o la Casa Berenguer, un edifici amb estructura de masia i elements modernistes incorporats.

Al centre de la unitat, al terme d'Òdena, la romanització hi va deixar empremta com demostra l'excavació de la vil·la romana de l'Espelt habitada des dels segles ii i i aC, que estructurava una unitat de producció agrària, amb activitat agropecuària, així com la del jaciment de la teuleria tardorromana de Can Ripoll dels segles iv-vi aC, dedicada a la producció de teules i maons.

La repoblació cristiana va donar lloc a la construcció de castells termenats, com el castell d'Òdena, situat sobre un tossal de guix, i del qual resta la torre de planta poligonal d'onze cares i un alçat lleugerament piramidal. Altres llocs d'interès són la senzilla i elegant capella romànica de Sant Miquel d'Òdena, edificada al s. xi, i la restaurada església romànica de Sant Bernabé del s. xii.

Un exemple de patrimoni industrial el trobem al nucli d'Òdena: prop del castell es conserven dues instal·lacions (forns de coure el guix) de la pedrera de la «Productora», vestigi de la importància que va tenir l'exploració d'aquest mineral com una de les principals activitats industrials de la Conca d'Òdena en els segles xix i xx.

A Igualada, el Museu de la Pell ocupa actualment dos edificis industrials reconverints i reutilitzats amb una nova visió sociocultural, esdevenint un important valor social d'aquest paisatge. Cal Boyer és una antiga fàbrica tèxtil cotonera del finals del segle xix i Cal

Cementiri Nou d'Igualada, obra de l'arquitecte Enric Miralles. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Esther Celma Fe)

Granotes es una adoberia construïda el segle xviii. Ambdós edificis conserven estructura i elements propis de la seva funció original. També a la ciutat es pot visitar el Museu del Traginer.

Moltes poblacions veïnes han crescut a remolc d'Igualada, fet que els ha comportat reptes de desenvolupament i noves remodelacions urbanístiques, com la posada en marxa del projecte «Defensa del riu Anoia», que a Vilanova de Camí ha transformat tota la zona del riu per convertir-la en un espai destinat al lleure i a l'esport.

Els darrers anys, des del Consell Comarcal s'està promocionant l'abundant i divers patrimoni vinculat als castells, sota la marca «Anoia, terra de castells», fet que pot significar el reforç dels valors socials d'aquest paisatge casteller.

També cal destacar el projecte de l'Ajuntament d'Igualada per culminar el projecte l'Anella Verda de la ciutat, que preveu la creació d'itineraris integrats en el paisatge per on es pugui transitar a peu i en bicicleta d'una manera segura, superant els obstacles generats per les vies de comunicació o els polígons industrials. Aquesta nova infraestructura podrà millorar els valors socials del paisatge de l'entorn del nucli urbà d'Igualada.

En relació amb els valors productius, la ruralitat de moltes contrades de la unitat manifesta la convivència de les activitats agrícoles i ramaderes amb el procés d'industrialització. Un producte original de Castellfollit del Boix són les mongetes, que s'hi conreen des de fa segles. A la zona d'Òdena es manté una activitat agrícola de secà amb conreus de cereals, oliveres i vinyes. Disposa d'un important centre elaborador de cava com són les Caves Bohigas de Can Macià. A moltes cases de pagès encara es fan els seus vins, misteles, ratafies, quines, etc. També la ramaderia en general és present a la unitat amb granges d'aviram, conills, porcí, oví i cabrum.

Les carreteres, els carrers i els camins també tenen un valor productiu de caràcter turístic pel fet de ser eixos de percepció i de coneixement del paisatge. De tots els itineraris d'interès paisatgístic

destaquen les rutes turístiques de descoberta del paisatge urbà i les del paisatge rural. Amb relació al paisatge urbà, a Igualada hi ha la ruta que transcorre pels barris adober i del Rec, escenaris del patrimoni industrial de la pell. Pel que fa al paisatge rural, per exemple, hi ha la ruta en cotxe «l'Alta Anoia, l'encís del mon rural», que en part transcorre per municipis de la unitat (Rubió, Jorba i Copons).

També té un valor productiu i econòmic l'Aerosport, la fira d'aeronàutica esportiva que cada any, des de 1993, té lloc a les instal·lacions de l'aeròdrom d'Igualada-Òdena, així com altres esdeveniments que se celebren a la ciutat d'Igualada, com el Rec.0 Experimental stores, que des de 2009 transforma les antigues adoberies del barri del Rec en espais de moda i cultura; el Zoom, Festival Internacional de Ficció Televisiva, des de 2009, i l'European Balloon Festival, una concentració internacional de globus aerostàtics des de 1997.

Els valors simbòlics i espirituals de la unitat estan bàsicament vinculats a determinades tradicions i festes molt populars, tant de viles, barris com llogarets. Són senyals d'identitat local i alhora en conjunt aglutinen la població de la zona, integrant el poblament més rural i aïllat. Processons, misses, aplecs i festes dedicades als sants patrons, es mantenen amb les activitats més lúdiques i culturals. Juntament amb aquests valors religiosos tradicionals, també cal recordar el compromís d'alguns sectors de l'església arran de les problemàtiques socials creixents que la industrialització va comportar.

A la Conca d'Òdena es poden destacar diversos valors simbòlics relacionats amb la mateixa toponímia dels llocs, i que sovint es relacionen amb elements paisatgístics.

Sobre la formació d'Igualada s'explica una llegenda amb una base geogràfica molt interessant. Antigament, la Conca d'Òdena s'estenia en un immens estany d'aigua que formava la unió de la muntanya del castell de Claramunt i la muntanya dels Tres Mollons. Un pagès va demanar ajuda al diable i aquest li va dir que es faria càrrec de tot mentre li manés feina però que, si no, li prendria l'ànima. Quan no sabia què més manar-li, se li va ocórrer ordenar al diable que dessequés el gran estany, la qual cosa va fer traient grans pedres i terres que van formar la muntanya dels Tres Mollons. A l'escut de la ciutat hi ha pintades unes aigües, en record de quan el lloc era un estany.

Pel que fa a Santa Margarida de Montbui, una llegenda explica que el nom de Montbui prové d'un bou d'or que està enterrat al cim de la Tossa i que era l'ídol dels ibers de l'indret. Una altra llegenda diu que, per conquerir el castell de la Tossa en plena ocupació musulmana, els cristians de les terres de Montbui van encendre unes torxes lligades a les banyes dels bous en plena nit, i així els sarraïns van marxar creient que els atacava per un gran exèrcit.

A Sant Martí de Tous la llegenda de la cérvola blanca evoca paisatges reals i imaginaris amb balms, cingleres i espadats, densa vegetació i aigües netes, inspirades en el fet que la Fou és en realitat un barranc de vegetació ufanosa amb parets de pedra calcària de la riera de Tous.

Aquest saltant crea en el seu recorregut una sèrie de tolls i rierols que formen un paratge humit dins una zona de secà. La gran quantitat de coves que l'aigua ha anat formant en les roques al voltant de la Fou fonamenta llegendes que han deixat empremta en els noms dels llocs com ara la cova del Diable, o la cova de la Mare de Déu on diuen que ella va esculpir la seva imatge. Una altra llegenda explica com el bandoler dit «el Panna» feia servir la Fou d'amagatall.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El paisatge més observat és el que es veu des de l'autovia A-2, o carretera N-II, per la seva elevada intensitat viària. Aquesta autovia creua la unitat d'est a oest, de Castellolí a Jorba, passant entre Òdena i Igualada, a la qual envolta pel nord. Des dels trams amb més pendent –Castellolí i Jorba–, es percep el paisatge més representatiu de la unitat: un mosaic agrari de secà que abraça les zones urbanitzades.

Una carretera que travessa la unitat de nord-est a oest i permet observar la contornada és la C-37 de Valls a Manresa. Tant el tram prop de Santa Margarida de Montbui, com el que s'allunya d'Òdena pel Bosc Gran permeten gaudir d'una vista més propera dels camps de cereals amb franges de bosc alineades amb les rieres i les zones de *badlands*. També creua la zona d'aglomeració urbana i industrial de Sant Maure, Igualada, Òdena i l'eix viari de la N-II. Altres bons itineraris motoritzats són la carretera C-241, que transcorre emmarcada per alineacions d'arbres prop de Sant Martí de Tous, i la BV-1031, que permet una visió de la unitat de nord a sud.

El sender més interessant per observar la unitat és el PR-C 119, un recorregut de 68 km de longitud que l'encercla. Les etapes d'aquest sender passen en un primer tram pel castell de Claramunt, el santuari de Collbàs i la Tossa de Montbui, que recorre les carenes poblades de boscos de pins i alzines. La unitat, que ocupa una depressió, es pot contemplar perfectament des d'aquest tram, ja que passa per serres i elevacions que esdevenen excel·lents miradors. El recorregut continua cap a Jorba, les Maioles i el Bosc Gran, travessant camps de blat, zones boscoses i rieres amb talussos de margues grisenques. En aquest tram, la ruta s'enlaira per zones que es van cremar en l'incendi de 1986. El circuit es tanca per la riera de Castellolí i pels Mollons, al peu de la serra de Miramar, fins a la Poble de Claramunt. En aquest tram es poden observar, a més de la zona boscosa, els polígons industrials i indústries papereres que ocupen els afores de Vilanova del Camí i la Poble de Claramunt.

El GR-172, de Bellprat al refugi de la Mussara, transcorre per la unitat en una part de l'etapa de Montserrat a Bellprat. Concretament, passa per la Poble de Claramunt, la Serra de Collbàs i Santa Margarida de Montbui i permet observar l'alineació paral·lela de les serres de Miralles i de Collbàs, i circular pels seus boscos i per la vall agrícola entre ambdues serres. Així mateix, el GR-7 creua la unitat pel sector nord, entrant a la Conca d'Òdena pel mirador de la Còpia de Palomes i passant pel nucli de Rubió.

El principal mirador dins l'àmbit de la Conca és el puig d'Aguilera (626 m), situat al sector centre-nord, per sobre d'Igualada i d'Òdena. Té vistes sobre aquestes poblacions, les comunicacions i els camps de secà; mentre que vers el sud i sobre Castellolí, es poden observar la serra de Miramar i el congost que forma l'Anoia al pas per Capellades.

Altres dels miradors principals més reconeguts i freqüentats se situen a les unitats veïnes que limiten amb la Conca pel sud, molt a prop de la frontera. La Tossa de Montbui (620 m), que és un dels miradors destacats d'aquest catàleg i que pertany a la unitat de les Serres d'Ancosa, és el mirador de referència de la zona urbana d'Igualada i la seva rodalia. En primer terme destaquen els xaragalls formats pels torrents que mostren els *badlands* de margues grises i els camps de secà. Així mateix, des d'aquest punt es domina tota la Conca, tancada a l'est per les serralades de Collbàs i de Miramar, darrere les quals sobresurt el massís de Montserrat; i al nord, per la serra de Rubió.

El castell de Claramunt (452 m), dins les Valls de l'Anoia, ofereix excel·lents vistes de l'estret de Capellades i la zona de les rieres de Carme i d'Agost al sud, de la serra de Miramar i Montserrat a l'est, del sector oriental de la Conca amb les poblacions i els polígons industrials de Claramunt i Vilanova del Camí i Igualada al nord i, tancant la depressió, del puig d'Aguilera i la serra de Rubió al nord-oest.

352

Al límit septentrional de la unitat amb la de Rubió-Castellat-Pinós, la pista que circula pels molins de vent de la serra de Rubió i el mirador de la Còpia de Palomes (835 m) ofereix panoràmiques cap al sud del Bosc Gran i de tota la Conca d'Òdena i les serres que l'envolten.

Al límit nord-est, l'ermita de Sant Pere de Castellfolit del Boix (675 m) ofereix vistes sobre aquesta població i l'altiplà boscos, just per sota de la serra de Rubió. Cap a l'est s'albira el pla de Bages, amb la vall i les serres properes a Sant Salvador de Guardiola en primer terme.

Carretera C-241, que transcorre emmarcada per alineacions d'arbres prop de Sant Martí de Tous. Observatori del Paisatge

Avaluació del paisatge

Debitats

- Avui dia la fesomia de la Conca d'Òdena presenta un doble vessant força acusat, que contraposa les activitats rurals tradicionals i les superfícies urbanes i industrials. Les fluctuacions del mercat de l'habitatge i dels mercats agrícoles, cada vegada més globalitzats, influeixen sobre els usos del sòl, i, en conseqüència, en la transformació del paisatge.
- El context actual, que es caracteritza per unes explotacions agràries poc competitives, per la falta de serveis de transformació i de promoció de la producció i per no mancomunar esforços, afavoreix la transformació progressiva del mosaic agroforestal de secà.
- L'escassa connectivitat entre espais naturals protegits, i, fins i tot, entre espais oberts.
- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc. desvinculades de les característiques de l'entorn que les acull i que pertorben l'harmonia visual del paisatge. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, la falta de criteris de localització, ordenació i integració paisatgística en la seva implantació provoca un impacte visual que es fa més palès als entorns d'alt valor paisatgístic.
- Un creixement del teixit suburbà que ha acabat afectant la morfologia original d'Igualada, perquè no ha respectat les geometries, els volums i els estils arquitectònics tradicionals, i que ha afavorit l'existència de paisatges banals de poca coherència estètica.
- El paisatge periurbà està mancat de criteris d'ordenació i d'integració paisatgística on coexisteixen usos industrials, logístics i residencials, amb un veïnatge disharmònic amb usos agraris i ocupacions forestals.

Amenaces

- La dinàmica econòmica de la unitat pot comportar nombrosos problemes de caire territorial. Un bon exemple seria un creixement urbanístic excessiu, un augment desmesurat de les superfícies industrials i logístiques o una pèrdua d'identitat de la rodalia d'Igualada.
- Les pèrdues de sòl fèrtil són una amenaça força important en els camps de conreu d'arreu de Catalunya. La Conca d'Òdena no n'és una excepció; de fet, la mateixa configuració de la Conca i la dinàmica erosiva del riu Anoia faciliten una pèrdua de sòl que cal tenir molt present a l'hora de realitzar pràctiques agrícoles.

- L'elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.
- La importància dels processos erosius en aquesta unitat.
- La progressiva instal·lació d'activitats econòmiques i equipaments al llarg dels principals eixos viaris contribueix a incrementar l'aparició de paisatges periurbans banals, del tipus carretera aparador, sobretot a l'entorn d'Igualada. En el mateix sentit, les entrades i sortides als nuclis de població són particularment fràgils.
- Una gran concentració d'instal·lacions d'infraestructures de telecomunicacions sense fil (ràdio, telefonia mòbil, televisió, etc.) així com altres elements puntuals, que conviuen amb la majoria de fons escènics emblemàtics, com és el cas de la Tossa de Montbui i la serra de Rubió.

Fortaleses

- El patrimoni arquitectònic de la unitat és important, especialment pel que fa a obra civil i industrial de final del segle xx i inici del xx. En aquest sentit, l'associació Amics del Rec d'Igualada es va constituir formalment l'octubre de 2009 per demanar la preservació dels valors del barri del Rec, a la vegada que es reconeixia que aquest espai singular és el futur de la ciutat d'Igualada.
- La disposició de la unitat en forma de conca i l'existència de petits turons testimoni propicien la xarxa d'itineraris circulars i de miradors arreu la unitat.
- Projecte d'Anella Verda de l'Ajuntament d'Igualada, que preveu la creació d'itineraris integrats en el paisatge per on es pugui transitar a peu i amb bicicleta d'una manera segura, superant els obstacles generats per les vies de comunicació o els polígons industrials, i que comportarà una millor accessibilitat i valoració dels paisatges periurbans.

Oportunitats

- El patrimoni artístic i arquitectònic industrial de la ciutat d'Igualada no està prou valorat; un clar exemple n'és el barri del Rec, tot i que recentment s'han endegat diverses iniciatives. Una correcta promoció i adequació d'aquests elements seria de gran profit des del punt de vista cultural i educatiu. A banda, també podria resultar interessant des del punt de vista turístic, especialment si es considera la poca inversió i oferta turística d'aquest sector de la comarca de l'Anoia.
- La política agrària comuna (PAC) pot ser entesa com un mecanisme per renovar i ajustar estructures agràries obsoletes o sobredimensionades, poc adequades al territori i a les necessitats actuals.
- Les formes de relleu provocades per l'erosió hídrica són ben característiques de la Conca d'Òdena. El seu estudi i divulgació

podrien resultar de gran interès per al coneixement i la difusió dels valors de la unitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Conservar el valor natural dels *badlands*, especialment dels vinculats als cursos d'aigua, perquè constitueixen un element que caracteritza el relleu d'aquesta conca d'erosió drenada pel riu Anoia.
- OQP2.** Preservar els valors natural i estètic de les masses boscoses, però, sobretot, de la vegetació de ribera del riu Anoia i de la seva xarxa de torrents i rieres per la seva funció de connectors naturals de primer nivell.
- OQP3.** Promoure els valors estètic, històric, productiu i identitari dels escenaris formats per un característic mosaic agroforestal de secà i construccions aïllades; per exemple, dels municipis de Rubió, Jorba i Copons.
- OQP4.** Garantir una relació harmònica entre les diferents extensions urbanes que formen el continuum urbà entre els municipis d'Igualada, Santa Margarida de Montbui, Òdena, Vilanova del Camí i la Poble de Claramunt.
- OQP5.** Potenciar el valor productiu de les àrees d'activitat econòmica millorant la integració en el lloc; especialment, adequant els corresponents límits dels sectors.
- OQP6.** Garantir els valors històrics dels elements del patrimoni cultural en general, però, molt especialment, del patrimoni industrial perquè són el testimoni del procés d'industrialització de la Conca d'Òdena. En aquest cas concret, destaquen els elements i els escenaris relacionats amb el barri industrial del Rec d'Igualada (canal d'aigua, adoberies, carrerons, passatges, patis, horts, espai de recol·lecció).
- OQP7.** Facilitar l'exercici de la contemplació de les vistes panoràmiques des dels miradors i potenciar les seqüències visuals des de les carreteres, especialment des de l'autovia A-2.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar les grans zones de terrers o *badlands* de margues grises vinculades als cursos continus d'aigua.
- Preservar de manera íntegra els elements del patrimoni industrial amb valor històric però, també, els entorns o escenaris dins dels quals aquests elements esdevenen comprensibles.

Entre aquests elements que cal protegir destaca, per la seva projecció més enllà de l'àmbit local, el barri industrial del Rec d'Igualada; per a aquest cas concret es proposen les accions següents:

- Declarar aquest sector de la ciutat i els espais vinculats conjunt històric.
 - Promoure projectes de valoració per desenvolupar actuacions de restauració, ordenació, sensibilització o comunicació.
- Protegir i regenerar els alzinars i altres masses boscoses d'interès, però, sobretot, la vegetació de ribera del riu Anoia, per la seva funció estructuradora i preminent.
 - Conservar el mosaic dels camps de secà, especialment en zones on ocupin àrees extenses i compactes, evitant l'eliminació de les vores i els marges vegetals així com els elements construïts propis de l'arquitectura vernacular (barraques, murs de pedra seca, pous).

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Incentivar la gestió pública o consorciada destinada a la neteja dels boscos com a mesura complementària a la política de prevenció d'incendis forestals.
- 354
- Fomentar la producció de productes agrícoles ecològics o de productes autòctons d'alt valor afegit i convertir-los en marques pròpies per conservar el mosaic dels camps de secà.
 - Impulsar projectes d'urbanització dels petits assentaments urbans amb la finalitat de millorar la imatge del teixit urbà, la composició i els acabats de les cobertes i les façanes.
 - Impulsar projectes d'urbanització de les futures extensions urbanes de la petita conurbació urbana d'Igualada prenent com a referència els elements estructuradors de l'espai obert i recreant una imatge de front urbà que estableixi relacions de continuïtat morfològica amb l'entorn.
 - Impulsar actuacions de rehabilitació dels elements del patrimoni històric amb l'objectiu de transformar-los en espais o equipaments per a usos, especialment, d'educació en el lleure. Entre aquests elements destaquen, per exemple, les muralles d'Igualada, el castell d'Òdena, els edificis civils modernistes així com les fàbriques i les infraestructures vinculades al procés d'industrialització (tèxtil, pell, guix).
 - Promoure fórmules associatives entre empreses i administracions per unificar la imatge de les àrees d'activitat econòmica, això és, de les franges de transició, dels espais residuals, de les traces territorials i dels eixos viaris, però, també, del color dels volums; especialment, dels polígons d'Igualada, de Santa Margarida de Montbui, d'Òdena, de Vilanova del Camí i de la Pobla de Claramunt.

- Fomentar projectes d'integració de les carreteres i dels camins rurals en els quals s'afecti el mínim de sòl agrícola de qualitat, es millori la imatge de conjunt, s'adeqüin els processos d'urbanització lineal i es potencii la visibilitat cap a l'exterior.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Delimitar les àrees de *badlands* amb la finalitat de potenciar la imatge de conjunt d'aquests espais.
- Inventariar els elements patrimonials rurals més destacats, especialment els lligats al cultiu de la vinya com, per exemple, els murs de pedra seca, les barraques, els safareigs o els pous.
- Establir la regulació, els paràmetres i les condicions sobre els elements de l'espai obert (topografia, espais naturals circumdants, traces agrícoles, fragments de vegetació natural, mosaics agroforestals significatius, xarxes de camins, elements patrimonials) per facilitar la integració de les noves extensions urbanes i de les infraestructures lineals a l'entorn de la petita conurbació urbana d'Igualada.
- Fixar una carta de colors i uns paràmetres d'edificació, tant per a les tipologies edificatòries preexistents com per a les noves, amb la finalitat de regular el teixit urbà, la composició i els acabats dels petits assentaments urbans.
- Elaborar catàlegs de masies, cases rurals i béns patrimonials amb valor arquitectònic i històric i delimitar els entorns o escenaris dins dels quals aquests elements esdevenen comprensibles.
- Regular amb paràmetres la implantació de noves construccions aïllades, i també en la reconstrucció i rehabilitació de les preexistents amb valor o en desús, amb la finalitat d'assegurar un nivell de coherència adequat amb els elements estructuradors del lloc.
- Inventariar les seqüències visuals des de les carreteres que millor reflecteixen els escenaris de la unitat i regular la integració de les construccions, instal·lacions i serveis tècnics que s'implantin dins les àrees de les conques visuals; especialment, de les carreteres A-2, C-37, C-241 i BV-1031.
- Promoure una xarxa d'itineraris d'interès paisatgístic accessibles a peu o en vehicle, on la percepció i la interacció amb els elements de la unitat siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de la Tossa de Montbui, la Pobla de Claramunt i el puig d'Aguilera; dels itineraris motoritzats A-2, C-37, BV-1031, C-241 i C-1412a i dels itineraris no motoritzats GR-7, GR-172, PR-C-119 i PR-C-78. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

8. Conca Salina

Comarca:

Bages, Berguedà i Solsonès.

Superfície:

25.813 ha.

Municipis:

Els municipis inclosos parcialment o totalment dins de la unitat són Avinyó, Balsareny, Callús, Cardona, Castellnou de Bages, Navàs, Pinós, Sallent, Sant Mateu de Bages, Santpedor, Súria i Viver i Serrateix.

356

Els runams salins, com el de Súria, formen un dels paisatges més singulars i alhora controvertits de les Comarques Centrals. Oriol Clavera

Trets distintius

- Paisatge de muntanya mitjana organitzat per l'interfluvi entre el Cardener i el Llobregat.
- Zona de replans i turons on destaquen, en certs punts pel color blanc, els runams salins (de les mines de sal sòdica i potàssica).
- Nuclis de població compactes disposats seguint els rius Cardener (Súria i Cardona) i Llobregat (Sallent i Balsareny), amb una densitat de població i oferta de serveis similars.
- Fora dels eixos de comunicació que ressegueixen els rius, destaca la importància de la població dispersa, que viu en masos, llogarrets o pobles petits enmig d'un paisatge agroforestal.
- El paisatge es percep aspre pel domini visual de runams salins, de cims desarborats on s'enlairen castells i de boscos en procés de recuperació després d'incendis.
- Xarxes viàries adaptades al relleu que segueixen, en general, les valls dels rius (C-16 i C-55), i d'altres, encara més sinuoses, que creuen els paisatges agroforestals (B-423 i BP-4313).
- Trets històrics ben visibles: ponts, castells (Cardona, Balsareny, Sallent, etc.), murs de pedra seca, antigues fàbriques tèxtils i el patrimoni industrial de la mineria salina.
- La singularitat geomorfològica de la muntanya de sal de Cardona.

Mirador

— Itinerari motoritzat

02 Castellbell i el Vilar - Túnel del Cadí

04 Monistrol de Montserrat - Solsona

13 Callús - Castelltallat

14 Súria - Serrateix

26 Calaf - Súria

— Itinerari no motoritzat

35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

36 Comabella - Monestir de Montserrat

44 Ruta de les Vint Ermites

46 Santuari de Queralt - Monestir de Montserrat

74 Voltejant Santpedor

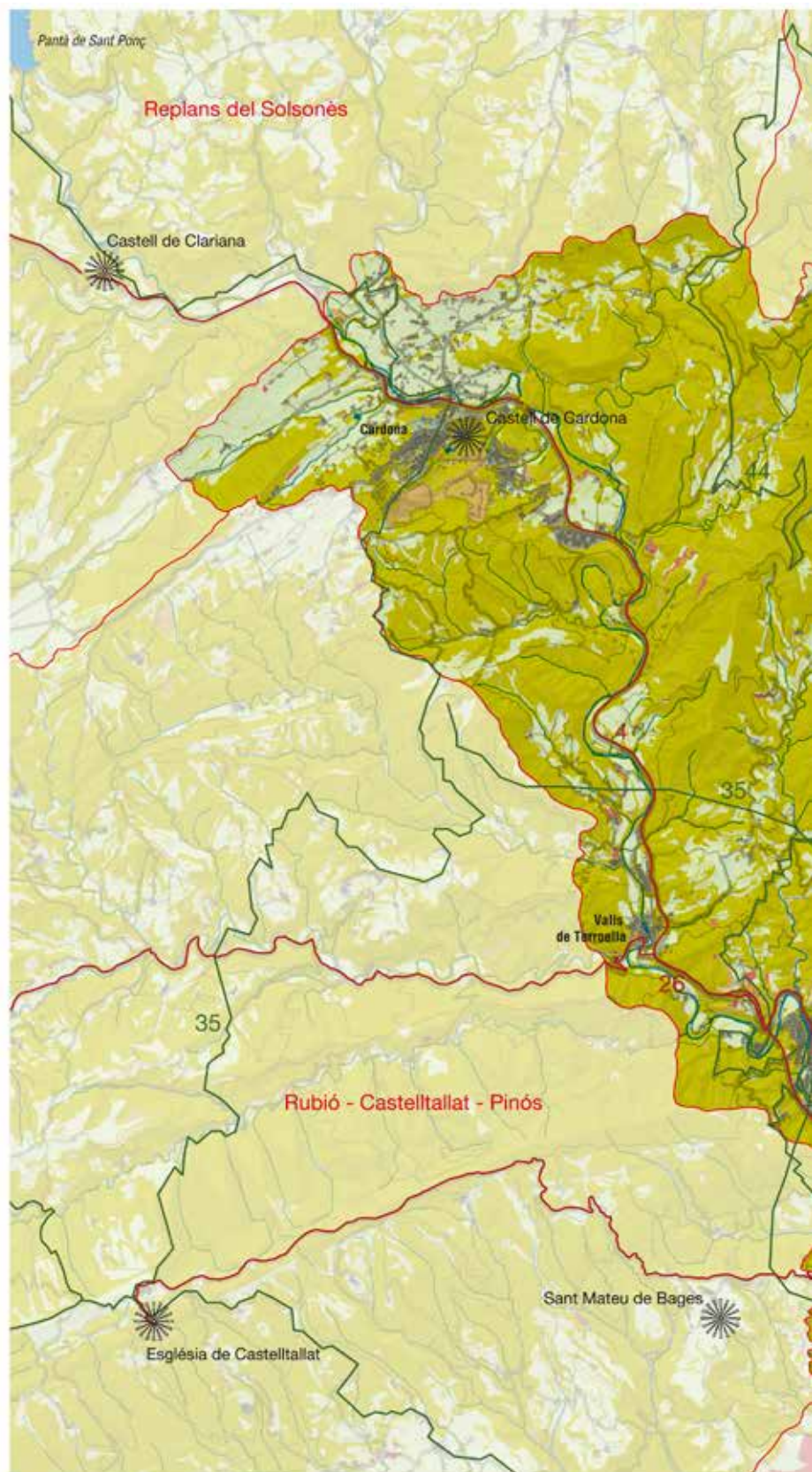
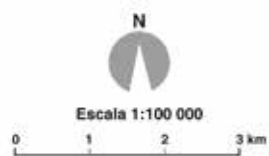
75 Camí del Romànic de Sallent

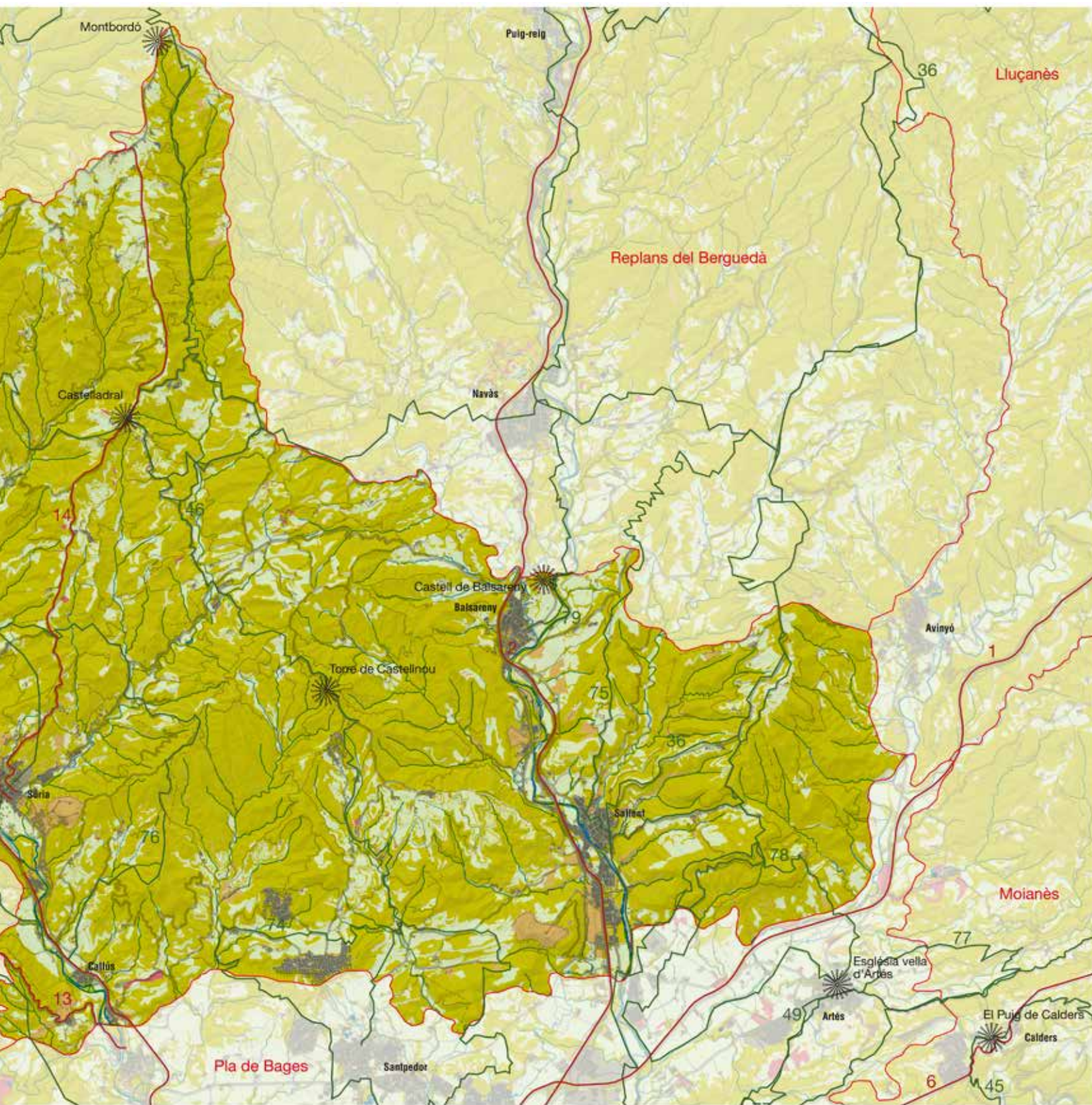
76 Sender de Súria

78 Sender de la Gavarra

79 Ruta de les colònies tèxtils del Llobregat:
Balsareny - Cal Rosal

358

Elements naturals del paisatge

La Conca Salina ocupa l'àrea d'explotació dels dipòsits salins de l'anomenada conca potàssica catalana, centrats principalment a Súria, Cardona, Balsareny i Sallent.

Les sals potàssiques es van dipositar durant l'Eocè i van ser posteriorment cobertes pels materials sedimentaris al·luvials continentals. Van quedar ocultes sota potents capes, alhora que els moviments orogènics plegaven i encavalcaven els dipòsits de sal i produïen acumulacions en nuclis de plecs anticlinals desenganxats dels estrats inferiors. La capacitat de les sals de fluir va provocar que s'acumulessin grans masses, preferentment als nuclis dels plecs; inclús podien ascendir a la superfície donada la seva baixa densitat. Aquest moviment ascendent de la sal, halocinesi, va acabar formant doms salins o diapirs quan la sal va arribar a perforar les capes superiors. Els anticlinals del Guix, de Súria i de Cardona en són exemples.

L'explotació d'aquestes sals potàssiques, iniciades a Súria l'any 1925, implica la separació de la potassa del material de rebuig (clorur de sodi) que, a partir de 1960, va ser abocat a l'exterior en enormes acumulacions, els runams salins o escombreres, ben visibles en diverses localitats de la Conca Salina. A la conca del Cardener, trobem dos runams a Cardona (el nou, en explotació, i el vell, en desús), i dos més a Súria (Cabanasses, recobert de terra, i Fusteret o Súria). A la vall del Llobregat queden els runams abandonats de Vilafruns (Balsareny) i Botjosa (Sallent) i el del Cogulló (Sallent), el més gran de tots, on s'aboquen diàriament una mitjana de 5.000 tones de residus. En conjunt es calcula que els runams de la Conca Salina acumulen més de 80 milions de tones de residus sobre unes 100 ha, amb un creixement anual de 3 milions de tones.

La formació més característica de la unitat és la muntanya de sal de Cardona, un plec que ha anat perforant tots els estrats superiors

La riera de Mujal, a Balsareny, gran part de l'any presenta la llera seca. Observatori del Paisatge

fins aflorar a la superfície. Encara avui en dia la sal continua pujant lentament a una velocitat d'uns tres cm/any. A més, l'aflorament està sotmès a intensos i ràpids processos d'erosió per les aigües superficials, que donen lloc a rasclers de morfologia espectacular i coloracions bigarrades, afloraments que fan del diapir de Cardona un exemple únic a Europa. La carstificació també es manifesta a la muntanya a través de cavitats subterrànies, com el Forat Micó. Als llocs on la deformació ha estat més intensa, les estructures anticlinals són complexes i tallades per falles (Migmón, Tordell a Súria, Guix a Sallent), sovint amb desplaçaments importants. Als nuclis anticlinals posats al descobert per l'erosió afloren sediments més antics; sal (Cardona) i guixos (Súria).

La Conca Salina presenta un clima mediterrani continental de muntanya mitjana, amb una notable oscil·lació tèrmica deguda a altes temperatures estivals contraposades a les baixes temperatures de l'hivern (Castellnou de Bages 2003: -4,9 °C i 38,6 °C, oscil·lació tèrmica de 43,5 °C). La pluviositat és força escassa –la unitat s'integra en la Catalunya seca–, amb pluges anuals que tot just superen els 600 mm al sud, amb tendència a l'augment vers les contrades septentrionals, presentant dos màxims, a la tardor i a la primavera. Amb tot, l'estiu recull el 25-30% de les precipitacions anuals a causa de les fortes tempestes.

La coberta vegetal està força adaptada a aquests ambients de tendència continental. Així, la vegetació és bastant resistent a les temperatures extremes, a les glaçades i als períodes perllongats de sequedat. L'any 1994, un gran incendi va afectar bona part de la unitat, reduint la superfície arbrada prop de la meitat. En conjunt, la coberta vegetal és de caràcter rústec i poc ufanós. Des del punt de vista fisonòmic, destaquen els colors grisosos i glaucs, així com la verdor apagada dels boscos de pins.

Poc més d'un terç de la unitat està ocupat per matolls i arbustos que, generalment, ocupen l'espai afectat pel gran incendi de 1994. La coberta vegetal no acostuma a ser gaire densa, i, de fet, presenta força claps de sòl nu, especialment sobre substrat pedregós. Hi abunden les plantes punxoses, com l'argelaga (*Genista scorpius*) o l'argelagó (*Genista hispanica*), així com els matollars d'aromàtiques; hi són freqüents la sajolida (*Satureja montana*), l'espernallac (*Santolina chamaecyparissus*), la farigola (*Thymus vulgaris*), la bufalaga (*Thymalaea tinctoria*), el romaní (*Rosmarinus officinalis*) i el garric (*Quercus coccifera*). Es poden trobar exemples representatius cap a la carena de Cal Roig i Viladelleva, al terme de Callús; a la serra de la Garrigota, entre Balsareny i Sallent; al serrat de Viranes, al terme de Navàs, o a la carena del Moral, entre Balsareny i Avinyó.

En indrets amb sòls pobres i eixuts, la vegetació es redueix a pradells de teròfits i joncedes. Les plantes més comunes són el fenàs de marge (*Brachypodium phoenicoides*), el llistó (*Brachypodium retusum*) i la jonça (*Aphyllanthes monspeliensis*). Altres plantes habituals d'aquests ambients són la botja peluda (*Dorycnium hirsutum*), la botja d'escombres (*Dorycnium pentaphyllum*), el panical (*Eryngium campestre*) i l'escabiosa blanca (*Cephalaria leucantha*).

Des d'un punt de vista potencial, la major part de la unitat es cor-

respon al territori del carrasgar (*Quercetum rotundifoliae*), i, en llocs humits i frescals, a la associació roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*). Tot i així, tant carrasques com roures són extremament estranys, i la seva presència resulta totalment puntual. Gairebé tot el territori que naturalment correspondria a aquestes comunitats està ocupat per extenses pinedes de pinassa (*Pinus nigra*). Per norma general no es considera que aquestes formacions tinguin caràcter de comunitat vegetal, sinó que més aviat corresponen pinedes secundàries llargament afavorides per l'acció humana. La tradició n'acostuma a trobar l'origen més proper en l'abandonament que van patir els camps de conreu després de la fil·loxera. En el sotabosc dels boscos de pinassa es poden trobar peus de carrasca i de roure de fulla petita, així com individus aïllats de càdec (*Juniperus oxycedrus*) que, en el conjunt de la unitat, es poden considerar força habituals. La distribució d'aquests boscos es fa per tota la unitat. Se'n poden trobar bons exemples cap a la serra de Castelladral, el Bosc d'Argençola i Castellnou de Bages, entre moltes altres localitats.

A causa de la salinitat d'algunes ribes fluvials, com el riu Salat o trams del Llobregat i el Cardener, és fàcil trobar exemples de flora adaptada als pH baixos i a la presència de sals al sòl. Alguns exemples d'aquesta mena són el cascall marí (*Glaucium flavum*) i la barrella (*Salsola kali*), entre d'altres. En aquells indrets on la salinitat del sòl no és excessivament acusada i la presència d'aigua assegura un grau d'humitat important, hi ha plantacions de ribera amb àlbers (*Populus alba*) i pollancrees (*Populus nigra*).

Pel que fa als mamífers, hi són presents el senglar (*Sus scrofa*) i la guineu (*Vulpes vulpes*). A les zones obertes, s'hi troben la perdiu (*Alectoris rufa*) i el conill (*Oryctolagus cuniculus*), i a les boscoses, l'esquirol (*Sciurus vulgaris*). A les aigües del Cardener i del Llobregat es poden trobar el barb (*Barbus barbus bocagei*), la carpa (*Cyprinus carpio*) i el peix gat (*Ameiurus melas*). Entre els ocells és interessant notar la presència d'aus d'aiguamoll, com el bernat pescaire (*Ardea cinerea*), fàcils de veure cap a la Corbatella i el pla de Reguant.

Evolució històrica del paisatge

Els jaciments més antics localitzats a la Conca Salina pertanyen al Paleolític Superior i se situen a la Gravera de Cal Viscola (Balsareny). Habitualment, els establiments humans es van situar prop de cursos fluvials, però ni per nombre ni per tecnologia, aquests van deixar empremta al paisatge, ja que amb prou feines es localitzen assentaments allà on l'impacte de la seva presència fou sens dubte major. Alzines i pins cobrien gairebé tota la unitat, i els boscos de ribera, els voltants dels cursos fluvials.

Amb la revolució neolítica la Conca Salina va rebre un impuls demogràfic atès el salt quantitatiu dels vestigis localitzats, especialment sepulcres de fossa i monuments megalítics. Es pressuposa que la zona més habitada era al voltant del castell de Cardona, ubicació que a partir d'aquell moment no va deixar d'atraure l'interès de totes les societats; recentment, un nou jaciment al turó de Sant

L'ermita de Sant Sebastià i el castell de Sallent, documentat el 1023.
Observatori del Paisatge

Onofre (Vall Salina), potser el més important, mostra una seqüència ininterrompuda des del Neolític fins al baix Imperi romà. La preferència per aquest indret fou motivada per l'existència del Salí, apte per als primers pobladors i va generar més endavant el comerç de la sal. Possiblement, d'aquestes dates arrenca la desforestació dels vessants de la muntanya del castell.

En aquesta època, el domini del paisatge natural era aclaparador, els boscos dominaven l'entorn i difícilment existien xaragalls o *badlands* ja que segurament vivien un òptim climàtic, sense gaire erosió; els rius encara no havien realitzat l'encaixament.

La primera manifestació important de poblament va ser la formada pels poblats ibers, coetanis de l'època del metall. Cal remarcar el Cogulló (Sallent), que alguns autors consideren el primer assentament civilitzat de les Comarques Centrals: s'hi disposaven cases, carrers, muralles, torres de defensa i forns, tot plegat constituïa la primera «ciutat» de la Conca Salina, exercint de nucli central respecte d'altres assentaments més petits. Possiblement fou capital de la tribu dels lacetans i va subsistir fins ben entrada la romanització. De l'edat del bronze és també un important assentament al castell de Cardona i un altre a la plaça de Santa Eulàlia (Cardona), fet que dona idea de la continuïtat ininterrompuda en l'habitació de la zona i de la llarga pervivència dels paisatges rurals als voltants de Cardona. Altres indrets són Pla del Coll (Balsareny), Pinedes (Castellfollit del Bages), Balma dels Ossos i Costa Gran (Sallent), i Can Sibil·la de la Roca, Cal Sa, els Tractets i l'Església (Súria).

Es van seguir força les pautes de localització dels establiments neolítics i se suposa un increment de la superfície conreada bàsicament a partir de l'ampliació de les existents a les valls fluvials, amb l'exceptió de l'assentament de les Pinedes, instal·lat en un interfluvi.

Els assentaments romans van ser més escassos i degueren coexistir amb els ibers, com mostren les troballes del Cogulló i de Sant Onofre. Possiblement, als romans els va interessar més el comerç amb les tribus iberes. Els afloraments de sal sòdica estan documentats en Cató el Censor, Plini el Vell i Aulus Gelli, essent el camí de la Sal una important via romana que abastia Barcino. L'establiment romà no degué modificar el paisatge heretat dels ibers; potser va existir un augment de l'agricultura pressionada per increment d'efectius i l'intercanvi comercial més que per les noves tècniques.

Després dels romans, els visigòtics van ocupar el lloc, però el territori va seguir sense mostrar gran població. Hi devia haver explotacions agrícoles, sobretot prop de les principals vies de comunicació i potser Cardona va aconseguir aglutinar un nucli demogràfic prou significatiu amb el comerç de la sal.

Els musulmans degueren controlar les poblacions més importants i van començar a fortificar indrets estratègics a mesura que la pressió dels carolingis anava augmentant. Bernat de Cerdanya, el 798, va aixecar l'actual castell de Cardona i va establir la frontera pel Cardener, significat per a aquestes terres una forta despoblació en convertir-se en «terra de ningú». A partir de les revoltes d'Aïssó (826-827) el territori es va quedar gairebé abandonat, inclosa Car-

dona que ja era nucli amb tradició urbana. El 880 Guifré el Pilós va reconstruir el castell de Cardona, fet amb què es va donar inici a la reordenació de la població amb la primera carta de poblament de Cardona. Els paisatges rurals van cobrar importància i els boscos van perdre part dels seus dominis. Als camps es plantava cereal, però també existien vinyes, horts i fruiters, i es coneix l'existència de figueres, avellaners, nespres o noguers. El bosc era encara molt important en l'economia, tot i que podria mostrar signes de degradació, tal com es dedueix de la toponímia: alzines, brugueroles, ullastres i grèvols. Les pastures eren importants i l'existència de vinyes i oliveres dona idea d'una ocupació prolongada del territori.

Al segle *x* gran part de la unitat ja era territori reorganitzat en castells termenats. Cardona es va anar desenvolupant al llarg dels segles *x*_i i *x*_{ii}, el Cardener era aprofitat per molins, s'explotava la sal i s'hi feia mercat. La guàrdia de Súria també es va constituir com a terme de referència. Tota aquesta efervescència es va plasmar al territori mitjançant el preromànic i el romànic. El preromànic (segle *x*) va deixar empremta amb Sant Pere de Viver i Sant Vicenç d'Aladernet (Balsareny) o el citat castell de Cardona. Excepte aquest, la resta d'edificis es va situar a llevant de la unitat, a recer dels musulmans. Al *x*_i pertanyen, entre d'altres, Santa Maria de Serrateix, Sant Vicenç de Cardona i Sant Miquel de Castelladral. De nou la ubicació

362

La Fabrica Vella de Salent, una de les tèxtils més importants de les Comarques Centrals, destruïda per un incendi el 2006 després de més de vint anys d'abandó. Observatori del Paisatge

es decanta per llevant, excepte a la plaça fortificada de Cardona, tendència que va continuar durant tot el romànic. Al segle XII, Santa Magdalena de Castelladral i Sant Sadurní del Pla (Avinyó). En el darrer moment del romànic (XIII) es van aixecar Santa Maria de les Esglésies (Navàs) i Sant Salvador del Quer (Súria). El 1339 s'inicià la construcció de la séquia de Manresa per tal de captar aigua; es va aixecar la resclosa dels Manresans al peu del castell de Balsareny, així com una sèrie de ponts i mines que constitueixen una obra apreciable de l'enginyeria medieval, alhora que també va transformar conreus de secà en regadiu.

El 1553 Cardona comptava 1.030 habitants; Sallent, 625, i la Conca Salina poc més de 2.000. El 1600 Pere Gil ja parlava de la salinitat general de la Conca, tant al Cardener com al subsol, així com de les capritxoses formes que pot adoptar la sal. El cens de 1787 va triplicar efectius (6.950), amb Sallent de capdavantera, seguida de Cardona. Va ser el moment de la màxima expansió dels conreus, la vinya va prendre força embranzida a la Conca i ocupava terrenys guanyats al bosc de dubtosa qualitat.

La Guerra del Francès va marcar un important retrocés del que es va anar recuperant fins al 1860, a partir del qual la població es va estabilitzar fins al 1900. Cardona va començar a afegir un paisatge manufacturer al tradicional rural i defensiu.

Entre el 1900 i 1960 es va produir un fort increment demogràfic fruit bàsicament de l'activitat minera; Sallent va arribar al màxim històric de la contrada (9.227 hab.) i Cardona va arribar també al seu màxim (7.885 habitants). El fort ritme d'explotació minera va impulsar els paisatges miners, amb els seus runams i salinització, alhora que la necessitat de mà d'obra atreïa immigració del sud d'Espanya, que feia créixer els nuclis urbans amb una urbanització no gaire controlada.

En conjunt, els pobles de la Conca Salina, que el 1960 aplegava el 22% de la població bagenca, han perdut població fins arribar al mínim actual fruit de la crisi minera i tèxtil. La pagesia també està en retrocés des de l'entrada de la fil·loxera, quan la vinya era quasi un monocultiu que dominava el paisatge rural, moment a partir del qual el bosc de pi blanc i les pastures van recuperar el territori on els ceps foren arrancats.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La Conca Salina presenta un paisatge on destaca la concentració humana seguint els cursos dels rius Llobregat i Cardener. Aquestes poblacions d'una densitat i extensió similars i envoltades d'espais agroforestals són fàcilment identificables gràcies a determinats elements en el seu horitzó, com per exemple la Muntanya de sal de Cardona, o la presència de castells en els turons, alguns ben conservats com el de Cardona o el de Balsareny.

Entre els 300 i els 700 m d'altitud a la part nord, les carreteres s'obren pas entre relleus que alternen turons i replans recoberts de vegetació, generalment pinedes (ocupen gairebé un 14% de la unitat), però

també alguns alzinars, i rouredes seques a les parts més humides. Els successius incendis que ha patit la zona els darrers anys, la qual continua tenint un risc elevat, fan que molts vessants s'estiguin recuperant i presentin una vegetació de matollar de romaní i altres aromàtiques (30%) en els que comencen a créixer alguns plançons d'alzines i roures que a la llarga podrien recuperar l'alzinar i roureda seca, vegetació potencial de la zona. Tradicionalment, un percentatge del territori important està dedicat al bosc i pastures.

Quan deixem les vies transitades i ens endinsem per la xarxa viària local, es descobreix un paisatge agrari d'estructura feudal, molt tradicional i sobri que fa d'enllaç entre els cultius mediterranis (som al límit de l'olivera, ametllers i vinya) i els de muntanya. Cases pairals grans, algunes amb esglesioles romàniques es distingeixen en els replans i turons, ja que com tota la Catalunya central, la zona és benedictina i romànica. Qualsevol carretera secundària ens mostra capelles, ponts romànics, torres de vigilància, edificacions medievals que clapegen de forma natural aquesta unitat. La majoria dels masos estan habitats i s'hi manté l'activitat agrícola. El cultiu per excel·lència són els cereals, i antigament la vinya. Els cultius de secà suposen un notable 42,61% del territori. Els murs, parets o marges de pedra seca, alguns encara ben conservats, amb arneres inserides, esglaiats, amb pedres disposades en vertical i planes o en espina de peix així com barraques de pedra seca de planta quadrada o rodona estan escampats per tota la unitat com a vestigis d'aquesta activitat.

El paisatge agrícola, a remolc d'una mecanització plenament expandida durant la segona meitat del segle XX, s'ha adaptat amb una explotació de les planes i dels millors terrenys de conreu. D'altra banda, hi ha hagut un abandonament de les feixes i costers que precisaven més mà d'obra per mantenir-los. Cal pensar que es mantindrà l'horta que encercla alguns dels nuclis així com la gran quantitat de masies disperses pel territori. Com ja s'ha dit, els conreus més estesos són els dels cereals, on se centra la major producció agrícola de la unitat, allunyats dels nuclis, aquests conreus s'han vist afavorits per les millores tecnològiques en el condicionament de terrenys i el

El sector primari és encara força present a la Conca Salina. Conreus herbacis prop de Cardona. Observatori del Paisatge

transports dels productes. La seva evolució, tot i estar lligada a les circumstàncies del mercat, passa pel seu manteniment i les millores en les infraestructures.

També la universalització dels mitjans de transport ha possibilitat l'explotació del camp sense una presència permanent de la pagesia, que ha comportat l'abandonament de masos i cases o la seva transformació en segones residències o centres d'esbarjo i oci. El turisme rural és una nova font d'ingressos en aquesta unitat.

El sector ramader ha mostrat un augment significatiu a la unitat. L'augment en els darrers anys de granges de porcí i vacum suposa una forta inversió en el sector i una aposta de futur per la pervivència i evolució del sector primari. La recent recuperada presència del bestiar de pastura torna a donar una estampa rural més tradicional que, lluny de retrocedir, sembla gaudir d'una nova empenta.

Pel que fa a la xarxa viària, s'han de destacar dos eixos principals: el de l'autovia C-16 que ressegueix el Llobregat i segueix cap a la Cerdanya, i el de la C-55 que connecta amb la ciutat de Solsona resseguint el Cardener. Aquestes dues vies, densament transitades, s'han convertit en focus d'atracció per la instal·lació de polígons industrials, logístics i comercials així com el creixement d'alguns nuclis localitzats a prop seu. Juntament amb aquests dos eixos destacables, la unitat presenta una xarxa de carreteres secundàries que corren per valls i replans, esquivant un relleu complicat.

364

Els colors dominants al conjunt de nuclis urbans són els colors terrosos i vermellors provinents dels teulats perfectament adaptats a la dualitat cromàtica de la unitat: verds foscos mediterranis i marrons i ocres dels camps quan són nus de conreus. La morfologia urbana és dominada per les construccions dels anys seixanta i setanta, de poca alçària i façanes revocades, algunes pintades de colors clars. A les colònies mineres són típiques les façanes blanques, potser com a reminiscència del lloc d'origen dels seus habitants.

La situació dels nuclis urbans vora un dels dos rius que travessen la unitat ha fet que la indústria del tèxtil a partir del *xx* fos important tot i la seva davallada; encara avui es poden veure antigues fàbriques i colònies fabrils distribuïdes al llarg dels rius on es van construir rescloses i canals per proporcionar energia per a la indústria. L'evolució d'aquesta indústria abandonada fa molts anys passa per la reconversió en espais públics que acullin diferents activitats de caire social, cultural i turístic.

Excepte Cardona, que ja presenta una explotació a cel obert de la sal des dels romans, a la resta de les poblacions l'explotació de la potassa es va iniciar a començaments del *s. xx*. Actualment, Cardona ha reconverit l'espai miner en espai turístic, mentre que Súria, Balsareny i Sallent continuen l'explotació minera.

L'explotació minera marca un tret distintiu respecte a les altres unitats. Aquests elements són molt notables per la seva evidència. El primer i més aparent són els runams de les mines; les grans acumulacions en forma de blanques muntanyes artificials que s'han anat acumulant prop de les mines creen un fort impacte visual. D'altra banda, també destaquen les torres metàl·liques disseminades pel territori

Els importants runams superficials, com el del Cogulló, a Sallent, posen de manifest els enormes dipòsits salins del subsol. Observatori del Paisatge

que marquen l'emplaçament de les explotacions mineres, les cintes transportadores del mineral, i, finalment, les indústries bàsiques, a peu de mina, que el transformen. Alguns barris o colònies mineres es van construir al voltant d'aquestes poblacions com la de la Coromina o Els Arquers a Cardona, o la de la Butjosa a Sallent, actualment en via de desaparició. L'existència d'aquestes explotacions també comporta riscos de salinització de sòls i aigües. Part d'aquests problemes es van solucionar amb el col·lector de salmorres del Llobregat, però altres són de més difícil solució, com els abocaments de sal que es produeixen a les vores de les cintes transportadores.

Les actuals explotacions de jaciments de sal presenten un futur incert. Tot i mostrar certa activitat, l'exemple de Cardona pot ser prou significatiu per a un futur no gaire llunyà. A Cardona es va decidir finalitzar les extraccions i condicionar les mines per convertir aquest espai en un focus d'atracció turística. La situació socioeconòmica marcarà la tendència d'aquesta activitat tan particular i que tant caracteritza la unitat.

A les poblacions, i aprofitant l'aigua dels rius, hi ha espais importants dedicats a l'horta que proveeix hortalisses als vilatans i que dibuixa una heterogeneïtat geomètrica de cultius que fa d'espai de transició entre els nuclis, les instal·lacions industrials i els camps de cereals i boscos més allunyats.

Les principals poblacions de la unitat són força semblants, entre cinc i set mil habitants, i es troben a les valls dels rius, principals vies de comunicació. Cal destacar la manca de nuclis mitjans, ja que la resta de la població queda molt disseminada en petits nuclis. La morfologia urbana d'aquestes poblacions està lligada a la carretera que segueix també el curs fluvial com a Balsareny, Súria o Sallent, o seguint l'estructura més medieval lligada a la presència d'un castell com a Cardona. Algunes edificacions excessivament altes o mal emplaçades trenquen l'skyline dels antics nuclis. L'evolució d'aquests nuclis urbans està lligada al creixement del sector immobiliari i a la proliferació de polígons industrials i comercials en les proximitats. D'altra banda, la població disseminada pel territori no ha de variar especialment.

Actualment, el fet que les vies de comunicació passin per fora de la població mitjançant variants, així com que algunes actuacions emmarcades dins del Pla de barris, ha comportat que els nuclis de po-

blació millorin i condicionin àrees de passeig i esbarjo lligades al riu que les travessa.

La presència de polígons industrials localitzats fora de les poblacions manté la morfologia tradicional dels espais urbans encara que són molt visibles des de les vies de comunicació ja que es localitzen a prop. La dinàmica de creixement dels nuclis urbans de la unitat està directament relacionada amb la indústria extractiva lligada a la sal.

No es pot oblidar el sector turístic d'interior. Aquesta unitat presenta prou atractius com per convertir-la en un destí molt interessant. Les mines de sal, especialment la de Cardona, ja presenten aquest caire d'atracció per al turista tot i que poden oferir quelcom més. La indústria del teixit, ja abandonada, es pot reconvertir en un espai cultural que ofereixi al visitant informació sobre la seva història i la importància per a l'evolució econòmica i social de la contrada.

D'altra banda, la unitat ofereix encara un caire tradicional i rural que pot ser molt atractiu. La conjunció d'hortes, camps de cereals oberts, masses forestals, espais protegits i restes de construccions tradicionals lligades a les tasques agrícoles, han de ser valors que cal potenciar i oferir a aquest tipus de turisme. En darrer lloc, no es pot oblidar la gran quantitat de restes arquitectòniques romàniques disperses pel territori. El seu paper de frontera entre la Catalunya Vella i la Nova es va traduir en tot un seguit de fortaleses, castells, esglésies i ermites disperses per la unitat. Una conservació adequada i una campanya d'informació encertada han de suposar un al·licient i un reclam per als visitants.

Expressió artística del paisatge

Dins la sobrietat de conjunt del paisatge de la Conca Salina, hi destaquen elements emblemàtics que han concentrat l'expressió artística en el camp de la literatura. La imatge de la ciutat de Cardona i la Muntanya de sal són especialment impactants com s'observa en diversos textos de viatgers i geògrafs que, al llarg dels temps, han destacat la situació geogràfica de la ciutat i el valor geològic del seu substrat. Alexandre Laborde, el 1808, s'admirava de la bellesa de la muntanya de sal:

«Res no es pot comparar amb l'espectacle de la muntanya de Cardona a la sortida del sol; a més a més dels bonics perfils que presenta, sembla aixecar-se per sobre del riu com una muntanya de pedres precioses, o com una unió de colors brillants, produïts per la refracció dels raigs del sol a través d'un prisma.» (Laborde, 1974).

Al finals del segle XIX, Pau Piferrer i Francesc Pi i Margall descriuen l'urbanisme i l'estètica de la ciutat de Cardona, destacant-ne el valor artístic:

«Ocupa Cardona el lomo de una sierra por cuyas rápidas vertientes bajan sus quinientas casas hasta el pie de una muralla coronada de almenas y flanqueada de torreones, que va a reunirse en una cumbre con las del castillo. Defiéndela, además de sus fortificaciones, su elevación sobre todas las alturas del contorno,

Cardona il·lustrada per Alexandre Laborde a Viatge pintoresc i històric de 1808

sus profundos despeñaderos, y en muchas partes el río que pasa junto a la sierra bajo un puente moderno y otro antiguo... Contiene dentro de sus muros.» (Piferrer, Pi, 1884).

El geògraf Pau Vila, amb la seva narrativa concisa, explica la situació estratègica de la vila en relació amb l'explotació del «tresor salí»:

«El fenomen de l'enfonsada de la volta tectònica deixà a banda i banda de la depressió o vall que en resultà, es la estrats laterals convergents del plegament; estrats rocosos enlairats en l'espai, testimonis muts de l'ensorrada geològica. Després del mes alterós i enasprat d'ambdós costats, el del costat nord, tallat arran pel Cardener, hom domina les salines i atalaia tots els camins que hi fan cap; els quals, de més a més, eren rutes intercomarcals importants: de l'Alta Segarra al Berguedà, del Solsonès al Bages. Altrament, la canal del riu que mena de la muntanya solsonina fins a Montserrat i la terra baixa resta, com a via de pas, interceptada per aquest esperó muntanyós; qui volia passar havia d'enfilarse, i creuar-lo per un collet entallat en els estrats, dissimulat avui pel caseriu de la vila.» (Vila, 1963).

Altres textos són clarament poètics en lloança al paisatge de Cardona i les meravelles del Salí, per exemple el poema que Josep Falp i Plana «Lo geni català» va escriure el 1906:

«En los reblèchs d'aquella rica serra
atorrentada el riu, la sal s'hi entera
en bròchs de tal fondaria que no s'acaben may.

Los pous y contrapous ahont barrina
lo salinayre, en mòstren pla la mina,
y'l picòt que allí dintre retintina
trencar geleres sèmbra d'abims que fan esglay.

Vetllant aquèix tresòr s'alça Cardona,
que la montanya del Salí corona
pels murs que la cenyèixen unida al seu castell,

Súria pintada per Jaume Adam el 2006

y ab sos hòrts veùla'l metge allà en l'altura,
còm mare que ix a rèbrel ab ternura
ensemps que per la Cinta sa futura
li apar que'l Salí brille còm nupcial mantell.»
(Falp, 1980)

Igualment escriu sobre Cardona i la Muntanya de Sal, Hermentera Fàbrega:

Si té anys eixa vila
el seu cor en té molts més,
doncs és la sal aigua
que ha anat regant un esqueix.

Aquest esqueix és Cardona,
poc a poc s'ha anat formant,
i aquest cor que l'enamora,
és la Muntanya de Sal.

La sal ha creuat fronteres,
ha mostrat les meravelles

del tresor més exquisit;
i, fonent-se en el paisatge,
ara sembla un bell miratge,
d'exotisme cristal·lí».
(Fàbrega, 1992)

El paisatge de Cardona ha estat també escenari novel·lesc. Llorenç Capdevila, autor d'una tipologia de novel·les situades a la baixa edat mitjana, hi situa part de l'acció a *O rei o res!*:

«Davant seu, a més, al fons de la vila emmurallada, s'aixecava un turó cònic, gairebé punxegut, coronat per una formidable construcció de pedra de la qual sobresortien tres edificacions: en un extrem, l'església de la canònica de Sant Vicenç, esvelta i oferint al nouvingut la imatge gairebé impúdica de l'absis central i d'una de les absidioles laterals, així com del cimbori polièdric que cobria una cúpula invisible des de l'exterior; a l'altre extrem, l'elevada torre mestra, de planta circular i més de quinze canes d'altura des de la qual el guaita segurament ja havia donat avís de l'arribada de forasters pel camí de Calaf, i entre l'església i la torre, una gran estructura de formes poc definides en la qual costava destriar el palau del comte de les dependències dels canonges». (Capdevila, 2003).

A la unitat de la Conca Salina, els castells són importants elements configuradors del paisatge. Sovint, pel seu valor històric i arquitectònic, aquestes construccions esdevenen símbols identitaris de les poblacions. En un bell poema del bisbe Pere Casaldàliga, el «Castell de Balsareny», la seva vila natal, és evocat com a eix de records, sensacions i religiositat:

«Castell del meu record; bressol i via
de més alts horitzons.

Roca pairal dels meus neguits..: un dia
em tornaràs la cendra i els petons?

Castell de Balsareny,
vora del riu atrafegat

i a mig camí del mar i la frontera!

Arrel de pedra del meu seny;
ermita del delit ja consagrat;
heràldica de lluita i de quimera!

Casal de l'esperit, fogall de casa,
muntanya dels meus ulls i dels meus peus;
merlets tallats per l'ala i per l'espasa:
merlets, muntanya i horitzons tan meus!

Oh, si pogués refer-te jo tothora,
construint-me en castell de pedra i vol:
terreny i alçat alhora,

paraula i vida al sol,
home dels homes i de Déu, fidel;
ala i rocam en feina redemptora;
fita pels caminants, resposta al cell!»
(Casaldàliga, 1971)

També en les representacions visuals del paisatge de la Conca Salina, les imatges de les poblacions tenen especial rellevància en l'obra dels artistes que s'hi han inspirat. Els vells edificis i carrerons, les siluetes dels castells, els marges de riu, amb fàbriques i hortalles, són motius freqüents en molts quadres.

Valors en el paisatge

Dins del llistat dels principals valors naturals i ecològics de la Conca Salina existeixen tres zones humides de certa importància, particularment en el context de la Catalunya central. La primera és el pla de Reguant, una plana al·luvial situada a la llera del Cardener on el nivell freàtic és molt proper a la superfície del sòl. Aquest fet ha propiciat l'aparició d'un bosc de ribera ben ufanós, majorment constituït per peus d'álber, però on també es poden comptar verns, pollancre, oms, salzes i tamarius. La contrada destaca per ser refugi i àrea de nidificació de nombroses aus, com ara l'oriol i el rossinyol, així com alguns anàtids i ardeïds. D'altra banda, també cal esmentar l'embassament d'Argençola, a Castellnou del Bages, una antiga resclosa reblerta i poblada per un espès canyissar, que també aconsegueix importants funcions ambientals. En darrer lloc cal esmentar la plana al·luvial de la Corbatera, que estén una petita porció de la seva superfície cap a la Conca Salina.

La resclosa de la séquia de Manresa, tot i que no està recollida en el Catàleg de zones humides de la Generalitat, també té certa importància ecològica. Malgrat que el volum d'aigües estancades és fluctuant (segons les necessitats de la séquia), la resclosa afavoreix l'aparició d'un petit bosc de ribera i d'un petit canyissar. A la contrada també s'ha observat l'àguila pescadora. Del conjunt sobresurt especialment el valor social, ja que la resclosa és punt de trobada de famílies, excursionistes i pescadors.

Els valors ecològics de la unitat també es fan palesos en el Salí de Cardona o la «muntanya de sal» que, tant des del punt de vista geològic com geomorfològic, és d'un interès i una singularitat màxims. De fet, la Muntanya de sal de Cardona forma la Geozona 217, i també està emparada pel PEIN de la Generalitat de Catalunya. De la mateixa manera, cal fer referència a l'anticlinal de Migmón i al retroencavalcament de Tordell, que també tenen una vàlua geològica remarcable i són bons exemples de la tectònica alpina i dels processos de mineralització en conques sedimentàries.

En aquest sentit geològic, i lligat també al fet cultural mateix, destaca el vincle identitari que s'estableix amb les mines, especialment aquelles que han fet establir comunitats senceres i que han determinat la morfologia de molts paisatges locals. Com s'ha dit en altres apartats, les zones mineres més importants són a la Conca

Salina, amb Sallent, Súria o Balsareny, i, a les Capçaleres del Llobregat, les mines de carbó de Cercs, Fígols i Vallcebre.

Tanmateix, una part de la Conca Salina forma part del conjunt geològic de la Catalunya Central sobre el que se sustenta l'activitat minera i que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

En conjunt, la unitat presenta un cromatisme discontinu, amb dominància de colors sobris dels materials geològics amb trencaments visuals impactants a causa dels afloraments dels runams salins. Aquesta imatge esdevé més predominant en la mesura que les vies de circulació més importants travessen la unitat seguint els rius Cardener i Llobregat on se situen els principals nuclis de població i on s'ha concentrat tradicionalment l'activitat industrial. Tot i aquesta primera aproximació visual de conjunt, la unitat té uns valors estètics rellevants que es concentren als punts enlairats de les poblacions sovint culminats per castells, fent evident l'interès patrimonial del recorregut i convidant a l'aturada i al descobriment de les viles històriques i dels seus monuments emblemàtics.

També a les vores del riu es concentren elements representatius del valuós patrimoni industrial que conté la unitat i també destaca la presència d'hortes urbanes a nuclis com Súria. És un paisatge que cal saber «llegir» en conjunt per poder-lo gaudir dins la seva fragmentació i sobrietat aparent, ja que és especialment explicatiu de l'evolució històrica i la seva dinàmica territorial.

A banda del paisatge «aparador» que el visitant percep de pas per les grans vies de comunicació, a la unitat hi ha espais que cal destacar, els quals, a més dels seu valor geològic, ecològic i natural, són estèticament rellevants, com els ecosistemes de les zones humides o els boscos de ribera, i sobretot la bellesa sorprenent de les formes i colors de la muntanya salina. També en el indrets rurals, el mosaic de conreus i boscos i el patró de poblament disseminat, amb poblets com Serrateix, i abundància de construccions de pedra seca, ofereix una estètica rural que cal preservar. Igualment cal destacar les panoràmiques que s'albiren des dels miradors de la unitat i que ofereixen imatges més globals de la unitat i dels seus límits.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic i miner.

Els valors històrics a la Conca Salina es concentren d'antuvi en les poblacions de primer ordre que hi ha a la unitat i que són més similars pel que fa a la seva extensió i importància patrimonial: Cardona, Balsareny, Súria i Sallent.

El castell de Cardona, principal valor patrimonial de la vila, va ser el darrer reducte de la resistència contra les tropes de Felip V, que després de l'ocupació va ser convertit en una caserna militar, i la vila va mantenir una discreta activitat artesana i agropecuària, complementària a l'explotació salina. La restauració i reconversió del castell en parador turístic va afavorir la revaloració del monument, com una de les fortaleses medievals més importants de Ca-

La Séquia de Manresa uneix el valor estètic de l'aigua, el valor històric del seu origen, el valor social com a passeig i el productiu com a rec i encara el religiós i simbòlic amb la Misteriosa Llum. Observatori del Paisatge

368

talunya, i que per la seva situació, dalt el turó, dominant la vall salina i del Cardener ofereix una imatge impressionant. Construït l'any 886, conté elements d'estil romànic entre els quals destaquen la torre Minyona i la col·legiata romànica de Sant Vicenç.

Cardona conserva diversos elements de la seva etapa medieval, com el portal de Graells del segle XIV, que és l'únic dels tres portals majors conservats de la muralla i que era una de les principals entrades a la vila, l'església de Santa Eulàlia i el mai acabat pont del Diable (XIV) a la rodalia de la vila.

A Súria també trobem els orígens del nucli urbà, situat a redós del castell, al final de l'època medieval. Als segles XVII i XVIII es va convertir en una autèntica vila fortificada enlairada que dominava la ruta de la sal pel Cardener. Actualment podem distingir el nucli històric en un conjunt de cases i carrerons estrets i porxades que s'apinyen dins del recinte emmurallat, així com el castell situat a la part més alta del tossal que domina el riu. El castell conserva la torre de l'homenatge (XII). Posteriorment, es va transformar en un castell residència dels Cardona (XIV-XV). Avui dia es pot visitar i està habilitat com a centre d'interpretació. El poble vell de Súria és un interessant nucli medieval restaurat amb el castell visitable en el punt més alt amb diversos edificis singulars i la torre circular del Fusteret, del segle XI.

Prop de Súria hi ha l'antiga ermita romànica de Sant Salvador, ara en procés de restauració, i l'església romànica de Santa Maria de Cererols.

A Balsareny, el castell destaca, dalt d'un turó, sobre el poble. És una fortificació datada del 923 i constitueix un interessant edifici d'estil gòtic civil català. Està molt ben conservat i mostra la seva silueta coronada per alts merlets. La construcció es va refer el XIX però conserva elements dels segles XIV i XV. Al costat del castell hi ha la capella romànica de la Mare de Déu del Castell, del segle XII, amb modificacions posteriors. Sota el castell hi ha la resclosa on comença la séquia de Manresa.

Altres elements amb valor patrimonial són l'església de Sant Ramon de Sobirana, unida a una antiga masia, i les ruïnes de l'església de Sant Vicenç d'Aladernet.

Sallent s'aixeca prop d'un congost del Llobregat al voltant del castell i l'església annexa de Sant Sebastià i Sant Esteve de planta circular. El castell documentat del 995 és una fortificació avui enrunada que encara mostra restes de murs i mitges torres rodones. A prop hi ha altres monuments romànics com Sant Pere i Sant Martí de Serràima, Sant Miquel de Serrassanç, i la bonica església de Santa Maria de Cornet (XII). Al nucli antic de Sallent hi ha la Casa Gran, notable edifici gòtic, la casa pairal Torres Amat i l'església moderna de Sant Antoni M. Claret. També és remarcable la Biblioteca Popular del 1918 i el poblat ibèric del Cogulló.

A banda del patrimoni arquitectònic de les viles grans, a la unitat cal esmentar altres llocs d'especial interès com el monestir de Santa Maria de Serrateix, que es troba en un tossal i presenta un altiu absis i una ferma torre que li dona un cert aspecte de castell medieval. La panoràmica que s'albira des del lloc i la tranquil·litat

donen valor afegit al monestir, que conté restes preromàniques, l'església romànica (xii-xiii), la torre campanar defensiva del segle xiv i el claustre neoclàssic.

El castell de Viver, al cim d'una gran roca, és format per una torre rectangular de l'època carolíngia; s'hi han trobat diverses tombes excavades a la roca i forats que es poden relacionar amb construccions de fusta.

Al sud de la unitat, el poble de Castellnou del Bages es va formar al voltant de l'antic castell del qual només resta una torre cilíndrica, i de l'església parroquial de Sant Andreu, edifici romànic bàsicament del segle xi. Altres esglésies romàniques són Santa Margarida de Viladepost i Santa Eulàlia d'Argensola.

El patrimoni esmentat és una mostra del valor històric de la unitat, i sobretot del seu paper en els orígens i en el repoblament de Catalunya, de lluites, reconquestes i resistències. Arreu trobem també elements tradicionals del món rural i sobretot un important patrimoni industrial; ambdós enriqueixen el valor històric de la unitat i es relacionen amb els seus valors socials.

La industrialització, lligada al creixement demogràfic i a la immigració, va potenciar diferents moviments socials, tant de caire reivindicatiu laboral com per la creació d'associacions de caire lúdic i cultural, i que també va tenir ressò en la revitalització de les festes més tradicionals, que en si mateixes constitueixen un valor social remarcable.

El 2018 es va presentar el projecte Vies Blaves impulsat per la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, que preveu adequar 243 km d'itineraris per a vianants i bicicletes al voltant dels rius Llobregat, Cardener i Anoia, fet que significa una possibilitat de reforçar els valors d'ús social del tram fluvial del riu Llobregat que transcorren per la unitat.

Les festes més importants són la dels Traginers de Balsareny, que se celebra des del 1897, i el corre de bou de Cardona amb orígens anteriors al 150. També és remarcable l'antiga festa de les Enramades de Sallent que es fa per Corpus. Són importants les fires i els mercats, entre els quals destaquen la fira agrícola i ramadera i la fira de la Llanega, que se celebren a Cardona, per la seva vinculació amb el món rural, i la cultura boletaire, tan important a totes les contrades de la unitat.

Els gran nombre de valors productius de la unitat rau en la clara transformació socioeconòmica que va experimentar en conjunt la conca salina, i l'empremta que aquesta transformació ha deixat en el territori. La zona, de tradició i rellevància agrícola, va iniciar la industrialització amb el tèxtil i la metal·lúrgia, i a principis del segle xx, amb la descoberta dels jaciments de sals potàssiques va incorporar l'activitat extractiva. La forta industrialització va canviar la fesomia física, humana i social de la unitat. El paisatge actual conté els grans valors historicosocials que es manifesten amb la presència i convivència d'elements rellevants del patrimoni industrial de les Comarques Centrals, i també elements significatius de les activitats agrícoles, especialment les relacionades amb el conreu de la vinya que va ser cabdal a la zona fins a la crisi de la fil·loxera.

Tot aquest patrimoni no només té valor històric sinó que és especialment valuós des del punt que explica el creixement demogràfic, la immigració, les formes de vida i l'organització social que van caracteritzar la transformació del paisatge: usos del sòl, urbanisme i xarxes viàries.

Com a patrimoni industrial destaquen les grans colònies del Cardener (Valls i Palà Vell) i altres colònies tèxtils com la de Rabeia i la de Sant Esteve (Soldevila), a Balsareny. També hi ha colònies mineres com la de Vilaforns a Balsareny o els Arquers a Cardona, i conjunts industrials com la Fàbrica Vella a Sallent o la fàbrica Jover a Súria. A Sallent es pot visitar la casa de la família Torres i Amat, i la fàbrica annexa al costat del riu on es va instal·lar un dels primers telers mecànics que funcionaren a Catalunya.

Altres construccions vinculades a la importància de l'aigua i les comunicacions esdevenen avui elements patrimonials, el naixement de la séquia de Manresa a Balsareny amb l'aqüeducte de Santa Maria o el Pont del Traginers testimoni del pas del carrilet Manresa-Guardiola.

Els valors religiosos estan vinculats al patrimoni històric, en tant que la proliferació d'esglésies i ermites ha anat acompanyant el repoblament. També el culte i la religiositat estan vinculats a gairebé totes les festes i tradicions.

L'origen de la festa de les Enramades de Sallent és religiós i està vinculat al pas de la processó del Corpus. Originàriament, el cap de setmana abans de la celebració, s'anava al bosc a collir boix per guarnir els carrers del poble.

A Súria la festa major és per sant Cristòfol, patró de la vila, i també se celebra la festa de Sant Sebastià recordant el vot del poble a aquest sant. A Súria l'aplec a la nova ermita de Sant Salvador és molt concorregut.

A Santa Maria de Serrateix, des de fa uns quants anys, anualment es representa el retaule de Santa Maria i Urbici amb una escenificació dels mil anys d'història del monestir.

Són diverses les iniciatives ciutadanes (associacions, patronats, etc.) que mantenen i promouen el patrimoni historicoreligiós com a element identitari i valuós que cal preservar.

També els elements religiosos sustenten creences i mites que apareixen en els relats i llegendes. Sobre el pont del Diable a Cardona s'explica com Sant Joan, amb l'ajut d'un estol d'àngels, va acabar el pont a la cruïlla de camins on els traginers l'honoraven. També diuen que va ser un dimoni qui va tornar salada l'aigua del mar, per voler robar el millor tresor de Cardona: la sal.

Són moltes les llegendes situades a la zona, relacionades amb elements religiosos, guerres, bandolerisme, etc., que constitueixen un patrimoni valuós, i que sovint estan vinculades al paisatge natural i a elements arquitectònics rellevants.

A la Conca Salina és coneguda la llegenda del Migmón, símbol de Súria i present al seu escut. La falla del Migmón és la part visible de l'anticlinal que s'allarga fins al Solsonès. El riu Cardener ha excavat

tallats que el mostren, i, concretament, a Súria es poden veure els estrats tallats. La formació geològica sembla una bola del món partint-se en dos, com diu la llegenda.

Les llegendes vinculades a llocs i monuments remarquen d'alguna manera el valor paisatgístic de l'indret, que de vegades conté un valor simbòlic afegit en relació amb la identitat dels seus habitants. El castell de Cardona ha esdevingut símbol ja que fou el darrer baluard de les llibertats nacionals durant la guerra del 1714. Altres fets històrics més recents van enriquir el valor històric i simbòlic dels territoris, per exemple, a Castellnou de Bages hi ha enterrat l'últim maqui català, Ramon Vila Capdevila, conegut com «Caracremada».

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Per tal d'accedir o creuar la unitat, la via més transitada és la carretera C-16 o Eix del Llobregat, que circula de sud a nord remuntant el curs del riu Llobregat. Entra a la unitat per la zona minera de la Botjosa i passa a tocar de les poblacions de Sallent i Balsareny. En aquest curt recorregut es poden observar els runams salins, que formen veritables turons blanquinosos, les indústries que extreuen grava, les muntanyes cobertes de pins (o matollars, si han patit incendis), els camps de conreu i la presència del riu, delatat per la vegetació de ribera. La C-55 o Eix del Cardener és una altra via ràpida de circulació que travessa la unitat de sud a nord-est seguint les ribes del Cardener, provinent del pla de Bages. En primer lloc mostra vistes a les explotacions mineres de potassa i els seus runams salins, a la població de Súria i a les serres poblades de pins que s'alineen de nord a sud, com les de Puig-de-sants i Castelladral. La via també passa a prop d'assentaments testimoni de l'activitat industrial, com la colònia Valls, el Palà de Torroella i la Coromina. Continua per Cardona al peu del seu castell i passada la ciutat creua un paisatge en mosaic de camps de conreu per entrar al Solsonès.

Altres carreteres que permeten gaudir la unitat contemplant-ne el paisatge rural són la BP-4313, de Súria a Balsareny, que s'enfila a través de pinedes i passa per petits altiplans conreats de cereals, i la B-423, de Súria a Castelladral i Serrateix. Aquesta via ofereix belles escenes d'ermites que coronen turons, com Sant Salvador del Quer, i de masies aïllades al llarg de la ruta. Les vistes esdevenen panoràmiques ja que la carretera circula per la carena i permet contemplar els bonics i petits nuclis de Castelladral i Serrateix.

Tres senders de gran recorregut passen per la unitat. A l'est, el GR-4, de Santa Maria de Cornet a Sant Sadurní, per una zona planera que permet gaudir de la vista dels boscos de pins, camps de conreu, els serrats suaus i les fondalades. Des de Sant Sadurní l'itinerari es bifurca: per Serraima a Sallent seguint la carena de la serra i pels camps fins arribar just per sobre de la població i el riu; i per Sant Martí i Fucimanya travessant serres i densos boscos com l'alzinar de Sant Martí. El GR-3 té un curt recorregut per l'extrem nord-est de la unitat, una part del tram de Saló a Cardona i Clariana de Cardener. Aquest sector mostra bàsicament la ciutat

de Cardona i els camps de conreu vora el Cardener. El GR-179 o sender dels maquis creua la unitat des de Santpedor, passant per Castellnou de Bages, el mirador de la Torre de Castellnou, el de Castelladral, des d'on també es pot seguir pel GR-176, i el de Montbordó. Un sender que permet recórrer la varietat geogràfica que ofereix la unitat és el PR-C 134, sender circular de Súria. És un camí agradable i variat que travessa un relleu accidentat, on s'observa el paisatge circumdant en zones elevades de les serres com puig Alter, portell del Llop i Puig-de-sants. L'itinerari passa per cases aïllades com el Cortès del Pi, Cal Jover i les Cases del Samuntà; creua boscos en diferents estats de regeneració i passa per diverses fonts com les del Ferro i la d'Antius. Un altre sender interessant perquè permet observar el patrimoni cultural al voltant de Sallent és el PR-C 133, que transcorre per les esglésies romàniques de Serra-sanç, Santa Susanna de l'Abellar, Santa Maria de Cornet, Sant Pere de Serraima, Sant Martí de Serraima, Sant Esteve del Castell i Sant Sadurní.

El mirador més notable pel seu interès històric i artístic es troba al Castell de Cardona (574 m), dalt d'un turó que domina la conca mitjana del Cardener, considerat prioritari; presenta panoràmiques als quatre vents que permeten copsar el paisatge de la zona nord-est de la unitat: en primer terme i als seus peus, la mateixa ciutat de Cardona i els camps de conreu prop del Cardener, amb el poblament dispers i la vall salina. No gaire més lluny, al nord, es troben les muntanyes d'alçària similar que limiten amb el Berguedà i el Solsonès. L'altre mirador destacat com a prioritari de la unitat és el nou Castell de Balsareny (422 m) (51). Presenta bones vistes a l'oest cap a la població de Balsareny, al runam salí, l'antic castellot i les serralades elevades de la Conca, i vers l'est, just per sobre del Llobregat, a les hortes que rega el riu i les suaus ondulacions de les serres cobertes de boscos.

Altres miradors interessants són: Castelladral (681 m), amb vistes de 360° que van molt més enllà dels límits de la unitat, ja que permet observar la serralada Prelitoral amb Montserrat, la Mola, el Montseny i les muntanyes de l'Alt Berguedà com el Pedraforca. La Torre del Moro o de Castellnou (624 m), aquest amb excel·lents vistes a llevant, i que domina la vall del Llobregat i connecta amb el castell de Balsareny, i a ponent cap a les serres de Castelladral i Castelltallat, també es pot albirar des del Pirineu fins a Montserrat. Finalment, el mirador de Sant Salvador del Quer (515 m), en un turó sobre Súria, està poblat per pins que el priven d'algunes vistes. Tot i així, permet contemplar Súria, els blancs runams salins i les serres properes com la del serrat del Llop i Castelladral, i Montserrat a la llunyania.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'arribada massiva de treballadors per l'explotació de la sal, entre 1960 i 1970, va comportar un augment poblacional molt important. Aquests nousvinguts van haver de ser allotjats de manera ràpida i no sempre prou encertada. Un exemple paradig-

màtic d'aquest poc encert urbanístic es pot trobar en el barri de l'Estació, a Sallent, edificat sobre un substrat inestable i que finalment va ser enderrocat el 2013.

- La coberta vegetal de la unitat, en termes generals, està força degradada. Bona part de la superfície forestal es correspon amb matollars de degradació, o bé comunitats de recuperació posteriors al pas d'incendis. La qualitat ambiental i paisatgística de la unitat es vincula, de manera significativa, a la correcta recuperació d'aquests espais degradats.
- Les masses forestals d'aquesta unitat són molt vulnerables als incendis, ja que gairebé totes estan incloses en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal.
- Les infraestructures mineres tenen valor social i econòmic, però també provoquen afectació visual.
- Els runams salins també tenen una afectació visual important.
- La rehabilitació de molts masos i casetes de camp es fa amb unes tipologies, volumetries o cromatismes totalment heterogenis. Aquest fet està provocant l'aparició d'impactes puntuals.

Amenaces

- L'explotació i l'aprofitament de la sal és una constant de la unitat. Aquest recurs miner, tanmateix, comporta tot un seguit de riscos i amenaces que cal tenir ben presents; un bon exemple d'això són els abocaments de runams salins, les fuites de salmorres, el perill de salinització de sòls i aqüífers o la inestabilitat del substrat en sòls urbans, entre d'altres.
- L'explotació de la sal comporta la generació de nombrosos runams salins, d'indubtable petja en el funcionament i la percepció del paisatge. Aquesta realitat pot ser entesa en clau de repte, i afavorir l'aparició de mètodes enginyosos i alternatius per processar o emmagatzemar els runams salins de manera respectuosa amb el medi i la societat. Un exemple d'aquest tarannà es pot trobar en el runam Nou de Cardona, o bé en l'innovador projecte per cobrir el salí de Vilaforns (Balsareny), aïllant-lo de l'aigua de pluja i de les consegüents pèrdues per escolament.
- L'existència d'edificacions i actuacions urbanístiques poc encertades o de mala qualitat comporta amenaces notables, tant per a la salut de les persones que hi habiten, com per la qualitat de vida de la població de la unitat.
- La unitat està immersa en un clima mediterrani de tendència continental modificat per l'altitud. La presència, puntual i esparsa, de punts d'aigua i zones humides resulta de gran interès i vàlua en àmbits de tendències àrides. Així, els cursos fluvials i les zones humides, com ara la Corbatera, prenen gran importància, i, pel mateix motiu, tenen una elevada fragilitat. Un bon exemple d'això es pot trobar a l'albereda del pla de Reguant, creuada per una cinta transportadora de sal, ha provocat pèrdues i abocaments a l'indret diverses vegades.

- L'abandonament d'algunes colònies industrials pot repercutir amb una pèrdua de patrimoni històric, arquitectònic i industrial elevat, que caldria preservar i dinamitzar de cara al futur.

Fortaleses

- La singularitat i riquesa del subsol de la Conca Salina és un fet distintiu i definidor de la unitat; de fet, és el tret que dona nom i caràcter a tota la unitat. L'interès d'aquesta realitat augmenta si es tenen en compte els grans anticlinals soterrats que, en indrets com Cardona, poden prendre forma de diapir i aflorar en superfície. La Muntanya de Sal de Cardona és un punt geològic de referència i màxim interès, no només a Catalunya sinó a tot Europa, i també acull valors identitaris i productius.
- La presència de zones humides, tant a les ribes del Cardener i el Llobregat, com a indrets aïllats, és de gran vàlua ambiental i paisatgística. Aquest és el cas, per exemple, de la Corbatera o de l'embassament d'Argençola que, a més, gaudeixen d'un fort suport i acceptació de la societat, tal com demostra el Pla especial del pla de Reguant de l'Ajuntament de Súria.
- A la unitat existeix un llegat patrimonial nombrós i de qualitat, amb bons exemples de l'època prehistòrica i medieval, com el castell de Cardona, fundat el 880 per Guifré el Pelós. A banda, i de manera especial, cal considerar tot el patrimoni industrial lligat a l'explotació de la sal, com ara pous d'extracció o cintes transportadores que, en conjunt, són d'elevada singularitat en l'àmbit català. De fet, convé recordar que l'explotació de les sals de la Conca Salina és l'única explotació minera destacada en actiu a Catalunya, si s'exceptuen les pedreres i les àrees d'extracció d'àrids.
- Murs i construccions de pedra seca que constitueixen per si mateixos un exemple clar de construccions tradicionals per a l'agricultura de gran interès.

Oportunitats

- La Muntanya de Sal de Cardona té un gran potencial per ser explotada amb finalitats turístiques i científiques. L'actual museïtzació del conjunt participa de manera activa en aquesta tasca, però encara queden molts camps per treballar, especialment en l'àmbit estatal i internacional.
- Els problemes d'habitabilitat generats per la mala localització de les àrees de creixement i deficient planificació d'algunes actuacions urbanístiques obren la porta al foment de noves intervencions urbanes, ara sí, realitzades d'acord amb les necessitats socials i ambientals de cada municipi.
- La degradació de bona part de la coberta arbòria de la unitat, ja per males pràctiques ja per incendis forestals, obre la porta a elaborar estudis de regeneració i evolució silvícola. De la mateixa manera, aquest procés facilita l'aparició d'un mantell fores-

tal format per espècies autòctones pròpies de la contrada que, oportunament, poden ser gestionades de manera curosa per tal d'incrementar-ne la vàlua.

- Els paisatges tranquils, del sector nord, fora dels eixos dels rius Cardener i Llobregat, amb abundants elements estètics de gran valor fins ara poc coneguts.
- Existència de nombrosos miradors paisatgístics (castell de Cardona, Castelladral, castell de Balsareny, etc.), alguns dels quals associats a la xarxa de senders. Aquesta és una bona fórmula per donar a conèixer el caràcter de la Conca Salina a la població en general, a través d'eines d'interpretació i comprensió de les panoràmiques.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- 372
- OQP1.** Un paisatge amb replans i turons amb nuclis compactes que ressegueixin els rius Cardener i Llobregat, que mantingui a cada lloc la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
 - OQP2.** Un paisatge caracteritzat per l'explotació dels dipòsits salins de l'anomenada «conca potàssica catalana», centrada principalment a Súria, Cardona, Balsareny i Sallent, on destaquen patrimonis geològics com el diapir de la Muntanya de Sal de Cardona, els anticlinals de Migmón de Súria o el retroencavalcament de Tordell, ben inserit en el conjunt de la unitat.
 - OQP3.** Uns espais naturals lligats a la presència d'aigua com el pla del Reguant o la Corbatera i uns paisatges fluvials del Cardener i del Llobregat revalorats com a identificadors del paisatge i força motriu de la indústria tèxtil en el seu moment i ara reforçats en el seu paper de connector paisatgístic i d'espai d'oci i gaudi social.
 - OQP4.** Un paisatge agroforestal on es potenciï la vegetació arbòria natural (alzines i roures) que torna a créixer als boscos cremats i transformats en matollars, per les seves característiques ecològiques inherents.
 - OQP5.** Un paisatge agrícola de secà d'estructura feudal que fa d'enllaç entre els cultius mediterranis i els de muntanya mitjana, ben integrat als espais circumdants.
 - OQP6.** Assegurar la distribució equilibrada de la població de la unitat amb uns nuclis de població localitzats vora els rius Cardener i Llobregat amb una densitat de població i oferta de serveis similars així com nombrosos masos i petits llogarrets distribuïts per tota la unitat.

- OQP7.** Unes infraestructures lineals adaptades al relleu i que segueixen en general les valls dels rius així com vies ferroviàries adaptades al transport de la sal i algunes reconvertides que estiguin integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.
- OQP8.** Un ric patrimoni de la indústria tèxtil i de la mineria salina revalorat i vinculat amb el paisatge on es troba.
- OQP9.** Uns elements arquitectònics medievals de valor patrimonial destacable com els castells o ponts i un ric patrimoni rural com els nombrosos murs de pedra seca, cases de vinya o pous, ben conservats i integrats en el seu context.
- OQP10.** Una xarxa d'itineraris i miradors que emfatitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir els racons menys coneguts, però no per això menys interessant paisatgísticament, i interactuar amb la diversitat i els matisos de la Conca Salina.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir la vegetació de ribera que encara existeix en alguns trams dels cursos fluvials, a més del pla del Reguant a Súria.
- Incloure la resclosa de la séquia de Manresa en el Catàleg de zones humides de la Generalitat per la seva importància ecològica i social ja que és un conegut punt de trobada.
- Preservar la qualitat de les aigües de la xarxa hídrica de la unitat controlant-ne especialment la salinitat.
- Protegir la flora adaptada als sòls salins prop dels cursos d'aigua i de les explotacions salines.
- Preservar certs trams ben representatius de murs de pedra seca prop de les poblacions i xarxes viàries, així com altres elements rurals característics de la zona com pous i cabanes de vinya.
- Conservar estructures patrimonials significatives de l'explotació minera i la indústria tèxtil de la zona.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Cal generar estratègies de gestió i control de les masses forestals que s'estan recuperant dels incendis per afavorir la vegetació natural i pròpia de la zona com són els boscos d'alzines i roures que s'estan desenvolupant de nou.
- Potenciar i mantenir els espais d'hortes propers als nuclis de població, sobretot a Súria, i que funcionen com a zones de transició entre els nuclis urbans i els espais agroforestals, així com potenciar el cultiu d'algunes hortalisses que hi creixin bé, com les mongetes.

- Vetllar pel manteniment de les terres de cultiu cercant nous models de producció que ho permetin.
- Potenciar el turisme rural ja existent fent valer les característiques tan singulars d'aquesta unitat.
- Estudiar i catalogar els murs de pedra seca, cabanyes de vinya, pous i altres elements lligats al patrimoni rural que resultin d'interès per conservar-los.
- En els projectes d'edificacions, construccions o instal·lacions aïllades, tant noves com de millora o ampliació de les existents, com coberts i granges pel bestiar, s'haurien d'avaluar qüestions com la localització i la visibilitat, la inserció en el lloc, l'ordenació del conjunt, la volumetria (façanes i cobertes) i acabats exteriors (materials i cromatisme) o la vegetació, entre d'altres.
- Evitar les extensions urbanes que modifiquin figures, perfils i escenaris urbans o que no respectin la compacitat dels nuclis.
- Mantenir desarborades les zones dels turons on s'enliren castells (Balsareny, Cardona i Sallent), potenciant-les com a miradors i fites.
- Gestionar adequadament la xarxa viària tant de les carreteres que segueixen la xarxa hídrica (C-16 i C-55), com les nombroses vies secundàries i camins rurals que comuniquen les cases disperses per tot el territori de manera que afavoreixi la interconnexió del territori i el correcte funcionament dels corredors biològics existents.
- Catalogar el patrimoni industrial i fomentar nous usos d'aquestes construccions, moltes de les quals ara estan en desús.
- Gestionar adequadament les restes d'equipaments propis de les explotacions salines que actualment no estan en funcionament o han quedat obsoletes, de manera que no semblin abocadors incontrolats de ferralles.
- Impulsar iniciatives que promoguin el coneixement de la indústria minera a la unitat i els seus efectes sobre els elements del territori, potenciant l'ús turístic o altres usos de les infraestructures d'antigues explotacions salines que es consideri oportú conservar i mantenir.
- Promoure projectes encaminats a la reducció dels runams salins, la restauració dels valors naturals dels espais afectats i al replantejament de l'actual gestió dels residus. Aquests runams són els dos de Cardona (el nou, en explotació, i el vell, en desús), els dos de Súria (Cabanasses, recobert de terra, i el Fusteret o

Súria) així com els que estan abandonats a Vilaforns (Balsareny), a la Botjosa (Sallent) i al Cogulló (Sallent).

- Incloure i integrar la cultura de les explotacions salines dins la cultura tradicional medieval per tal de donar coherència al conjunt del territori de la Conca Salina.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Reordenar i integrar les entrades i sortides dels nuclis urbans que amb les noves variants dels principals eixos viaris s'han vist fortament modificades i que a vegades queden a una certa distància del nucli. Des de l'accés al nucli queda un espai entre el rural i l'urbà que s'ha d'ordenar per integrar-lo convenientment i de manera que no desfiguri la morfologia tradicional de cada nucli en particular.
- Els nuclis que presenten elements arquitectònics destacables com els castells, mostrant estructures i perfils característics han de contemplar en els POUM respectius que el desenvolupament urbà tant de rehabilitació com de nova obra respecti els perfils per evitar l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin.
- Vetllar pel manteniment i la millora de l'arquitectura de pedra seca, especialment prop dels nuclis urbans i xarxes viàries, així com pel seu inventari i inclusió dins dels catàlegs de béns que cal protegir dels POUM.
- Fomentar mesures encaminades a fer valer el patrimoni industrial i miner amb la finalitat de recuperar l'ús d'aquests escenaris.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori, incloent-hi trams de l'antiga via Salària i altres elements propis d'aquesta unitat. Es tracta dels miradors del castell de Cardona, Castelladral, el castell de Balsareny, la torre de Castelnou i el Montbordó; dels itineraris motoritzats de la C-16, C-55 i B-423, i dels itineraris no motoritzats dels GR-3, GR-4, GR-179, GR-176, PR-C-134, PR-C-131, PR-C-136 i PR-C-133. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

9. Costers de la Segarra

Comarca:

Anoia, Bages, Conca de Barberà, Segarra, Solsonès i Urgell.

Superfície:

55.758 ha (25.751 ha corresponen a les Comarques Centrals i 30.007 ha a Terres de Lleida).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Aguil·lar de la Segarra, Argençola, Calaf, Calonge de Segarra, Castellfollit de Riubregós, Copons, els Prats de Rei, Jorba, la Molsosa, Montmaneu, Pujalt, Rubió, Sant Martí de Sèsqueroles, Sant Pere Sallavinera i Veciana. També inclou Talavera, Montoliu de Segarra, Ribera d'Ondara, Sant Guim de Freixenet, les Oluges, Estaràs, Sant Ramon, Granyena de Segarra, Montornès de Segarra, Tàrrega, Granyanella, Cervera, Tarroja de Segarra, Torrefeta i Florejacs i Sant Guim de la Plana, a les Terres de Lleida.

374

Vista dels Costers de la Segarra des de la torre de la Manresana als Prats de Rei. Francesc Muntada

Trets distintius

- Conjunt d'espais agraris i forestals distribuïts mitjançant una estructura morfològica lineal, amb una vall principal que funciona com a espina dorsal d'un seguit d'altres petites valls. En aquesta estructura, els usos del sòl varien en funció dels pendents i la qualitat del sòl: als punts més baixos, al fons de la vall, se situen els usos agrícoles, sempre conreus herbacis de secà (ordi i blat); més amunt, als vessants, encara es poden percebre les terrasses de cultius, actualment gairebé totes abandonades i colonitzades per vegetació, i, finalment, a les cotes més altes, les masses lineals de pinedes.
- Un sistema fluvial dividit entre un petit sector de la conca del Segre i principalment la de l'Anoia, que presenta un seguit de barrancs, fondalades i xaragalls per les quals s'escolen petits corrents d'aigua que formen la capçalera de l'Anoia.
- Els paisatges són oberts o tancats segons la localització. L'alternança de textures vegetals, fines i granulades en harmonia amb la suau topografia forma patrons molt atractius, de línies corbades, que sensorialment transmeten calma, equilibri i ordre.
- El pendent i el risc d'erosió, principalment a la part sud, condicionen l'existència de bancals amb pedra seca d'una especial rellevància.
- L'altiplà de Calaf és el contrapunt a un relleu generalment ondulat.
- Poblament principalment assentat en nuclis dispersos. Predomina el poble castral, on l'assentament s'organitza al voltant del castell.
- Calaf és el nucli més destacat del sector d'aquest paisatge que pertany a les Comarques Centrals.
- El corredor que genera l'autovia A-2 de Lleida-Barcelona creua aquest paisatge, així com l'autovia C-25.
- Presència de nombrosos castells i torres, alguns situats en turons, visibles des de molts punts del territori.
- Part del perfil de la unitat està dibuixada per la silueta d'aerogeneradors.
- El cromatisme presenta un fort contrast estacional (verds a l'hivern i la primavera, i ocre la resta de l'any).

Mirador

— Itinerari motoritzat

01 Espinelves - Pujalt

03 la Panadella - el Bruc

10 Castellfollit de Riubregós - Jorba

11 els Prats de Rei - Igualada

26 Calaf - Súria

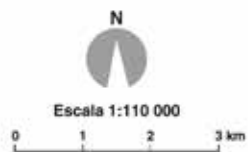
28 Calaf - Sant Guim de Freixenet

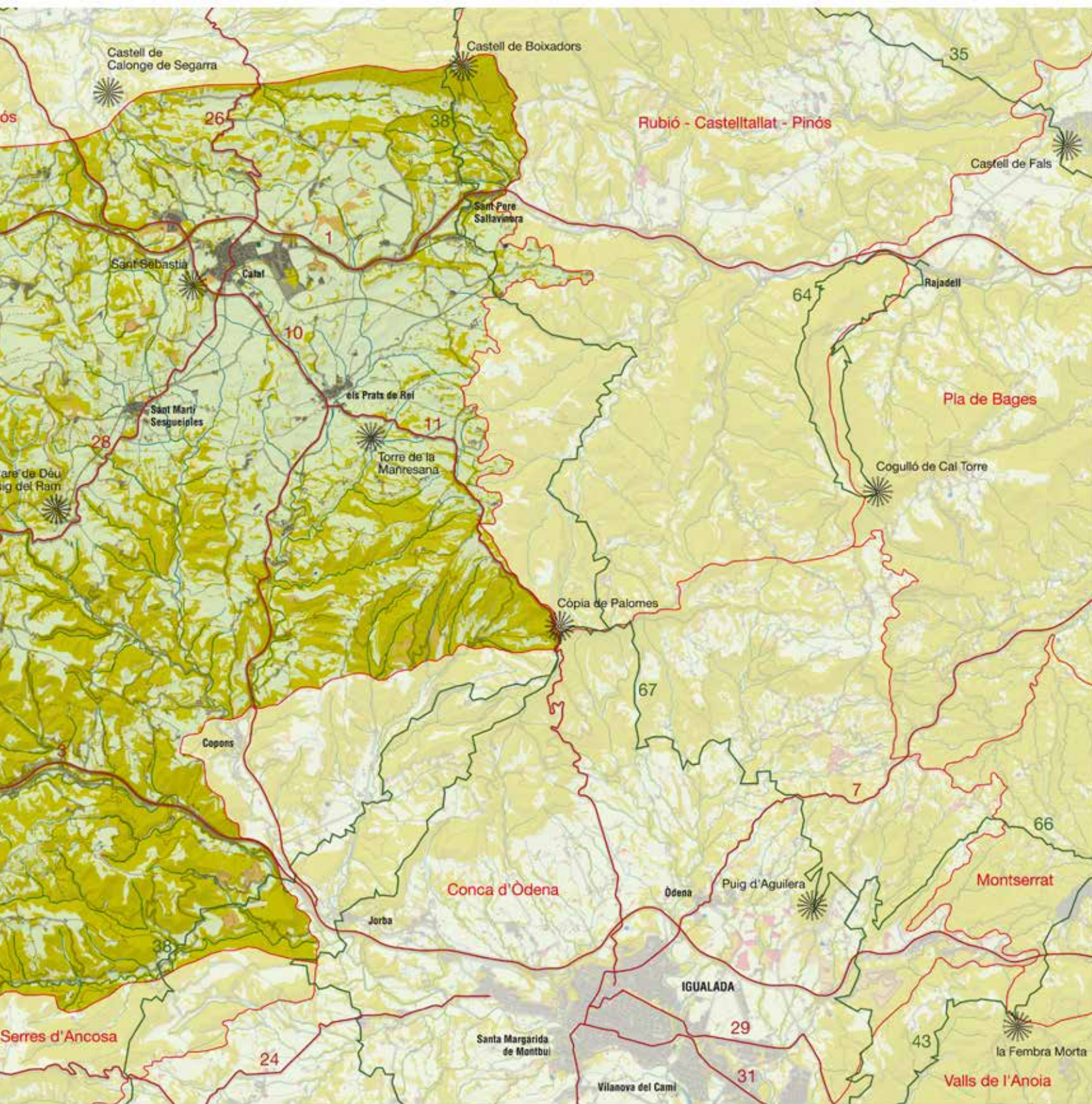
— Itinerari no motoritzat

38 Coll de Port - Bellprat

42 Refugi del Caro - la Fita

376

Elements naturals del paisatge

La unitat dels Costers de la Segarra és un conjunt de plataformes estructurals sorgides en el punt de confluència de la Segarra, l'Anoia i el Bages, al voltant de Calaf, que corresponen a la subcomarca de l'Alta Segarra, l'Alta Anoia o Segarra Calafina. És un paisatge molt contrastat de grans planes cerealístiques interrompudes per diferents elevacions cobertes de bosc mediterrani.

L'altiplà calafi, també anomenat «la calma de Calaf», situat a 680 m sobre el nivell del mar, és una plataforma calcària que forma part de la depressió Central Catalana i separa les conques de l'Ebre i del Llobregat, perllongant-se en una dorsal que forma els alts relleus de la Segarra i de bona part del Solsonès. És constituït per terrenys oligocènics sedimentaris poc consolidats i fàcilment erosionables, d'origen lacustre, formats per calcàries i margues amb intercalacions zonals de lignits (d'escassa qualitat, que han estat explotats de manera intermitent). A conseqüència dels moviments tectònics, aquests materials estan lleugerament deformats. La disposició dels materials a l'acció dels agents erosius dona com a resultat una alineació de serres i valls on s'ha encaixat la xarxa fluvial, entallant i donant lloc a vegades a relleus que semblen verdaderes serralades, però que la horitzontalitat dels estrats i el domini de formes tabulars extenses, així com la seva altitud semblant indiquen que corresponen al nivell de base de l'antiga depressió. La costa calcària més elevada que forma la carena divisòria d'aigües, al voltant de 700 a 800 m d'altitud (la Molsosa, 846 m; Graells, 777 m), assenyala el nivell originari, però a causa de la superior intensitat erosiva de la conca mediterrània, que presenta un nivell de base més baix, aquesta ha estat excavada més fortament pel costat de llevant (Rajadell i Anoia), mentre que a ponent presenta una suau inclinació on la xarxa fluvial té escassa força erosiva. Per aquest motiu, vist des de la conca de l'Anoia es presenten desnivells de 100 a 350 m que donen sensació de serralada.

La xarxa fluvial es reparteix entre la conca del Segre, sector nord-est, tot seguint una lleugera inclinació de les capes, amb els rius

Llobregós, Sió i Corb, de reduït poder erosiu donada la manca de desnivell; i la conca de l'Anoia (Llobregat) a la resta, amb un fort poder erosiu i regressiu gràcies al nivell de base baix. L'àmbit d'aquesta conca és trencat per barrancs, fondalades i xaragalls pels quals s'escolen petits corrents que formen la capçalera de l'Anoia, fet que causa incertesa sobre el seu lloc de naixement. És una xarxa hídrica de règim molt irregular ja que va lligada a un règim climàtic mediterrani, amb màxims de primavera i tardor i mínims d'estiu i amb gran capacitat de resposta per a les precipitacions sobtades, que donen lloc a importants crescudes i riudes.

A causa de la seva continentalitat i altitud, l'altiplà calafi presenta un clima més extrem que les zones interiors de l'Anoia, que pertanyen a un clima de transició entre el mediterrani típic (barrat per la serralada Prelitoral) i la influència continental. Les precipitacions són escasses, però un xic més elevades que a la conca d'Òdena. Calaf rep uns 580 mm anuals, amb distribució molt irregular, presentant màxims de primavera i tardor i mínims d'estiu, amb secades que es poden perllongar alguns mesos. Les precipitacions en forma de neu, de caràcter feble, presenten mitjanes de quatre dies a l'any a les carenes altes. Aquesta migradesa de precipitacions s'acusa sobretot a l'estiu i dificulta l'expansió de la vinya, per això els altiplans segarrencs són sobretot cerealístics.

Les temperatures mostren grans oscil·lacions (amplitud tèrmica de 30 °C), amb mitjanes que se situen als 9,8 °C a Calaf, amb estius curts i calorosos propers als 40 °C, i hiverns llargs i molt freds que arriben als -10 °C amb glaçades freqüents (setanta dies a l'any). La contrada és especialment afectada pels vents, fet que motiva la instal·lació de molins eòlics al voltant de la Còpia de Palomes (835 m), al límit amb les veïnes unitats de la Conca d'Òdena i Rubió-Castelltallat-Pinós. El vent dominant és continental del nord-oest, fred a l'hivern i calent a l'estiu, normalment sec. El procedent del sud-oest és més temperat i portador de precipitacions. Són característiques de les calmes de tot l'altiplà calafi, per sobre dels 600 m les boires baixes, especialment les gebradores els matins d'hivern, que donen lloc a uns paisatges espectaculars, que es poden perllongar uns quants dies (deu o dotze dies seguits).

La coberta vegetal de la unitat és força minsa, particularment a causa de l'expansió històrica dels conreus a les zones més planes. Així, a la rodalia de Calaf, les formacions vegetals es redueixen a comunitats arvenses i ruderals de marges de camps i de camins. Per contra, cap al sud, el relleu afavoreix l'establiment de comunitats arbustives i arbòries. El cromatisme general és força apagat, a causa de l'eixutesa de la vegetació; les formacions arbòries i arbustives, per norma general, no són gaire esponeroses, fet que dificulta el contrast de volums i textures. Tot i així, l'estacionalitat cromàtica dels caducifolis aporta certa diversitat i contrast en la percepció.

El domini forestal de la unitat es correspon amb carrascars i rouredes de roure de fulla petita. Els carrascars amb cervina (*Rhamno-Quercion cocciferae*) són boscos baixos i oberts, de poca densitat i amb un acompanyament florístic no gaire rellevant. A banda de la carrasca (*Quercus ilex rotundifolia*), es poden trobar peus d'espina cervina (*Rhamnus saxatilis*), camedris (*Teucrium chamaedrys*), vio-

378

El relleu suau i ondulat caracteritza el paisatge dels Costers de la Segarra. Observatori del Paisatge

leta de bosc (*Viola alba*). Actualment, la distribució del carrascar a la part de llevant dels Costers de la Segarra és pràcticament nul·la. Tot i així, potencialment, es considera que és la comunitat vegetal pròpia dels plans de Calaf i dels relleus montans circumdants. Se'n poden trobar, això sí, peus aïllats de carrasca ara i adés a tota la contrada, particularment en talussos i en forma de sotabosc.

D'altra banda, cal fer referència a les rouredes de roure de fulla petita. Aquestes rouredes (*Quercion pubescenti-sessiliflorae*) troben a la contrada una de les seves millors representacions a la Catalunya central, tot i que ocupen una extensió força migrada. Les espècies pròpies de la comunitat, a banda del roure de fulla petita (*Quercus faginea*), són la ginesta d'interior (*Genista patens*), el gèum de bosc (*Geum sylvaticum*) i la peònia (*Paeonia officinalis*), així com la viola (*Viola willcommii*). També es poden trobar, de forma natural, alguns peus esparsos de pinassa (*Pinus nigra*).

Malgrat tot això, la superfície arbòria més important es compon de pinedes secundàries de pinassa (*Pinus nigra*) i de pi blanc (*Pinus halepensis*), que es desenvolupen sobre el sotabosc propi de les rouredes i dels carrascars. A la porció de llevant de la unitat, es fan especialment cap a la banda del coll d'Osà, el turó del Magre, Pujalt i l'Astor, entre altres sectors. Les superfícies arbustives també són relativament importants, a causa dels incendis forestals, la sequedat i continentalitat del clima i l'aprofitament secular del territori, que no afavoreixen el desenvolupament arbore de la vegetació. Es poden trobar brolles de bruc i màquies de garric i arçot per tota la contrada, especialment cap a Veciana, Sant Pere de Copons, la serra Mitjana i la de Cererols.

La fauna de la unitat és força cosmopolita, sobretot pel que fa a mamífers. S'hi poden trobar la guineu (*Vulpes vulpes*), el conill (*Oryctolagus cuniculus*) i la llebre (*Lepus europaeus*). Per contra, les planes cerealistes de Calaf proporcionen un hàbitat idoni per a molts ocells esteparis, de gran vàlua i singularitat en el conjunt de Catalunya, i, en conseqüència, de les Comarques Centrals. L'alosa becuda (*Chersophilus duponti*) és l'ocell més escàs i amenaçat de Catalunya; enguany només cria als secans del Segrià, tot i que històricament també ho va fer als plans de Calaf. El cruixidell (*Miliaria calandra*) és força més abundant i fàcil de veure, així com la cogullada vulgar (*Galerida cristata*), el cotoliu (*Lullula arborea*) i la terrerola (*Calandrella brachydactyla*). Entre els rapinyaires cal fer esment de l'òliba (*Tyto alba*), l'arpella (*Circus cyaneus*) i l'astor o esparver (*Circus pygargus*).

Evolució històrica del paisatge

Només es té coneixement d'un únic jaciment de l'època del Paleolític als Costers de la Segarra (Viure); el paisatge no presentava modificacions més enllà d'una ocupació puntual i ocasional d'una societat nòmada. Al Neolític la pressió antròpica tampoc no va augmentar però es van començar a establir explotacions agropecuàries (Calaf, cal Sala, cal Seuba), amb una ramaderia incipient; destaca el sepulcre megalític de les Maioles (Rubió). El paisatge va seguir natural amb taques de conreu petites i ocasionals al costat

de reduïts nuclis habitacionals a les terres més òptimes. La traça antròpica era prou feble i els jaciments s'ubicaven entorn de Calaf i els Prats de Rei, remarcant la idoneïtat de l'emplaçament així com la continuada pressió antròpica que després van patir aquests indrets.

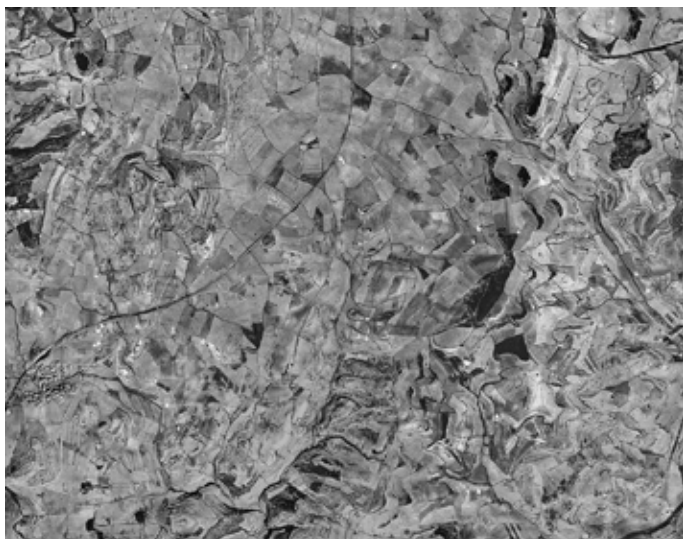
L'ocupació va augmentar amb l'edat dels metalls. Els ibers van registrar fins a una quarantena de jaciments, situats a llocs enlairats i de fàcil defensa. A l'edat del bronze es van aixecar monuments megalítics a Pujalt, Sant Martí Sesgueioles, Rubió, Veciana, Argençola i els Prats de Rei (cista megalítica dels Tres Reis). A l'època del ferro es va assentar definitivament la cultura ibera amb l'establiment de poblats estables, l'expansió dels conreus (arada) i l'establiment de camins veïnals. Hi ha assentaments a Calonge de Segarra, Pujalt, Calaf, Sant Martí Sesgueioles, Argençola, Jorba i Castellfollit de Riubregós, i destaquen especialment els dels Prats de Rei i Veciana. La vegetació autòctona fou talada per primer cop amb certa intensitat, tot i que els boscos i les formacions autòctones devien continuar dominant àmpliament.

En un jaciment arqueològic dels Prats de Rei es va localitzar una moneda ibera del segle III aC on es llegeix «síkaŕa», fet que indica el possible origen del topònim de la Segarra.

Els romans no degueren modificar les característiques del paisatge amb una població que es va estabilitzar, més enllà de la via romana de Sant Pere Desvim i les explotacions agropecuàries de Castellfollit de Riubregós, Pujalt, Calaf, Viure, Veciana i Argençola. Destaca la via que unia el Municipium Sigarrensis amb la Via Augusta a través de l'Anoia. Els establiments devien ser petits, integrats per unitats familiars, marcadament disperses i rurals i ubicades en indrets rics en aigua, idonis per a conreu de cereals de secà, vinya i hortes. Seran importants per al paisatge les retícules ortogonals de tradició romana.

Dels visigots no hi ha cap altra constància que una sepultura als Prats de Rei. Se suposa el continuïsm del paisatge romà, amb potser una tendència a la disminució de la pressió antròpica, l'abandonament d'alguns sectors i la recuperació dels matollars i alguns boscos. Els musulmans probablement controlaven les poblacions importants i van començar a fortificar indrets estratègics quan la pressió dels carolingis es va aproximar. El camí de la Segarra a Manresa degué ser utilitzat ja que era l'accés natural a les valls del Cardener i Llobregat, en poder cristià. Hi havia una despoblació generalitzada davant la incertesa; l'ocupació antròpica degué recular i l'abandó dels camps i nuclis de població més exposats va permetre recuperar els paisatges naturals, tot i que una població disseminada segurament va continuar llaurant camps i pasturant bestiar. L'únic jaciment és la necròpolis de Vilallonga (Sant Martí de Sesgueioles).

Una part de la Segarra fou dominada pels cristians de manera efímera a mitjan segle X, i vers l'any 1000 la frontera es va establir al llarg dels castells de Calonge, Dusfort, Calaf i Montfalcó Gros, amb la Manresana, Rubió, Veciana, Copons, Argençola, Jorba i Clariana de rereguarda. El 1050 tot el territori restava en mans cristianes,

L'estructura del paisatge agrari s'ha mantingut força estable en el temps (Ortofotomapes dels plans situats entre Sant Martí Segueioles i els Prats de Rei, 1946 a dalt, i 2016 a sota). ICGC

que en van iniciar la repoblació. Al darrer quart de segle es van establir comunitats de pagesos a l'est de la partió d'aigües de l'altiplà de la Segarra. Calaf va néixer al peu del castell i va concentrar la població del municipi, fet habitual a la Catalunya Nova. Els Costers de la Segarra es van anar repoblant amb el mateix esquema: Montfalcó, Argençola, Clariana, Segur, Puigdemàger i la Guàrdia Pilosa. Més endavant van sorgir petits nuclis agrupats i algun mas aïllat. A la riera del Molí es va aixecar el molí paperer dels Albarells, datat del 1113.

Així doncs, entre els segles **xi** i **xiii** els Costers de la Segarra es van anar poblant de petits nuclis aturonats, amb pobladors que es dedicaven al conreu de cereals (ordi, forment, civada, mill i espelta), vinya, ametllers, petits hortets i a una migrada ramaderia (ovelles,

gallines, cabres, algun porc o boví). L'escassetat de ferro i la reculada de la ceràmica era important i va impedir una antropització del paisatge proporcional als nous efectius. Amb tot, molts erms van passar a mantenir els conreus bàsics que han perdurat durant els segles posteriors.

Fins l'arribada de les epidèmies va existir un augment constant de població que donà pas a un incipient desenvolupament manufacturer i comercial; menestrals i mercaders serien importants a viles com Calaf, on constaven paraires entre una població obligada a créixer fora de les muralles. Del segle **xi** fins a mitjan segle **xiv** es va produir un augment de la pressió sobre el territori, traduït en una fisonomia bàsicament agrària clapejada de petits nuclis rurals, castells, campanars romànics i molins.

Al segle **xv** van reaparèixer pestes i fams a més de la fatiga demogràfica de les contínues i perllongades lleves per mantenir l'hegemonia catalana a la Mediterrània, circumstàncies que van conduir els Costers de la Segarra al mínim demogràfic històric (300 focs el 1497) amb un repartiment força irregular: Calaf es mantingué estable, però els Prats de Rei davallà. Moltes parròquies es van convertir en sufragànies i alguns petits nuclis rurals van ser abandonats. El paisatge va continuar sent predominantment agrari, però els camps menys productius s'abandonaren, i boscos, bosquines i matollars s'expandiren. Els Prats de Rei degué conèixer zones degradades urbanísticament, però siluetes de grans construccions gòtiques degueren destacar en la silueta de molts nuclis.

Amb el segle **xvi** es va deixar enrere l'edat mitjana, es van recuperar collites, i l'or americà va entrar al circuit comercial i va donar pas a una creixença dels nuclis urbans. Calaf va configurar la vila antiga a redós de les muralles, Pujalt va conèixer un notable creixement, Sant Martí de Sesgueioles va bastir el nou poble. També es van mantenir alguns petits nuclis rurals disseminats (Sant Pesseiaç, Aleny, la Guàrdia Pilosa, Conill) però altres sectors es van veure abocats al despoblament (Sant Ermengol de Solanelles) o a creixements reduïts (Veciana o els Prats de Rei). La millora agrària va augmentar les superfícies conreades, les hortes van prosperar (Sant Martí de Sesgueioles, els Prats de Rei) i la transhumància va recuperar carrerades alhora que l'activitat menestral i comercial anava a l'alça. Petits tallers i obradors es van obrir pas a la trama urbana dels nuclis més importants.

Al segle **xvii**, el bandolerisme, la Guerra dels Trenta Anys i la pesta van produir una desacceleració que es perllongà durant tot el segle, tot i que van començar a produir els primers moviments socio-culturals que donarien pas a la transformació moderna. Calaf es va convertir en un important centre cerealístic, ramader i comercial, Sant Martí Sesgueioles va viure una empenta amb els paraires, i els molins prengueren vitalitat (Molí de la Roda, a Veciana). Entrat el segle es va produir una important revifalla de l'agricultura, que va ocupar importants àrees (cereals, vinya, olivera, ametller). L'activitat ramadera va marcar una major explotació del sotabosc i el canvi en la seva composició florística. La morfologia urbana estava en canvi continu per adaptar-se a les noves necessitats.

El segle XVIII va imposar les bases de la societat moderna posant fi a les baixes demogràfiques de l'edat mitjana. La estabilitat política, el comerç amb Amèrica i els nous productes americans van revolucionar l'agricultura, potenciant antics oficis menestrals (protoindustrialització). L'augment de la demanda va afavorir la producció agrària; els conreus s'enfilaven per vessants fins aleshores improductius. El paisatge agrari va quedar clapejat de petits nuclis rurals compactes i aturonats amb un cromatisme regulat pels cicles vegetatius.

Al segle XIX les guerres napoleòniques i carlines marquen un retrocés que es va recuperar a partir de mitjans de segle, assolint-se la màxima població (més de cinc mil habitants el 1887), moment a partir del qual va començar una davallada. Es van fer importants aportacions a la configuració urbanística de poblacions com Calaf, amb l'explotació minera, l'arribada del ferrocarril (1861), la indústria tèxtil i la terrissaire. El paisatge es va omplir de naus, xemeneies i tallers, però el paisatge agrari també estava en el seu màxim històric, els cereals s'havien escampat arreu i la vinya va arribar al seu màxim (1850) coincidint amb la fil·loxera a França.

El segle XX va continuar amb la decadència de finals del segle XIX; la industrialització, l'emigració a ciutat, la fil·loxera i l'absentisme van ser causes del declivi rural. La crisi de la fil·loxera va marcar un canvi en el paisatge: es va substituir la vinya pel cereal, i la ramaderia d'autoconsum pel bestiar estabulat, que es va convertir en l'activitat rural principal. Altres elements van ser les explotacions mineres (Veciana, Argençola, Calonge de Segarra, Sant Pere Sallavinera, la Guàrdia Pilosa), les pedreres (Argençola, Veciana, Calonge de Segarra) i les explotacions d'argiles (Calaf, Calonge de Segarra). El segle XXI mostra una tendència demogràfica ascendent, en part per les segones residències, motor econòmic important; s'han restaurat cases (Sant Pere Sallavinera, Pujalt, l'Astor, Veciana, Segur, Durban, Albarells, Porquerisses) i s'ha potenciat el turisme rural, però les dades de població activa observen una continuada recessió del sector primari.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El sector oriental dels Costers de la Segarra, que pertany a l'àmbit de les Comarques Centrals, representa gairebé la meitat del total de la unitat (46%), que segueix a l'àmbit de les Terres de Ponent. Correspon a un altiplà situat a uns 700 m d'altitud, on dominen els conreus de secà, els masos escampats i petits nuclis de població ben distribuïts, i on destaca, al nord, la població de Calaf, que acull la major part de població del sector.

Els elements naturals presenten en aquest sector una vegetació que ocupa un 37%, molt més que a la resta de la unitat. Està representada per matollars de plantes aromàtiques i fenassars a les zones més seques. Les pinedes, en general de tipus secundari, són de pinassa i són els boscos majoritaris, seguits de les rouredes seques, més abundants que en el sector occidental de la unitat, i els alzinars que ocupen petites zones marginals. Aquesta vegetació, en general de fulles adaptades a la sequedat i al fred, enduri-

des, lluent i de colors foscos, crea amb les tonalitats dels sòls –grisoses, blanquinoses o vermelloses– un paisatge que transmet el caràcter continental de la contrada, de climes contrastats entre les estacions i amb freqüents boires, a vegades gebradores. El relleu en forma de costers mostra els suaus pendents quasi desproveïts de vegetació o amb matollars escadussers a causa de l'erosió.

No obstant això, el clima mediterrani amb pinzellades continentals suposa un estiu força sec i prolongat que, juntament amb l'abundant presència de brolles i herbassars (força combustibles), constitueixen una amenaça pel risc d'incendi durant els mesos més càlids.

Els conreus predominen en aquesta unitat –prop del 60% de la seva superfície–; la majoria són camps de secà, de blat i ordi en general. Hi ha també un petit percentatge de conreus de regadiu, generalment zones d'horta properes als nuclis de pobles, i també s'hi troben fruiters de secà, oliveres i ametllers. Aquests fruiters tan mediterranis estan moltes vegades a les vores dels camps sobre feixes amb murs de pedra seca antigament dedicades a la vinya que mantenen els marges dels suaus pendents i retenen l'aigua de les pluges. Cal destacar la ramaderia present en aquest territori, actualment estabulada.

L'evolució del sector agropecuari és difícil de predir. Els conreus de secà són prou extensos i encara suposen un motor econòmic important, així com un dels agents actius modeladors del paisatge. És un típic paisatge de camps oberts, propi de les zones de conreus herbacis. Les granges i masos estan disseminats uniformement per tota la unitat, tot i que en menor densitat que en altres zones de la geografia catalana. Queden restes importants d'espais utilitzats tradicionalment com eres i pallisses i murs de pedra seca.

Hi ha set nuclis de població, dels quals Calaf, al nord de la unitat destaca respecte a la resta de poblacions que presenten una po-

Petits nuclis urbans com el de Fortesa, a Sant Pere Sallavinera, s'escampen pels Costers de la Segarra. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Diputació de Barcelona)

382

Bòbila a Calaf, i al fons el parc eòlic de Rubió al límit amb la Conca d'Òdena. Observatori del Paisatge

blació disseminada amb nuclis reduïts. Alguns d'aquests tenen un gran valor històric i monumental com el de Prats de Rei on actualment hi ha el Consorci de Promoció de l'Alta Anoia.

Les poblacions s'estructuren en nuclis compactes i amb elements destacats de l'època medieval com muralles, torres i castells. En aquest sentit, la ciutat de Calaf es converteix en el principal nus de comunicació de la unitat. No obstant això, la resta de nuclis es distribueixen de manera homogènia pel territori. Tot i existir un cert nombre de nuclis de població ben definits que vertebraven l'espai, es pot considerar que la unitat presenta un hàbitat dispers organitzat a l'entorn de masos tradicionals encara en actiu que, de mica en mica, compensen les activitats agropecuàries amb d'altres de destinades a serveis, com ara el turisme rural i la gastronomia.

El principal nucli, Calaf, és un nus de comunicacions en què s'encreuen els eixos principals: la C-1412, eix nord-oest sud-est, que va d'Igualada a la Seu d'Urgell, i la C-25, l'Eix Transversal. Disposa també de carreteres comarcals i locals que uneixen les diferents poblacions entre elles, amb Calaf i també amb Igualada, situada al sud de la unitat. La via del tren passa per Calaf provinent de Manresa en direcció a Lleida.

D'altra banda, també cal pensar que les vies de comunicacions actuals, juntament amb la disponibilitat de sòl, poden suposar un creixement de les àrees industrials. No obstant això, si es vol con-

servar el caire rural de la unitat, i a la vegada utilitzar la implantació de nous focus industrials, com a motors econòmics, caldrà una gestió integral i acurada del territori.

En aquesta unitat hi ha quatre parcs eòlics: el de l'Alta Anoia, situat entre el municipis de Pujalt, Veciana, els Prats de Rei i Calonge de Segarra; el del turó del Magre, entre Pujalt, Veciana, Copons, Argençola i Sant Guim de Freixenet; el de Veciana, al municipi del mateix nom, i el de Pujalt, entre Pujalt, Veciana i els Prats de Rei. La producció de noves energies és convenient, malgrat que caldria desenvolupar estratègies per aconseguir que el seu impacte visual no sigui tan gran. Cal una gestió acurada d'aquests elements, que poden trencar l'harmonia rural d'aquest paisatge.

Expressió artística del paisatge

A la unitat dels Costers de la Segarra, l'horitzontalitat aparent del paisatge i la percepció dominant d'austeritat i calma han propiciat manifestacions literàries que transmeten els seus grans valors. Hi ha descripcions geogràfiques emblemàtiques que s'hi apropren amb precisió, com la de Pau Vila:

«La Segarra és una terra accidentada solcada per valletes mediocres; mediocres com els tossals allargassats que les separen.

Quan la resseguiu amb atenció se us presenta als ulls un terreny ondulat per l'alternança de les canals i comalades; de fet, però, no hi ha cap curvatura de superfície. Les sinuositats del relleu són purament i simplement els solcs oberts per les aigües en enfonsar-se en les capes calcàries i arenoses d'una estratificació que conserva gairebé sempre l'horitzontalitat. Per això arreu predominen les siluetes rectilínies [...], la regularitat de l'estructura topogràfica ve accentuada encara per la catifa vegetal que cobreix les terres amb gran uniformitat. Comença en la calma calafina amb les graneres (blat, ordi, civada).» (Vila, 1963).

A la mateixa època que Pau Vila va escriure les seves visions geogràfiques, Anicet Villar de Serchs divulgava amb voluntat pedagògica un text titulat «Paisatge segarrenc», on enalteix les característiques del paisatge i els sentiments que transmet:

«Tenim davant una gran plana tota abonyegada amb geps més o menys arrodonits, extens horitzó, clara llum, terra eixuta sense entrebancs, reialme del silenci i la monotonia, sensació de solitud, estímuls per a volar [...] és terra veritable [...] massissa i sòbria, lleugerament vestida i cruament encarada amb el sol i els vents, amb la neu i la boira, les quals, per bé que no massa sovint, també la visiten.» (Villar de Serchs, 1934).

Altres textos, també descriptius deriven vers terrenys més perceptius, com fa Josep Pla en parlar del paisatge de la unitat:

«El paisatge hi és clar atenuat, amb una coloració una mica esmortida [...] Els panorames sobre l'aspre, sobretot els que es poden contemplar des de l'altiplà de Calaf [...] tenen horitzons dilatats d'una gran bellesa, i, en dies clars, d'aire sec, una qualitat cristal·lina, com una incisió sobre un vidre verdosenc, molt tènue, gairebé trencadís, com un record flotant sobre un somni vague.» (Pla, 1971).

En un article recent titulat «Blat, castells i perdiu», Narcís Comadira fa una lloança des d'una perspectiva personal i sensorial del paisatge estiuec de la unitat, amb expressions poètiques:

Pintura de Sant Pere Sallavinera, obra d'Ernest Descals Pujol

«Queda com perduda enmig de Catalunya, la Segarra. Solitària, poc visitada. Austera, sòlida, de colors calents i perfums aspres. De colors calents en el meu record, és clar, perquè els daurats i terrosos dels blats madurs i dels rostolls dels blats segats i dels ocres i sienes dels camps llaurats a punt de sembrar, bé han estat verds tendres a la primavera i bé han estat enfarinats a l'hivern quan el gebre els ha cobert. Però jo, totes les vegades que hi he estat, poques, massa poques, perquè és una terra que se't posa al cor, sempre ha estat a l'estiu... El gra amuntegat fa una olor especial, olor de plenitud. És una olor de calma, també. És la calma de després de segar i de batre.» (Comadira, 2010).

A la lletra de cançons populars, els elements identificadors del paisatge també hi són sovint cantats. A la unitat hi ha alguns exemples ben recents, com la sardana «Calaf estima, canta i dansa», escrita el gener de 2010 per Joan Borràs Miserachs:

«Si és Calaf vila famosa
dels dissabtes, pel mercat,
pels nadius la més famosa,
el bressol més estimat.

Per fruitar, plançó de parra
arrelava a l'Altiplà,
on l'Anoia i la Segarra
comparteixen el lllandar.
A l'hivern, fred, boira i gebre
hi feinegen de valent
conformant-ne bell pessebre,
dels autèntics, i vivent.
[...]

Ben plantat, de bona raça,
campanar esvelt i altiu
fa sentir a hom qui passa
ja de lluny, son atractiu.

Per damunt de la boirada
esdevé el pal major
de la nau, de la ramada:
vigilant fidel a bord.»
(Miserachs, 2010)

L'intel·lectual i polifacètic artista català Alexandre de Riquer, una de les figures més importants del Modernisme a Catalunya, va néixer a Calaf el 1856, concretament al Mas de Bassols: «Vivíem en una masia grandiosa que encara es recordava de quan havia estat castell, tota voltada d'hortes, la riera un xic més avall, el molí a la dreta, i després boscos i vinyes».

En un dels seus sonets, «El sembrador», fa un cant rural a la seva terra:

«Sembla que ja agabelli amb la braçada
ampla de gest, de dret a dret seguint.

Alçat el cap i fixa la mirada,
arreu escampa la llavor, esbargint
la gestació de la vinenta anyada:
el pa de casa; i si el goreig és prim,
confiat espera d'hivernal ruixim,
bon sementer, fructífera sembrada.»

(Riquer, 1913)

Valors en el paisatge

Els principals valors naturals i ecològics de la unitat es fan palesos amb la fauna associada als conreus extensius de cereals de secà, com ara l'esperver o l'arpella, rapinyaires altament amenaçats. Des del punt de vista administratiu, cal indicar l'existència de l'espai PEIN de Carbassí, als termes d'Argençola i Montmaneu, així com una petita porció de l'espai Valls del Sió-Llobregós, a la banda nord de la unitat. Cap a la banda de Copons es troba el gorg Salat, una zona humida reconeguda per la Generalitat que acull petites clapes d'albereda, bogars i jonqueres.

384

Tanmateix, una part dels Costers de la Segarra forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

La suau morfologia dels Costers de la Segarra aporta uns valors estètics particulars constituïts per un conjunt de plataformes sorgides de l'erosió diferencial i estructurades al voltant de l'altiplà de Calaf i que continuen suaument cap a la plana segarrenca de què formen part. Aquesta està formada per uns relleus suaus incidits per la xarxa hídrica, i que l'antiga presència humana ha transformat des de ben antic, generant unes formes amables que formen un paisatge de clar predomini agrícola on s'alternen majoritàriament els conreus herbacis de secà a les planes i altiplans i de bosc mediterrani en les elevacions que separen les planes i les serralades que l'envolten.

Malgrat tenir poques zones de protecció especial, el seu valor paisatgístic deriva del patró agroforestal de fons de valls molt característic, configurat al llarg de segles d'intervenció humana i en el qual s'alternen les parcel·les de conreu amb les masses de bosc i alguns municipis com els Prats de Rei.

Aquest patró conté una seqüència d'usos del sòl que varia segons els pendents i la qualitat del sòl: als punts més baixos, al fons de la vall, se situen els usos agrícoles, sempre conreus herbacis de secà; més amunt, als vessants, encara es poden percebre les terrasses de cultius actualment abandonades i colonitzades per vegetació; i, finalment, a les cotes més altes, els protagonistes són les masses lineals de pinedes.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central esmentat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic i miner.

L'antiga presència humana en aquestes contrades aporta uns valors històrics materialitzats en el reguitzell de vestigis que ens han arribat de les diferents èpoques, i que abasten des del Neolític fins avui dia.

De l'època romana han quedat diverses restes; el nucli més important és l'anomenat Municipium Sigarrensis (els Prats de Rei) que resta com la vila més important de l'època, alguns d'aquests vestigis són exposats al museu local Josep Castellà. Cal destacar que disposava d'una via que enllaçava directament amb la Via Augusta a través de la vall de l'Anoia.

Dels segles XI al XIII daten un gran nombre de castells i torres de defensa, en diferents estats de conservació, entre els quals destaquen el castell de Calaf, del segle XI (parcialment conservat), el de Mirambell (XI), del qual es conserva part d'alguns murs, i la casa fortificada de Castelltort, ambdós al terme de Calonge de Segarra.

El castell de Boixadors, bastit entre els segles X-XII, és un conjunt que conserva una part de les dependències, una torre circular de tres plantes i part de la muralla (en procés de restauració). Està enlairat sobre el cim dominant de la serra de Montaner i el seu perfil destaca sobre el paisatge al municipi de Sant Pere de Sallavinera.

D'altres castells només queden alguns vestigis, tal com passa amb els de Clariana, Rocamora i Argençola en aquest municipi, o els de Montfalcó i Segur al terme de Veciana. Els castells de Montesquiú (Astor), de la Guàrdia Pilosa i de la Mota pertanyen al municipi de Pujalt –aquest últim situat al mateix nucli del poble.

S'han de destacar també les torres de guaita, com la Manresana als Prats de Rei o la torre de Contrast al municipi d'Argençola.

A part de les edificacions de tipus militar que donen origen a algunes de les poblacions, podem destacar també els que podríem agrupar sota l'epígraf d'arquitectura civil, en què destaquen alguns conjunts o nuclis urbans, com els de Sant Pere de l'Arç i Mirambell, al terme de Calonge de Segarra. A Argençola destaquen les masies de Cal Soler (XIII-XV que conserva elements gòtics, i Cal Solé Marlota, al nucli de Clariana (XVI-XVII), amb un portal adovellat.

També destaquen els centres històrics de Calaf, Pujalt, Sant Pere Sallavinera i els Prats de Rei, així com els conjunts urbans de Conill (XVI-XVII), l'Astor, Can Pou (amb restes gòtiques), Can Carulla i la Guàrdia Pilosa.

En aquesta unitat, fruit de la seva llarga tradició de poblament, els elements que formen el testimoni d'uns valors religiosos són nombrosos. Els més antics són els dòlmens, dels quals hi ha dos exemples magnífics al terme de Rubió: els dòlmens de les Maioles i dels Tres Reis, o el megàlit dels Plans de Ferran a Argençola, tots ells datats vers el segon mil·lenni aC.

Església parroquial de Sant Jaume de Calaf. Observatori del Paisatge

No obstant això, els principals testimonis d'aquests valors religiosos són la munió d'esglésies i ermites repartides per tot el territori, en diferents graus de conservació. Moltes d'elles han sofert modificacions de la seva forma original en el transcurs del temps.

Una menció especial mereixen les esteles funeràries de la Guàrdia Pilosa, en forma de disc i ornamentades amb diversos elements, creus, motius geomètrics, etc. (assenyalaven les capçaleres de les tombes), de les quals es conserven uns magnífics exemplars.

Els principals valors productius d'aquesta unitat estan lligats a les activitats agrícoles tradicionals: més del 86% de la superfície està ocupada per la vegetació, siguin conreus (59%), prats i herbassars (22,%) o boscos (13%), a excepció d'algunes activitats relacionades amb la mineria, com les guixeres d'Argençola, les argiles de Sant Pere de Sallavenera i la ceràmica (argiles de Calaf).

Aquesta estructura rural de la unitat té un valor productiu complementari amb el desenvolupament del turisme familiar que cerca el contacte amb la natura a les cases rurals, de les quals existeixen exemples en diversos indrets de la unitat (l'Astor, Jorba, la Guàrdia Pilosa, Pujalt, etc.).

També suposa un valor productiu, que encara pot anar en augment, el turisme de caire cultural, que es basa en l'important llegat monumental, com són els castells, esglésies, jaciments arqueolò-

gics, monuments megalítics i alguns conjunts urbans que són una font d'atracció de visitants.

Els darrers anys, el Consell Comarcal està promocionant l'abundant i divers patrimoni vinculat als castells, sota la marca «Anoia, terra de castells», fet que pot significar el reforç dels valors socials i productius d'aquest paisatge casteller.

En relació amb els valors simbòlics, en aquesta unitat cal considerar aquells que estan lligats a les tradicions generalment expressades en les festes majors i als patrons de les viles. La tradició de més anomenada d'aquestes contrades és el mercat dels dissabtes que se celebra des de 1226 a Calaf i que ha derivat en la popular frase feta «sembla el mercat de Calaf», expressió que denota desordre, desorganització i desacord.

Destaca també el lligam que manté Copons amb la remembrança –a través de diverses manifestacions– de l'ofici dels traginers, activitat que durant el segle XVIII va ser característica de la vila i a la qual han dedicat un monument.

També es poden incloure els diferents aplecs, originalment de tipus religiós, que han esdevingut una forma de trobada de la població, com el de Sant Sebastià de Calaf, que té el seu origen en la construcció de l'ermita en agraïment per haver deslliurat la població de la pesta negra del segle XVI.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les rutes més transitades són l'A-2, que creua pel sud de la unitat, i la C-25 o Eix Transversal, que travessa la unitat d'est a oest des de Pujalt, població que també és la porta d'entrada d'aquesta via a l'àmbit de les Comarques Centrals, fins a Sant Pere Sallavinera. En aquest tram es poden observar els camps de cereals, el nucli de Calaf, la seva zona industrial i les serres veïnes cobertes de pins. Una altra ruta d'accés és la carretera C-1412a, que surt de l'N-II i per Copons segueix cap al nord, entre serres i revolts fins a Sant Pere del Vim, a l'altiplà. D'allí continua creuant els extensos camps de secà pels Prats de Rei i Calaf. Les vistes des d'aquesta via ofereixen principalment un mosaic d'estrets boscos de pins i extenses terres conreades de cereals i alguns nuclis agrupats.

Altres carreteres secundàries interessants de seguir són la dels Prats de Rei a Igualada per les Maioles (BV-1031), ja que passa a prop del mirador prioritari de la torre de la Manresana, i deixa l'altiplà per pujar cap a un altre mirador, el de la Còpia de Palomes, a la serra de Rubió, amb bones panoràmiques sobre els Costers de la Segarra. També és força interessant agafar la carretera de Copons a Veciana remuntant la riera per una estreta vall arbrada. Al final de la via i ja en l'altiplà, es pot optar per anar a Segur, Sant Martí de Sesgueioles i Calaf, o bé pel cantó oposat anar a l'Astor i Pujalt o a Sant Guim de Freixenet per paisatges similars de camps de conreu de secà i franges de boscos.

Per tal de conèixer la unitat es pot practicar senderisme i BTT. Una ruta senyalitzada és el GR-7, que passa pel mirador prioritari del castell de Boixadors i baixa pels boscos de pins a Sant Pere Sallavinera i Seguers, a l'extens altiplà de Llavina i la Fortesa, on dominen els camps de secà de blat, ordi i colza amb franges de bosc d'alzines i roures. Altres rutes més curtes, a l'entorn de poblacions, posen a l'abast atractius paisatgístics i culturals, com pot ser iniciar una ruta a Copons, remuntant la boscosa vall de la riera Gran, on es pot contemplar i gaudir el gorg de Nafre, visitar el Molí de la Roda, i a la vora, el naixement del riu Anoia. Seguir cap a l'altiplà per Sant Martí Sesgueioles i tornar per les ermites de Sant Valentí de Vilallonga i Sant Ermengol, i deixar novament l'altiplà anant al sud per la carena de les Viudes i la serra de Cal Queta, sempre per dalt la carena.

Entre els principals miradors de la unitat destaca a l'extrem nord-est el castell de Boixadors (848 m), mirador prioritari molt proper a la divisòria entre l'Anoia, el Bages i el Solsonès, que ofereix vistes a les serres de Comiols i Pinós al nord, de Castelltallat a l'est, de l'altiplà de Calaf i la serra de Rubió al sud i Montserrat al sud-est. Una mica més avall trobem la torre de la Manresana (666 m), l'altre mirador prioritari de la unitat, amb vistes properes als Prats de Rei i el seu entorn.

Altres miradors locals són el santuari de la Mare de Déu de Puig del Ram (737 m) , al poble de Segur, amb vistes a gairebé tot l'altiplà conreat i als boscos de les serres solcades per la riera Gran i la de Veciana; el turó de Ferrera (769 m), que també presenta vistes a

386

Mirador del turó de Sant Sebastià, prop de Calaf. Observatori del Paisatge

l'altiplà per damunt de Sant Martí Sesgueioles, i l'ermita de Sant Sebastià (765 m), mirador molt proper al nucli de Calaf.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Manca de valoració del paisatge rural tradicional de secà.
- A la unitat, les explotacions ramaderes avícoles i porcines, per la poca vinculació d'aquestes construccions al lloc i la dispersió, afavoreixen la periurbanització de l'espai obert que devalua els valors del mosaic agroforestal de secà.
- L'existència d'àrees afectades per activitats extractives devalua els valors del paisatge sobretot en els casos en què no s'hagi aplicat un programa de restauració, però, també, en aquells en què la restitució del relleu no sigui l'adequada o on no s'hagin fet els treballs de manteniment de la vegetació plantada i de control de l'erosió.

Amenaces

- La unitat presenta cert potencial per acollir usos logístics, a causa de la gran disponibilitat de sòl i la facilitat de comunicació amb l'Eix Transversal i l'A-2. Cal ser molt prudent a l'hora de localitzar aquest tipus d'aprofitaments, procurant una bona ubicació i una instal·lació integrada i proporcionada.
- El risc d'incendi pot augmentar amb l'abandonament dels conreus i la recuperació de la vegetació forestal.
- La pràctica desaparició de ramats d'oví i cabrum, que han pasturat els altiplans segarrencs, comporta la pèrdua de part dels seus valors paisatgístics i ecològics.
- La concentració parcel·lària implica una pèrdua potencial del valor patrimonial del paisatge de la unitat, especialment del petit patrimoni agrícola, com els murs i barraques de pedra seca. S'haurien de mirar de preservar.
- El conjunt d'elements associats als parcs edílics, com ara els camins d'accés, les plataformes de muntatge, la subestació transformadora, l'edifici de control, les línies de distribució interiors i d'evacuació, o els tancaments, si no es minimitzen al màxim poden afectar de manera notable la imatge del paisatge dels Costers de la Segarra.

Fortaleses

- Els Costers de la Segarra presenten una estructura territorial harmònica i ben cohesionada. Els trets físics del territori ajuden a donar identitat a aquests territoris.

- La contrada és representativa per excel·lència del paisatge de secà de la Catalunya interior. Cal valorar aquesta representativitat de manera especial, particularment si es contempla la disminució que aquests espais han patit els darrers anys.
- Murs i construccions de pedra seca que constitueixen per si mateixos un exemple clar de construccions tradicionals per a l'agricultura de gran interès.
- La profunditat històrica i la densitat d'edificacions religioses d'aquesta zona són molt elevades. Es caracteritza per un gran nombre de castells, torres de guaita i edificacions religioses, la majoria ben conservats. Com que estan situats en turonets per poder dominar el màxim de territori, constitueixen excel·lents miradors que cal potenciar.
- Presència d'una extensa xarxa de camins i de nombrosos miradors que permeten contemplar àmplies panoràmiques sobre els diferents paisatges de les Comarques Centrals. Els camins de ronda tenen un paper importantíssim, ja que han esdevingut unes vies excepcionals per a la contemplació i gaudi dels diversos i variats paisatges costaners.

Oportunitats

- La presència del Consorci per a la Promoció de l'Alta Anoia, als Prats de Rei, suposa una oportunitat per posar en alça els valors d'aquest paisatge de secà.
- Existència de grans superfícies ocupades per conreus de caràcter extensiu. Les Comarques Centrals són una de les principals reserves de paisatges rurals tradicionals de Catalunya.
- Existència de la pràctica de l'excursionisme, la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el paisatge associades al turisme esportiu i de natura. Aquesta és una modalitat d'activitats de lleure que incideixen positivament en el manteniment de la xarxa de senders i camins i que, a la vegada, són una manera respectuosa d'aproximació al paisatge.
- La política agrària comuna (PAC) pot ser entesa com un mecanisme per renovar i ajustar estructures agràries obsoletes o sobredimensionades, poc adequades al territori i les necessitats actuals.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- **OQP1.** Un paisatge de relleu lleugerament ondulat i d'amplis horitzons fruit d'un conjunt de plataformes estructurals conseqüència de l'erosió diferencial, que permet el gaudi d'àmplies vistes, preservat.

- OQP2.** Un paisatge vegetal arbustiu, dominat per diferents tipus de brolles sota les pinedes, amb clapes d'alzinars i rouredes seques situades a zones marginals testimonis de la vegetació natural d'aquest territori, mantingut.
- OQP3.** Un paisatge rural viu i harmoniós, caracteritzat per un mosaic agroforestal de conreus de secà, cereals i fruiters, bosquines de pi, alzina, roure i matollars mediterranis, preservat per la seva funció estructuradora del paisatge, i on es potencii la diversitat i la productivitat agrària i ramadera.
- OQP4.** Uns nuclis compactes que agrupen gran part de la població ben ordenats en un paisatge de camps oberts propi de les zones de conreus de secà.
- OQP5.** Uns parcs eòlics ben planificats i inserits en el paisatge en relació amb els seus elements configuradors.
- OQP6.** Unes infraestructures lineals que travessen la unitat, entres les quals destaquen l'Eix Transversal, l'eix Igualada – la Seu d'Urgell i el ferrocarril de Manresa a Lleida, integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.
- OQP7.** Un patrimoni històric medieval i rural (masies, ermites, esglésies, torres de guaita, castells, muralles) valorat i vinculat amb el paisatge s'ubiquen.
- OQP8.** Un sistema d'itineraris i miradors (castell de Boixadors, Còpia de Palomes, torre de la Manresana, etc.) que emfatitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos del paisatge dels Costers de la Segarra.

388

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Mantenir les construccions i les estructures de pedra seca (cabanes, murs) així com la vegetació arbòria associada (fruiters, ametllers).
- Protegir l'elevat llegat històric, principalment les nombroses torres de guaita i castells.
- Protegir els amplis horitzons visuals d'aquests paisatges agraris de secà de qualsevol element que els pugui distorsionar.
- Mantenir nets els cursos fluvials ja que el seu règim irregular pot presentar importants crescudes i riuades.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Gestionar adequadament els boscos naturals residuals de roureda seca i alzinars i deixar que les pinedes secundàries minvin per tal de potenciar la vegetació natural i reduir el risc d'incendi forestal.

- Potenciar i mantenir les reduïdes zones d'horta al voltant de les poblacions i dels cursos dels rius. Garantir una correcta inserció en el lloc i evitar l'ús de materials impropis i poc harmònics amb l'entorn en les casetes d'eines, les tanques i altres instal·lacions. *La Guia d'integració paisatgística: Horts urbans i periurbans*, editada per l'anterior Direcció General d'Arquitectura i Paisatge de l'actual Departament de Territori i Sostenibilitat, proporciona criteris i mesures per a una ordenació adequada d'aquests elements.
- Afavorir el manteniment i la nova plantació d'arbres fruiters a les vores dels marges per mantenir l'estructura del mosaic agrícola de secà que configura la unitat, de gran valor estètic.
- Restaurar les àrees afectades per activitats extractives, i, en el cas de les bòbiles, promocionar aquest tipus d'indústria amb productes de qualitat i artesanía local.
- Elaborar un catàleg dels elements patrimonials com els castells o les torres de defensa on se'n defineixi l'estat de conservació i s'estableixin les mesures necessàries per mantenir-los.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la configuració compacta dels assentaments urbans, tant dels petits nuclis com de la ciutat de Calaf, per tal de no desdibuixar els límits entre els espais urbans i els rurals.
- Regular amb paràmetres la implantació de noves construccions aïllades, i també en la reconstrucció i rehabilitació de les preexistents amb valor o en desús, amb la finalitat d'assegurar un nivell de coherència adequat amb els elements estructuradors del lloc.
- Mantenir i millorar la xarxa viària secundària que comunica els petits nuclis i les masies aïllades.
- Procurar la integració al paisatge dels corredors d'infraestructures com l'A-2, la C-25, l'eix ferroviari i línies elèctriques, de manera que noves construccions lligades a la seva existència no alterin la naturalesa pròpiament rural de la unitat.
- Ordenar els accessos a la ciutat de Calaf on s'acumulen les àrees industrials i comercials.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu, amb bicicleta o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Sant Sebastià, el santuari de la Mare de Déu de Puig del Ram, la Còpia de Palomes, la torre de la Manresana i el castell de Boixadors; dels itineraris motoritzats de la C-25, A-2, C-1412a, BV-1001, BV-1031, B-300 i BV-3002, i dels itineraris no motoritzats GR-171 i GR-7. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

10. Guilleries

Comarca:

Osona i la Selva.

Superfície:

56.705 ha (17.071 ha corresponen a les Comarques Centrals i 39.634 ha a les Comarques Gironines).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Espinelves, Folgueroles, les Masies de Roda, Rupit i Pruit, Sant Julià de Vilatorrada, Sant Sadurn d'Osormort, Seva, Taradell, Tavèrnoles, Viladrau i Vilanova de Sau. També inclou Amer, Anglès, Arbúcies, Brunyola, Fogars de la Selva, Hostalric, la Celler de Ter, Massanes, Osor, Riudarenes, Sant Feliu de Buixalleu, San Hilari Sacalm, Sant Julià de Llor i Bonmatí, Santa Coloma de Farners i Susqueda, a les Comarques Gironines.

390

*Els cingles de Tavertet i el pantà de Sau són uns dels elements paisatgístics més identificatius de la unitat de paisatge.
Paisatgesverticals.cat*

Trets distintius

- Relleu de muntanya baixa i mitjana modelat bàsicament en materials granítics.
- Predomini gairebé absolut de les cobertes forestals, amb boscos d'alzines i suros al sector meridional, alzinars, rouredes i altres boscos caducifolis al septentrional.
- Plantacions d'espècies forestals amb aprofitaments industrials (pollancre, plàtans, pi de Monterrei, etc.), molt aparents en el paisatge. També destaca l'explotació del castanyer.
- Grans embassaments de Sau, Susqueda i el Pasteral, que caracteritzen el paisatge del sector limítrof entre les Guilleries i el Collsacabra.
- L'Eix Transversal creua les Guilleries pel bell mig per mitjà de tot un conjunt de viaductes i túnels.
- La riera Major travessa la unitat de nord a sud, i apareixen fonts, rierols i basses arreu.
- Els nuclis de població són de poca dimensió, per bé que les urbanitzacions residencials, tot i ser localitzades, tenen certa importància.
- El mas és la unitat d'explotació rural tradicional; existència de grans explotacions, disperses però amb elevat llegat històric i patrimonial.
- Els espais naturals, sobretot de la coberta forestal extensa i en bon estat de conservació que abasta la majoria de superfície de les Guilleries.
- Els valors estètics del paisatge sobretot pel que fa al contrast estacional de formes, textures i colors, principalment dels boscos caducifolis.
- El valor simbòlic i identitari dels paisatges de les Guilleries relacionats amb les activitats dels bandolers dels segles XVI i XVII i de les llegendes sobre bruixes.
- El conreu i la comercialització de l'avet: avet de Mas Joan i Fira de l'Avet d'Espinelves.

Mirador

— Itinerari motoritzat

01 Espinelves - Pujalt

— Itinerari no motoritzat

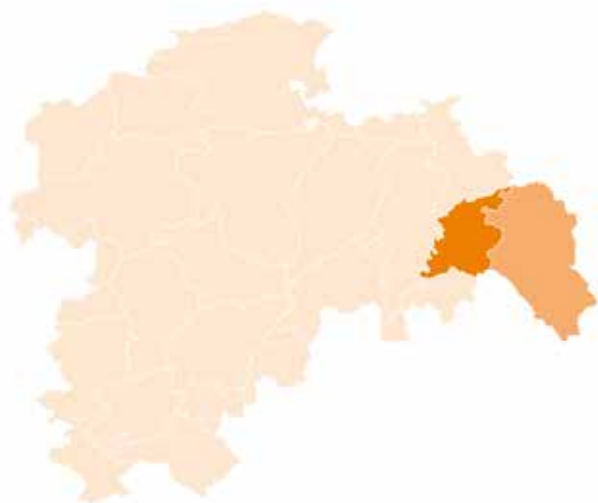
34 Coll Sabastida - Can Brull

47 la Farga de Bebié - Pantà de Sau

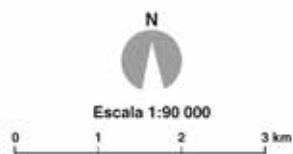
49 Camí Oliba

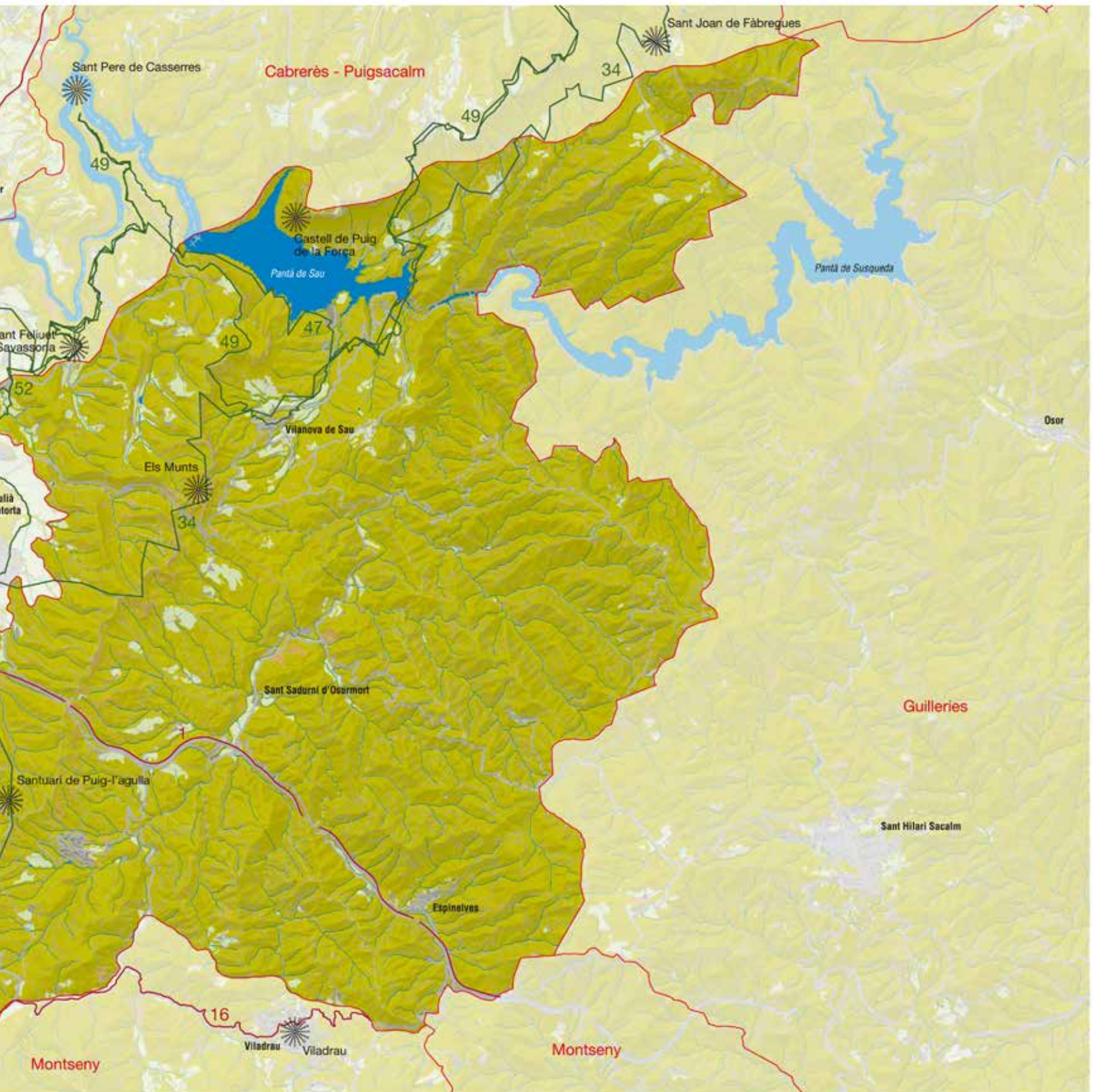
52 Vic - Sant Pere de Casserres

54 Sender de Taradell

392

Elements naturals del paisatge

El paisatge de les Guilleries, que té continuïtat a l'àmbit territorial de les Comarques Gironines, forma part de l'extrem septentrional de la serralada Prelitoral Catalana, ja en contacte amb la serralada Transversal. Constitueix un espai de transició entre la regió mediterrània, que penetra des de la depressió de la Selva i de la vall del Ter, i la regió eurosiberiana que apareix en els punts més alts, entre els 1.000 i 1.200 m d'altitud. Es tracta d'una regió eminentment muntanyosa i de complexa orografia constituïda bàsicament per un massís granític, de tons foscos i cobert per una massa forestal extensa i densa.

Al sud les Guilleries són separades del Montseny per la vall d'Arbúcies, a ponent, un coster la separa de la plana de Vic, part de la qual és ocupada per l'espai natural de Savassona amb unes cingleres escarpades al llarg de tot el vessant est i nord, mentre el descens d'aquests cingles vers ponent, cap a la plana de Vic, és més suau i no tan accidentat. A llevant, les Guilleries limiten amb la plana de la Selva, i al nord, amb els cingles del Collsacabra, des de la gorja de Casserres fins a prop del riu Brugent.

Geològicament és un massís paleozoic sobre el qual es va formar un peneplà, damunt el granit i les pissarres paleozoïques i que es pot reconstruir gràcies a les restes que apareixen, com són les planes de les parts més altes, denominades en aquestes contrades «calma». Es tracta d'extenses superfícies d'erosió amb molt desnivell, normalment sense bosc i separades entre elles per valls estretes i profundes: calma de Sant Hilari Sacalm, Sant Martí Sacalm, etc. Entre l'embassament de Sau i la conca occidental de la riera Major s'aixequen unes importants cingleres de materials sedimentaris més joves de composició i origen idèntics als cingles de Collsacabra, amb els quals formen la mateixa unitat geològica. Els materials dominants en conjunt són llicorelles amb granits, esquists i gneis.

Morfològicament es tracta d'una gran superfície d'erosió, lleugerament inclinada cap a ponent, de relleu erosionat fluvialment que ha modelat formes suaus, compactes i de perfil arrodonit, amb nombrosos turons, sense cims gaire destacats i on la major part del territori es troba entre els 800 i 1.000 m d'altitud, i els pendents entre el 30 i el 50% són els que més hi abunden.

Hidrogràficament, les Guilleries pertanyen bàsicament a la conca del Ter, que travessa el sector superior de la unitat encaixat en una

394

Diverses formacions vegetals a les Guilleries. Observatori del Paisatge

gorja estreta i sinuosa, amb una xarxa tributària que forma valls joves i escalonades a conseqüència de l'erosió tant fluvial com dels vessants, on destaca a la part osonenca la riera Major. El fort encaixament del Ter sobre el paisatge ve motivat per la seva implantació prèvia al buidatge de la plana de Vic, per on fa l'entrada, i per la posterior elevació de les Guilleries. El sector més meridional és drenat per les conques de la Tordera i del Congost-Besòs. Al seu pas per la unitat s'assenten al Ter l'embassament de Sau i la cua de l'embassament de Susqueda.

El clima és submediterrani, d'hiverns suaus i estius sense sequeres, amb una forta pluviositat pel contacte muntanyenc, no gaire lluny dels Pirineus i prop de la Mediterrània, amb precipitacions anuals que poden arribar als 1.000 mm, bona part caiguts durant l'estiu, mentre que febrer és el mes menys plujós. Aquest règim de precipitacions, amb la suavitat de les temperatures d'estiu, allunya les Guilleries del clima mediterrani més típic. Les temperatures oscil·len entorn dels 12 °C de mitjana pel conjunt, amb un descens en funció de l'altitud. A la vall del Ter també es poden produir situacions d'intensa boira. Aquestes característiques climàtiques permeten la implantació d'importants masses forestals, que donen lloc a una rica silvicultura.

El sector osonenc de les Guilleries comprèn el terç de ponent, coincidint amb la zona de màxima elevació, des de l'Agullola (921 m) al nord, passant pel Montdois (930 m), el turó del Faig Verd (1.187,4 m), cim de les Guilleries a terres osonenques, el turó de Cremada (1.039 m) fins al turó de la Guàrdia (1.129 m).

La coberta vegetal és, sense cap mena de dubte, el tret distintiu més remarcable de la unitat. La contrada està coberta en un percentatge molt alt (més d'un 80%) per boscos de diferent mena que, des del punt de vista biogeogràfic, marquen la unió espacial entre els Prepirineus, la serralada Transversal i la serralada Prelitoral. L'aspecte general de la unitat, doncs, és forestal, amb densitats importants de boscos que, com a la Plana de Vic, es disposen de manera «anòmala» en funció de la inversió tèrmica. Hi dominen les àrees bromoses, marcades per la coberta vegetal, i els cromatismes contrastats, a causa de la unió del verd fosc de l'alzinar i els verds pàl·lids i els ocres dels caducifolis.

A la base de la unitat, en contacte amb la Plana de Vic, la vegetació dominant són les rouredes de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*), amb la presència de boix (*Buxus sempervirens*), arç blanc (*Crataegus monogyna*) i peus d'avellaner (*Corylus avellana*) en topografies favorables. Els millors exemples d'aquestes rouredes es poden trobar cap a la vall de Vilanova de Sau, en indrets com la roca Falconera o el pla de Morgades. Cap a la banda de llevant, fora de l'àmbit de les Comarques Centrals i en indrets ben localitzats, es troben rodals de roure pèrol (*Quercus robur*). A partir dels 500-600 m, ja fora de la influència directa de les boires, la comunitat vegetal dominant és l'alzinar muntanyenc (*Asplenio onopteridis-Quercetum ilicis*), que s'atansa fins a prop dels 900 m. En aquest estatge, a banda de l'alzina (*Quercus ilex*), hi són freqüents el boix grèvol (*Ilex aquifolium*), el roure martinenc (*Quercus pubescens*), la moixera (*Sorbus aria*) i la blada (*Acer opalus*). L'alzinar ocupa prop de dues terceres parts de la unitat, i troba

bones representacions vora Sant Sadurní d'Osormort, el collet de les Bigues i el serrat de la Bandera, per esmentar únicament tres localitats. En aquest ambient també és interessant notar la presència de perxades, o plantacions de castanyers (*Castanea sativa*), que han donat lloc a l'aparició de topònims com Sant Pere de Castanyadell. Per sobre dels 900-1.000 m, l'alzinar torna a cedir pas a la roureda de roure martinenc. En aquesta ocasió el bosc resultant és un xic més humit i frondós que el de cotes inferiors, a causa de l'ambient frescal i montà marcat per l'altitud. Entre les espècies característiques d'aquesta comunitat destaca el melampir (*Melampyrum nemorosum* ssp. *catalaunicum*) una planta de distribució molt escassa inclosa dins del catàleg de flora amenaçada de la Generalitat de Catalunya. Bona part d'aquests boscos estan acompanyats (a voltes en densitats superiors a la del roure) per peus de pi roig (*Pinus sylvestris*), un arbre que ha estat àmpliament afavorit pel seu aprofitament econòmic.

En els indrets més elevats, sempre sobre substrat àcid, i especialment en el sector sud-est, cap a Espinelves i Viladrau, es poden trobar petits agrupaments de faig (*Fagus sylvatica*), de gran interès ambiental i paisatgístic. De la mateixa manera, cal fer menció de les formacions de ribera, particularment vora la riera Major, amb presència de verns (*Alnus glutinosa*), freixes (*Fraxinus angustifolia* i *Fraxinus excelsior*), salzes (*Salix alba*) i altres arbres poc habituals, com el gatsaule (*Salix caprea*). La vocació forestal del país ha afavorit les pràctiques silvícoles; així, resulta fàcil trobar plantacions de pi insigne (*Pinus radiata*), avet (*Abies alba*, *Abies pinsapo* i *Abies masjoanis*) o pícees (*Picea abies*), entre d'altres. La majoria d'exploracions forestals se situen vers la banda sud-est de la unitat, a l'entorn d'Espinelves. Tot i així, cap a Vilanova de Sau i cap a Savassona, també es poden trobar grans claps de pi pinyer (*Pinus pinea*).

Respecte a la fauna cal citar la importància dels mesomamífers. A part de la guilla (*Vulpes vulpes*), que dona nom a la unitat, cal esmentar la presència del teixó (*Meles meles*) i del senglar (*Sus scrofa*), així com la de micromamífers de distribució més restringida, com el liró gris (*Glis glis*). Entre les aus sobresurt l'esparver (*Accipiter nisus*) i l'àliga cuabarrada (*Hieraaetus fasciatus*), així com altres ocells més menuts com el cucut (*Cuculus canorus*), el gamarús (*Strix aluco*) o el pica-soques blau (*Sitta europaea*). Pel que fa als peixos cal citar la presència de la bagra (*Leuciscus cephalus*) al torrent de Moran. Fins a mig segle xx la truita (*Salmo trutta*) era comuna a les aigües de la riera Major, tot i que no arribava a superar la resclosa de la fàbrica de paper de Sant Sadurní d'Osormort.

Evolució històrica del paisatge

Els primers pobladors de les Guilleries van ser els caçadors recol·lectors nòmades del Paleolític que deambulaven per la contrada en cerca de caça i aprofitaven els abrigalls naturals per guarir-se, tal com mostren les excavacions a les balmes i abrics de la vall de Sau: Cingle Vermell, Roc de Migdia, Salt de la Minyona i Castell sa Sala. El mode de vida d'aquests pobladors no va alterar la fisonomia natural del paisatge. La civilització del Neolític, la primera agricultora i

L'església romànica del segle XI de Sant Sadurn d'Osormort. Observatori del Paisatge

ramadera, hi fou més representat, tot i que seguia una distribució que fugia dels indrets més elevats i boscats i s'ubica preferentment a ponent. L'indret més antropitzat era Savassona (Tavèrnoles) on destaca la Pedra del Sacrifici, al mateix límit de la unitat amb la veïna del Cabrerès-Puigsacalm. El paisatge va mostrar pocs canvis a les Guilleries; la part central i llevantina no va presentar cap rastre de presència humana i sols els sectors de ponent, al voltant dels hàbitats mencionats degueren deixar pas a una primera agricultura i ramaderia. Els boscos més planers i amb sòls aptes probablement van ser talats, alhora que el bestiar mantenia el sotabosc pasturat i net.

396

Amb l'edat del bronze i especialment amb el ferro, va començar la fabricació d'instruments que incideixen de manera considerable en el paisatge, alhora que la terrissa els va permetre conservar aliments. Va poder incrementar superfícies conreades i producció, ja dominava sistemes d'emmagatzematge, conreu i ramaderia. Aquest període es va perllongar fins l'establiment dels romans, els quals van aculturar els aborígens –els ausetans–, constructors dels primers poblats amb directrius urbanístiques, on destacà el poblat del Casol de Puigcastellet (Folgueroles). Altres jaciments són a Vilanova de Sau (les Grioterres), Tavèrnoles (Pedra del Sacrifici), Folgueroles, Sant Julià de Vilatorça i Taradell (Goitallops). Els ibers també van mostrar predilecció pel ponent de les Guilleries i bàsicament van continuar els assentaments del Neolític, excepte Puig del Far (Tavèrnoles) i el citat Puigcastellet, els enclavaments més importants, tot i que el darrer és efímer. Se suposa l'estassada general dels boscos al voltant dels poblats com a mesura de precaució, entre d'altres, la vinya. Davant la manca de fertilitzants es va fer servir el sistema de l'artiga, que a les Guilleries ha perviscut fins èpoques molt recents. El resultat era un mosaic de boscos, conreus i erms.

No hi ha gaires notícies dels romans, però segurament la contrada fou despoblada ja que aquests van exigir als habitants ibers que descendissin a la plana de Vic. Els boscos van recuperar espai perdut, i les construccions iberes es van anar cobrint de vegetació fins a desaparèixer del paisatge. La introducció del cristianisme va reforçar la primària de la propera Vic, que devia ser un pol d'atracció per a les Guilleries. Els visigots van continuar l'organització territorial

romana, però al món rural es va produir la desaparició de les *villae* i l'aparició d'un poblament semidispers format per petits vilars amb un augment de la importància del bestiar. Probablement es va establir algun d'aquests petits vilars en cerca de pastures, o a peu d'un camí.

Tampoc no se sap gaire res dels sarraïns, tot i suposar el seu poc interès per una contrada deshabitada i sense riqueses. Aquestes terres boscoses, de difícil accés i de fàcil amagatall oferien acolliment a una petita part de la població de la plana de Vic, però, en tot cas, aquests no devien tenir interès a establir formes de vida estables davant la inseguretat generalitzada, i la ramaderia degué constituir una bona manera de preservar les seves fonts d'aliment i riquesa. Els boscos eren protagonistes, potser amb clapes de pasturatge i no gaires conreus.

Amb la reconquesta carolíngia va caldre refermar el Ter amb punts estratègics per protegir la Cerdanya i el Rosselló i la ciutat de Girona. A final del s. VIII i principi del IX es va refer el veí poblat de l'Esquerda o Ciutat de Roda i es va construir el castell de Savassona. A banda i banda del Ter van aparèixer tot una sèrie de torres de guaita, però la revolta d'Aissó va significar el despoblament a la plana de Vic que cercava refugi a les muntanyes veïnes, potser a les Guilleries.

A finals del segle IX Guifré el Pelós va emprendre definitivament el repoblament de l'Alt Ter i Osona, reorganitzant estructures polítiques i administratives i el territori en castells termenats, part d'ells sobre els que havien format la primera línia defensiva (Sant Llorenç del Munt, Taradell, Savassona). També van aparèixer les primeres notícies d'indrets com Sant Julià de Vilatorça, Savassona, Folgueroles, Sau, centrat en el castell de Cornil, Espinelves, mas Espinzella (Viladrau), Sant Esteve de Tavèrnoles, etc. L'ocupació del sòl va estar profundament relacionada amb les seves condicions físiques i la mesura òptima d'explotació venia definida per la ubicació de les edificacions, el patrimoni construït va ser una font important, iniciada al preromànic (IX i X): Sant Feliu de Savassona (Tavèrnoles).

A partir de l'any 1000 l'acció del monestir proper de Sant Pere de Casserres es va fer sentir, alhora que la consolidació del feudalisme feu néixer i créixer els llogarrets de les Guilleries, com ho palesa la difusió del romànic: Sant Romà de Sau, Bancells, Sant-Romà, el pont de la Cantina, Sant Sadurn d'Osormort, el monestir de Sant Llorenç del Munt, etc. Al segle XIII l'embranchida va perdre força però al XIV va començar la construcció del pont sobre el Ter a Vilanova de Sau. Aquesta aturada constructiva fa suposar un estancament que va esdevenir una forta davallada el XIV a partir de la pesta negra (1348). El primer fogatge de 1359, que recull els efectes de l'epidèmia, indicava 260 famílies a les Guilleries en sentit ampli. A certes localitats la minva es va elevar a dues terceres parts de la població.

Al segle XV es va acabar l'edat mitjana sense que es mostressin signes de recuperació. L'estructura feudal havia motivat que la terra es fraccionés en un gran nombre de petites explotacions, els nous masos es feien gairebé sempre rompent terres noves o doblant els masos antics, amb un model d'assentament dispers i

el procés de formació de les grans cases pairals es va fer a partir dels masos ròncecs. La feble densitat va permetre l'existència del bosc com a dominant del paisatge, clapejat amb terres de conreu i pastures, però tot i cert caràcter rural al voltant dels nuclis més habitats, les Guilleries van conservar el caràcter boscos que han heretat els nostres temps.

El fort despoblament iniciat el segle XIV no va trobar desllorador tampoc el segle XVI; en total setanta famílies habitaven la contrada. Als segles XVII i XVIII hi va haver una lenta recuperació. Els anys de pau que seguiren a la Guerra de Successió i la implantació del sistema borbònic van permetre la represa de la creixença demogràfica i l'establiment de petites indústries, com la dels terrissaires (Sant Julià de Vilatorrada). El nucli de Vilanova de Sau va adquirir més vitalitat, fet que li va valdre la capitalitat del terme. A Tavèrnoles, durant l'edat mitjana la part més important de la població es va ubicar a Savassona, però a partir del XVII Tavèrnoles sempre es va mostrar davant. A Sant Sadurní i Espinelves la dinàmica també fou la lenta recuperació d'una població ancestralment disseminada, dinàmica que va quedar reflectida a partir de mitjans del segle XVIII en la renovació o construcció d'esglésies. Es van renovar i construir masos, com el de Banús (XVII) o Serrabou (XVIII), a Tavèrnoles. Aquesta revifalla va significar un augment de la pressió antròpica que modificà el paisatge ruralitzant els entorns dels petits nuclis urbans, mantenint net el sotabosc, afavorint espècies arbòries, modificant la composició florística i creant espais de pastura.

El segle XIX va començar amb la recessió econòmica provocada per l'ocupació francesa i posteriorment la carlina; alhora, la vall del Ter, aigües amunt de Sau, va iniciar un important desenvolupament

Vista de la vall de Sau, abans de la construcció del pantà. ICGC, Fons Cuyàs

industrial tèxtil que va acabar absorbint bona part dels efectius de les Guilleries. Fou el moment de màxima pressió antròpica amb la màxima expansió de conreus i de pastures, tot i que els factors orogràfics van marcar una important limitació, i els boscos van continuar dominant el paisatge, fet que va significar un important recurs econòmic. L'àrea de conreus més extensa es va mostrar al voltant de Vilanova de Sau, mentre que Savassona va perdre importància.

El cens de 1900 va presentar una caiguda demogràfica de prop del 30%. Vilanova de Sau va perdre la meitat dels efectius el 1930 a causa de l'atracció de la indústria de la plana de Vic. Espinelves va mantenir estabilitzada la seva població fins la dècada dels seixanta. El masos aïllats van ser abandonats i les cases dels nuclis rurals es van tancar. A l'entorn de les masies, la zona de conreu i de prats, es va abandonar l'ús agrari en molts casos. Passada la postguerra hi va haver un ressorgiment lligat a la construcció dels embassaments, que van canviar la fisonomia del paisatge de la llera del Ter, inundant fins i tot l'històric poblet de Sant Romà. Vilanova es va apropar de nou al miler d'habitants, però això ja no va incidir en el paisatge rural, que va entrar en un fort declivi. Inclús es va arribar a construir, de nova planta, el poblat de Sau Nou, amb la finalitat d'allotjar els treballadors de la presa. Acabades les obres, es va entrar en un nou descens generalitzat que va mostrar el mínim a l'entrada del s. XXI. Els darrers censos mostren un lleuger creixement, lligat a l'activitat turística, i al conreu especialitzat, com el cas dels avets de Nadal a Espinelves. També ha cobrat importància la ramaderia, amb instal·lacions sovint realitzades amb materials precaris o poc integrades al paisatge i que acostumen a formar part agregada de masos, encara que també n'hi ha de totalment aïllades.

397

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual de les Guilleries està clarament dominat pels elements naturals. Es tracta d'una zona muntanyosa que va dels 600 m als més de 1.100 m d'altitud i que es caracteritza pel clar predomini de les zones forestals, amb abundància de caducifolis i amb presència important d'aigua per l'embassament de Sau. Els materials granítics i esquistosos es presenten erosionats amb forts pendents que poden arribar al 50%, i dificulten el pas. Aquest és un dels motius pels quals ha estat una zona que al llarg del temps s'ha mantingut relativament poc humanitzada.

Les boscúries ocupen gran part de la superfície. Un 40% correspon als boscos d'alzines, les pinedes suposen més del 20% i els boscos de caducifolis (roures, faig i castanyers) ocupen gairebé la mateixa superfície mentre que els matollars i prats no arriben al 10%. Les pinedes i castanyedes són boscos de substitució per a l'explotació de la fusta. Les perxades, que són plantacions d'arbres primis i joves de castanyers, es troben a les zones obagues sobre substrat silícic. A l'oest de la vall de Vilanova de Sau hi ha també pinedes de pi pinyer. Pràcticament un 90% està recobert de vegetació. La zona de muntanya de més difícil accés és en general la millor conservada. L'orografia del terreny, les escasses infraestructures de comunicació que la creuen i la baixa densitat de població ajuden a conservar aquests espais forestals.

El Ter serpenteja per la part nord i ofereix grans làmines d'aigua en els embassaments. En els límits de la unitat, al nord, hi ha l'embassament de Sau, una estructura que atrau el turisme i on es practiquen esports nàutics. L'aigua ocupa un 2% del total de la superfície d'aquesta unitat. De nord a sud la unitat es veu travessada també per la riera Major. Destaquen les comunitats aquàtiques i de ribera de la riera Major i especialment de la riera de Castanyadell, que és un dels seus afluents.

Des del Paleolític la zona ha estat ocupada especialment als sectors de ponent, a les parts menys elevades (al sector de les Comarques Gironines). Així, la unitat es divideix en dos sectors ben diferenciats: la franja est estructurada en cingles i replans on les activitats humanes són importants, i la franja oest i sud-est, de formes arrodonides i de roques dures, amb valls estretes i pendents pronunciats on les activitats han estat molt limitades i on els nuclis de població són pocs i petits. En conjunt podem dir que es tracta d'una unitat de baixa densitat poblacional on predominen les activitats del sector primari donada la tradicional comunicació del sector.

Nombrosos masos escampats a les zones planeres i ben orientades es reparteixen l'escàs 5% del territori dedicat a conreus herbacis de secà. Alguns d'aquests masos estan abandonats, encara que darrerament se n'estan restaurant alguns per dedicar-los al turisme rural. L'abandonament de les explotacions forestals influeix de manera negativa en el manteniment dels boscos, que estan afectats per diverses plagues i amb nul·la neteja del sotabosc. Cal destacar l'alt risc d'incendi a causa de la densitat de la vegetació, especialment a les cotes baixes, on es fan les formacions vegetals més eixutes i de més tendència mediterrània. Antigament, l'economia de les Guilleries es basava en l'explotació del bosc, del qual es treia fusta que s'utilitzava per fer llenya i carbó, i també s'hi caçava. A les pastures prosperava el bestiar oví i boví. El mas com a unitat econòmica englobava l'explotació del bosc, cultius i pastura.

398

L'Eix Transversal (C-25) al seu pas pel municipi de Sant Sadurn d'Osormort. ICGC

Tradicionalment, els cultius eren blat, ordi, patates i també blat de moro o sègol.

Així, és previsible que el sector agropecuari de la unitat mantingui la seva situació actual. El seu manteniment assegura la pervivència del sector, l'arrelament de la població al territori i el manteniment, en certa manera, del caire rural tradicional que caracteritza bona part de la unitat. Aquest caire és un valor interessant per a la unitat amb vista al turisme rural. En aquest sentit, el turisme rural s'ha vist reforçat sobretot a la zona de Vilanova de Sau i també als pobles de la falda del Montseny com Espinelves.

Actualment, la riquesa forestal continua sent important i a la zona hi ha diverses explotacions que van des de les petites a les mitjanes-grans. Cal esmentar l'explotació de l'abundant massa boscosa de la unitat així com les plantació d'espècies arbòries no habituals en les contrades mediterrànies, com l'avet, o més tradicionals, com el castanyer. Algunes explotacions com la de Masjoan a Espinelves presenta nombroses espècies forestals exòtiques, com és el pi insigne o les sequoies. Actualment, aquest sector continua sent predominant però comparteix importància amb el de l'oci. Així, el turisme rural, cultural i d'aventura troba en els paratges d'aquesta unitat prou al·licients per constituir-se en una alternativa econòmica i de desenvolupament a les activitats agropecuàries tradicionals. En aquest sentit, l'aprofitament dels valors naturals, culturals i tradicionals de la unitat passa per conservar-los. La unitat gaudeix de masses boscoses prou interessants on es barregen formacions perennes –com l'alzinar, les pinedes i les de ribera– i les caducifòlies –com les rouredes, freixenedes, avellanedes i fagedes. Aquesta combinació resulta molt atractiva des del punt de vista botànic, i, especialment, cromàtic.

En aquest paisatge contrasten algunes línies elèctriques que travessen el sector pel nord, procedents de la creació d'energia elèctrica als embassaments, i suposen un gran impacte en el fons escènic que forma les Guilleries i que contrasta amb el caràcter rural del paisatge, especialment provocat per algunes torres situades en el perfil de les serres que formen el fons escènic.

En conjunt és una unitat no gaire poblada, amb petits poblets que mantenen un fort caràcter de pau i tranquil·litat, com Sant Sadurn d'Osormort, que no arriba ni a formar un petit nucli urbà. Els altres principals nuclis de la unitat són Vilanova de Sau i Espinelves. Les cases solen presentar llindes i marcs de pedra, teulats predominantment a dues aigües que coronen cases habitualment unifamiliars de colors clars, fins i tot blanques, amb petites xemeneies.

Cal destacar la presència d'urbanitzacions a Espinelves o altres poblacions on es van construir segones residències. Actualment, algunes d'aquestes acaben sent primera residència donada la proximitat de l'Eix Transversal. Les característiques muntanyoses del territori de les Guilleries han provocat que els grans nuclis de població mantinguin una localització perifèrica. Espinelves, amb menys de dos-cents habitants, està situada entre el coll de Revell i el coll del Bruc, al peu de la C-25. Aquest fet li ha donat un cert dinamisme i és freqüentada pel turisme, sobretot a l'hivern per la famosa Fira de l'Avet. Vilanova de Sau, juntament amb les entitats de

població de Sant Andreu de Bancells, Sant Pere de Castanyadell i Sant Roma de Sau suma més de tres-cents habitants. Aquesta vila ha sabut aprofitar el dinamisme que li va conferir la construcció del pantà de Sau, i que s'ha vist potenciat amb les activitats de lleure i estiuatge iniciades fa unes quantes dècades.

Expressió artística del paisatge

A la unitat de les Guilleries, la frondositat de la vegetació i el seu intens cromatisme estacional, així com l'abruptesa d'alguns indrets i la presència d'aigua arreu, ofereixen un paisatge altament inspirador que no ha deixat indiferents literats i poetes.

L'empordanès Josep Pla va admirar i descriure el paisatge del Montseny i de les Guilleries amb tota la seva dimensió morfològica i botànica:

«Quan a la primavera, les ginestes de les Guilleries floreixen i les taques daurades cobreixen grans extensions dels lloms muntanyosos, el contrast que aquests colors ofereixen amb els blaus de llunyania, greus, del Matagalls és fascinant.» (Pla, 1991).

Recorrent les Guilleries, Pla expressa les sensacions que la solitària bellesa del paisatge transmet:

«[...] aquestes rutes són d'una insuperable bellesa perquè travessen una densitat botànica d'una incomparable dolçor, d'un verd tan fi, d'una llum tan suau, d'un color tan plàcidament ensenyat que semblen convertir la realitat immediata en un llunyà i esborrat record [...] una certa llunyana atonia, un repòs profund, una soledat deliciosa... raonades de dolçor i de pau, aquestes terres embadocades en la ineluctable caiguda de les gotes del temps.» (Pla, 1971).

Igualment, Pla destaca el pas del riu Ter per les Guilleries amb una prosa especialment poètica:

«[...] quan arriba al penya-segat de Collsacabra, és a dir, quan entra a les Guilleries, es converteix en un riu graciosament poètic, en una recòndita cinta d'aigua que sembla fluir d'un somni... Del curs del riu, la Guilleria en guarda la poesia, la intimitat, la música pura i vaga.» (Pla, 1971).

Pel que fa a la presència d'aigua a les Comarques Centrals –habitualment fonts, torrents, salts i gorgs– s'associa literàriament a les descripcions més poètiques del paisatge natural, ja que es relaciona amb indrets feréstecs i íntims, sempre vitals per a les comunitats vegetals i la fauna. En el poema «Boira i sol», Bori i Fontestà s'inspira en un indret de les Guilleries:

«En un repit de l'aspre Guilleria,
de cara al sol ixent, entre falzia
i per un llit de molsa i de pissarra,
un rieró, el Montsolís, descabdella
segant la gargamella
rocallosa i frescal de la Gavarra.»
(Bori, 1991)

L'Agullola pintada per Joan Vila Arimany

La unitat és un clar exemple de la força i perdurabilitat dels símbols i de com el seu arrelament en un paisatge determinat, el doten de valor identitari. La identificació del mite Serrallonga amb paisatge de les Guilleries segueix present en el col·lectiu popular, com mostra la lletra de la cançó que el grup musical Esquirols va fer contra les prospeccions mineres a la zona de Sau. Amb el títol de «Torna, torna Serrallonga» la lletra és prou significativa:

«Del cor de les Guilleries
sortirà un gran espetec
que en faran reisons de guerra
les parets de Tavertet.

Des de Sau a la Celler
des del Far al Matagalls
el trabuc d'en Serrallonga,
tornarà als amagatalls.

Torna, torna Serrallonga,
que l'alzina ens cremaran,
que ens arrencaran les pedres,
que la terra ens robaran.»
(Esquirols, 2002)

La presència de petits nuclis de població en aquestes terres on domina el paisatge natural també és narrada poèticament per alguns autors, com per exemple Anton Busquets, escriptor i poeta amic de Verdaguer, nascut a les Guilleries, que va descriure així el poble d'Espinelves:

«[...] és un poblet arrapat a un estrep de la soperba serralada montsenyana. És deliciós ab tot y sa mateixa solitud y rural indolència. Pobres cases, negroses y aclofades pel pes dels anys, formen grup a l'entorn de l'airós campanar que corona una hermosa

esglesiola, remarcable fàbrica d'estil romànic, ab sa senzilla, però elegant, portada de primorosos capitells... la poesia dels paratges quietes, que atrau als cors aimants de la veritable bellesa, la que's desprèn de les joyes qu'ens llegà l'antigor, y que pochs pobles, per desgràcia, saben guardar». (Busquets, 1907).

Guerau de Liost va dedicar un poema al cementiri rural d'Espinelves, amb fragments com:

«En aquest clos d'al·legòrica sembla
no cremaria l'esguard d'una fembra;
trobar-hi un àngel no faria esglai.

Cada fossar té una estructura d'horta.

El cementiri de pagès comporta
que ens adormísim de cara a l'espai.

Mal escairat, la carena estenalla;
arrebossat, la calç té un or de palla;
no té un xiprer que mitigui el migjorn.

És parat i lluent com una taula.
Amb un prestigi metafísic d'aula,
té la dolçor destructora d'un forn.

És a l'aguait, ermità sense ermita.
Per sota d'ell faramalla transita.
La carretera no ratlla la pau.

És a l'aguait com estant de parada
i veu com juguen el cel i la prada:
boires en verd i pollancre en blau.

Si té al davant un quintà que s'estira
—cintes i flocs en feixetes de fira
i un safareig com bocí de fermall—
no l'idolatra, però en fa teatre.

Si de la casa d'amunt sent el batre,
sent el molí de la casa d'avall.»
(Liost, 1983)

geozones: Cingles de Tavertet-el Far i Sobrevia-coll de Romegats; dins d'aquesta darrera geozona, s'inclouen els geòtops següents: collet de Sobrevia, camp de Timonar, turó de l'Enclusa, Eix Transversal-Sant Sadurní d'Osormort, Eix Transversal-la Fullaca i coll de Romegats.

A l'espai inclòs dins el PEIN predomina la vegetació de tipus mediterrani; malgrat tot, l'espai conté algunes peculiaritats que completen el seu valor ecològic. Les avellanoses i vernedes ocupen importants extensions als fondals humits del massís. Als nivells culminants hi ha alguna fageda acidòfila. Un altre dels fets remarcables de la flora de l'espai natural protegit és la presència de la falguera (*Pellaea calomelanos*), així com d'altres espècies molt rares a Catalunya.

A banda de l'EIN Guilleries, hi ha altres espais protegits que en part s'ubiquen dins les Guilleries. Un d'ells és el del Collsacabra, al costat nord del sistema format pel riu Ter i els embassaments de Sau i de Susqueda.

Entre els arbres monumentals cal esmentar l'alzina de Mas Grau (a Tavèrnoles) l'alzina del Pujol de Taradell (a Taradell) i la sequoia de Tortadès (a Vilanova de Sau). Al terme d'Espinelves es troben l'alzina de Mas Joan i un grupet forestal de gran interès format per peus de til·ler, auró, teix i castanyer. Es tracta d'una de les concentracions d'arbres monumentals més interessants de tot Catalunya i prové principalment de les plantacions realitzades per Marià Masferrer entre 1860 i 1911. Dins d'aquest mateix context, cal mencionar la tasca promoguda per Jesús Masferrer i Torrent, que ha generalitzat el conreu de l'abet en aquests topants i ha difós l'abet de Masjoan (*Abies masjoanis*), una espècie formada a partir de la hibridació natural de pinyes d'*Abies pinsapo* amb pollen d'*Abies alba*.

Bona part dels valors estètics de les Guilleries estan relacionats amb els canvis cromàtics que els boscos experimenten al llarg de l'any i amb els contrastos entre els boscos caducifolis, els escleròfiles i els aciculifolis que es poden gaudir en moltes valls de les Guilleries. Aquest contrast és especialment evident al llarg de la tardor i la primavera. Si bé la major part de l'espai de les Guilleries està recobert per boscos perennifolis, tot l'any verds, que formen una imatge persistent, molts vessants obacs i fons de valls estan colonitzats per rouredes i altres bosquetons caducifolis que introdueixen un contrast de formes, textures i colors amb el canvi de les estacions.

La suavitat del relleu en alguns punts de la banda occidental dona pas a la verticalitat dels penya-segats imponents amb un alt contrast entre els tons dels afloraments rocosos que destaquen entre la densa i extensa coberta vegetal, que els flanqueja i remarca.

Les làmines d'aigua també posseeixen una gran importància estètica, tant per les rieres i gorgs que travessen les Guilleries com pel gran nombre de fonts que hi ha. Relacionat amb la presència de l'element aquàtic però amb un sentit totalment diferent, cal valorar també degudament la importància estètica de la làmina d'aigua del pantà de Susqueda, que l'ha convertit en una singularitat i un reclam turístic.

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics són producte de la varietat d'ambients que introdueixen l'altitud, les diferents orientacions i la presència dels cursos d'aigua. El reconeixement dels valors ecològics de la unitat estan recollits al Pla d'espais d'interès natural de la Generalitat, que identifica tot l'EIN Guilleries, bona part de l'espai de Savassona i la porció meridional de l'espai Collsacabra; així com al Pla especial de protecció i millora de l'espai natural de les Guilleries-Savassona. A més, dins de la unitat hi ha dues

«La Ruta dels Ibers» al Casol de Puigcastellet (Folgueroles). Observatori del Paisatge

L'abruptesa dominant fa que sovintegin els punts panoràmics, que converteixen les balconades de molts espadats en miradors al buit sobre les grans bosquíries d'un territori que s'aprecia feréstec.

Les característiques paisatgístiques de la unitat han estat determinants en la història del seu poblament i en la quantitat de valors històrics, ja que des del Paleolític es van aprofitar balmes i coves, com s'ha demostrat a través d'excavacions, sobretot a la zona de la vall de Sau. També hi ha evidència de poblament al Neolític, i d'assentaments ibers, com el proper dolmen de Puigsseslloses i el poblat fortificat ausetà del Casol de Puigcastellet, ambdós a Folgueroles, en els límits amb la unitat de la Plana de Vic i situats en llocs estratègics de control del territori.

Com a mostra del tipus d'assentament dispers medieval a tota la unitat, resten moltes esglésioles aïllades com les de Sant Andreu de Bancells, Santa Maria de Vallclara, Sant Ponç o Sant Pere de Castanyadell. També es reconeix la presència humana durant

l'edat mitjana en algunes construccions com el pont de la Malafo-gassa i alguns molins.

Tot i que actualment l'ocupació humana a la unitat és minsa i desigualment repartida, cal remarcar que els elements del patrimoni construït són significatius de l'evolució històrica del poblament en el conjunt de la unitat caracteritzada per un relleu abrupte i de densa vegetació. La mateixa situació en punts enlairats de molts elements i vestigis històrics, la distribució i l'origen de les masies escampades en són un primer exemple.

L'església de Sant Romà de Sau, d'una sola nau i campanar llobard propi del segle XI, està dins les aigües del pantà i és visible en funció dels desnivells.

A mitjan segle XX la creació de l'embassament de Sau, aprofitant el desnivell de la vall entre els cingles de Tavertet que limiten la zona del Collsacabra i les Guilleries, va modificar el paisatge d'aquesta part de la unitat. Amb 17 km de llargada i 3 km d'amplada màxima, envoltat de boscos i espadats, el pantà va potenciar l'interès turístic i l'oferta esportiva amb diversitat d'activitats nàutiques.

La catalogació de tota l'àrea com a espai d'interès natural ha afavorit la protecció, conservació i difusió dels valors socials i paisatgístics de tota aquesta part, fet que ha repercutit també en la revaloració del conjunt de la unitat.

L'entorn dels pantans de Sau i Susqueda és també un espai aprofitat per portar-hi a terme activitats recreatives, des d'una simple passejada i la contemplació de les imponents cingleres de Tavertet i el Far, fins a la pesca. Un gran nombre de senders, camins i rutes permeten també resseguir i gaudir el patrimoni històric i natural ja sigui a peu o amb bicicleta.

A Vilanova de Sau se celebra la Fira d'Herbes Remeieres i Productes Artesans, un projecte de recuperació de l'activitat comercial entorn de les plantes medicinals i les seves aplicacions en la salut, la cosmètica, la gastronomia o la jardineria.

Espinelves és reconegut per la seva famosa Fira de l'Avet, iniciada el 1981, per la producció de l'espècie autòctona *Abies masjoanis* i per l'arbreda de Masjoan amb nombroses espècies diferents de coníferes –algunes de més de 40 m d'alçària– i altres arbres. Molts d'aquests exemplars han estat catalogats com a arbres monumentals (alzina, til·ler, auró, teix, castanyer d'Índia, avet, sequoia i cedre).

A les Guilleries hi ha uns valors del paisatge que tenen una base clarament simbòlica i identitària que, si bé no tenen una traducció material, sí que condicionen la percepció que els vilatans tenen del seu entorn. Aquests valors fan referència a l'existència passada dels bandolers, com Serrallonga, i de suposades bruixes. Encara que aquestes llegendes no condicionin directament l'activitat quotidiana de la població, no es pot menystenir la influència que han tingut al llarg de la història en la forja de la identitat col·lectiva.

A banda de l'interès arqueològic, el lloc de Savassona està vinculat a la llegenda que diu que era el lloc on les bruixes celebraven les reunions i passaven comptes del rendiment personal.

El Salt de la Minyona és un lloc emblemàtic des d'on Verdaguer va escriure el poema dedicat a la «nina del cingle» i està vinculat a la llegenda popular que explica la història d'una donzella que va saltar-hi sense fer-se mal perquè arribava tard al seu casament.

Arreu de la unitat, els valors paisatgístics es basen en els elements naturals, entre els boscos i les aigües netes de rieres i nombroses fonts, el patrimoni construït és limitat, mentre que la solitud i l'abruptesa del paisatge han afavorit el bandolerisme –llegendari però també històric–, ja que, entre altres personatges, en Joan Sala àlies «Serrallonga» i en Jaume Masferrer àlies «Toca-Son» van actuar per la zona.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat és creuada a la zona sud per l'Eix Transversal, o C-25, carretera que circula per túnels i viaductes elevats que permeten la vista d'ocell dels frondosos boscos que travessa. Les sortides de Sant Julià de Vilatorça, Sant Sadurn d'Osormort i Espinelves donen accés a les Guilleries. La N-141c proporciona una visió més pròxima del paisatge, ja que entra a les Guilleries per Folgueroles, passa per una vall estreta de vessants boscosos d'on surt entre els Munts i el turó de la Mina, continua per Vilanova de Sau amb alguns trams de bones vistes sobre el pantà i els espadats de Tavertet, i segueix fins arribar al pantà de Sau. Pel límit nord-est de la unitat, una altra via interessant és la BV-5213, que des de Tavernoles condueix a Savassona, on hi ha el castell i les ermites de Sant Pere i Sant Feliuet, i per entremig de boscos porta al Parador de Sau, des d'on es poden gaudir belles vistes sobre el pantà.

En relació amb les rutes no motoritzades, destaquen els senders de gran recorregut GR-2, GR-83 o camí del Nord, transitat per molts exiliats camí de França; el GR-178 o ruta d'en Serrallonga, que reviu els principals espais que recorria el mític bandoler, i el GR-210 o Ruta del Ter, que ressegueix el riu des d'Ulldeter fins a la Gola del Ter. Una de les que ofereix força panoràmiques és la del GR-2, que penetra al nord per Tavertet i baixa a l'embassament tot mostrant les Guilleries cobertes de boscos frondosos i els cims del Montseny. Del pantà es dirigeix cap a Vilanova de Sau, s'enfila pels cingles de Vilanova i un cop a dalt mostra vistes esplèndides, sobretot en passar pels Munts. El camí baixa a Sant Julià de Vilatorça i d'allí s'interna novament pels boscos de les Guilleries per un sender carener cap al santuari de Puig-l'agulla; finalment surt de la unitat pel sud-oest, en direcció a Seva.

El sender Meridià Verd també hi té un tram a les Guilleries; és el que puja de Sant Julià de Vilatorça cap al Puig-l'agulla (coincidint amb el GR-2) i després es desvia cap a la urbanització Les Guilleries, enmig dels boscos. Travessa la riera Major prop de la masia Puigdefàbrega i pel coll de Cireres va a Viladrau. El sender Circular de les Guilleries ofereix l'oportunitat de conèixer a fons el paisatge. Surt de Sant Sadurn d'Osormort, a la riera Major, s'enfila pel coll Galí, el coll de Cireres i el coll de Sa-sitges, i segueix cap a Viladrau,

Mirador del Salt de la Minyona als Munts (Vilanova de Sau). Observatori del Paisatge

tot travessant rouredes, boscos de pi roig i alzinars. Passa per la finca Masjoan, on el paisatge vegetal canvia totalment, ja que s'hi van plantar avets i sequoies, que ara han esdevingut exemplars gegants. L'itinerari continua cap a la vila d'Espinelves, envoltada pel conreu d'avetoses. El camí baixa per la riera de Castanyadell, molt frondosa i fresca, i torna a la riera Major i Sant Sadurn pel pont gòtic de Malafogassa. Un altre sender que s'endinsa pels boscos, pujant turons i creuant fondalades, és el PR-C 40.1, que des de Tavernoles va a les Punxes, Mas Grau, el turó de la Mina i Castell Bernat. Un sender força escènic, ja que sempre mostra la vista del pantà i els cingles del Collsacabra, és el PR-C 40.2, que surt des del Parador de Sau i recorre la riba sud de l'embassament per les Grioterres, Can Mateu i les Tallades. Un circuit més curt, però també interessant, és el que s'inicia i acaba al pont de Malafogassa passant per l'església romànica de Sant Andreu de Bancells i Can Figueres. Una altra ruta que cal destacar és la que mena fins al mirador del Salt de la Minyona, lloc emblemàtic per les vistes sobre la vall de Sau, les Guilleries i el Montseny.

La unitat està formada per un relleu força accidentat que permet oferir belles vistes. Al nord hi ha el mirador prioritari del puig de la Força (740 m), a Tavertet, que també ofereix belles vistes als cingles, al pantà, a les Guilleries i al Montseny. El mirador de Susqueda a Montdois (933 m) té vistes pròximes i espectaculars al pantà de Susqueda i a les cingleres, així com també a les Guilleries i al Montseny. Destaquen, dalt de turons i entre boscos, amb excel·lents vistes de les Guilleries, els espadats del Cabrerès i el pantà de Sau, miradors com: el puig del Far (800 m), els Munts (860 m) amb el pròxim Salt de la Minyona, i el santuari de Puig-l'agulla (745 m). Més desplaçats a l'oest i ja dins la unitat del Cabrerès-Puigscalm, Sant Feliuet de Savassona (661 m) té vistes cap als cingles i cap a la plana osonenca i Sant Pere de Casseres (488 m) sobre el gran meandre del Ter i els alts espadats que en sobresurten.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de les activitats agràries en els sectors de relleu més abrupte i mal comunicat propicia la formació de masses boscoses denses i contínues sense àrees obertes, fet que provoca un empobriment del mosaic paisatgístic.
- Les masses forestals són molt vulnerables als incendis.
- L'epidèmia que afecta moltes de les castanyedes de les Guilleries pot comportar la pèrdua de les grans superfícies d'aquests boscos, de gran valor estètic, productiu i social.
- El tram entre Sentmenat i Bescanó de la línia elèctrica de molt alta tensió (MAT), per una qüestió d'escala de les torres i de traçat, devalua els valors dels escenaris i dels elements que acompanyen la funció de fons escènic.

Amenaces

- La possibilitat d'obertura de noves pistes forestals pot suposar un impacte si no es vetlla per la qualitat de les actuacions.
- La densitat i fragositat de la vegetació de les Guilleries comporta un inherent risc d'incendi, especialment a les cotes baixes de la unitat, que és on es fan les formacions vegetals menys hidròfiles i de més tendència mediterrània.
- Les urbanitzacions de Sabaters (Viladrau), els nous creixements d'Espinelves o els eixamples urbans a Vilanova de Sau, si bé no són de grans dimensions, en alguns indrets no estan del tot ben integrats en el paisatge.
- Degradació d'elements patrimonials d'interès que, per la seva dispersió en el territori, fan difícils les tasques de conservació (esglésies romàniques, masos, etc.).
- La no reconstrucció de les masies en estat ruïnós, que exigeixen una construcció de nova planta, contribuiria a preservar el valor natural i l'estètic dels diferents escenaris de la unitat.

Fortaleses

- El relleu de la unitat és netament montuós i clarament forestal. Aquest fet constitueix un punt fort a l'hora d'establir els valors paisatgístics de la unitat i també a l'hora de promocionar-ne l'aprofitament turístic.
- A la contrada es poden trobar nombrosos masos amb llarga història; també petits nuclis singulars com Espinelves i Tavèrnoles.
- Aquests paisatges tenen una clara vocació forestal, fet que ha estat aprofitat tradicionalment per la silvicultura. Actualment

aquest sector està lleugerament malmès, si bé es cert que, a les Guilleries, determinades produccions, com la de l'avet, gaudeixen de certa bonança.

- De manera associada al poblament disseminat i la producció agropecuària i forestal tradicional, existeix un ric patrimoni rural.
- L'elevat nombre de punts d'observació i gaudi del paisatge.

Oportunitats

- La riquesa natural de la unitat és inqüestionable. Qualsevol promoció paisatgística que se'n vulgui fer ha de considerar de manera primordial la vegetació ufana i el relleu montà de les Guilleries.
- La vocació silvícola de les Guilleries es fa ben palesa en la producció d'un avet propi (l'avet de Mas Joan) i en la celebració anual de la Fira de l'Avet d'Espinelves.
- El gran nombre de valors arquitectònics i artístics de la unitat, com l'existència d'edificacions d'elevada vàlua històrica, com ara Sant Esteve de Tavèrnoles.
- El llegat històric de les Guilleries és poc conegut. Seria molt interessant vincular la riquesa patrimonial (material i immaterial) de la unitat a determinats personatges històrics, com els comtes Guifré el Pelós, Guifré II o Borrell II, de cara a augmentar la projecció cultural de la unitat. De la mateixa manera, resultaria positiu aprofitar la riquesa de rondalles i de llegendes per augmentar l'interès per la cultura i les tradicions d'aquests territoris, relligat al foment d'un turisme de qualitat, que cerqui la qualitat del paisatge i sigui respectuós amb la natura, en relació amb el territori i que n'aprofiti els valors.
- Paisatge amb un pes important en el conjunt de l'imaginari català.
- La creació del Consorci de l'Espai Natural de les Guilleries – Savassona impulsat per la Diputació de Barcelona pot significar un impuls per a la salvaguarda dels valors paisatgístics.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

OQP1. Unes formacions granítiques del massís de les Guilleries preservades com a elements configuradors del paisatge, que actuïn com a fites en el paisatge, fent-ne valer el caràcter.

OQP2. Un paisatge fluvial lligat a la riera Major, el pantà de Sau i tot un seguit de fonts, rierols i basses que transcorren per

la unitat, valorats i preservats com a connectors de l'estructura del territori.

- OQP3.** Un paisatge de boscos caracteritzat per la fragositat del terreny i la varietat de la vegetació, amb domini de l'alzina i caducifolis com el roure, el freixe, l'avellaner i el faig, així com explotacions forestals ben preservades tant per el seu valor productiu, com per les seves característiques ecològiques inherents, com és el conreu i la comercialització de l'abet (abet de Mas Joan i Fira de l'Abet d'Espinelves) i l'explotació tradicional del castanyer.
- OQP4.** Un paisatge agroforestal poc antropitzat i estructurat per masies, potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.
- OQP5.** Unes urbanitzacions a Sabaters (Viladrau) o eixamples urbans a Vilanova de Sau, ordenats i integrats en el paisatge forestal de les Guilleries, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges de les Guilleries).
- OQP7.** Potenciar aquest paisatge com escenari relacionat amb fets històrics i amb fets de l'imaginari popular.

404

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- El predomini dels boscos i la diversitat d'hàbitats és un dels principals valors d'aquest paisatge. Cal protegir especialment les fagedes acidòfiles i rouredes mesòfiles com també les plantacions de castanyers.
- Ordenar la zona nord del municipi d'Espinelves i la zona nord-oest de Vilanova de Sau prenent com a referència els elements estructuradors del lloc (la vegetació natural, l'antic modelatge agrari i els camins) amb la finalitat d'aconseguir un encaix adequat entre el sòl urbanitzable no consolidat i l'espai obert.
- Els paisatges silvícoles de certa tradició històrica de la contrada haurien de ser preservats mantenint un equilibri de sostenibilitat amb relació a la producció i a l'espai ocupat.
- Preservar la qualitat de les aigües de la xarxa fluvial de la unitat, ja que manté una fauna important, pròpia d'aquests verals humits.
- Caldria tenir en compte el creixement de les infraestructures properes a l'àrea de l'espai natural de Savassona.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure el control i la definició de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi forestal. Cal alhora fomentar i promo-

cionar les activitats productives associades a les explotacions forestals, tenint especial cura en les tècniques i pràctiques més agressives en espais de pendent pronunciat.

- La xarxa hídrica té una marcada rellevància gràcies a la riera Major i els seus afluents i també per l'embassament de Sau. Existeixen també nombroses surgències, fonts i llocs frescals i humits, que fomenten una vegetació específica i fauna associada. Cal preservar i establir criteris de gestió de les diferents fonts i surgències existents, amb la finalitat de mantenir-les com un valor del paisatge i incorporar-les en els itineraris turístics.
- En els projectes d'edificacions, construccions o instal·lacions aïllades a les Guilleries, tant noves com de millora o ampliació de les existents, com granges per al bestiar i hivernacles, s'haurien d'avaluar qüestions com la localització i la visibilitat, la inserció en el lloc, l'ordenació del conjunt, la volumetria (façanes i cobertes) i acabats exteriors (materials i cromatisme) o la vegetació, entre d'altres.
- Els assentaments dispersos de població, constituïts per masies i petits vilars aïllats, han estat històricament els elements d'articulació d'un territori optimitzat en l'aprofitament dels recursos forestals i agrícoles. Alguns d'aquests petits nuclis tenen valor històric afegit, degut a la seva presència des de l'edat mitjana i la seva economia basada fonamentalment en les pràctiques agrícoles i silvícoles que encara prevalen. Cal potenciar el manteniment de l'activitat agrícola i silvícola existent, amb la consolidació i el foment del turisme rural com a activitat paral·lela.
- En els projectes d'infraestructures viàries noves com d'ampliació o millora de les existents, s'haurien d'avaluar qüestions com el caràcter de la via, l'adaptació al perfil natural del terreny, la fragmentació i la pèrdua de funcionalitat dels espais adjacents, la visibilitat de la carretera i des de la carretera, la coberta vegetal, el patrimoni històric, la xarxa de camins existents, la millora de la imatge d'accés als nuclis o la potenciació de la visió de llocs d'interès paisatgístic, entre d'altres. En el cas concret de les pistes forestals caldria limitar l'obertura als casos estrictament necessaris.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- La població de Sant Sadurn d'Osormort hauria de millorar la seva ordenació urbana i augmentar la seva connectivitat amb l'església romànica, sense alterar el seu caràcter rural de nucli dispers.
- Evitar models i tipologies edificatòries que interfereixin en la visió o alterin les construccions tradicionals existents. Cal promoure l'adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries (granges, coberts per a la maquinària, sitges, etc.). De la mateixa manera, s'ha d'impedir la localització de construccions d'alt impacte en les visuals de l'emplaçament (per alçària, colors, volum, etc.) a fi de conservar els entorns dels elements del patrimoni paisatgístic.

- La presència de vegetació de ribera ha estat històricament rellevant, i actualment està degradada pels aprofitaments forestals d'arbres caducifolis. Cal recuperar la vegetació associada als cursos fluvials en els trams on aquesta estigui deteriorada o modificada per l'explotació forestal.
 - Procurar que a la zona de Vilanova de Sau i voltants de l'embarcament de Sau, les construccions i els seus materials siguin respectuosos amb els elements del medi natural i coherents amb els valors paisatgístics del seu entorn.
 - Evitar la presència d'elements situats a primera línia que irrompin negativament en el camp visual dels miradors i itineraris.
 - Editar guies oficials d'interpretació del paisatge, divulgar la xarxa de camins i assenyalar fites i espais d'interès.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de puig de la Força, els Munts, santuari de Puig-l'Agulla, puig del Far, turó de l'Enclusa, santuari de Montdois; dels itineraris motoritzats de la C-25, així com els no motoritzats GR-2 i PR-C-42. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

11. Lluçanès

Comarca:

Bages, Berguedà, Osona i Moianès.

Superfície:

137.581 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Alpens, Avinyó, Gurb, les Masies de Voltregà, Lluçà, Muntanyola, Olost, Oristà, Orís, Perafita, Prats de Lluçanès, Sant Agustí de Lluçanès, Sant Bartomeu del Grau, Sant Boi de Lluçanès, Sant Feliu Sasserra, Sant Martí d'Albars, Sant Quirze de Besora, Santa Cecília de Voltregà, Santa Eulàlia de Riuprimer, Santa Maria de Merlès, Santa Maria d'Oló, Sobremunt, Sora i Vic.

406

El mosaic agroforestal estructura el paisatge del Lluçanès. Francesc Muntada

Trets distintius

- Altiplà basculat en direcció nord-est cap a sud-oest. Nombroses cingleres fan de límit amb la depressió de la plana de Vic.
- Rica xarxa fluvial que secciona el territori en valls suaus i formes ondulades.
- S'aprecien dos sectors diferenciats: un d'elevat amb boscos, i un altre de més planer i poblat.
- Percentatge de recobriment de coberta forestal important, caracteritzat per pinedes, alzinars i rouredes, amb conreus a les zones més planeres.
- Paisatge amable amb racons feréstecs i amb boscos de ribera que ressegueixen bona part de la xarxa fluvial.
- Població disseminada en masos i nuclis de població no gaire grans, com ara Prats de Lluçanès, Olost o Sant Boi de Lluçanès, repartits equilibradament en el territori.
- Existència de molts punts de visibilitat àmplia sobre la mateixa unitat i les properes, com el mirador de la Mare de Déu de Lurdes.
- Les fileres arbrades ressegueixen algunes de les carreteres d'aquest paisatge, especialment a les entrades dels nuclis, com a Perafita i Sant Boi de Lluçanès.
- La principal via de comunicació és la carretera C-62, que creua aquest paisatge des de l'Eix Transversal fins a Gironella i és utilitzada com a carretera de pas per anar cap als Pirineus.
- Elevat sentiment d'identitat territorial.

Mirador

— Itinerari motoritzat

01 Espinelves - Pujalt

05 Aiguafreda - la Farga de Bebié

09 Vic - Berga

— Itinerari no motoritzat

33 Alpens - Coll del Vent

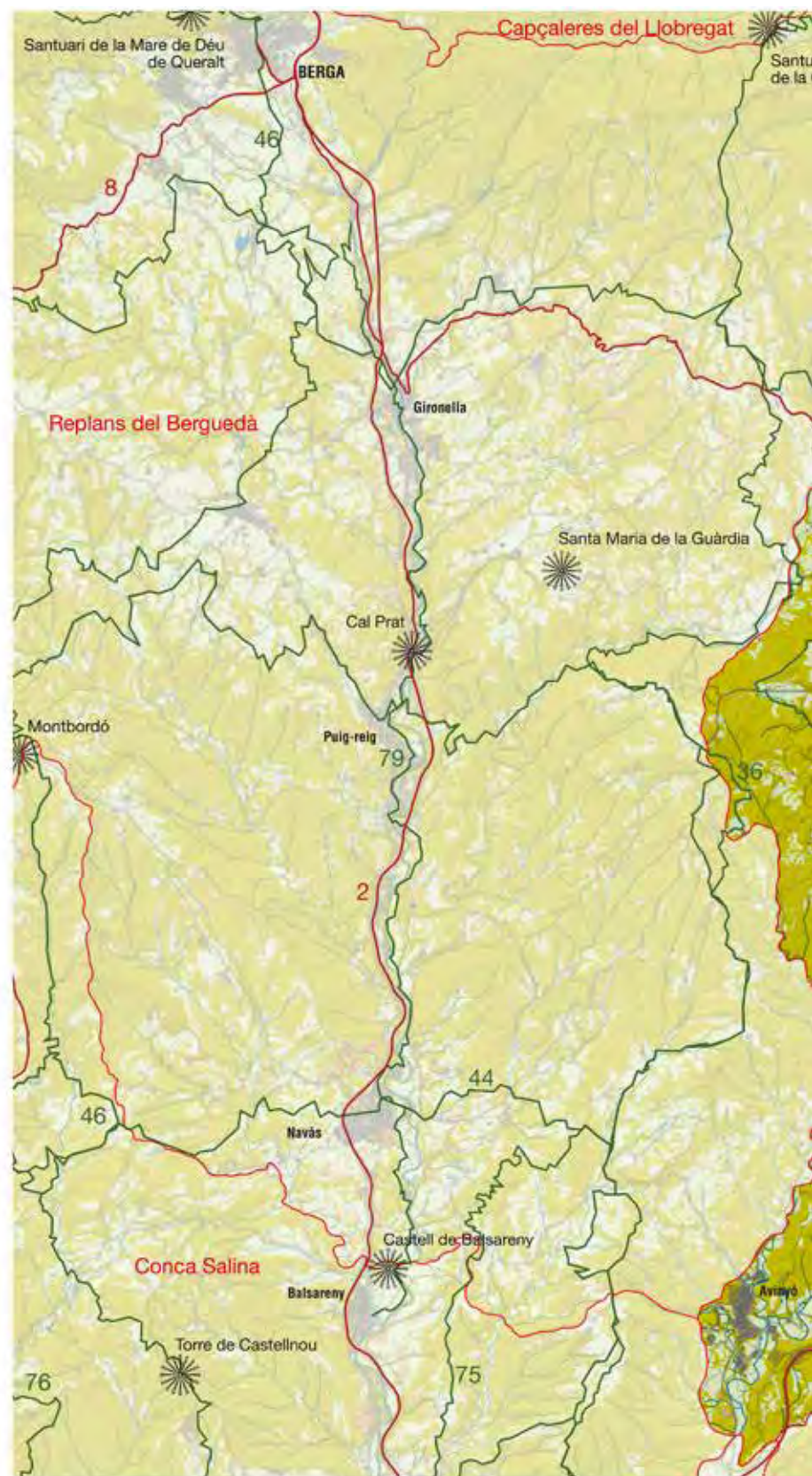
35 Castell de Milany - Santes Creus del Bordell

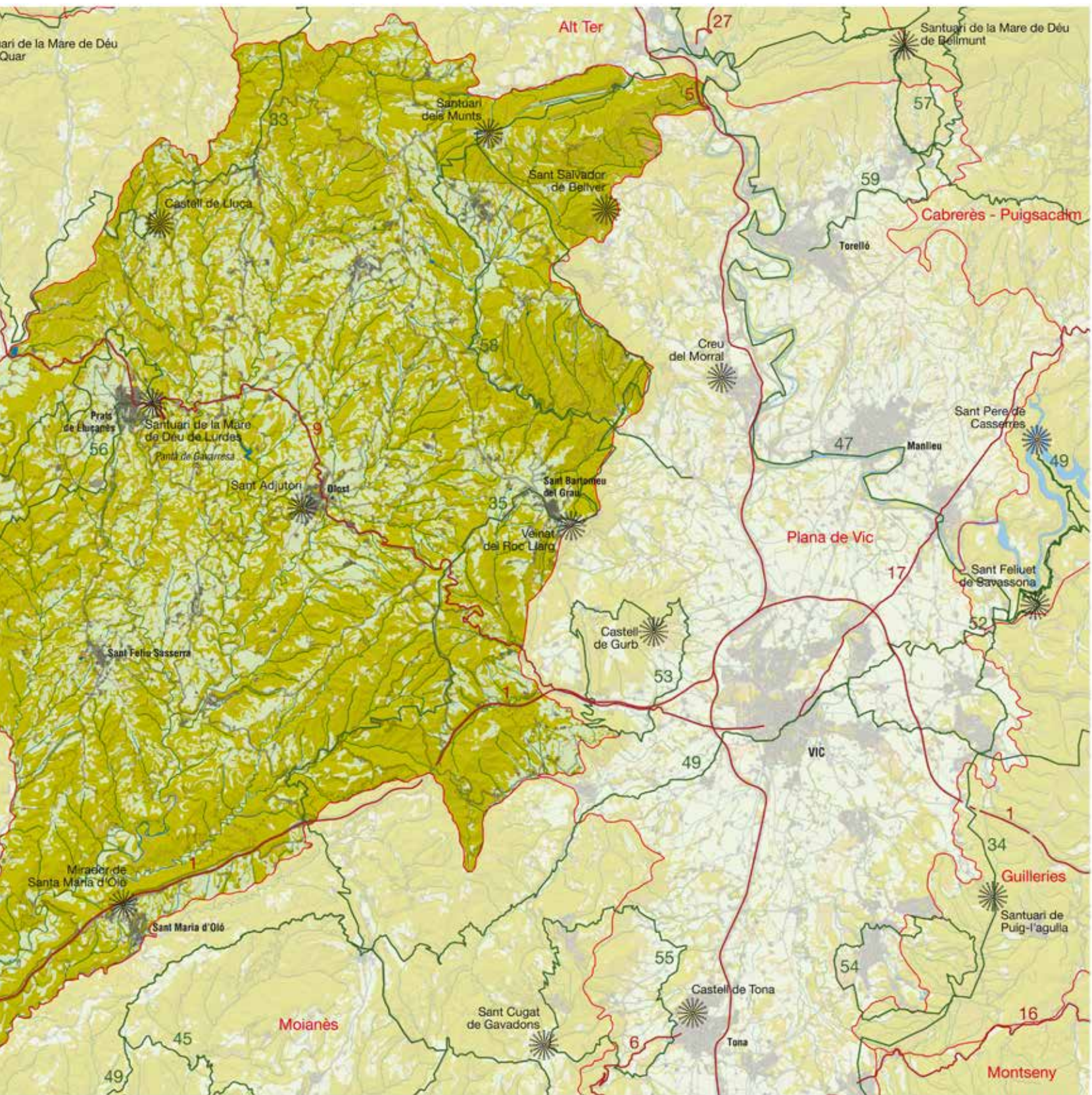
36 Comabella - Monestir de Montserrat

56 Prats de Lluçanès - Santa Eulàlia de Pardines -
la Costa de la Cavalleria - Sant Andreu de Llanars -
Prats de Lluçanès

58 Ruta dels Sorreigs

408

Elements naturals del paisatge

El Lluçanès és un territori d'uns 400 km² ubicat entre els Prepirineus i la depressió Central Catalana, on una sèrie de serres ajuden a configurar unes terres retallades per rius i rieres que han acabat de modelar el relleu.

Morfològicament és una plataforma terciària estructural inclinada seguint el mateix sentit de les capes de capbussament, dels 900 als 1.000 m al nord-est, marge clarament delimitat amb Osona per cingleres que cauen en picat sobre la Plana (serra del Grau), fins als 450-550 m al sud-oest, en contacte amb el Bages, on sols es poden destacar el pla d'Oliva a Avinyó, i el Puig (637 m) a Sant Feliu Sasserra. Els relleus més accidentats i elevats es presenten als extrems septentrional, on les capes sedimentàries es redrecen i enllacen amb els primers plecs prepirinencs, i meridional, on la potència erosiva de la xarxa fluvial ha obert profundes conques que han donat al territori una complicada orografia. A la part central, les capçaleres dels rierols, no s'han encaixonat gaire en l'altiplà i les valls són amples amb vessants força suaus, separades per lloms planers que corresponen als nivells de la plataforma estructural i de capes igualment resistents a l'erosió, però més baixes, quan han estat erosionades les capes superiors. Al sector meridi-

onal, la xarxa és més densa i es torna a encaixar a la plataforma, mostrant valls entallades i un relleu més encaixat.

Els materials són bàsicament argiles vermellenques que alternen amb bandes primes de gresos, fet que dona lloc a formacions tabulars, més abundants al baix Lluçanès però de menor entitat que a l'alt Lluçanès, causa de la major incidència de la xarxa fluvial, encapçalada per les rieres de Merlès (perifèrica a la unitat, que marca un tram del límit oest del Lluçanès), de Lluçanès i Gavarresa, de trajecte llarg i sinuós donada la inclinació del terreny, tributàries del Llobregat, i les rieres de Sora, Cussons, Sorreigs (gorg Negre) i Sant Boi, tributàries del Ter, amb un recorregut molt curt, accidentat i de molt desnivell.

El clima presenta característiques de muntanya mitjana mediterrània amb tendència continental i manca d'influència mediterrània, modificat per l'altitud, especialment pel que fa a la moderació dels calors estivals: la temperatura mitjana se situa al voltant dels 10-12 °C (10 °C a Lluçà, 11 °C a Prats de Lluçanès, 10,5 °C a Sant Boi de Lluçanès), si bé al gener no se superen els 3 °C, amb mínimes absolutes properes als -5 °C i uns cinquanta dies anuals de glaçada. La pluviositat, elevada, se situa entre els 600 i 900 mm anuals (900 mm a Lluçà, 880 mm a Prats de Lluçanès repartits en més de noranta dies, alguns en forma de neu, 600 mm a Oristà), amb tendència a

410

Accés arbrat al nucli de Sant Boi de Lluçanès. Observatori del Paisatge

augmentar en direcció de sud a nord per influència del relleu i a disminuir cap al Berguedà i Pla del Bages a causa de la menor altitud, presenten un màxim de maig i juny i al començament de l'estiu (estació que rep la màxima precipitació anual). Encara que poc habitual, es pot presentar la lluçanesa, una boira força persistent i espessa.

Aquesta diferenciació climàtica es reflecteix en el paisatge vegetal. De sud a nord canvia de mediterrani a prepirinenc, del pi blanc al pi roig, de l'alzina al roure amb claps de blada, de vinya a pastures o al conreu de la melca o el sorgo.

La unitat posseeix una clara vocació forestal, fet que propicia un pes innegable de les comunitats arbrades respecte a les arbustives i herbàcies. Des d'un punt de vista potencial, la unitat pertany a dos grans dominis vegetals: l'alzinar i la roureda; el primer abasta la banda més meridional del país, mentre que el segon correspon al sector septentrional.

La comunitat més àmpliament distribuïda al Lluçanès és l'alzinar muntanyenc (*Asplenio onopteridis - Quercetum ilicis*), que apareix ara i adés per tot l'altiplà, especialment d'Olost cap al sud, i pels vessants que marquen el límit amb la plana de Vic, des de la serra de Bescanó fins a la riera de Sant Joan de Galí. La major part d'aquest sector, tanmateix, no està ocupat per alzines, sinó per pinedes secundàries de pi blanc (*Pinus halepensis*) i pinassa (*Pinus nigra*), que han estat molt afavorides pel seu aprofitament econòmic. D'aquesta manera, les pinedes ocupen gairebé tota la superfície corresponent a l'alzinar, i releguen l'alzina a localitats ben puntuals i a relleus poc accessibles. Cal advertir, tanmateix, que sota les pinedes és habitual trobar un sotabosc format per alzines de diversa alçària i densitat, que creixen favorablement sota l'ombra dels aciculifolis.

A la banda nord de la unitat la comunitat vegetal potencial és la roureda de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*). Les espècies pròpies d'aquest bosc són el roure martinenc (*Quercus humilis*), el boix (*Buxus sempervirens*) i tot un seguit d'arbusts d'apetències montanes, com l'arç blanc (*Crataegus monogyna*) o el corner (*Amelanchier ovalis*). No obstant això, la major part del territori no està format per rouredes homogènies, sinó per una barreja de roures i diferents classes de pins. El pi més difós és el pi roig (*Pinus sylvestris*), que forma masses ben compactes cap a Santa Eulàlia de Puig-Oriol, vers Sant Agustí de Lluçanès i per tota la rodalia de Sobremunt. El roure i les altres espècies pròpies de la comunitat apareixen de manera evident, formant petits claps, peus aïllats o estrats arbustius poc o molt compactes. De la mateixa manera, cap a la banda sud, la pinassa (*Pinus nigra*) guanya presència i comparteix espai amb el pi roig. Cal advertir, però, que la pinassa s'acostuma a localitzar en indrets assolellats i eixuts, mentre que el pi roig té tendència a desenvolupar-se en els obacs i les fondalades.

En els fons de vall i prop dels cursos d'aigua les comunitats vegetals més habituals són les de ribera. Entre les espècies més habituals hi ha el pollancre (*Populus nigra*), l'àlber (*Populus alba*), l'om (*Ulmus minor*) i el salze (*Salix alba*). També es poden trobar arbusts propis de contrades montanes, com ara l'evònim (*Evonymus europaeus*), així com plantacions forestals de pollancre i plàtans (*Platanus x hispanica*). El millor exemple de bosc de ribera, tot i a

presència abundant de pi roig, es troba a la riera de Merlès. La degradació dels boscos dona lloc a bardisses i matollars. En aquest sentit, destaquen les boixedes, que apareixen en els costers pedregosos i de força pendent.

Respecte a la fauna, cal esmentar l'abundància de l'avifauna d'ambients rurals, que troba refugi i aliment en el mosaic agroforestal del Lluçanès, on boscos, camps de conreu i prats s'alternen de manera harmoniosa. Alguns ocells significatius són el pinsà (*Fringilla coelebs*), la mallerenga blava (*Parus caeruleus*), el verdum (*Carduelis chloris*) i la cadenera (*Carduelis carduelis*). Entre els rapinyaires diürns hi ha el xoriguer (*Falco tinnunculus*), el falcó peregrí (*Falco peregrinus*) i l'aligot (*Buteo buteo*), mentre que entre els nocturns cal esmentar l'òliba (*Tyto alba*) i el duc (*Bubo bubo*). Al Lluçanès també s'han realitzat introduccions cinegètiques de faisà (*Phasianus colchicus*). A la riera de Merlès destaca la presència de la truita (*Salmo trutta*).

Evolució històrica del paisatge

La pressió antròpica sobre el paisatge era inexistent al Paleolític i gairebé nul·la al Neolític; els boscos i els espais naturals caracteritzaven íntegrament els paisatges. De l'època del bronze i del ferro, moment en què apareix la cultura ibera, es tenen algunes manifestacions més. El poblat de Generes (650/50 aC) a Lluçà, l'abric de la Bauma de les Eures (o Heures) (1200/650 aC) a Perafita, la Costa de la Cavalleria (650/50 aC) a Santa Maria de Merlès, Sant Martí de Sobremunt (650 aC/476) i l'ermita de Sant Sebastià i el Puig Ciutat, a Oristà, topònim que segons alguns estudiosos té origen ibèric. Es pot deduir que la pressió sobre el territori va continuar sent molt baixa, els boscos eren els grans dominadors del paisatge, amb unes incipients clapes de conreus entorn dels jaciments, més importants al poblat de Generes.

Els romans tampoc no es van prodigar gaire sobre el Lluçanès; s'hi troben tan sols restes d'habitació continuada al poblet de Generes, Sant Martí de Sobremunt, a l'ermita de Sant Sebastià i al Puig Ciutat d'Oristà. Més que una expansió sobre el territori, l'ocupació romana es va limitar a aculturar els ibers de la contrada. Es pot resseguir en la història de certs municipis (Lluçà) el repartiment de primitives viles o vilars rurals, que més tard foren repartits en molts masos, que possiblement tinguin un origen romà. S'ha parlat també del *Conventus Lucencis* a Lluçà, no localitzat. La pressió sobre el territori probablement es va mantenir estable, potser amb algun augment de la superfície dels conreus al voltant d'on ja estaven establerts.

Es tenen poques notícies de l'ocupació goda després de la caiguda de l'Imperi romà. D'abans de la invasió sarraïna es pot esmentar el mas Oriol, la primitiva església de Santa Maria de Lluçà (Lluçà), una tomba a Sant Bartomeu del Grau i una altra església primitiva a Sant Boi de Lluçanès. Únicament es tenen referències d'aquestes dues esglésies que fan suposar un cert poblament a l'entorn de Lluçà i Sant Boi de Lluçanès.

Al segle x els documents escrits van permetre ubicar la població de la zona. Oristà fou un dels grans termes en la reorganització del

Vista parcial de Sant Boi de Lluçanès a mitjan de segle xx. ICGC, Fons Cuyàs

territori a la fi del segle ix, data en la qual va tenir origen Lluçà, i del Lluçanès va partir una part dels pobladors que després van ocupar les terres guanyades als sarraïns. De fet, el Lluçanès va rebre el nom del castell de Lluçà (documentat el 905) que agrupava els municipis de Lluçà, Santa Eulàlia de Puig-oriol, Prats de Lluçanès, Sant Martí d'Albars, Perafita, Sant Agustí de Lluçanès i part de Sant Boi de Lluçanès. El 909 es va mencionar el castell d'Oristà, i a principis del segle x ja van aparèixer documentats els actuals nuclis de població i les esglésies de Sant Pere del Grau (x) i Santa Eulàlia de Puig-oriol (x). No fou, però, fins al segle xv quan gran part de la població es va concentrar al voltant dels nuclis urbans, que en aquesta època formaven conjunts importants de cases de pagès. La població disseminada ha estat, fins avui, un dels trets distintius del Lluçanès.

Seguint l'evolució del romànic es pot fer una valoració de l'ocupació del territori. Entre les principals construccions del segle xi, cal mencionar Sant Jaume de Fenollet, Sant Bartomeu (Sant Bartomeu del Grau), el castell de Tornamira (Oristà), el castell de la Cirera (Sant Feliu Sasserra), Santa Eugènia de Relat (Avinyó), etc.; del segle xii, el castell de Lluçà, Sant Salvador de Bellver (Sant Boi de Lluçanès), el castell del Quer (Prats de Lluçanès), Sant Sadurn del Pla (Avinyó), i del segle xiii, Sant Andreu d'Oristà i Sant Joan d'Avinyó.

Una primera aproximació indica la forta dispersió sobre la contrada del romànic, tot i el buit de la part central a l'entorn de Sant Martí d'Albars, Olost i el nord d'Oristà. El fet que moltes esglésies fossin refetes o ampliades també és significatiu d'un increment continuat de població. El segle xiiii es pot interpretar com un segle de consolidació, més centrat a refer equipaments que no a construir-ne de nous on el territori ja estava ocupat.

Durant l'època medieval el paisatge del Lluçanès va patir canvis sense precedents, la població va augmentar força (conseqüència de la despoblació de zones properes) com ho demostren els castells i el romànic. Sembla que va ser una ocupació del territori força

disseminada (potser seguint el model romà de les viles). Se suposa que molts boscos foren talats, especialment als indrets plans i amb bones terres, instal·lant-hi els conreus, molts presents avui. El tipus de població dispers no va permetre la creació de grans nuclis ni la consolidació d'un d'ells com a capital clara de la unitat, la qual era itinerant (Lluçà, Oristà, Sant Feliu Sasserra i Prats, successivament). Es va crear un paisatge rural de baixa intensitat, perfectament adaptat a les possibilitats del medi.

A partir del segle xvi es disposa de censos de població. El de l'any 1553 dona un total de 873 habitants a la unitat, repartits en 194 focs, xifra que no pot ser superior als moments àlgids de l'època medieval (alguns autors eleven la xifra a 1.250 habitants per al Lluçanès històric). La pesta negra de 1348 va deixar la major part de les masies abandonades, i amb una població bàsicament dispersa, el repoblament d'un territori tan isolat com aquest degué ser molt lent. Tot i això, tant el segle xvi com el segle xvii marquen un període de creixement demogràfic, ajudat per una important immigració francesa. El segle xvii Prats de Lluçanès va prendre definitivament forma de poble.

La disminució de la pressió antròpica sobre el territori a partir de mitjan segle xiv es va traduir en la recuperació dels espais boscats en detriment de l'agricultura, almenys fins ben entrat el segle xvi, a partir del qual de nou la tala d'arbres va obrir clarianes i claps als sectors més aptes per als conreus. Cal matisar, però, l'extensió que ocupaven els conreus; el cens de 1718 encara no arribava als cinc mil habitants, i no tots llauraven la terra.

Al segle xviii va continuar l'evolució positiva de la població amb un creixement espectacular a remolc de l'agricultura, la ramaderia i una incipient indústria. El segle va començar amb la Guerra de Successió (1702-1714), fet que va motivar l'incendi dues vegades de Prats de Lluçanès i de Sant Feliu Sasserra, amb dures represàlies econòmiques que van significar un descens generalitzat del creixement a tota la contrada. Encara que dominaven els paisatges de caire rural, el 1720 es va constituir el gremi de paraires de Prats. L'ofici de paraire era present a quasi totes les poblacions del Lluçanès, molt lligada al bestiar, però també van prendre força altres oficis menestrals. La població es va duplicar en aquesta centúria, fet que va augmentar de nou la pressió sobre el territori, especialment davant la necessitat de noves pastures per al bestiar que abastia de llana la incipient indústria.

La màxima població del Lluçanès es va assolir a mitjans del segle xix, amb uns tretze mil habitants. La contrada va continuar sent eminentment agrària, però a inicis de la dècada dels trenta es va introduir el cotó a Prats; el 1861 es va instal·lar la primera fàbrica tèxtil de Lluçà; el 1877 Perafita comptava dotze telers, i a Avinyó, el 1845, on ja es treballaven la llana i el cànem, es va instal·lar una empresa de filatura. A partir de 1860, però, va començar una davallada, motivada per la industrialització de les veïnes comarques del Ter i del Llobregat, que ja no tindria aturador, en la qual també van col·laborar els enfrontaments de l'última carlinada.

El primer terç del segle xx va mostrar una revifada fins l'inici de la Guerra Civil espanyola. Hi va haver intents d'industrialització: Santa Maria d'Oló va instal·lar la primera fàbrica el 1902, i una altra el

1928; Avinyó tenia el 1910 tres fàbriques de teixit i quatre molins fariners; a Sant Boi l'antic gremi de paraires fou succeït per tres fàbriques tèxtils, i Sobremunt tenia vuit molins fariners. El 1962 es va instal·lar a Sant Bartomeu del Grau l'empresa tèxtil Puigneró, que ocupava més de mig miler de persones (tancada el 2003), i a finals de 1991 es van iniciar les obres de la zona industrial de Prats de Lluçanès. Amb tot, es va aconseguir establir la població, a partir de 1975 cada vegada més avesada al turisme i a les segones residències, que van permetre recuperar i restaurar gran part de les antigues masies abandonades.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Lluçanès s'estructura en un altiplà orientat cap al sud-oest amb altituds entre els 1.000 m i els 450 m. Presenta un paisatge rural muntanyós caracteritzat per serres solcades per rius i rieres que les modelen, una distribució força equilibrada dels nuclis de població i un mosaic de camps de cultiu, pastures i boscos que se succeeixen des de l'oest més elevat i boscos a l'est més planer, sense transicions brusques, excepte en els cingles de la part nord que s'orienten sobre la plana de Vic.

Aquest és un paisatge agroforestal on dominen els elements naturals, roques nues, rieres, rierols, torrents, boscos, prats i alguns matollars. Tradicionalment humanitzat amb presència de cases aïllades, camps de conreu i diversos nuclis de població, de poca densitat, distribuïts pel territori, enllaçats per sinuoses carreteres que van endinsant-se en aquesta plataforma solcada pels cursos fluvials.

Els boscos de pins són els més abundants i suposen més d'un 42% de la superfície de la unitat. Els caducifolis no arriben al 4% i els matollars sobrepassen el 14%. L'abundància de boscos suposa un cert perill d'incendis, que s'accentua a l'estiu. En aquest sentit, la banda nord, més humida i amb presència de rouredes no està tan afectada com la banda sud, molt més eixuta. El relleu accidentat i la naturalesa boscosa fan que sigui un refugi per a la fauna.

Vista parcial de Santa Maria d'Oló. Observatori del Paisatge

L'estructura del relleu trencada i ben compartimentada per la xarxa hídrica ha condicionat fortament la xarxa de comunicacions i la forma i distribució dels nuclis de poblament. La riera de Merlès, Lluçanès i Gavarresa drenen cap al Llobregat i d'altres de menys importants també drenen cap al Ter. Aquesta estructura ha dificultat les comunicacions cap a les planes veïnes, particularment en el sector de la plana de Vic, delimitada per cingleres. La unitat presenta poques vies de comunicació, i travessar aquestes muntanyes ha suposat certes dificultats. Fins fa poc, sempre s'havia optat per utilitzar els passos naturals que obren els rius a les unitats veïnes. En temps recents aquest fet ha canviat, amb actuacions com ara l'arranjament d'algunes carreteres o amb l'Eix Transversal (C-25), que travessa la unitat de banda a banda per l'extrem sud, però sobretot la carretera que ha implicat un gran canvi ha estat el nou Eix del Lluçanès (C-62) que travessa la comarca de sud-est a nord-oest des de l'Eix Transversal proper a Vic fins a la C-16 a l'altura de Gironella. Aquesta nova infraestructura, a part de centralitzar el trànsit intern del Lluçanès, ha creat un flux de cotxes que utilitzen aquesta carretera com a variant nord de l'Eix Transversal (C-25) cap a les zones pirinenques a través del túnel del Cadí, posteriorment, i també com a via cap al litoral seguint després els túnels de Bracons. Cal pensar que aquesta millora de les comunicacions comporta una transformació del sòl urbanitzable ja existent, com per exemple, a Santa Maria d'Oló o a Avinyó.

D'altra banda, aquest paisatge ha estat zona de pas dels ramats del pla a la muntanya, principalment dels monestirs de Santes Creus i Poblet cap als de Sant Martí del Canigó o Sant Miquel de Cuixà per les carrerades d'origen medieval. Per les seves característiques naturals, el Lluçanès pot oferir a la primavera quan puja el bestiar, i a la tardor quan baixa, pastures intermèdies i abeuradors. Algunes de les poblacions de la unitat, com Santa Eulàlia de Puig-oriol o Santa Creu del Jutglar, van néixer al peu dels camins de transhumància i d'altres poblacions tenen carrers lligats directament al pas organitzat del bestiar per aquestes contrades com el carrer de Beulaigua a Sant Martí d'Albars. Actualment, aquests camins ramaders estan veient la transició del pas dels ramats pel de grups de turistes ja que es fan servir com a rutes verdes aptes per a diferents activitats de lleure. Aquests camins de transhumància constitueixen avui dia un ric patrimoni històric i cultural de la unitat.

Les activitats agràries són les més esteses dins l'economia de la unitat, tot i que el medi físic no les propicia de manera particular. La major part dels conreus, que ocupen més del 35% de la superfície de la unitat, són de vocació cerealística.

El Lluçanès presenta força característiques de caire rural, i és precisament aquest tarannà el que marca la dinàmica de la unitat. Tot plegat facilita el manteniment de les activitats agràries i ramaderes. En aquest sentit, destaca el poblament disseminat, que configura un paisatge força antropitzat. Molts municipis, com Santa Eulàlia de Riuprimer, al sud, o Santa Maria de Merlès, a l'oest, posseeixen uns valors de poblament dispers força importants, tot i que la dinàmica d'envelliment excessiu de la població pot contribuir a la pèrdua d'aquest model d'assentament.

Els nuclis de població compactes són menuts i de poca entitat. Les principals poblacions estan ubicades a la banda oest; els més

414

La carretera C-62 creua el mosaic agroforestal del Lluçanès i és la principal via de comunicació. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

destacats són Prats de Lluçanès, Olost, Sant Bartomeu del Grau, Sant Boi de Lluçanès i Avinyó.

En general, tot i que a tots els nuclis dominen els teulats marrons vermellosos, a les noves actuacions es té tendència a incorporar colors grisencs o negrosos, en unes poblacions caracteritzades per la manca d'edificis en altura, fet que els confereix una silueta urbana solament trencada per esglésies i campanars i a vegades per les instal·lacions industrials.

La reduïda activitat industrial, tret de Sant Bartomeu del Grau, Olost i Prats de Lluçanès, ha permès deslliurar-se de grans polígons industrials. En efecte, les activitats industrials són poc representatives i se centren en l'àmbit dels farratges i de la construcció. El sector tèxtil, força important en el passat, està pràcticament desaparegut, especialment des del tancament de les fàbriques del grup Puigneró l'any 2003.

Actualment no es detecten en general grans impactes que alterin aquesta distribució i visió de la ruralitat. Tanmateix, cada cop és més freqüent l'edificació de noves granges i edificacions agràries, algunes amb forta incidència en el mosaic agroforestal. Aquesta

dinàmica, que fa uns quants anys era incipient, actualment va a l'alça i fins i tot ha generat la preocupació de part del teixit social del Lluçanès, que ha constituït la plataforma Lluçanès Viu.

Aquest binomi de naturalitat i antropització tradicional agrària és molt buscat per les noves generacions que viuen als grans nuclis de població, i per això el Lluçanès, després d'una breu etapa d'industrialització tèxtil important, s'està orientant cap al turisme. Per aquest motiu, moltes masies que durant l'època de la industrialització es van abandonar, actualment s'estan recuperant per a primeres o segones residències. També cases antigues dels nuclis es restauen procurant mantenir l'estètica tradicional de cada població amb materials (fusta i pedra) propis de la zona. El turisme rural, de muntanya, de senderisme i de caps de setmana sembla un important recurs econòmic de present i futur per a aquest territori. Igualment, cal afegir l'interessant i ampli patrimoni arquitectònic de la zona, especialment el que es refereix a masies tradicionals, així com a determinats espais d'interès natural, com la riera de Merlès.

El poc poblament a la unitat del Lluçanès marca l'estètica del paisatge, on es combinen les formes suaus amb relleus més abruptes que

no formen trencaments visuals impactants, la qual cosa dota el conjunt d'una plàcida bellesa no monòtona on destaca l'equilibri entre boscos i camps, en un paisatge humanitzat clarament rural i tranquil.

Expressió artística del paisatge

Josep Pla va copsar bé l'harmonia paisatgística en les seves descripcions del Lluçanès:

«Al faldar de la muntanya hi ha un bosc de pins de color negre. Dins el bosc, en l'atapeïment arbori, hi ha una llum verda, humida, greixosa, travessada per ombres incertes. La llum es perd en la densitat boscosa a poc a poc, fins a restar sumida en una opacitat negra. Al fons del declivi, a l'angle de la ubiqüitat dels pins, hi ha una popi-la d'aigua encalmada, platejada, que sembla morta. Més enllà del torrent es desplega el vessant assolellat, en forma de corba de llom d'elefant, convertida en camps de conreu. Les cases d'Orià, en la llunyania, se'ns presenten tocades per una llum de rovell d'ou. El petit conjunt urbà, s'esvaeix en la immensitat de la terra, sembla immersit i mig engolit per la terra. Camps que groguegen, camps que verdeggen. Tot és terra.» (Pla, 1971).

Literàriament, el paisatge rural inspira sovint la creació artística en to de la lloança a la terra i el treball camperol. En el cas del Lluçanès, hi ha alguns textos vinculats a la terra molt significatius de la imatge paisatgística de la unitat. Per exemple, a la recopilació de Lluís Vila i Vilalta (2001), es recullen poemes que desprenen la placidesa del paisatge clarament significatius, com per exemple aquests versos de «Tornant del Lluçanès», de Vicenç Costa-Bassachs (1969):

«Una vegada més el cel i l'aire,
els marges verds que enjoiem el teu sòl,
els colors transparents de les muntanyes
i el placèvol murmur de les fonts.
Horitzons de muntanyes amansides
enroden les bellors del meu país.
Mireu l'esplet de roures i d'alzines:
no és tot un paradís.»
(Vilalta, 2001)

A la mateixa recopilació, en un fragment del poema «Raval», Pere Vives i Sarri (1980) fa referència a l'ermita de Lurdes, de la qual destaca la situació en un pujol i els xiprers altius del cementiri, com a elements visuals destacables que remarquen la bellesa de l'indret, donen personalitat al paisatge i fan emblemàtic el lloc.

«Aquest pujol bonic com un deliri,
La feixa plena de rostoll ressec,
Enllà els xiprers altius del cementiri
I l'ermita més bella que conec.»
(Vilalta, 2001)

Prats de Lluçanès pintat per Ricard Terraza

Igualment, la simbologia d'un element puntual esdevé font d'inspiració, com s'observa en un altre dels poemes citats a la recopilació. En aquest cas, un element emblemàtic i identitari de la unitat, la pedra dreta de Lluçà, és lloada per Pere Vila:

«A prop nostre tenim la Pedra Dreta
que ens diria les gestes dels passats;
ells és la veritable anacoreta
que als segles ha guanyat tots els combats.»
(Vilalta, 2001)

Sovint, en la literatura popular o de caire religiós, les referències al paisatge contenen referències paisatgístiques amb poètiques des-

cripcions identificatives. Altres vegades les referències estan més relacionades amb la condició rural del lloc, i les pors tradicionals de la pagesia, com per exemple en els versos dedicats a la Mare de Déu dels Munts, de gran veneració:

«A Sant Boi i l'encontrada
deslliuren en tot moment
de fam, pedra i mala anyada
puix que us amem tendrament;
conserveu la fe arrelada
i assistiu-nos moribunds:
sigueu-nos sempre advocada
Santa Maria dels Munts.»

Valors en el paisatge

El valors naturals d'aquesta unitat es troben en la diversitat i la riquesa natural d'aquestes contrades, recollides pel PEIN i per la xarxa Natura 2000. Les principals riqueses ambientals es localitzen en els cursos fluvials, com ara la riera de Sorreigs o la riera de Merlès. A aquesta darrera destaca una població força dinàmica de truita (*Salmo trutta*). A banda, convé fer referència a la riquesa vegetal, amb comunitats ben estructurades amb elements supra-mediterranis i centreeuropeus, com l'avellaner (*Corylus avellana*), el tell (*Tilia platyphyllos*), l'auró o la blada. A més dels valors naturals, també cal referir-se als valors històrics i patrimonials que, a les rieres, es materialitzen en nombrosos molins, séquies, rescloses i altres construccions hidràuliques que acompanyen feixes de conreu, murs de pedra seca i masos, freqüentment de gran volada.

Amb relació als arbres monumentals, cal esmentar el Roure de la Senyora i el Roure Gros, que sumen espectacularitat a un paisatge bucòlic caracteritzat per la verdor de la coberta forestal.

Tanmateix, el paisatge del Lluçanès forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

El gran valor estètic de la unitat rau en la seva harmonia paisatgística. La manca de trencaments visuals, d'impactes antròpics i de fenòmens naturals de gran contrast dona lloc a una imatge continuada de ruralitat, d'ocupació antròpica rural en equilibri amb un medi natural, ric però sense elements espectaculars que en condicionin la fesomia. Cal apreciar el paisatge en el conjunt de la unitat per adonar-se del seu alt valor, boscos densos, presència de cursos d'aigua arreu, camps, pobles i llogarets, que apareixen distribuïts en un altiplà de relleu retallat, on igualment es poden diferenciar dos sectors; una part més muntanyosa i una altra més planera. Cadascuna amb una dominància geogràficament lògica pel que fa a usos del sòl, amb una zona amb un clar predomini de bosc caducifoli i perennifoli a la part nord i més poblament a la part més planera. A la zona sud de la unitat hi ha un clar predomini de construccions de pedra seca, i a la zona de contacte amb la

plana de Vic el contrast entre cingle i vegetació es fa molt evident. Aquesta distribució no alterada per la pressió urbanística i per xarxes viàries agressives contribueix a la imatge de tranquil·litat que ofereix el Lluçanès.

Aquesta imatge visual de conjunt també es complementa amb elements concrets, com per exemple les fileres arbrades, que ressegueixen algunes de les carreteres d'aquest paisatge, especialment a les entrades dels nuclis, com a Perafita i Sant Boi de Lluçanès.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central abans esmentat es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic.

La presència d'elements de diferent tipologia i època dota de valor històric molts paratges del Lluçanès. El jaciment més antic del qual es té notícia avui dia al Lluçanès pertany a les cultures megalítiques del Neolític mitjà-recent a la cista del collet de la Bassa de Can Garriga (Santa Maria d'Oló). De l'època del bronze i del ferro, moment d'aparició de la cultura ibera, es tenen algunes manifestacions més. Tots aquests jaciments són equidistants sobre el territori, sense un patró clar d'assentament, encara que mostren predilecció per la franja central de la unitat. Amb relació als jaciments romans, destaca l'important jaciment arqueològic d'època romana de Puigciutat al terme municipal d'Oristà, així com algunes restes d'habitació continuada al poblet de Generes.

Seguint l'evolució del romànic es poden identificar altres elements que aporten valor històric al Lluçanès. A finals del segle IX Oristà fou un dels grans termes en la reorganització del territori. L'església de Sant Andreu d'Oristà és d'estil neoclàssic igual que l'església de Santa Maria de la Torre d'Oristà amb la teulada de quatre pendents coronada per un penell vistós des de lluny. Al nucli d'Oristà també cal mencionar la valuosa cripta preromànica. Amb referència a l'art romànic, cal esmentar les ermites de Sant Nazari de la Garriga i Sant Salvador de Serradellops.

En l'arquitectura de caire defensiu cal esmentar l'antic castell medieval de de la Cirera, de Sant Feliu Sasserra?, del segle XI, tot i que només en queda un tros de torre rodona adossada al mas Cirera. A Santa Maria d'Oló, del castell medieval en queda una torre rodona molt alterada per noves construccions. També resta dempeus a Avinyó la Torre dels Soldats, que formava part de la xarxa militar de telegrafia òptica que es va construir a Catalunya durant la segona guerra carlina.

En l'arquitectura civil destaca el pont medieval de Sant Martí d'Albars, element patrimonial aïllat de gran interès. Als afores d'Avinyó hi ha el pont gòtic sobre la riera de Relat, reconstruït a principis del segle XIX i pel qual passen el camí ral i el camí ramader que van cap a França. Al nucli d'Avinyó destaquen la casa modernista dels Abadal i l'antiga casa pairal dels Verdaguer.

També cal ressaltar el monestir de Santa Maria de Lluçà, que era la principal parròquia del terme del castell de Lluçà, nucli d'un extens terme que va configurar una important entitat històrica del Lluçanès. L'església original, del segle X, va desaparèixer a finals del

La riera de Sorreigs, un dels valors ecològics més importants del Lluçanès. Observatori del Paisatge

segle XII, quan va ser substituïda per un nou temple, més gran, que és el que hi ha actualment amb algunes modificacions.

També és important la conservació dels camins ramaders que passaven per la zona i que tenien a Prats de Lluçanès un punt de trobada.

Com a valors socials de la unitat, apareixen elements de tipologia diversa. A tota la unitat són nombroses les festes tradicionals que en conjunt constitueixen un valuós patrimoni vinculat a llocs concrets del paisatge. La conservació de tradicions també ha donat lloc a iniciatives com la creació del Museu de Terrissa «Rocaguinarda», al poble d'Oristà, o el Museu Municipal Miquel Soldevila a Prats, on es recreen aspectes de la història local i els oficis antics. També cal destacar que, els darrers anys, s'han creat dos espais interpretatius relacionats amb aspectes més intangibles del paisatge, com són l'espai Perot Rocaguinarda a Olost, que fa valer la figura d'aquest bandoler, i el Centre d'Interpretació de la Bruixeria a Sant Feliu Sasserra, que dona protagonisme a les llegendes, els costums i les creences relacionades amb la bruixeria.

La valoració i l'ús social de les fonts són extensos i vigents, i són presents arreu. A Sant Boi del Lluçanès hi ha fonts, d'aigües un xic calcàries, fresques i bones com la font de la Presa, la dels Plàntans, la Talaia o la font de la Prada. A la Torre d'Oristà, la font més important és la font de la Torre, i a Prats hi ha les Tres Fonts vora el torrent amb el gorg de Galobardes, tot i que ambdues estan contaminades per nitrats.

Les barraques de vinya, veritables obres de patrimoni arquitectònic rural destaquen com un dels elements més importants associats als valors productius d'aquest paisatge. A Avinyó, amb més de cent barraques de pedra seca identificades, encara és notable la importància de la vinya, anys enrere molt més estesa, però que s'ha anat transformant amb la introducció de ceps de qualitat i mètodes de conreu avançats, i la denominació d'origen Pla de Bages.

Pel que fa a la indústria ramadera, sobresurt la càrnia, i és especialment important l'escorxadador d'Avinyó. La promoció de produc-

tes locals i la gastronomia és especialment important a tota la unitat. Especialment valorats són el xai, l'aviram de caça, les tòfones i els bolets, així com la diversitat d'embotits. També cal destacar les varietats locals del cigró d'Oristà o el blat forment, pròpies del Lluçanès.

Totes les festes i tradicions, contenen elements religiosos i constitueixen avui els principals valors religiosos des del punt de vista sociocultural. Devocions, aplecs, festes, ballades i cantades s'entrellacen i queden vinculades als llocs de culte i d'especial interès historicoreligiosos. Per exemple, a l'església de Sant Sadurní, situada a dalt la serra del Morisco, de gran devoció dels avinyonesos, és destí de processons i celebracions. A l'ermita de Santa Margarida a Perafita cada any hi ha l'aplec de la santa. A Prats és molt venerada la Mare de Déu de Lurdes en el santuari del mateix nom. En honor a Sant Pere Almató, la seva població natalícia, Sant Feliu Sasserra, li dedica una festa.

Paisatge, llegendes i simbolisme es troben arreu, fent emblemàtics elements i llocs del paisatge com el cingle dels Tres Còdols, excavat per la riera Gavarresa aigües avall del poble d'Oristà, o el gran i centenari Roure de la Senyora a Sant Boi del Lluçanès, prop del Vilar.

Als afores de Lluçà hi ha una antiga artiga, un camp on es creu que cada any per santa Àgata s'omple de boira i on cada estiu cau alguna pedregada com a càstig diví a un pagès que el va anar a treballar el dia de la festa.

Sortint d'Avinyó cap a Artés, el torrent de Salt d'Euga travessa per sobre una roca que fa de vora a un saltant, lloc vinculat a la llegenda d'una euga misteriosa. Com que el camí passa també per la vorera d'un balç de terra on l'aigua ha esculpit figures que semblen ombres, el lloc s'anomena «Les Encantades», i diuen que fou una d'aquestes bruixes la que es va convertir en euga. També es creia que la collada de la Creu de Quera, solitària i feréstega, era un lloc de reunió de bruixes.

En la memòria popular, els fets reals sovint queden desdibuixats per les llegendes i creences. A la unitat hi ha històries relacionades amb bruixes que han deixat l'empremta arrelada en llocs concrets del paisatge, com són el serrat de les Forques prop de Sant Feliu Sasserra, on fou penjada l'última de les bruixes catalanes: na Maria Pujol, «la Napa», natural de Prats de Lluçanès.

A Sant Feliu Sasserra, es fa la Fira de les Bruixes i es promoció una ruta pels llocs del Lluçanès relacionats, com el roc Foradat, la roca del Vilaró, els gorgs de Fumanya o el gorg Negre de Sobremunt.

Al mas de la Rocaguinarda, al terme d'Oristà, va néixer Perot Rocaguinarda, bandoler del segle XVII, conegut com a cap de quadrilla del bàndol «nyerro» de Vic, en lluita amb el bàndol dels «cadells». La figura de Rocaguinarda, com la de molts altres bandolers, ha estat envoltada d'un aire romàntic. El mateix Cervantes diu d'ell que era humanitari i ben intencionat. A les runes del Mas Rocaguinarda conserven inscripcions atribuïdes al bandoler mateix.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La principal via d'accés és la carretera C-62, de l'Eix Transversal a Berga, que puja des de l'Eix Transversal cap a la carena de Sant Jaume d'Alboquers, la caseta del Permanyer i Santsalvador; després baixa cap a Olost, per on passa pel costat est, sense entrar a la població, i, seguint l'itinerari antic de la carretera, arriba fins a Sant Creu de Jugtlar. A Prats de Lluçanès, la carretera voreja l'est del nucli sense entrar-hi. L'Eix Transversal també creua la unitat pel sector sud i proporciona àmplies panoràmiques que permeten observar l'estructura del paisatge del Lluçanès en conjunt.

En força trams, les carreteres secundàries i sinuoses transcorren per un territori fragmentat per diverses rieres i per sectors de bosc, cosa que no permet gaire visibilitat. No obstant això, circulant per aquestes vies sí que s'aprecien bé els camps conreats, els boscos de pi roig, les rouredes, els alzinars, els boscos de ribera, les masies aïllades, les fileres arbrades que ressegueixen alguns trams de carretera i els petits nuclis de població com Sant Boi de Lluçanès, Sant Bartomeu del Grau, Santa Eulàlia de Puig-oriol, Perafita, Sant Feliu Sasserra i Oristà. Una altra via que permet copsar la varietat d'aquest paisatge és la carretera BV-4341, que dona l'accés al monestir romànic de Lluçà i que passa prop del seu castell situat dalt d'un turó, creua la riera de Lluçanès, segueix per boscos frondosos i creua la riera Gavarresa per arribar a l'Hostal del Vilar, lloc històric de transhumància situat a l'inici de la pista que porta al santuari de la Mare de Déu dels Munts.

Al Lluçanès també hi ha bones rutes d'excursionisme, com ara el tram del GR-1 d'Alpens a Olvan, que passa per Santa Eulàlia de Puig-oriol, Lluçà, la riera de Merlès i Sagàs. Aquesta ruta transcorre per un mosaic de paisatges marcat per les rieres, boscos frondosos i camps de conreu a les zones més planeres; també la segona etapa del GR-3, dels Munts a Sant Bartomeu del Grau per Santa Llúcia de Sobremunt. El sender recorre la part oriental de l'altiplà del Lluçanès entre boscos i amb bones panoràmiques a la unitat i sobre la plana de Vic. El GR-4 recorre el tram de Borredà a Sant Pau de Pinós per Sagàs i la riera de Merlès; és un itinerari més frescal que circula entre relleus coberts de boscos de pi roig, rouredes, alzinars i boscos de ribera. Altres itineraris que permeten conèixer el paisatge de la unitat són: el PR-C 44, circuit al voltant de Prats de Lluçanès pel santuari de Lurdes, Sant Pere del Grau, l'ermita de Sant Sebastià, el Serrat dels Morts, Santa Eulàlia de Pardines, Santa Llúcia i el castell del Quer, que permet veure part del patrimoni cultural de la unitat, travessant camps de conreu; el PR-C 46, que ascendeix tota la riera de Sorreigs fins als Munts; i el PR-C 56, que prové d'Orís, puja cap a Sant Salvador de Bellver i ofereix bones vistes sobre la cinglera i la plana de Vic.

L'orografia de la unitat també permet que hi hagi miradors excel·lents. En aquest Catàleg se'n destaquen dos com a prioritaris: el santuari de la Mare de Déu dels Munts (1.057 m) a Sant Agustí de Lluçanès, amb vistes panoràmiques excel·lents fins als Pirineus, el

Cabrerès, la plana de Vic, el Montseny, l'Alt Ter i el Lluçanès; i el santuari de la Mare de Déu de Lurdes (740 m) a Prats de Lluçanès, amb bones panoràmiques a llevant sobre gran part de la unitat i cap al nord fins a les muntanyes de l'Alt Berguedà.

Sobre els límits orientals de la unitat i la Plana de Vic, Santa Llúcia de Sobremunt (950 m) i Sant Salvador de Bellver (951 m) dominen la part central de la unitat i també el nord de la plana osonenca, els relleus del Cabrerès i el Montseny. Més al sud, el veïnat del Roc Llarg (901 m) de Sant Bartomeu del Grau ofereix vistes magnífiques, i, a més, constitueix un balcó excepcional sobre la plana de Vic. Altres miradors amb vistes més locals són: Sant Adjutori, sobre el nucli d'Olost; l'ermita de Sant Sebastià, sobre Prats de Lluçanès; Santa Creu de Jugtlar; el castell de Lluçà (al cim del turó) i el mirador de Santa Maria d'Oló.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes, especialment en els pobles més mal comunicats, que condueixen a un abandonament dels paisatges menys productius.
- La manca de rendibilitat econòmica de moltes forests condueix a l'abandonament de la gestió silvícola, la qual ha estat la responsable fins avui de l'actual estructura i dimensió de la massa forestal.
- L'existència d'extenses superfícies forestals amb presència notable de resinoses comporta un risc d'incendi elevat, particularment a la banda sud de la unitat, que és la més eixuta.

Amenaces

- La qualitat dels ecosistemes lluçanesos no només és elevada sinó que també és remarcable dins el context immediat. No s'ha de fallar en el manteniment dels valors actuals, i evitar actuacions que puguin afectar les rouredes o les poblacions de truita de la riera de Merlès, per exemple.
- L'elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.
- La implantació creixent de construccions agràries en l'espai obert sense considerar qüestions com la localització i la visibilitat, la inserció en el lloc, l'ordenació del conjunt, els camins i els accessos, la volumetria o els acabats exteriors. Aquesta dinàmica que fa uns quants anys era incipient, actualment va a l'alça i fins i tot ha generat la preocupació de part del teixit social del Lluçanès, que ha constituït la plataforma Lluçanès Viu.
- La implantació d'àrees especialitzades mal integrades en el lloc aprofitant la baixa densitat demogràfica i la disponibilitat de sòl. Un exemple d'això podria ser l'ampliació de l'abocador de Fumanya;

des de 2003 els veïns d'Olost han presentat diverses queixes a la Generalitat i al Síndic de Greuges contra les males olors de la planta de compostatge actual i també contra la seva ampliació, que afectaria especialment el nucli de Santa Creu de Jutglar.

- Desaparició progressiva, els últims anys, de molts dels vials arbrats de les carreteres del Lluçanès per canvis en els criteris estètics, o bé al·ludint a raons de seguretat, malgrat el patrimoni paisatgístic que constitueixen.

Fortaleses

- La forta personalitat territorial atorga una identitat molt consolidada al Lluçanès, entès territorialment i viscut com un paisatge; tant és així que durant l'any 2015 es va organitzar un referèndum per decidir si el Lluçanès volia ser una nova comarca de Catalunya. Tot i el resultat general favorable de la votació, els resultats no van ser positius a tots els municipis, i fins ara no s'ha optat per crear la nova comarca.
- Destaca l'existència d'un paisatge ben mantingut, amb característiques pròpies del món rural i amb una presència important d'actors i agents de paisatge motivats i interessats a mantenir-ne i promocionar-ne els valors. Aquest és un punt molt important de cara a la promoció exterior de la unitat, particularment des de l'òptica del paisatge i la qualitat de vida.
- Els valors patrimonials tradicionals, especialment les grans cases de pagès, els molins fariners i les capelles romàniques, acostumen a trobar-se en bon estat de conservació, fet que atorga una vàlua especial als valors paisatgístics de la unitat.
- Les superfícies edificades són de caràcter eminentment compacte, i les àrees d'urbanisme extensiu són ben migrades. Aquests dos aspectes se sumen a la bona consideració dels valors paisatgístics del Lluçanès.
- Procés d'elaboració de la Carta del paisatge del Lluçanès que ha d'acabar comportant una millora de la gestió del paisatge d'aquesta unitat.

Oportunitats

- L'elevada qualitat paisatgística i l'important nombre de valors que acull la unitat poden conduir a un increment del valor afegit dels productes que ofereix el Lluçanès.
- La consolidació del Consorci del Lluçanès com a entitat de coordinació municipal i comarcal per a la preservació i la difusió dels valors del Lluçanès.
- El sector agrari pot aprofitar la conjuntura actual de canvi per reestructurar-se, dirigint la seva activitat cap a produccions locals amb força valor afegit que, sense cap mena de dubte, caldria vehicular a través d'una imatge de marca «Lluçanès».

- Les potencialitats forestals de la unitat han de ser conduïdes cap a una gestió sostenible de les masses forestals. El sector silvícola en els darrers anys s'ha reforçat considerablement i cal aprofitar aquesta dinàmica garantint la singularitat del paisatge agroforestal del Lluçanès.
- La Carta del paisatge del Lluçanès, iniciada el 2015 i impulsada pel Consorci del Lluçanès i la Diputació de Barcelona, és una eina destinada a mantenir i, si escau, millorar els valors paisatgístics del Lluçanès. Actualment ja s'ha fet la diagnosi, i el període d'adhesions està obert.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Una xarxa fluvial relativament densa i compartimentada que secciona el territori amb valls suaus i formes ondulades, on destaca el paisatge fluvial de la riera de Merlès, preservada com a connector ecològic i paisatgístic d'aquesta unitat.
- OQP2.** Un paisatge rural muntanyós caracteritzat per un mosaic de boscos, camps i pastures, des de l'oest elevat i boscós a l'est més planer, sense transicions brusques, mantingut i potenciat com a element d'alt valor ecològic, estètic i productiu.
- OQP3.** Un paisatge agroforestal estructurat per masos i potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i per al turisme rural.
- OQP4.** Uns nuclis de població de poca densitat que estan distribuïts equilibradament en el territori, entre camps de cultiu i zones de bosc, mantinguts.
- OQP5.** Unes entrades dels nuclis urbans i unes carreteres amb unes fileres arbrades preservades i recuperades com a elements distintius del paisatge del Lluçanès.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Lluçanès.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir la xarxa hídrica, més densa al sector meridional, i que presenta un desnivell de 600 m dins de la mateixa unitat.
- Mantenir els boscos d'alzinar muntanyenc que poden aparèixer també amb roure martinenc i teixos, aquests últims poc abundants però de gran interès ambiental.

- Preservar la vegetació de ribera principalment lligada a la riera de Merlès i la de Sorreigs, que presenta plantacions d'arbres, especialment de pollancre i plàtans.
- Preservar les fileres arbrades de les carreteres i entrades als nuclis del Lluçanès pel seu valor històric i estètic, especialment les de Prats de Lluçanès, Sant Boi de Lluçanès i Perafita.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir i conservar la distribució equilibrada dels nuclis de població a tota la unitat.
- Mantenir i promoure les fileres arbrades als accessos viaris amb espècies arbòries adaptades a l'indret.
- Gestionar adequadament els boscos, impulsant acords entre propietaris forestals i ramaders per tal de mantenir net el sotabosc, especialment les pinedes, que són la tipologia de bosc més piròfila amb perill d'incendis forestals.
- Recuperar i mantenir els quatre antics camins de transhumància lligats a poblacions de la unitat com Santa Eulàlia de Puig-oriol, Santa Creu del Jutglar i Sant Martí d'Albars, per constituir un ric patrimoni històric i cultural.
- Establir programes que permetin mantenir les activitats agràries com a base de l'economia de la unitat, ampliant el tradicional cultiu cerealístic.
- Gestionar les rieres, rierols, gorgs, goles i fonts que estan distribuïts per tota la unitat de manera que se'n preservi la qualitat paisatgística i mediambiental.
- Potenciar el turisme rural associat al caràcter rural i tranquil dels seus escenaris, amb la reutilització d'antigues masies.
- Promoure programes de coneixement del ric patrimoni intangible lligat a llegendes de tradició oral ancestral i a la transhumància.
- Garantir que la presència de la nova carretera C-62 no generi dinàmiques que posin en perill els valors del paisatge del Lluçanès esmentats en aquest Catàleg.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Regular la implantació de noves construccions aïllades, com granges i edificacions agràries, amb l'objectiu d'assegurar un nivell de coherència adequat amb el paisatge.
- Reordenar els accessos a les poblacions de manera proporcionada al volum de la població.
- Preveure, en els POUM, la importància de la relació de les poblacions amb les carrerades, potenciant els punts relacionats amb el pas dels ramats.
- Mantenir la morfologia compacta dels nuclis de població, evitar la dispersió de les noves construccions i garantir que aquestes s'inspirin en el model i la tipologia rural pel que fa a la mida, la forma i els colors dels volums, com s'ha estat fent, per exemple, al nucli de Perafita.
- Reduir els impactes visuals de les construccions aïllades i infraestructures lineals existents que alteren el caràcter rural de la unitat i els fons escènics emblemàtics de Montserrat, el Montseny o els Pirineus.
- Inventariar els elements de patrimoni rural, des de masies a molins o barraques de vinya, per tal de recuperar-les com a oferta per al turisme rural i lligar-les a les carrerades ramaderes.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de santuari de la Mare de Déu dels Munts, Sant Salvador de Bellver, castell de Lluçà, santuari de la Mare de Déu de Lurdes, Sant Adjutori, Sant Bartomeu del Grau, Santa Maria d'Oló; dels itineraris motoritzats de la C-62 i la C-25, així com dels no motoritzats GR-3, GR-1, PR-C-44, PR-C-46. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

12. Moianès

Comarca:

Bages, Moianès, Osona i Vallès Oriental.

Superfície:

34.684 ha (24.881 ha corresponen a les Comarques Centrals i 9.803 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Artés, Avinyó, Balenyà, Calders, Centelles, Collsuspina, l'Estany, Moià, Monistrol de Calders, Muntanyola, Sant Martí de Centelles, Santa Eulàlia de Riuprimer, Santa Maria d'Oló, Tona i Vic. També inclou Granera, Castellcir, Castellterçol i Sant Quirze Safaja.

422

El castell de Castellcir, anomenat també castell de la Popa per la forma que recorda a la popa d'un vaixell, és un element singular del paisatge del Moianès. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Francesc Muntada)

Trets distintius

- Altiplà basculat cap a l'oest, amb drenatge cap al Llobregat, que enllaça les cingleres de la part baixa d'Osona amb els contraforts muntanyosos del Bages.
- Relleu ondulat, únicament exceptuat en el pla de Moià.
- Coberta forestal densa i ufanosa, dominada pel pi roig i el roure martinenc.
- Moltes poblacions s'assenten en pendents inclinats orientats cap a la solana. Per exemple, Moià i Calders.
- Presència d'urbanitzacions de baixa densitat, com a Collsuspina, Calders, Moià o Monistrol de Calders.
- L'aïllament respecte a zones veïnes més poblades, en part per la sinuosa xarxa viària, ha preservat un paisatge tradicional de pagès, que propicia una imatge de continuïtat històrica.
- Forta identitat territorial que s'ha traduït en la creació d'una nova comarca catalana.
- Existència d'espais d'interès geològic i ambiental: coves del Toll, zona humida de l'Estany.
- La coberta forestal densa i ufanosa ha propiciat la inclusió de diversos espais al PEIN, com ara Moianès-vall de Marfà, Moianès-Puig Rodó, Moianès-Bussanya, o Moianès-baga del Soler-serra de l'Estany-bagues del Perer.
- Conjunts arquitectònics de gran interès patrimonial: Santa Maria de l'Estany, nucli antic de Moià, castells de Calders.
- Existència d'espais d'interès geològic i ambiental: coves del Toll, zona humida de l'Estany, meandre fòssil de Calders i riera de Calders.
- La llarga filera arbrada de plataners que ressegueixen la carretera C-59 abans d'arribar al nucli de l'Estany.

Mirador

— Itinerari motoritzat

01 Espinelves - Pujalt

06 Manresa - Vic

— Itinerari no motoritzat

35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

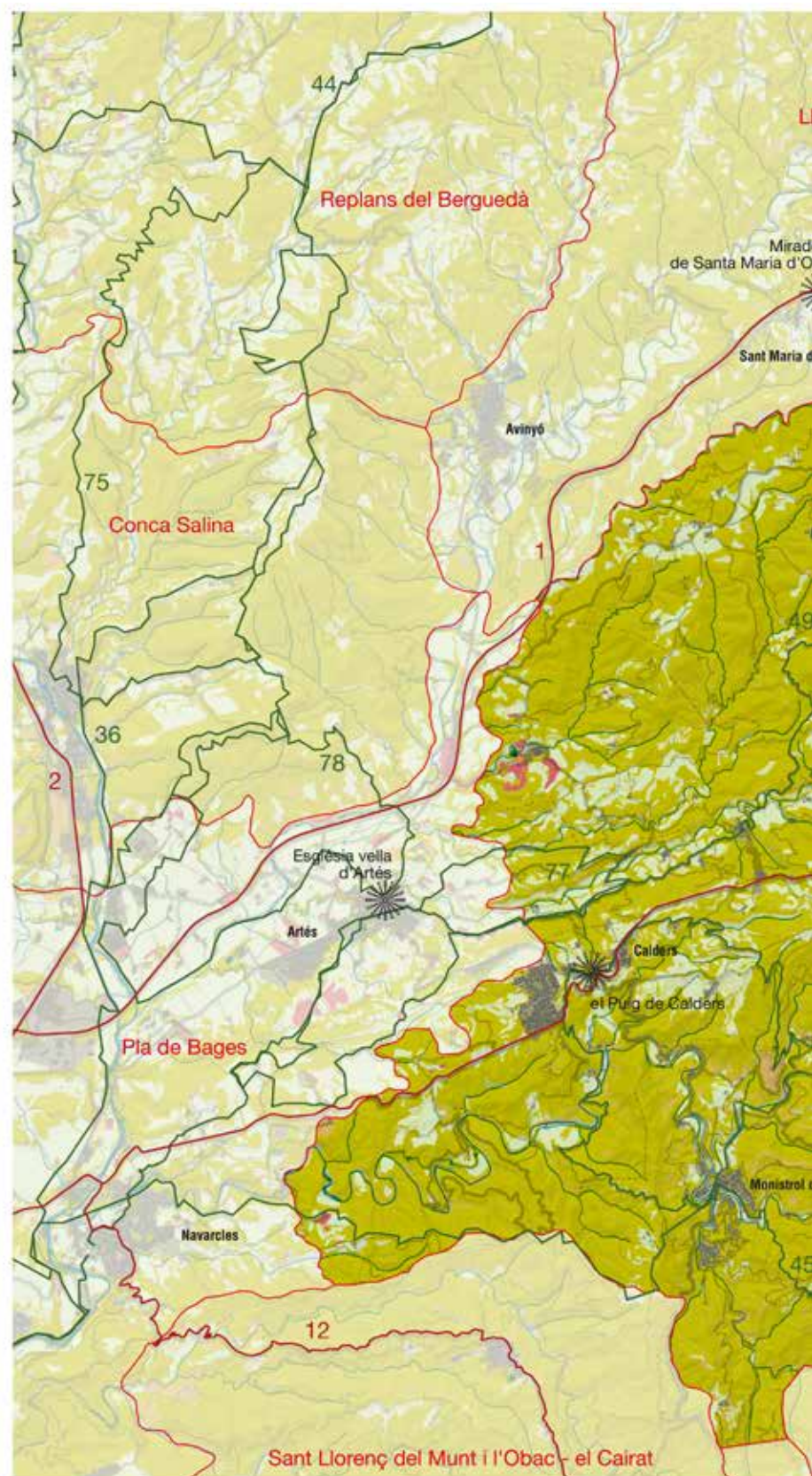
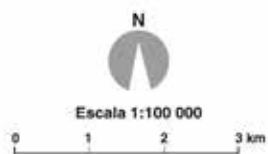
45 Ruta del Moianès

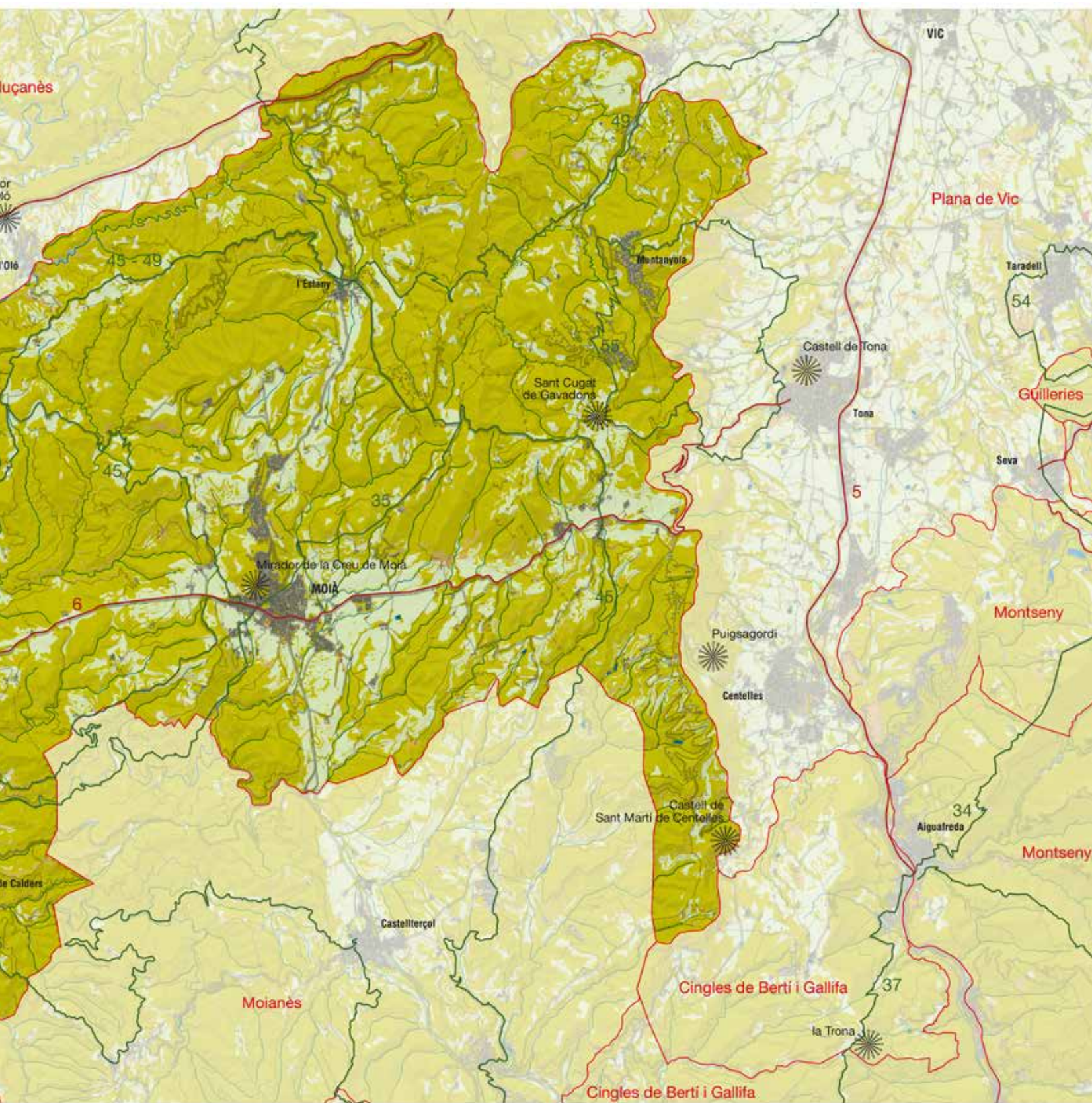
49 Camí Oliba

55 Sender de Tona

77 Sender d'Artés

424

Elements naturals del paisatge

El paisatge del Moianès, amb poc més de 350 km², comprèn l'altiplà del Moianès, amb unes característiques físiques pròpies que el diferencien clarament de la resta del territori que l'envolta. És un paisatge que va més enllà d'aquest àmbit territorial i continua a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Geològicament, és una unitat d'extrema senzillesa, amb materials exclusivament terciaris, formada per un altiplà estructural que es manté entre els 700 m i els 1.000 m d'altitud, entre les depressions de la plana de Vic i del Bages. Morfològicament es tracta d'una gran conca d'erosió diferencial excavada per la riera de Calders i alguns cursos secundaris, damunt les margues de l'Eocè i els gresos i les calcàries del mateix Eocè i de l'Oligocè, suaument inclinada vers el Llobregat, on s'escolen la major part de les aigües. Aquests materials formen tascons de conglomerats horitzontals que donen lloc a paisatges tabulars, estructurats en plans o costes segons la duresa de les capes. Els punts més elevats apareixen al sector est, amb un relleu inclinat que cau damunt la plana de Vic, marcant-ne la separació, amb una sèrie de puigs que depassen els 1.000 m (puig Rodó, 1.056 m; grony de l'Oller, 1.061 m; Puigdegollats, 1.004 m). A ponent, les màximes elevacions tot just depassen els 600 m (puig de Peguera, 664 m; serrat de Baionès, 661 m; serra de l'Orellet, 655 m). A migjorn, la màxima elevació és el Pedró (825 m), al nord de Granera, al Vallès.

426

La xarxa hidrogràfica és molt densa, i els torrents i les rieres apareixen encaixonats fins a 200 m. El curs més rellevant és la riera de Calders, formada a Monistrol de Calders per la unió de les rieres de Sant Joan de Marfà o Golarda, noms que a vegades rep al curs mitjà (riera de Fontscalents a la capçalera); forma nombrosos meandres i desemboca prop de Navarcles uns 20 km més enllà del seu naixement. També cal mencionar la riera Gavarresa, que drena un petit sector al nord de la unitat, i que, un cop travessat l'anticlinal de Santa Maria d'Oló, contribueix a l'excavació del pla de Bages. Ambdues són afluents del Llobregat. Hi són també freqüents els fenòmens càrstics de circulació subterrània, com les coves del Toll de Moià. Prop de Sant Cugat de Gavadons hi ha un vèrtex hidrogràfic on convergeixen les conques dels rius Ter, Besòs i Llobregat. A la font de Can Regàs (Collsuspina), es troba el naixement del riu Congost a partir del qual s'origina el riu Besòs.

El clima és mediterrani condicionat per la continentalitat, l'altitud i sobretot el relleu, amb temperatures contrastades; la mitjana de Moià és de 11,7 °C, però l'amplitud tèrmica oscil·la entre els -6 °C del gener als 30,5 °C de l'agost. En conjunt, les temperatures de l'hivern són molt fredes i les de l'estiu molt altes pel caldejament de l'aire. La pluviositat és un xic superior als 600 mm anuals (625 mm a Moià, mitjana de tres estacions) i augmenta de sud a nord, amb un màxim estiuenc (agost i setembre) degut a les tempestes, i amb l'hivern com a estació més eixuta. La manca de barreres orogràfiques que afavoreixin la condensació fa que la pluviositat en conjunt resti per sota de la veïna plana de Vic, però una mica més elevada que la del Bages. La innivació és escassa, amb una mitjana de cinc dies a l'any que poden aportar fins a 50 mm de neu. Aquestes

condicions climàtiques fan que la roureda de roure martinenc sigui la vegetació natural de gran part de la unitat, però la vegetació dominant avui en dia són els bosquets d'alzines i el pi roig.

Aquestes condicions climàtiques, juntament amb l'existència d'un substrat majoritàriament margós, condicionen l'existència d'un determinat tipus de vegetació. La vegetació potencial més estesa és l'alzinar típic (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), que cap a la banda del pla de Bages es converteix en carrascar (*Quercetum rotundifoliae*) i que vers el nord i la plana de Vic presenta característiques pròpies de l'alzinar muntanyenc (*Asplenio onopteridis-Quercetum ilicis*). Juntament amb l'alzina (*Quercus ilex*), és possible trobar peus de boix grèvol (*Ilex aquifolium*) i serveres (*Sorbus domestica* i *Sorbus torminalis*), que indiquen el caràcter montà del país. El pi blanc (*Pinus halepensis*) i la pinassa (*Pinus nigra*) també són força abundants en el conjunt i apareixen de manera esparsa o formant petits claps.

En indrets obacs i humits es fan rouredes, amb individus de roure martinenc (*Quercus pubescens*), roure valencià (*Quercus faginea*) i roure cerrioida (*Quercus cerrioides*), l'híbrid de totes dues espècies. En general són bosquetons de poca volada i caràcter esclarissat. Des del punt de vista fitosociològic, aquestes comunitats s'adscriuen a la roureda de roure martinenc amb boix (*Buxo-Quercetum pubescentis*). Algunes espècies pròpies de la comunitat són el boix (*Buxus sempervirens*) i el corner (*Amelanchier ovalis*). El pi roig (*Pinus sylvestris*) és força abundant, especialment cap a la banda de Collsuspina i en el límit nord-est amb el Lluçanès.

En aquells altres sectors més humits apareixen petits poblaments de faig (*Fagus sylvatica*). La seva distribució queda reclosa al paratge Sauva Negra, un PEIN compartit entre Osona i el Vallès Oriental, on un petit poblament de faigs, d'uns 2,5 km² entre els 750 m i els 950 m d'altitud, es beneficia de les boires i el relleu trencat del Moianès. L'extensió d'aquesta vegetació és migrada, però la seva importància des del punt de vista ecològic i biogeogràfic és notò-

Espai de transició entre l'altiplà del Moianès i la Plana de Vic, prop de Collsuspina. Observatori del Paisatge

ria. En un altre ordre de coses, també cal assenyalar la presència, afavorida per l'ésser humà, del castanyer (*Castanea sativa*), així com la d'altres caducifolis, com la moixera (*Sorbus aria*), la blada (*Acer opalus*) o els aurons (*Acer monspessulanum* i *Acer campestre*), en aquells indrets més humits i obacs. Vora els cursos fluvials creixen plantacions de ribera organitzades per alberedes, salzedes o omedes, segons les apetències hídriques de cada espècie.

La vegetació actual, tanmateix, està modificada respecte a la situació climàtica: les masses forestals han estat desplaçades als indrets més costeruts o més pedregosos, les topografies planeres han estat ocupades per camps de conreu i les comunitats vegetals han estat alterades. Així, el mantell forestal més abundant correspon a espècies resinoses, principalment el pi blanc (*Pinus halepensis*) però també la pinassa (*Pinus nigra*) i el pi roig (*Pinus sylvestris*). Les pinàcies, doncs, apareixen barrejades amb les comunitats de roures i alzines, i també formant claps homogenis. A Bellvé, al terme de Calders, apareix un petit agrupament de pi pinyer (*Pinus pinea*).

Moltes rouredes, pinedes i alzinars han estat esclarits, degradats o cremats, i substituïts per boixedes o joncedes, segons el grau d'alteració patit. Sobre substrats eixuts i margosos la comunitat més habitual és la de *Brachypodio-Aphyllanthetum phoenicoidis*. Els prats, si s'exceptuen les joncedes (*Aphyllanthion*) que dominen el paisatge desforestat, tenen poca importància; només es pot fer menció del fenassar (*Brachypodietum phoenicoidis*) i el llistonar (*Phlomidio-Brachypodietum retusi*). Cal citar, a les àrees denudades, l'existència dels singulars pradells anuals de nebulosa (*Brachypodio-Stipetum mediterraneae*), on es poden trobar algunes plantes poc corrents en l'àmbit mediterrani.

La fauna del Moianès és la pròpia d'indrets boscos de tendència mediterrània. Hi abunden el senglar (*Sus scrofa*) i la guineu (*Vulpes vulpes*), així com el gat salvatge (*Felis sylvestris*). El gat mesquer (*Genetta genetta*) no és gaire abundant i es localitza sobretot a la banda centre i sud de la unitat i a l'àmbit vallesà. Els ratpenats es troben a coves i golfes de cases de pagès; una espècie comuna és el ratpenat de ferradura (*Rhinolophus hiposideros*). En un altre orde de coses cal esmentar el cabirol (*Capreolus capreolus*), que gaudeix de poblacions amb bon estat de salut; des de 1998 aquesta espècie ha estat objecte de diverses reintroduccions al Moianès per part de la Generalitat, amb l'objectiu de recuperar-ne la població original, extingida a inici del segle xx. Entre les aus, destaca l'òliba (*Tyto alba*), així com nombrosos passeriformes, propis de zones conreades i paisatges en mosaic, com la cadernera (*Carduelis carduelis*) o el verdum (*Carduelis chloris*).

Evolució històrica del paisatge

El paisatge del Moianès és ric en restes prehistòriques que revelen que la contrada fou habitada des de l'època preneolítica i que l'habitatge va continuar sense interrupció fins avui. Evidentment, el paisatge d'aquestes èpoques quasi no presentava alteració respecte al natural, és a dir, no existien alteracions antròpiques prou significatives en el conjunt de la unitat.

De l'època paleolítica són les troballes de la cova del Toll (Moià), una de les coves prehistòriques d'Europa més riques en fauna del Quaternari (rinoceronts, ossos, lleons, hipopòtams, etc.), i que en un recorregut de més de 1.000 m hi va enregistrar la presència de l'home del Neandertal durant el Paleolític mitjà (100.000/40.000 aC). A prop apareix la cova de les Teixoneres, de característiques semblants, si bé més reduïda. Més al nord apareix la Balma del Gai (Moià), conjunt que forma una important concentració paleolítica. L'acció humana, bàsicament recol·lectora, va fer que els paisatges naturals encara fossin els dominants. Per la ubicació dels jaciments, aquests pobladors cercaven els indrets més suaus orogràficament, a cavall de la petita plana i les petites elevacions del sud-est de Moià.

Els habitants del primer Neolític també van habitar aquestes coves amb restes evidents de canvis en els sistemes de relació entre els humans i la natura: es tenen evidències de ceràmica impresa i del conreu de plantes. Al Moianès, a més, s'hi troben força dòlmens: Puig Rodó (Moià, al cim homònim), la Grossa (Moià), l'Espina (Collsuspina), Casa Nova del Verdaguer (Castellcir) o Sant Amanç (Calders). L'època dels sepulcres de fosa fou present a mas Vilanova (Castellterçol); puig Espelta i pla del Cuspinar (Moià); Agulló i Manyosa (Granera) i, prop, Casa Nova del Verdaguer, Cova dels Ossos (Collsuspina) o Fossa d'en Terrades (Muntanyola) o les cistes neolítiques de l'Estany. Cal remarcar Can Mirambell, al sector moianenc de Balenyà. Els neolítics es van estendre pel sud i est del Moianès, en zones allunyades de les tradicionals planes i cursos fluvials.

A principis de l'edat del bronze i després a la del ferro, aquestes coves encara van servir d'habitació i cambra sepulcral (les del Toll van quedar cegades), coexistint amb altres restes iberes localitzades en nombrosos indrets de Moià, Monistrol de Calders (pla de Trullàs) i serrat de l'Horabona (l'Estany). Els nombrosos assentaments fan pensar en un paisatge més agrari, però basculat cap a llevant del Moianès. El sector Llobregat, un xic més àrid, va quedar al marge d'aquesta ocupació del territori, exceptuant el sector de Calders i la seva riera.

Existeixen restes iberoromanes a la Teuleria de la Noguera de Castellterçol i restes romanes a la Granoia (Moià), així com habitació continuada a la Fossa d'en Terrades (Muntanyola), però l'ocupació

Dolmen de Puig Rodó a Moià. Observatori del Paisatge

El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany. Observatori del Paisatge

romana no va mostrar gran predilecció per aquests paisatges; es van abandonar indrets tot i el pas de la via romana entre Minorissa i Ausa. Hi és documentada una altra via que travessava el Moianès per l'extrem de llevant unint Ausa amb Barcino per Tona. És coneguda l'aversion romana per les zones muntanyoses però la manca de jaciments a la vall de la riera de Calders resulta estranya.

428

Una vegada desintegrat l'Imperi romà, el 825 el cabdill got Aissó es va aliar amb els sarraïns i va assolir Catalunya. Bages i Osona en van patir especialment les conseqüències; van quedar despoblades i abandonades una cinquantena d'anys, segurament el temps necessari perquè els boscos es recuperessin. A la fi del segle IX, Guifré el Pilós va repoblar aquestes comarques, incloent-hi Moià, dita Modilianum, i que més tard va donar nom al Moianès.

El primer document històric data de 898 i fa referència a una antiga apriació de terres al lloc dit Carner (Castellterçol), i documents de Sant Benet de Bages mostren el Moianès ja poblat i reorganitzat a principis del segle X, amb els castells de Castellterçol, de Moià, de Clarà, de Tenes o Castellcir, de Rodors i de Marfà, de manera que es va configurar un ample territori entorn de Moià. El 1080 es va fundar el monestir de l'Estany, que va capgirar el sistema de possessió de terres de la major part del Moianès.

Més endavant es va crear la sotsvegueria del Moianès, que va obtenir una certa independència de la vegueria de Bages, confirmada per Joan I el 1393, quan va concedir a Moià el dret de carreratge de Barcelona. El 1394 el rei va decretar que la sotsvegueria de Moià i del Moianès fos sotmesa a la vegueria de Barcelona.

L'avanç demogràfic es va anar plasmant al paisatge en forma arquitectònica. Un d'aquests primers registres és la capella preromànica de Santa Eugènia del Gomar (Moià). Va continuar el romànic, estil que ha perviscut amb força freqüència al territori i que permet traçar l'evolució en l'ocupació del sòl. Al romànic del segle XI pertanyen Sant Pere de Mussarra (Monistrol de Calders), Santa Maria d'Horta (Avinyó), Sant Jaume de Vilanova, Sant Feliu (Santa Maria d'Oló), el castell de Clarà (Moià), etc. Ja al segle XII es van

aixecar Santa Creu de la Plana (Santa Maria d'Oló), el monestir de Santa Maria de l'Estany i Sant Cugat de Gavadons (Collsuspina). El darrer romànic de la contrada (XIII) es veu a Sant Salvador del Canadell (Calders).

El paisatge d'aquestes èpoques es va anar ruralitzant progressivament, els boscos es van anar tallant a les zones més planeres i vora els cursos fluvials a mesura que les necessitats de noves terres ho exigien, però la feble demografia degué permetre una coexistència equilibrada de conreus i boscos. Cal destacar el paisatge lacustre de caràcter endorreic de l'Estany, que, per problemes de salubritat i de voler ampliar l'àrea de conreu, al segle XVIII (1734-1737) es va dessecar amb la construcció d'una galeria de 420 m que porta l'aigua fins al torrent de les Fonts de la Sala.

La sotsvegueria va conèixer una decadència entre els segles XV i XVI. A partir d'aquestes dates la demografia va augmentar gràcies a l'empenta de Castellterçol i Moià amb la indústria de la parairia i altres petits oficis. Nous artefactes antròpics degueren aparèixer especialment a les lleres dels rius per aprofitar la força motriu alhora que guanyaven volum edificis fins aleshores menestrals. El poblament medieval del conjunt del Moianès a finals del XIV no arribava als tres mil habitants i va assolir el seu màxim el 1857, amb 10.713 h.

El 1835, l'antic districte electoral i partit judicial fou repartit entre els partits de Manresa, Vic i Granollers, fet que va motivar a la segona meitat del XIX un absentisme i despoblació, fins arribar a 8.145 habitants el 1900. En aquest període i fins ben entrat el segle XX, una quarta part de la població de Moià vivia dispersa en cases de pagès (el 1871 figuren 88 masos habitats). Aquesta magnitud de població de finals del XIX es va mantenir amb poques alteracions a la primera meitat del segle XX (8.199 h el 1950) i va disminuir les tres dècades següents, tot i que l'obertura de les carreteres de Manresa a Vic (1845), de Calders a Moià (1860) i de Moià a Calaf per l'Estany (1880) i el ferrocarril a Calders (1872) van articular el territori i van permetre iniciar un incipient estiuatge a inicis del s. XX. A partir del darrer decenni d'aquest segle es va experimentar una forta recuperació (15.828 h el 2000).

Poc o molt, les carreteres i el tren van possibilitar a final del segle XIX, i, sobretot, a principi del segle XX, la construcció d'algunes fàbriques tèxtils; per exemple, a Calders (Jorba), a Monistrol de Calders (la d'en Clarasó), a l'Estany (la de dalt i la de baix) o a Santa Maria d'Oló (d'Hemalosa). Aquests escenaris industrials van experimentar un fort impacte amb les crisis dels anys 1970 i 1990. Una altra transformació, fruit de la millora de l'accessibilitat, fou la proliferació durant la segona meitat del segle XX d'alguns espais de residència de baixa densitat, com per exemple a Moià (Montví de Baix), a Monistrol de Calders (la Masia del Solà) o a Santa Maria d'Oló (Rubís).

Organització i dinàmica actual del paisatge

Geogràficament, la unitat del Moianès està localitzada en un altiplà inclinat cap a l'oest que s'aixeca entre el Vallès, el pla de Bages i la plana de Vic, i enllaça al nord amb un altre altiplà, el del Lluçanès. Presenta un relleu amb ondulacions suaus i, gairebé al centre, un

pla important, el de Moià, on destaca aquesta població amb forta personalitat i amb una densitat molt per sobre dels altres nuclis de població, distribuïts al seu voltant.

Les formacions boscoses són força abundants, les pinedes ocupen més d'un 42%. Donada l'altitud (entre 700 i 1.000 m) i la pluviositat (superior als 600 mm) un 4% de la superfície resta ocupada per roure martinenc a vegades substituït per pinedes de pi roig. També s'hi troba algun alzinar tot i que ocupa poca superfície. Les intervencions a la coberta forestal han propiciat alguns canvis en la distribució i el nombre d'espècies, i també han conduït a la formació de tot un estol de camps de conreu, de mida mitjana, escampats per tota la unitat, representant gairebé un 20% del conjunt. Cal tenir ben present que l'agricultura marca el caràcter distintiu de la unitat i que, per tant, el futur de la contrada depèn de la seva pervivència. Els incendis constitueixen un risc força important a la unitat ja que abunden les poblacions de resinoses, alguns camps de conreu abandonats i els boscos poc o mal conservats.

L'explotació tradicional s'ha realitzat des dels masos, que al Moianès acostumen a ser de gran volada i amb caràcter monumental; només al terme de Moià se n'han comptat prop d'un centenar. Aquest model econòmic es manté força constant. Tot i els nombrosos problemes que avui suporta l'agricultura, les activitats primàries hi són força importants, i, de fet, tan sols un 0,17% de la superfície del conjunt està dedicada a usos industrials o comercials. Les zones planes estan conreades i els cultius de cereals, blat de moro, fruiters i hortes presenten un aspecte visual ordenat i harmònic. Les vores dels camps estan ben delimitades a vegades tradicionalment amb marges on poden haver fruiters. Més d'un 35% de la superfície de la unitat està ocupada per conreus de secà. Els boscos de ribera sobresurten entre els camps i delaten la presència d'aigua.

La xarxa hidrogràfica densa, encara que discreta quant a cabal, ocasiona l'existència de coves i balnes força abundants lligades al fenomen càrstic. Als voltants de Moià hi ha moltes fonts.

Aquest oasi rural tradicional ben a prop d'unitats molt antropitzades s'ha pogut mantenir en part a causa de la xarxa viària, no gaire densa i sinuosa, i per no ser lloc de pas. A més, la unitat s'ubica entre grans vies de comunicació com són la C-16 a l'oest, la C-17 a l'est i la C-25 al nord. Només l'Eix Transversal (C-25) travessa la unitat fugaçment pel nord i relativament a prop de la part oest, al municipi de Calders, on aquest està veient créixer algunes urbanitzacions de baixa densitat.

Així, no ha de sobtar que Moià es trobi en un nus de camins, i que els indrets ocupats per urbanitzacions extensives estiguin, precisament, en els marges de la unitat. L'evolució que presenten pot experimentar un important creixement urbanístic de baixa densitat associat a l'accessibilitat que facilita aquesta via de comunicació. També a Collsuspina, a l'est, es pot trobar alguna urbanització per la seva proximitat al Montseny.

Una de les qüestions clau que influirà en el canvi o en la transformació dels escenaris d'aquesta unitat de paisatge serà la manera de gestionar la xarxa de carreteres. Aquesta xarxa la formen dues

carreteres secundàries: la C-59, de nord a sud, que comunica l'Eix Transversal amb Moià, i la N-141c, d'oest a est, que comunica amb la C-16 i la C-17 passant també per Moià. La manera com aquestes infraestructures potenciïn les seqüències visuals des de dins cap a fora ajudarà a dinamitzar els paisatges del silenci o els territoris serens del Moianès.

El Moianès és una unitat on s'han mantingut prou bé els elements tradicionals del paisatge rural, atesa la poca pressió immobiliària de la zona i gràcies a la manca de bones comunicacions. Tant per la banda est com per la banda oest s'ha produït l'expansió dels nuclis de Calders i de Collsuspina en urbanitzacions (en total ocupen prop d'un 1,5% de la unitat). Aquests nuclis es troben dalt de l'altiplà però a prop de les grans ciutats de les zones baixes veïnes del pla de Bages i de la plana de Vic, i, per tant, en la seva àrea d'influència. L'expansió d'aquests elements antròpics més a l'interior del Moianès està lligada a les activitats d'oci i de lleure; un exemple serien les urbanitzacions que s'estenen entre Moià i l'Estany (Montví), entre Santa Maria d'Oló i l'Estany (Rubís), entre Avinyó i Calders (la Ruca) o al nord de Moià (Montjoia).

Hi ha sis nuclis de població distribuïts més o menys uniformement pel territori, entre els quals destaca Moià amb diferència. La segueixen Calders i Monistrol de Calders. Les poblacions estan orientades cap al sud i situades en zones de pendent, prenent un aspecte esglaonat i ben distribuït.

Moià va presentar una forta expansió a partir de finals del XIX, quan es va convertir en centre d'estiu tot i que la resta del terme presenta característiques rurals amb un núvol de masies disseminades. Actualment actua com a cruïlla de camins, entre els eixos viaris d'est a oest i els de nord a sud, i es disposa en una petita plana ben conreada des d'antic. De morfologia concèntrica, la vila es va anar expandint en taca d'oli, aprofitant els eixos viaris. Carreteres estretes i sinuosos alternen amb la idiosincràsia de l'urbanisme modernista de finals del segle XIX i principis del XX i de les exigències d'una societat benestant que cercava el descans sota la mirada de

429

Vista parcial de Collsuspina. Observatori del Paisatge

Els replans de l'entorn de Moià defineixen el paisatge agrícola més rellevant del Moianès. ICGC

la torre de l'església de Santa Maria, una mica aturonada, al voltant de la qual descendeixen les cases del nucli antic. El nucli històric és de gran interès; destaca el parc noucentista de la població. El creixement dels darrers anys ha incorporat a la trama urbana antics nuclis que van sorgir com urbanitzacions (Sala, Rubió, Esteve d'Ordal, Riera, Solana Parc) i ha aixecat el polígon industrial de Moià al sud-est del poble. Amb teulades a dos i quatre aigües, els teulats són de color terrós, i les façanes dels edificis, de colors ocres, tot i que en el casc antic és freqüent la pedra nua.

430

Altres nuclis importants són Monistrol de Calders i Calders, així com l'Estany, format a redós del monestir de Santa Maria i que conserva moltes cases antigues de pedra voltant el monestir que domina i estructura el centre del petit casc antic. Posteriorment va créixer amb la incorporació de torres i petits nuclis residencials entorn de la població.

Calders, un poblet que no arriba als mil habitants nascut al peu del camí ral que sempre va marcar la seva història, presenta dos petits nuclis a banda i banda de la Figuereta (564 m) entre mitgeres entorn de l'actual carretera. El principal tret distintiu de Calders són les urbanitzacions de la Guàrdia i Vista Alegre que venen a ocupar part de les antigues vinyes abandonades amb l'entrada de la fil·loxera i els baixos rendiments.

Monistrol de Calders és un petit nucli rural condicionat per la riera de Sant Joan que marca el límit i façana sud de la vila i que ja ha incorporat a la seva trama urbana l'extensió de la Font del Collet. En aquest terme també destaquen la urbanització de la Masia del Solà i un bon nombre de masies disseminades.

Els petits pobles del Moianès se situen sobre petits aturonaments, encarats a migdia, en molts casos a peu d'un antic camí ral o carretera, fet que els confereix gran part de la fisonomia paisatgística actual.

Cal preveure un augment progressiu dels nuclis urbans presents a la unitat, especialment el de Moià. No obstant això, cal recordar que un dels principals valors paisatgístics d'aquesta unitat és el caràcter rural tradicional, que es pot veure malmès enfront d'un creixement urbanístic excessiu o desendregat.

Amb relació al valor del paisatge agroforestal, s'espera que l'atractiu d'aquesta unitat com a lloc de residència i l'augment de l'activitat turística es mantinguin. Així doncs, cal que la construcció de noves cases i que la restauració de les antigues es facin de manera respectuosa amb la morfologia urbana i amb els valors dels elements del lloc. A més, la creixent freqüentació d'aquests escenaris serens per a usos recreatius i esportius ha de ser un estímul per conservar els valors naturals, estètics i socials d'aquest paisatge.

També és molt important el turisme lligat als valors del paisatge. La proximitat de la Regió Metropolitana de Barcelona fa aquesta zona idònia per a les persones que vulguin defugir la ciutat però sense allunyar-se'n gaire. En aquest sentit, el Moianès presenta actualment –i es preveu que en un futur encara més– una oferta interessant de turisme rural on es pot gaudir de natura i cultura a la vegada. La unitat ofereix un seguit de propostes culturals gens menyspreables: l'arquitectura rural s'està recuperant per diferents usos i edificis de reconegut valor arquitectònic, com ara el monestir romànic de Santa Maria de l'Estany, els del nucli històric de Moià o les restes medievals escampades per la zona, que han de ser un reclam interessant de la unitat. A més d'aquests elements, hi ha la iniciativa de recuperar l'antiga zona humida de l'Estany com un espai de caràcter turístic.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de la unitat del Moianès, de formes amables, vegetació ufana, aigües abundants i cels purs, ha inspirat la narrativa de molts literats que l'han visitat, com Josep Pla, que descrivia així els entorns de Moià:

«El país és una mica lleuger i pobre de terra, però és cultivat i aprofitat al màxim. Les seves lleugeres ondulacions sobreposades semblen fetes expressament per aguantar les formes de la nostra arquitectura pagesa. Moià té un gran encant. Els voltants de Moià posseeixen una nota d'una suggestió excepcional: són elegants. Aquest paisatge, amb més de cent masies escampades, té una esveltesa, una musculatura, una delicadesa de color, una tal puresa de llum i d'aire, que el fan inoblidable. És, a més, un paisatge caracteritzat per una abundància de fonts excepcional.» (Pla, 1971).

L'escriptor Joaquim Carbó, que es reconeix seduït pel Moianès on des de fa anys sojorna sovint, escriu sobre el paisatge, des d'una perspectiva personal i propera:

«No sóc cap expert, però la comarca em sembla força precisa: dues plataformes, la primera als peus de l'Estany, i la segona, més extensa, de Calders a Collsuspina, unides pel tobogan que s'inicia al Montví, travessa Moià i s'atura a La Fàbrega... Quina meravella de boscos, tan a l'abast, de mida humana, amb tots els matisos

Pintura de Jaume Adam amb la riera de Calders i la presa de la colònia Jorba.

del verd! Quan vaig començar a freqüentar-los m'emportava un llibre sota el braç per llegir al peu d'un arbre, però la vida, que hi és tan activa, em desvia dels papers: la formiga o l'aranya que s'enfilen pel camal dels pantalons; l'esquirol que m'espia entre les branques d'un pi; la corrua de processionàries que intento desviar de l'objectiu; els ocells que xisclen esporuguits pel vol més alt, majestuós i amenaçador dels rapinyaires, més abundants des que tenim a la vora un niu d'àguiles; el soroll que fa intuir qui sap si la presència incòmoda d'un senglar! Dolmens, com a testimoni d'una vida antiga. I poues de glaç que recorden el passat d'unes rieres que ara porten poca aigua... Les muntanyes que limiten l'horitzó: Sant Llorenç de Munt, Montserrat, el Montseny i cims més humils com el puig d'Olena, Sant Julià d'Úixols, el puig Rodó, el castell de Granera; les antenes de Collsuspina; els Pirineus com a teló de fons... Ermites, masies esplèndides, la majoria deshabitades i espoliades de qualsevol ornament, moble, clau o eina. Abans que en tapiessin les portes, havia tingut l'ocasió d'admirar

els frescos d'alguna sala i alcova, testimoni de rialles i plors... La claror i uns colors màgics quan el sol esclata en el cel d'un blau radiant, i el perfum de farigola, romaní, espígol, sajolida; de molsa, els hiverns; gran varietat orquídiades humils, i més d'una clapa de maduixes, no diré on.» (Carbó, 2003).

En l'obra del mestre i escriptor Josep Fàbrega, resident a Calders, els continguts i les paraules teixeixen al llarg dels seus poemes imatges, llocs i topònims que formen tot un món viu. No és difícil passejar pel terme de Calders i trobar alguns dels seus poemes acompanyant les llegendes de fonts i topònims. Ha publicat *Postals de Calders* i *Camins d'hivern*, inspirat en espais del Moianès. En una poesia sobre Calders, Fàbrega lloa la situació paisatgística de la població:

«Calders s'enlaira i s'atropella dins
un arc de sant Martí fet d'olivers,
d'alzines i sembrats delà dels pins
i un raig de sol que es penja pels carrers.
Calders escriu perfum en els camins
i sembla espigues d'or i llumeners
i gebre i rou i neu, menta i robins
i escampa mare-selva pels terrers.
Calders s'ajau cofoi de panxa al sol,
amanyagat pel vent, i en un bressol
de boira que l'uneix amb Montserrat.
Calders s'enfila al cel colrat de llum
i escampa per les valls el seu perfum
i ens crida perquè ens vol al seu costat.»
(Fàbrega, 2004)

431

En una altra poesia, el mateix autor desplega una mirada més propera, concentrant-se en el paisatge urbà, des de la plaça de l'església de Calders:

«La plaça és un espill amb cent mirades,
és el buc d'una nau oferta al vent,
àmbit de llum pigat per les ventades,
baga que nua l'est amb el ponent;
un entresolc cenyit per les teulades,
un seti on reposar del marriment,
un baterell damunt de les clotades,
un formigueig amb veu i pensament;
és un tenell en l'arbre de la vida,
era on batre el record i la mentida,
solell i obac en una sola font;
vitral de verds i beix que hi fan florida,
pubilla i fadristern, mestressa i dida;
la plaça és Calders viu: és el seu tron.»
(Fàbrega, 2004)

En una novel·la recent, *L'ànima de la vall*, Lluís Cererols situa l'acció pels territoris de la unitat, fent esment dels elements paisatgístics de la vall de Marfà, amb gran sensibilitat literària i denotant un bon coneixement de la flora:

«Els vorals del camí cap a la vall de Marfà es reblen de la tendra verdor dels margalls, les festuques, els trèvols i les cugules que ja començaven a créixer i, esquitxats a l'entremig, llueïen els primers i bellíssims botons d'or, les flors blavisses de les borraïnes peludetes, les fumàries del delicat to vermellenc de la terra, algunes vegades de color de grana i la filamaria amb les floretes de cinc pètals ben obertes.» (Cererols, 2008).

L'èxit d'aquesta premiada novel·la ha originat darrerament l'organització d'una ruta literària, que promou la descoberta de molins i fonts al llarg de la riera Golarda o de Marfà, bellament descrita per Lluís Cererols:

«La Golarda semblava una grossa serpent mudada amb anells de princesa i escates d'argent que s'esmunyia, mansa, entre el verdejar de l'alta pollancreda i el rem de joncs i canyissars florits.» (Cererols, 2008).

Valors en el paisatge

El paisatge d'aquesta unitat presenta un predomini d'elements de caràcter natural, amb un interès natural i ecològic destacable. Una part d'aquests elements estan inclosos en espais amb algun tipus de figura de protecció.

432

Els principals valors naturals i ecològics es manifesten en l'espai PEIN Moianès, que es forma per quatre sectors aïllats entre si: Moianès-vall de Marfà, Moianès – Puig Rodó, Moianès Bussanya, Moianès Baga del Soler-Serra de l'Estany-Bagues del Perer. També cal destacar l'espai d'interès natural Sauva Negra, on creix una petita fageda de gran interès biogeogràfic. Una altra fageda de dimensions reduïdes es troba al límit del terme de Moià amb el de Collsuspina, entre el mas de Puig-antic i els plans de l'Espinoi. A les Coves del Toll hi ha un sistema càrstic força interessant, així com les restes arqueològiques de més anomenada a la unitat. En un altre ordre de coses, cal mencionar l'aiguamoll de l'estany de l'Estany que, tot i estar dessecat, ha estat reconegut pel Catàleg de zones humides de la Generalitat. A banda de la ja esmentada alzina de Fontanelles, al municipi de Muntanyola, també cal esmentar dos arbres monumentals reconeguts per l'Administració; és el cas del roure del Massot (a Moià) i del roure del Giol (al veí municipi de Castellcir, a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona).

Tanmateix, una gran part del paisatge del Moianès forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

El paisatge a la unitat basa els seus valors estètics en la personalitat física que li dona la condició d'altiplà. Les formes ondulants es perceben amables i proporcionades i la vegetació es mostra ufa-

nosa, de manera que la imatge estètica del conjunt desprèn una cadència sense impactes antròpics agressius. Els trams de carretera presents a la unitat no han estat ampliat o rectificats i resten ben integrats en el paisatge agroforestal. La climatologia també és influent en aquests valors globals, ja que la frescor de l'ambient condiona la nitidesa de l'aire, la situació carenada de molts indrets afavoreix les ventades i la inexistència de boires. Destaquen també l'Estany i Calders com a nuclis singulars dins de la unitat, així com Monistrol de Calders, Collsuspina i Calders com a patrons d'assentament en creixement lineal.

L'encaixament de torrents i rieres ha creat paisatges únics i singulars pels efectes de l'erosió sobre els tascons de calcàries, les margues i els gresos, i ha originat balmes i «codros». Estèticament, les formes curioses que esdevenen atractives, i el contrast cromàtic entre els materials geològics i la vegetació augmenten la seva singularitat. Com a exemple podem citar els «codros» (deformació de la paraula còdol) del Barret, Bolet, Bressol, Gros o Llarnat, així com les balmes de la Coma i Freda o de l'Ermità. Un paratge força espectacular és Gorgs Blaus, on es forma un gorg profund en el conglomerat blavós.

Els valors paisatgístics s'enriqueixen amb la presència de formes arquitectòniques harmònicament ubicades en el paisatge, com les boniques i altives masies que dominen la zona més planera a Moià o les fileres arbrades que precedeixen l'accés a nuclis com l'Estany i que ajuden a millorar la qualitat visual dels accessos als nuclis.

En punts enlairats la silueta de petites esglésies o ermites augmenta la bellesa del lloc, en molts casos també valuós per la seva condició de mirador. A la unitat destaca el mirador de Sant Cugat de Gavadons, prop de Collsuspina, des d'on és apreciable el contrast entre cingle i vegetació amb la plana de Vic. També des del pla de Trullars a Monistrol de Calders és possible gaudir d'unes vistes espectaculars, com la de la serreta a l'Estany.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central esmentat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic.

Pel seu gran valor històric a la unitat, cal fer referència al camí ral de Manresa a Vic que durant segles fou la ruta terrestre clau que comunicava les ciutats principals, per on circulaven mercaders i viatgers.

Al Museu Arqueològic de Moià es poden veure les restes trobades al complex de les coves prehistòriques del Toll. Altres jaciments importants són la balma del Gai, i el de Puig Rodó. A Moià l'església de Santa Maria de Moià destaca pel campanar, de forma octagonal, i el Museu Rafel de Casanova que s'ubica a l'antiga casa on va néixer Casanova l'any 1660.

El nucli de l'Estany s'alça a la vora d'on hi havia un antic estany, dessecat l'any 1570 per tal d'escórrer les aigües i evitar així els focus d'epidèmies que comportava. L'estany encara es torna a omplir en època de grans pluges. La història del municipi va associada al monestir de Santa Maria de l'Estany, fundat l'any 1080. El

Sant Cugat de Gavadons i el seu entorn. Observatori del Paisatge

claustre, una de les joies del romànic català, es va construir des de mitjan segle XII fins a finals del segle XIII.

Collsuspina es va formar al peu del collet de la Pollosa. El nom prové del mas Espina, on s'han trobat restes de tombes i d'habitacles del Neolític. El nucli del poble actual es va consolidar el segle XVIII al voltant d'alguns antics hostals com Can Xarina, que data del segle XVI.

L'església de Sant Cugat de Gavadons, situada dalt de la serra, prop dels masos Bellver i Miravalls, és un edifici romànic del segle XII, amb reformes del segle XVI i altres de posteriors que n'han potenciat la imatge vuitcentista.

A Monistrol de Calders es troba l'important monument megalític del dolmen del pla de Trullàs, sepultures ibèriques i tombes excavades a la roca com el codro Bressol i la tomba de l'Ermità. Actualment, al poble es conserven moltes cases amb antigues llindes datades i gravades. Hi destaca l'església parroquial de Sant Feliu, amb el seu campanar barroc i la part exterior de l'absis romànic. A prop es troba l'església romànica de Sant Pere de Mussarra. A la

zona resten dues antigues fassines (petites fàbriques d'aiguardent) i més de sis-cents barraques de pedra seca.

A Calders el dolmen de Sant Amanç indica poblament a la zona ja al Neolític, però el primer centre històric se situa en època altmedieval en el turó envoltat pel meandre abandonat del riu Calders, on hi ha les restes de l'antic castell. La forma allargassada del poble indica que es va configurar al llarg de l'antic camí ral de Manresa a Vic. Resta l'edifici medieval de l'església de Sant Vicenç, ampliat el segle XVII. La creu de terme de Calders marca una cruïlla de camins: el camí ral de Manresa a Vic amb el camí d'Artés.

En el terme municipal de Muntanyola actualment resten uns quants murs de l'antic castell. Dalt de la serra hi ha l'església parroquial de Sant Quirze i Santa Julita de Muntanyola, reconstruïda el segle XVIII. L'església de Sant Esteve de Múnter fou renovada el segle XII i transformada el segle XVI, però conserva l'absis romànic.

Tot el patrimoni relacionat amb el treball i la producció conté, a més del valor històric implícit, valors productius rellevants.

Per les característiques rurals a la unitat són importants els elements relacionats amb les activitats forestals, agrícoles i ramaders. Aquests elements són diversos com tancats de bestiar, camins ramaders, abeuradors, murs, feixes, barraques de carboner, d'artigatge, etc.

Elements patrimonials representatius són les moltes barraques de pedra seca que encara es troben a la unitat sobretot a la zona de Calders, on n'hi ha centenars. És difícil determinar la cronologia exacta d'aquestes construccions de pedra seca, però se suposa que la gran expansió fou a mitjan segle XIX.

A Calders s'ha recuperat un conjunt de forns de calç en un indret que té una tradició d'aquests forns des del segle X. Els actuals daten del segle XIX i es van fer servir fins fa poc; la pedra calcària provenia d'una pedrera propera. Actualment hi ha el Centre d'Art i Sostenibilitat del Forn de la Calç. Un exemple interessant és el Molí del Blanquer, antic molí blanquer, també prop de Calders. La construcció actual data del segle XVIII i aleshores ja funcionava com a molí fariner.

El clima va afavorir el desenvolupament del comerç del gel a tot el Moianès, on es van construir molts pous de glaç. A la unitat podem destacar el pou de glaç de Calders, que es va fer per abastir sobretot les poblacions de Calders, Monistrol i Moià.

Durant el segle XIX la unitat es va anar industrialitzant coincidint amb la decadència de l'agricultura. Fets decisius foren la instal·lació de conjunts com la colònia Jorba a Calders, i la colònia Clarassó a Monistrol. La colònia Jorba està situada a la vora d'un meandre del riu Calders i va esdevenir una autèntica colònia industrial, ja que, a més de les naus fabrils, la resclosa, el canal i la turbina, s'hi van fer habitatges per als treballadors.

El 1905 va començar la construcció del canal de la central que constitueix una gran obra d'enginyeria, té la resclosa prop de Bellveí, un recorregut de més de 5 km, dos sifons, diversos túnels i un salt d'aigua de fort desnivell.

A la unitat hi ha valors socials específics relacionats amb les festes i tradicions, ja que es mantenen i es promocionen amb noves iniciatives. Aplecs, com el de Sant Cugat de Gavaldons o el de Sant Pere de Ferrerons, i els de la sardana que es fan a Moià i a Collsuspina, són exemples de les moltes festes col·lectives de tradició popular freqüents a la unitat. Altres festes es van incorporar a la tradició, per motius socials diversos, siguin polítics, culturals i comercials. El Mercat de la Prehistòria se celebra l'últim diumenge de maig, i el parc de Moià s'omple de parades sobre el món paleolític i neolític.

Socialment, també cal destacar el valor que la població dona a les fonts pel seu valor natural i com a llocs tradicionals d'esbarjo i oci. Igualment passa amb els indrets que, per les seves característiques de la vegetació o situació de mirador, han esdevingut llocs d'estada i passeig. La unitat és rica en fonts i indrets frescals accessibles; per exemple, només al terme de Monistrol hi ha més de trenta fonts. Alguns parcs que cal destacar són el de Moià i el Parc del Serrat, a Monistrol, situat a dalt del turó on hi ha un bon

mirador. A Calders destaca el Centre d'Art Contemporani i Sostenible El Forn de la Calç.

A la unitat els valors religiosos i simbòlics perviuen sobretot relacionats amb les festes i tradicions de culte, les festes majors dedicades al sants patrons de les viles o els aplecs a les ermites. Els actes religiosos hi són presents, amb benediccions i misses, que s'integren o donen pas a ballades, cantades i altres actes. Els valors simbòlics, tan sovint relacionats amb elements naturals, són presents a la unitat, sigui perquè s'hi vinculen llegendes o per la mateixa naturalesa singular de l'element. Aquest és el cas de l'alzina de l'Erola a Calders. Aquests valors també es concreten en indrets on les formes del terreny prenen noms que es justifiquen amb històries, per exemple la de la roca en forma de sabata que hi ha als afores de Moià, on diuen que es va amagar un sabater, o la balma de Calders, anomenada «la cova del Cargolaire», en un lloc arrecerat sobre el meandre del riu.

Altres històries contenen elements misteriosos: es diu que, si es passa per la riera del Prat una vigília de la Mare de Déu, se senten sorolls de les cadenes que arrossega un personatge llegendari.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La ruta que creua el Moianès d'oest a est i permet l'accés des de les unitats veïnes és la carretera C-141c, de Manresa a Vic. El tram entre Calders i Moià ofereix bones visuals al nord a les serres del Moianès, cobertes de boscos. La visual és lliure d'obstacles pel pas de la riera de Malrubí. Després de Moià, l'altiplà s'eixampla i són els camps de cereals els que dominen l'escena en primer terme, contrastats al nord per l'extrem meridional dels elevats gronys coberts de vegetació. La carretera C-59 creua la unitat de sud a nord de la Fàbrega (Castellterçol) a l'Estany; a partir de Moià cap al nord i després de Montví de Baix, passa per una estreta vall enlairada fins a l'Estany. La presència de força rengleres d'arbres als marges no permet grans visuals, però confereix al recorregut rodat un caire força agradable i singular. El tram de Calders a Monistrol de Calders de la carretera B-124 ofereix millors panoràmiques per al trànsit rodat, com la vista del castell de Calders dalt d'un turó rodejat per un gran meandre del riu, els forts relleus excavats pel riu i les rieres que baixen de l'Obac i apropen el visitant a les balmes i gorgs presents a Monistrol de Calders.

Per a l'excursionista és interessant recórrer el sender de gran recorregut GR-3, que creua la unitat des de l'Estany fins a Monistrol de Calders passant per Moià. Aquest sender surt de l'Estany, s'enfila travessant rouredes i boscos de pi roig al seu pas pel puig Rodó i baixa posteriorment cap a Moià. Després de creuar la població torna a passar entre relleus boscosos i travessa rieres i torrents, en alguns llocs força encaixats, fins a Monistrol de Calders. Un sender més específic per recórrer tota la unitat és el GR-177 o Ruta del Moianès. Aquest sender circular s'inicia a Moià i passa per Sant Vicenç de Vilarassau, Santa Creu de la Plana, el Carrer de Peucalçó, Sant Miquel, el collet de les Llebres, l'Estany, el coll del Mas Güell, el coll de Voladeres, Collsuspina i el sud del Moianès,

i torna per Monistrol de Calders i Calders. Aquest itinerari aplega tota la varietat de paisatges que posseeix el Moianès, tant els naturals –boscors de rouredes, fagedes, alzinars, pinedes i els profunds solcs que deixen les rieres en el seu curs– com els que són resultat de l'activitat humana al llarg del temps –camps de conreu, restes megalítiques, cabanes i murs de pedra seca i construccions de totes les èpoques, entre les quals cal destacar l'església i el claustre de Santa Maria de l'Estany.

Els miradors més interessants, a banda de les carreteres esmentades, són el puig de Calders (567 m), des d'on es pot albirar cap al sud el massís de Montserrat i el Montcau, i cap al nord el Cadí i els rasos de Peguera, mentre que en primer terme s'ofereix la població de Calders i gran part del Bages; el mirador de la Creu de Moià de Moià (832 m) perquè presenta una vista excepcional sobre aquesta població i la rodalia, i està habilitat amb un plafó informatiu, i el castell de Centelles, sobre el turó afuat de l'Agulla de Sant Martí (877 m), que és visible des de la carretera C-1413b de Sant Feliu de Codines a Centelles.

Més allunyat dels nuclis urbans es troba Sant Cugat de Gavadons (1.033 m), prop de Collsuspina. Des del voltant de l'església romànica es poden observar el Montseny, la plana de Vic, les Guilleries i gran part del Moianès i el Lluçanès. També el Castellar (1.017 m), dins el terme municipal de Balenyà, ofereix vistes sobre la plana de Collsuspina fins a Moià i els gronys o muntanyes del Moianès al nord i part de la plana de Vic. Presenten també bones visuals les zones obertes a la visibilitat que permeten els boscors de pi roig del sender de gran recorregut GR-3 prop del puig Rodó. Aquest, però, tot i ser un punt culminant, està cobert de bosc i dificulta la funció de mirador.

També tenen interès local la part més alta de Santa Maria d'Oió (500 m), des d'on es poden observar les serres veïnes tant del Moianès com del Lluçanès; així com els llocs elevats del poble de Monistrol de Calders, que també gaudeixen de bones vistes cap als serrats de Sant Llorenç del Munt i l'estreta vall del riu Calders.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El sector agropecuari i particularment la branca ramadera tenen un pes important en l'economia de la zona. La fragilitat d'aquestes economies i la seva dependència dels ajuts públics fan que sigui un sector força inestable amb un futur incert.
- Com en altres zones on l'ocupació i la densitat forestal són elevades, al Moianès cal parar atenció en la gestió dels boscors, la neteja del sotabosc i la prevenció d'incendis. Convé centrar-se especialment en les superfícies ocupades per aciculifolis (41%) que són les de més fragilitat i vulnerabilitat de cara al foc.
- Les masses forestals són molt vulnerables als incendis, en ser incloses gairebé totes en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal.
- Experiències urbanístiques desafortunades, com la urbanització de Puigsagordi o la urbanització Masia del Solà (Monistrol de Calders).
- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc., desvinculades de les característiques de l'entorn que les acull i que pertorben l'harmonia visual del paisatge.

Amenaces

- Elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.
- Desaparició progressiva, els últims anys, d'alguns dels vials arbrats de les carreteres del Moianès per canvis en els criteris estètics, o bé al·ludint a raons de seguretat, malgrat el patrimoni paisatgístic que constitueixen.
- La implantació creixent de construccions agràries en l'espai obert sense considerar qüestions com la localització i la visibilitat, la inserció en el lloc, l'ordenació del conjunt, els camins i els accessos, la volumetria o els acabats exteriors.
- L'augment de la freqüentació dels escenaris rurals o naturals per a usos recreatius sense cap tipus de gestió pot comportar el deteriorament dels valors dels paisatges del silenci i dels territoris serens.

Fortaleses

- El caràcter rural i muntanyenc del Moianès és ben evident i configura una identitat territorial força marcada que ha derivat en la creació d'una comarca pròpia.
- El paisatge, ben mantingut i adequadament arranjat, amb els camps de conreu correctament conreats, els marges i els camins desherbats i els masos ben restaurats.
- Aquesta ruralitat, entesa en clau de continuïtat històrica, queda reforçada per l'existència d'un mantell forestal força dens i ben estructurat, amb la presència de rouredes i alzinars en bon estat de desenvolupament, i amb l'existència d'espècies caducifòlies de distribució restringida, i, per tant, valorada, com és el cas del faig o el castanyer.
- La gran abundància de murs i construccions de pedra seca, que constitueixen per si mateixos un exemple clar de construccions tradicionals per a l'agricultura de gran interès.

Oportunitats

- Al Moianès destaca la suavitat del paisatge, la tranquil·litat que transmet i la sensació reconfortant de continuïtat històrica

que s'hi percep. De cara al turisme rural, al turisme de lleure i al turisme de benestar, aquests atributs són d'una vàlua indiscutible. Cal assegurar-ne la correcta promoció, així com la maximització de les sinergies que s'hi associen, que, de manera directa o indirecta, haurien de revertir en la cura i el manteniment del paisatge.

- La unitat disposa d'un ric patrimoni rural que, sobretot, es manifesta en les cases de pagès i en petites instal·lacions d'indústria tradicional lligada als cursos fluvials, com molins o telers. Cal promocionar el manteniment, la restauració i la divulgació de tots aquests béns patrimonials, i, si escau, adaptar-los a usos turístics.
- La inclusió del sector més occidental del Moianès a la denominació d'origen Pla del Bages és un aspecte important a l'hora d'afavorir i valorar el conreu de la vinya. Tot i que els vinyars ocupen una extensió molt reduïda en el conjunt de la unitat, municipis com Calders o Artés poden treure profit d'aquest conreu i del valor afegit que se li associa.
- Existeix una tímida iniciativa que pretén recuperar l'estany de l'Estany, restablint l'antiga zona humida de la clotada que dona nom a la població. Tot i que aquest tipus de restauracions s'acostumen a envoltar de certa polèmica i discussió, es coneixen experiències interessants (Sils, Ivars) que podrien ser d'utilitat.
- Senyalitzar recorreguts a peu o amb bicicleta per millorar la mobilitat entre els pobles i facilitar la descoberta dels elements amb valor de la unitat del Moianès.
- La condició del Moianès com a comarca podria contribuir a fer possible que aquesta unitat es transformi prenent com a referència els valors dels elements i el significat dels escenaris que suporta el territori.

436

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un sistema fluvial on destaquen les rieres de Calders i de la Gavarresa i espais humits com el de l'estany de l'Estany, ben conservats, on es potencien els seus valors naturals, estètics i socials.
- OQP2.** Uns fenòmens morfològics i geològics de tipus càrstic, amb abundància de coves i balmes, en què destaquen les coves del Toll, que gaudeixen de protecció i estan ben gestionats.
- OQP3.** Un paisatge agroforestal estructurat per masos i camps de conreu, especialment a les zones més planes, i densos bos-

cos a les obagues i zones més pendents, que s'ha de mantenir per les seves característiques ecològiques inherents.

- OQP4.** Un patrimoni històric de gran interès, com el monestir de Santa Maria de l'Estany, el nucli antic de Moià i el castell de Calders, valorat i vinculat amb el paisatge que l'envolta
- OQP5.** Un sistema d'urbanitzacions ordenat i integrat en el paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual i se'n valori la imatge.
- OQP6.** Unes entrades dels nuclis urbans i unes carreteres amb unes fileres arbrades preservades i recuperades com a elements distintius del paisatge del Moianès i vinculats amb el paisatge que els envolta.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges del Moianès.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir el sistema de coves i balmes, bàsicament càrstiques.
- Protegir el conjunt de la densa xarxa hidrogràfica formada per nombrosos torrents i rieres així com les abundants fonts, especialment al voltant de Moià.
- Protegir els sectors més humits on es desenvolupen rouredes i puntualment alguna població de faig.
- Protegir i controlar la introducció d'espècies com el cabirol i protegir les aus pròpies de zones cultivades com la cadenera i el verdum.
- Conservar la morfologia urbana del casc antic de Moià i altres elements patrimonials com el castell de Calders.
- Preservar les fileres arbrades de les carreteres i entrades als nuclis del Moianès pel seu valor històric i estètic, especialment les que emmarquen la carretera d'accés a la població de l'Estany, C-59.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir i promoure les fileres arbrades als accessos viaris amb espècies arbòries adaptades a l'indret.
- Gestionar adequadament la massa forestal, especialment les pinedes, potenciant altres espècies menys piròfiles.
- Controlar els abocaments per mantenir la qualitat de les aigües de la xarxa fluvial i les fonts i gestionar adequadament l'espai humit de l'Estany.
- Mantenir la imatge rural tradicional de la unitat conservant-ne les masies i altres estructures arquitectòniques de caire rural. En

aquest sentit, aplicar mesures de gestió a les masies catalogades pel seu valor històric i arquitectònic.

- Establir programes per afavorir la producció dels cultius orientant-los cap a l'agricultura ecològica.
 - Gestionar correctament les zones d'urbanització als sectors de Calders, Moià, Monistrol de Calders i Collsuspina. Seria important assegurar la contenció d'aquest creixement urbanístic, i, si és possible, propiciar la restauració i la integració d'aquelles zones parcel·lades però no urbanitzades.
 - Promoure un programa de condicionament dels entorns dels monuments megalítics potenciant rutes culturals amb una senyalística adequada.
- Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació**
- Ordenar la xarxa de camins rurals per mantenir la capil·laritat territorial comunicativa.
 - Regular la gestió del sotabosc de les zones boscoses.
 - Ordenar les urbanitzacions als voltants dels nuclis de Calders, Monistrol de Calders, Collsuspina i Moià, així com les noves construccions de segones residències a la zona de l'Estany.
 - Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Sant Cugat de Gavadons, Creu del Mirador, puig de Calders, castell de Centelles; dels itineraris motoritzats N-141c i C-25, així com dels no motoritzats GR-3, GR-177, PR-C-135 i PR-C-43. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

13. Montseny

Comarca:

Osona, Selva i Vallès Oriental.

Superfície:

24.058 ha (9.110 ha corresponen a les Comarques Centrals, 7.788 ha a les Comarques Gironines, i 7.160 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: el Brull, Seva i Viladrau. També inclou Arbúcies, Riells i Viabrea, Sant Feliu de Buixalleu i Sant Hilari Sacalm a les Comarques Gironines, i Sant Pere de Vilamajor, Sant Esteve de Palautordera, Llinars del Vallès, Vilalba Sasserra, Sant Celoni, Fogars de Montclús, Campins i Gualba, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

438

Fageda del vessant nord del Matagalls, a Viladrau. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Relleu alterós i prominent, que inclou les principals elevacions de la serralada Prelitoral i els únics territoris de caire boreal fora de l'àmbit pirinenc.
- L'orografia i la situació determinen una pluviositat elevada, que alimenta nombroses rieres de cabal permanent o semipermanent que drenen vers les conques de la Tordera, el Besòs i el Ter.
- Coberta forestal densa i diversa constituïda per una gran varietat de vegetació: suredes, alzinars, rouredes, fagedes, avetoses i matollars de ginebró.
- Espai tradicionalment articulat per les masies i els petits nuclis de població situats al peu del massís. En aquest àmbit destaca la presència del nucli de Viladrau, el Brull i de la urbanització del Muntanyà.
- La tradició excursionista i els seus valors socials i didàctics
- La figura del Parc Natural del Montseny i la catalogació com a reserva de la biosfera.
- La plantació i el manteniment dels castanyers, de gran interès social i ambiental.
- La singularitat del pla de la Calma, que acull bons exemples de pastures i de landes.
- Elevada diversitat cromàtica, segons el tipus de vegetació (perennifòlia i caducifòlia) i els materials constructius (de color blanquinós i vermellós).
- Les masies i ermites disperses per la muntanya.
- El valor simbòlic del fons escènic del Montseny, format per cims emblemàtics com el turó de l'Home, les Agudes i el Matagalls.

Mirador

— Itinerari motoritzat

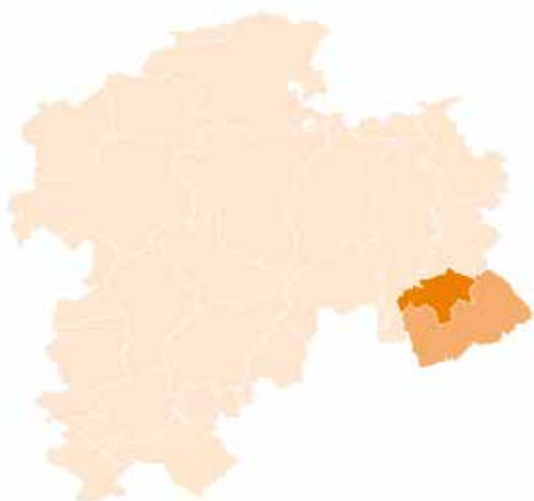
15 Seva - Collformic

16 Seva - Viladrau

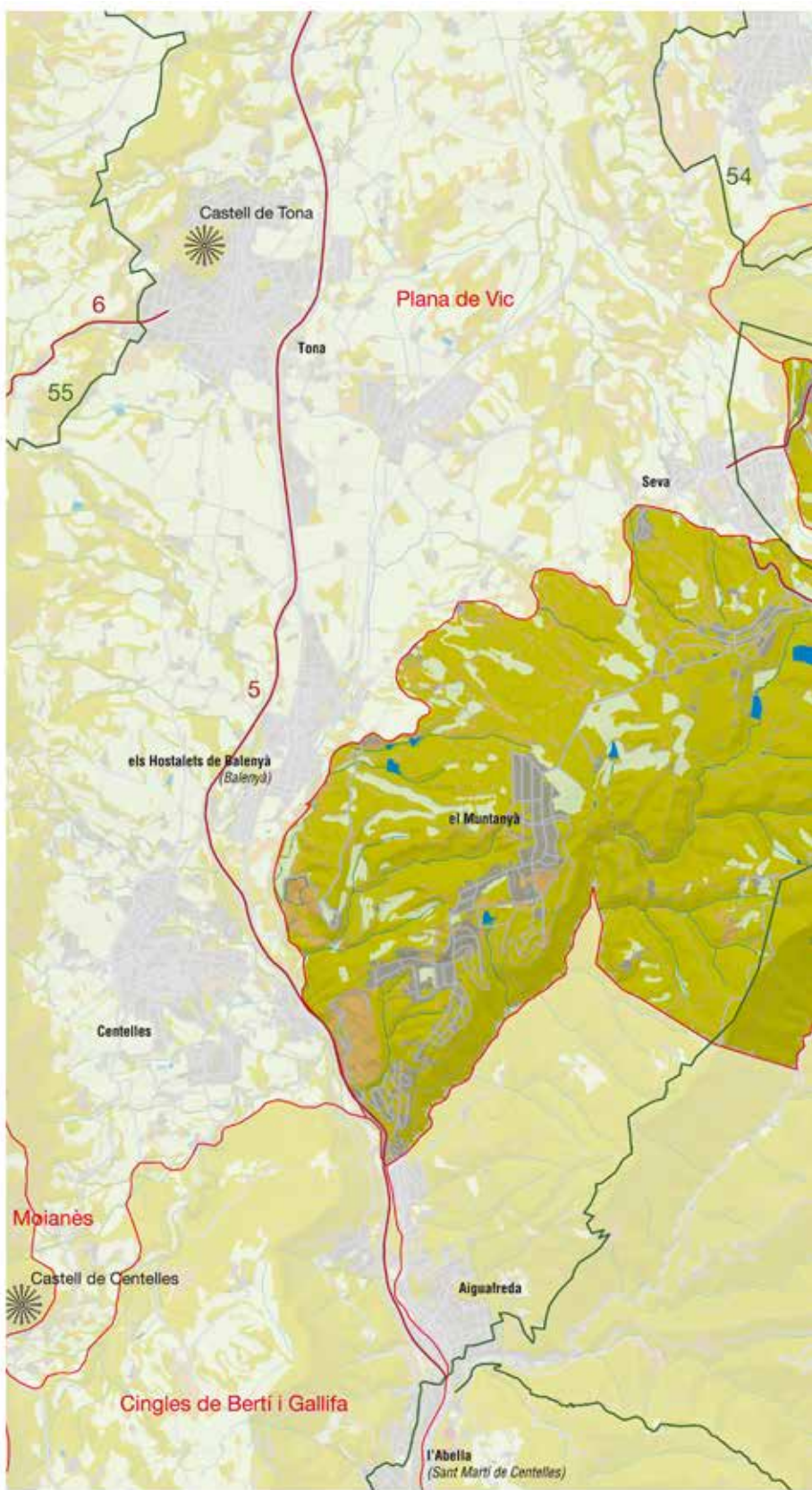
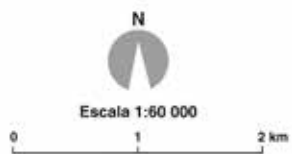
— Itinerari no motoritzat

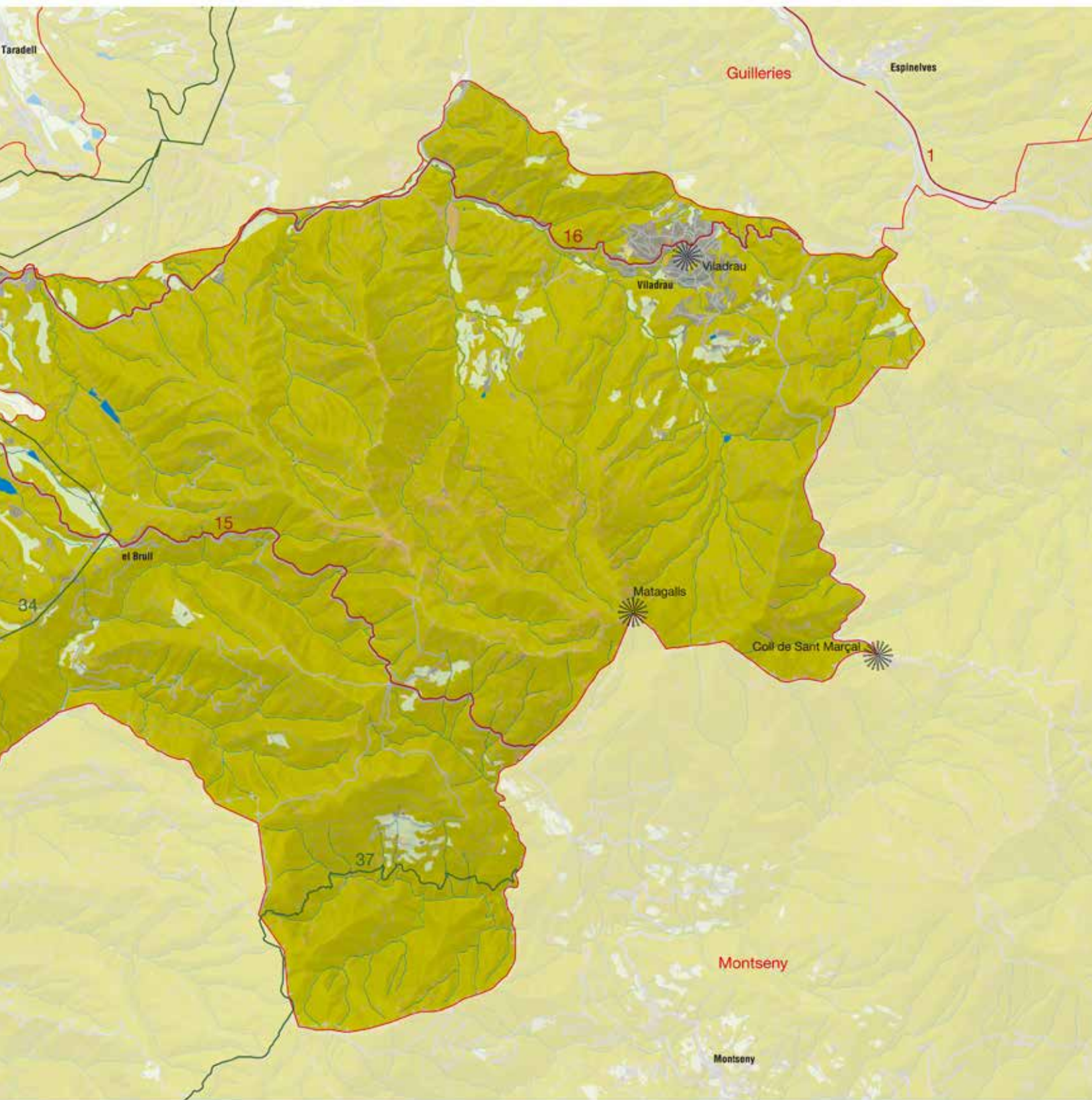
34 Coll Sabastida - Can Brull

37 Sender dels Miradors

440

Elements naturals del paisatge

El Montseny constitueix un massís molt individualitzat que destaca sobre el paisatge circumdant. S'aixeca sobre les planes del Vallès, de Vic i la Selva i queda separat de les muntanyes del Bertí i el Moianès pel riu Congost, enllaçant amb la serralada Transversal a través de les Guilleries. S'hi distingeixen tres unitats de relleu diferents: d'una banda, el turó de l'Home (1.707 m) i les Agudes; d'altra banda, el massís del Matagalls (1.697 m), i, finalment, el conjunt de la Calma (1.350 m).

El sector osonenc del Montseny abasta la unitat del massís del Matagalls en els seus vessants nord, est i sud-est i el sector nord del pla de la Calma. El primer, format inicialment per esquists del Silurià, va esdevenir finalment una peneplana comparable amb la de la Calma, amb falles i fractures produïdes per l'orogènia alpina, com la del Collformic. El segon és un contrafort continuació sud-oest del Matagalls, al qual és unit pel Collformic (1.142 m). Es tracta d'un planell triàsic allargassat amb direcció de sud a sud-oest, corresponent als residus de l'antiga peneplana herciniana del Montseny, revitalitzada morfològicament durant el Secundari i atacada per l'erosió, que l'ha fragmentat en vessants i valls separades per carenes planeres tot i que conserva formes antigues gràcies al recobriment de gresos del Triàsic. Aquestes dues unitats són relligades al Collformic, obert entre el Matagalls i el pla de la Calma, dins el terme del Brull, travessat per un antic camí romà.

442

En conjunt, el relleu és bastant abrupte, amb forts desnivells en petites distàncies tot i que són molt rares les cingleres a causa de la naturalesa esquistosa del substrat. Els seus materials són d'origen molt divers, tant de tipus sedimentari i intrusiu com metamòrfic. Aquests materials, a més, s'han vist sotmesos a processos de plegaments i fractures per importants moviments orogènics que donen pas a la riera d'Arbúcies i la riera Major, a Viladrau, la que transcorre des del Brull a Sant Esteve de Palautordera o la de la riera de Picamena o de l'Avencó i el Congost, que el separen de la plana de Vic i dels cingles de Bertí.

Els materials són principalment pissarres silurianes, i a la base del Matagalls, granits amb intrusions del carbonífer; hi ha també gresos triàsics i argiles rogenques a la Calma i dipòsits quaternaris als rius i peus de muntanya. L'erosió ha actuat amb força sobre aquests materials de manera que ha accentuat l'abruptesa dels vessants obacs, que corresponen al contrapendent de les capes silurianes inclinades pels moviments tectònics, contrastant la suavitat dels cims amb l'escabrositat dels barrancs que van excavant els rius que presenten una forta erosió regressiva gràcies a la poca duresa dels materials.

La xarxa fluvial és de tipus mediterrani de règim torrencial. Les aigües van a parar a la riera Major i al Gurri, tributaris del Ter, o al Congost i a la riera de l'Avencó, tributària d'aquell.

El clima presenta un gradient altitudinal molt marcat que varia des del mediterrani subhumit i temperat fins a l'eurosiberià de tendència atlàntica. Les parts culminals, molt ventoses, tenen trets de tipus subalpí. Amb tot, es mostren importants diferències per a

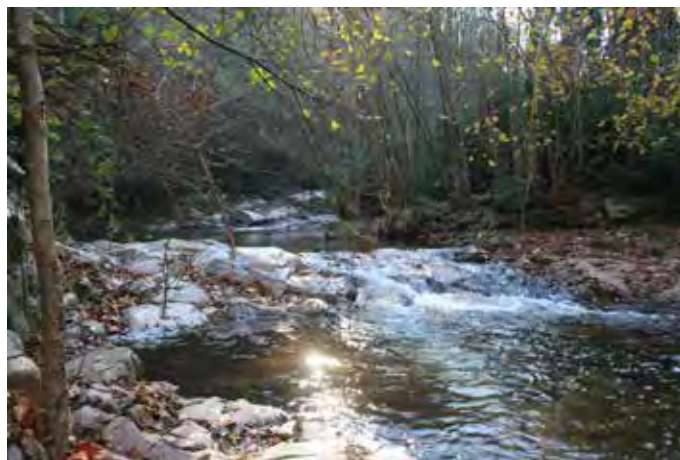
cada estatge i un augment accentuat de la continentalitat al sector osonenc.

A l'entorn de Seva, el Brull i Viladrau el clima és mediterrani de muntanya mitjana amb influència marítima i temperatures que oscil·len entre els 10 °C i 14 °C, tot i que a l'hivern poden baixar ocasionalment fins a -10 °C i superar els 30 °C a l'estiu. Als cims, les temperatures són baixes amb una mitjana anual de 6,5 °C, que arriben fàcilment als -10 °C alguns dies hivernals.

L'alçària del massís fa de barrera orogràfica contra els vents humits del Mediterrani i provoca una pluviositat important als vessants orientals, menor al vessant osonenc o occidental, molt més mediterrani i sec. Les precipitacions depassen els 1.200 mm anuals a Santa Fe però es redueixen als 950 mm a Viladrau, i es presenten sovint en forma de neu als cims durant l'hivern. En conjunt, les precipitacions se situen al voltant dels 800 mm per sota dels 1.000 m d'altitud amb màxims de primavera i tardor (250-300 mm).

La vegetació és, sense cap mena de dubte, l'aspecte més remarkable del paisatge del Montseny. La coberta vegetal d'aquest massís ha estat molt estudiada, i són llargament conegudes la riquesa d'espècies, la convivència de plantes del món mediterrani, de l'eurosiberià i del boreoalpí, i la distribució en estatges de vegetació, segons altures i orientacions. La presència de plantes i animals poc habituals en el món mediterrani i l'existència d'una coberta arbrada densa i ufanosa fan que la vàlua biogeogràfica del Montseny sigui molt elevada, no només en el context de les Comarques Centrals, sinó també en el de tot Catalunya, i, per extensió, en el de la regió mediterrània.

Des d'un punt de vista potencial, la vegetació pròpia dels vessants baixos del Montseny, fins als 700 m, aproximadament, és l'alzinar amb marfull (*Viburno tini-Quercetum ilicis subass. pistacietosum*), que està ben desenvolupat a la banda meridional del Montseny però que no apareix a la banda septentrional, és a dir, a la de les Comarques Centrals. En aquest àmbit, les condicions d'humitat són un xic superiors i les temperatures una mica inferiors, fet que propicia l'aparició de l'alzinar amb boix (*Viburno tini-Quercetum*

La riera Major al seu pas per Viladrau. Observatori del Paisatge

ilicis subass. viburnetosum lantanae). A banda de l'alzina (*Quercus ilex*), hi fan aparició altres arbres, com ara el roure martinenc (*Quercus pubescens*), la servera (*Sorbus domestica*) o l'avellaner (*Corylus avellana*); entre els arbusts destaquen el boix (*Buxus sempervirens*), el lloreret (*Daphne laureola*), el sanguinyol (*Cornus sanguinea*) i el galzeran (*Ruscus aculeatus*), entre d'altres. En les exposicions eixutes d'aquestes darreres comunitats hi són abundants els peus de pi blanc (*Pinus halepensis*), com passa a la falda del serrat de l'Arca, o, més específicament, els de pi pinyer (*Pinus pinea*), com es pot trobar a la vora del Brull, als peus del serrat de la Peça o cap a la masia del Bruguer. En aquests sectors la densitat de pi pinyer és molt important, ja que ha estat una espècie plantada i afavorida des d'antic per tal d'aprofitar-ne els pinyons.

Per sobre de l'alzinar amb boix, és a dir, per damunt dels 700 m, aproximadament, la comunitat vegetal dominant és l'alzinar muntanyenc (*Asplenio onopteridis-Quercetum ilicis*). En aquest estatge guanyen presència alguns arbres caducifolis, com el roure o la servera, perden protagonisme els arbusts més termòfils i guanyen pes aquelles plantes d'ambients més frescals, com la falzia negra (*Asplenium adiantum-nigrum*) o la viola boscana (*Viola alba*). En aquestes raconades destaca de manera particular el castanyer (*Castanea sativa*), que ha estat plantat des d'antic formant unes arbredes conegudes localment amb el nom de baga o perxada; a vegades la seva presència està tan arrelada que, fins i tot, apareix en topònims com Sant Andreu o Sant Cristòfol de la Castanya.

En exposicions fresques l'alzinar cedeix pas a la roureda. Des del punt de vista climàtic, la roureda de roure martinenc (*Buxo-Quercetum humilis*) es trobaria en el punt d'enllaç entre la plana de Vic i el massís del Montseny, a indrets com el puig Maror o Montgròs, i en barrancades ombrívols, com el torrent de l'Estanyol o el de Font Pomereta. En general es tracta d'un bosc castigat i residual, poc estructurat i força fragmentat, on l'alzina és abundant i on també fan aparició l'arç blanc (*Crataegus monogyna*), l'aranyoner (*Prunus spinosa*) i el marxívol (*Helleborus foetidus*), entre altres plantes. Cap a la banda del Matagalls i l'ermita de la Mare de Déu de l'Erola, i sempre sobre sòls silícis, apareix la roureda de roure martinenc amb falguera aquilina (*Pteridio-Quercetum humilis*), sovint acompanyada de freixes de fulla gran (*Fraxinus excelsior*), cirerers (*Prunus avium*), tells de fulla grossa (*Tilia platyphyllos*) i peus plantats de pi roig (*Pinus sylvestris*). Quan aquesta comunitat es degrada forma una landa acidòfila de ginestell i falguera aquilina, amb exemplars de bruguerola i ginebró en els indrets més pobres, tal com es pot trobar actualment al pla de la Calma.

La fageda apareix entre els 1.000 m i els 1.600 m, sobretot en vessants obacs, i, sovint, com a transició de rouredes i alzinars cap a condicions més humides. A la unitat, la fageda seca, o fageda amb boix (*Buxo - Fagetum sylvaticae*), es troba vora Collformic i en els vessants immediats al pla de la Calma; cap al nord-oest del Matagalls hi ha una fageda més humida (*Luzulo nivae-Fagetum sylvaticae*) on puntualment apareixen alguns avets (*Abies alba*).

Finalment, cal fer especial esment del matollar de ginebró (*Genisto balansae-Arctostaphyletum uva-ursi*), que apareix a la part culminant del Matagalls i que s'identifica amb la vegetació pròpia d'hàbitats boreoalpins.

Pel que fa a la fauna, és evident que també comparteix aquesta varietat i riquesa d'ambients. Entre els mamífers més significatius es troba el toixó (*Meles meles*), la mostela (*Mustela nivalis*) i la rata cellarda (*Eliomys quercinus*), entre altres espècies més cosmopolites, com el senglar (*Sus scrofa*) o la guineu (*Vulpes vulpes*). La humitat ambiental del Montseny es tradueix en una riquesa notòria d'amfibis, entre els quals destaca el tritó (*Triturus helveticus*), el tritó pirinenc (*Euproctus asper*), la reineta (*Hyla meridionalis*), la granota roja (*Rana temporaria*), la tortuga europea (*Mauremys caspica*) i la de rierol (*Emys orbicularis*). Entre els ofidis cal destacar la convivència de l'escurçó europeu (*Vipera aspis*) i l'ibèric (*Vipera latasti*). Pel que fa als peixos, el barb de muntanya (*Barbus haasi*) i la bagra (*Leuciscus cephalus*) són els peixos autòctons.

Evolució històrica del paisatge

L'aprofitament dels recursos del Montseny s'aprofiten ja des d'antic, tot i que només s'ha localitzat un jaciment del Paleolític al Montseny osonenc: Vilarmau (Viladrau). En el Neolític, al citat jaciment s'afegeixen el del Brullet i el del Pla del Boix (Brull). La distribució geogràfica d'aquests jaciments correlacionava amb llocs força planers, segurament aptes per a l'establiment d'uns primers pastors i agricultors, però la seva ubicació prop dels límits de la unitat i en extrems oposats fa creure que el paisatge neolític de la contrada era totalment natural emparat per l'abruptesa del massís.

De l'edat del bronze hi ha l'espai habitat de manera continuada de Vilarmau, però especialment important és el jaciment del turó de Montgròs (x aC, el Brull), que de finals del bronze és continuat a l'edat del ferro. Mostra una muralla (iv aC) que es pot considerar com un dels millors exemples de fortificació de la cultura dels ibers, en aquest cas els ausetans, que habitaven aquestes contrades a l'edat dels metalls. El volum de pedra que van emprar a les parts que es conserven arriba als 1.500 m³, fet que exigeix la presència d'un grup humà nombrós i ben estructurat. El poblat dominava el pas a la plana de Vic, així com les mines de coure de la Castanya.

Fortificació ibèrica del Turó de Montgròs, al Brull. Observatori del Paisatge

Vista del santuari de Sant Segimon a mitjan segle xx. ICGC, Fons Cuyàs

444

També s'ha localitzat un conjunt de megàlits i tombes, com el de la serra de l'Arca, Mas del Boix o el menhir de Perafita al Brull, o el de la Garriga del Solei a Seva.

Amb la cultura ibera s'introdueix el ferro, i amb aquest l'ús de l'arada i utensilis de ceràmica més perfeccionats que permeten un primer emmagatzemament de productes d'una agricultura que va conèixer un impuls al costat de la domesticació dels animals. El paisatge del voltant del Montgròs es degué ruralitzar força, tot i que les convulsions bèl·liques dels volts de l'any 500 aC i especialment amb la Guerra Púnica, van obligar els seus pobladors a abandonar el poblat, i els camps llaurats probablement van retrocedir. L'origen del topònim «Seva» és preromà, sota la forma de Sevedano, com el del Brull (Ipsa Brullo).

La colonització romana no va mostrar gaire predilecció per les zones abruptes i muntanyoses, i l'únic jaciment de la contrada és al turó del Prat d'Ori (el Brull), tot i la seva forta presència a la propera plana de Vic. Amb tot, van reconstruir la muralla de Montgròs (utilitzada fins a l'època medieval) i sembla que va existir al Collformic el pas d'un camí romà. El paisatge resultant d'aquesta ocupació no va mostrar gaires evidències de l'existència humana, i en tot cas fou més feble que no amb el pas dels ausetans.

Els romans foren substituïts pels visigots, que es van interessar per l'antiga ocupació romana del Prat d'Ori, que posteriorment potser també fou ocupada breument pels musulmans, ja que vers el 850 aquestes terres ja formaven part de la frontera o marca dels comtats cristians. El topònim Viladrau provindria del germànic vil-la

d'Adraldo; no se sap fins a quin punt la revolta d'Aissó va afectar o retardar el poblament de la contrada, però, en tot cas, la població existent degué ser molt reduïda i aïllada, i la seva pressió sobre el territori, molt feble. El paisatge mostrava condicions naturals amb la vegetació pròpia de la contrada.

Guifré el Pelós va rebre el 870 els comtats d'Urgell i Cerdanya, i el 878 els de Barcelona i Girona, i va emprendre la reorganització i la repoblació d'Osona. El 862 apareixia esmentat Collformic, Sant Martí de Viladrau el 898, així com l'antiga casa o vila rural de Valllossera (Valle Orsaria); el 952, Santa Maria de Seva, i el castell del Brull el 905. El sector de la Castanya (el Brull), al pla de la Calma, va tenir com a centre una antiga vila rural de Chastania, coneguda des del 993, i s'hi va edificar l'església de Sant Cristòfol de la Castanya, documentada el 1047.

Des del segle x i durant tot el període medieval i fins al segle xx, els termes de Seva i el Brull (a excepció de la Castanya), formaven part de l'anomenat «territori Sevedano», nom que podria derivar de «lloc selvatà», selvàtic, i que va marcar la lectura sobre el paisatge que feien aquests pobladors. La constitució d'una nova vila significava la constitució d'una àrea de conreu (blat, ordi, sègol, mill) a l'entorn. Les vinyes eren cada vegada més esteses i existia algun hort i alguns fruiters. Es van arribar a cultivar alguns vessants de muntanya mitjançant feixes, i els camps s'intercalaven entremig de terres forestals. L'abundància de castanyers també fa creure la probable utilització de la farina d'aquest fruit.

No va ser fins a partir del segle xi que es disposava d'edificis romànics per destriar el poblament del Montseny osonenc. El segle xi va veure aixecar Sant Martí del Brull i la propietat del Muntanyà, transformada més tard en gran masia. A Seva, l'antic domini de Valldoriola fou cedit a Ripoll el 1010. Els segles xii-xiii van conèixer la construcció del santuari de Sant Segimon del Montseny (Viladrau); la capella de Sant Genís de Valldoriola; l'antiga domus o castell d'Esparreguera (Seva) i un reguitzell de masies al Brull: la Sala, Casademunt, l'Estanyol, el Rourell, el Boix, el Bruguer, el Solà, el Pujol, la Castanyera, la Morera, les Planes i el Prat. Com a infraestructura de comunicació destacable, hi havia el pont de la Noguerola (xii) a Viladrau. El territori estava organitzat i repartit.

Els segles xii i xiii van estar marcats per un conjunt de petites edificacions que fan suposar un estancament de la població, i l'ús del topònim Sevedano per caracteritzar la contrada es va veure reforçat. La màxima antropització es localitzava a l'entorn del Brull; la resta de l'activitat agrària quedava diluïda al paisatge mitjançant una població aïllada en masos i masies. Tot i no pertànyer a la unitat, l'entorn proper al nucli de Seva degué rebre les conseqüències i part dels terrenys conreats pels seus pobladors que es van establir a l'extrem nord-oest de la unitat, a mig camí del Brull, a l'actual zona de Serrabardina.

La sagrera de Viladrau va formar un nucli que va arribar a tenir quinze famílies (uns setanta habitants) però estava pràcticament despoblada en l'època de depressió econòmica, guerres i pestes (pesta negra, 1338) dels segles xiv i xv. El Brull presentava vuitanta famílies (360 habitants) a inicis del xiv, xifra que va baixar a vint-i-cinc el segle xv (exclosa la Castanya). L'elevada mortalitat, especialment

a causa de les pestes cícliques, que va generar una manca de mà d'obra i la consegüent greu crisi econòmica, va obligar a l'abandonament de molts masos de la contrada pels habitants que van sobreviure. La conseqüència fou l'aparició de les grans cases pairals que absorbiren les terres abandonades: mas Osor, la Noguera, Vilarmau, la Sala. El paisatge d'aquest període va restar força elements antròpics, i els erms i ermots degueren emprendre el camí vessants avall, com a fase prèvia a certa recuperació dels boscos a cotes inferiors a què la humanitat els havia empès.

Al voltant de 1525 van aparèixer els moviments bandolers (nyerros i cadells), el bandoler Joan Sala, Serrallonga, nasqué al mas de la Sala. També hi havia a Viladrau, el Brull i Seva alguns processos de bruixeria que van causar la mort d'alguns dels seus habitants, especialment de masos aïllats, que segons la tradició es reunien a Collformic.

El segle XVI va tenir inici un increment poblacional que va continuar el segle XVII. Les quaranta famílies de Viladrau (1553) es van convertir en seixanta (1687), cinquanta-una de pageses; el 1626 el Brull tenia 166 habitants, i la veïna Seva, 440. Una mostra d'aquesta reviscolada econòmica i demogràfica és la construcció de noves cases als nuclis de Viladrau i el Brull, grans masies (Casademunt) o petits nuclis o barris (la Pietat de Viladrau). Al mas Montanyà es va aixecar l'ermita de Sant Mamet, i prop del menhir de Perafita, la de Santa Madrona. La importància dels boscos de Viladrau va comportar que hi apareguessin, ja des del segle XIV, diverses serradores, on es treballava la fusta que s'enviava a Barcelona per a la construcció de galeres, fet que va tenir una forta repercussió sobre els boscos. D'aquesta mateixa època daten els molins fariners i drapers (Masvidal, el Noc), que antropitzen les lleres dels principals cursos fluvials.

Al llarg del segle XVIII la població va continuar creixent, fins prop dels 1.000 hab. a Viladrau (1787), que ja superava el Brull, fins aleshores el nucli més actiu (299 hab.). El 1860 es va assolir la màxima població al Montseny osonenc, amb prop de 1.700 habitants sense comptar el sector de Perafita (Seva). A partir de l'edat mitjana es van generalitzar els establiments interiors de manera dispersa i es va intensificar l'explotació dels recursos naturals; es va assolir el màxim del procés el segle XIX, a partir del qual va començar un lent despoblament alhora que l'explotació dels recursos silvícoles va perdre pes (els combustibles fòssils fan desaparèixer les carboneres del Montseny, el reforç de certes espècies arbòries i la deslocalització de l'agricultura i la ramaderia gràcies als mitjans de transports, etc.). El paisatge va tornar a recuperar força naturalitat, gran part de la superfície va ser ocupada pel bosc, i la població disseminada va veure reduir dràsticament els seus efectius. Camins i corriols foren abandonats, i l'aire «sevedano», característic de l'inici de la repoblació, va retornar a molts indrets.

Entrat el segle XXI, la població ha augmentat de nou als nuclis urbans, ja que s'ha convertit en una zona privilegiada d'estiu i posteriorment de turisme de cap de setmana amb segones residències. Viladrau va iniciar aquest procés a principis del segle XX amb la construcció de xalets i torres residencials –alguna modernista–, alhora que les cases dels segles XVII i XVIII eren transformades i renovades. El Brull, tot i participar d'aquesta nova economia, encara presenta força activitat agrícola i ramadera que dona un caire de ru-

ralitat a l'entorn. En tot cas, aquest augment de població no té una traducció directa sobre l'explotació física del territori ja que l'activitat és principalment terciària.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La unitat del Montseny s'inclou dins el massís que li dona nom. Aquest, format per materials antics, més o menys arrodonit a causa de l'erosió, s'alça a la Catalunya Central assolint unes altituds que el fan visible des de molts punts de Catalunya. Els relleus molt abruptes amb forts desnivells solen estar recoberts de vegetació esponerosa i que representa un dels seus grans valors. Aquest territori muntanyós està pràcticament cobert en un 90% per vegetació natural. El gradient altitudinal permet l'establiment d'una gran varietat d'espècies. Un 17,25% respon a les zones de matollars i prats on creixen ginebres i altres arbustos, normalment de mata baixa per resistir els vents freds de les zones altes. Els alzinars, les pinedes amb alguna avetosa i els caducifolis que comprenen principalment roures, castanyers, faigs, bedolls i blades ocupen els vessants. La diversitat arbòria fa que a la tardor la coloració adquireixi una àmplia gamma de matisos que dona espectacularitat a la muntanya.

Pel que fa a aquests elements naturals i la seva evolució, la situació pot resultar complexa. D'una banda, existeix l'evolució natural de les diferents formacions vegetals, i de l'altra hi ha la que poden presentar aquelles que són incentivades, o, si més no, mantingudes, com les pastures o les perxades. Juntament amb això, hi ha espais que són de titularitat privada i de titularitat pública, així com un sector perifèric que no forma part del Parc Natural i que, per tant, no gaudeix de protecció especial.

Els cursos d'aigua de tipus torrencial que porten les seves aigües als afluents del Ter o del Congost són també un element singular a la part més meridional i donen un caràcter humit a la zona. Els cims es poden emblanquinar a l'hivern amb neu i proporcionar un marc nevad visible des de molts punts de les Comarques Centrals i altres de Catalunya.

També en el sotabosc i en els prats creixen moltes espècies herbàcies que proporcionen un color atractiu a la primavera. La diversitat orogràfica, climàtica i vegetal proporciona diversos hàbitats a la fauna i dona a la contrada una gran biodiversitat. A la unitat destaca el cim del Matagalls, amb 1.697 m, i el sector nord del pla de la Calma, que assoleix els 1.350 m.

La disminució de la població tradicional especialment a partir de 1950 i la construcció de residències secundàries, establiments relacionats amb la restauració i la proximitat amb Barcelona va posar en perill els valors de la unitat, que van ser preservats gràcies a la declaració del Montseny com a parc natural. L'existència del Parc Natural del Montseny assegura la conservació de les diverses espècies animals i vegetals, i potencia un nou tipus d'usos com poden ser els d'observació de la flora i la fauna i de tipus didàctic per a tot tipus de públic, fonamentalment l'escolar; així com usos d'esbarjo i passeig, entre d'altres.

Tradicionalment s'han explotat els recursos naturals del bosc per extreure'n la fusta. Aquestes pràctiques forestals i el carboneig implicaven tant l'arrossegament de troncs com la creació d'eres o plataformes en terrenys costeruts (places carboneres), on es produïa la cocció del carbó, sobretot d'alzina. Un altre exemple és la proliferació de castanyers, dels quals s'ha utilitzat tant els fruits com la fusta (perxades) i la instal·lació també d'algunes serradores.

Es cultivaven cereals de muntanya a les zones més planeres i fons de vall i fins i tot vinya als pendents, actualment desapareguda. Els conreus de secà ocupen un 5% i els herbacis de regadiu gairebé un 2%. La presència de marges de pedra seca als vessants, actualment molts recoberts per la vegetació, posa de manifest la intensa explotació agrària que hi va haver. Tot i l'explotació a què ha estat sotmesa, la unitat s'ha conservat força bé, solament cal assenyalar l'activitat erosiva en els vessants en relació amb antics conreus abandonats i els creixements de determinades espècies vegetals afavorides per interessos econòmics (alzinars, pinedes, castanyedes, prats de pastura) en diferents moments de la història.

A part de l'explotació agrària i forestal, la del gel també en va tenir en determinats moments. Els pous de glaç en són testimoni i actualment un atractiu més pels visitants de la muntanya. De la mateixa manera hi ha una concentració d'activitat extractiva a la zona de contacte amb la plana de Vic. L'activitat ramadera ha estat també important en relació amb les pastures altes, tot i que darrerament

l'explotació forestal i les activitats de lleure són les activitats productives més destacades de la zona.

Les comunicacions estan força limitades. La carretera BV-5301 travessa la unitat en diagonal de sud-est a nord-oest, pel pas del Collformic i permet la connexió entre les valls de la Tordera i els afluents del Congost. Aquesta via, una de les rutes que comuniquen el Vallès amb la plana de Vic, antigament era un nexa molt emprat pels traginers i actualment pels visitants del massís, ja que el permet travessar seguint els límits entre el bloc central i el pla de la Calma. L'altra carretera de la unitat, ubicada al nord, és la comarcal que va de Viladrau a Taradell i que enllaça amb la C-17.

L'excursionisme ha estat des de sempre una activitat important en tota l'àrea i això explica la xarxa de camins i senders que la recorren, entre ells, dos camins de gran recorregut (GR-5 i GR-2). L'ús recreatiu del parc és molt important pel nombre de persones que hi arriben al llarg de tot l'any, qüestió que obliga a gestionar de manera molt acurada el territori. Aquesta utilització massiva s'ha vist afavorida per la conservació i instal·lació d'infraestructures dedicades a l'oci de cap de setmana, així com en forma de colònies infantils.

La unitat del Montseny és una àrea de baixa densitat de població, però que es manté en un lleuger ascens a causa del creixement de les segones residències. Al nord-est se situa Viladrau, que va ser centre d'estiueig a principis del segle xx, i que encara conserva

446

Paisatge de l'entorn de Masvidal a Viladrau. Observatori del Paisatge

torres modernistes que daten d'aquella època. Ha sabut mantenir el caràcter privilegiat de zona d'estiu. Les antigues cases s'han restaurat i les noves construccions han estat respectuoses amb l'entorn. Morfològicament, Viladrau presenta un petit sector urbà entorn de la Plaça Major força atapeït d'edificis, però la major part urbana mostra una gran dispersió al voltant d'aquest nucli, amb teulats marronosos i vermellosos de dues aigües i carrers que s'adapten a la topografia, orientats al sol. Al centre de la unitat, el Brull, municipi poc poblat i de caràcter rural, presenta un petit nucli al voltant de l'antic castell en runes i de l'església de Sant Martí. Amb una població diversificada i un passat agrícola i ramader, actualment basa la seva economia en el sector terciari, lligada als usos recreatius del parc.

Els nuclis urbans de la unitat només ocupen un escàs 0,05%; en canvi, les urbanitzacions representen un 2,07% i ocupen sobretot els límits nord-oest i sud-oest de la unitat a les urbanitzacions de Seva i de Sant Martí de Centelles, respectivament, que en alguns casos no estan del tot ben integrades en el paisatge.

El pas d'una línia elèctrica d'alta tensió de 220 kV que ressegueix la carretera BV-5301 i que travessa el parc també suposa un gran impacte en el perfil paisatgístic que contrasta amb el caràcter rural del paisatge.

Expressió artística del paisatge

Literatura i paisatge tenen un gran exponent en el Montseny, ja que ha estat lloc d'inspiració de nombrosos intel·lectuals i artistes, que han escrit sobre el massís, lloant-ne cims, fonts, boscos, masies, ermites i llegendes, etc. El Montseny ha estat cantat amb detall i en el seu conjunt paisatgístic. En l'oda «La pàtria», Aribau esmenta un únic topònim: Montseny: «[...] Adéu tu, vell Montseny, que des ton alt palau/com guarda vigilant cobert de boira e neu [...]» (Aribau, 1991).

Es difícil exemplificar la molta producció de literatura de base paisatgística, ja que són molts els textos i autors: Baró de Maldà, Antoni Bofarull, Rubió i Ors «Lo gaiter del Llobregat», Tomàs Forteza, Francesc Bartrina, Francesc de Febrer, Antoni Bori i Fontestà, Jaume Novelles, Antoni Busquets, Eugeni d'Ors, Josep Pijoan, Pere Salom, Josep Carner, Felip Graugés, Josep Aragall, Josep M. de Sagarra, Tomàs Garcés, Agustí Bartra, Mossèn Pere Ribot, Marius Torres, Antònia Salvà, entre molts altres.

Alguns destaquen per la seva estreta relació personal amb el Montseny, com és el cas del poeta i mecenes Jaume Bofill i Ferró, propietari de ca l'Herbolari, on va acollir molts intel·lectuals. El gran poeta del Montseny és Guerau de Liost, pseudònim de Jaume Bofill i Mates, que es va inspirar en el massís a la seva obra *La muntanya d'ametistes* (1908) i també a *Selvatana amor* (1920) i *Ofrena rural* (1926). Versos emblemàtics són, entre altres, els del seu poema «Font de Sant Marçal»:

«Déu te guard, vianant! Que t'imposi el Montseny
una mica d'amor i una mica de seny.
Ací tens un pedrís clapissat de falzia.

Ací tens una font que parlar-te podria.
La virtut del Montseny és aquest rajolí
que d'avets i de faigs la fullaca esbandí.
La virtut del Montseny es congria a l'altura.
Per ço té aquesta font una ullada tan pura
i la seva canal dóna l'eco planyent
de la fusta del bosc torturada pel vent.»
(Liost, 1991)

Cal destacar també el poeta Marià Manent, que té gran part de la seva obra narrativa dedicada al Montseny, descrivint-lo amb gran precisió i alhora molt poèticament, com per exemple a «El vel de Maia». D'altra banda, el llibre *Al pie de la encina*, de Víctor Balaguer, és potser el més conegut dels llibres de viatges montsenyencs que conté descripcions paisatgístiques com:

«A la vall de Santa Fe hi ha prats de verdor eterna, senders que serpentegen per sota voltes de fulles, torrents que recullen la neu de les alçades convertida en aigua cristal·lina, ombroses frondositats en les quals mai no penetra el sol i on es gaudeix d'encantadores celsties» (Balaguer, 1892).

Per a Jacint Verdaguer el Montseny és una constant referència, precisament al cim de Matagalls és on va concebre el llibre *Aires del Montseny*. Altres indrets li van inspirar més poemes com «Los bruixots del gorg Negre», «Les alades de la creu del Montseny» o «Dalt de l'ermita». En tots ells, cims, boscos, gorgs, fonts i rieres són llocs especialment citats, amb una gran sensibilitat. Així, en el poema «Des del Montseny» fa esment del paisatge sonor:

Marià Pidelaserra, Muntanyes des del Montseny. Dia serè al matí, 1903. Museu Nacional d'Art de Catalunya, adquisició de la col·lecció Plandiure, 1932

«I el remoreig suau de les boscóries,
i el murmurí argentí dels rierons;
d'aucells, d'homes i d'àngels les cantúries
i de totes llurs cítares los sons.»
(Verdaguer, 2005b)

Valors en el paisatge

La major part dels valors naturals i ecològics del Montseny es troben sota la figura de protecció del Parc Natural del Montseny i la seva àrea perifèrica, fet que implica un reconeixement dels valors naturals i paisatgístics del massís i en garanteix la salvaguarda.

Entre els hàbitats forestals destaquen les fagedes, els alzinars, les suredes, les castanyedes (plantades) i les pinedes mediterrànies, tot ells d'interès comunitari.

El Parc Natural del Montseny és un dels més emblemàtics de Catalunya i també un dels més visitats. Els primers documents legals vers la preservació dels seus valors ambientals daten de 1978 i 1979, quan es van aprovar els plans especials (de les administracions barcelonines i gironines, respectivament). També de 1978 data la declaració de la Unesco com a Patrimoni de la Humanitat. L'any 1987 va ser declarat parc natural, l'any 2004 va obtenir la Q de qualitat atorgada per la Secretaria General de Turisme, i el desembre de 2008 se'n va aprovar el darrer pla especial. Entre els múltiples valors d'aquest espai protegit cal destacar les formacions vegetals i la fauna associada als biomes eurosiberians i boreoalpins, de gran singularitat en el context mediterrani. De la mateixa manera, cal destacar molt especialment l'elevada vàlua científica, didàctica i educativa del parc, que és visitat per un gran nombre d'escolars, famílies, excursionistes i investigadors.

La unitat també acull tres geozones recollides al Catàleg d'espais d'interès geològic de la Generalitat: la discordança del Brull i el paleozoic de l'Avencó (que inclou dos geòtops: puig Castellar i riera de l'Avencó - la Mora), Sobrevia - coll de Romegats (que inclou els geòtops collet de Sobrevia i camp del Timonar) i les mines de Sant Marçal, unes antigues mines de fluorita, ara abandonades. En un altre ordre de coses, cal esmentar l'existència de dos arbres monumentals d'especial rellevància: el ginebró de Casademont, al terme del Brull, i un petit agrupament de sequoies, avets i fajos situats al terme municipal de Viladrau.

La unitat és formada per la imponent elevació del massís muntanyós del Montseny, ben visible des de la llunyania, amb una coberta vegetal densa, i, principalment, de caràcter boscos; destaca la distribució en estatges. L'ocupació humana no és gaire important; tanmateix, existeix una llarga tradició excursionista i una freqüentació elevada de visitants.

Els valors estètics del Montseny són notables per les característiques del paisatge del sector del Parc Natural del Montseny que comprèn: el relleu del massís i l'altitud dels seus cims, que ofereixen una gradació de paisatges, clarament identificables amb els diferents estatges altitudinals. Són paisatges de lectura fàcil i di-

dàctica amb relació a les interrelacions entre els diferents elements naturals.

El referent visual dels principals cims del Montseny, com el Matagalls, les Agudes i el turó de l'Home, li confereix un elevat atractiu estètic, ja reconegut des de l'època romana (Montus signatus o mont senyal). A aquest efecte hi contribueix no només l'elevat salt topogràfic que es produeix en distàncies lineals francament curtes, sinó també el caràcter sovint pedregós o esquistós dels crestalls i relleus més destacats, així com la neu que sol destacar-se en els punts més alts i que és visible a gran distància durant l'hivern.

També destaquen els conreus herbacis i prats de dall que se situen de manera discontinua i relativament aïllada en la matriu forestal, trencant la uniformitat de la coberta arbreda i fent possible visuals més llargues, que permeten la percepció del massís i la visió dels masos i altres elements que altrament quedarien ocults, així com l'entrada de llum fins al nivell del sòl, contrastant amb el caràcter ombrívol i tancat de la coberta de l'alzinar.

La gran quantitat de superfície dominada per boscos caducifolis, com les fagedes i les castanyedes al vessant nord i oriental, provoca molt contrast cromàtic, especialment a la tardor. Tant és així que durant aquesta estació hi ha una gran freqüentació de visitants al massís.

Amb un caràcter força més localitzat, es pot esmentar el bosc de ribera en galeria, que ressegueix els tàlvegs o barrancades del massís i que destaca pel seu color verd tendre del bosc d'alzinar dominant.

Els rierols d'aigües semipermanents són també un element rellevant en el paisatge de gran valor estètic, especialment en els recorreguts paral·lels a les lleres, entre els quals destaquen la riera de Riells o el torrent de Passavets, amb les pedres envermellides per l'òxid de ferro, de gran valor estètic, en el primer cas, i la catifa de fulles de faig i el pas de l'aigua sobre grans lloses de pedra, en el segon.

Els centres d'estiu i segones residències estan força integrats, i, sovint, les construccions, com en el cas de Viladrau, són elements estèticament valorats, per la seva arquitectura i jardinatge.

A una altra escala, a tota la unitat hi ha racons amagats de gran bellesa, on la florida estacional és ufanosa, i la vegetació de ribera, emmarca gorgs, rierols i fonts, en indrets frescals.

Els valors històrics de caràcter arquitectònic es concentren en elements molt concrets i disseminats. Al límit més oriental, hi ha l'ermita romànica de Sant Marçal del Montseny, fundada el segle XI i que fou abadia i priorat benedictí amb comunitat estable fins al segle XV.

Pels vessants septentrionals del Matagalls, en el nucli de Viladrau hi ha l'església de Sant Martí de Viladrau, reedificada el segle XVIII sobre la primitiva romànica del segle XII, de la qual conserva alguns arcs i l'antic atri.

El santuari de Sant Segimon es troba en un indret de culte antic, singular per la seva ubicació en el paisatge. El pintor Marià Pidela-

Casademunt, una de les masies històriques del Brull. Observatori del Paisatge

serra hi feu estada l'estiu del 1903 i hi va crear moltes de les seves obres. Sobre el santuari, dalt d'una agulla de la cinglera, hi ha la petita capella de Sant Miquel dels Barretons del segle XVI, des d'on es divisa una gran vista sobre el santuari i les masies de Can Gat i la Sala. Per sota de Sant Segimon, i entre vells castanyers, hi ha l'ermita de l'Erola, reconstruïda el segle XVII i restaurada darrerament, que conserva una acollidora porxada.

En el límit nord de la unitat, es troba Sant Miquel d'Espinella, un conjunt arquitectònic que aplega edificacions romàniques, gòtiques i neoromàniques dels segles XII, XV i XIX. La capella romànica és del segle XII amb campanaret d'espada.

Les masies dels masos són importants elements del paisatge a la unitat; destaca la Sala per l'estructura arquitectònica. Dalt d'un turonet es mostra actualment com una magnífica masia fortificada amb muralla de tanca i torre rodona d'aspecte medieval, amb elements constructius dels segles XI i XVII. També destaquen Ca l'Herbolari, mas Noguer amb els arbres monumentals del jardí, la masia Rosquelles i el mas Molins, vora un molí fariner que és un dels molins hidràulics més ben conservats de la zona.

A la banda est de la unitat hi ha el puig Sa Sucre, baluard durant la Guerra del Francès, i on la població de Viladrau es va refugiar dels atacs. A la vora hi ha l'antiga masia de Vilarmau, i, dalt del turó del mateix nom, una vella torre de vigilància construïda durant les guerres carlines.

Pels voltants del Brull, a més del nucli prehistòric del puig Castellar, cal destacar el poblat ibèric del turó del Montgròs, amb la muralla que impacta per la seva potència i que es va continuar utilitzant fins a l'època medieval. També s'han trobat diversos dòlmens de finals del Neolític, a la serra de l'Arca, entre el Brull i Aiguafreda.

Del castell del Brull, refet el segle XII, només en queden les ruïnes en el turó enfront de l'església de Sant Martí del Brull, una església romànica que conserva la nau i l'absis i que va ser reformada durant els segles XVI i XVIII.

Més al sud i sota Collformic, hi ha la restaurada església romànica de Sant Cristòfol de la Castanya, que destaca en el paisatge pel seu campanar enlairat, del segle XII, transformat en la seva part alta.

Una altra església romànica remarcable és Sant Jaume de Viladrover, del segle XII, també amb un campanar alt, que es troba als límits de la unitat entre Seva i els Hostalets de Balenyà.

A tota la unitat un gran patrimoni natural i alhora de gran valor social són les abundants fonts. Al terme de Viladrau se'n concentren algunes de les més emblemàtiques.

Per la ruta que porta al Coll de Joan, des d'on s'albira una gran panoràmica, es troben fonts com la de l'Atlàntida; la font de Felip Graugés, al peu de l'esberlat pic de Rocallancers; la font del Llop, dita així pels últims llops morts al Montseny, o la font Rupitosa, que brolla d'un gran penyal i que darrerament ha estat arranjada i dedicada als educadors ambientals.

A peu de l'antic camí carreter de Viladrau a Vic, que transcorre a una banda i altra de la riera Major, hi ha la font de les Ametistes, conservada pels bosquerols i que rep el nom per les ametistes del Montseny, també anomenades «pedres de bisbe», que van ser famoses fins a la meitat del segle XIX, quan es van deixar d'explotar.

Des de Viladrau, seguint un antic canal de reg, es troba la font dels Enamorats en una àmplia i ensotada clariana, arranjada i dedicada al Pare Coll.

Al mig d'una fageda hi ha la font Bona, el naixement de la Tordera, amb un monument i una placa que reproduïx el poema «Font de Sant Marçal», de Guerau de Liost, que comença: «Déu te guard, vianant, que t'imposi el Montseny un mica d'amor i una mica de seny».

La font de les Paitides és la més famosa i freqüentada de les fonts del terme per l'abundància del seu broll i les qualitats que se li atribueixen. La ruta inclou també la font del Noi Gran i la del Ferro, amb versos gravats de Carles Riba i Maria Antònia Salvà.

El Matagalls, juntament amb el turó de l'Home i les Agudes, que el superen en altitud, són relleus emblemàtics del massís, i dins la tradició excursionista potser el més caminat, ja que per la via que surt de Collformic, passant per la masia de Sant Andreu de la Castanya, és força abastable. Des de Sant Marçal, la ruta és més llarga, però la diversitat paisatgística la fa especialment interessant ja que travessa boniques fagedes.

El Brull és una de les grans portes d'accés al Montseny. Des del Brull, com també des de Viladrau, el tradicional centre d'estiueig, cada any pel juliol es promou la pujada al Matagalls i al setembre la Travessa Matagalls-Montserrat.

També hi ha aplecs concorreguts com els que es fan anualment al santuari de Sant Segimon i a l'ermita de l'Erola.

Una ruta literària, que surt del Centre Cultural Europeu de la Natura a Viladrau, proposa la descoberta d'indrets com la font de l'Oreneta, on hi ha un pedró amb el poema que Guerau de Liost va dedicar a la font i un altre amb la citació de Josep Carner. La font de l'Oreneta és en un indret recollit, aïllat per uns alts pollancren en una zona de castanyers. El nom s'inspira en els estols d'orenetes que sobrevolen els camps i les basses del rec dels voltants.

Un dels arbres més grossos del Montseny és el castanyer de les nou branques, que actualment en manté cinc de vives. A Viladrau se celebra anualment la Fira de la Castanya a finals d'octubre.

Cal remarcar que al Montseny s'han inventariat molts pous de glaç; alguns, no bastits amb parets de pedra, anomenats «congestes». Alguns, amb neu premsada, i altres, vora de les rieres amb el glaç fet de nit a les basses. Era la gran productora, i el glaç es va arribar a vendre a Mallorca, València, Itàlia i Cadis.

Els principals valors productius, a part de turisme, s'han basat tradicionalment en l'agricultura, amb conreus de cereals, patates, faratges i petits sectors de regadiu on tenen anomenada els llegums, com les mongetes o fesols de Viladrau. Complementàriament, cal esmentar l'explotació forestal i la ramaderia.

El Montseny és, per la seva situació i condicions naturals, un espai natural especialment valorat per la població i atractiu per a tota mena de públic, siguin estiuejants, excursionistes, estudiosos de la natura, famílies o escolars. Manté una llarga relació amb l'educació ambiental, acollint una important xarxa de serveis en aquesta línia.

Tot el Montseny és territori de llegendes d'éssers fantàstics. Per aquest motiu, els valors religiosos i simbòlics hi tenen certa importància. En el cas de les bruixes i els bruixots relacionats amb el curanderisme ancestral, cal recordar que el segle XVII, en el període de persecució, es van penjar catorze bruixes a Viladrau, acusades de produir golls, de fer caure pedra o de matar bestiar.

Un lloc emblemàtic és la Taula dels Tres Bisbes, el punt on conflueixen els bisbats de Barcelona, Vic i Girona. En aquest lloc, el bisbes de les tres demarcacions podien deliberar sense abandonar el territori de les seves respectives diòcesis.

En el llegendari religiós es parla de la vida eremítica que el patró de Vic, Sant Miquel dels Sants, va fer per les contrades més amagades i abruptes del Montseny, en constant litigi amb el dimoni que el desafiava, i sempre sortint-ne il·lès per la protecció de Déu, tant si s'estimbava pels precipicis com si s'estavellava contra el rocam. El 1890, Juli Serra, en el relat del seu viatge topogràfic, cita el lloc del santuari de Sant Segimon i parla d'unes petjades atribuïdes a Sant Miquel dels Sants i de la cova on s'hauria retirat, que també esmenta el geòleg Jaume Almera el 1884 en la seva descripció del

Montseny. Segons la llegenda, la verge de l'Erola va ser trobada per un bou de Can Gat i era molt invocada per protegir els infants de la verola. També el nom de Sant Miquel dels Barretons prové d'uns barrets de palla que es guardaven a l'ermita i que es creia que curaven el mal de cap.

Moltes masies tenen valor simbòlic com la Sala, per ser la casa natal del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga, que va actuar pel Montseny i contrades veïnes el segle XVI, creant el gran mite i la llegenda.

Un mas emblemàtic és Ca l'Herbolari, la gran masia de la qual va ser propietat de Jaume Bofill i Ferro, lloc de reunió de literats i intel·lectuals, que durant la Guerra Civil espanyola fou refugi de molts d'ells. També la masia Rosquelles fou la casa de Guerau de Liost i lloc de reunió dels grans literats noucentistes.

La font de les Paitides rep el nom de les fades o dones d'aigua que, segons el llegendari, vigilen i protegeixen les fonts, i que va inspirar Guerau de Liost per fer un poema. Sobre la font del Ferro, la tradició popular diu que la seva aigua ferruginosa és bona per a la vista i hi relaciona una llegenda.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Dues carreteres permeten l'accés a aquesta unitat abrupta amb serres, boscos, rieres, fondalades i fonts. La carretera BV-5301, procedent de Palautordera, puja per Montseny i Sant Bernat cap a Collformic i d'aquí baixa per la vall de ponent cap al Brull i a Seva. Per l'est es troba la BV-5114, de Sant Celoni, per Santa Fe i Sant Marçal de Montseny, des on puja cap al coll de Bordoriol, amb vistes magnífiques cap als cims de les Agudes, el turó de l'Home i el Matagalls, i cap a les Guilleries i el Collsacabra al nord. Del coll descendeix cap a Viladrau, des d'on es pot continuar a Masvidal per la vall de la riera Major, i d'aquí a Seva per la carretera BV-5303, que transcorre pel límit nord de la unitat.

La part nord del Montseny, quasi tota dins del parc natural, conté força possibilitats per a l'excursionista. El sender GR-5, de Sant Martí del Montseny, passa pel Vilar i després de creuar la riera de la Castanya puja cap al Cafè i pedres Blanques, zona més elevada d'aquest tram del sender. A continuació va cap al Tagamanent pel pla de la Calma i segueix cap a Aiguafreda. La variant GR-5.1 es dirigeix al Collformic des del Cafè i s'enfila cap al Matagalls, passant primer per la masia de Sant Andreu de la Castanya amb la seva alzina monumental. El sender puja entre prats i landes pel pla de la Barraca, límit altitudinal dels últims faigs, cap al collet de l'Estanyol, continua pujant fins al Matagalls i segueix cap a Sant Marçal pel coll Pregon. El GR-2 va per l'oest de la unitat, d'Aiguafreda, primer pel caire elevat de la serra de l'Arca i després paral·lel a la llarga carena de roques llises sobre la riera de Picamena cap al Brull i pels camps vora els boscos a Seva. El sender Meridià Verd passa pel Collformic provinent de Cànoves i del pla de la Calma i baixa cap al nord per l'Erola, els Molins, Sant Segimon i Viladrau. Un altre

El Collformic constitueix un bon mirador del Montseny osonenc. Observatori del Paisatge

circuit interessant és el que puja de Viladrau per l'ermita romànica de Sant Segimon al Matagalls i torna pel coll de Bordoriol.

El mirador per excel·lència del vessant septentrional del Montseny és el cim del Matagalls (1.697 m), d'on s'albiren bells panorames, els més propers els boscos del Montseny i els seus cims: les Agudes i el turó de l'Home. Just a sota, cap al nord, les Guilleries, i, més distants, els espadats del Cabrerès fins al Pirineu. Al nord-est, la plana de Vic i el Lluçanès, i a l'oest Sant Llorenç del Munt, el Moianès i Montserrat. També sobre la carena es troba el mirador del coll de Sant Marçal (1.106 m), amb vistes molt properes als cims veïns del Matagalls i les Agudes. Des de la població de Viladrau (810 m) mirant cap amunt, al sud, també es pot contemplar l'esplendor del Montseny.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El fet que el Montseny sigui un dels parcs naturals més visitats a Catalunya suposa una enorme pressió de freqüentació sobre l'espai, amb els riscos directes i indirectes que aquest fet implica.
- L'escassa extensió del sòl agrícola i la dificultat de manteniment de l'activitat per manca d'atractiu i de relleu generacional, sotmès a les fluctuacions del mercat i a les expectatives de disminució de les ajudes de la PAC, sobretot en el cas dels cereals i farratges.
- La manca de rendibilitat econòmica de moltes forests condueix a l'abandonament de la gestió silvícola, la qual ha estat la responsable fins avui de l'actual estructura i dimensió de la massa forestal.

- L'homogeneïtzació del paisatge per la disminució de la gestió primària (ramaderia, sector forestal, agricultura), amb una coberta forestal d'alzinar als vessants sud i oest, i de fageda al nord i est.

Amenaces

- Si no s'aconsegueix mantenir un rendiment atractiu en l'exploració agrícola, aquesta pot desaparèixer o esdevenir totalment testimonial.
- Pèrdua del patrimoni arquitectònic i cultural associat als masos, conreus, ermites i construccions diverses poc accessibles i/o no transformades vers els usos turístics.
- L'afluència massiva de visitants pot comportar greus problemes de gestió d'alguns valors propis de la contrada. En indrets com el Collformic o el Brull, el trànsit i la pressió exercida per visitants està, en termes generals, prou endreçada. Tot i així, convé filar prim a l'hora de realitzar campanyes de promoció i de difusió de la unitat, ja que un nombre excessiu de visitants podria comportar una minva en la qualitat dels valors estètics, socials i ambientals d'aquests espais.
- El risc que el Montseny esdevingui un parc temàtic pot comportar la pèrdua dels referents propis que relligaven la població amb el territori i els seus usos.
- La plantació i el manteniment de castanyers és un fet de gran interès social i econòmic. Tanmateix, aquest arbre està afeblit pel xancre, una malaltia fúngica difícil de tractar.
- Els fenòmens vinculats al canvi climàtic poden afavorir el retrocés dels boscos de caducifolis i augmentar del risc d'incendi forestal.

Fortaleses

- La identitat del massís del Montseny és indiscutible. Des del punt de vista orogènic, climàtic, biogeogràfic, social, i, en un sentit ampli, territorial, forma una unitat ben diferenciada d'altres contrades veïnes i, el que també és important, està molt present en l'imaginari col·lectiu.
- El fet que una gran part del territori estigui reconeguda sota figures de protecció assegura una pervivència dels elements naturals i una gestió respectuosa amb l'entorn, així com un fre clar a les activitats que puguin ser incompatibles amb els valors protegits.
- L'elevat grau de coneixement i valoració social de l'espai rendibilitza les actuacions de conservació i millora del medi i el paisatge i els recursos destinats des de l'òrgan gestor.
- Com que es tracta d'un espai forestal amb molt pocs nuclis de rellevància, cap d'ells amb estratègia de creixement rellevant, no es preveuen tensions a mitjà termini per necessitats d'expansió d'aquests nuclis.

- Un dels trets diferencials del Montseny és la gradació de la vegetació, així com l'existència d'espècies i comunitats vegetals poc habituals en un context mediterrani. Aquest fet augmenta la vàlua de la unitat, i li atorga un valor i una distinció superiors als d'altres unitats veïnes. Cal destacar la singularitat biogeogràfica del pla de la Calma, que acull pastures i landes eurosiberianes en un context mediterrani.
- El Montseny és terra de llegendes i de rondalles. Tot plegat forma un ric patrimoni immaterial que se suma als valors tangibles de la unitat, com ara l'arquitectura tradicional o la frondositat de la vegetació.

Oportunitats

- Un dels principals reptes –i també oportunitats– de la unitat és saber gestionar de manera correcta el gran volum de visitants que acull, particularment durant els caps de setmana. En termes generals, aquesta afluència està ben distribuïda espacialment, però és habitual que en dates assenyalades es produeixi una massificació en els accessos a l'espai natural protegit. És important endreçar amb cura l'impacte de les visites, conciliant la difusió dels valors de la unitat amb el gaudi dels visitants.
- La disponibilitat de fons econòmics i recursos per a la gestió específicament orientats a la preservació del medi i de les activitats tradicionals i/o compatibles amb la preservació dels seus valors, lligats a l'estatus de protecció de l'espai i al seu caràcter de territori de muntanya, especialment reconegut per la Llei d'orientació agrària.
- El ric i variat entorn paisatgístic, natural i cultural, es troba en un bon estat de conservació, factor que es veu potenciat per «l'efecte de marca» del Parc Natural del Montseny.

452

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Una coberta forestal protegida i potenciada pel seu elevat valor ecològic i estètic.
- OQP2.** Uns prats en altitud gestionats per la pagesia que suposen una excepcionalitat, com les pastures i landes del pla de la Calma.
- OQP3.** Un paisatge de rieres i cursos d'aigua protegits davant transformacions i altres afectacions discordants amb la seva rellevància paisatgística.
- OQP4.** Un sistema d'edificis patrimonials mantinguts, accessibles i integrats en la xarxa d'itineraris i espais d'oci de la unitat.

Destaquen les masies de la Sala o ca l'Herbolari i les torres d'estiueig d'estil modernista del nucli de Viladrau.

- OQP5.** Unes infraestructures lineals (xarxa viària, línies elèctriques, etc.) i de telecomunicacions integrades en el paisatge i que millorin la interconnexió del territori.
- OQP6.** Un sistema d'itinerari i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos dels paisatges del Montseny.
- OQP7.** Un espai amb un alt valor social, recreatiu, educatiu i simbòlic preservat i potenciat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir la riquesa i varietat de la vegetació especialment pel que fa a les masses boscoses.
- Conservar la zona de prats de pastura, i els matollars que formen part de l'àrea del pla de la Calma.
- Conservar el edificis de valor patrimonial més aïllats com Sant Segimon, i també els que formen els entorns de Viladrau.
- Preservar el caràcter visual dels fons escènics generats pel massís del Montseny en les planes adjacents.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Generar estratègies de gestió que garanteixin la pervivència i reposició del paisatge forestal, i el protegeixin de la sobrefreqüentació, especialment els caps de setmana, i sobretot en moments de canvi estacional com la tardor o la primavera.
- Promoure el control i la definició de les masses forestals per tal de reduir el risc d'incendi forestal. En aquest sentit, convé impulsar programes de gestió forestal amb herbívors (rucs, cabres, vaques, etc.) per a la gestió del sotabosc dels boscos no inclosos en el Parc Natural del Montseny.
- Regular i fiscalitzar les captacions d'aigua realitzades en el sistema de rieres i cursos fluvials, així com establir restriccions en les transformacions i els usos establerts a les vores dels cursos fluvials, per conservar la vegetació de ribera que li és pròpia, com és el cas de la riera Major.
- Gestionar i mantenir els edificis patrimonials pel seu valor identitari i paisatgístic, i com a eina de promoció turística com per exemple Sant Segimon, Sant Marçal o Sant Martí del Brull, així com el seu entorn.
- Mantenir en bon estat les dues carreteres (BV-5301 i BV-5114) que travessen aquesta unitat per la part més abrupta, i estudiar la possibilitat d'establir punts de parada o de descans per facilitar l'observació tant de panoràmiques com de vegetació singular.

- Dissenyar un pla específic de protecció del pla de la Calma, que faci compatible la conservació dels seus valors amb el gaudi i el passeig dels visitants.
- Evitar l'augment de superfície de les plantacions forestals constituïdes per arbres exòtics (pi de Monterrey, làrix, píceu, avet de Douglas, etc.) almenys dins l'àmbit del Parc Natural del Montseny, ja que desfiguren el caràcter propi del paisatge forestal del massís.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Regular una xarxa de vies secundàries de menor trànsit per a la contemplació del paisatge, que descongestioni les vies més transitades, limitant-ne les dimensions i la velocitat de circulació.
- Promoure un pla de mobilitat específic pel nucli de Viladrau que tingui en compte l'afluència massiva i puntual de visitants,

i l'adequació de zones d'aparcament integrades en l'estructura de l'entorn.

- Ordenar les urbanitzacions existents del sector sud-oest de la unitat i les de la rodalia de Viladrau i del Brull.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del Matagalls, Viladrau, coll de Sant Marçal; dels itineraris motoritzats BV-5303/GI-520 i BV-5301, així com dels no motoritzats GR-2 i GR-5. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

14. Montserrat

Comarca:

Anoia, Bages i Baix Llobregat.

Superfície:

9.136 ha (7.702 ha corresponen a les Comarques Centrals i 1.434 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Castellbell i el Vilar, Castellfollit del Boix, Castellolí, el Bruc, Marganell, Monistrol de Montserrat i Sant Salvador de Guardiola. També inclou els municipis de Collbató i Esparreguera, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

454

La muntanya de Montserrat és un dels paisatges referencials no només de les Comarques Centrals sinó de tot Catalunya. Francesc Muntada

Trets distintius

- Relleu abrupte i rost, format per conglomerats grisos amb nombroses «agulles» o cims individualitzats, amb una forta presència en el paisatge i reconegut a nivell internacional per la seva singularitat geològica.
- Contrast accentuat entre la roca nua, amb fort desenvolupament vertical, i la vegetació, arrecerada en els fondals i les zones més planeres.
- Territori tradicionalment molt poc poblat, tret de les zones baixes, per les difícils condicions del terreny, amb molt poques masies i construccions tradicionals, tret d'urbanitzacions situades al vessant nord, al terme de Marganell.
- El monestir de Montserrat, amb una forta càrrega simbòlica, de caràcter religiós i identitari, és un element cabdal i indissociable del massís que li dona nom.
- Indret molt conegut i freqüentat, tant per turistes com per peregrins, excursionistes i molts col·lectius socials que hi celebren reunions, trobades i aplecs.
- El fons escènic emblemàtic de Montserrat, recognoscible des de molts indrets de Catalunya.
- Restes de conreus de tipus mediterrani al peu de la muntanya, que perduren a la toponímia local.
- Infraestructures de comunicació singulars per arribar al monestir, com ara l'aeri o el cremallera.

Mirador

— Itinerari motoritzat

03 la Panadella - el Bruc

04 Monistrol de Montserrat - Solsona

29 Igualada - el Borràs

— Itinerari no motoritzat

36 Comabella - Monestir de Montserrat

37 Sender dels Miradors

39 Sant Miquel de Gonerres - Monistrol de Montserrat

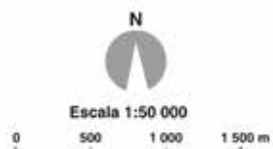
43 Bellprat - Monestir de Montserrat

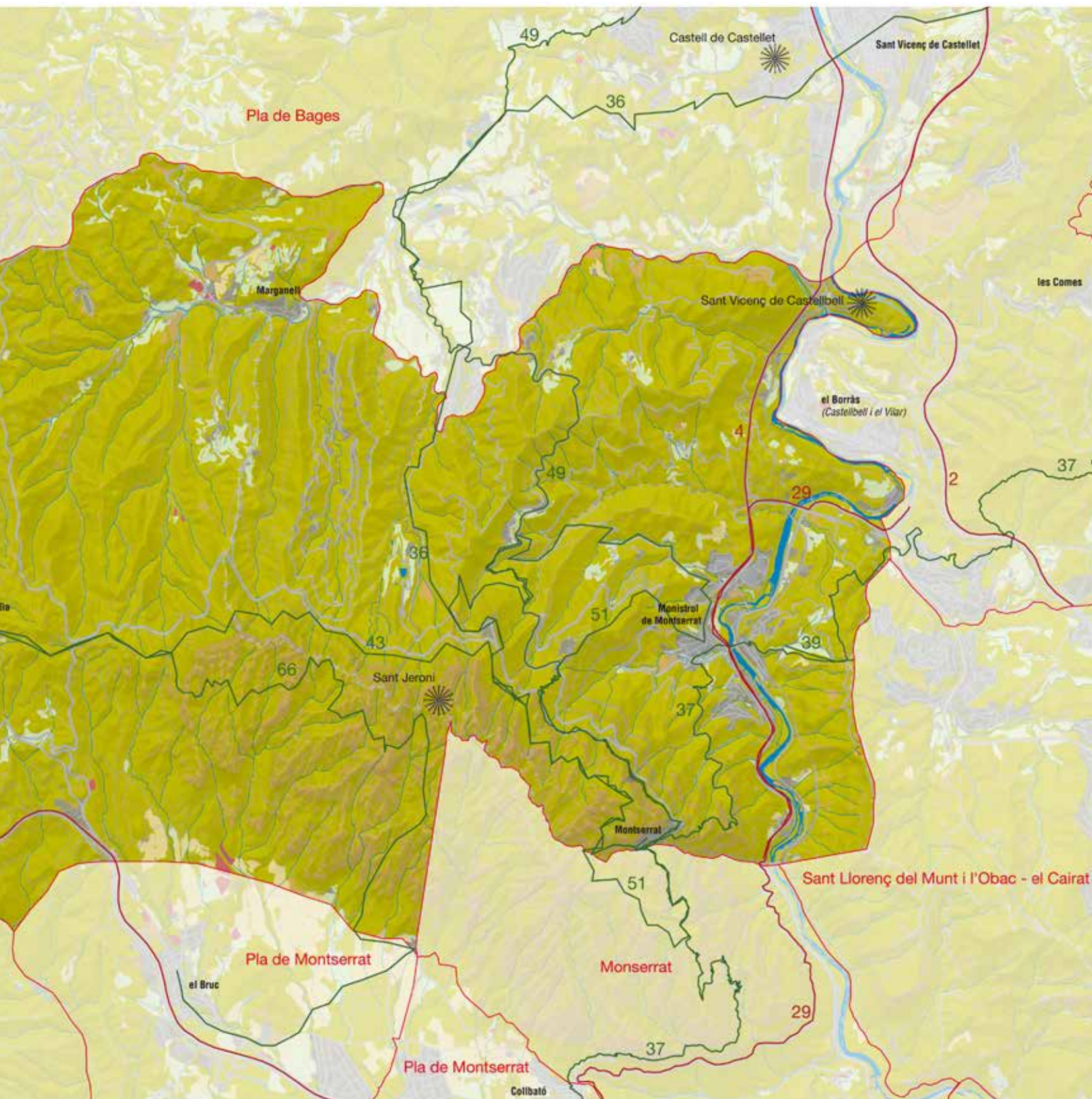
49 Camí Oliba

51 Portal de Montserrat

66 Coll de Can Maçana - Pla de Sant Miquel - Monestir de Montserrat - Santa Cecília - Can Maçana

456

Elements naturals del paisatge

El paisatge de Montserrat s'allargassa una vintena de quilòmetres per deu d'amplada. Està constituït íntegrament pel massís de Montserrat, a la dreta del riu Llobregat, formant un dels conjunts més enlairats de la serralada Prelitoral (Sant Jeroni, 1.236 m), a la qual pertany morfològicament, encara que estructuralment forma part de la depressió Central ja que està formada per terrenys propis de la depressió de l'Ebre. El coll de Migdia, amb la Talaia, prop de Sant Jeroni, divideix el massís en dues parts: l'oriental, on se situa el monestir, amb la zones de Santa Magdalena i Sant Salvador, les serres de Santa Maria, els Flautats i el Cavall Bernat; i l'occidental, amb la zona dels Ecos (1.220 m), els Frares Encantats i el sector de les Agulles i el coll del Port. El conjunt sobresurt amb força de les contrades del voltant ja que es presenta com un massís isolat ja que la seva consistència rocosa ha resistit millor l'erosió que el rocam dels sectors veïns i de l'acció de diversos moviments tectònics, sobretot a la part meridional. Al vessant est, s'afegeix la sobreexcavació del Llobregat, duent la base del massís al fons de la vall del riu.

La gènesi d'aquest massís cal cercar-la en un golf marí d'aigües poc profundes situat sobre l'actual depressió Central Catalana, on desguassaven rius de caràcter torrencial i fort pendent, que van dipositar grans quantitats de sediments. Amb anterioritat a la formació d'aquest mar, va tenir lloc la deposició de gresos i lutites vermelles; posteriorment, a conseqüència de moviments tectònics i procedents de l'interior del massís català, es van començar a dipositar els conglomerats en forma de cons de dejecció o ventalls al·luvials, fins a adquirir una potència de 1.000 m, intercalats amb estrats de gresos i lutites. Quan el mar va envair la zona, els sistemes de Montserrat i Vacarisses es van convertir en deltes i cons de dejecció deltaics. Amb una nova regressió marina, la sedimentació va originar ambients fluvials i lacustres. Els còdols es van anar lligant amb una matriu sorrenca i un ciment calcari, i van formar els característics conglomerats montserratins, científicament «pudingues» i popularment «pinyoles».

Els factors que van condicionar el relleu del massís són l'erosió diferencial que va desfer els materials més fins, però no els conglomerats més grossos; la proximitat de la falla Vallès-Penedès, que explica l'abrupta cinglera meridional; l'existència de diàclasis verticals, que van tallar els estrats en cubs i prismes superposats, els vèrtexs dels quals es van arrodonir per l'erosió; i els fenòmens càrstics, amb l'aigua que eixamplava les fissures de les diàclasi fins a individualitzar blocs polièdrics transformats en monòlits cilíndrics. Aquests fenòmens càrstics també van donar lloc, a la base del massís, a les coves del Salnitre, de gran bellesa geològica.

En resum, el relleu montserratí és resultat de la interacció entre tres factors: el material, conglomerat o pedra pinyolenca, de diversa naturalesa però molt homogeni i força resistent a l'erosió; l'estructura, determinada per una xarxa de fractures verticals que individualitzen formes columnars; i l'erosió, principalment de l'aigua i el gel, que van anar modelant i arrodonint aquestes columnes, i van originar un paisatge caracteritzat per l'abundància de canals, espadats

i monòlits, on la imaginació popular ha donat nom a les figures d'aquestes formes: els Frares Encantats, els Flautats, el Cavall Bernat, etc., que donen un caire de muntanya serrada al conjunt. Aquest conjunt de circumstàncies fa que aquestes acumulacions presentin unes característiques úniques al món, que donen lloc a un relleu del qual és prototipus i epònim. Cal remarcar que els dos vessants principals de la muntanya presenten una configuració de gran contrast: el costat nord és constituït per penya-segats altíssims solcats per canals verticals, i el vessant meridional, per amples graonades descendents solcades per torrents allargats.

Climàticament, el massís de Montserrat es troba en el contacte del clima mediterrani amb influència marítima i el clima mediterrani amb tendència continental, però els paràmetres presenten variacions importants amb relació a les condicions topogràfiques d'altitud i exposició, fet que dona lloc, a les parts més elevades, al denominat «clima de muntanya mitjana de serralada costera», mentre el sector més baix de Collbató i el Bruc són més càlids i secs, i el vessant nord és més influenciat per la continentalitat de la depressió del Bages. La influència mediterrània es fa palesa en el règim pluviomètric, amb estius i hiverns secs i màxims plujosos a la primavera i la tardor, amb precipitacions abundants però molt irregulars. Alhora, l'altitud determina una disminució de la temperatura i un augment de les pluges respecte a les planes que l'envolten, fins arribar als 800 mm a les parts més altes del massís (Igualada 505 mm, Manresa 604 mm). Les temperatures mitjanes se situen per sota dels 13 °C anuals, però segurament als cims la mitjana està al voltant dels 10 °C.

De la llunyania estant, la impressió més generalitzada és entendre Montserrat, o, si més no, la part central de la unitat, com una muntanya rocallosa i sense gaire vegetació, amb un cromatisme apagat i un domini de les tonalitats grises i vermelloses del rocam. Res més lluny de la realitat, la vegetació de la unitat es disposa de manera esglaonada, des de les cotes més baixes fins als careners més elevats, adaptant-se a diferents exposicions i condicionants edàfics, i formant un entapissat vegetal de gran interès biogeogràfic, notable singularitat territorial i elevada vàlua ambiental (Nuet i Panareda, 1980).

En efecte, a les cotes més baixes de la unitat apareix la brolla de romaní i bruc d'hivern (*Al. Rosmarino-Ericion multiflorae*), que creix bé sobre sòls rocallosos, pendents acusats, feixes de conreu abandonades i indrets cremats; apareix sobretot cap a la banda de Santa Cecília, Monistrol de Montserrat i la colònia Gomis. Les espècies més representatives són el romaní (*Rosmarinus officinalis*), el bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i la bufalaga (*Thymalea tinctoria*). També es poden trobar peus de pi blanc (*Pinus halepensis*), tot i que sovint presenten alçàries reduïdes, a causa dels incendis esdevinguts el 1986 i el 1994, que han reclòs les pinedes als volts del Bruc, i, a la banda del Baix Llobregat, la rodalia de Collbató, també són especialment abundants les garrigues.

En cotes superiors, és a dir, a partir dels 600 m a l'obaga i els 800 m a la solana, la vegetació potencial es correspon amb l'alzinar amb marfull (*Viburno tini-Quercetum ilicis* subass. *pistacietosum*). A banda de l'alzina i el marfull, alguns arbusts propis d'aquesta comunitat són l'arboç (*Arbutus unedo*), el llentiscle (*Pistacea len-*

tiscus) i l'aladern (*Rhamnus alaternus*). En molts indrets aquesta vegetació ha estat fortament castigada pels incendis. Actualment el territori està poblat per un mosaic de garrigues i brolles com, per exemple, al peu del famós camí dels Tres Quarts, vora Monistrol; en altres llocs l'alzinar ha quedat arraconat a les canals. En algunes canals ombrívols, i, en general, a cotes altes de la banda d'obaga, es poden trobar comunitats d'alzinar amb boix (*Viburno-Quercetum ilicis* subass. *viburnetosum lantanae*), com es pot veure a la banda dels Frares Encantats i de la canal de Sant Jeroni, entre altres; aquí l'alzinar està acompanyat de peus d'avellaner (*Corylus avellana*), de teix (*Taxus baccata*) i de roure (*Quercus humilis*), així com de tot un seguit de plantes de vocació frescal, com la corona de reina (*Saxifraga callosa*) o l'orella d'os (*Ramonda myconi*).

En el indrets més enlairats, sempre per sobre dels 1.000 m i coincidint amb els altiplans de sòls descalcificats, hi ha l'alzinar muntanyenc (*Asplenio-Quercetum ilicis*). En conjunt es considera una comunitat rara, amb pocs arbustos i força herbes pròpies de la comunitat, com la vara d'or (*Solidago virgaurea*), la betònica (*Stachys officinalis*) o el te de muntanya (*Veronica officinalis*).

Val a dir, però, que l'acció humana sobre Montserrat ha estat forta i continuada i ha suposat un bon nombre de canvis i modificacions de la coberta vegetal originària. A banda dels incendis –com els de 1986 i 1994, però també els de 2008 i 2009–, cal tenir presents actuacions com el carboneig, el pasturatge i la tala de boscos, que han afavorit l'expansió de prats de teròfits i de matollars d'aromàtiques. També són significatives les superfícies poblades per pi blanc (*Pinus halepensis*) i per pinassa (*Pinus nigra*). La primera espècie és força abundant a la banda sud-oest de la unitat, mentre que la segona és més freqüent a l'obaga, per exemple vora el coll del Bruc, a la rodalia de la font del Ferro i abans d'arribar a Can Jaume, on l'aclotament del relleu i l'exposició ombrívola afavoreixen el creixement ufanós d'aquesta espècie.

Els mamífers més abundants són el porc senglar (*Sus scrofa*), l'esquirol (*Sciurus vulgaris*), la fagina (*Martes foina*) i el gat mesquer (*Genetta genetta*). L'any 1995 els gestors del parc natural van reintroduir cabres salvatges. La nova població va néixer d'un petit ramat als ports de Beseit; al cap de dos anys ja havien nascut els primers cabrits, i de llavors ençà sembla que els animals s'han adaptat força bé al massís. Actualment es considera que la població de cabra salvatge se situa entorn d'un centenar d'individus (Badia, 2007). Els ocells rupícoles també són força importants; hi destaquen el ballester (*Apus melba*), el roquerol (*Ptyonoprogne rupestrís*) i el pela-roques (*Tichodroma muraria*); entre els rapinyaires cal esmentar l'àliga cuabarrada (*Hieraaetus fasciatus*) i el falcó peregrí (*Falco peregrinus*).

Evolució històrica del paisatge

El massís de Montserrat va ser un poderós nucli d'atenció per la humanitat des d'antic, però no gaire propici donada la seva peculiar morfologia. No va ser fins l'edat mitjana, amb les fundacions dels monestirs de Santa Cecília (945) i Santa Maria de Montserrat, que es pot parlar de certa població establerta en el massís. Els primers

pobladors, al peu de la muntanya, cal cercar-los a la propera Collbató, al Paleolític dels Graus. Ja al vessant de la muntanya, també a Collbató, s'hi van ubicar la cova de les Arnes i la cova Gran. El paisatge devia ser completament natural; probablement el massís presentava la mateixa fisonomia actual, excepte alguns despreniments provocats pels gels en els períodes freds. Els boscos devien presentar una àmplia mostra de diferents tipus d'alzinar alternant amb les rouredes en funció del període glacial corresponent. Amb el Neolític van aparèixer els primers jaciments a la unitat, al sector sud al límit amb les Valls d'Anoia, a Castellolí (Font del Ferro) i al Bruc (Can Jorba). Cal mencionar també Cova Gran i la Cova Freda, a Collbató, on es van trobar restes de ceràmica cardial, típica de la primera fase neolítica, decorada amb impressions fetes damunt el fang tou. Hom l'ha anomenada «ceràmica montserratina», perquè fou aquí estudiada per primera vegada. Tot i la incipient aparició humana, el paisatge va continuar totalment natural. Els boscos d'alzina es degueren establir després de la desaparició dels darrers cicles glacials. L'agricultura va aparèixer de forma prou limitada al sector meridional i els seus fruits eren emmagatzemats en la dita ceràmica.

Les troballes de l'edat dels metalls es localitzen a la meitat meridional de la unitat; destaquen Santa Cecília, Cova Gran i Cova Petita (bronze), sota el monestir (Marganell), Sant Pau (bronze i ferro), Can Guixà i la Cova Tapada al Bruc (bronze). Vora aquesta darrera cova es va aixecar el megàlit del torrent de la Diablera. El paisatge va incrementar unes quantes hectàrees el caire rural però sense prou significat en el conjunt, dominat pel massís de Montserrat i els boscos d'alzina.

Del pas dels romans per Montserrat només resta el Pedregós (al Bruc), tot i que aquestes terres foren lloc de pas i que la muntanya degué atreure la seva atenció. Tampoc no resten gaires jaciments al pla; destaquen el Pla de Sanç (Sant Salvador de Guardiola), Font de Maians, Can Paleta i Vilaclara (Castellfollit del Boix), serrat del Moro (Castellolí) i la Cova Freda (Collbató). El paisatge va mantenir el caràcter plenament natural tot i potser l'existència d'alguna ex-

Santa Cecília de Montserrat. Observatori del Paisatge

plotació rural del tipus vila romana, però de menor entitat que les tradicionals.

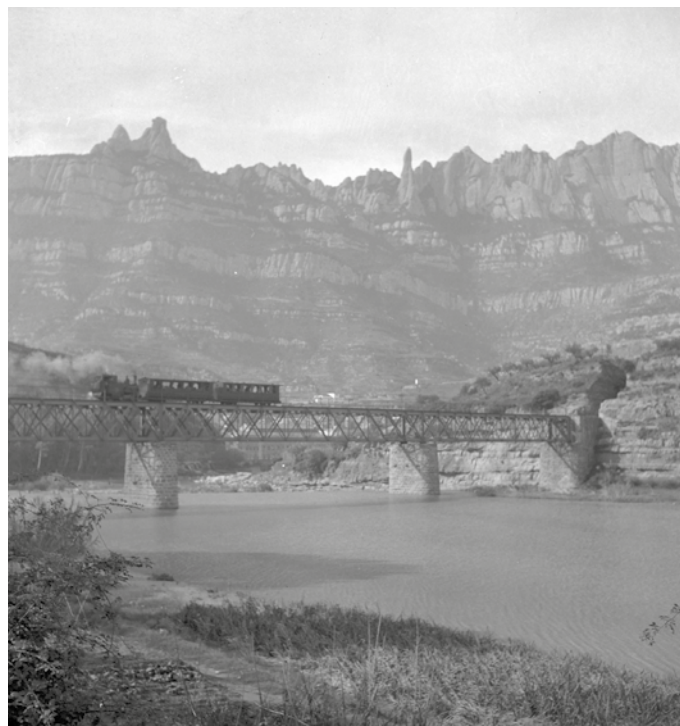
Durant el domini visigòtic va aparèixer el poblat de Vilaclara (fora de la unitat) a Castellfollit del Boix, datat el segle VII i relacionat amb el desenvolupament agrícola iniciat i que va ser frenat per la invasió musulmana. Aquest, junt amb el mas aïllat, sembla que sigui el model d'explotació antròpica del territori. El paisatge va tenir un caire fortament natural amb certs claps de conreu a les millors terres, que incloïen cereals, vinya i olivera.

Amb l'ocupació musulmana, referenciada també a Vilaclara, es van produir un despoblament de l'àrea i un retrocés en les activitats agrícoles, ja que el Llobregat va marcar el límit entre les terres ocupades per una i altra confessió religiosa. Tot i aquesta circumstància, el paisatge no devia presentar gaires canvis remarcables, ja que la pressió antròpica sobre el territori havia estat ancestralment feble.

En ple domini carolingi, segons la llegenda, va succeir un fet força transcendent per a Montserrat: la troballa de la imatge de la Verge. És possible que al mateix segle IX les quatre capelles existents (Santa Maria, Sant Iscle, Sant Martí i Sant Pere) fossin habitades per ermitans. Les primeres notícies de Monistrol de Montserrat són del mateix segle, quan el comte Guifré va donar al monestir de Ripoll algunes esglésies situades al cim i als peus de Montserrat. Marganell, junt amb Monistrol –l'únic nucli urbà dins de la unitat–, apareix esmentat el 867. Segons documents carolingis, al paisatge de Montserrat anterior a l'any 1000 hi havia boscos, camps o conreus, sobretot cereals, oliveres, vinyes, horts, arbres fruiters tot i que els conreus degueren ocupar indrets força reduïts tenint en compte la densitat de població que presentava la unitat.

La presència humana definitiva a Montserrat cal cercar-la al segle X i principis del segle XI, amb els monestirs de Santa Cecília de Montserrat (Marganell) i de Santa Maria de Montserrat (Monistrol de Montserrat) i el desenvolupament de les parròquies i petits centres urbans de Monistrol, Marganell i el Bruc a peu de muntanya. Al segle XI es va bastir Sant Cristòfol de Castellbell, i, al segle XII, Sant Jaume de Castellbell, establint-se un cert veïnat rural al seu entorn en una petita vall encarada a Montserrat, encara avui l'única entitat de població al Castellbell i el Vilar de la unitat. Sant Pau de la Guàrdia i el castell de la Guàrdia (X) van constituir l'únic nucli habitat del Bruc, on es van aixecar Sant Pau Vell, Sant Miquel de Vilaclara, Sant Simeó Estilita i el castell. Completen el romànic montserratí Sant Jaume, Sant Cristòfol i Sant Esteve (Marganell) i la Bestorre (Monistrol de Montserrat), marcant la voluntat de repoblar l'àrea. Aquests intents sols van reeixir als nuclis de Marganell i Monistrol de Montserrat i en els dos petits indrets de Sant Cristòfol i Sant Pau de la Guàrdia. La minsa població de la contrada es va concentrar a l'entorn immediat del massís; el paisatge va mostrar un fort component natural, especialment al nord-oest, clapejat de ruralitat a l'entorn d'aquests nuclis i al voltant d'una població dispersa considerable, especialment a Marganell.

Per facilitar els pelegrinatges s'havia construït un pont sobre el Llobregat (1348) i un palau prioral que havia de dinamitzar l'àrea (es va crear la vila de Monistrol al seu entorn), però l'acabament de les obres va coincidir amb l'arribada de la pesta negra, que va com-

El cremallera travessant el Llobregat a Monistrol de Montserrat a mitjan segle XX. ICGC, Fons Cuyàs

portar una disminució important de població. El 1378 Marganell va mostrar els mateixos fogatges que el 1553, i Sant Pau de la Guàrdia va passar de 43 a 11 fogatges. Al segle XV Monistrol va viure una crisi profunda emmarcada per la generalitzada a Catalunya, tant per conflictes rurals com urbans.

La pesta va presentar caràcter cíclic fins al segle XVI, i el 1333, «lo primer mal any», fou any de fams, agreujada pel bloqueig del blat de la flota genovesa, que es va perllongar amb més males collites; el 1356 va començar la guerra contra Castella... La despoblació va causar un augment dels impostos que va conduir a la Guerra dels Remences. La decadència del segle XIV és feu evident fins i tot en el monestir de Santa Cecília de Montserrat, que ja no es va recuperar, unint-se al monestir de Santa Maria. Aquests descens de població es degué traduir en certa recuperació de boscos als peus del massís, ja que aquest, estrictament, mai no ha tingut conreus prou significatius.

Al segle següent Monistrol va superar la crisi, i al segle XVII va seguir amb un notable creixement urbà, alhora que es va produir un canvi important en l'agricultura al darrer terç, quan va començar un procés d'especialització en els cultius que es va traduir en una forta difusió de la vinya. Aquest segle també va marcar la màxima vitalitat de Sant Pau de la Guàrdia, que el 1718 va arribar als cent-dos habitants, creixements, però, que van mostrar períodes d'estancament, amb la Guerra dels Segadors (1640-1652), on el veí castell de Castellolí va jugar un paper important. Tota aquesta bonança socioeconòmica es va traduir en una major ocupació del territori, tant per nuclis urbans com per conreus, especialment a les

millors terres, centrades en Marganell i Monistrol, però l'alzinar típic va continuar sent el gran protagonista al costat de les formacions montserratines.

Durant el segle XVIII Monistrol va continuar experimentant un creixement demogràfic gràcies al desenvolupament agrícola, urbanístic i menestral de la vila, fins arribar als 1.341 habitants el 1787. Aquesta tendència demogràfica també es va observar a Marganell, on l'aparició de moltes de les masies històriques disseminades pel terme deuen el seu origen a aquest moment: la Calsina, el Font, el Gras, el Pujol, el Casot i la Fassina.

El pas de francesos a principis del segle XIX va significar un trasbals important, especialment per Santa Cecília de Montserrat, tot i que van patir una severa derrota a les batalles del Bruc. Monistrol va seguir amb fort creixement demogràfic recolzat per la presència d'activitat industrial des de mitjan segle (filatures i teixit de cotó); el 1891 es va crear la colònia Gomis. En canvi, Marganell, apartada d'un curs fluvial important, va patir una davallada a partir de la segona meitat de segle.

L'increment de l'activitat tèxtil, la instal·lació el 1909 d'una central elèctrica a la colònia Gomis que abastava Monistrol i altres pobles, i les obres per fer arribar a Monistrol la carretera de Manresa i els Ferrocarrils Catalans van donar una nova empenta a la vila que va arribar als 3.497 habitants l'any 1935. La Guerra Civil feu abaixar el nombre d'habitants a 2.299 (1950). La represa de l'activitat industrial, amb l'arribada a finals dels cinquanta d'una onada immigratòria gràcies a la instal·lació de noves indústries, va redreçar el declivi, tot i que la crisi industrial dels setanta va significar una nova davallada que les necessitats sorgides a l'entorn del monestir han permès superar, així com la instal·lació de noves indústries. A Marganell, la fluctuació és la tònica dominant darrerament, igual que Monistrol; han estat pràcticament abandonats l'oliverar i la vinya, i la població activa no agrària treballa a les fàbriques de Castellbell. Amb tot, la tendència d'aquest mil·lenni és positiva.

Actualment, al massís, la població es redueix al nucli del monestir i santuari, l'hotel i alguna casa habitada de la colònia Puig, l'antic cenobi de Santa Cecília i el monestir de les monges de Sant Benet. L'any 2013, al monestir de Montserrat, hi habitaven cinquanta-dues persones. L'abandó de l'agricultura en un primer moment va significar un impuls en la recuperació dels boscos, però els freqüents incendis, especialment els focs de 1986, van significar un important entrebanc a aquesta recuperació.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El massís de Montserrat, a causa de les seves característiques geològiques, més resistent a l'erosió que relleus adjacents, s'erigeix com a muntanya de més de 1.200 m, isolada i visible per la seva especial morfologia des de molts punts de Catalunya. La unitat està ocupada pel massís de Montserrat i per les falades de la muntanya. El monestir s'erigeix com a símbol emblemàtic que domina la singular muntanya i les poblacions situades al peu.

El paisatge natural es caracteritza per les roques de conglomerat montserratí, per la presència del riu Llobregat a l'est i per una vegetació que s'arrapa a la muntanya seguint les esclletxes del relleu, aprofitant la humitat tot creant un contrast entre cingle i vegetació.

Després dels incendis de 1986, la muntanya de Montserrat, que va veure com cremaven els seus alzinars amb marfull més mediterranis a les parts més baixes i a les solanes, i els alzinars muntanyencs a les zones més altes i frescals, s'està començant a recuperar. Els matollars, que ja ocupen més del 64%, estan en progressió cap a alzinars; les pinedes ocupen un 23%, i els alzinars un 2,57%. La vegetació ocupa les canals i els replans formats pel procés erosiu permanent. A les canals més ombrívols es poden distingir espècies més centreeuropees com la blada, el boix grèvol, la moixera o el teix, i, arrapant-se a la roca nua, les comunitats rupícoles busquen el seu espai. El risc d'incendi continua sent elevat.

En un futur, es preveu que l'evolució de la vegetació continuarà cap a estadis més madurs, especialment aquella que s'ha cremat recentment. Avui, els alzinars ja estan recuperant el terreny perdut pels incendis. Igualment, els matolls cediran pas a la vegetació potencial, és a dir, alzinars i algunes rouredes, una vegada finalitzada la primera fase de colonització vegetal.

Si, d'una banda, els elements antròpics de la muntanya estan molt vinculats a la implantació del monestir en un lloc força inaccessible, les falades han estat zones de pas i de comunicació tant a la vall del Llobregat com al port del Bruc. Tradicionalment, tot el peu de muntanya estava reservat a activitats del sector primari, fonamentalment agricultura de secà i ramaderia ovina, així com explotació forestal tant de les pinedes com de les alzines, per obtenir carbó vegetal. Aquestes activitats es feien a partir de la xarxa de grans masos disseminats per tota la unitat i un camí transhumant creuava la unitat de sud a nord.

Aquests masos eren centres d'activitat, per la qual cosa s'hi troben les instal·lacions necessàries tant per processar els cereals (eres, pallisses i magatzems) com per elaborar vins (cups i cellers). Eren centres autònoms ja que sovint disposaven de masies per a diverses famílies, les de l'amo i les dels masovers, i fins i tot tenien capelles o esglésies. En els camps es poden trobar barraques de vinya, murs de pedra seca i alguna bassa, ja que l'aigua és un bé escàs al sector, a causa de la permeabilitat del terreny. Actualment moltes masies han estat abandonades o estan ocupades temporalment, encara que algunes continuen les seves activitats, pròpies del mas, però més orientades a l'hostaleria i a la restauració.

També les antigues terres de conreu al peu de la muntanya dedicades a cultius mediterranis com la vinya i l'oliverar han estat abandonades. L'activitat agrària, donades les condicions del terreny, es redueix a un 2,16% de conreus de secà, així com alguns fruiters de secà, de gadiu i restes de vinya.

A començament del 2019 es va constituir l'Associació del Parc Rural del Montserrat, que parcialment implica espais inclosos en aquesta unitat de paisatge, dels municipis de Castellolí, el Bruc i Marganell. Aquesta associació està formada per la Diputació de Barcelona i pels municipis d'Abrera, Collbató, Olesa de Montser-

Vista parcial de Montserrat i de Monistrol de Montserrat. Observatori del Paisatge

rat, Piera, Rellinars, Sant Vicenç de Castellet, Ullastrell, Vacarisses i Viladecavalls, a banda dels tres esmentats. L'associació té per objectiu ser una eina per a la promoció i dinamització del Parc Rural del Montserrat, i esdevenir un instrument de cooperació i intercanvi, fomentant econòmicament l'activitat agrària, les activitats d'elaboració i transformació de productes locals i de proximitat i les activitats complementàries. A més, té com a finalitats preservar el caràcter rural del territori i el paisatge en mosaic agroforestal, i fer valer la gran diversitat dels seus productes de pagès i d'elaboració artesana, tot amb l'ànim de revitalitzar econòmicament i demogràficament aquest territori i dotar-lo, d'aquesta manera, d'oportunitats de futur.

Les comunicacions són un dels aspectes de rellevància de la unitat. L'A-2 la travessa a l'extrem sud. Per poder superar l'obstacle dels cingles del sector es van haver de construir viaductes i túnels com el del Bruc. Al peu de Montserrat i seguint el Llobregat, hi ha la C-55, que connecta Manresa amb Barcelona, un eix rellevant al llarg del qual podem trobar colònies industrials.

Donada l'abruptesa i dificultat per accedir a la muntanya, el cremallera i l'aeri permeten a l'allau de visitants accedir al monestir més ràpidament. La xarxa de camins i corriols, malgrat els grans espadats, dona accessibilitat a qualsevol racó de la muntanya en una zona de gran activitat excursionista, i sobretot d'escalada, que ha deixat empremta en una multitud de vies obertes amb claus que permeten arribar als cims de roques i pollegons. Cal destacar, doncs, l'ocupació temporal antròpica que rep Montserrat cada dia, així com el perill d'esllavissades i caiguda lliure de blocs de roca. En els últims anys s'han observat desprendiments de roca, de vegades força importants. Aquests fets aïllats han estat lligats a episodis de pluges. En aquest sentit, es fa necessari elaborar un estudi de l'estabilitat d'aquest relleu, ateses les importants conseqüències que es poden derivar si cau, i emprendre mesures respecte a aquesta qüestió.

En aquesta unitat dominada pel massís hi ha tres poblacions situades al peu de la muntanya: Marganell, Monistrol de Montserrat i el Bruc, al Pla de Montserrat. Monistrol va ser impulsada gràcies a la construcció d'un pont sobre el Llobregat per facilitar els pelegrinatges a Montserrat, i, tot i haver passat una etapa d'industrialització durant el segle xx, actualment continua sent la porta d'entrada a la muntanya, especialment des de la remodelació del cremallera. La població de Monistrol manté l'antiga estructura urbana a peu de carretera, i només s'ha vist ampliada per les instal·lacions del cremallera, ben visibles des de dalt la muntanya, i per un polígon industrial situat a la vora de la carretera que porta a Manresa.

La població de Marganell manté l'estructura disseminada amb un creixement controlat. El monestir de Montserrat centra l'activitat de la zona de muntanya i n'és l'element cabdal. És un dels centres de més valor religiós, històric i identitari de tot Catalunya. Al seu entorn hi ha altres monestirs, capelles, ermites i llocs de culte que confereixen al sector un caràcter molt propi.

L'evolució d'aquests dos nuclis de població resta lligada a la situació socioeconòmica futura. La ubicació a peu de carretera es pot traduir en una situació d'avantatge per instal·lar-hi nous polígons industrials, logístics o comercials. Aquesta evolució pot passar pel creixement de nous habitatges de segona residència.

Cal destacar que actualment hi ha diverses urbanitzacions, algunes ja des dels anys seixanta del segle passat, que han ocupat part del territori com a segones residències sense una planificació de base, malgrat que s'ha intentat anar pal·liant els problemes d'electrificació, deixalles, clavegueram i potabilitat de les aigües que es produïen. Aquests problemes s'acostumen a resumir en deficiències urbanístiques i d'edificabilitat i també en la seva incidència visual.

Expressió artística del paisatge

La unitat de la muntanya emblemàtica de Montserrat, de relleu singular i valors rellevants, ha estat i és una font inesgotable d'inspiració de tota mena de manifestacions artístiques. Per la seva gran simbologia religiosa i identitària ha estat cantada per escriptors i poetes locals i forans al llarg del temps.

En alguns fragments de les moltes poesies que li han dedicat els més grans poetes catalans es lloen tant els valors simbòlics com es glossen els elements naturals clarament identificatius, i des de totes les perspectives visuals. Així la veu Joan Maragall en el seu poema «El cim»:

«El cim tot vermell del sol, que es ponía
una mica a ponent del Montserrat;
i la muntanya santa resplendia
d'un encès morat.»
(Maragall, 1981b)

Bori i Fontestà esmenta cingles i vegetació en el seu poema «Montserrat»:

«Amb l'alè dels boixars i ginesteres
que coronen els pics d'eixes cingleres
s'eixamplen mos pulmons;

i en la ferum placenta i muntanyana,
respiro la pàtria catalana
les santes i formoses tradicions
[...]

O Beneït Montserrat! Quan les cingleres
es fonen en les boires més lleugeres,
i ta potent a arrel
apar que del rocam fins es desferra,
sembla talment que t'alces de la terra
per fugir i aixecar-te cap al cell!»
(Bori, 1963)

El poemari de Verdaguer en relació amb Montserrat és especialment extens amb odes, cançons i llegendes versificades com la de Fra Garí. Són textos d'una gran espiritualitat, on el paisatge és quelcom més que un escenari, ja que s'integra en la religiositat i en la Verge, i així es manifesta revalorat en tots els seus elements. Per exemple, en el poema «Cançó del pelegrí», Verdaguer anomena i canta roques, espadats i fonts, especulant sobre la voluntat divina amb relació al fenomen geomorfològic de la roca foradada, dient:

«La Roca Foradada
cap a ponent es veu
immensa portalada
de gegantina Seu;
potser Déu la voldria
per la de Montserrat.»
(Verdaguer, 1944)

El conegut poema «Don Jaume en Sant Jeroni» de Verdaguer és una de les composicions de tema montserratí amb motiu del mil·lenari de la troballa de la imatge de la Verge. Carles Riba va dir que s'hi resumeix tota la «concepció mística de la pàtria» de Verdaguer. No obstant això, interessa observar la mirada geogràfica i paisatgística que conté el poema, especialment en aquest fragment:

La unitat de la muntanya emblemàtica de Montserrat, de relleu singular i valors rellevants, ha estat i és una font inesgotable d'inspiració de tota mena de manifestacions artístiques. Per la seva gran simbologia religiosa i identitària ha estat cantada per escriptors i poetes locals i forans al llarg del temps.

En alguns fragments de les moltes poesies que li han dedicat els més grans poetes catalans es lloen tant els valors simbòlics com es glossen els elements naturals clarament identificatius, i des de totes les perspectives visuals. Així la veu Joan Maragall en el seu poema «El cim»:

«El cim tot vermell del sol, que es ponía
una mica a ponent del Montserrat;
i la muntanya santa resplendia
d'un encès morat.»
(Maragall, 1981b)

Bori i Fontestà esmenta cingles i vegetació en el seu poema «Montserrat»:

«Amb l'alè dels boixars i ginesteres
que coronen els pics d'eixes cingleres
s'eixamplen mos pulmons;

i en la ferum placenta i muntanyana,
respiro la pàtria catalana
les santes i formoses tradicions
[...]

O Beneït Montserrat! Quan les cingleres
es fonen en les boires més lleugeres,
i ta potent a arrel
apar que del rocam fins es desferra,
sembla talment que t'alces de la terra
per fugir i aixecar-te cap al cell!»
(Bori, 1963)

El poemari de Verdaguer en relació amb Montserrat és especialment extens amb odes, cançons i llegendes versificades com la de Fra Garí. Són textos d'una gran espiritualitat, on el paisatge és quelcom més que un escenari, ja que s'integra en la religiositat i en la Verge, i així es manifesta revalorat en tots els seus elements. Per exemple, en el poema «Cançó del pelegrí», Verdaguer anomena i canta roques, espadats i fonts, especulant sobre la voluntat divina amb relació al fenomen geomorfològic de la roca foradada, dient:

«La Roca Foradada
cap a ponent es veu
immensa portalada
de gegantina Seu;
potser Déu la voldria
per la de Montserrat.»
(Verdaguer, 1944)

464

Montserrat a l'obra de Jaume Adam

El conegut poema «Don Jaume en Sant Jeroni» de Verdaguer és una de les composicions de tema montserratí amb motiu del mil·lenari de la troballa de la imatge de la Verge. Carles Riba va dir que s'hi resumeix tota la «concepció mística de la pàtria» de Verdaguer. No obstant això, interessa observar la mirada geogràfica i paisatgística que conté el poema, especialment en aquest fragment:

«Del Llobregat veu les ribes,
les marjades del Besòs,
que coneix per les arbredes
com les roses per l'olor.
Los vilatges a llur vora
semblen ramats de moltons
que abeurant-s'hi a la vesprada
hi esperen la llum del jorn.
Llena li parla de Lleida,
que el graner de Roma fou;
Albiol, de Tarragona,
tan antiga com lo món;
la serra de les Alberes,
de l'Empordà i Rosselló,
penjats de son dors enorme

com dos arganells de flors;
Montseny, de Vic i Girona
que lliga el Ter anguilós;
Cardona, de ses salines;
Urgell, de ses meses d'or;
Montjuïc, de Barcelona,
la que estima més que tot.»
(Verdaguer, 2005e)

Víctor Balaguer, que va dedicar diverses obres sobre història, tradicions, expedicions i guies de la muntanya de Montserrat, és autor d'un poema emblemàtic de lloança a la Verge, que també enalteix el lloc on es troba, com es llegeix en alguns fragments:

«Tal com se veu a l'àliga orgullosa
en la roca més alta fer lo cau,
tu la serra més alta i més hermosa
vas escollir per fer-ne ton palau.

Ta imatge en los palaus i en les cabanes
se veu, voltada d'or com un joiell;
tothom vol visitar eixes muntanyes,
que són de tas espatlles lo mantell

Oh! Jo us conec, muntanyes regalades;
Records de glòria, per a mi d'amor
Que, sent jo petit, moltes vegades
Vinguí a la Verge a coronar de flors.

Jo eixes serres conec, jo sé sa història,
Jo recordo que un dia la he narrat;
Si glòria me donà, tua és la glòria...
Jo só lo trobador de Montserrat.»
(Balaguer, 1892)

Artur Bladé va escriure un poema titulat «Quin mirador el de Montserrat!», on canta tota la bellesa natural de la muntanya i del paisatge dels entorns amb bonics versos com:

«Greny i afrau; alzineria
d'un verd fort i bronzejat;
senderó d'avemaria
humil i entortolligat
i content de fer sa via
entre el boix tot enramat.

Al fons, la manyaguera
d'un poblet emblanquinat
–carrer estret, roba al terrat–,
copsant la llagoteria
del riu cofoi i educat
que els tres ponts reverencia
amb un aire endormiscat.

I pertot camp treballat;
terra forta, pagesia;

graciosa asimetria
del viarany ondulat
que sembla que s'esgarria
entre gatosa i sembrat.»
(Bladé, 2007)

Josep Maria de Sagarra, en escriure *El poema de Montserrat*, fa valer la muntanya com a element d'identificació i també de representació col·lectiva, amb una renovada mirada molt personal:

«No era Montserrat natura viva
que s'espirtualitza en un moment;
era miracle antic i persistent,
crit de combat, bandera decisiva,
i era història i futur conjuntament.

Fill meu, no et cansis de mirar aquest gris;
contempla'l de la vora;
i fixa't bé com a cada hora
les pedres tenen un esmalt precís;
palpa'ls el cos raspós o llis,
i el cor que tenen dins atreu-lo fora.»
(Sagarra, 1956)

Molts altres escriptors han plasmat els valors de Montserrat, com Joan Amades, que en va recollir les llegendes i tradicions; Francesc Carreras i Candi, amb les *Narracions Montserratines* de 1911; el mateix abat Miquel Muntades, autor d'*Història de Montserrat* el 1894, o Anselm Maria Albareda i Ramoneda, monjo bibliotecari i gran historiador de la muntanya. També cal mencionar l'interès per la muntanya que va mostrar el nostre primer geògraf, Pere Gil, o el mateix Alexander von Humboldt, que va transmetre el seu interès a Goethe, qui, sense conèixer-la, va escriure sobre ella.

Igualment abundants són les imatges gràfiques de Montserrat que des d'antic han sorprès viatgers i visitants d'arreu. Gravats, pintures i fotografies artístiques han reproduït el paisatge montserratí des de

diferents angles, en conjunt i en detall. Entre els pintors, cal citar Marià Fortuny, Joan Vila Arimany, Ernest Descals o Pera Daura; entre els fotògrafs, Francesc Català Roca, Kim Castells o Raimon Camprubí. Montserrat ha inspirat també compositors, com per exemple Josep Ramoneda, autor de la música del Virolai.

Arran de l'incendi forestal que el 2015 va cremar unes 1.300 ha, bona part de les quals al paisatge de Montserrat, es va desenvolupar el projecte artístic «El bosc de les creus». Aquest projecte és una iniciativa particular de Marc Sellarès, bomber i artista visual, que neix de la necessitat d'exterioritzar sentiments vers el bosc calcinat per aquell incendi. Es tracta d'una intervenció que ocupa unes 4 ha i que consisteix en la col·locació de creus realitzades amb les restes de vegetació cremada. Segons l'artista, aquest treball és un ritual de dol que expressa sentiments personals i que pretén ser una eina de denúncia i conscienciació vers la gestió forestal i el canvi climàtic.

Valors en el paisatge

La singularitat i l'excepcionalitat dels valors naturals i ecològics de Montserrat han estat àmpliament difosos i reconeguts per la Generalitat de Catalunya. L'any 1987 es va crear el Parc Natural de la Muntanya de Montserrat, i al cap de dos anys es va constituir el patronat que, encara avui dia, s'encarrega de la gestió. L'espai protegit com a parc natural, evidentment, està inclòs dins del PEIN, i, per tant, també pertany a la xarxa Natura 2000. L'espai Roques Blanques també és considerat dins del PEIN. La vàlua geològica i geomorfològica de la unitat ha estat ben observada pel Catàleg d'espais d'interès geològic de la Generalitat, establint dos espais diferenciats: Montserrat i les coves de Salnitre –aquest darrer, en l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona. A més, dins la geozona de Montserrat s'inclouen vuit geòtops: Cim de Sant Jeroni, Fàcies de ventall costaner de l'Estació Inferior de l'Aeri, Carretera Monistrol – Monestir, Conglomerats de Montserrat, Sant Benet i els Flautats, El Cavall Bernat i la serra de les Lluernes, Conglomerats del coll de l'Ajaguda i Travessa de les Agulles. Dins del Catàleg de zones humides, cal fer referència al meandre de Castellbell i el Vilar, que no més té un gran interès visual i morfològic, sinó també biogeogràfic.

Tanmateix, Montserrat forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Montserrat té un valor estètic de primer ordre que prové de la singularitat de la formació d'agulles aïllades en un relleu conglomeràtic. Si bé aquest fenomen es repeteix en menor o major grau en diferents indrets, és precisament aquí on ha arribat a la seva màxima expressió a nivell mundial, fins al punt que ha originat la denominació internacionalment coneguda de «relleu montserratí». Aquest paisatge es caracteritza per un gran nombre d'agulles de roca d'alçàries inferiors al centenar de metres que ocupen el vessant sud o solell. El refugi, un petit edifici situat al centre del conjunt, dona una escala humana al conjunt de «petites» agulles de roca.

El vessant nord es caracteritza per una successió d'altíssimes parets, separades per importants canals gairebé verticals. En par-

ticular, la paret més elevada i llisa, pròpiament un mirall de roca, l'anomenada «paret de l'Aeri» o «de sant Jeroni», fou admirada de sempre i això va motivar la instal·lació d'un funicular aeri que va ser, fins que va desaparèixer el 1986, el més vertical d'Europa. Particularment atractives són les vistes dels enlairats miradors del carener cap al riu, que corre gairebé mil metres per sota.

També l'encaix en les formes geològiques de la coberta vegetal ocasiona una trencament visual interessant en la coloració del massís. Afloraments rocosos i clapes de vegetació es combinen en una composició pictòrica.

La muntanya de Montserrat és estètica des de qualsevol perspectiva. Les passejades per l'interior del massís ofereixen panoràmiques sorprenents i racons de gran bellesa natural: balnes, coves i «agulles» fan la descoberta especialment atractiva. També la vegetació hi apareix ufanosa i sembla que se situï allà on l'estètica la requereix.

D'altra banda, la presència de diverses petites ermites és un element més que revalorat determinats indrets per la seva equilibrada arquitectura i ubicació. La recuperació d'aquestes ermites més amagades i de les rutes que hi menen és una bona iniciativa per afavorir el coneixement del paisatge de Montserrat.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central esmentat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic.

Els valors històrics actuals de la unitat paisatgística de Montserrat cal cercar-los al segle IX amb la repoblació cristiana de l'indret i l'establiment de les primeres ermites i esglésies, i en la posterior divisió del territori en parròquies. A poc a poc, el romànic va anar sembrant el territori de capelles, ermites i esglésies.

El mateix origen de Monistrol de Montserrat cal cercar-lo segurament en el cenobi montserratí. No va ser, però, fins al segle XIV que es va crear la vila actual de Monistrol a l'entorn del pont (BCIN), iniciat per facilitar l'accés als pelegrins i finalitzat alhora que el palau prioral, que conté un bell claustre gòtic. El palau era conegut com «la Sala», s'hi administrava justícia i es rebia l'homenatge que la gent de Monistrol havia de prestar al seu senyor feudal: el prior de Montserrat i després l'abat.

Al segle XVII, Monistrol va tenir un notable creixement urbà que deixava com a herència un ric llegat arquitectònic, com la plaça Pública porxada, la Casa de la Vila i la Font Gran, el carrer de Sant Joan, la capella de l'Àngel, Can Carlí i els Espilons o l'església de Sant Pere de Monistrol, tot ells catalogats.

A final del segle XIX i inici del segle XX, el paisatge va integrar nous i potents conjunts arquitectònics, com la colònia Gomis o el carrer de Julià Fuchs o Viserta. També cal destacar l'aqüeducte de Cal Pla (XVI) que duïa l'aigua de la Font Gran als molins d'oli del palau prioral i de Cal Gibert. Actualment aquest sector és objecte d'un pla de remodelació urbanística que posarà al dia la façana de Mo-

nistrol que dona a la carretera de Montserrat. Entre els valors de caire natural puntuals cal destacar l'arbre del Gibert, un enorme plataner declarat arbre monumental de Catalunya.

Els valors històrics del paisatge a Marganell també resten íntimament lligats al llegat de la muntanya de Montserrat; així, es presenten com a motius més representatius Santa Cecília de Montserrat i Sant Benet de Montserrat.

L'antiga abadia benedictina de Marganell va prendre el nom de Santa Cecília de Montserrat el segle XIX. Estava situada a llevant de la muntanya, prop de l'antic castell Marro, sota de Sant Jeroni. La seva posició estratègica permetia albirar fins i tot més enllà del Bages. Al conjunt destaca l'església romànica (XI), construïda sobre una altra de preromànica, l'únic que resta del cenobi benedictí, el primer montserratí històricament documentat (937). Posteriorment va passar al monestir de Ripoll, i al segle XII al monestir de Sant Cugat del Vallès. Ja en decadència, al segle XIV s'havia convertit en hostal de pelegrins fins que al segle XVI fou unit definitivament al monestir i santuari de Santa Maria. El casal de Santa Cecília és utilitzat avui com a refugi excursionista.

Sant Benet de Montserrat és una abadia nova de monges benedictines, que neix de l'adaptació i ampliació de l'edifici de les Cel·les Abat Marçet. Les seves monges han destacat en la producció d'objectes de ceràmica.

Als valors paisatgístics de Marganell cal afegir les ermites romàniques de Sant Jaume (XII), Sant Cristòfol (XI) i Sant Esteve (XIII), a més de les construccions catalogades de l'aqüeducte (XIX).

Donada la gran transcendència del massís de Montserrat i el freqüent problema dels límits entre municipis, que sovint són una línia imaginària desconeguda per gran part de la població, és lògic que l'imaginari popular de cada poble s'apropiés de la muntanya com a cosa pròpia tot generant una sèrie de valors socials, simbòlics i religiosos. Així va néixer a Marganell la llegenda de «Montserrat de Marganell», que va atorgar a aquest municipi la possessió de la muntanya. Associada a les pestes i fams del segle XVII, a Marganell se celebra la Festa del Panellet el maig, en la qual s'obsequia els assistents amb un pa, símbol de la producció i conreu de la terra –ancestral a Marganell– i de la fi de les fams.

També a Monistrol de Montserrat, a la plaça Pública porxada, es balla cada gener el ball votiu en honor de Sant Sebastià, advocat contra les pestes, tradició que es remunta fins a final del segle XVI.

Fruit de l'aprofitament ancestral del paisatge, romanen una sèrie d'antigues masies, encara que sovint refetes al segle XVIII (la Calsina, el Font, el Gras, el Pujol, el Casot, la Fassina, etc.) i una forta tradició boletaire traduïda en el Tast de la Cuina de la Llenega.

El següent municipi en extensió dins de la unitat és el Bruc, tot i que el seu cap de municipi ja no pertany a ella. Igual que la resta de la contrada, els valors paisatgístics de caràcter antròpic es fonamenten en la muntanya de Montserrat, inclosa indirectament la llegenda més coneguda, la del Timbaler del Bruc. El so del timbal

de l'Isidret, situat dalt d'un penyal, era reproduït infinitament per l'eco del rocam montserratí i va espantar els francesos. Cada primer diumenge de juny el poble organitza la Festa del Timbaler en honor seu.

Cal significar també el valor esportiu de la muntanya. Hi són contínuament presents l'excursionisme i l'escalada, que té en aquestes roques un renom internacional, fins a l'extrem que s'han hagut de regular les vies d'escalada.

L'ús públic de la muntanya és massiu. Hom va a Montserrat a fer-hi escalada, excursionisme, senderisme, vistes culturals, per motius religiosos o a comprar productes locals com el conegut «mató de Montserrat» i altres records.

El 2018 es va presentar el projecte Vies Blaves impulsat per la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, que preveu adequar 243 km d'itineraris per a vianants i bicicletes al voltant dels rius Llobregat, Cardener i Anoia, fet que significa una possibilitat de reforçar els valors d'ús social del tram fluvial del riu Llobregat que transcorre per la unitat.

Tant per la seva silueta inconfusible com per la seva situació central a terres catalanes, Montserrat és identificable des de bona part dels cims de Catalunya. Si a més es té en compte la seva singularitat geològica, es donen tots els ingredients perquè el pas de la història hi deixi una gran càrrega simbòlica. Així ha estat com aquest paisatge va esdevenir un dels valors religiosos i simbòlics referents en la cultura cristiana i un punt de pelegrinatge des de tot Europa.

A més, Montserrat esdevé el pal de paller que carrega profundament la idea de nació catalana, aixecant-se com a bastió inexpugnable quan aquesta ha tingut hores baixes. «Escrivint la història de Montserrat s'escriu la història de la nostra pàtria» va dir Víctor Balaguer. D'altra banda, Montserrat és un element espiritual col·lectiu, i també individual «Enlloc no trobarà l'home la felicitat i la pau sinó en el seu propi Montserrat» (Goethe).

Santuari de la Mare de Déu de Montserrat. Observatori del Paisatge

Les diverses vicissituds que han afectat la història de Montserrat han donat peu també a la formació de diverses llegendes, la més coneguda de les quals fa precisament referència a la troballa i actual ubicació de la verge. Així, aquesta llegenda narra com uns pastors del mas Riusec de Monistrol van trobar la talla romànica de la Mare de Déu de Montserrat quan pasturaven el ramat per la muntanya de Montserrat i van veure una llum resplendent que provenia d'una cova situada a un cingle sobre el riu Llobregat. Els pastors van decidir fer saber aquest prodigi al clergue de Monistrol i aquest al bisbe de Vic, que de seguida va voler esbrinar el que hi passava. El bisbe, juntament amb els pastors, van arribar fins a la cova d'on partia la llum i hi van trobar la imatge d'una verge amb el nen Jesús assegut a la falda. El bisbe va decidir dur la imatge a Manresa, però en arribar a la plana on està situat actualment el monestir, tots es van quedar immòbils sense poder avançar a causa del gran pes que miraculosament va guanyar de sobte la talla. El fet es va interpretar com que la Verge es volia quedar en aquest indret. El bisbe va manar que s'hi edificués una capella, lloc on des d'aleshores es venera la imatge de la Mare de Déu de Montserrat. A partir del segle XIII, referències escrites de miracles seran atribuïdes a la verge de Montserrat i divulgades per pelegrins i trobadors més enllà de les nostres terres de mans de l'expansió catalana per la Mediterrània.

També els pobles dels municipis de Marganell, Monistrol de Montserrat, el Bruc, Castellbell i el Vilar i Castellolí tenen una historiografia marcada per l'important pes del monestir de Montserrat, igual que la seva vida religiosa, l'imaginari popular, especialment les llegendes o fins i tot les representacions pictòriques i escrites.

Cal també fer referència al creuament de l'imaginari popular amb la característica geologia de la muntanya. Són diverses les llegendes o històries que circulen, entre les quals cal esmentar la del cabalós riu subterrani que transcorre per les profunditats de la muntanya, de la qual s'han fet ressò autors com d'Arbó. El mateix autor cita els misteris de l'avenc dels Pouetons, on s'ubica un misteriós cementiri alhora que és punt de reunió de bruixes i dimonis, que es van aparèixer a un pastor de la contrada després de convidar-les:

«Bruixes dels Pouetons,
Diables i Diablons,
si voleu berenar amb mi
jo vos convido.»

També corre la història d'una fabulosa biblioteca a l'interior de la muntanya, on suposadament es troben llibres que expliquen l'origen del món, connectada secretament amb l'abadia, o la de l'origen del Cavall Bernat, el cavall del diable petrificat. Una altra explica que la muntanya va sorgir d'un dia a l'altre en el que abans era una plana (llegenda sobre Montserrat procedent del poble de Marganell) i que aquesta va ser serrada pels angelets juganers per tal d'amagar el Sant Grial.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha diverses carreteres que permeten aproximar-se a Montserrat. Les de màxima circulació són l'autovia A-2 en el tram d'Esparreguera al Bruc, oferint vistes al vessant meridional del massís, i la C-55 de sud a nord, des d'Olesa per Monistrol de Montserrat i Castellbell i el Vilar, que en destaca el vessant oriental.

Altres carreteres amb belles panoràmiques s'endinsen a la muntanya i permeten acostar-se a les roques de conglomerat, als boscos i als espadats de Montserrat, com ara la BP-1121 de Monistrol al monestir de Montserrat, i la BP-1103, del coll de Can Maçana per Santa Cecília fins prop del monestir.

A Montserrat convergeixen diverses rutes de gran recorregut. Pel sector nord i oest de Montserrat comprès en l'àmbit de les Comarques Centrals, hi passen:

- El GR-4 en el tram de Santa Cecília a Sant Jaume de Castellbell, baixant per boscos d'alzines i amb vistes al Bages i al Llobregat.

- El GR-5 de Collbató puja al Monestir, baixa a Monistrol i segueix vers el nord-est cap a Rellinars.

468

- El GR-172 de Collbató puja al Monestir, continua per l'obaga de Sant Jeroni, enmig de boscos d'alzines i prop de les roques i agulles, i passa pel coll de Can Maçana cap a Sant Pau de la Guàrdia i el coll del Bruc.

Altres senders senyalitzats són:

- El PR-C 19 circular de Monistrol que puja pel Monestir de Sant Benet i el camí dels Degotalls fins al monestir de Montserrat.

- El GR-96, provinent de l'àmbit de Sant Llorenç del Munt i l'Obac i que arriba al peu de Montserrat.

A més, hi ha força senders que puguen a la muntanya des de la plana circumdant i d'altres que recorren la serra. Destaquen el que va del monestir a Sant Jeroni, ja sigui per les escales i el pas dels Francesos o de dalt del funicular de Sant Joan –pla de les Taràntules–, per la carena de Bellavista fins a Sant Jeroni. Aquest itinerari ofereix les millors vistes, tant de les grans roques singulars com dels voltants de la muntanya.

Força espectaculars resulten també tots els senders que condueixen a les diverses ermites de la muntanya, com les de Tebes, les de la serra de les Lluernes, Santa Cecília, Santa Cova, Sant Salvador i Sant Antoni.

El mirador de Sant Jeroni (1.236 m) és el més destacat. Es tracta del punt culminant de la muntanya de Montserrat i ofereix vistes a 360°: al sud cap al mateix massís, la depressió Prelitoral i la serralada Litoral fins al mar; a l'est, el Llobregat i les serralades de Sant Llorenç del Munt, el Montseny i Montnegre; al nord, les comarques centrals, el Cadí i els Pirineus catalans (Puigmal, Canigó, pica d'Estats); al sud-oest i oest, l'Anoia, la Segarra, les muntanyes de Tarragona i els Ports, i al nord-oest, el Port del Comte, el Montsec i l'Alt Pirineu (Aneto, Mont Perdut).

Destaquen també el mirador de Bellavista (1.026 m), al camí nou de Sant Jeroni, amb vistes a la mateixa muntanya i a ponent, sobre el Pla de Montserrat, les Valls de l'Anoia i la Segarra; i la carretera de Can Maçana al monestir en tot el seu recorregut vers el nord i l'est.

Sant Vicenç de Castellbell (188 m), sobre un meandre del Llobregat, domina gran part del curs fluvial tant al nord com al sud, oferint a més excel·lents vistes del perfil nord oriental de Montserrat.

Vista panoràmica des del cim de Sant Jeroni. Noèlia Vidal

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El fet que Montserrat sigui un indret emblemàtic a escala metropolitana i catalana provoca una important pressió de freqüentació sobre determinats indrets (escalada, etc.), amb riscos directes i indirectes associats.
- La baixa productivitat agrícola dels terrenys i el context global de disminució d'ajuts al cereal de secà, conreu majoritari a l'àmbit, auguren un futur difícil al ja migrat sector primari de l'espai.
- L'abruptesa del relleu comporta un seguit de riscos, com esllavissades i desprendiments rocosos, que s'associen a altres riscos habituals a les contrades mediterrànies, com les inundacions o els incendis forestals. En aquest sentit, cal recordar els incendis de l'estiu de 1986 o de 1994, les inundacions de juny de 2000 i les esllavissades de gener de 2009.

Amenaces

- L'augment de la freqüentació turística i esportiva de la muntanya fa que sigui important prendre mesures per preservar l'entorn natural i especialment l'entorn del monestir, canalitzant adequadament el flux de persones que el visiten.
- La inestabilitat geològica de la muntanya fa que sigui un indret de risc que en pot condicionar els usos futurs, sobretot entorn del monestir.
- El risc d'incendi es manté elevat per l'abundància de brolles i matollars altament inflamables, que trigaran temps a evolucionar vers formacions arbrades, així com per la dificultat d'accedir amb equips d'extinció a molts punts de l'àmbit.
- Els polígons industrials ja previstos en el planejament urbanístic a l'entorn de l'N-II entre el Bruc i Esparraguera hauran de tenir molt en compte en el seu estudi d'impacte ambiental l'aspecte paisatgístic en l'afectació del piemont de la muntanya

Fortaleses

- El fet que la major part de la unitat estigui emparada sota figures de protecció assegura la pervivència dels elements naturals i una gestió curosa amb l'entorn i és un fre a les activitats incompatibles amb els valors protegits.
- L'abrupta i complexa estructura geològica de la muntanya li confereix –i li ha conferit històricament– una autoprotecció notable davant de les alteracions antròpiques.

- El gran coneixement que es té de l'espai, tant des del punt de vista del patrimoni natural com de l'històric, arquitectònic i religiós, facilita mesures de gestió destinades a la recuperació i el manteniment dels principals valors.
- La gran estimació que es té per aquesta muntanya, pels seus valors naturals, paisatgístics, simbòlics i espirituals facilita l'acceptació de mesures destinades a la protecció i millora del seu patrimoni natural o cultural i n'augmenta la rendibilitat social, per l'elevat nombre d'usuaris i admiradors de la muntanya.
- Com que es tracta d'un espai eminentment forestal (més o menys arbrat), amb pocs nuclis habitats –i situats a la perifèria–, no es preveuen tensions per la urbanització del medi.
- L'escassetat de sòl planer i l'elevat risc geològic i d'inundació davant qualsevol intervenció d'ampliació limiten les possibilitats de construir més al sector del monestir.
- Montserrat acull una gran concentració d'elements religiosos i simbòlics. Cal tenir present, però, que els elements d'interès patrimonial no es redueixen al monestir i a la seva rodalia immediata, sinó que inclouen moltes altres ermites, convents, oratoris, coves i balms del cor de la muntanya i també del piemont.

Oportunitats

- Disponibilitat de fons econòmics i recursos per a la gestió orientada a la preservació del medi i de les activitats tradicionals i/o compatibles amb els seus valors, tant pel caràcter de territori de muntanya, reconegut a la Llei d'alta muntanya com per l'elevada vulnerabilitat del massís.
- Una sensibilitat elevada de la població local envers el seu paisatge. És una tendència que pot estimular iniciatives socials, com la creació de l'entitat Salvem Montserrat, per promoure la conservació del paisatge davant de potencials actuacions que el poguessin posar en perill.
- Activitats lligades amb l'espiritualitat del paisatge de Montserrat (com el primer seminari de la Iniciativa Delos, celebrat el novembre de 2006 al monestir de Montserrat i que tractava el paper dels valors culturals i espirituals en àrees protegides) poden contribuir a una nova valoració d'aquests espais, propiciant la cooperació entre els responsables del patrimoni natural i els responsables del patrimoni cultural i l'espiritual.
- El sistema càrstic de coves, balms i avencs és molt important a la unitat. Caldria conscienciar el visitant de la diversitat i complexitat del sistema càrstic montserratí.
- La unitat acull altres valors diferents a la rodalia del monestir que cal fer valer. Un bon exemple per seguir és la bassa oberta per l'associació ecologista l'Alzina al meandre de Castellbell, que ha facilitat l'aproximació dels veïns del poble als valors naturals d'aquest paratge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge natural de Montserrat ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament dels recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Uns conglomerats grisos amb nombroses «agulles» o cims individualitzats, preservats com a elements configuradors del paisatge, que es mantinguin com a fites en el paisatge.
- OQP3.** Un sistema d'infraestructures lineals que minimitzi la fragmentació del territori i que adopti criteris d'integració paisatgística en la seva implantació.
- OQP4.** Un fons escènic de Montserrat lliure d'elements mal integrats que tallin les visuals i sense elements que en distorsionin el perfil.
- OQP5.** Un paisatge vegetal a la base del massís, a les escasses zones planeres i als canals de la muntanya, on evolucionen alzinars, pinedes, brolles i algunes clapes de roureda, ben gestionat.
- OQP6.** Un paisatge amb una càrrega cultural i simbòlica especialment important, centrada en el monestir de la Mare de Déu de Montserrat, conservat, divulgat i accessible.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat i els matisos del paisatge de Montserrat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar la geomorfologia del massís i les seves formes originals i característiques, especialment les que ja han adquirit nom propi (Cavall Bernat, els Frares Encantats, les Agulles, els Flautats, etc.).
- Protegir la vegetació de replans i canals que es recupera a les zones que van patir incendis, especialment les comunitats rupícoles com la corona de la reina i orela d'os.
- Establir programes de protecció de les antigues ermites, des de les que eren coves naturals a les construccions dels segles XVII i XVIII, moltes de les quals van ser destruïdes durant la Guerra del Francès.
- Minimitzar les noves construccions a l'interior de l'espai natural de les muntanyes de Montserrat per preservar les dinàmiques naturals.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Promoure la gestió de les masses forestals per reduir el risc d'incendi i per fer compatible l'ús social amb el manteniment dels valors ambientals i paisatgístics. Impulsar plans i programes de gestió forestal que incloguin mesures preventives diverses per disminuir la càrrega combustible del sotabosc, des de l'aprofitament energètic de la biomassa fins a la pastura amb ramats o herbívors silvestres (ruc, cabres, etc.). Alhora, fomentar i promocionar les activitats productives associades a les explotacions forestals.
 - Considerar el potencial didàctic i turístic dels conglomerats de Montserrat, de gran interès geomorfològic i molt interessants per al turisme geològic i com a recurs docent.
 - Regular els accessos a la muntanya de Montserrat, limitant la circulació rodada i l'accés en general als espais ecològicament més sensibles o més utilitzats, almenys durant el cap de setmana i els períodes de vacances.
 - Incorporar estratègies, criteris i mesures en els projectes d'enginyeria i d'arquitectura sobre infraestructures viàries i altres activitats, amb la finalitat d'aconseguir una bona integració en el lloc.
 - Preservar la fita paisatgística del monestir de Montserrat i evitar les construccions, infraestructures i, en general, les barreres visuals que n'impedeixin o dificultin considerablement la percepció.
 - Retirar les restes de material utilitzades en la millora i el manteniment de les infraestructures (per exemple, els cables de l'antic aeri de Sant Jeroni, a la canal d'accés a la zona d'escalada de la paret de l'aeri).
 - Considerar la possibilitat de restringir l'escalada en determinades èpoques de l'any, atès el caràcter fràgil del substrat rocós propens a l'erosió a causa de la destrucció de la matriu del conglomerat.
 - Elaborar un pla especial urbanístic per al front urbà de Monistrol de Montserrat que limita a la carretera d'Abrera a Manresa, molt transitada, i que funciona com a aparador i porta d'entrada als visitants de Montserrat.
 - Impulsar iniciatives per millorar els accessos i l'interior de les urbanitzacions de la zona de Marganell.
 - Promoure la recuperació o reconstrucció de les antigues ermites i dissenyar itineraris per donar-les a conèixer.
- ### Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació
- Vetllar perquè les edificacions aïllades tinguin en compte l'arquitectura pròpia de la zona i s'integrin adequadament amb les edificacions tradicionals properes pel que fa a tipologia edificatòria, altura, materials, colors, etc.
 - Promoure l'elaboració d'un instrument supramunicipal que faciliti la connexió ecològica i paisatgística entre els parcs naturals de

Montserrat i de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, que englobi els municipis de Vacarisses, Rellinars, Castellbell i el Vilar, Monistrol de Montserrat, Olesa de Montserrat, Collbató i Esparreguera. Aquesta connexió es veurà reforçada si es facilita la permeabilitat de les carreteres C-16 i C-58 i del ferrocarril de Barcelona a Manresa.

- Promoure la restauració de camins perduts o afectats per infraestructures (per exemple, l'antic camí de Can Massana al monestir) o bé establir mesures de seguretat per als vianants que caminen per trams de carretera.
 - Restaurar i millorar els entorns de fonts, àrees de descans i pícnic, etc. Dotar-los d'un sistema eficient de disposició i recollida de deixalles.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Sant Jeroni, Sant Vicenç de Castellbell; dels itineraris motoritzats de la carretera C-55 i l'autopista A-2, així com dels no motoritzats dels senders GR-96, GR-4, PR-C-78 i PR-C-19. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

15. Pla de Bages

Comarca:

Anoia, Bages i Moianès.

Superfície:

30.172,40 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Artés, Avinyó, Calders, Callús, Castellbell i el Vilar, Castellfollit del Boix, Castellsalí, Castelnou de Bages, el Pont de Vilomara i Rocafort, Fonollosa, Manresa, Marganell, Navarcles, Rajadell, Sallent, Sant Fruitós de Bages, Sant Joan de Vilatorrada, Sant Mateu de Bages, Sant Salvador de Guardiola, Sant Vicenç de Castellet, Santpedor i Talamanca.

472

Barraca de pedra seca en un conreu de vinya a Horta d'Avinyó, al sector nord-oriental del Pla de Bages.
Paisatgesverticals.cat

Trets distintius

- Plana sedimentària, altament antropitzada, situada a cotes baixes amb replans limítrofs.
- Els rius Llobregat i Cardener creuen i estructuraven aquest paisatge.
- Xarxa de municipis, estretament vinculats a Manresa, que formen un gran espai periurbà.
- Coexistència de nuclis urbans, polígons industrials, urbanitzacions i espais rurals.
- Espais agrícoles, principalment conreus herbacis de secà i vinya, estructurats a les zones més planes i presència de pinedes de pi blanc als costers adjacents.
- Destacada xarxa hídrica, especialment la séquia de Manresa, que va permetre el desenvolupament de conreus de regadiu al seu entorn (horta de Manresa).
- La xarxa viària principal, formada per l'Eix Transversal (C-25), l'Eix del Llobregat (C-16), la C-37 i la C-55.
- Industrialització històrica (colònies industrials, canals, rescloses, cases de l'amo, etc.), amb una notable empremta en el paisatge.
- Ponts i aqüeductes sobre els rius.
- Monestirs i esglésies destacades, com el monestir de Sant Benet de Bages i la Seu de Manresa.
- Zones humides lligades al Llobregat, en algun cas relacionades amb l'existència d'antigues bòbiles.
- Ric patrimoni rural lligat a la vinya i el cereal: feixes, murs de pedra seca, barraques, cups, tines, eres, corrons, etc.
- El fons escènic de referència format per Montserrat i el Montcau.

Mirador

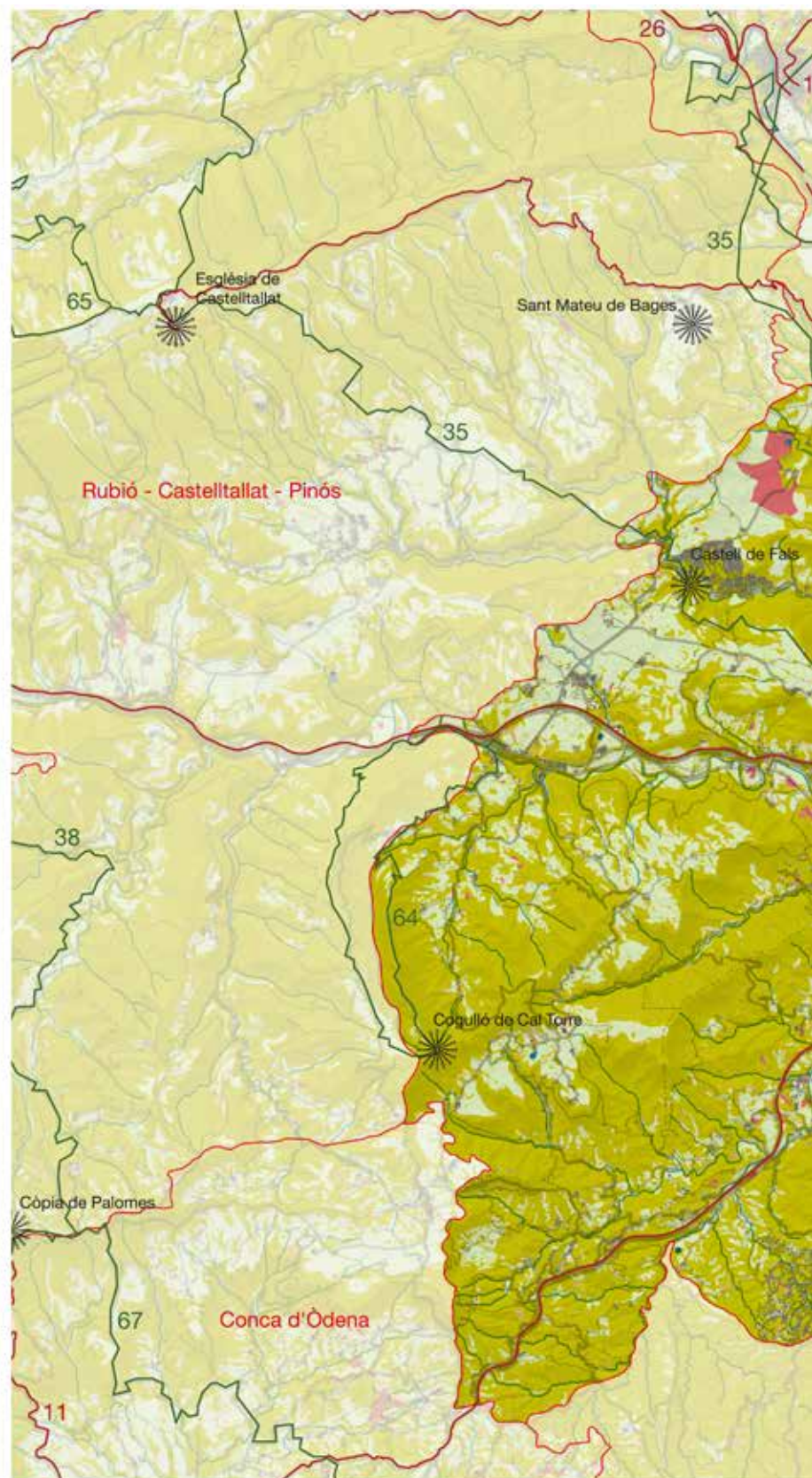
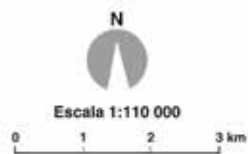
— Itinerari motoritzat

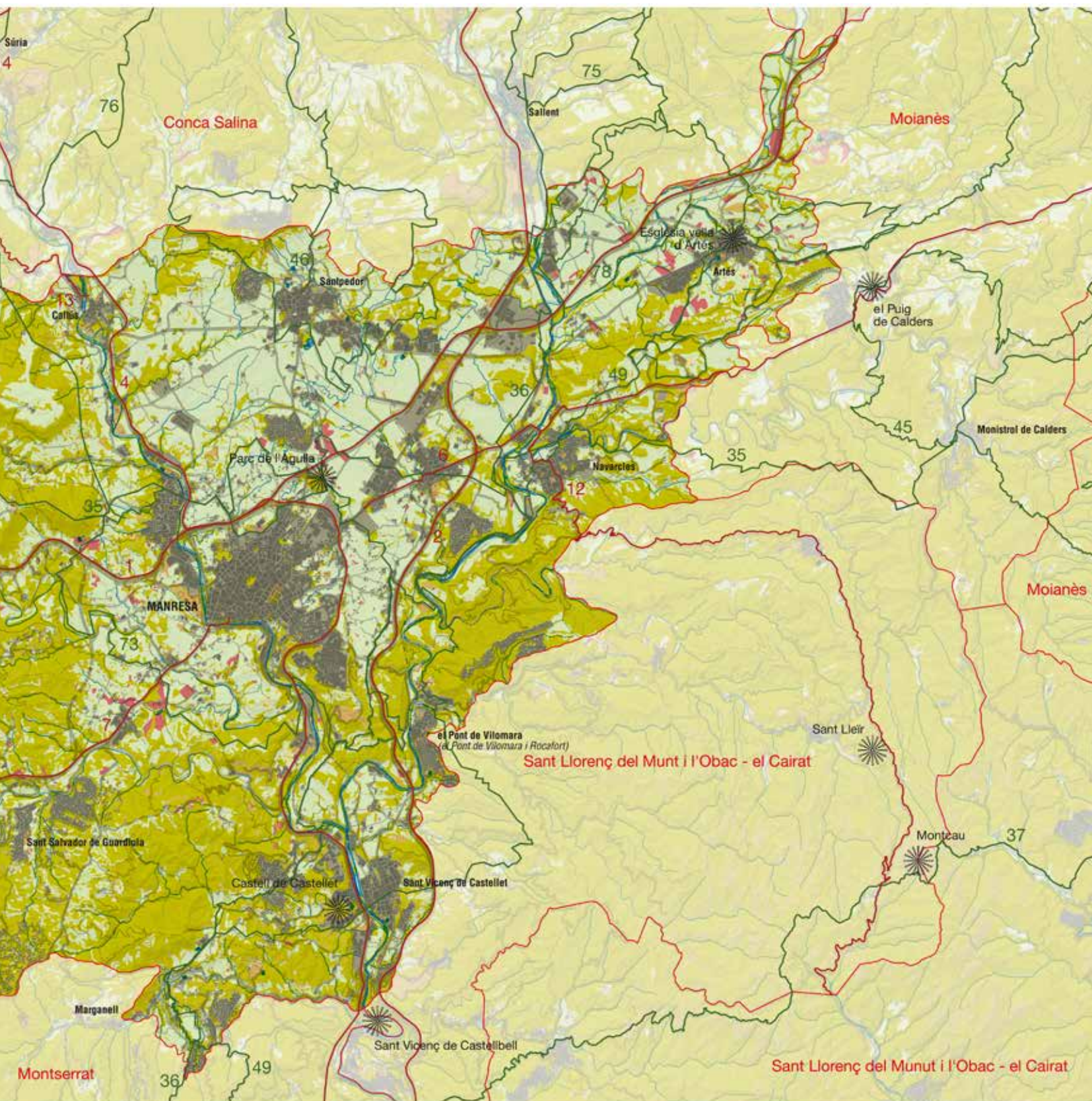
- 01 Espinelves - Pujalt
- 02 Castellbell i el Vilar - Túnel del Cadí
- 04 Monistrol de Montserrat - Solsona
- 06 Manresa - Vic
- 07 Manresa - la Llacuna
- 12 Navarcles - Coll d'Estenalles
- 13 Callús - Castelltallat

— Itinerari no motoritzat

- 35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell
- 36 Comabella - Monestir de Montserrat
- 46 Santuari de Queralt - Monestir de Montserrat
- 49 Camí Oliba
- 64 Rajadell - Cogulló de Cal Torre - Rajadell
- 73 Sender de Manresa
- 74 Voltejant Santpedor
- 77 Sender d'Artés
- 78 Sender de la Gavarra

474

Elements naturals del paisatge

El paisatge del Pla de Bages constitueix una gran plana estructurada entorn de les terres baixes situades aigües amunt de la confluència entre el Cardener i el Llobregat, on s'aglutinen el gruix de les terres agrícoles i teixits urbans. Als interfluvis i zones de relleu ondulat domina el bosc o un mosaic agroforestal constituït per petites i mitjanes explotacions.

Aquest paisatge de terres baixes, planes i relleus ondulats és delimitat al sud pels relleus de Montserrat, de Sant Llorenç del Munt i de la serra de l'Obac; a l'est, per les serres de Castelltallat; a l'oest, per l'altiplà del Moianès, i al nord, per una successió de serrats: Puigalter, Castellnou, el Cogulló i Montcogul, avui substituïts en part pels runams de Súria i del Cogulló, aquest més alt que la muntanya de la qual pren el nom, que distorsionen fortament el paisatge.

Pròpiament, la unitat està constituïda per les conques interiors del Bages, instal·lades sobre una faixa de margues (anomenades «ta-pàs» quan es presenten compactes) alternada per capes de materials més durs (conglomerats, calcàries i gresos). Sobre aquestes formacions l'excavació de les aigües fluvials, especialment del Llobregat i el Cardener, ha afaïçonat diverses valls i conques d'erosió, amb petits turons, formades per estrats margosos coberts de sediments al·luvials, entre les quals destaca com la més àmplia i desenvolupada la del Pla de Bages, però cal esmentar també la de Sant Vicenç de Castellet, o la de Vacarisses, aquesta ja fora de l'àmbit de les Comarques Centrals. Les rieres de Guardiola i d'Oló també han excavat tota una sèrie de petites subconques, que en conjunt formen una homogeneïtat de relleu, de condicions climàtiques i de vegetació que permet unir-les en una sola unitat de paisatge, formada per extenses planes, més o menys horitzontals, sovint cobertes per sediments quaternaris (graves, sorres i llims), entre els quals destaquen les terrasses fluvials, trencades per petits turons on es refugien els boscos illa de pi blanc, tot i que també hi ha alzines i pi pinyer. El fet d'estar envoltada per una sèrie d'altiplans originats per l'erosió diferencial reforça aquest caràcter d'unitat.

El clima del Pla de Bages presenta forts contrastos tèrmics, amb oscil·lacions entorn dels 19 °C, a causa d'un estiu calorós, especialment en les temperatures diürnes, i un hivern fred, producte d'una forta tendència continental provocada per la presència de la serralada Prelitoral, que actua com a pantalla orogràfica a les influències del Mediterrani. Les temperatures estivals (juliol i agost) presenten mitjanes per sobre dels 35 °C, de vegades superiors als 40 °C, fet que dona lloc a un marcat període d'aridesa (juny, juliol i agost), on la poca aigua del sòl s'escapa a l'atmosfera produint condensacions de vapor. Les mitjanes hivernals presenten mínimes per sota dels 5 °C, i encara que rarament baixen per sota dels 0 °C, es presenten gebrades. A l'hivern, producte de situacions anticiclòniques, són freqüents als fons de les conques les inversions tèrmiques i les boires, tot i que poc persistents. Les precipitacions són més aviat escasses amb dos màxims, a causa fonamentalment de la inestabilitat atmosfèrica, de tardor i primavera, amb mitjanes anuals que oscil·len entre els 500 i 600 mm anuals.

Aquestes característiques climàtiques donen peu que alguns autors classifiquin aquest tipus de clima com a mediterrani subhúmit de tendència continental. En conjunt, la plana del Bages és una unitat formada per un mosaic modelat per la pagesia on els masos, camins i conreus de secà alternen amb fragments de boscos isolats sobre turons aïllats per l'activitat erosiva de rius, rieres i torrents que presten les seves aigües per a l'establiment de petites hortes i l'assentament d'uns nuclis de població que han pres el protagonisme en l'actual evolució del paisatge. Les zones de matollars són força abundants, principalment a causa dels incendis esdevinguts els darrers anys (1980, 1986, 1994, 1996, 2004, 2005, 2009). Les plantes més habituals són la bufalaga (*Thymalaea tinctoria*), la globulària (*Globularia alypum*), la farigola (*Thymus vulgaris*), el romaní (*Rosmarinus officinalis*) i la sajolida (*Satureja montana*), entre d'altres. La presència d'aigua és també causa de modificacions en la vegetació, especialment en els sectors millor conservats, com els cursos fluvials secundaris. En aquests indrets es troba el pollancre (*Populus nigra*) i l'om (*Ulmus minor*), tot i que en molts indrets la llera del riu està força desarbrada. En algunes localitats, especialment vora els recs de la séquia de Manresa, és comú trobar canyars d'*Arundo donax*. D'altra banda, l'existència de camps de conreus i nombrosos marges entre finques afavoreix la presència d'una variada flora arvensis i ruderal. Hi destaquen la ravenissa blanca (*Diplotaxis eruroides*), el pixallit (*Taraxacum officinale*), el blet (*Chenopodium album*) i la rosella (*Papaver rhoeas*).

D'altra banda, la vegetació potencial correspon al domini de l'associació *Quercetum rotundifoliae*, organitzada al voltant de la carrasca (*Quercus ilex* ssp. *rotundifolia*). La carrasca és una raça especial d'alzina, més baixa i rabassuda que l'alzina típica, i el carrascar és el més pobre de tots els alzinars; de fet, és un bosc «net» on són rars els arbusts, les lianes i les plantes herbàcies (Font i Quer, 1910; 1934). La riquesa florística és compensada per les plantes heliòfiles, que apareixen en els espais oberts sense vegetació arbòria, i als marges i vorades de formacions arbòries. De manera

Una part important de les masses forestals del Pla de Bages han patit incendis forestals que han comportat la proliferació de bosquines i matolls. Observatori del Paisatge

molt puntual es poden trobar peus de càdec (*Juniperus oxycedrus*) i savina (*Juniperus phoenicea*) que neixen en marges i vessants pedregosos. Tot i així, la vegetació arbrada més àmpliament difosa correspon a pinedes secundàries de pi, plantades i afavorides pel seu profit econòmic. La seva distribució és d'origen antròpic, i cal cercar-lo en plantacions fetes poc després de la plaga de la fil·loxera (Casals Costa [et al.], 2005). Els pins més habituals són el pi blanc (*Pinus halepensis*) i la pinassa (*Pinus nigra*). El pi blanc apareix sobretot a la banda central i sud de la unitat, mentre que la pinassa és més pregona vers la banda nord. Es poden trobar pinedes cap al serrat de la Llangotera, entre Sant Salvador de Guardiola i Castellgalí, en el bosc de la Font, entre Rajadell i Monistrollet, i en el bosc de Caselles, vora el Raval de Pere Jutge. En general es tracta de masses forestals poc estructurades i sense gaire vàlua florística, en el sotabosc de les quals és possible trobar alguna carrasca. En conjunt, afecten menys del 15% de la unitat i tenen un caràcter força testimonial.

La fauna de la unitat és clarament cosmopolita. Hi són significatius la guineu (*Vulpes vulpes*) i el senglar (*Sus scrofa*). En indrets oberts és fàcil guaitar la perdiu (*Alectoris rufa*) i el conill (*Oryctolagus cuniculus*), tot i que en densitats baixes. Les aigües del Cardener i del Llobregat no tenen gaire qualitat; les poblacions de peixos més rellevants són de carpa (*Cyprinus carpio*), barb (*Barbus bocagei*) i peix gat (*Ameiurus melas*). Antany era habitual l'anguila (*Anguilla anguilla*), avui extingida. En alguns torrents i recs és possible trobar alguna tortuga de rierol (*Mauremys leprosa*), però en nombre descendent.

Evolució històrica del paisatge

Els primers habitants d'aquestes contrades van pertànyer al Paleolític. N'existeixen registres a Rajadell (Can Bosc), i el Neolític apareix disseminat per tota la unitat: Fonollosa (Sant Andreu), Manresa (Viladordis i les Marcetes), Rajadell (balmes dels Moros i de Can Bosc), Sant Vicenç de Castellet (Bòbila de Can Vidal i carrer de la Igualtat) i Santpedor (carrer de Ponent). Però les manifestacions més importants de població cal cercar-les en els poblats ibèrics, entre els quals va destacar el Cogulló (Sallent), habitat des del final de l'època del bronze fins al segle III dC. Altres troballes ibèriques de l'edat del bronze i del ferro estan escampades per tota la zona: Artés, Boades (Castellgalí), Manresa, Cabanes de Navarcles, Rajadell, Santpedor, Sant Fruitós de Bages i el Castellet (Sant Vicenç de Castellet).

Els romans van deixar també la seva empremta amb la Torre del Breny (Torre dels Dimonis), a la confluència del Cardener i Llobregat, i la vil·la i sepulcre de Boades (Castellgalí), al mateix indret on es van excavar sitges ibèriques que donen idea d'un conreu de la terra amb excedents suficients. Altres poblaments romans es poden trobar a Artés, Castellgalí, Manresa, Navarcles, Rajadell, Sant Fruitós de Bages, Sant Joan de Vilatorrada, Sant Salvador de Guardiola i Santpedor. La seva empremta més profunda fou el desenvolupament i la potenciació de les activitats agrícoles i les primeres rompedes importants de boscos, així com la implantació massiva de l'olivera i la vinya. Boades va canviar la fisonomia de l'aiguabarreig entre el Llobregat i el Cardener, amb una producció que devia estar

totalment integrada a una economia de mercat (els ibers practicaven ocasionalment l'intercanvi).

Tot i l'evolució presencial i tecnològica dels humans establerts des del Paleolític, la seva capacitat de modificar el paisatge va continuar sent molt limitada. En conjunt, la unitat va restar coberta d'alzinar, amb àrees de pi i illots esporàdics de conreus, bàsicament cereals, als quals es van anar afegint altres espècies de més port com la vinya i l'olivera.

Els visigots van succeir els romans, tot i que en l'etapa final del món romà i durant el mateix període visigòtic el territori no estava gaire poblat, amb Manresa (Minorisa) com a població més important. Hi degueren haver explotacions agrícoles, especialment prop de les principals vies de comunicació, ara transformades en vilars (*villae* en època romana).

La penetració islàmica va ocupar aquestes terres durant un període curt que no va deixar senyals evidents sobre el territori, tot i que, si es rastreja la toponímia, se'n pot trobar algun vestigi. Se suposa que van controlar les principals poblacions i que es degueren plantejar la fortificació d'indrets estratègics quan l'empenta dels carolingis va arribar a les portes de la contrada a la fi del segle VIII. Vers el 798 la frontera ja s'havia situat a l'altre costat del Cardener, i Manresa era nucli amb tradició urbana. El 826-827 es va produir la revolta d'Aisó a Osona, que va demanar ajut als musulmans, els quals van enviar els seus exèrcits possiblement per la vall de Rajadell i el pla de Bages, camí que van continuar utilitzant les asseifes musulmanes al llarg dels segles IX i X. La inestabilitat d'aquestes terres va motivar un fort despoblament, fet que va obligar a repoblar-les a finals del segle IX. El turó de Manresa, possiblement ja fortificat el 798, fou ocupat per Guifré I el Pelós i va desenvolupar el paper de capital de comtat. L'any 890 s'esmentava «Merense civitate»; més endavant, la ciutat es va organitzar a l'entorn de la primitiva església de Santa Maria i possiblement d'un castell, i al X degueren aparèixer altres nuclis de població a les proximitats. Per organitzar i repoblar el territori els comtes van establir castells termenats: Rajadell (950),

477

La Seu de Manresa, sobre el cim de l'antic Puigcardener, construcció gòtica assentada sobre altres restes més antigues. Observatori del Paisatge

Fals (1000), Guardiola (1000), Castellgalí (924) i Castellet (1001), als quals s'afegien esglésies. El preromànic (x) i romànic (xi-xiii) es van escampar pel Pla de Bages marcant el territori recuperat. Al primer pertanyen Sant Pere de Brunet (Sant Salvador de Guardiola), Santa Maria de Matadars (BCIN, Pont de Vilomara), el Puig de Sant Daniel (Sant Joan de Vilatorrada), Santa Maria del Grau (Fonollosa), la plaça Major d'Artés, Santa Maria de Viladordis i el recinte emmurallat de Manresa, i de l'anàlisi de documents carolingis es dedueix que el paisatge era ocupat per boscos, prats i pastures, camps de conreu on dominaven els cereals, vinyes, alguns arbres fruiters, horts a les lleres dels rius, alzines, espinavesses, arboços, i, entre els animals, coloms, porcs, conills, apicultura, etc. Per la unitat creuaven les estrades de Cardona i Manresa, i eren freqüents els molins i trulls.

Al segle xi es van aixecar Sant Genís de la Vall dels Horts (Sant Fruitós de Bages), Sant Esteve de Vilarasa (Talamanca), Sant Pere de Castellfolli i Sant Andreu de Maians (Castellfolli del Boix), Sant Sadurní de Salelles (Sant Salvador de Guardiola), Santa Maria del Castell i el Castell de Castellgalí (BCIN, Castellgalí), Sant Cristòfol de Castellbell (Castellbell i el Vilar) i el castell d'Artés (BCIN). Al xii es van bastir edificis i se'n van engrandir d'altres. Entre els primers cal destacar Santa Maria d'Artés, Santa Maria de Claret (Santpedor), Sant Iscle i Santa Victòria (Sant Fruitós de Bages), Sant Martí de Torroella (Sant Joan de Vilatorrada), el monestir de Sant Benet de Bages (Sant Fruitós de Bages), Sant Jaume d'Olzinelles (Sant Fruitós de Bages), Sant Bartomeu de Navarces, Santa Magdalena del Pla (Pont de Vilomara), Sant Salvador de Guardiola i Sant Pere de Vilamarics (Monistrol de Montserrat). Al xiii pertanyen el monestir de Santa Clara (Manresa), el portal d'Artés, Sant Francesc (Santpedor), Sant Andreu de Comallonga (Fonollosa), Sant Joan de Vilatorrada, Santa Lúcia de Rajadell i Sant Vicenç de Fontanelles (Castellfolli del Boix).

Al voltant d'aquests castells i esglésies van aparèixer petits nuclis concentrats i poblament dispers en masos, entre els quals destacava de nou la ciutat de Manresa, aprofitant la situació del pla com a cruïlla de camins cap a terres preprienes.

Quan el 1348 la pesta negra va fer minvar la població, Manresa ja devia tenir un miler d'habitants, a distància de la resta de nuclis rurals. El 1383 van finalitzar les obres de la séquia de Manresa, que, a més de revitalitzar la ciutat, va transformar la fesomia del paisatge amb el conreu de llegums i verdures.

Amb tot, la situació de cert despoblament, símptoma d'altres problemes, no es va redreçar fins ben entrat el segle xvi. La pressió sobre el paisatge es degué concentrar entorn dels petits nuclis habitats i especialment al voltant de Manresa i els cursos fluvials. El bosc de ribera i l'alzinar situat a les parts més aptes per als conreus en devien patir les conseqüències.

Gent anys més tard, la població s'havia doblat amb la immigració occitana que es va instal·lar a viles, pobles i masos abandonats representant el model agrícola. L'empenta definitiva va arribar el xviii, amb 13.000 habitants, encara que relativament es va perdre pes en el conjunt de Catalunya. Aquest augment demogràfic va comportar un creixement agrícola, especialment de la vinya, i de l'activitat manufacturera en els pobles de tradició menestral, fet que

es va traduir en una pèrdua important de masses boscoses i una ocupació dels fons de vall, especialment del Cardener i del Llobregat, rius que veuran desviades les seves aigües per a reg, consum humà i activitat manufacturera.

El segle xix va viure la industrialització més intensa i activa de la Catalunya interior, sobretot a la segona meitat de la centúria, alhora que encara prosseguia el creixement agrícola, especialment la vinya, afavorida per l'arribada de la fil·loxera a França, que va deixar empremta amb la construcció de murs de pedra seca, tines i cups. La població, afavorida per la immigració, va augmentar de nou, i la pressió sobre el territori es va intensificar: desbrossament de muntanyes, construcció de feixes, obertura de camins, aprofitament de la força hidràulica, canals industrials, colònies tèxtils, creixement urbanístic. A poc a poc, el paisatge rural va deixar pas a l'industrial, la distribució de la població va canviar radicalment, nombrosos llogarets rurals i masos van quedar estancats i van començar a ser abandonats. Per contra, els nuclis amb aprofitament hidràulic van créixer amb rapidesa. Amb l'entrada de la fil·loxera el creixement fou menor i desigual, molts camps foren abandonats i hi van aparèixer bosquines i matollars amb plantació de pi blanc; els municipis rurals, arruïnats, van perdre definitivament població, especialment la darrera dècada, i algunes poblacions industrials van perdre els alts i baixos de l'indústria tèxtil (Guerra de Cuba i pèrdua del mercat colonial). Aquest període va marcar una clara tendència a la concentració, sobretot a Manresa, que va arribar a albergar més de la tercera part dels habitants del Bages i va produir un fort impacte en el paisatge el creixement de la ciutat. Passada la fil·loxera, la replantació amb cep americà va renovar només una petita part de les antigues explotacions, que van ser substituïdes a les terres més planes per cereals. També es va introduir l'ametller.

La segona dècada del segle xx es va caracteritzar de nou per un fort creixement industrial aprofitant la demanda generada per la Primera Guerra Mundial i la construcció del ferrocarril, amb una immigració provinent de Castella, Aragó i València. Peça clau d'aquest nou desenvolupament industrial, deslligat de la producció tèxtil, és la implantació de la Pirelli (1924), que va marcar molts anys el paisatge industrial entre Sant Joan de Vilatorrada i Manresa. Posteriorment, es va mantenir un creixement menor però sostingut. La guerra i la postguerra van significar anys regressius per la pèrdua d'efectius masculins i la baixa natalitat; fins al 1950 no es va recuperar la població de 1936. A la dècada dels seixanta es va produir una nova onada immigratòria, fonamentalment andalusa, que es traduí en importants transformacions urbanístiques, amb fort creixement de les ciutats industrials i els seus barris obrers. La crisi i tancament de nombroses fàbriques de finals dels setanta va tornar a deturar el creixement, amb una petita davallada de població; tot i això, el 1981 es van superar els 100.000 habitants per primera vegada. Fins l'any 2000 amb prou feines es va créixer, amb regressió a Manresa (64.385 habitants). La darrera i recent onada d'immigració va situar el 2008 amb el màxim històric, 131.649 habitants, i la consolidació de la pèrdua relativa del pes de Manresa davant la resta del territori.

Al llarg d'aquests darrers anys, la urbanització del Pla de Bages ha anat guanyant terrenys a l'agricultura, i els paisatges industrials del

segle XIX han sofert notables canvis amb l'adopció de l'electricitat com a font energètica: les ubicacions fabrils prop del Llobregat o del Cardener s'han vist desplaçades pels moderns polígons industrials (Bufalvent, Guix, Sant Isidre, Santa Anna), i les indústries que han quedat dins del nucli urbà han vist com la revaloració del sòl i les noves normatives feien més interessant el seu desplaçament cap aquests polígons. La Manresa de Josep Pla, on les fàbriques es confonien amb els convents i els convents amb les fàbriques ha deixat pas a una nova realitat paisatgística. Un altre fet que ha caracteritzat el canvi els darrers anys és l'aparició de les urbanitzacions (Mirador de Montserrat, Calvet, les Pinedes i el Serrat de Castellnou, Pineda de Bages) que si bé van néixer com a segona residència, avui s'han convertit en residència habitual, fet que en part ajuda a explicar la pèrdua de pes específic de Manresa. Com a darrer element, cal esmentar el fort impuls que han rebut els eixos de comunicació (C-25, C-16, C-37) que han significat un important impacte visual per a aquestes terres.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El Pla de Bages està format per una plana sedimentària central limitada amb replans. El caràcter antigament agrari ha passat amb els anys a un de plana clapejada per nuclis urbans amb la ciutat de Manresa al bell mig, i amb un ràpid creixement, amb polígons industrials, urbanitzacions i importants infraestructures que la travessen.

Els indrets naturals troben refugi en vessants amb inclinació important i fondalades no aptes per a la explotació agrària o la implantació d'infraestructures. Els boscos que es poden trobar són de pi blanc, que van repoblar antigues zones de vinya, d'alzinar de carrasca propi de la zona i alguns roures als indrets més humits. Aquests boscos s'intenten recuperar dels constants incendis patits al llarg de les últimes dècades, especialment el que va tenir lloc l'estiu de 1994. Per la seva banda, a les fondalades menys malmeses, seguint els cursos dels rius hi ha vegetació de ribera com plantacions de pollancre i àlbers, així com salzes i oms, a vegades formant boscos mixtos com a la Bòbila de Santpedor o la de la Corbatera. Aquesta zona està categoritzada com d'alt risc d'incendi forestal a causa del mal estat dels boscos per manca d'una gestió forestal adequada i sostenible. De fet, els incendis s'han produït regularment, si bé és cert que en un 98% dels casos l'extensió afectada ha estat petita, inferior a 3 ha, tot i que a vegades han estat força devastadors.

La xarxa hídrica dominada pels rius Llobregat i Cardener ha permès el desenvolupament de conreus de regadiu, i les séquies i canals han alimentat i propiciat l'assentament de les fàbriques tèxtils i colònies industrials.

Tot i que aquesta unitat es presenta com un espai on l'àmbit rural ocupa major superfície que els espais urbans i periurbans, l'ocupació dels conreus de secà arriba fins al 38%; el nombre i dispersió de superfícies edificades altera de manera evident aquesta realitat. De fet, les superfícies edificades –siguin habitatges, espais industrials o logístics– són les que realment formen l'estructura de la

Vista general de Manresa per l'accés sud, ciutat principal del Pla de Bages. Observatori del Paisatge

Les bones comunicacions que ofereix el Pla de Bages possibiliten la instal·lació d'empreses dedicades a la logística. Polígon Pla de la Sala-Logis Bages, Sallent, nau contínua de 53.000 m². Observatori del Paisatge

unitat, tot quedant matisada pels indrets conreats, la vegetació de ribera dels cursos d'aigua i les vorades de caràcter forestal. La profusió d'eixos de comunicació ratlla la plana i contribueix al desordre i la fragmentació en general poc harmònica del territori. Propostes com l'Anella Verda de Manresa tenen per objecte redreçar aquestes desviacions.

480

La ciutat de Manresa emergeix al mig del pla com la ciutat que vertebrava el teixit urbà de la unitat. Al seu voltant s'estructuren altres petits nuclis d'origen rural que han crescut, com Sant Joan de Vilatorrada, Sant Fruitós de Bages, Sant Vicenç de Castellet, Navarcles, Santpedor, el Pont de Vilomara i Callús. Aquest nucli estan envoltats de superfícies comercials i polígons industrials, de mida petita o mitjana, com ara Santa Anna de Claret, Sant Isidre o Bufalvent, entre d'altres. Aquesta evolució ha creat un paisatge on es barrejen elements naturals, agraris, urbans i infraestructures, sense espais de transició. Les causes d'aquesta evolució són variades: un desenvolupament ràpid i intens del poblament, ja sigui rural o netament urbà; la creació i expansió d'urbanitzacions amb una important presència de construccions unifamiliars; la potenciació d'àrees industrials en forma de polígons; el condicionament i increment de les infraestructures, especialment les viàries, i la pervivència dels espais rurals i naturals, etc.

En diversos nuclis del Pla de Bages, la instal·lació de naus industrials i comercials al llarg de les principals vies de comunicació que hi accedeixen ha provocat la proliferació de carreteres aparador. En aquest sentit, els principals casos es troben a les carreteres d'accés al nucli de Manresa, des de Sant Fruitós de Bages i Santpedor. De la mateixa manera, a la ciutat de Manresa, les carreteres aparador, juntament amb els creixements urbanístics, estan provocant que aquest nucli s'estigui conurbant amb Sant Fruitós de Bages, Santpedor i Sant Joan de Vilatorrada.

Pel que fa a infraestructures, el Pla de Bages ha estat des de sempre una zona que ha permès de manera natural la comunicació entre la Catalunya interior i la litoral, de sud a nord, seguint els cursos

fluvials. Presenta també la línia de tren de Barcelona a Lleida i la del ferrocarril de Barcelona a Manresa i Sallent, i, pel que fa a carreteres, l'Eix Transversal (C-25), l'Eix del Llobregat (C-16), la C-55 –de connexió amb Cardona i Solsona– i la C-37, que permet arribar a Igualada, a més d'altres carreteres locals. Aquest entramat de xarxes de comunicació, que ocupa un considerable 3,57%, ha estat determinant en la transformació de la unitat i ha deixat enrere una clara dinàmica rural amb domini agrari per passar a una de més antropitzada de tipus urbà.

La centralitat territorial que representa la unitat i la presència d'una important xarxa de comunicació la situen en un lloc estratègic destacat on ubicar polígons industrials, logístics i comercials. Al seu torn, la xarxa de comunicacions esmentada s'ha de veure consolidada com un dels grans eixos vertebradors de Catalunya, comunicant les terres interiors amb les litorals.

El Pla de Bages també presenta indrets que poden aparèixer en qualsevol racó de la plana i que evidencien el seu caràcter agrari: les casetes de vinya, els murs de pedra seca, les extensions de camps de cereals, alguns espais de vinya amb un fort vincle amb el patrimoni rural existent i amb el reconeixement de la DO Pla de Bages, ametllers, oliveres i alguns altres fruiters als marges dels camps.

Certs elements com ponts, esglésies, castells, torres i masos evidencien el seu passat d'importància històrica i rural; també antigues fàbriques de teixits que formen part del patrimoni industrial tradicional i que s'han anat desdibuixant a favor d'altres activitats més dinàmiques i productives que han canviat la fisonomia i la funció del territori. Actualment, les xemeneies de les antigues fàbriques ja formen part d'aquest ric patrimoni industrial encara que la majoria ja no fumegen i esdevenen punts de referència de les grans i recents transformacions del Pla.

Travessant la unitat per qualsevol de les moltes vies de comunicació pot observar aquest garbuix d'elements històrics de diferents

èpoques escampats entre camps de secà i hortes. Aquestes últimes encara són molt visibles a les zones de Navarcles, Viladordis i Sant Joan de Vilatorrada, resseguint els cursos fluvials dels rius. Les hortes també manifesten la barreja d'elements tradicionals de cultiu amb d'altres de més actuals, fet que crea una heterogeneïtat impactant.

Expressió artística del paisatge

Tradicionalment, el paisatge de la unitat, de relleus plans i tabulars i cromatismes austers s'ha expressat artísticament amb imatges visuals sòbries i estretament vinculades a un món rural de conreus de secà i regadius localitzats. En la seva representació, les boires baixes matisen els verds en tonalitats grises i marrons, mentre que a l'estiu els ocres prenen el protagonisme. És sobretot a la primavera que els verds es revifen i apareixen notes de color per la florida estacional que pinta prats i conreus.

Un exemple és Ernest Descals i Munt, pintor nascut el 1930 a Castellbell i el Vilar, resident a Manresa, que ha centrat la seva obra –figurativa amb un cert postimpressionisme– a pintar els paisatges del Pla de Bages i les unitats veïnes. També el seu fill Ernest Descals i Pujol, fill de Manresa, pintor de gran creativitat, ha fet obres inspirades en els paisatges de la Catalunya Central, així com Jaume Adam i Vidal.

Horitzontalitat i relativa sobrietat cromàtica són trets característics al Pla de Bages, però alhora la perspectiva visual s'enriqueix amb les siluetes de les serralades limítrofs, com Montserrat o Sant Llorenç del Munt, fet que el paisatge propi de la unitat esdevingui habitualment el primer terme de moltes presentacions artístiques. Les imatges del Pla de Bages amb la silueta de Montserrat al fons han estat reiteradament plasmades per pintors i fotògrafs.

La ciutat de Manresa és el referent més identificador de la unitat. Com diu Lluís Casassas: «Manresa deu la seva importància a la seva situació al cor de Catalunya, al punt on s'obren les valls fluvials que enllacen la muntanya i el pla.» (Casassas, 1975). El mateix autor recorda el que Francisco de Zamora va dir de Manresa:

«Las calles de Manresa que ya están empedradas según la idea que se ha formado, están muy bien, pues las piedras son grandes y bien sentadas, con su claveguera cubierta en medio, por la que corre el agua viva y de cuando en cuando hay unas portas, así para que saquen el agua de los vecinos como para que se lleven la porquería.» (Zamora, 1973).

El 1911 Joaquim Cases va escriure un text interessant sobre Manresa i la seva problemàtica, amb referència a les comunicacions, on destaca:

«Eix de Roda del pla de Bages i de la comarca del mateix nom, Manresa ha capitanejat sempre un territori molt més ampli. El Berguedà i el Solsonès, posem per cas, hi van força a remolc, entre altres zones d'aquells rodals. Nucli d'una gran força industrial i comercial, la ciutat ha procurat tothora viure d'acord amb el signe de cada temps. És, precisament, per haver romàs fidel a aquest indefugible

Vista de Sant Joan de Vilatorrada pintada per Ernest Descals i Pujol

condicionament que ha pogut arribar a la posició preponderant que ara ocupa. Aquella preponderància mercadera que va adquirir en els llunyans temps dels camins de carro; que sabé mantenir en l'època industrial del ferrocarril omnipotent, i que ara ha de reconquerir sota el domini absolut de l'automòbil.» (Cases, 1974).

El gran escriptor tarragoní Josep Pin i Soler narra la impressió de la seva arribada a Manresa i la imatge que li va causar el Pont Vell:

«L'un seguint a l'altre, guiats pels de la terra, davallaren amples graonades, seguïrem rutes tortuoses, no cessant nostres exclamacions admiratives quan lo que se'ns figurava impenetrable rocam apareixia al ser-hi a prop mansa i tranquil. la fàbrica burgesa, quan impressionats per sorolls espantosos d'aigües que devien saltar d'allà dalt de la negror, reconeixiem que els sorolls eren produïts per la vessant d'una resclosa que l'enginy humà havia llavorat per a aprofitar-ne la força. Davant nostre s'aixecaven arcades gegantines [...] «És lo pont, lo pont vell»; digué un dels acompanyants, «de nit sembla molt gran, ja el veurà demà de dia».» (Pin, 2002).

Un exemple d'expressió artística que Manresa ha inspirat és el poema «Retorn a Manresa», de Guillem Díaz-Plaja i Constantí, escrit el 1909, en rebre la Medalla de la seva ciutat natal:

«Retrobaré l'arrel del viure meu
en la revolta geografia,
on l'aigua fosa de la neu
s'esllavissa i congria,

la remor dels telers i en fa cançó?
M'adreçaré al record que dansa
per demanar-li el to
de la recança?

Jo he estat un nin als teus carrers,
ciutat de mi massa oblidada,
i torno a rebre l'abraçada
dels teus pregonos recers.

Et veig aspra i valenta,
cavalcant Llobregat i Cardoner,
sang del batec amb què alimenta
les energies del teler.

I veig que ets noble i menestrada,
i tens una misteriosa llum;
que et converteix el peu en ala
i l'aire en perfum.»
(Díaz-Plaja, 1969?)

Josep M. de Sagarra va transmetre literàriament els records del seu pare en relació amb la seva estada al seminari dels Jesuïtes de Manresa:

«Alguna vegada que el meu pare m'explicava el règim severíssim del seu col·legi de Manresa, a mi se'm posava la pell de gallina. L'edifici, que encara existeix, i jo l'he vist més d'una vegada, és d'aquella freda i solemne arquitectura de finals del disset, que sembla supurar sil·logismes i badalls del cardenal Bellarmino. Les cambres eren fredes, bastes i desolades i els sostres altíssims. La gana era atroç, segons els dies, perquè la carn, d'insuficient i d'immenjable, no els arribava a l'estómac, i el bacallà, únic peix conegut en aquell clima, allèn de ser de taula de pirates, al meu pare li produïa vòmit. Allí tot es resolia en grans olles de mongetes. Sortien cada dia de festa a fer grans passejades, vorejant conreus; aleshores els alumnes es dedicaven a robar cebes; d'aquelles cebes robades, se'n feien una exquisida picada [...]» (Sagarra, 1954).

El gran poeta J. V. Foix, en la seva obra *Diari 1918*, també va evocar el paisatge de la unitat en alguns fragments, en parlar de les contrades on van néixer el seu pare, dels Torrents de Lladurs, i la seva mare Paulina Mas Rubinat, de Manresa.

Un manresà d'obra extensa fou Lluís Mas i Pons (1903-1975), advocat, mestre, poeta i escriptor. En la seva vasta obra, trobem una vinculació a la seva terra, com és en la lletra que va posar a «La sardana de Manresa» o l'acció de l'obra teatral que situa a Manresa *Retorn a la llar*. També és il·lustrativa l'obra de Blai Padró i Obiols (1873) com a pedagog del folklore català, sobretot pel que fa a cançons populars recollides a la comarca. La relació amb el paisatge a la lletra de les cançons populars és de vegades subtil, i aparentment senzilla, però identificativa del lloc, com per exemple la cançoneta següent, en què la referència al teixit d'indiana és prou significativa de la tradició industrial de la ciutat:

«A Manresa vull anar
a cercar una manresana
que sempre m'han agradat
les faldilles d'indiana.»

També cal destacar la figura del reconegut botànic, farmacèutic i químic Pius Font i Quer (1888-1964), fill adoptiu de Manresa, que es va doctorar amb una tesi sobre la flora del Bages. La seva àmplia obra botànica és prou coneguda i les seves recerques van abastar el conjunt dels Països Catalans.

Valors en el paisatge

En els valors naturals i ecològics de la unitat Pla de Bages apareixen dos espais catalogats com a zones d'interès natural: els Aiguamolls de la Bòbila de Santpedor i la Corbatera.

Els Aiguamolls de la Bòbila de Santpedor es localitzen als afores d'aquest municipi del Bages i ocupen una superfície aproximada de 4,5 ha. Es tracta d'un exemple excel·lent de com un abocador de runes i deixalles es pot convertir en un espai natural de gran diversitat ambiental, on s'han detectat més de 130 espècies d'aus, alguna molt rara i fins i tot no observada en altres indrets de la conca mitjana del Llobregat. Destaquen, per exemple, de nidificants, el martinet menut (*Ixobrychus minutus*) i el rascló (*Rallus aquaticus*); també s'hi han observat en migració el flamenc (*Phoenicopterus ruber*), el capó real (*Plegadis falcinellus*) o el morell xocolater (*Aythya nyroca*).

La Corbatera és una plana al·luvial integrada en el relleu del Pla de Bages en l'aiguabarreig de la riera Gavarrera amb el Llobregat, bàsicament als termes de Sallent i Artés, encara que també abasta terrenys de Calders i Navarclés. Es compon de 100 ha, en part recuperades d'un antic circuit de motos, on destaca el bosc de ribera, que ha esdevingut un dels principals punts de nidificació o aturada d'ocells migradors. S'hi veuen el corriol petit (*Charadrius dubius*), el cames llargues (*Himantopus himantopus*), xivites (*Tringa ochropus*), xivitones (*Actitis hypoleucos*), gambes roges (*Tringa totanus*), agrons (*Ardea purpurea*), esplugabous (*Bubulcus ibis*), el teixidor (*Remiz pendulinus*), etc. També s'hi han observat tortugues de rierol (*Mauremys leprosa*).

També d'interès natural és el bosc Filador al marge dret del riu Cardener, al municipi de Callús i prop dels Manxons, un entorn natural de bosc de ribera on neix el canal d'aigua que va fins a la Fàbrica Nova (indústria tèxtil del segle XIX). En aquest paratge fins fa pocs anys es fabricaven cordes de manera artesanal en unes petites instal·lacions. Igualment es pot destacar l'extensa plana de les Torres situada a l'extrem occidental del Pla de Bages, on s'apleguen el conreu cerealístic, els boscos, la bardissa i l'aiguamoll, i on la riera de Joncadella i el torrent Fondo n'augmenten la biodiversitat amb la seva vegetació de ribera.

Un altre espai és la muntanya de Collbaix, amb una extensió de 400 ha, que s'enlaira sobtadament a ponent del Pla de Bages, gràcies a les valls excavades per les rieres de Fonollosa al costat nord i Rajadell al sud, que la retallen i enalteixen. A banda, cal esmentar dos arbres monumentals de vàlua reconeguda, com és el cas de l'alzina de Mas Pujol Nou (Sallent) i el lledoner de l'Estació (Rajadell).

El Parc de l'Agulla, a Manresa. Observatori del Paisatge

Tanmateix, el Pla de Bages forma part del conjunt geològic de la Catalunya central sobre el qual se sustenta l'activitat minera i que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Els principals valors estètics de la unitat de paisatge del Pla de Bages destaquen per presentar un relleu de caràcter planer en gran part de la seva superfície en combinació amb un predomini dels usos agrícoles o agroforestals que, en conjunt, formen una imatge visual singular. A l'interior, el paisatge agrícola i ramader destaca per sobre d'altres usos. De la mateixa manera, hi ha altres elements que aporten singularitat a la imatge visual d'aquestes planes com poden ser els *badlands* o terrers i la boira. Els *badlands* són una forma de relleu de les roques toves argiloses i margoses, caracteritzada per la formació generalitzada de xaragalls i d'interfluvis. En són exemples la zona de l'Aiguabarreig del Llobregat i el Cardener.

D'altra banda, també és rellevant el patró paisatgístic que formen els camins i trames viàries capil·lars d'arrel històrica, ja que articulen uns paisatges tradicionals d'alta connectivitat humana que van permetre la gènesi de molts nuclis de població de petita dimensió arreu del territori. A banda de les valls, hi destaca un seguit de zones de conca o plana. Aquestes zones es caracteritzen per

ser grans àrees planes i obertes sense cap relleu important. En un pla més detallat i acotant àrees es poden trobar paisatges estèticament més valorats, com són els conreus, arbredes i zones humides.

El valor estètic dels paisatges de secà es manifesta sobretot en el cromatisme estacional, i en les zones planes on la uniformitat dels camps contrasta amb altres elements dispersos com arbres, claps de vegetació o construccions de pedra seca, molt abundants a la zona. Al Pla de Bages, l'horitzontalitat fa que la presència d'aquests elements esdevinguin especialment visibles, de manera que sovint amb les siluetes potents a llunyania que esdevenen uns fons escènics emblemàtics, com Montserrat o el Montcau.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic i miner.

Els valors històrics del Pla Bages són destacables tant pel valor dels vestigis com per la mateixa situació geogràfica de la unitat en el Principat. A més d'indrets com el conjunt arqueològic de Sant Amanç de Viladés, que a part de la vila romana conté un assenta-

ment alt medieval i unes restes d'època ibèrica, cal valorar el patrimoni que s'aplega a les diferents poblacions i els seus voltants.

A Callús les restes de l'antic castell de Gotmar apunten l'origen medieval. A la vora, s'alça l'ermita de Santa Maria de Viladelleva, a prop del mas del mateix nom i catalogada dins el romànic tardà del segle XIII.

A Fonollosa, l'església s'alça sobre un petit graó des d'on es domina visualment tot l'anomenat pla de Fals. A prop, les torres de Fals constitueixen un dels monuments militars i religiosos més reconeguts. De l'antic castell sols resta la torre. Adossades a aquesta hi ha l'antiga rectoria i l'església parroquial de Sant Vicenç de Fals.

A Rajadell, l'església parroquial correspon als segles XIV i XVII amb molts elements gòtics. El castell de Rajadell domina el nucli antic per sobre de l'església i de les places i carrerons d'aire medieval. L'església de Santa Maria de Monistrol, a Monistrol de Rajadell, té el seu origen al segle XI.

El nucli antic de Santpedor conserva l'aspecte i l'esperit de la vila medieval que va tenir la màxima esplendor al segle XIV: carrers radials i irregulars que conflueixen a la plaça de l'església, edificis de pedra amb detalls i elements arquitectònics de diferents èpoques. Al bell mig del nucli antic s'aixeca l'església de Sant Pere, que conserva restes del segle XII. Vora la vila hi ha Santa Maria i Santa Anna de Claret, envoltades d'alzines centenàries. Santa Maria de Claret és romànica, del segle XII, amb una torre campanar del segle XIV, mentre que l'església de Santa Anna va ser construïda al XVIII; també la ermita de Sant Francesc va ser refeta als segles XV i XVIII.

484

Aquests i altres indrets del Pla de Bages doten de valor el conjunt de la unitat. Cal potenciar-ne la conservació i el coneixement perquè completen els punts valuosos més emblemàtics que són Manresa i Sant Benet de Bages.

La Seu de Manresa és un dels exemples més representatius del gòtic català. La gran basílica, iniciada l'any 1322 i acabada el 1488, és un exemplar rellevant de l'arquitectura gòtica catalana. La Cova de Sant Ignasi és un conjunt arquitectònic d'una església barroca, que, més el modern i enorme edifici neoclàssic del seu costat, constitueix juntament amb el Pont Vell romànic i la silueta gòtica de la Seu, una de les imatges clàssiques de l'entrada a la ciutat de Manresa.

La séquia de Manresa és un canal de regadiu cabdal en la història de Manresa. La construcció va començar i acabar dins el segle XIV amb un recorregut de 26,7 km. Es tracta d'una de les obres d'enginyeria més importants realitzades durant l'edat mitjana. Aquest canal, projectat amb una extraordinària visió de futur, va servir per posar fi als problemes de sequera a la ciutat, i és un referent especialment important amb relació als valors històrics del paisatge a la unitat.

Pel que fa a Sant Benet de Bages, fou fundat i consagrat al segle X. A finals del segle XII i inicis del XIII es van construir l'església i el claustre actuals. Durant els segles XIV i XV, el monestir, que gaudia de bones rendes, va iniciar la construcció de noves dependències, al voltant del pati d'entrada, com el Palau Abacial, la infermeria, el celler i altres espais.

La centralitat territorial de la unitat i la preponderància industrial, comercial i eix de comunicacions de la ciutat de Manresa eleven el valor productiu i social de la unitat, que ha estat sempre prou reconegut. Manresa és un centre de comunicacions potent, que vol i pot acollir iniciatives industrials, comercials i culturals d'expansió territorial, revalorant el paisatge de la unitat.

Darrerament, al Pla de Bages s'han emprès iniciatives importants per al desenvolupament socioeconòmic, com la proposta del nou complex cultural Món Sant Benet que integra el conjunt monumental de Sant Benet amb altres instal·lacions recuperades i de nova construcció; entre elles, la Fundació Alimentació i Ciència (Alícia), en els terrenys de l'antiga fàbrica tèxtil, així com la construcció d'un complex hotelier que vol donar resposta al turisme de negocis i congressos.

Igualment, la comercialització del productes vitícoles amb la denominació d'origen Pla de Bages pot mantenir en alguns indrets de la unitat els paisatges productius de vinya, que amb les seves instal·lacions donin continuïtat històrica a un paisatge tradicional, i alhora potenciar la revaloració del patrimoni rural vinculat que encara hi és present i que en alguns casos presenta localismes interessants.

Als Manxons encara avui es conserven unes quantes tines agrupades en filera i construïdes en tàpia, mostra de l'activitat agrícola del segle XIX. També com a patrimoni rural cal destacar que a Rajadell hi ha un dels pocs exemplars de molí d'oli de pedra a l'estil tradicional que encara està en funcionament. La Cooperativa Agropecuària de Rajadell gestiona el molí i n'obté un oli d'oliva de gran qualitat.

A Sant Joan de Vilatorrada, trobem bons exemples de la forma de vida tradicional en els masos que perviuen. El mas Sant Joan és l'origen del municipi de Sant Joan de Vilatorrada; la construcció actual data dels segles XVII-XVIII i es una masia adossada a l'església romànica del mateix nom. El mas Torres de Bages també és un mas reedificat en diverses èpoques. El cultiu de la vinya i la producció de vi va ser summament important i es conserva un bon nombre de tines i barraques de vinya. La unitat de Pla de Bages té identificades més de set-centes barraques de pedra seca. Igualment, el mas Vilatorrada, un conjunt arquitectònic format per la casa i les construccions adjacents que l'envolten, aixecat possiblement al segle XVII, és un dels masos més antics de la zona.

D'altra banda, a la unitat resta també patrimoni industrial significatiu, com per exemple les colònies d'Antius, el Cortès i Can Cavaller a la riba del Cardener, dins el terme municipal de Callús. En totes tres colònies es conserva el conjunt arquitectònic de la fàbrica tèxtil, la casa del director i els habitatges dels treballadors.

Un altre element de patrimoni històric vinculat als valors productius és la ja esmentada séquia de Manresa. La séquia, que encara avui aporta un cabal d'aigua suficient per abastir la ciutat i algunes poblacions de la rodalia, desemboca al parc de l'Agulla, al llac artificial. Aquest espai, així com l'arranjament de molts trams de la séquia, actualment constitueix un espai lúdic d'ús apreciat pels manresans i visitants.

El 2018 es va presentar el projecte Vies Blaves impulsat per la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, que preveu adequar 243 km d'itineraris per a vianants i bicicletes al voltant dels rius Llobregat, Cardener i Anoia, fet que significa una possibilitat de reforçar els valors d'ús social del tram fluvial del riu Llobregat que transcorren per la unitat.

La Seu de Manresa és, sens dubte, el principal referent històric, identitari i espiritual per a tots els manresans, i representativa dels valors religiosos i simbòlics de la unitat, juntament amb la figura de Sant Ignasi de Loiola.

També la religiositat s'embrancha amb els fets històrics, quan la tradició explica els fets de la misteriosa llum que, procedent de la muntanya de Montserrat, va entrar dins l'església del Carme de Manresa. Els manresans van veure en aquest fet un miracle diví a favor de la ciutat, que havia estat excomunicada pel bisbe de Vic a causa del pas de la séquia per terres del bisbat, ja que poc temps després es va poder formalitzar la construcció de la séquia que havia de posar fi a l'escassetat d'aigua a la ciutat.

La cova de Sant Ignasi se situa al puig de Sant Bartomeu en una de les balmes formades per l'erosió de les aigües del Cardener, on segons la tradició es va recloure el sant a pregar i fer penitència durant el seu sojorn a la ciutat i on va escriure les parts essencials dels *Exercicis espirituals*. A finals del segle XVI es va despertar l'interès pels llocs ignasians i es va començar a venerar la cova, sobretot després de la creença que el Crist de la Creu del Tort havia suat sang. L'interior de la cova es va decorar i s'hi va construir l'església, que és una mostra de l'arquitectura jesuítica i és considerada el principal conjunt barroc del Bages.

Els valors religiosos són presents en molts altres indrets, com ens mostra l'existència d'ermites, esglésies, santuaris i monestirs a tota la unitat, així com les creences i devocions que es mantenen.

L'ermita de Sant Francesc, prop de Santpedor, es va erigir en honor a Sant Francesc d'Assís, ja que, segons la tradició, en el turó que ocupa hi va predicar el sant quan seguia el camí cap a Compostel·la. L'ermita conserva l'essència de pau i recolliment i diuen que és de visita obligada pels que volen seguir l'esperit del camí de Sant Jaume.

A l'església de Sant Martí de Torroella es conserva encara la tradició dels Goigs de Sant Martí Bisbe, que són cantats el dia del patró de l'església.

El santuari de Joncadella, del segle XVIII, amb vestigis de l'antic temple medieval, conté la imatge de la Mare de Déu de Joncadella, reproducció d'una talla gòtica desapareguda que, d'acord amb la tradició, fou trobada en una cova coberta de joncs (d'aquí el nom de Joncadella). Tradicionalment, ha estat lloc de romiatge i devoció, tant per demanar bones collites com per a la curació de malalties. Cada dilluns de Pasqua s'hi celebra un aplec.

Cal destacar, però, el simbolisme de les festes de la Misteriosa Llum, relacionades amb la construcció de la séquia de Manresa, una celebració que s'ha mantingut al llarg dels anys i que ha origi-

nat diferents manifestacions culturals i artístiques, com el musical que va fer l'Orfeó Manresà. Actualment les festes apleguen un seguit d'actes de tota mena, i els darrers anys s'hi ha incorporat la Fira de l'Aixada, de caire medieval, que també té com a fil conductor la sequera i la construcció de la séquia al segle XIV.

Alguns elements naturals, per la seva singularitat, també esdevenen símbols identitaris, com per exemple a Rajadell, on hi ha el lledoner de l'Estació, arbre monumental i tot un símbol del poble.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Dues rutes molt transitades que creuen la unitat són la C-16 i la C-25. La C-16 o Eix del Llobregat, en el tram entre Sant Vicenç de Castellet i Sallent, és ascendent de sud a nord i permet vistes a les zones conreades, franges boscoses i sobretot als nuclis urbans i industrials. La C-25 o Eix Transversal, entre Rajadell i Artés, descriu un arc d'oest a nord-est que travessa la unitat passant per Manresa, primer circulant entre relleus a ambdós costats de la via i, després de Manresa, entre camps de conreu de cereals i vinyes. Les altres vies importants són les que connecten Manresa amb Callús, Castellbell i Navarcles. Totes elles transcorren pel pla mostrant camps de conreu, poblacions i polígons industrials. En canvi, la C-37 de Manresa a Igualada per Sant Salvador de Guardiola circula prop dels boscos, remuntant la riera de Guardiola fins a Maians.

La unitat té una geomorfologia de pla lleugerament ondulat i solcat pels dos grans rius que la travessen: el Cardener i el Llobregat, i les rieres respectives. La visibilitat des de l'interior de la unitat es veu interrompuda pels grans relleus que l'envolten, les serralades de Montserrat i Sant Llorenç de Munt pel sud i les serres no tan elevades de la unitat Conca Salina i de Castelltallat pel nord.

La unitat té força senders marcats. Recorrent el paisatge de la unitat per aquests senders es pot observar com se succeeixen els grans nuclis de població i els polígons industrials perifèrics, grans extensions de camps de conreu de cereals i restes de vinyes. Hi ha alguns petits sectors de bosc i de vegetació de ribera al llarg dels cursos d'aigua. L'excursionista, per copsar el paisatge del Pla de Bages, pot seguir el sender senyalitzat GR-3 (tram del camí de Sant Jaume), que, procedent de la riera de Calders, passa per Navarcles, creua el Llobregat cap al monestir romànic de Sant Benet de Bages, continua per Sant Fruitós i el seu polígon industrial, i la urbanització Pineda de Bages (Sant Fruitós de Bages). Continua cap al parc de l'Agulla de Manresa, amb bones vistes, segueix cap a Manresa i pel Cardener a Sant Joan de Vilatorrada, i s'enfila cap al turó de Collbaix, amb vistes sobre la plana. D'allà va cap al poble de Fals i segueix cap a Camps. Un altre sender interessant és el GR-4 (tram del camí de Sant Jaume), que, baixant de Sant Martí, transcorre per Cabrianes i el seu pont, coincideix amb el GR-3 fins a Sant Benet de Bages, segueix cap al Pont de Vilomara i per Sant Pere de Vallhonestà a Sant Vicenç de Castellet, on creua el

Llobregat i deixa la plana per anar cap a Montserrat passant per les ermites de Sant Jaume de Castellbell i de Santa Cecília.

Altres petits recorreguts marcats més específics de la unitat són els senders PR-C 130, circular per l'entorn de Manresa, que passa pel turó de Collbaix; el PR-C 131 d'Aiguamoll de la Bòbila a Santpedor, que, travessant camps de conreu i de regadiu, segueix la séquia de Manresa i els seus horts; el PR-C 135, que des d'Artés passa pel mas de les Tàpies i la seva roureda, i a través de boscos i camps per l'ermita de Sant Salvador de Canadell; el PR-C 136 de la Gavarra, que des de Cabrianes puja pels boscos de la serra de Montcogul i baixa cap a Artés i la plana de la riera Gavarresa; i el PR-C 76, que de Rajadell s'enfila al magnífic mirador del cogulló de Cal Torre per un paisatge de boscos. A la unitat acaba també el sender dels Maquis (GR-179), que ve del santuari de Queralt, a tocar de Berga, i, entrant per Santpedor, arriba fins a Manresa.

La unitat és observada millor des de les elevacions de les unitats veïnes. No obstant això, també té miradors locals que abasten el territori més proper. Destaca el castell de Castellet (277 m) a Sant Vicenç de Castellet, amb vistes sobre aquesta població, la confluència dels rius Llobregat i Cardener i la major part del Pla de Bages, emmarcades per la serra de Sant Llorenç del Munt i el Montseny a l'est, Montserrat al sud i cap al nord fins als Prepirineus i els Pirineus.

El cogulló de Cal Torre (881 m) i l'ermita de Sant Pere (675 m) a Castelfollit del Boix ofereixen panoràmiques properes del sud de la unitat, sobre la vall de Sant Salvador de Guardiola i les serres que l'emmarquen, i més lluny cap a Montserrat, el Montseny, els Prepirineus i els Pirineus.

Altres punts que permeten observar sectors del nord de la unitat més concrets són: el castell de Fals de Fonollosa (363 m) i el proper Collbaix (546 m) amb vistes pròximes sobre els nuclis de Manresa, Sant Joan de Vilatorrada i tota la plana central de la unitat; el mirador al castell d'Artés (343 m) sobre el poble i rodalia, i el molt freqüentat parc de l'Agulla de Manresa (294 m).

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Urbanitzacions residencials amb dèficits de tipus ambiental, social i urbanístic, però també d'accessibilitat i de centralitat. Aquests assentaments són, en general, illes envoltades de camps de secà i boscos; són escenaris sense franges de transició ni relacions de continuïtat amb els elements de l'espai obert, sense una imatge de conjunt homogènia. Alguns exemples són: el mirador de Montserrat (Santpedor), Pineda de Bages (Sant Fruitós de Bages), les Brucardes (Sant Fruitós de Bages), Vista del Pirineu (Artés), River Parc (el Pont de Vilomara), Mas Planoí (Castellgalí), Mas Enric (Castellvell i el Vilar), Ca l'Esteve (Sant Salvador de Guardiola) i el Calvet (Sant Salvador de Guardiola).

- Existència de paisatges periurbans mancats de criteris d'ordenació i d'integració paisatgística on coexisteixen usos industrials, logístics i residencials, amb un veïnatge disharmònic amb usos agraris i ocupacions forestals, o polígons comercials i logístics mancats de funcionalitat territorial i rigor estètic. Això provoca que la ciutat de Manresa tingui zones de frontera entre el continu urbà i l'espai rural, on es desenvolupen usos marginals.
- Emergència, les últimes dècades, d'entrades i sortides al nucli urbà de Manresa i altres de la rodalia, com Santpedor amb paisatges banals i sense coherència estètica, convertides en vies que sovint serveixen d'aparador comercial i d'oferta de serveis, destinats sobretot als conductors. Al mateix temps, la via pública d'aquestes entrades sol presentar uns acabats de mala qualitat, ja sigui en relació amb el mobiliari urbà, les voreres o la caòtica disposició en l'espai d'artefactes diversos com ara fanals i semàfors, pals de suport del cablatge del telèfon, pals i torres d'esteses elèctriques, etc. Són fesomies descurades.
- Escassa connectivitat entre els espais naturals protegits i els espais oberts del voltant del Pla de Bages.

Amenaces

- Manca de protecció en determinades zones humides, com ara la Bòbila de Santpedor o la Corbatera.
- El poc tractament de la imatge de proximitat com de la imatge de llunyania de les infraestructures lineals de mobilitat existents (C-16, C-55, C-25, etc.) com de les planejades pot agreujar els problemes de fragmentació del paisatge i repercutir negativament sobre els fluxos de connectivitat social i ecològica i comportar efectes induïts (expectatives d'urbanització, abandonament de camps de conreu, etc.).

La silueta de Montserrat i els grans eixos de comunicació són trets distintius del Pla de Bages. Observatori del Paisatge

- La proliferació de polígons industrials de petita dimensió sense integració en el lloc devalua els valors del paisatge. Caldria fomentar l'agrupament dels petits polígons industrials, o, fins i tot, la creació de polígons d'àmbit regional en localitzacions òptimes.
- L'abandonament d'algunes colònies industrials pot repercutir amb una pèrdua de patrimoni històric, arquitectònic i industrial elevat, que caldria preservar i dinamitzar de cara al futur.
- L'augment de la freqüentació dels escenaris rurals o naturals per a activitats recreatives, de turisme rural o d'educació en el lleure, conjuntament amb la dispersió en aquests espais de determinats equipaments esportius, pot comportar una convivència d'usos difícil.
- La manca de planificació conjunta ha afavorit que la unitat no presenti cap patró d'evolució concret i que, per tant, s'entengui com una unitat difusa.
- La poca vinculació al lloc i la dispersió de les explotacions ramaderes avícoles i porcines afavoreixen la periurbanització de l'espai obert, la qual cosa devalua els valors del mosaic agroforestal de secà.

Fortaleses

- El llegat patrimonial important, ben adreçat a la promoció turística i de dignificació territorial: Sant Benet de Bages, façanes de les Escodines (banda sud de Manresa), etc.
- Fort impuls i dinamisme del conreu de la vinya al Pla de Bages, que permet mantenir un paisatge vitivinícola mediterrani, cada cop més valorat des de tots els àmbits, amb el corresponent patrimoni agrari associat (cabanes de vinya, cups, murs de pedra seca, etc).
- La importància dels paisatges de l'aigua, que són, sens dubte, dels que més valor estètic concentren. Sovint generadors de llegendes i mites, la seva significança per a les societats humanes és més que manifesta. Els cursos fluvials, principalment el Llobregat i el Cardener, els meandres, l'aiguabarreig entre el Llobregat i el Cardener, estanys, la séquia de Manresa i el parc de l'Agulla, formen sistemes que sintetitzen excel·lentment l'estètica del paisatge com a interacció entre natura i cultura.
- Existència d'indrets d'alt valor religiós i espiritual, com la Seu de Manresa.
- Murs i construccions de pedra seca que constitueixen per si mateixos un exemple clar de construccions tradicionals per a l'agricultura de gran interès.
- Importància del conreu de la vinya adscrit a la DO Pla de Bages.
- Patrimoni industrial amb valor històric, artístic, social i productiu, com les colònies del Llobregat i el Cardener.
- Presència d'infraestructures hidràuliques històriques d'aprofitament de la força motriu de l'aigua dels rius per a usos productius i industrials que segueixen els principals cursos d'aigua. Malgrat la pèrdua d'ús, signifiquen una mostra del patrimoni històric col·lectiu lligat al cursos fluvials. Destaca sobretot la séquia de Manresa.
- Presència d'una extensa xarxa de camins i de diversos miradors que permeten la contemplació d'àmplies panoràmiques sobre aquest paisatge.

Oportunitats

- La potenciació del conreu de la vinya i revaloració del vincle entre paisatge i vinya. L'existència de la DO Pla de Bages i de varietats de raïm pròpies, com el picapoll, i de cellers amb cert renom, pot ajudar molt a desenvolupar aquesta tasca.
- L'aprofitament del ric patrimoni històric industrial: fàbriques, rescloses, canals, «cases de l'amo», i, evidentment, nuclis de població.
- L'anomenada Anella Verda de Manresa hauria de servir per contenir i delimitar el creixement urbà, logístic i industrial de la capital del Bages.
- La instal·lació d'entitats com la Fundació Alcía pot ajudar a atreure i desenvolupar noves activitats i processos fàcilment vehiculables a través del paisatge.

487

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Conservar el valor natural (connector biològic, biodiversitat) de les zones humides del Llobregat i de la xarxa d'afluents (Cardener, rieres de Rajadell i de Guardiola).
- OQP2.** Potenciar el valor estètic, històric i identitari dels assentaments urbans (Manresa, Sant Joan de Vilatorrada, Santpedor, Sant Fruitós del Bages), dels polígons industrials i de les urbanitzacions així com de les extensions urbanes.
- OQP3.** Mantenir el valor històric de les vinyes i els camps de secà minimitzant les afectacions, per exemple, de les feixes, els murs de pedra seca, les barraques, els cups, les tines o les eres.
- OQP4.** Promoure el valor social i productiu de les zones d'horta com, per exemple, de Manresa, Sant Joan de Vilatorrada, Navarcles o Sant Fruitós de Bages.

- OQP5.** Fomentar el valor històric, productiu i identitari de les colònies industrials i de les fàbriques de riu del Llobregat i del Cardener com a escenaris d'educació en el lleure, d'activitat industrial, de convivència ciutadana i de memòria.
- OQP6.** Assegurar el valor estètic de les infraestructures lineals de mobilitat i de serveis adaptant el traçat, sobretot, als valors de la vegetació natural, del mosaic agrari i de les construccions aïllades.
- OQP7.** Garantir els valors de l'espai obert a l'hora d'executar urbanísticament una extensió urbana o una àrea d'activitat econòmica adequant els fronts urbans a l'estructura paisatgística preexistent. Les àrees d'espai obert entre els nuclis de Santpedor i Manresa i entre Sant Joan de Vilatorrada i Manresa són, per exemple, àmbits que mereixen una atenció especial en aquest sentit.
- OQP8.** Preservar les relacions de visibilitat envers el conjunt de fons escènics emblemàtics que configuren la unitat: Pirineus, Montserrat, Montseny i Sant Llorenç del Munt.
- OQP9.** Facilitar l'exercici de la contemplació de les vistes panoràmiques des dels miradors i potenciar les seqüències visuals des de les infraestructures lineals de mobilitat.

488

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar i regenerar els reductes d'alzinars i rouredes, però, sobretot, per la seva funció estructuradora i preeminent, els boscos de ribera i els canyissars; per exemple, dels entorns fluvials del Llobregat o de la riera de Rajadell.
- Conservar el mosaic dels camps de secà, especialment en zones on ocupin àrees extenses i compactes, evitant l'eliminació de les vores i els marges vegetals.
- Vetllar perquè no s'afectin les construccions i estructures, aïllades o formant un conjunt, pròpies de l'arquitectura vernacular i vinculades a l'activitat agrària, però també els entorns dins dels quals aquests elements esdevenen comprensibles.
- Mantenir de manera íntegra els conjunts arquitectònics de les colònies industrials i de les fàbriques de riu del Llobregat i del Cardener i l'estat original dels elements associats amb valor històric (rescloses, canals), però també els entorns dins dels quals aquests elements esdevenen comprensibles.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Incentivar la gestió pública o consorciada destinada a la neteja dels boscos com a mesura complementària a la política de prevenció d'incendis forestals, però també la neteja periòdica de les lleres dels cursos fluvials en les zones properes als nuclis urbans.

- Promoure projectes de restauració dels elements arquitectònics (cups, tines, murs de pedra seca) i d'integració dels cellers vinculats al paisatge de la vinya i el vi de la DO Pla de Bages.
- Impulsar projectes d'urbanització de les futures extensions urbanes dels nuclis urbans que prenguin com a referència els elements estructuradors de l'espai obert i que recreïn una imatge de front urbà que estableixi relacions de continuïtat morfològica amb l'entorn.
- Potenciar les actuacions físiques necessàries (moviments de terra, plantacions, disseny d'espais, tanques, casetes, recs, camins) per crear les condicions en els horts urbans i periurbans que garanteixin una producció competitiva o bé un ús social com a espais d'educació en el lleure i de convivència ciutadana.
- Prioritzar les actuacions de reconstrucció i rehabilitació de les colònies industrials i de les fàbriques de riu tenint en compte el conjunt edificat (volumetria, tancaments verticals), els espais de relació i els elements estructuradors de l'entorn més immediat.
- Fomentar projectes d'integració de les carreteres i dels camins rurals que són accessos urbans o travessen àmbits periurbans. Això millorarà la imatge de conjunt, adequarà els processos d'urbanització lineal i potenciarà la visibilitat cap a l'exterior. En aquest sentit, per exemple, destaquen, la carretera aparador de Manresa a Berga al seu pas per Sant Fruitós de Bages, i els itineraris que permeten conèixer el ric patrimoni històric, cultural i religiós vinculat a la llegenda de la misteriosa llum de Manresa.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Inventariar els elements patrimonials rurals més destacats, especialment els lligats al cultiu de la vinya com els murs de pedra seca, les tines i barraques de vinya.
- Elaborar un inventari de les principals construccions aïllades localitzades en l'espai obert de la unitat, que no tinguin valor arquitectònic ni històric i que estiguin en desús; especialment, de les que estiguin molt exposades visualment o que malmetin els espais amb valors reconeguts.
- Fixar una carta de colors i uns paràmetres d'edificació, tant per a les tipologies edificatòries preexistents com per a les noves, amb la finalitat de regular el teixit urbà, la composició i els acabats de les cobertes i les façanes per rehabilitar la imatge dels assentaments urbans.
- Establir la regulació, els paràmetres i les condicions sobre els elements de l'espai obert (topografia, espais naturals circumdants, traces agrícoles, fragments de vegetació natural, mosaics agroforestals significatius, xarxes de camins, elements patrimonials) per facilitar la integració de les noves extensions urbanes i de les infraestructures lineals.
- Regular els espais lliures a l'interior i a les vores, la plantació d'arbrat d'alineació als carrers, la vegetació arbòria dels jardins

de les urbanitzacions i els acabats de les tanques, especialment a la zona de Navarcles, Sant Fruitós de Bages, Santpedor i Sant Salvador de Guardiola.

- Incorporar en el planejament urbanístic una normativa sobre els espais d'horta urbans i periurbans.
 - Inventariar les seqüències visuals des de les carreteres que millor reflecteixen els escenaris de la unitat i regular la integració de les construccions, instal·lacions i serveis tècnics que s'implantin dins les àrees de les conques visuals.
 - Ordenar i regular els carrers i els espais lliures dels assentaments urbans amb l'objectiu de mantenir, des de dins, les relacions de visibilitat amb els fons escènics i les fites de referència de l'espai obert.
- Definir una xarxa d'itineraris i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb els elements de la unitat siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del castell d'Artés, castell de Fals, cogulló de Cal Torre, castell de Castellet i parc de l'Agulla; dels itineraris motoritzats C-16, C- 25, C-55, C-37, C-16, BV-1221 i BV-3003, així com dels no motoritzats GR-3, GR-4, GR-179, PR-C-135, PR-C-136, PR-C-131, PR-C-130 i PR-C-76. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

16. Pla de Montserrat

Comarca:

Anoia i Baix Llobregat.

Superfície:

5.545 ha (920 ha corresponen a les Comarques Centrals i 4.625 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: el Bruc i els Hostalets de Pierola. També inclou Collbató, Esparreguera, Olesa de Montserrat, Abrera, Sant Esteve Sesrovires, Martorell i Castellbisbal, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

490

Oliveres al Bruc, amb el fons escènic de la Muntanya de Montserrat. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Francesc Muntada)

Trets distintius

- Fragment de la depressió Prelitoral ben individualitzat perquè està enfonsat respecte a la plana del Vallès i la plana del Penedès, a causa d'una falla que és aprofitada pel riu Llobregat. El curs d'aigua llaura un solc profund a la depressió Prelitoral i genera un seguit de petites superfícies planes o gairebé planes. La unitat inclou també el piemont de la muntanya de Montserrat a la depressió Prelitoral, del Bruc fins a Esparreguera, força planer.
- La presència de la muntanya de Montserrat com a fons escènic és cabdal. Des de tota la unitat s'albira aquest massís que esdevé un senyal d'identitat fonamental per a la plana.
- L'agricultura té un caràcter secundari per bé que a la part més septentrional de la unitat, tant a la vall del Llobregat com a la conca de la riera de Magarola, hi ha una presència important d'oliveres, tradicionalment productores del conegut oli d'Olesa.
- La urbanització, entesa en un sentit ampli, comprèn la part sud del sector de la unitat que pertany a les Comarques Centrals i és molt més present al sector que pertany a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona.
- Hi passen un nombre considerable d'infraestructures que tenen una gran presència en el paisatge. Al sector de les Comarques Centrals destaca l'autovia A-2.
- La llegenda del Timbaler del Bruc.

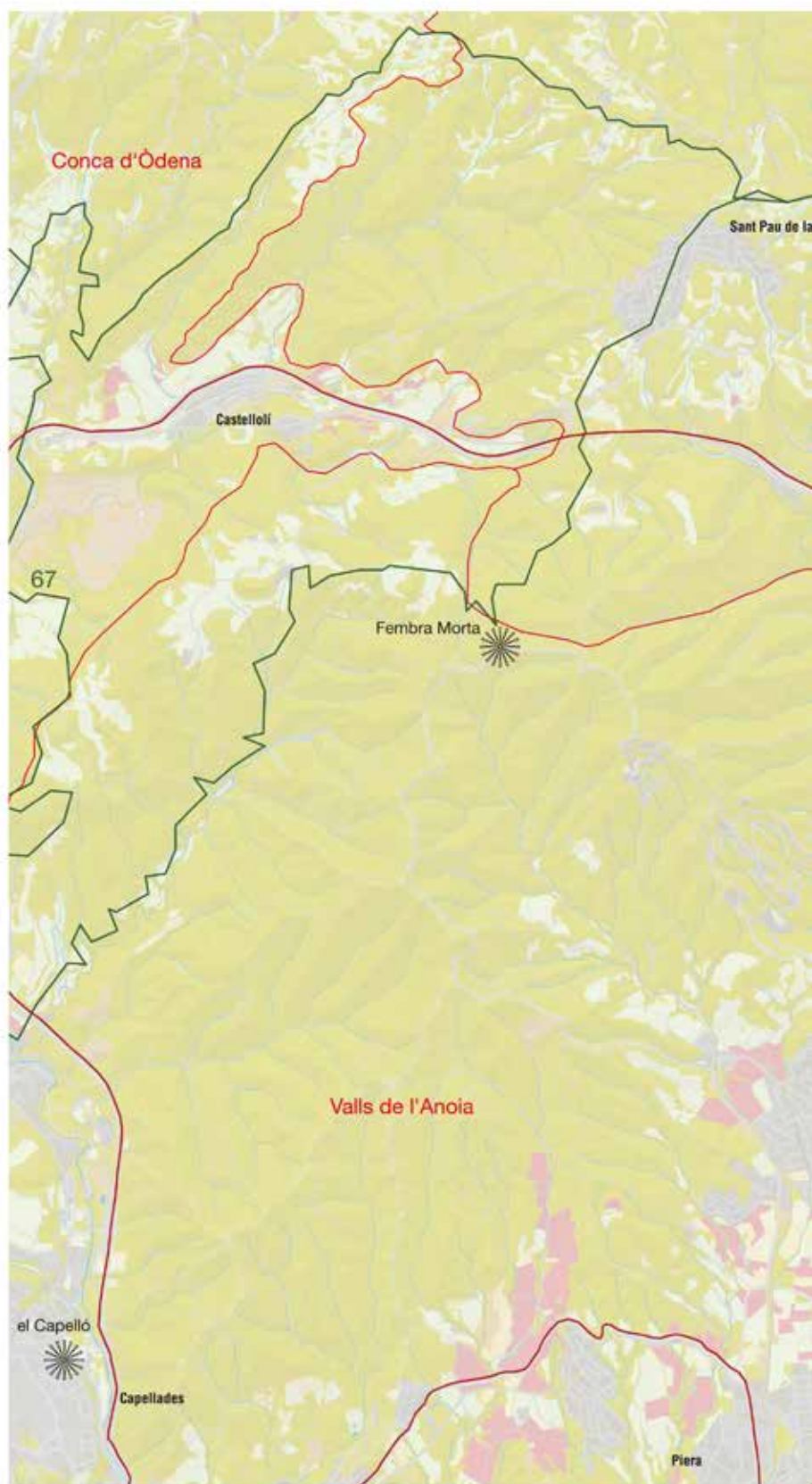
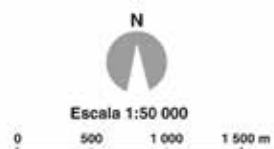
 Mirador

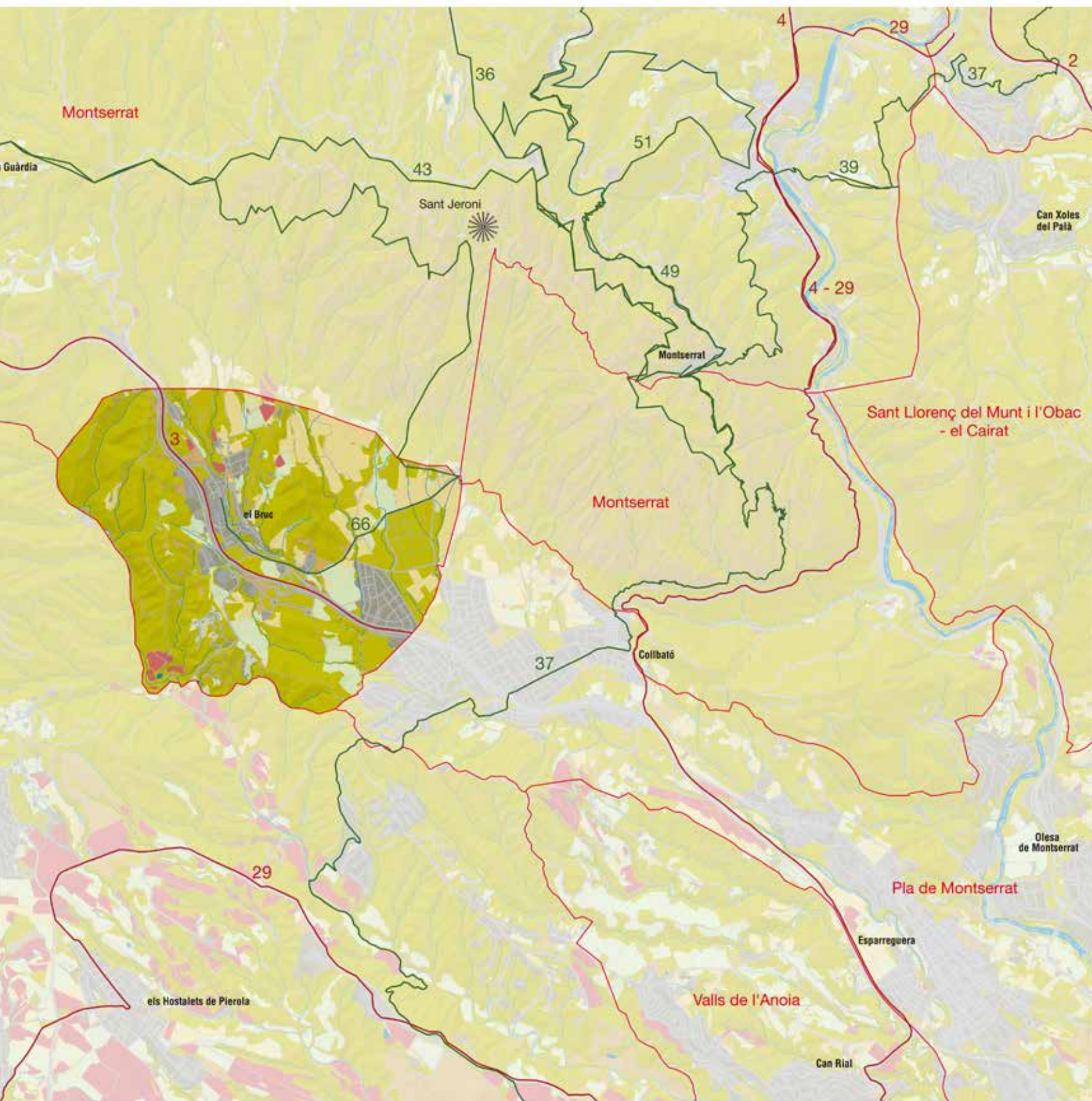
 Itinerari motoritzat
03 la Panadella - el Bruc

 Itinerari no motoritzat
66 Coll de Can Maçana - Pla de Sant Miquel - Monestir de Montserrat - Santa Cecília- Can Maçana

492

Elements naturals del paisatge

El Pla de Montserrat inclòs a les Comarques Centrals resta reduït a un sector sud-oriental del municipi del Bruc, perllongant la unitat per les terres de la Regió Metropolitana de Barcelona.

El Pla de Montserrat en conjunt és comprès a la depressió Prelitoral Catalana, topogràficament enfonsada respecte a les planes del Vallès i del Penedès, més elevades, tot i que el sector corresponent a les Comarques Centrals –l'extrem occidental–, presenta altituds que superen els 500 m, molt per sobre de la resta de la unitat. Morfològicament, aquest sector anoienc també mostra diferències amb la resta del conjunt, ja que, si bé aquest ha estat de forma important modelat per l'acció erosiva del Llobregat, el Bruc n'ha restat al marge gràcies a la protecció oferta pel massís interposat de Montserrat, amb una morfologia de piemont format pels ventalls al·luvials d'Esparreguera-Collbató, amb l'aflorament de pissarres sorrenques del Cambroordovicià o de l'Ordovicià allà on el ventall al·luvial no ha aconseguit recobrir-les, fàcilment recognoscibles ja que han estat obviats per l'agricultura donades les seves característiques.

La principal artèria fluvial de la contrada és la riera de Can Dal-mases, tributària del torrent del Mal a Esparreguera, alhora que aquesta ho és de la riera de Magarola abans de trobar el Llobregat. De caràcter típicament mediterrani, la riera mostra un curs eixut la major part de l'any, però pot presentar episodis extraordinaris sobtats gràcies a una ràpida resposta a les precipitacions que en determinades situacions meteorològiques són afavorides pel massís de Montserrat.

El clima de la contrada pertany al mediterrani prelitoral central, amb unes precipitacions mitjanes situades entre els 600 i 900 mm anuals, amb màximes de tardor i un important efecte pluviomètric

del massís de Montserrat, que pot rebre precipitacions per sobre dels 1.000 mm anuals que es poden arribar a escoliar ràpidament al piemont del Bruc i produir rierades sobtades. La temperatura mitjana anual se situa entre 11 i 15 °C, amb una amplitud tèrmica anual d'entre 15 i 18 °C.

En l'àmbit de les Comarques Centrals, la coberta forestal de la unitat és força boscosa. De fet, prop d'un 40% de la superfície correspon a pinedes secundàries de pi blanc (*Pinus halepensis*). Aquestes pinedes presenten un sotabosc propi de l'alzinar litoral, on abunden el llentiscle (*Pistacia lentiscus*), el marfull (*Viburnum tinus*) i la mateixa alzina (*Quercus ilex*). Se'n poden trobar bons exemples cap a la banda de ponent, vora la riera de Pierola, Can Manuel i Can Oller de la Guàrdia. També són força abundants les superfícies arbustives, ben estructurades per brolles de romaní i bruc d'hivern (*Rosmarino-Ericion multiflorae*). En aquestes comunitats, s'hi fan el bruc d'hivern (*Erica multiflora*), el romaní (*Rosmarinus officinalis*) i la bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). Se'n fan bons exemples vora el Bruc Residencial i els plans de la Vinya Nova. La fauna més destacada és l'àliga cuabarrada (*Hieraetus fasciatus*) i el falcó peregrí (*Falco peregrinus*), que nien a la unitat veïna de Montserrat i que són fàcils de guaitar dels del Pla de Montserrat.

Evolució històrica del paisatge

Els primers pobladors de la contrada cal cercar-los al Neolític, tal com palesa el jaciment del Castell o la Vinya del Castell, al límit nord, tocant a la unitat de Montserrat. Degueren ser els primers humans que van modificar el paisatge local talant els arbres establerts sobre el piemont per instal·lar-hi els primers conreus. Els boscos de la rodalia degueren ser pasturats pels ramats, força importants en l'alimentació d'aquests primers agricultors, la qual cosa va provocar una selecció vegetal en el sotabosc.

Cal esperar fins als romans per tenir testimoni arqueològic de nova presència humana; concretament, cal cercar-la al Pedregós, prop del jaciment neolític esmentat. Es tractava d'un lloc d'enterrament on van aparèixer sepulcres tardoromans (III-IV dC). Aquest jaciment mostra l'existència d'un assentament concret, però la gran riquesa arqueològica dels voltants del massís de Montserrat –al Bruc hi ha el Museu de Geologia, Paleontologia i Prehistòria local– fa creure que aquesta contrada devia ser ja un important lloc de pas abans que s'hi establissin les comunicacions romanes. Per tant, és molt probable que pobladors ocasionals aprofitessin els boscos de la contrada per caçar i obtenir productes silvícoles.

No es coneixen més establiments fins l'arribada del romànic, però se suposa que aquestes terres degueren ser força despoblades quan van esdevenir frontera entre els regnes cristians i musulmans, ja que era una àrea exposada a les confrontacions.

Amb la reconquesta cristiana es van establir una sèrie de castells per afermar el territori, com és el cas del proper castell de la Guàrdia (974), del Castell (XII) proper a l'indret ja ocupat per neolítics i romans, o els més allunyats d'Esparreguera (XI) o Collbató (XI). Posteriorment, es va organitzar el territori eclesiàsticament en parròquies;

494

El mosaic agroforestal és la matriu del paisatge del Pla de Montserrat al sector del Bruc. ICGC

Una parada a la costa dels Brucs. ICGC, Fons Cuyàs

era l'època del romànic, en què es va construir l'església parroquial del Bruc, Santa Maria (xi), moment crucial per al poblament definitiu de la contrada i inici d'una pressió antròpica que va modelar el paisatge fins avui en dia.

A partir de l'edat mitjana tots els indrets ocupats pels materials del piemont van ser ocupats per l'agricultura; els boscos van quedar relegats a petits sectors pissarrencs, un a ponent i dos illots més al nord de l'actual autovia, menys aptes per al conreu. Les oliveres ocupaven una gran extensió, i la Vinyanova fou una important granja de Montserrat, entre els termes del Bruc i de Collbató, el nucli inicial de la qual (mas Bernarda) fou adquirit el 1566 pels monjos montserratins que hi anaven periòdicament a descansar. Segons l'anunci de subhasta fet per l'Estat el 1821, tenia 150 jornals de sembrat plantat d'oliveres, 130 jornals de vinya i 50 de bosc.

Encara al segle XVIII hi havia evidència documental d'una presència notable de molts trulls a Esparreguera i Olesa. Els darrers decennis, l'olivera continua sent l'espècie vegetal més conreada (165 ha el 2007), tot i la important mortalitat que va ocasionar la glaçada de 1956 i el canvi d'usos del sòl que va significar la urbanització Bruc Residencial i la parcel·lació existent entre aquesta i els plans de la Vinya Nova.

Al mateix segle XVIII es va estendre el conreu de la vinya, que va ocupar importants extensions fins l'arribada de la fil·loxera, fet que també va implicar una reducció de la població. El 2007 restaven encara 8 ha de vinya.

Posteriorment, la manca de cabals hídrics va significar l'allunyament d'una possible industrialització; a partir de finals del segle XIX es va produir un nou èxode sense aturador fins al present mil·lenni, quan segones residències es van transformar en primeres i les comunicacions van permetre desplaçar-se a treballar lluny del domicili

habitual, fet que va donar lloc al Bruc i a la construcció d'una sèrie de cases unifamiliars adossades i altres tipus de domicili habitual.

En l'actual panorama paisatgístic agrícola, el conjunt dels conreus llenyosos ocupa un 4,2% del municipi; el secà, un 7,1%, i els conreus herbacis, el 3%, bàsicament concentrats en el sector brucà del Pla de Montserrat, que confereixen a la contrada un cert caràcter rural trencat per les modernes cases adossades al costat de l'autovia Lleida-Barcelona i per certa indústria ubicada a ponent de la dita carretera, alguna de les quals aprofita les argiles vermelles quaternàries.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La zona del Pla de Montserrat està dominada pel massís que li dona nom. Es localitza en un sector més planer, a 300 m d'altitud, creuat d'est a oest per un important eix d'infraestructures que comunica amb Barcelona.

Aquest sector nord-oest de la unitat del Pla de Montserrat suposa un 17% del total d'aquest paisatge que segueix cap a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona. Tot i la importància dels elements antròpics, la vegetació natural hi ocupa un considerable 62,47%, molt més que a la resta de la unitat on és quasi inapreciable. La vegetació pròpia és l'alzinar mediterrani, tot i que aquest no és gaire present. Les pinedes de pi blanc formen la majoria dels boscos i en general responen a replantacions o recuperacions del bosc en zones de cultiu, especialment de vinyes abandonades. La riquesa del sòl per al conreu, la proximitat del Llobregat i la proliferació de fonts fan que aquests terrenys hagin estat utilitzats per l'agricultura des d'antic. Únicament en vessants pronunciats o de difícil accés, on l'agricultura no és productiva, o en zones cremades pels incendis, es poden trobar clapes de matollar i bosc. Hi ha algunes rouredes seques a les zones més obagues i algun alzinar a llocs marginals.

Els cultius representen un 18,29%, dada força més alta que a la resta de la unitat. Més de la meitat del percentatge correspon a fruiters de secà que solen ser principalment oliveres i la resta està ocupada per altres conreus de secà.

El sector agropecuari presenta una evolució incerta. La proximitat a l'Àrea Metropolitana i la manca d'una especialització en la producció fan pensar en l'estancament o retrocés d'aquest sector a favor d'altres. Cal pensar que una inversió en tecnologia i mecanització de les feines, així com la recerca de fórmules més dinàmiques, com ara cooperatives i noves eines per donar a conèixer els productes, poden ser accions favorables per a aquest sector. Conjuntament, la potenciació del turisme rural, especialment de caps de setmana, pot ser un complement molt interessant. En aquest sentit, la proximitat a Barcelona, les bones comunicacions i la presència de la muntanya de Montserrat poden ser factors molt positius.

La dinàmica del paisatge del Pla de Montserrat es fonamenta en el creixement de la urbanització. En els quinze anys que sepa-

Vista parcial del Bruc. Observatori del Paisatge

ren el 1987 del 2002, el component urbà va passar del 30% a més del 40%. També els sòls amb vegetació escassa o nul·la van augmentar de manera explosiva, del 3% al 15%, tendència que clarament indica que el 2002 hi havia molts sòls en espera de ser urbanitzats. Aquest increment del sòl urbanitzat prové directament dels espais agraris, que baixen del 31% al 23%, amb una reducció molt important dels fruiters de regadiu (del 7,35% a l'1,94%), que indica que les terres més productives han canviat d'ús. També en resulta afectada la superfície forestal, que es redueix d'un 36% a un 22% (el major descens es dona a les bosquines i els prats que passen del 27% al 16%). Per tant es pot afirmar que la urbanització o les expectatives d'urbanització (sòls remoguts preparats per ser urbanitzats) han afectat de la mateixa manera els espais agraris i els espais forestals.

496

A la segona meitat del segle xx molta gent de la contrada va preferir treballar a la indústria en detriment del camp, i es va produir l'abandó d'algunes masies i la reconcentració de la població dispersa. Darrerament, la proximitat a alguns nuclis urbans ha capgirat aquesta dinàmica i s'està enfocant a segones residències, sobretot de caps de setmana però també a primeres residències.

El sector industrial pot evolucionar de manera positiva en aquesta unitat. La proximitat a Barcelona i les bones comunicacions amb aquesta i les Comarques Centrals poden ser prou al·licients per revifar la instal·lació de polígons industrials en aquesta àrea. Junament amb això, el sector comerç (en aquesta ocasió en forma de grans superfícies) pot trobar en aquest espai un lloc adient, a causa de les bones comunicacions, la proximitat d'àrees urbanes i la possibilitat de gaudir de la muntanya de Montserrat. Un element destacable és el centre residencial que va edificar una empresa d'ordinadors i que s'ha reconvergit per a ús de turisme rural. A la zona més oriental de la unitat els sectors plans han estat ocupats per polígons o altres construccions gràcies a la facilitat de les comunicacions, algunes de tradicionals com la bòbila de Can Elías.

El Bruc es l'única població de la unitat. És un poble allargassat tocant a l'A-2 tot i que manté el nucli de l'església en un replà

retallat per torrents i més apartat. S'hi poden distingir tres sectors: el Bruc de Baix, el Bruc del Mig i el Bruc de Dalt. Entre el del Mig i el de Dalt es troba el conegut monument històric al Timbaler del Bruc. El poble, dedicat a l'agricultura, també oferia serveis als molts viatgers que paraven abans d'enfilar la pujada de la Madrona que els permetia accedir al port del Bruc, avui perforat per túnels. Amb el desdoblament de l'A-2, el poble ha perdut dinamisme i les activitats s'han orientat a donar servei als residents de les urbanitzacions que s'escampen per la unitat i als molts excursionistes que es dirigeixen a Montserrat. Entre aquests serveis abunden les benzineres i els restaurants.

Expressió artística del paisatge

A la unitat del Pla de Montserrat, l'expressió artística del paisatge ve sobretot determinada per la incidència visual que suposa el massís de Montserrat com a gran fons escènic que delimita la unitat.

Els fets històrics de la Guerra del Francès –en concret, l'arribada de la columna principal francesa al poble del Bruc de Baix amb l'enfrontament amb grups de sometents que van ocasionar desconcert a l'enemic i van provocar la retirada de les forces i amb això el saqueig del poble del Bruc– van ser l'origen de la coneguda llegenda del timbaler del Bruc.

La llegenda explica com Isidre Lluçà i Casanoves va dirigir la batalla amb un tambor com els que s'utilitzaven en les confraries. Gràcies a la reverberació del so del tambor, que feia eco contra les parets de la muntanya de Montserrat, els francesos es van retirar pensant-se que un gran exèrcit els estava esperant per derrotar-los.

El paper de les muntanyes és cabdal en la llegenda que ha inspirat nombroses manifestacions artístiques en diferents camps, com, per exemple, el monument al Timbaler del Bruc, de Frederic Marès, situat en un lloc simbòlic en relació amb el paisatge dels esdeveniments, o el gran quadre èpic de Ramón Martí i Alsina, *El sometent del Bruc*, de 1860. En el camp de la literatura juvenil i infantil s'han publicat molts contes i rondalles sobre el timbaler, amb il·lustracions de diversos estils, i també auques com la de Ramon Cuéllar amb dibuixos de Roger Tallada, del 2007. En aquestes obres és interessant veure com es reproduïx reiteradament i amb diferent estil el paisatge del Pla amb les siluetes montserratinas.

La llegenda també ha estat font d'inspiració cinematogràfica. L'any 2009 es va rodar pels entorns de Montserrat la pel·lícula *Bruc*, dirigida pel cineasta Daniel Benmayor, que recrea els episodis de la Guerra del Francès, la figura llegendària del Timbaler i l'espectacularitat del paisatge.

Pel que fa a la literatura poètica hi ha producció diversa, com per exemple aquest poema de Jacint Verdaguer:

«Lo ferreny català, que estava alerta,
sa mare pàtria al contemplar captiva
exclamà, al coll posant-se lo trabuc:

Monument al Timbaler del Bruc, de Frederic Marès. Jlimoncada

–Mentre el lleó d’Espanya se desperta,
jo alçant-ne el sometent, àliga altiva,
vaig a esperar-te en los turons del Bruc.»
(Verdaguer, 2002)

Manuel Ribot i Serra dedica un poema de caràcter més narratiu a la llegenda del Timbaler del Bruc:

«Fugint a brida batuda
va en retirada el francès;
entre ses files nombroses
la por hi sembra el desconcert.
Cingleres avall rodolen
perseguits pels sometents
que esllavissen roques fermes
des dels cims al damunt d’ells.
Dels timbals els cent redobles
ressonen arreu, arreu,
esporuguint als francesos,
enardint nostres valents.
La victòria ha estat completa;
de francès ja ni un se’n veu,

un núvol de polseguera
allà al lluny els encobreix.
Els timbals encara redoblen
y tots cerquen amb daler
a l’exèrcit que s’atansa
amb tan bèl·lic ardiment.
Entremig de les boixeres
Sols hi oviren el vailet
que baqueteja amb fermesa
el timbal sampedorenc.
–Valga’ns la Verge i Sant Jordi!
ell sol el miracle ha fet;
les afraus montserratines
d’un redoble n’han fet cent.
Santa Verge Moreneta,
el miracle a Vós se us deu;
vostra ha sigut la victòria;
glòria a vostre Nom excels!–
Escoltant els precés de joia
el vailet sampedorenc,
davalla de les cingleres
fent son redoble darrer.
Amb el somris en els llavis
s’acosta als del sometent,
y, mostrant-los les baquetes,
diu: –No som trobat res més!»
(Ribot, 1991)

497

Altres autors, com Jaume Boloix i Canela, van dedicar un himne als defensors del Bruc, amb la tornada:

«Al cap la barretina,
al pit la fe divina,
al braç lo vell trabuc,
saludem a la raça gegantina,
als vencedors del Bruc.»
(Boloix, 1908)

També Felip Graugés va dedicar un poema als herois del Bruc, on destaca trabuc i barretina, amb referències als boscos i les cingleres de la serra:

«El cap cobert amb roja barretina,
el rostre bru de pols i de suor,
el puny armat amb tosca carrabina
i escometent amb aires de lleó,

vau aturar, proesa gegantina!
 Pels vells camins, el bosc i la cinglera,
 eixamenats al volt d'una bandera
 que d'un sant Crist era dosser i xopluc,
 vàreu deixar bells rastres d'una gesta:
 encara avui perpetuada resta
 al monument del Timbaler del Bruc.»
 (Graugés, 1989)

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics del petit sector del Pla de Montserrat estan inclosos en un espai natural protegit: als termes de Collbató i el Bruc, l'ampliació del parc natural va implicar que s'incloguessin algunes hectàrees de la plana oleícola dins de la superfície protegida. La resta de la unitat no està inclosa en cap espai d'interès natural.

Al Pla de Montserrat hi ha quatre àmbits inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic (IEIGC): Estació d'Olesa-Riera de Sant Jaume (geòtop 328), Ribes Blaves (geòtop 329), Falles de la fossa del Vallès a la colònia Sedó (geòtop 330) i Successió miocena de la Costa Blanca (geòtop 335). Això representa una notable concentració de geòtops protegits en una unitat de paisatge força petita. Ribes Blaves és un dels indrets més coneguts de Catalunya pel que fa a patrimoni geològic.

Com a valor històric de primer ordre del Pla de Montserrat destaca el pont del Diable, amb el seu arc de triomf original romà –situat a un dels laterals– encara conservat. D'origen romà (els encoixinats basals han estat datats concretament l'any 9-8 aC), el pont presenta una aparença gòtica, és BCIN i ha estat reconstruït diverses vegades, la darrera de les quals després que fos dinamitat durant la retirada republicana, a la Guerra Civil. Com és sabut, el pont del Diable té un valor fonamental no només per a la unitat de paisatge sinó per a tot Catalunya.

El casc històric de Martorell, que neix a redós d'aquesta infraestructura per creuar el riu, presenta un excepcional conjunt d'elements d'alt valor històric a l'espai comprès entre el pont del Diable i el riu Anoia, formant un magnífic exemple de poble carrer: l'Enrajolada, la capella de Sant Joan, el convent dels Caputxins, la torre de Santa Llúcia, la Casa de la Vila, les restes de la capella de Sant Bartomeu, etc. Alguns d'aquests edificis són d'una roca rogenca colorista i han estat guarnits amb esgrafiats de Ferran Serra, de la dècada de 1930, element que dota de major sintonia i prestància el conjunt.

Més enllà del pont del Diable, hi ha tot un seguit d'elements amb una elevada càrrega històrica que testimonien el caràcter de zona fronterera i inestable que ha tingut aquesta unitat de paisatge al llarg dels segles: els castells. Són BCIN, entre d'altres, els castells de Voltrera (Abrera), el d'Esparreguera i el de Collbató.

Quant a esglésies, té una notable vàlua el conjunt de temples romànics que evidencien la importància que va tenir l'alta edat mitjana per a l'assentament de les poblacions d'aquest rodal: Sant Pere d'Abrera, Santa Maria del Puig (Esparreguera), Santa Margarida i Sant Joan de Martorell, etcètera. Hi ha esglésies notables d'altres estils, per exemple l'esvelt campanar del s. XVII de Santa Eulàlia d'Esparreguera, mirador privilegiat de l'àrea.

Com a elements històrics que expliquen la idiosincràsia i la importància de la unitat, convé tenir en compte els trulls i algunes de les grans masies, sobretot al peu de Montserrat: la masia del Castell al Bruc, ca n'Astruc a Esparreguera, etc.

D'altra banda, el Pla de Montserrat rep una part important de l'espiritualitat i els valors religiosos i simbòlics que irradia la muntanya de Montserrat. Per començar, pel Pla de Montserrat passen les vies d'ascensió principals cap a la muntanya des de la costa (Barcelona, Garraf, etc.), de manera que les pujades al santuari se solen fer pels camins que travessen aquesta unitat de paisatge, ja sigui pel fons de vall del Llobregat o per la banda del Penedès, que s'atansa fins a Collbató. D'altra banda, hi ha una gran quantitat d'esglésies que tenen a veure amb aquest pas i que es localitzen dins de la unitat, per exemple Santa Margarida del Cairat o Saplanca (al terme d'Esparreguera, es tracta d'una petita capella preromànica situada en un emplaçament espectacular) o Sant Corneli de Collbató (la tradició indica que Collbató era considerada la «porta» de l'Abadia, amb un clos a l'extrem del poble antic que es tancava amb pany i clau quan convenia).

La vida eremítica probablement no fou només important a la muntanya de Montserrat (durant tota l'edat mitjana i l'edat moderna), sinó també a la plana, en especial durant els segles que l'àrea va constituir una frontera inestable entre el món musulmà i el cristià (és el cas dels eremitatges del Pou del Merli, a cavall dels termes de Martorell i Sant Esteve Sesrovires, datats de l'alta edat mitjana).

Al Pla de Montserrat algun dels elements paisatgístics esmentats fins ara presenta un alt valor simbòlic, per exemple el pont del Diable; o, evidentment, el fons escènic emblemàtic de Montserrat, que caracteritza amb contundència el paisatge i dona nom a la unitat.

En l'àmbit local, tant Olesa com Esparreguera fan representacions de la Passió de Crist. Té una alta importància simbòlica i identitària a ambdues localitats, que tenen sengles teatres de la Passió. Estan declarades festes tradicionals d'interès nacional i daten del segle XVII –la d'Esparreguera podria datar del XVI.

Amb relació al valor productiu de la vinya, el Pla de Montserrat està inclòs a les DO Penedès i Cava. Tanmateix, i malgrat la importància que històricament havia tingut la producció de vins i escumosos en aquesta contrada, avui dia la presència de vinyes és marginal, i, per tant, no és una àrea productora destacada dins de la DO. En tot cas, la zona de Martorell no s'individualitza enològicament, tal com s'havia pretès a la dècada de 1930. Al nord de la unitat, sobretot als termes del Bruc, Collbató, Esparreguera i Olesa de Montserrat, es manté una àrea força important d'oliveres. La iniciativa en marxa del Parc Rural de Montserrat pretén esperonar la producció d'oli, continuar la tradició de l'oliva olesana i l'oli d'Olesa

Els camps de conreus i boscos de pins de la plana contrasten amb la morfologia de la muntanya de Montserrat. Observatori del Paisatge

i vincular-lo a la imatge de marca de Montserrat. Malauradament, l'oli d'Olesa no està emparat per una denominació d'origen ni cap figura anàloga.

Tal com s'ha insistit en punts anteriors, el fons escènic de Montserrat constitueix un valor estètic de primer ordre que caracteritza i dota d'identitat aquesta unitat de paisatge. Això és vàlid per a tot el Pla de Montserrat, però és al piemont del Bruc i Collbató on l'elevació topogràfica de Montserrat, que es troba en un primer pla directe, crea un diàleg topogràfic espectacular pel contrast entre la plana i la muntanya.

El caràcter relativament pla de la unitat de paisatge permet contemplar amplis horitzons i les serres que l'envolten (Montserrat, l'Ataix i el conjunt de les serres d'Ordal), així com els talussos de la unitat Xaragalls del Vallès, a l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona. Tanmateix, la construcció indiscriminada a la plana dificulta –o inclús impedeix– moltes de les vistes que havien estat més valorades, per exemple des de Martorell cap a Montserrat. L'exposició visual de les elevacions topogràfiques perimetrals és alta, excepte cap a les Valls de l'Anoia. La transició vers aquesta unitat és més gradual i no queda tancada per un talús contundent.

D'altra banda, i a una escala de detall, el diàleg entre els camps d'oliveres del piemont del Bruc i Collbató, d'una banda, i la muntanya, de l'altra, té una evident connotació estètica que ha estat emprada per la societat civil per defensar la protecció de l'àrea.

Finalment, tot i el valor estrictament geològic de l'indret, Ribes Blaves (també conegut com els Blaus) té un interessant component estètic, ja que es tracta d'un lloc amb rocam de coloració blavosa. Respecte als colors, el Llobregat, amb la seva característica coloració vermellosa, aporta també un valor paisatgístic important a la unitat des del punt de vista estètic.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La zona nord occidental de la unitat, que correspon a la comarca de l'Anoia, és creuada per l'autovia A-2, o N-II, i l'antiga carretera BV-1104.

El sector és a prop dels senders de gran recorregut que s'enfilen per Montserrat, motiu pel qual hi ha part d'un sender de petit re-

Carrer principal del Bruc. Observatori del Paisatge

corregut, el PR-C 78 o ruta de l'Anoia Montserratina. És el tram de pista que va de la Vinya Nova al Bruc.

El mirador que ofereix bones vistes properes a aquest sector i magnífiques sobre Montserrat és el de Sant Cristòfol (435 m), a la serra de Can Dolcet. Des dels camins que passen pel sector meridional del massís de Montserrat, en llocs com el refugi Barbé (910 m) o el Montgròs (1133 m), també es pot albirar la zona del Bruc.

500

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Alguns conreus tradicionals estan en regressió, de manera que es presenten problemes de gestió dels espais agraris.
- La concentració d'infraestructures i polígons industrials condiciona la percepció que es té de la unitat.
- Existència de paisatges periurbans mancats de criteris d'ordenació i d'integració paisatgística on coexisteixen usos industrials, logístics i residencials, on proliferen usos marginals i es desdibuixen els límits entre espai urbà i espai rural, mancats d'una visió de conjunt de la unitat.

Amenaces

- Aquesta posició de territori de ròtula també comporta la construcció de noves infraestructures de transport, en especial ferroviàries, que han d'adoptar les mesures necessàries per no afectar de manera severa la vertebració territorial interna i la fragmentació del territori.
- L'elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.

- Pèrdua de l'harmonia arquitectònica, edificacions descontextualitzades, modificació dels perfils de molts pobles, transformació d'antigues edificacions en habitatges residencials sense cura en la integració amb el paisatge urbà i rural

Fortaleses

- La muntanya de Montserrat com a fons escènic dota la unitat de paisatge d'un referent visual i identitari de primer ordre.
- Presència abundant de singularitats geomorfològiques (Montserrat) que afegeixen un valor afegit a uns entorns paisatgístics de gran rellevància i qualitat.
- Montserrat és cantat per poetes i literats i forma part de l'imaginari col·lectiu, més enllà d'aquesta unitat.
- Gran profunditat de les conques visuals.
- Presència de diverses estructures agrícoles de gran interès pel seu valor productiu.

Oportunitats

- La muntanya de Montserrat facilita l'aparició d'iniciatives i actuacions de caràcter paisatgístic.
- L'anomenada de l'oli d'Olesa podria ser aprofitada per recuperar i dignificar el conreu de l'olivera.
- L'amplitud de les conques visuals vora l'autovia A-2 podria servir per embellir el conjunt.
- Montserrat té un pes important en el conjunt de l'imaginari català.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un patrimoni històric (ermites, esglésies, castells) valorat i vinculat al paisatge que l'envolta.
- OQP2.** Un fons escènic de la muntanya de Montserrat mantingut com a referent visual i identitari i uns eixos de comunicació que ofereixen àmplies perspectives i que estan ben integrats en el paisatge.
- OQP3.** Un paisatge antròpic dominat pels eixos de comunicació, les urbanitzacions, àrees industrials i els camps conreats, ben ordenat, formant un mosaic que contrasta especialment amb el massís de Montserrat.

- OQP4.** Conservar els espais que són escenari d'un ric patrimoni immaterial associat a fets històrics com la llegenda del timbaler del Bruc i associat també a la tradició i a la seva condició de lloc de pas pels pelegrins i traginers, com els camins.
- OQP5.** Uns cultius de cereals de secà, d'oliveres, així com de vinya residual valorats i vinculats al paisatge on s'ubiquen.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges del Pla de Montserrat.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir la zona de cultius mediterranis com la vinya i l'olivera.
- Conservar les ribes de la riera de Dalmases per tal que facin d'amortidor i evitin fenòmens d'erosió especialment lligats a les crescudes estacionals.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Gestionar la massa forestal, especialment les pinedes, potenciant altres espècies menys piròfiles pròpies de la zona com les alzines.
- Promocionar la visita al poble històric del Bruc i la gastronomia local, com els vins i olis d'elaboració local.

- Gestionar correctament les zones d'urbanització a la zona del Bruc i al voltant de l'autovia A-2.
- Impulsar un pla de gestió per als espais agrícoles, en especial els destinats al cultiu d'olivera i vinya, per tal de mantenir-los productius.
- Millorar els accessos i la seva senyalització al poble del Bruc i a les masies escampades de la zona.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Regular la gestió del sotabosc de les zones forestals.
- Ordenar les urbanitzacions dels municipis del Bruc i els Hostalets de Pierola, moltes de les quals són ja primeres residències.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta de l'itinerari motoritzat A-2 així com del no motoritzat PR-C-78. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

17. Plana de Vic

Comarca:
Osona.

Superfície:
31.978,80 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Balenyà, Calldetenes, Centelles, Collsuspina, el Brull, Folgueroles, Gurb, les Masies de Roda, les Masies de Voltregà, Malla, Manlleu, Muntanyola, Orís, Roda de Ter, Sant Bartomeu del Grau, Sant Boi de Lluçanès, Sant Hipòlit de Voltregà, Sant Julià de Vilatorrada, Sant Martí de Centelles, Sant Pere de Torelló, Sant Quirze de Besora, Sant Vicenç de Torelló, Santa Cecília de Voltregà, Santa Eugènia de Berga, Santa Eulàlia de Riuprimer, Santa Maria de Corcó, Seva, Sobremunt, Taradell, Tavèrnoles, Tona, Torelló i Vic.

502

El nucli de Tona, i els badlands i conreus de la rogalia. Oriol Clavera

Trets distintius

- Conca d'erosió, de notable horitzontalitat, rebaixada per les xarxes fluvials del Ter i del Congost. Tota la plana està voltada de muntanyes.
- Presència de nombrosos turons testimoni amb presència de vegetació. Alguns castells en coronen alguns, com a Tona o a Orís.
- La unitat és travessada pel riu Ter pels sectors septentrional i central formant meandres i acollint passejos urbans, colònies industrials, rescloses i altres infraestructures.
- Nombrosos vessants aixaragallats sobre margues, tant als vessants de les muntanyes que envolten la Plana de Vic com als turons testimoni que l'esquitxen.
- La boira forma part del caràcter d'aquest paisatge i en condiciona la visibilitat en determinades èpoques de l'any.
- Als espais rurals predominen el cultiu de cereals i farratges per al bestiar i la indústria ramadera.
- Existeixen molts nuclis de població de força entitat, com Vic, Manlleu, Torelló o Tona.
- L'àrea urbana de Vic acull els principals polígons industrials de la unitat.
- El cromatisme de la unitat oscil·la entre el verd dels camps de conreu, el gris de les margues i el blanc de les boires.
- Hi ha un bon nombre de grans cases pairals, que estan en actiu i que gaudeixen de gran renom comarcal.
- L'embotit de la Plana de Vic i tota la indústria càrnia associada gaudeix de gran reconeixement i tenen una incidència destacada en la configuració del paisatge.
- Les colònies industrials representen un llegat històric i patrimonial de gran vàlua.

Mirador

— Itinerari motoritzat

- 01 Espinelves - Pujalt
- 05 Aiguafreda - la Farga de Bebié
- 06 Manresa - Vic
- 09 Vic - Berga
- 16 Seva - Viladrau
- 17 Vic - Rupit

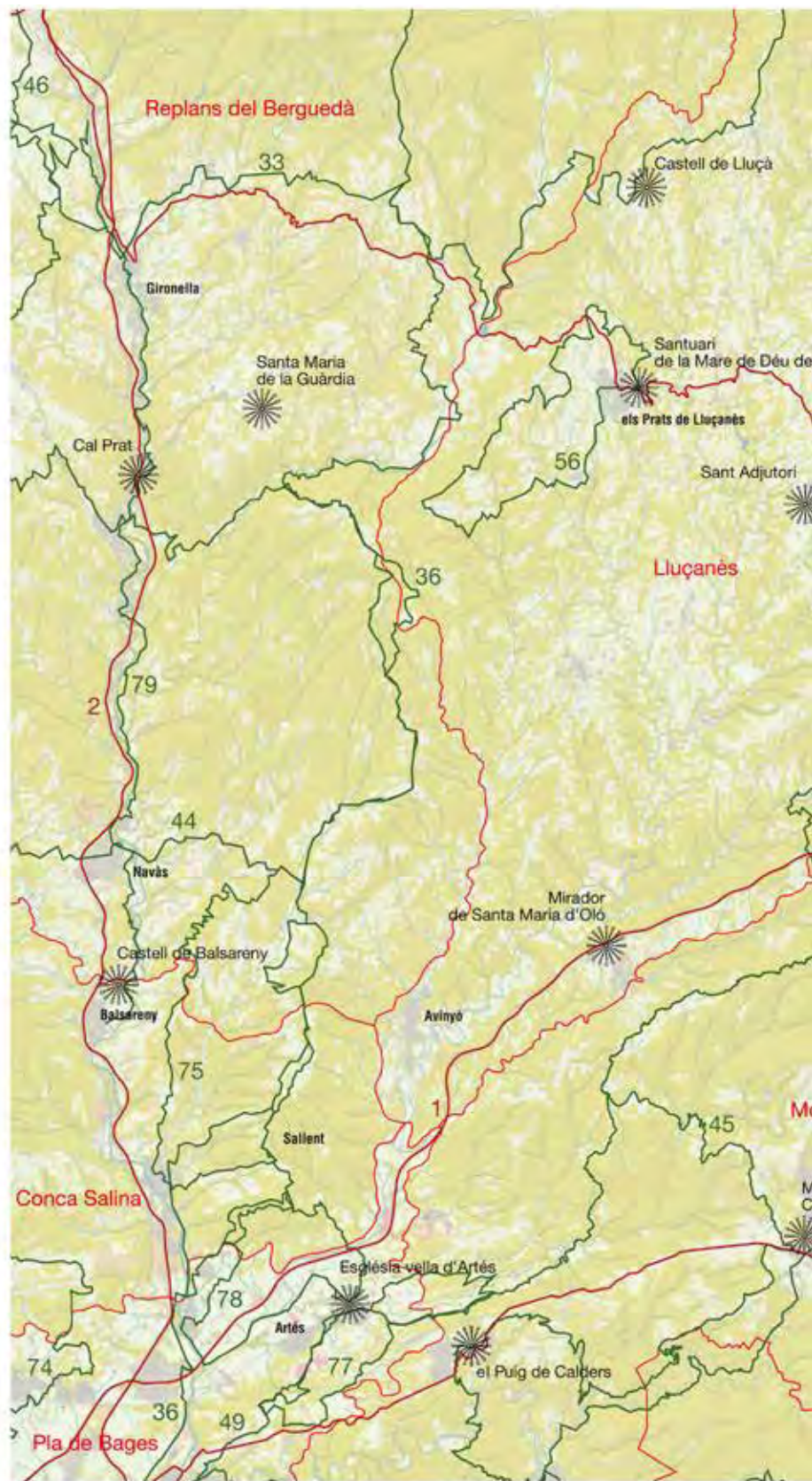
— Itinerari no motoritzat

- 34 Coll Sabastida - Can Rull
- 47 la Farga de Bebié - Pantà de Sau
- 49 Camí Oliba
- 52 Vic - Sant Pere de Casserres
- 53 Sender de Sant Andreu de Gurb
- 54 Sender de Taradell
- 55 Sender de Tona
- 57 Sender de Torelló
- 58 Ruta dels Sorreigs
- 59 Camí vora Ges

504

Escala 1:170 000

Elements naturals del paisatge

El paisatge de la Plana de Vic se situa a la depressió Central Catalana i forma part del sector central de la comarca d'Osona, al voltant de la ciutat de Vic. És envoltada al nord-est per l'altiplà de Collsacabra i la serra de Cabrera, integrants de la serralada Transversal; a l'est, per les Guilleries; al sud-est, pel massís del Montseny; al sud, pel Pla de la Garga i els cingles del Cerdà; a l'oest, per la serra de Collsuspina i l'altiplà del Moianès, i a nord-oest, per l'altiplà del Lluçanès i pel plec anticlinal de la serra de Bellmunt, partió d'aigües entre la conca del Ter i la del Fluvià.

Geològicament, la Plana de Vic està formada per una capa de materials sedimentaris terciaris (Eocè), d'una potència aproximada de 1.000 m, dipositats sobre un sòcol paleozoic en el context d'un antic mar que ocupava la zona situada entre els actuals Pirineus i el sistema Mediterrani. Avui aquests materials formen uns bons sòls de conreu que ha fet de la plana, junt amb les condicions climàtiques, un bon indret per a l'agricultura. Les «margues de Vic» o «pedra morta» (per la seva poca compacitat), de color gris blavós per la seva formació marina (sense oxigen), són els materials més abundants, sobre els quals es troben gresos i lutites, dipòsits continentals provinents de l'era quaternària.

Morfològicament està constituïda per una extensa conca d'erosió, situada entre els 400 i 600 m d'altitud, que s'allargassa uns 30 km en direcció nord-sud, amb una amplada màxima de 10 km en sentit est-oest, excavada en materials margosos per la forta erosió dels rius de la conca del Ter (Ter, Gurri i Mèder) al sector septentrional, i pel Congost (tributari del Besòs) al sector meridional.

L'erosionabilitat dels materials constitueix un element essencial per a la formació de *badlands* i de turons testimoni, que constitueixen relíquies geològiques, protegides pel PEIN, entapissant la unitat i constituint conjunts singulars que identifiquen la conca d'erosió de la Plana, reunint part dels valors geològics, biològics i paisatgístics que presenta la unitat (turó del pla de Tona, serrat de Mont-rodon,

Els materials tous, margues, de la Plana de Vic afavoreixen l'aparició de badlands o terrers. Observatori del Paisatge

serra de Torrellebreta, turó del Castell, turó del Planell, turó de Can Serra, turó de Can Font i turó de Can Xaloc). Al sòl de la Plana de Vic també hi són importants els fòssils, així com uns elements d'especial interès: unes formacions arrodonides denominades «boles», resta d'antigues colònies d'esponges fòssils, amb exemplars únics a Catalunya.

La xarxa hídrica és constituïda principalment pel Ter, que entra a la unitat pel collet de Cogulera (Sant Vicenç de Torelló) de nord a sud i descriu un gir de 90° cap a l'est a l'altura de Roda de Ter, fet que va fer suposar que tota la Plana de Vic havia estat excavada per un antic Ter, que continuaria vers el sud per l'actual Congost, abans de ser capturat per l'acció remuntant d'un riu que devia seguir l'actual tram final del Ter, ajudat per l'aixecament del sector meridional de la Plana. Entre els seus afluents cal destacar el Gurri i el seu afluente, el Mèder, que presenten cabals irregulars i amb poc volum. Un petit sector meridional de la Plana de Vic és drenat pel Congost, que aigües avall dona lloc al Besòs.

El clima és mediterrani de muntanya mitjana amb una forta tendència continental, amb estius curts però molt calorosos (22 °C de mitjana, i màximes de 26 °C, però que poden arribar fins als 34 °C) i temperatures molt baixes a l'hivern (mitjanes mínimes de 2,6 °C, amb entre vuitanta o noranta dies anuals de glaçada). Aquest rigor de les temperatures, tant hivernals com estiuenques, es deu a la presència dels massissos del Montseny i de les Guilleries-Collscabra, amb altituds entre els 1.100-1.300 m, que barren l'entrada de les brises marines i el seu consegüent efecte suavitzador. La temperatura mitjana anual de la contrada se situa als 12 °C, amb oscil·lacions tèrmiques diàries de fins a 28 °C, i anuals de 45-50 °C.

A la Plana de Vic és freqüent el fenomen de la inversió tèrmica, producte de condicions atmosfèriques estables, sense intercanvis verticals d'aire als indrets on el relleu afavoreix l'estancament de l'aire. Això determina que les temperatures siguin més altes a mesura que s'ascendeix; es poden arribar a registrar diferències de fins a 20 °C. Aquesta inversió tèrmica provoca a les contrades més baixes una boira persistent durant els mesos hivernals i un descens de les temperatures mínimes (s'han arribat a assolir els -25 °C); és l'anomenada «broma baixa», que es pot perllongar més de cent dies a l'any.

Les pluges són relativament abundants i se situen per sobre dels 700 mm anuals, amb un règim que no presenta la típica secada estiuenca de les contrades mediterrànies, gràcies a uns màxims d'estiu (210 mm) i tardor (212 mm) i uns mínims de gener i febrer.

La coberta vegetal de la Plana de Vic està força migrada respecte a la seva extensió original. La llarga antropització de la contrada ha substituït els boscos originals de la plana per conreus i pastures, i ha marginat les formacions forestals cap als costers i indrets més difícils de conrear. A banda d'aquest fet, la distribució i les característiques de la vegetació ausetana s'acaben de perfilar per la presència de tot un seguit de turons testimoni que esquitxen el pla, l'existència d'uns sòls margosos poc permeables i la freqüència de les boires d'inversió tèrmica, que alteren la corologia normal de la vegetació i fan de la Plana de Vic un indret interessant per estudiar les relacions entre elements naturals i activitats humanes.

Tal com han fet palès autors de referència (Bolòs, 1959), la vegetació que correspondria a la unitat, des d'un punt de vista zonal i altitudinal, seria l'alzinar muntanyenc (*Asplenio onopteridis-Quercetum ilicis*), per bé que la vegetació potencial de la major part de la unitat és la roureda de roure martinenc amb boix (*Buxo sempervirentis-Quercetum humilis*). Aquest fet és degut a les inversions tèrmiques que es produeixen al fons de la cubeta osonenca i a les cotes baixes dels vessants adjacents, i que comporten una alteració en alçada en la distribució clàssica de les sèries vegetals. Així doncs, la comunitat forestal més estesa a la Plana de Vic, si més no des del punt de vista de la vegetació climàtica, és la roureda amb boix. A banda del roure (*Quercus humilis*), és possible trobar altres arbres, com l'auró (*Acer campestre* i *Acer monspessulanum*) i arbusts com l'arç blanc (*Crataegus monogyna*) o el boix (*Buxus sempervirens*); aquest darrer, malgrat ser característic de l'associació, no és gaire abundant a causa de la poca permeabilitat dels sòls margosos. Actualment la major part de la plana està ocupada per conreus, fet que ha desplaçat les rouredes als vessants, als cims dels turons testimoni i als límits inferiors dels vessants que delimiten la unitat. En conjunt, es tracta de bosquets força degradats i no gaire madurs; se'n troben bons exemples al serrat del Portell, al turó del castell de Tona i al serrat de Mont-rodon, al terme de Taradell.

A mesura que es guanya altura i l'abast de les boires és menor, la roureda cedeix pas a l'alzinar muntanyenc. En el punt d'unió d'ambdues comunitats es formen masses mixtes de roures i alzines. Aquesta franja de transició no resulta gaire evident d'observar, especialment si es considera que molts d'aquests indrets han estat plantats amb pinàcies d'interès comercial. D'aquesta manera, arbres com el pi roig (*Pinus sylvestris*) i el pi blanc (*Pinus halepensis*) tenen una distribució a bastament superior a la que els correspondria en condicions naturals. De pinedes de pi roig se'n poden trobar bons exemples vora Sant Sebastià, al terme de Santa Eulàlia de Riuprimer, pujant cap al coll de la Pollosa (a l'indret que es coneix amb el significatiu topònim de Telledes de l'Oller) i cap a Santa Llúcia de Sobremunt, al terme de Sant Hipòlit de Voltregà, entre altres localitats. Les pinedes de pi blanc són més escasses i apareixen en indrets eixuts i assolellats com, per exemple, la serra Seca. També és possible trobar agrupaments de pi pinyer (*Pinus pinea*), per exemple vora la masia de Sobrebosc o l'ermita del Pujolar, al terme de Vic.

En aquells indrets amb sòls més erosionats, pendents més acusats o amb uns nivells de degradació més elevats, les formacions arbrades es transformen en clapes de matollar i llistonar. A les zones amb un substrat més difícil de colonitzar apareix el garric (*Quercus coccifera*), o, en localitats més humides, les bardisses d'esbarzer (*Rubus ulmifolius*). En localitats més fràgils creixen timonedes de farigola (*Thymus vulgaris*) o els prats secs de llistó (*Brachypodium retusum*) o fenàs (*Brachypodium phoenicoides*).

Vora els rius principals, especialment el Ter, s'hi fa una vegetació de ribera força interessant, bastant migrada per l'expansió de conreus i assentaments humans, però variada, en tot cas. Hi abunden les plantacions de pollancre (*Populus nigra*) i d'àlbers (*Populus alba*), així com l'arbre natural, el vern (*Alnus glutinosa*), en aquells

indrets propers a rescloses, on el volum d'aigua embassada no oscil·la en excés. També són freqüents les plantacions de pollancre i plàtans (*Platanus x hispanica*), així com les robínies (*Robinia pseudoacacia*), que creixen vora rius i rieres, en marges de carreteres i de camps de conreu.

En indrets oberts i assolellats és possible trobar ratolins (*Mus spretus*) i talpons (*Microtus duodecimostatus*), així com rèptils d'apetències tèrmiques, com el llangardaix ocel·lat (*Lacerta lepida*) o l'escurçó (*Vipera aspis*). Aquestes espècies, tot i ser força cosmopolites, han de ser enteses en clau de singularitat, ja que no es corresponen amb el gruix de la fauna pròpia d'hàbitats de tendència montana i frescal. Els boscos, especialment les rouredes, acullen exemplars de picot verd (*Picus viridis*) i de cucut (*Cuculus canorus*), així com d'aligot (*Buteo buteo*). Entre els mamífers, cal esmentar el teixó (*Meles meles*), la guineu (*Vulpes vulpes*) i el conill (*Oryctolagus cuniculus*), que tot sovint aprofiten el bosc per fer-hi els caus, i els espais oberts que l'envolten per cercar-hi aliment. Respecte als peixos, cal assenyalar que, malgrat la mala qualitat de les aigües del Ter, són relativament abundosos. A la part alta de la conca del Ter, vora Borgonya i Torelló, és possible trobar el barb de muntanya (*Barbus meridionalis*) i la truita de riu (*Salmo trutta*), que prefereixen les aigües fresques i oxigenades dels torrents tributaris al Ter. Per tot el riu és abundant el barb comú (*Barbus graellsii*) i la carpa (*Cyprinus carpio*), així com el peix gat (*Ictalurus melas*). Altres peixos freqüents són la bagra (*Leuciscus cephalus*) i el barb roig (*Phoxinus phoxinus*). Cal esmentar l'increment d'espècies foranes, com el peix sol (*Lepidomis gibbosus*), la perca americana (*Micropterus salmoides*) o el lucioperca (*Stizostedion lucioperca*); respecte al silur (*Silurus glanis*), cal dir que se'n coneix la presència d'individus, però que es dubta de la viabilitat de poblacions.

Evolució històrica del paisatge

El poblament de la Plana de Vic fou important de bell antuvi tot i que del pas dels caçadors del Paleolític sols resten testimonis a les terrasses de Torelló. La verdadera ocupació va arribar al Neolític, amb uns habitants que degueren aprofitar hàbitats naturals i el coneixement de l'agricultura per modificar el paisatge. Troballes del Neolític tenen lloc a gairebé totes les localitats de la unitat, tot i la concentració a l'entorn de l'actual Vic. Cal destacar també el sepulcre megalític de Puigseslloses (Folgueroles) i la Tomba de l'Ollich (Centelles). La Plana de Vic els va oferir condicions idòniques perquè s'hi establissin, els boscos van desaparèixer dels llocs planers per deixar pas als conreus i el paisatge va esdevenir un mosaic de bosc i petites àrees de conreu.

Amb el ferro es va generalitzar l'arada, i l'agricultura va conèixer un impuls alhora que es van domesticar animals i es va elaborar ceràmica que va permetre establir la població amb excedents que podia diferir en el temps. Els jaciments del bronze i ferro superen la cinquantena (Cap del Pont del Gurri i Graell-Sentfores a Vic; Múnter a Muntanyola; Camp de les Lloses a Tona). Presenten el substrat cultural dels ibers, constructors dels primers poblats estructurats de Catalunya, entre els quals sobresurt l'Esquerda (les

508

Sant Andreu del castell de Tona, documentada el 889. Observatori del Paisatge

Masies de Roda) i el Casol de Puigcastellet (Folgueroles). El ferro es troba fonamentalment a Vic, Taradell i la Teuleria de l'Albanell (Malla), on destaca AUSA (Vic), capital de la tribu dels ausetans, assetjada i derrotada per Escipió. Posteriorment, els romans van enderrocar ciutats, pobles i fortaleses dels ausetans, obligant-los a residir a la plana. Es va obrir una etapa d'assimilació, AUSA va esdevenir ciutat romana i la seva jurisdicció es va estendre al territori circumdant, organitzat en petites vil·les i dominis. Més endavant, la Plana fou reorganitzada amb un procés de centurització, límits que han quedat fossilitzats al paisatge. Fou un moment de màxima ocupació de la Plana de Vic ja que la romanització havia deshabitat els llocs més aspres i enlairats dels voltants per concentrar-se al pla. L'agricultura, amb les millors tècniques, va envair la Plana aïllant els boscos als turons testimoni, de substrat més dur. La via romana va permetre l'establiment d'una xarxa de petits pobles i vil·les que van ruralitzar el paisatge a l'entorn de Vic.

Amb els visigots es va desestructurar el territori i fou necessari organitzar punts de defensa; probablement, un d'aquests punts d'aquarterament militar es va instal·lar a Roda de Ter, origen de la *civitas Rotae*. Entre els segles IV i V es va introduir el cristianisme, reforçant el paper de Vic en convertir-se en diòcesi. Amb la desaparició de les petites vil·les de tradició romana i l'aparició d'un poblament més dispers format per petits vilars, va augmentar la

importància del bestiar i les vies ramaderes. El pas dels sarraïns fou traumàtic donada l'oposició que van trobar a Vic, punt fort del poder cristià, que va ser pràcticament deshabitada a finals del segle VIII, i amb la inseguretat constant, és probable que es rehabilités l'antic poblat de l'Esquerda. Els conreus van retrocedir, i la ramaderia va augmentar a causa de la seva mobilitat. Molts camps es degueren reconvertir per alimentar bestiar alhora que es cercaven pastures als llocs menys desprotegits de la plana.

Cap al 798, els cristians van fortificar la ciutat d'Osona i la vila medieval de l'Esquerda o Roda com a punt estratègic, però la revolta d'Aissó va ocupar la Plana de Vic i va destruir la ciutat de Roda. El territori va quedar devastat i part de la població va fugir a les muntanyes. No es va poder restablir la organització del territori fins Guifré el Pelós. Els conreus i la ciutat de Vic estaven reduïts a la mínima expressió. El 878 Lluís el Tartamut va emprendre la reorganització afavorint la repoblació amb gent refugiada de les muntanyes i altres de contrades llunyanes. Guifré el Pelós va aixecar els castells de Gurb, Taradell, Tona i Torelló; Guifré II, de Voltregà i Sentfores, i Sunyer I, de Sant Esteve de Vinyoles d'Orís, el d'Orís i d'Orsal.

Refeta la diòcesi de Vic entorn de la nova catedral (888), es va erigir el castell de Vic, i a la part baixa de la ciutat es van instal·lar els nous pobladors. El territori es va organitzar en noves vil·les estructurades de diverses formes, com es pot apreciar al terme de

Gurb; un primer model, l'espai agrícola, es va organitzar concèntricament al voltant del nucli, probablement una església visigòtica bastida damunt d'un límit de centúria (Sant Fruitós del Grau). Un segon model es va organitzar amb relació a les vies de comunicació, establertes en els primers segles medievals (vil·les d'Oms, de Quadres). El tercer model es va fragmentar en un gran nombre de feixes o terrasses, a vegades intercalades amb bosc quan l'orografia era més complicada (Vilafreser). L'augment demogràfic va causar una febre constructora continuada: Lurda a Tona, on el paisatge agrari va augmentar amb la labor de masies; a Roda de Ter, l'antic pont del camí de França; a Santa Maria de Corcó, Sant Vicenç; Sant Pere i el pont de Queralt, a Vic, i Sant Tomàs de Riu-deperes, a Calldetenes.

Les zones més antropitzades eren ocupades per argelagues, ginstes i arços, i s'obtenien glans i castanyes del bosc. La ramaderia havia tingut molta importància en etapes precedents, però va quedar desplaçada als límits de la unitat. La creació d'una nova vil·la implicava una àrea de conreu al voltant, amb ordi, blat, sègol, mill i cada vegada més vinyes. Horts i fruiters completaven el paisatge agrari, i abans de l'any 1000 ja s'arribaven a conrear alguns vessants de muntanya amb feixes. Les masses forestals estaven formades per roures, pins, alzines i faig, i, en zones més reduïdes, salzes, castanyers i oms.

Al segle XII es va continuar repoblant el territori i es van obrir diversos camins: de Manlleu a Gurb, de Roda a Vic, del Lluçanès a les Guilleries, etc. Entre les edificacions s'ha de mencionar la Mambla (Orís), Conanglell i Despujol (les Masies de Voltregà), Sant Andreu de Gurb, Sant Martí de Sentfores (Vic), el Casal Bellpuig (Centelles), Sant Joan de les Heures (Santa Eugènia de Berga). A Vic, el nucli antic ja havia pres la fesomia; envoltat de muralles, el paisatge urbà començava a prendre força mentre l'entorn es ruralitzava i els boscos s'allunyaven als cims del perímetre exterior de la Plana on s'enfilaven sobre els turons testimoni, de difícil conreu i accés.

A l'alta edat mitjana els paisatges es van transformar profundament. Fins a principi del XIV hi va haver una forta expansió poblacional i menestral, i la Plana de Vic va presentar una important expansió urbana. A començament del XIII Vic tenia uns tres mil habitants, dedicats als oficis menestrals d'una ciutat comercial (paraires, ferrers, sabaters) i industrial (daguers, blanquers), que comerciava i exportava i una gran vitalitat religiosa, fins aleshores havia pogut créixer intramurs. El mateix va passar a la majoria dels nuclis de la Plana; a Manlleu el primitiu nucli va anar creixent i al segle XIII ja tenia muralles que l'encerclaven. A mitjan segle van anar creixent Voltregà, Santa Maria de Corcó, i en una segona fase Tona, els Hostalets i altres poblacions. Fora de la indústria tèxtil, va prendre importància la indústria metal·lúrgica (les Masies de Voltregà, Manlleu, Torelló, Vic i Roda de Ter). Amb tot, la Plana de Vic va continuar sent una contrada agrícola i ramadera important, i els productes derivats signifiquen una font important de l'economia. Alguns municipis es van convertir a principi de segle en zones d'estiueig, amb la construcció de xalets modernistes. D'altres actualment exploten la seva riquesa en masies i masos a través del turisme rural. Al segle XX, aquests components econòmics es tradueixen en un mosaic de paisatges industrials, amb fàbriques, moltes reconvertides en espais culturals, colònies i polígons industrials; paisatges

rurals, amb explotacions agràries i ramaderes; paisatges urbans, alguns dels quals han crescut amb un creixement caòtic que no va seguir cap tipus de planificació urbanística i paisatges naturals.

La ciutat de Vic ha estat capaç de mantenir el caràcter de ciutat històrica, amb un nucli antic ben conservat, format per carrers estrets i tortuosos pavimentats amb llambordes i adaptats a la topografia, amb la plaça Major i els carrers que hi conflueixen com a centre comercial, estructura que recorda una forma de cinc dits provinents de les cinc antigues entrades principals de què disposava la ciutat medieval. En ells es troben els principals edificis històrics de la ciutat.

L'impuls de l'actual ciutat moderna es va iniciar a la dècada dels vint amb la represa de l'activitat industrial gràcies a l'arribada del ferrocarril el 1875 i per la xarxa de carreteres que es va completar als anys vint. Aquesta situació econòmica és va reflectir al nucli vigatà amb la construcció de notables edificis modernistes i amb un creixement radial a partir del centre esmenat. La ciutat es va propagar per la plana tot seguint els nous eixos de comunicació.

La Guerra Civil va significar una forta aturada per a tot procés industrial, però la ciutat es va fer i convertir en centre comercial i de serveis no solament per tota la Plana de Vic sinó per terres situades més enllà. Avui, tota la Plana de Vic presenta un alt grau d'antropització i es fa difícil contemplar un paisatge sense que l'element humà hi sigui present. Els colors marrons i ocres pastel dominen la paleta de colors de la major part d'edificis, que mantenen la teula com a forma de coberta tradicional, alhora que la xarxa de carreteres dibuixa clarament un perímetre tancat al voltant de la Vic residencial, travessada pel riu Mèder.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La unitat de paisatge de la Plana de Vic és una plana d'erosió fluvial sobre materials sedimentaris, d'uns 30 km de llargada en direcció nord-sud i 10 km d'amplada, formant una plana envoltada de muntanyes i excavada essencialment pel Ter, els seus principals afluents i el Congost a l'extrem sud. Pel que fa als elements naturals destaquen les margues blavoses del Terciari que donen bones terres de cultiu. L'erosió determina també la presència de terrers que caracteritzen la unitat, així com els turons testimoni, zones enlairades que han resistit l'erosió.

Més d'un 5% del territori correspon a un sòl amb vegetació escassa o nul·la pròpia d'aquestes formacions amb pendent considerable que no permeten l'establiment de la vegetació. La conca està travessada pel riu Ter i els seus afluents Mèder i Gurri, que, amb la seva acció erosiva, van originar la depressió.

La Plana de Vic està totalment envoltada de muntanyes. Al nord, la serra de Bellmunt; a llevant, el Cabrerès i les Guilleries; al sud-est, el Montseny; al sud, els Cingles de Bertí, i a ponent, l'altiplà del Lluçanès i del Moianès acaben de tancar totalment la plana. Atesa la seva situació, la inversió tèrmica característica del territori dona temperatures elevades a més altitud, i això afavoreix l'aparició de

rouredes a zones més baixes que els alzinars, l'aire fred queda enclotat al fons de la plana i forma la boira.

La vegetació actualment ha perdut superfície, ja que ha estat eliminada per crear camps de cultius. Representa un escàs 22%, amb una majoria de matollars, prats secs i alguns alzinars. Les rouredes que abans ocupaven les zones més planes han quedat restringides a turons, zones d'inundació i vessants en forts pendents, bàsicament zones que no s'han aprofitat per als conreus. Als llocs més ombrívols hi ha pinedes secundàries de pi roig. Del bosc primitiu quasi no queda res, només algunes rouredes.

Els elements humans són cabdals en aquesta unitat, que, de totes les Comarques Centrals, és la que presenta més extensió dedicada a l'agricultura, un 62% del seu territori, que, aprofitant la important productivitat dels sòls de la plana, aconsegueix una gran producció. Es cultiven principalment cereals i farratges per al bestiar. Ja al Neolític es va començar la tala del bosc per aconseguir noves zones de cultiu, i, avui, per les característiques de la plana, s'ha mecanitzat el sector agrícola. Domina també especialment la ramaderia que es podria qualificar d'industrial per l'elevada producció i formes de gestió.

L'actual activitat agropecuària de la Plana es presenta com un dels principals valors econòmics. La seva dinàmica, de les més importants del país, la converteix en el principal motor d'activitat de la unitat, tot i que no l'únic. La producció càrnia, especialment de porcí i els seus derivats, destaca especialment. En aquest sentit, l'agricultura està molt vinculada a aquesta indústria ramadera. El gran dinamisme de la unitat en aquest àmbit suggereix un manteniment de les tendències i dinàmiques agropecuàries, tant pel que fa a l'agricultura com a la ramaderia.

La unitat destaca per ser una rica plana agrícola amb un seguit d'elements antròpics remarcables. D'una banda, els masos, molt característics pels arcs de les galeries que s'utilitzaven com a assecadors, i de l'altra, l'estructuració de les parcel·les de conreu que s'estenen al peu dels turons testimoni emblemàtics d'aquesta unitat. Aquests conreus solen estar lligats a l'alimentació dels animals i a les granges que amb les sitges envolten les antigues cases pairals escampades pel territori cohesionant les terres de cultiu.

Els pobles, més petits quan solament estaven lligats a activitats agrícoles i ramaderes, han anat creixent gràcies a les activitats industrials i avui en dia són grans poblacions que ocupen una part

important de la plana. Diversos polígons industrials en creixement lligats a noves activitats i a les vies de comunicació que travessen la plana ocupen gran part de la superfície abans cultivada i descriuen les morfologies urbanes.

Sant Pere de Torelló, Torelló, Sant Hipòlit de Voltregà, Roda de Ter, Centelles i Vic han vist millorades certes àrees urbanes dels seus nuclis gràcies al Pla de barris de viles que requereixen una atenció especial. Hi ha vint-i-quatre nuclis de població distribuïts més o menys regularment que ocupen un 4,57%. Els nuclis més habitats són Vic, Manlleu, Torelló i Tona. La població dels altres, des del segle passat, ha anat augmentant. Vic és la ciutat principal i centre demogràfic, administratiu i de serveis. Ha vist molt millorats els accessos amb l'Eix Transversal, que proporciona diferents entrades a la ciutat que descongestionen així el pas pel centre de la ciutat. La ciutat presenta una zona comercial i de vianants entre la catedral i la plaça del mercat. Els dies de mercat, aquesta plaça, punt neuràlgic de la ciutat, reuneix agricultors de tota la contrada, així com visitants i turistes. La zona universitària i les noves construccions al voltant d'espais reconvertis com la fàbrica del sucre espongen més la trama urbana en deixar zones d'aparcament i espais verds i d'esbarjo.

D'altra banda, en alguns nuclis de la Plana de Vic, la instal·lació de naus industrials i comercials al llarg de les principals vies de comunicació que hi accedeixen ha provocat la proliferació de carreteres aparador. En aquest sentit, els principals casos es troben a la carretera d'accés al nucli de Vic des de Gurb i als accessos nord i sud de Taradell. De la mateixa manera, a la ciutat de Vic, les carreteres aparador, juntament amb els creixements urbanístics estan provocant que aquest nucli s'estigui conurbant amb Calldetenes, i Sant Vicenç de Torelló, amb Torelló.

Les infraestructures viàries ocupen un 2,39% i envolten Vic comunicant-la amb els Pirineus i Barcelona per l'autovia C-17 o Eix del Congost, amb Girona i Lleida per la C-25 o Eix Transversal, i la carretera C-37 amb la Garrotxa a través dels túnels de Bracons. Existeixen també un seguit de carreteres comarcals i locals que connecten les diferents poblacions de la unitat, així com serveis ferroviaris. El canvi en algunes comunicacions a Catalunya ha fet que l'eix entre Barcelona i la Cerdanya s'hagi desviat cap a la vall del Llobregat en detriment de l'Alt Ter; la centralitat de la Plana de Vic, però, s'ha mantingut per la pervivència de les vies naturals transversals de comunicació amb l'interior de Catalunya (eix Mataró-Granollers-Vic) i sobretot amb el desdoblament de l'Eix Transversal entre Girona-Vic-Manresa-Cervera.

Gràcies a aquesta destacable xarxa viària, la mateixa ciutat de Vic així com la resta dels nuclis més destacats com Manlleu o Torelló han vist com al llarg dels últims anys augmentava la superfície urbana dels seus termes municipals, especialment en forma de creixement de baixa densitat. Això ha ocasionat una pèrdua d'identitat de la fesomia rural tradicional, debilitada justament per aquest creixement i la proliferació de superfícies cimentades.

La construcció de torres i cases disseminades per tota la unitat, afavorides per la prosperitat industrial, va ser la llavor d'activitats d'oci que s'han anat desenvolupant i que actualment es concen-

510

Polígon industrial a Centelles. Observatori del Paisatge

Els darrers vint anys l'entorn de Vic ha experimentat un creixement del sòl industrial molt destacable. A dalt, imatge de 1997, a sota de 2017. ICGC

tren en urbanitzacions i segones residències que, a poc a poc i amb les millores en les comunicacions, van esdevenint llocs de residència permanents.

Al llarg del riu Ter, des de Torelló passant per Manlleu i acabant a Roda, es va desenvolupar una activitat industrial lligada al sector tèxtil, que va generar la creació de les colònies industrials, actualment record d'un ric patrimoni industrial de dècades passades. De fet, aquests elements arquitectònics són avui dia un destacat focus d'atracció turística per a aquells que volen conèixer de primera mà la importància de la indústria tèxtil al país. Espai i infraestructures vitals en l'evolució històrica de la indústria catalana, aquestes colònies –avui dia reconvertides en àmbits culturals– són punt de referència per a aquells que vulguin conèixer aquesta evolució.

Aquestes terres tan fèrtils, on han nascut poetes, escriptors, i artistes, recorregudes pels bandolers, amagades sota la boira, han fet créixer la indústria, l'agricultura i ramaderia; aquestes últimes activitats, tradicionals de la conca, vigilada pel turons testimoni i envoltada de xaragalls que veuen com el paisatge natural se substitueix per tota mena d'artefactes que s'escampen a vegades caòticament pel territori.

La presència de polígons industrials, el creixement urbanístic dels nuclis de població i els canvis que hi puguin haver en el món agrari preveuen la necessitat d'una reordenació territorial per tal que el paisatge de la plana no es desdibuixi més i pugui mantenir la seva idiosincràsia.

Expressió artística del paisatge

Verdaguer va cantar la Plana de Vic i tots els racons viscuts dels seus paisatges més propers, amb una sensibilitat paisatgística única que esdevé paradigmàtica en relació amb l'expressió artística del paisatge. En són representatius els versos del poema «A l'Esbart de sos poetes», escrit en enyorança i record de la seva terra, on enalteix tots els elements configuradors del paisatge de la Plana de Vic i els seus entorns, amb una bellesa descriptiva contundent:

«Ja es deuen prats i ribes cobrir de verds domassos,
cada turó amb la vesta de flors que més li escau,
la santa primavera per rebre entre sos braços
que amb nuvials adreços hi baixa del cel blau.

Per eixos camps que fiten los lladoners i saules,
lo fenc ja trau espiga, les pomeredes flor?
Les coromines mostren a regadiues taules
fajols que es tornen plata, forments que es tornen or?

I el cànem que el desembre veurà de la filosa
rajar al fus, fusada tornant se el fi moixell?
I el pèsol de flor blanca parenta de la rosa,
i el lli de flor vermella germana del clavell?

Vermellegen per eixos restobles les roselles?
La clavellina enrama finestres i balcons?
La barretina encara floreix al costat d'elles,
com flor de Catalunya que esclata sobre els fronts?
Ja deu trobar lo Gurri son riberal alegre
perquè a jugar-hi a estones davallen los infants,
i les bardises cloure la boca del Gorg negre
perquè el bram de l'abisme no esglaie els caminants

Les serres, que es coronen de núvols i d'estrelles,
de neu sa vesta a esqueixos ja donaran al Ter,
restant-n'hi claps encara, com escamot d'ovelles
que delma cada dia la mà del carnisser.

Joan Serra, La Plana de Vic, c. 1924-1932. Museu Nacional d'Art de Catalunya, donació de Francesc de Paula Uriach, 1933

Com deu alçar Caserres sa bisantina torre.
per veure Saladeures i el vell cloquer de Vic !
Lo Ter que envers Girona marradejant s'escorre,
s'emporta gaires pedres del seu mural antic?
Castells de Savassona, d'Orís i de Centelles,
gegants d'altres centúries, encara alçau lo front ?
Podré tornar a veure-us, masies i capelles
d'on raja amb l'amor patri la fe com d'una font?»
(Verdaguer, 2002)

També Verdaguer glosa la seva vila natal de Folgueroles, dient:

«No és gaire obirador damunt lo mapa
mon estimat poblet de Folgueroles:
son nom és una titlla
al peu del nom de les ciutats superbes,
però Déu l'ha posat entre les dues
muntanyes capitals de nostra terra,
com bri d'herba entre dos mil·liaris.»
(Verdaguer, 2005b)

Actualment, a Folgueroles, la Casa Museu Verdaguer evoca l'obra i la vida quotidiana de l'autor i de la seva època. El poble i la rodalia ofereixen diverses rutes verdaguerianes amb llocs com l'espai anomenat Racó de Mossèn Cinto, amb un relleu de l'escultor Manolo Hugué, que representa el poeta escampant els seus versos com el sembrador que escampa la llavor damunt els camps, en record a aquestes paraules: «Un dia del meu pare en la vessana a solc i a eixam sembrava el sègol d'or; després, seguint la Musa Catalana, també sembrí, però sembrí en lo cor». (Verdaguer, 2005c).

L'ermita de la Damunt és un dels llocs verdaguerians més destacats amb un jardí que s'inspira en el llibre del poeta *Brins d'espígol*. Verdaguer definia així l'indret: «Damunt del meu poblet hi ha una capella d'una roureda secular voltada...». (Verdaguer, 2005d).

Sobre la font Trobada diu: «Raja una fonteta a prop de ma pàtria que tothom li dóna per nom la Trobada, al peu del torrent, que brolla tan clara que al sortir del raig sembla fosa plata...». (Verdaguer, 2005d).

La font del Desmai va ser un lloc especial per a Verdaguer que va presidir tota la seva infantesa, quan anava a ajudar el seu pare en les feines de pagès als camps pròxims a la font. A mitjan segle passat era un lloc idíl·lic amb una natura exuberant, tal com es pot veure en l'oli de Marià de Picó de 1870 (Museu Episcopal de Vic) i fou l'escenari de les reunions que feien Verdaguer i els seus amics de l'Esbart de Vic, per parlar i discutir sobre poesia.

El gran poeta de Roda de Ter, Miquel Martí i Pol, va descriure els paisatges quotidians amb una aparent senzillesa colpidora. El ritme estacional és present en aquests dos fragments:

«Primavera

Heus ací:
una oreneta,
la primera,
ha arribat al poble.
I l'home que treballa al camp,

i la noia que passa pel pont,
i el vell que seu en un marge, fora vila,
i fins aquells que en l'estretor de les fàbriques
tenen la sort de veure una mica de cel
han sabut la notícia.

»Estiu

Ara és el temps d'estimar pels camins,
a la vora del riu on l'herba és blana i acollidora
i a l'ombra dels vells arbres,
a les fonts mig perdudes,
allí on el bosc és més íntim.»
(Martí i Pol, 1966)

Un altre personatge rellevant vinculat a la unitat de la Plana de Vic és Miquel Llor i Forcada (1894-1966). Barceloní, va passar llargues temporades a Santa Eulàlia de Riuprimer, on va escriure part de *Laura a la ciutat dels sants* (1931). Les descripcions de la ciutat de Vic, que a la novel·la anomena «Comarquinal», són un exemple significatiu del paper del paisatge en la literatura. Hi trobem descripcions emblemàtiques i clarament identificatives de la Plana de Vic, com en aquest fragment: «La boira! Va caient, espessa, grisa, negra; abriga la plana tardoral i adormida en la nit. La boira protec-

Signatura de Verdaguer creada per l'artista Perejaume l'any 2002 al torrent de Folgueroles. Toni Anguera

tora guarda la ciutat estes al cor del Pla, mentre que els pobles de les rodalies, més elevats de nivell, veuen lluir els estels i un començ de lluna». (Llor, 1931).

D'altra banda, a tota la novel·la és present la percepció del paisatge i dels seus canvis estacionals en recíproca relació i incidència amb l'estat d'ànim de la protagonista. Llor descriu el paisatge de la Plana de Vic i de la ciutat, a través de la mirada d'una dona angoixada que s'hi sent presonera, així com el record del mateix paisatge lluminós associat a les expectatives inicials de Laura:

«Després, fixa l'esguard vers la direcció que duu el tren, cap aquell punt incert on abans d'una hora veurà com si Comarquinal sortís de sota terra, amb els campanars de la Seu, del Seminari, dels asils i de les cases de penitència, enmig dels camps de patates i de moresc, gairebé tot el paisatge del Pla, que ara comença, alterat només per la grisor d'alguns pujols de licorella, que aguanten ermites acompanyades d'un xiprer esberlat pel llamp [...] Tanmateix, no és pas així com s'havia figurat el paisatge de Comarquinal, entrevist aquell dia de juny que va passar-hi amb el cotxe d'en

Tomàs, els camps eren verds, ondulats per l'oneig sedós de les espigues, el cel lluia com el mar de la Costa brava i tot era fresc i somrient.» (Llor, 1931).

La plana de Vic, espai obert ben delimitat i amb gran dominància visual del cel, ha inspirat molts altres textos literaris, com aquest bell poema de Josep M. Vilarmau i Cabanes:

«Temps era temps. Si el cel era de rosa
aquell matí, la Plana era desclosa,
com un calze immens sobredaurat.
I, en les aures serenes del nou dia,
l'Ausetània era tota pedreria,
joiell que té un misteri indesxifrat.»
(Vilarmau, 2000)

Josep Pla sintetitza l'impacte visual de la plana coberta de boira, amb una prosa precisa: «... Contemplar des de les altes crestes del país la part baixa de la Plana de Vic tapada per una matèria

cotonosa xopa de puré de pèsols, mentre el sol radiant toca els roquissers elevats, és un espectacle impressionant...». (Pla, 1971).

Santiago Rusiñol, expressa la seva visió del paisatge des del turó del castell de Centelles:

«... un cop dalt del cim, se'ns presenta davant un panorama d'aquells que per sa immensitat, banyada de potent llum, fan la il·lusió que hom es troba sobre els núvols i ho veu tot darrere una glassa transparent [...] Més avall una combinació de tintes, formada de boscos i roques, serveix de fons a una planúria que sembla que nedi entremig de l'aire, avalada entre els plecs de l'atmosfera; petits poblets de totes formes l'adornen, masies esmaltades per la llum la coloregen, deliciosos turons, espesses rengleres de xiprers i albes, fondalades imprevisibles, transparentes boires escorrent-se per la ombra de les valls, la poetitzen; i aquest soroll sord, semblant a un tro llunyà del ressò del saltar de l'aigua i el relliscar del vent, que al sentir-lo en les altures em fa la il·lusió com si fos la palpitació de la terra, aquest soroll li dóna un no sé què de grandios i benvolgut encant...» (Rusiñol, 1882).

La Plana de Vic també ha estat fons d'inspiració per a diferents artistes visuals, que han plasmat les seves formes i colors des de diferents perspectives i tonalitats. Són nombrosos els paisatgistes nascuts o residents actualment arreu de la unitat, per exemple el taradallenc Jordi Serrat, que ha pintat també amb especial sensibilitat la plaça de Vic; Joan Solà, de Torelló, que ha dedicat part de la seva obra als paisatges de la Vall de Ges, o David Casadesús, que viu a Sant Hipòlit de Voltregà i que ha pintat bellament la plana.

514

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat queden ben representats per tot un seguit d'espais naturals protegits, tant al bell mig de la Plana de Vic com en els marges de la unitat. A la banda nord destaca l'espai PEIN Serres de Milany-Santa Magdalena i Puigsacalm-Bellmunt, mentre que a la banda sud es troba l'espai Turons de la Plana Ausetana, disgregat en nou àrees de diferent mida. Respecte a les zones d'interès geològic, destaca l'Anticlinal de Bellmunt, i la geozona Sobrevia - Coll de Romagats, que afecta molt perifèricament la vorada de la Plana de Vic. Altres punts d'interès geològic són l'escull de la Trona, al terme d'Orís, i els xaragalls de Santa Eulàlia de Riuprimer. Pel que fa a zones humides, cal fer referència a l'estany de Vallmitjana, una zona humida que embassa les aigües del torrent de Vallmitjana; hi destaca la vegetació de ribera, amb salzedes i bogues, així com els ocells; s'hi troba l'ànec coll verd (*Anas platyrhynchos*), la gallineta (*Gallinula chloropus*), el cabuset (*Tachybaptus ruficollis*) i el xarxet (*Anas crecca*), entre d'altres. Aquest indret és de propietat privada i té el pas tancat al públic; des de 1998 està protegit com a refugi de fauna salvatge. Entre els arbres monumentals es troben els roures de la Carrera, al terme de Malla, el plàtan de la Font Gran, a Taradell, i el xiprer de Can Vives i el pinsap del Sors, a Seva.

La unitat Plana de Vic presenta un relleu de caràcter planer en la major part de la seva superfície en combinació amb un predomini dels

usos agrícoles o agroforestals que, en conjunt, formen una imatge visual amb un gran valor estètic. Aquesta zona es caracteritza per ser una gran àrea plana i oberta sense cap relleu important i on, a més, el paisatge agrícola i ramader predomina sobre altres usos. Hi ha altres elements que aporten singularitat a la imatge visual d'aquestes planes com poden ser els *badlands* o terrers o fins i tot la boira.

Cal destacar, per damunt de tot, els turons de la plana ausetana. Aquest espai agrupa quatre petits turons representatius dels relleus eocènics de la plana de Vic: el turó del Castell de Tona, el de Torrellebreta, el de Mont-rodon i el de Gurb. Aquests turons testimonien formacions geològiques singulars que identifiquen la conca d'erosió de la plana de Vic (excavada pels rius Ter i Congost). Els turons de la plana de Vic, identificables molt fàcilment i referents visuals per a la població, reuneixen, a part dels indubtables valors geològics i biològics, un gran interès paisatgístic en el conjunt de les conques centrals catalanes. Són un testimoni de la història geològica de la plana de Vic i del paisatge primitiu. Altres turons han desaparegut a conseqüència de les activitats humanes i d'altres han estat transformats irreversiblement. També és important la zona dels serrats i les costes de Torelló, caracteritzada per petites serres amb vessants erosionats amb presència de vegetació a la carena.

D'altra banda, a les àrees de caràcter més agrari de la Plana de Vic hi és rellevant el patró paisatgístic que formen les trames viàries capil·lars d'arrel històrica, ja que articulen uns paisatges tradicionals d'alta connectivitat humana que van permetre la gènesi de molts nuclis de població de petita dimensió arreu del territori.

Alguns nuclis de població formen uns patrons semblants de creixement o fesomia. Entre ells, Seva i Balenyà com a nuclis de creixement lineal, patró que predomina força en les Comarques Centrals, ja que es tracta històricament d'un territori de pas. D'altra banda, trobem Folgueroles, nucli en un entorn agroforestal, i, finalment, Borgonyà i la Mambla d'Orís com a nuclis de colònies industrials.

Però la Plana de Vic requereix una segona mirada, més detallada; una mirada des de la perspectiva sociocultural que desvetlli els valors estètics dels elements patrimonials. Entre ells els accessos i passeigs arbrats de certes poblacions, com Vic o Sant Julià de Vilatorrada. Tanmateix, el patrimoni industrial recuperat, sobretot al llarg dels cursos fluvials, conviu amb la riquesa vegetal, solcant la unitat d'indrets de gran qualitat paisatgística. La mateixa boira, com ja s'ha comentat, esdevé estètica amb les seves lentes oscil·lacions embolcallant turons, boscos i poblacions.

L'intens poblament a la unitat al llarg dels segles fa que els valors històrics siguin especialment importants amb una gran densitat de vestigis notables. La ciutat de Vic, la més rellevant de la unitat, per si mateixa té un valor patrimonial destacable, que demostra la importància del lloc en èpoques llunyanes, i la seva incidència en la configuració del paisatge de la plana.

Vic és una ciutat patrimonial amb elements rellevants com el temple romà dalt del terreny aturonat al costat del riu Mèder, prop de la confluència amb el Gurri. Durant segles va estar ocult com a part

515

La unitat està bàsicament formada per una plana envoltada per altiplans i serres. Observatori del Paisatge

del castell dels Montcada, construït a la fi del segle XI. El centre del nucli antic és la plaça del mercadal, una plaça monumental porxada a la part més alta de la vila vella. La catedral neoclàssica, seu de la diòcesi de Vic, conserva elements romànics com el campanar i un claustre gòtic.

Si bé Vic, al cor de la plana, sembla que capitalitzi els valors històrics, a la resta de la unitat hi ha altres poblacions que, en conjunt, ofereixen una concentració de patrimoni històric memorable. D'altra banda, el nombrós poblament aïllat existent a la unitat constitueix una densa xarxa de patrimoni histororural de primer ordre. Pel que fa a les poblacions, a més del nucli històric, cal considerar les ermites i esglésies dels voltants que també formen la xarxa patrimonial i el paisatge de la plana.

A la Vall del Ges, al nord de la unitat, al terme on avui s'assenta el municipi de Torelló, hi va haver poblament des del Neolític, com posen de manifest les tombes de les Serrasses. La vila de Torelló conserva, en el nucli antic, cases velles, carrerons tortuosos o passatges coberts, i el castell alça encara una part de la seva torre mestra en un aspriu turó del municipi de Sant Vicenç de Torelló.

Al nucli d'Orís la parròquia de Sant Genís és a la part alta, al peu de les ruïnes del castell que va ser una important plaça forta com a

punt de control de la plana i del curs mitjà del Ter. Ambdós centren visualment un paisatge de boscos, conreus i masos aïllats.

A les Masies de Voltregà, destaquen les esglésies d'estil romànic de Sant Esteve a Vinyoles d'Orís, la de Sant Miquel d'Ordeig, la de Sant Martí Xic, així com les ruïnes del castell de Voltregà, i especialment el santuari de la Gleva. El santuari de la Gleva, iniciat al segle XIV, però reconstruït i ampliat al segle XVIII, ja amb la forma actual que destaca clarament en el paisatge, és un lloc de culte molt visitat per la gent de la plana amb la celebració de la festa de la Mare de Déu de la Gleva.

A Sant Hipòlit de Voltregà l'església destaca per l'elegància del campanar. A Manlleu és remarcable el pont de Can Molas, construït a finals del segle XIV, i, als afores, l'església romànica de Sant Julià de Vilamirosa i la de Vilacetrú. Altres llocs d'interès històric són el santuari de Sant Jaume, d'origen romànic i el santuari de Puig-agut o de Lurdes al límit de la unitat.

Testimonis de l'ocupació ancestral del territori són el jaciment arqueològic de l'Esquerda, situat sobre un meandre del riu Ter molt a prop de Roda de Ter, un assentament ocupat pels ibers i fins a l'edat mitjana. A tota la unitat també hi ha masies notables; una de les més antigues és l'anomenada del Bac de Roda, documentada

a finals del segle XIII, i on va viure Francesc Macià «Bac de Roda», que va lluitar contra les tropes de Felip V.

A Roda de Ter destaca el pont vell d'origen romà, per on passava l'*strata* franciscà o camí a França. A Malla, el nucli més antic forma un conjunt monumental amb el temple romànic de Sant Vicenç.

A Santa Eulàlia de Riuprimer, el nucli més antic centrat a l'església parroquial, l'antic castell de Torroella, un casal fortificat amb molí mas i capella, i la capella de San Sebastià, constitueixen la part històrica.

A Tona es conserva l'església romànica de Sant Andreu i l'església romànica i gòtica de Santa Maria del Barri. Mig enfilada a la serra de Mont-rodon destaca l'església romànica amb el campanar d'espardenya de Santa Maria de Mont-rodon. De l'època de la romanització, resten el jaciment del Camp de les Lloses i l'aqüeducte romà de Vilageriu.

A Balenyà hi ha restes d'ocupació al Neolític com els dòlmens de la caixa del Moro i de la Griueta. A la vora hi ha el santuari de la Mare de Déu de l'Ajuda.

A Seva el nucli antic presenta nombroses cases d'origen medieval però l'element més característic és l'esvelt campanar de torre de l'església de Santa Maria, obra del segle XII.

Taradell conserva elements patrimonials així com la torre gòtica de Don Carles o l'ermita de Sant Quirze de Subiradells. L'església parroquial de Sant Genís conserva el campanar de l'església romànica primitiva. Prop de la riera de Taradell i de l'antic casal del gremi de paraires, hi ha la Font Gran, amb set canelles. Els documents en parlen d'ençà del segle XIII i dels seus abeuradors des del segle XVI.

A Santa Eugènia de Berga, l'església parroquial amb el campanar de torre de tres pisos és un gran exponent de l'art romànic. L'església parroquial de Sant Julià de Vilatorrada també conserva el campanar romànic, i al poblet de Vilalleons l'església mostra bells trets d'aquest estil.

Folgueroles és un indret rellevant a la unitat. El nom ve de la paraula «Falguera», i les primeres empremtes de poblament són al turó de Sant Jordi, on hi ha el dolmen de Puigseslloses. També hi ha restes del poblat fortificat ausetà del Casol de Puigcastellet. La repoblació durant l'alta edat mitjana va ser a l'entorn de l'església de Santa Maria, però el nucli del poble es va formar a partir de la fi del segle XVI dins de la sagrera.

A Vic, la indústria tèxtil, avui gairebé desapareguda, ha estat un dels principals valors productius, i, de retruc, dels socials. Les explotacions ramaderes i les indústries transformadores del sector primari conviuen amb una indústria diversificada, i amb un sector comercial i de serveis en creixement. La fabricació d'embotits prové de la llarga tradició a la plana de la indústria porcina. També es conserva el traçat d'antics camins transhumants que creuaven la unitat cap als Pirineus a l'estiu.

El sector de la torneria és l'activitat tradicional més arrelada a Torelló i que s'estén per la vall del riu Ges, on es concentra el major nombre d'empreses de tot Catalunya relacionades amb aquesta

Els plataners atorguen valor estètic a l'entrada de Sant Julià de Vilatorrada. Observatori del Paisatge

activitat. Tant és així que a Torelló hi ha el Museu de la Torneria de la Vall del Ges. La torneria data almenys del segle XIII, però va rebre un fort impuls a partir de mitjan segle XIX, amb la creació dels grans tallers de banya i fusta.

La colònia de Vila-seca és una de les primeres i més importants colònies del Ter mitjà i un bon exemple dels paisatges associats a la industrialització del Ter amb la presència del canal, les hortes i els antics jardins. Igualment, la colònia de Borgonyà es va convertir en la més majestuosa. Altres elements del paisatge industrial històric són la colònia la Mambla, de la qual es conserva la fàbrica i les obres d'infraestructura hidràulica, i sobretot l'antiga colònia El Pelut, que destaca pels seus jardins.

La ciutat de Manlleu constitueix el segon nucli de població més important. La creació del canal industrial al segle XIX va significar el començament del procés d'industrialització de la plana. El passeig del Ter és un espai de gran valor social per a la població. Al llarg del passeig es pot veure el passat industrial que caracteritza la ciutat, amb la presència de rescloses, turbines, fàbriques de riu en

tot el recorregut de gran valor paisatgístic, amb els meandres de la Devesa i del Gelabert, i els seus boscos de ribera.

Com a patrimoni industrial destaca el Museu Industrial del Ter, situat a l'antiga fàbrica de ca l'Estapé i a la perifèria la colònia Ros-sinyol, que va ser residència de Santiago Rusiñol i que actualment es pot visitar.

Al llarg del riu Ter, s'origina un paisatge fluvial que incorpora l'em-premta de la industrialització, i les viles actuals. A Roda de Ter una ruta relaciona la literatura amb la vida del poeta Miquel Martí i Pol per mitjà de paisatges geogràfics i humans.

Sant Julià de Vilatorrada era conegut com a Sant Julià de les Olles per la quantitat d'obraders de terrissa que hi havia. Quan el poble es va desindustrialitzar, va esdevenir un lloc d'estiueig i de repòs amb nombroses torres modernistes.

Tona ha estat tradicionalment agrícola i ramadera, i encara per la festa de Sant Isidre la gent de pagès es reuneix a la Canal per celebrar-la, però la presència d'aigües sulfuroses va provocar que a finals del segle XIX es convertís en una població residencial i d'estiueig als balnearis. La incidència en el paisatge urbà es manifesta pels molts edificis modernistes. La xemeneia de Can Codina és avui símbol de la revolució industrial a Tona.

A Centelles, que va ocupar un lloc central en el negoci de la tòfona, anualment es fa la singular Fira de la Tòfona. D'altra banda, la Festa del Pi, festa tradicional d'interès nacional, comporta reminiscències del culte als arbres i de rituals pagans de fecundació relacionats amb el solstici d'hivern i amb la regeneració de la natura.

Taradell conserva també un gran nombre d'antigues masies; moltes mostren una estructura amb galeries, que destaquen en el paisatge. En el mas del Colomer, construït al segle XIII i especialment vinculat a la vida rural, hi ha el Museu del Blat.

A Folgueroles va néixer mossèn Cinto Verdaguer, i la seva figura i obra són presents arreu: hi ha la Casa Museu de Verdaguer; entre l'església romànica de Santa Maria i la rectoria hi ha el Racó de Mossèn Cinto; al costat de l'ermita de la Damunt hi ha el jardí Brins d'espigol. Des d'aquesta ermita es poden contemplar altres llocs verdaguerians més assenyalats. El paisatge convida a seguir les diverses rutes on conflueixen valors naturals, històrics, literaris, religiosos i simbòlics.

La història eclesiàstica de Vic aglutina part dels valors religiosos i simbòlics de la unitat, al voltant de l'obra de grans personatges com l'abat Oliva, Sant Miquel dels Sants, Jaume Lluçà Balmes, Sant Bernat Calbó, Sant Antoni Maria Claret i Josep Torres i Bages, entre d'altres. L'especial història eclesiàstica a la unitat explica també la presència de moltes relíquies portades d'altres llocs que han generat devoció i pelegrinatges.

Religiositat, veneracions i cultes s'entrellacen en les moltes festes i tradicions, que sovint estan vinculades amb llocs emblemàtics del paisatge. Els molts aplecs també en són un clar exemple, com el del santuari de Rocaprevera o al santuari de Puig l'Agulla. Un santuari emblemàtic i visualment destacable a la unitat és el de la Gleva. La

tradicció popular diu que s'aixeca en el lloc on una pastoreta va trobar la imatge de la Verge, sota una gleva al puig del Terror. La devoció envers Santa Maria de la Gleva va ser molt estesa, i un dels símbols van ser les grans processons que s'hi feien des de Vic i altres pobles.

En altres indrets el prestigi religiós també ve de lluny, com el del turó de Puigdeslloses, on Arnau de Folcs, a principis del segle XV, va disposar que s'hi repartissin els seus béns. Allà mateix, segles després, a l'ermita de Sant Jordi, hi va dir missa el sant Francesc Coll, i també Jacint Verdaguer.

L'obra de Verdaguer esdevé també patrimoni religiós i simbòlic a la unitat. A Sant Esteve de Vinyoles va escriure bona part de «L'Atlàntida» i altres textos. També hi va plantar un llorer que encara viu i que s'ha convertit en tot un símbol. A la Gleva va escriure, entre altres textos, el poema del bon Déu, que va ser adoptat com a himne o goigs de la Mare de Déu de la Gleva.

Altres punts del paisatge estan vinculats a llegendes i fets misteriosos, amb llocs feréstecs i recòndits que ho afavoreixen, com el gorg Negre al terme de Santa Cecília de Voltregà, que ha generat diverses llegendes, perquè deien que en els gorgs més profunds i inaccessibles es reunien les bruixes per congriar les tempestes i les pedregades que queien a la Plana de Vic.

També es parla del serpent de Manlleu, que vivia al bosc de la Devesa. Per la festa major de Manlleu, se celebra la festa del serpent on es menja el pa en forma de serp i es representa la llegenda.

També els elements antròpics es relacionen amb llegendes, com a la Torre de Morgades, un bon exemple de torre de defensa medieval, situada a Folgueroles, on diuen que en dies de tempesta s'escolten les antigues campanes, que toquen els esperits.

Moltes referències a les bruixes sovint es concentren en les dones d'una o altra població, generant dites com «De Centelles bruixes totes elles». A causa de la persecució històrica de bruixes, moltes vegades llegenda i història es barregen. Sigui com sigui, Centelles

La boira és un dels elements característics d'aquest paisatge, especialment a l'hivern. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

ha volgut recuperar la tradició de la dita i cada any celebra el Cau de Bruixes.

A la unitat també el record del bandolerisme és present; per exemple, a Taradell cada any se celebra la Festa d'en Toca-sons, bandoler que, juntament amb en Serrallonga i en Rocaguinarda, va córrer per les terres dels senyors de Taradell.

El paisatge de la unitat és ple de llocs simbòlics i religiosos, escampats sigui en punts enlairats i ben visibles com en indrets amagats i feréstecs; els elements acumulen aquests valors en tant que la població els els concedeix. Un altre lloc d'especial simbolisme és l'alzinar de Folgueroles amb el monument a Verdaguier. A la vora i integrat dins l'espai natural Guillerries-Savassona, hi ha la creació artística de la signatura de Verdaguier dibuixada pel torrent de Folgueroles, ideada per Perejaume. A més d'edificis i paratges, també cal considerar elements puntuals com el monumental Roure Gros de Santa Eulàlia de Riuprimer o el plàtan de la Font Gran de Taradell, entre altres.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Com que és una plana, la unitat és travessada per moltes carreteres que faciliten el trànsit rodat. Una de les més transitades és la C-17 o Eix del Congost, que la creua de sud a nord i que permet observar la síntesi del paisatge a ambdós costats de la via. Entra a la Plana pel sud, per Centelles, deixant enrere l'estret congost entre els cingles de Bertí a ponent i el massís del Montseny a llevant. De camí a Vic passa per Tona i Malla, a través de camps i oferint la visió dels pròxims turons testimoni de margues grises, mentre que més lluny es veuen les elevacions del Moianès a l'oest i de les Guillerries a l'est. Passada la ciutat de Vic, el paisatge de la Plana queda emmarcat per les elevacions boscoses del Lluçanès, els relleus tabulars del Collsacabra, i, al nord, la serra de Bellmunt.

L'altra carretera que permet l'accés ràpid a la Plana de Vic és la C-25 o Eix Transversal, que baixa a la plana des de l'oest de l'altiplà del Lluçanès i per l'est puja cap a les Guillerries. Des d'ambdós extrems es pot gaudir de vistes sobre el pla. La via circumda la ciutat de Vic pel nord, passant pel paisatge típic de camps i masies disperses. Altres carreteres secundàries són les que uneixen radialment Vic amb els altres nuclis. Totes aquestes rutes per automòbils creuen el relleu ondulat de la plana ple de camps de conreu i amb la presència d'alguns turons testimoni. Si bé transcorren per paisatges semblants, a tall d'exemple es poden citar: la que duu a Manlleu i Sant Pere de Torelló, amb la visió de les serres de Bellmunt, de Curull, dels Llancers i de Cabrera com a teló de fons; i la que duu a Moià, que s'enfila cap a Collsuspina pel coll de la Pollosa, amb bones vistes sobre la plana.

L'excursionista pot gaudir del paisatge nord de la unitat per la ruta del Ter o GR-210, que passa per les Masies de Voltregà, Orís i Roda de Ter. Aquest itinerari permet seguir el curs del riu i els seus meandres, a través del frescal bosc de ribera, tot observant les diverses formes d'aprofitament del riu. Un altre sender de gran recorregut, el

Mirador del Castellar, a Balenyà. Observatori del Paisatge

GR-2, realitza dues breus incursions a la unitat: a Seva procedent del Montseny i a Sant Julià de Vilatorrada des de les Guillerries. També hi ha diversos senders de petit recorregut que s'escampen per la plana i les elevacions veïnes. Destaquen els següents:

- PR-C 41, sender circular de Sant Andreu de Gurb, que, per Sant Roc i per una zona boscosa, s'endinsa cap al coll de la Creu de Gurb i Sant Julià Sassorba, s'enfila cap a l'ermita de Sant Sebastià, mirador espectacular de la Plana de Vic, baixa per Sant Joan del Galí i retorna a Gurb.

- PR-C 42, sender de Taradell, que permet veure masies i molins, així com pujar al castell de Taradell amb bones vistes i a Montrodon, turó cobert de vegetació enmig de la plana de camps circumdants.

- PR-C 43, sender circular de Tona, que permet veure masies i esglésies romàniques, llocs panoràmics, serres, boscos i la plana. De Tona passa per l'ermita de Sant Miquel de Vilageliu, puja cap a les masies de Boldrons i Can Regàs i fins al punt culminant i mirador panoràmic de Sant Cugat de Gavadons; d'allà, per boscos cap a Sant Quirze de Muntanyola, baixa a la plana per Sant Esteve de Múnter i visita finalment Sant Andreu del Castell de Tona amb belles vistes sobre la Plana de Vic.

- PR-C 45, sender de Torelló, i PR-C 47, Camí Vora Ges. Tots dos s'enfilen des de Torelló cap al santuari de Bellmunt travessant boscos mixtos de roures i pins i gaudint de vistes excel·lents a mesura que van ascendint.

Altres senders interessants són els de Voltregà, d'Orís i el sender local de Puigbònic a Tona.

La Plana de Vic és una depressió envoltada d'elevacions, des de les quals s'observa la unitat en dies en què la boira no hi és present. Al nord, a la unitat veïna de l'Alt Ter, destaca el mirador de la Mare de Déu de Bellmunt (1.230 m) que té als seus peus la zona de Torelló i Manlleu. Des del santuari hi ha vistes cap al Puigmal, el

Pedraforca i la serra de Queralt, el Puigsacalm i els relleus tabulars del Collsacabra i el massís del Montseny.

De menys altitud, també prop de Torelló, el mirador del castell d'Orís (745 m) amb vistes al caire de les elevacions del Lluçanès i a la zona nord de la Plana de Vic. Des del Lluçanès o just en el límit oest de la unitat hi ha alguns miradors que dominen la plana, com el santuari dels Munts (1.057 m), Santa Llúcia de Sobremunt (950 m) i el veïnat del Roc Llarg (901 m) a Sant Bartomeu del Grau. Des del Moianès, o la seva zona de contacte, es pot gaudir amb més detall de la zona sud de la Plana des de Sant Sebastià (788 m) a Santa Eulàlia de Riuprimer i el cim del Castellar de Balenyà, prop de Collsuspina. Dins la Plana de Vic, destaca el mirador del Puigsagordi (983 m), just per sobre la població de Centelles; el castell de Tona (690 m) i de Gurb (805 m), que des de la seva privilegiada situació ofereixen vistes molt properes sobre la plana de la rodalia; i la Creu del Morral (624 m), des d'on es contempla una bona panoràmica del Voltreganès i la Plana de Vic. Al sud les elevacions del Montseny també dominen la plana.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les superfícies edificades constitueixen un percentatge relativament important de la unitat; sumant els espais edificats i aquells altres ocupats per infraestructures de xarxa viària, la superfície afectada depassa lleugerament el 10%. Per tal que la percepció d'aquests espais sigui homogènia i no aparegui fragmentada, és important filar prim a l'hora de programar creixements urbanístics, evitant la creació d'espais intersticials i minvant el creixement de teixits urbans dispersos.
- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc., desvinculades de les característiques de l'entorn que les acull i que pertorben l'harmonia visual del paisatge. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, algunes provoquen uns impactes visuals en entorns d'alta qualitat paisatgística.
- Alguns accessos a Vic i a Taradell formen paisatges banals i sense coherència estètica, convertits en vies que sovint serveixen d'aparador comercial i d'oferta de serveis. Al mateix temps, la via pública d'aquestes entrades sol presentar uns acabats de mala qualitat, ja sigui en relació amb el mobiliari urbà, les voreres, o la caòtica disposició en l'espai d'artefactes diversos com ara fanals i semàfors, pals de suport del cablatge del telèfon, pals i torres d'esteses elèctriques, etc. Són fesomies descurades.
- Creixement del teixit suburbà que ha acabat afectant la imatge i el perfil urbà de moltes poblacions de la Plana de Vic (sobretot a Vic), en no prendre en consideració les escales, les formes i els colors dels volums preexistents amb valor històric.
- Escassa connectivitat entre espais naturals protegits, i, fins i tot, entre espais oberts.

Amenaces

- El creixement de les superfícies urbanes i industrials de la unitat ha tendit a realitzar-se en forma de taca d'oli, propiciant creixements residencials de baixa densitat. És important controlar de manera adequada aquesta dispersió urbana, afavorint el creixement compacte dels nuclis urbans i propiciant la densificació de les actuacions urbanístiques.
- La possible pèrdua de la fesomia original de la Plana de Vic com a conseqüència de la fragmentació de l'antiga estructura oberta de masos associats a tot un seguit de feixes i camps de conreu.
- La no integració en el lloc de les infraestructures existents (viàries i ferroviàries) i les planejades, així com dels nous enllaços, podrien comportar problemes de fragmentació del paisatge, que podrien agreujar la connectivitat paisatgística i comportar efectes induïts (expectatives d'urbanització, abandonament de camps de conreu, etc.).
- Les extensions urbanes del nucli urbà de Vic en expansió sovint prenen morfologies disharmòniques, amb la creació d'espais intersticials.
- La no integració de manera coherent amb l'estructura de l'espai obert de les extensions urbanes i les àrees especialitzades del nucli urbà de Vic podrien afavorir la formació d'uns escenaris periurbans fragmentats i amb usos i formes heterogenis i barrejats.

Fortaleses

- La unitat està molt ben delimitada topogràficament; això fa que sigui fàcil identificar-ne els límits, delimitar-ne el contorn i establir-hi sectors fisonòmicament homogenis. La boira s'estima com un dels trets distintius més importants de la contrada. En conjunt, doncs, es pot considerar que la Plana de Vic gaudeix d'una coherència interna, almenys des del punt de vista fisonòmic, força notable, que, sens dubte, ha de ser utilitzada a l'hora d'endegar polítiques de paisatge.
- La riquesa i la fertilitat de la contrada són prou conegudes. Bona prova d'això és la tradició agrícola (amb vocació ramadera) que existeix actualment i que, des de l'època romana, es fa més o menys present.
- Vic és una ciutat molt important des del punt de vista religiós i espiritual, fet que queda palès en el ric patrimoni (material i immaterial) que atresora la vila. També es troben bones mostres d'arquitectura religiosa, amb gran valor històric i artístic, a altres indrets, com al santuari de la Mare de Déu de la Gleva, entre d'altres.
- La producció i la tradició ramadera de la unitat es fan ben paleses en l'existència d'una gran diversitat d'embotits, que no

només atorguen distinció i valor afegit a la contrada, sinó que també afavoreixen l'existència d'una indústria càrnia ben activa.

- Diversos nuclis urbans com Sant Julià de Vilatorca conserven fileres arbrades o plantacions d'alineament que històricament emmarcaven l'entrada de molts municipis o definien els passejos interiors, i que han esdevingut un dels trets més característics del nucli.
- Patrimoni industrial amb valor històric, artístic, social i productiu, com les colònies del Ter i el patrimoni de canals i rescloses associat.

Oportunitats

- El creixement urbà i industrial de la unitat ha afavorit la creació d'espais intersticials i d'espais oberts voltats de superfícies edificades. Resultaria de gran interès crear una xarxa de corredors i connectors paisatgístics en aquells indrets de més fragilitat, tal com planteja el POUM de Vic amb el riu Mèder.
- La possibilitat de rehabilitar antics espais industrials avui obsolets, com per exemple algunes infraestructures relacionades amb les colònies industrials (edificacions, rescloses, etc.) i les fàbriques fora d'ús a l'interior dels nuclis urbans, suposa una oportunitat per promoure uns creixements urbans més compactats. En aquest sentit, el Pla director urbanístic de les colònies del Ter i el Freser pot ser un instrument útil.
- Des del punt de vista de l'educació i la divulgació, és molt important recordar i fomentar l'estudi de la particular disposició invertida de la vegetació, així com de l'existència de rouredes de gran interès en els turons testimoni que esquitxen la plana.
- En la mateixa línia, igualment cal fer referència al valor de determinats punts d'interès geològic, com ara les margues de Santa Eulàlia de Riuprimer o l'escull de la Trona, en el límit amb el Lluçanès. Seria molt positiu fomentar l'estudi i la divulgació d'aquestes estructures, vinculant-les a la disposició actual de la unitat i als seus trets paisatgístics particulars.

520

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge propi d'una conca d'erosió fruit de l'acció de les xarxes fluvials del Ter i del Congost, preservat i aprofitat com a recurs didàctic i turístic.
- OQP2.** Unes formes morfològiques, com ara els turons testimoni i terrers, que constitueixen una de les característiques prin-

cipals de la Plana de Vic, valorades i preservades com a sistemes de síntesi de l'estructura del territori.

- OQP3.** Uns cursos fluvials del riu Ter i afluents, valorats i preservats en determinats trams del seu recorregut.
- OQP4.** Un paisatge complex estructurat per elements agraris, urbans i industrials, amb escasses zones ocupades per la vegetació, ben ordenat i amb uns eventuais creixements que no comprometin els valors del paisatge del lloc ni dels espais circumdants.
- OQP5.** Un paisatge agrari extens estructurat a l'entorn d'importants masos i parcel·les de conreu en formes paral·leles, hereves de les antigues centuriacions romanes en quadrícula, ben conservat.
- OQP6.** Un llegat històric i patrimonial de gran vàlua i unes colònies industrials restaurats i rehabilitats pel seu valor històric i compatibles amb els nous usos funcionalitats.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que inclogui turons testimoni, emfatitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos de la Plana de Vic.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar en bon estat els turons testimoni de la Plana de Vic.
- Protegir els reductes de boscos fruit de la inversió tèrmica d'aquesta zona, que afavoreix la distribució dels alzinars a una altitud superior a la de les rouredes.
- Vetllar pel manteniment de les masies més destacades de la unitat, pel seu valor històric en l'estructuració i articulació del paisatge agrari de la unitat.
- Protegir el patrimoni industrial lligat a la força motriu de les aigües del Ter.
- Preservar les fileres arbrades de l'entrada al nucli de Sant Julià de Vilatorca pel seu valor històric i estètic.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir i promoure les fileres arbrades als accessos viaris amb espècies arbòries adaptades a l'indret.
- Realitzar tasques de neteja als boscos de roures i alzines, mantenint-ne nets i definits els límits.
- Mantenir els terrers nets d'abocaments i elements aliens que poden alterar la seva morfologia i dinàmica.
- Inventariar els masos de valor històric i arquitectònic notable per conservar-los i difondre'ls com a patrimoni.
- Aplicar les mesures proposades per al PAE Colònies industrials i les fàbriques de riu del Llobregat i del Ter.

- Regular les noves construccions a les zones que limiten amb les infraestructures principals com l'autovia C-17, l'Eix Transversal (C-25) i la carretera C-37.
- Avançar en la regulació de l'eliminació dels residus, especialment els purins, per la seva contaminació edàfica i olfactiva.
- Establir un pla de renovació per al barri adober de la ciutat de Vic.
- Potenciar l'ús de les antigues colònies i edificis industrials encara no recuperats, cercant noves utilitats adequades a les necessitats actuals i respectant les característiques pròpies de cada construcció.
- Mantenir les infraestructures hidràuliques associades a l'abastament energètic de les antigues indústries, com a elements amb valor històric, i cercar-los nous usos.
- Ordenar les zones de polígons industrials i logístics a escala municipal i supramunicipal així com altres infraestructures de serveis com les depuradores i deixalleries.
- Restaurar i mantenir el patrimoni de castells, ermites i santuaris de la unitat, com el castell de Tona, el castell de Centelles, el santuari de la Gleva o el santuari de Puig l'Agulla.
- Mantenir a cada població les construccions diferencials que marquen identitat pròpia respecte als pobles veïns de la mateixa unitat, com les torres d'estiueig modernistes de Sant Julià de Vilatorrada i la Fàbrica La Blava de Roda de Ter, la plaça del Mercat de Vic, la Casa Museu Verdaguier a Folgueroles, etcètera.
- Potenciar el turisme rural associat als valors d'aquest paisatge, atès l'elevat nombre de masies a la unitat amb valor històric i patrimonial.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Reordenar els espais pròxims a les grans vies de comunicació amb l'objectiu que quedin tan integrades com sigui possible al paisatge circumdant.
- Elaborar en el planejament urbanístic una normativa dels accessos a la ciutat de Vic que estableixi estratègies, criteris i accions amb la finalitat de millorar-ne la integració paisatgística. Procedir d'igual manera a les poblacions de Torelló, Manlleu, Sant Hipòlit de Voltregà o Roda de Ter, i en general a totes les poblacions de la unitat.
- Augmentar la densitat d'espais verds als nuclis de més població i incorporar els cursos fluvials, si n'hi ha, com un espai verd més.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de la Creu de Morral, castell de Tona, Puigsagordi, castell de Gurb, castell de Centelles i Sant Salvador de Bellver; dels itineraris motoritzats C-25, C-17 i C-153, així com dels no motoritzats GR-210, GR-3, GR-2, PR-C-40, PR-C-41, PR-C-42, PR-C-43, PR-C-45, PR-C-47 i PR-C-46. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

18. Port del Comte-Vall de Lord

Comarca:

Alt Urgell, Berguedà i Solsonès.

Superfície:

19.758 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Capolat, Castellar del Riu, Cercs, Figols, Gósol, Guixers, Josa i Tuixén, la Coma i la Pedra, la Vansa i Fórnoles, l'Espunyola, Lladurs, Montmajor, Navès, Odèn, Saldes i Sant Llorenç de Morunys.

522

*Visió general de la Vall de Lord, amb la serra de Busa, els Llengots i la cua del pantà de la Llosa del Cavall.
Oriol Clavera*

Trets distintius

- Unitat amb marcat caràcter muntanyós: existència de grans plegaments, anticlinals seccionats, parets verticals i tarteres.
- La unitat s'articula per una de les poques valls transversals dels Prepirineus.
- El riu Cardener hi té gran importància, ja que neix a les fonts del Cardener, travessa la unitat i s'embassa al pantà de la Llosa del Cavall.
- Sant Llorenç de Morunys és la població de més importància; la resta de les poblacions tenen un marcat caràcter disseminat.
- Força habitatge residencial disseminat lligat a l'oci de la neu a causa de l'estació d'esquí del Port del Comte.
- Existència de denses formacions boscoses i de pastures naturals.
- Cromàticament, destaca el color verd dels pins amb el blanc de la roca calcària.
- Tradició tèxtil i industrial medieval a Sant Llorenç de Morunys.
- El santuari de la Mare de Déu de Lord és un punt de gran vàlua religiosa i un bon mirador.
- El pantà de la Llosa del Cavall és una fita visual destacada.

Mirador

— Itinerari motoritzat

22 Solsona - Sant Llorenç de Morunys

23 Olius - Sant Llorenç de Morunys

— Itinerari no motoritzat

33 Alpens - Coll del Vent

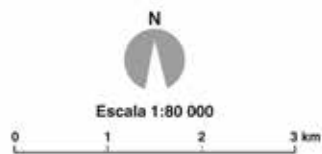
38 Coll de Port - Bellprat

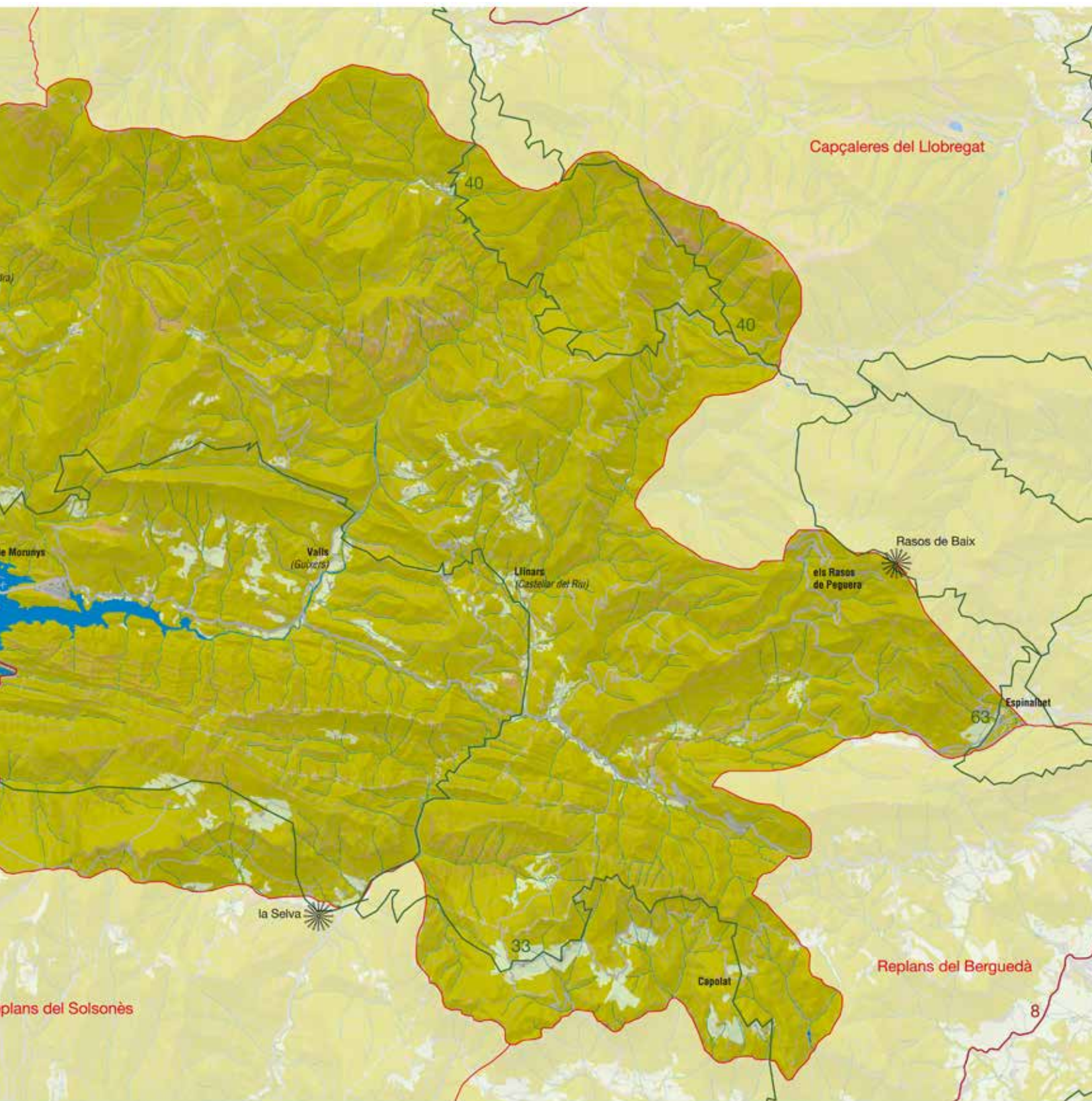
40 Santuari de Queralt - Coll de Pendís

63 Sant Corneli - Berga

524

Elements naturals del paisatge

El paisatge del Port del Comte-Vall de Lord està format per un conjunt de valls i serres corresponents a la capçalera del Cardener (el Cardener, l'Aigua d'Ora i l'Aigua de Valls), instal·lada als Prepirineus solsoní i berguedà. La part central de la unitat és accidentada per les serres de Busa i de Bastets, al peu de la qual s'instal·la el nucli de Sant Llorenç de Morunys.

Morfològicament, es tracta d'una gran vall central envoltada de muntanyes de diferents formes, alçàries i morfologies. Al nord, limiten la unitat les serres prepirinenques del Port del Comte o muntanya de la Bòfia, amb 2.378 m (els Quatre Batlles), la màxima elevació de la unitat i partió amb la conca del Segre. Constitueix un dels massissos més extensos dels Prepirineus i no presenta la típica alineació est-oest d'aquesta serralada ni cap carena culminant prou clara, amb cims suaus i àrees extenses gairebé planes, desenvolupant-s'hi un carst de certa importància. Continua vers llevant la serra del Verd (Cap del Verd, 2.288 m), unida a l'anterior pel coll del Port (1.694 m) i el sector de ponent de la serra d'Ensi-ja (Gallina Pelada, 2.320 m), separada d'aquesta per la profunda vall del riu d'Aigua de Valls. Per l'est, tanca la unitat la serra dels rasos de Peguera (el Pedró, 2.067 m, fora de la unitat), partió amb la vall del Llobregat. Al sud, les alçàries decreixen, tot i que entre el Cardener i l'Aigua d'Ora hi ha un petit –però abrupte– sistema muntanyós integrat per les serres de Busa (el Cogul, 1.526 m) i de Bastets (la Viuda, 1.279 m), que formen alineació orogràfica amb la mola de Lord i la serra dels Tossals (Tossals, 1.525 m), situades a la zona de contacte entre la depressió Central Catalana i els Prepirineus orientals meridionals. Completa la unitat la superfície gairebé tabular del pla de Busa, al vessant meridional de la serra del mateix nom, que continua a ponent de la presa de la Llosa del Cavall amb les serres menors d'Alta i Llarga, que enllacen amb el Port del Comte mitjançant la serra de Querol i el coll de Jou.

Geològicament, les serres prepirinenques del nord pertanyen al domini dels materials calcaris del Cretaci, fortament plegats durant

Les crestes calcàries són presents al coll del Port. Observatori del Paisatge

l'orogènia alpina, amb profusió de canals estrets i tortuosos, orientats arreu i constituïts per faixes margoses, triàsiques aprofitades d'antuvi per l'agricultura, i que assenyalen alguns contactes entre unitats tectòniques d'estructura complexa. Els variants materials calcaris i conglomeràtics que integren aquest complicat conjunt orogràfic afloren en superfície en espectaculars cingles als vessants meridionals, mentre que el vessant septentrional presenta relleus menys abruptes.

Al sud, les característiques del muntanyam canvien radicalment quan entren en el domini dels materials terciaris dipositats en el fons de la conca del mar que ocupava la depressió Central Catalana. En primer lloc, apareixen els materials detrítics més grollers –les pudingues–, que a causa de la seva superior resistència a l'erosió formen una faixa elevada de més de mil metres; aquests materials van ser dipositats pels curts i violents rius que drenaven la conrada durant l'Oligocè a l'antiga línia de costa, ocupant una franja continua des del coll de Comiols (Montsec) fins a la propera de la Quar. Per l'erosió selectiva, les pudingues han restat i han constituït els relleus montserratins de les serres de Busa i de Bastets.

Entremig d'aquest cercle de muntanyes, els relleus interiors alternen les margues i les calcàries amb el pinyolenc o pudingues montserratines formant esfondraments i erosions en els terrenys més tous (margues i guixos) i fortes elevacions sobre calcàries i altres elements durs amb el pinyolenc –cas de la mola de Lord– de parets conglomeràtiques altes i verticals, que dona nom a la unitat, orientant les aigües cap el Cardener o cap a l'Aigua d'Ora.

La xarxa hidrogràfica del Cardener amb els seus principals afluents –l'Aigua de Valls i l'Aigua d'Ora– ha actuat selectivament sobre els materials, encaixant-se en alguns indrets per imposició formant espectaculars congostos com el Cardener a la Llosa del Cavall, on es va construir l'embassament del mateix nom, o l'Aigua d'Ora a Sant Pere de Graudescales, o seguint les capes del terreny formant petites conques d'erosió (Sant Llorenç de Morunys).

Tradicionalment, la unitat se sol considerar dividida per la mola de Lord (de direcció oest-nord-oest / est-sud-est, entre Sant Llorenç i la Mola) en Sobreroques (la Coma i la Pedra i Sant Llorenç de Morunys) i Sotsroques (Guixers i Navès).

El clima del Port del Comte-Vall de Lord és mediterrani prepirinenc, temperat humit amb estius càlids i subalpins de tendència seca i continental per sobre dels 1.600/1.700 m. La variació altimètrica de la unitat comporta una important diferència de temperatures entre Sant Llorenç de Morunys (mitjana de 10,4 °C) i els cims culminants, que mostren mitjanes negatives els mesos de desembre i gener. Les temperatures màximes són en conjunt força elevades si considerem l'altitud, ja que mostren una mitjana entorn dels 20 °C el mes d'agost. Amb tot, és molt important l'oscil·lació tèrmica anual que depassa els 20 °C. Les precipitacions són elevades i oscil·len entre els 880 mm anuals de la Corriu (Guixers) i Sant Llorenç de Morunys, i els prop de 1.400 mm de la serra del Verd i del Port del Comte, amb una forta incidència en el període estival, que no es mostra eixut a cap indret de la unitat, i un mínim de desembre i gener, en què les precipitacions es presenten en forma de neu (uns trenta dies a l'any) a cotes elevades, que persisteixen uns quants mesos.

El Port del Comte-Vall de Lord és un dels millors indrets on observar la vegetació representativa dels Prepirineus catalans. Aquí s'uneixen, en un àmbit geogràfic ben definit, les influències dels Prepirineus humits de llevant i les dels Prepirineus eixuts de ponent, irradiacions d'alta muntanya per la banda de la serra del Verd i avenços de muntanya mitjana per la banda sud de la unitat. El conjunt ofereix una gran diversitat i vitalitat vegetal, on els boscos prenen un protagonisme innegable. El cromatisme sempre verd de les coníferes està esquitxat per petites clapes de rouredes, així com per prats i pastures, fet que confereix una diversitat de colors, textures i volums força interessant.

A les cotes inferiors la vegetació dominant és la roureda. Majoritàriament domina la roureda de roure martinenc amb boix (*Buxo sempervirentis-Quercetum humilis*), amb un sotabosc de boix (*Buxus sempervirens*), tortellatge (*Viburnum lantana*) i coronil-la (*Coronilla emerus*). En exposicions assolides i eixutes, o sobre sòls pedregosos, és possible trobar alzina (*Quercus ilex*) com, per exemple, al peu de la mola de Lord o a la capçalera del clot de Vilamala, on les alzines creixen sobre conglomerats. La influència mediterrània es deixa sentir, sobretot, cap a la banda de ponent, on resulta fàcil trobar peus de roure de fulla petita (*Quercus faginea*), o, si més no, roures híbrids amb *Quercus humilis* i *Quercus faginea*. Cap a la serra de Busa és possible trobar carrascars amb boix (*Quercetum rotundifoliae buxucetosum*) que, en tot cas, creixen ufanosament gràcies a la humitat ambiental de la contrada. En aquest estatge es troben peus de pinassa (*Pinus nigra*), en densitats molt variables segons la topografia, l'exposició, i, evidentment, la influència antròpica. Entre el Prat d'Estaques i l'Hostal del Vent, i pel marge esquerre del pantà de la Llosa del Cavall, entre altres indrets, és possible trobar claps força extensos de pinassa. De manera esparsa, i, sobretot en ubicacions ombrívoles i frescals, també apareixen peus de pi roig (*Pinus sylvestris*), que es fan més abundants com més altura es guanya. En un altre ordre de coses cal fer referència als petits agrupaments de faig (*Fagus sylvatica*) que apareixen en exposicions humides; es tracta de poblacions de poca extensió i gran valor biogeogràfic que se situen, per exemple, a les obagues de la serra d'Ensija, a les clotades de la serra de Bastets i en punts determinats de la serra de Busa.

A mesura que augmenta l'altitud, per norma general per sobre dels 1.300 m, la vegetació més comuna és el bosc de pi roig (*Pinus sylvestris*), que en cotes baixes comparteix espai amb el roure (*Quercus pubescens* i *Quercus faginea*) i en cotes elevades amb el pi negre (*Pinus mugo* ssp. *uncinata*). Altres plantes freqüents són la boixerola (*Arctostaphylos uva-ursi*), la descàmpsia (*Deschampsia flexuosa*), i, de manera aïllada, el boix grèvol (*Ilex aquifolium*). Les associacions més comunes són les de pi roig amb molsa que es fan, per exemple, vora el coll de Jou i el coll de Jouet, a la serra de Guixers, la de Pratformiu i la del Verd. A l'extrem nord-oriental de la unitat és possible trobar clapes de pineda de pi roig amb herba blava (*Polygalo calcareae-Pinetum sylvestris*), per bé que les millors representacions d'aquesta associació es troben a la serra del Cadí.

Per sobre dels 1.600 m d'altitud els boscos més habituals són els de pi negre (*Pinus mugo* ssp. *uncinata*), que en cotes baixes estan

acompanyats de pi roig (*Pinus sylvestris*), i, de manera esparsa, de peus de moixeres de guilla (*Sorbus aucuparia*). Entre les plantes més habituals al sotabosc es troba el ginebró (*Juniperus communis*) i el neret (*Rhododendron ferrugineum*). De boscos de pi negre, se'n fan cap al Port del Comte, a la serra de Querol i entre la roca de Migdia i el cap del Verd, al terme de la Coma i la Pedra. Per sobre del bosc de pi negre les comunitats vegetals es redueixen a prats de plantes herbàcies, ben adaptades als rigors climàtics. En aquests indrets creixen els prats de festuques, la carlina (*Carlina acanthifolia*) i la genciana (*Gentiana* sp.), entre altres espècies.

La fauna de la contrada és ben interessant, ja que reuneix els animals propis de l'estatge superior i mitjà de la muntanya catalana. Entre els ungulats destaca l'isard (*Rupicapra rupicapra*), que, tot i que no posseeix grans poblacions, és fàcil de veure en els prats supraforestals i en el límit del bosc. Una espècie més comuna, però no per això més fàcil d'observar, és el cabirol (*Capreolus capreolus*), que gaudeix de bones poblacions en els boscos de la unitat. Entre els mesomamífers cal esmentar el senglar (*Sus scrofa*), la guineu (*Vulpes vulpes*), el gat salvatge (*Felis sylvestris*), la fagina (*Martes foina*), la marta (*Martes martes*), que troba aquí el límit meridional de distribució a Catalunya, i, al Port del Comte, l'ermíni (*Mustela erminea*). A la unitat es poden trobar els tres voltors més habituals a Catalunya: el volor comú (*Gyps fulvus*), l'aufrany (*Neophron percnopterus*) i el trençalós (*Gypaetus barbatus*), que no nia a la unitat però que sí que la campeja en cerca d'aliment. Al pantà de la Llosa del Cavall hi ha nombrosos peixos, en part alliberats amb motius cinegètics, com és el cas del peix gat (*Ictalurus melas*) o el peixet vermell (*Carassius auratus*). A la conca alta del Cardener hi ha poblacions de truita (*Salmo trutta*), madrilla (*Chondrostoma toxostoma miegii*), barb de cua vermella (*Barbus haasi*) i bagra (*Squalius cephalus*), entre d'altres.

Els valors naturals de la contrada estan reconeguts per la xarxa PEIN, que delimita els espais de la Serra del Verd, les Serres de Busa-Bastets-Lord i un petit sector de la serra de Querol.

Evolució històrica del paisatge

Les primeres evidències de població són del Neolític; uns primitius agricultors es van instal·lar a l'Esplugu Negra de Castelltort (Guixers), a l'Escletxa (Castellar del Riu) i al serrat de les Tombes (Capolat). Es tractava de tres emplaçaments situats a la meitat meridional de la unitat i prou distants per suposar una alteració prou important en el paisatge natural. A tot estirar, una petita extensió de conreu envoltava uns poblats amb una població molt minsa.

A l'edat del bronze corresponen els jaciments de l'Esplugu Negra de Castelltort, la cova dels Frares a Castellar del Riu, la cova de les Esglesietes a Navès i la cova de Rocaterçana a Capolat. Del ferro, habitat per tribus iberes, s'han localitzat la Casa Sant Feliu (Guixers) i l'assentament de Casanova (habitat des del bronze) a Navès. Aquests jaciments també es van ubicar al sector meridional de la unitat, defugint les cotes altes, amb efectius també reduïts i sense capacitat de modificar substancialment el paisatge. Castelltort (Guixers) fou un dels llocs amb més antropització, els

Sant Esteve de Sisquer, esmentada el 839, propera a les ruïnes del castell de Sisquer (xiii). Observatori del Paisatge

conreus d'artiga van deixar empremta als llocs més escaients per a l'agricultura.

El pas dels romans tan sols és testificat pel jaciment de l'Espluga Negra de Castellort; la seva presència a la unitat fou merament testimonial. Amb tot, hi ha historiadors que situen l'origen de Sant Llorenç de Morunys en una vil·la romana. Tampoc no resten vestigis dels visigots, continuadors de l'organització territorial romana, ni dels musulmans que més tard van envair la zona.

528

El Port del Comte-Vall de Lord representava un lloc històricament estratègic perquè hi davallaven els camins de la Seu d'Urgell a Cardona, fet que per alguns autors els atorgaria una certa unitat social ja en èpoques preromanes. El cert és que les valls van ser organitzades abans del 839, arran de la conquesta cristiana, però entre el 840 i el 870 sembla que va existir un cert abandó i retrocés de poblament, fet que va impulsar Guifré el Pelós a ocupar de nou la contrada, refent velles parròquies i creant-ne de noves (Castellort, Terres i la Selva), organitzant la repoblació de la vall de Lord sobre el Cardener i l'Aigua d'Ora, arribant fins al Port del Comte i les serres del Verd, Ensija i Peguera, concedint un règim de franqueses per reforçar el poblament, recolzat al segle x amb els monestirs de Sant Llorenç de Morunys a la vall de Lord Sobirà, i de Sant Pere de Graudescales a la vall de Lord Jussà. El 922 apareixia documentat Campllong; el 962, Sant Serni i el castell de la Pedra, i el 992 ja existia un santuari de la Mare de Déu de Lord. Del mateix segle era probablement l'antic castell de Capolat, que va donar origen al poble.

Sant Llorenç de Morunys té els orígens en la dita comunitat de clergues erigida a finals del segle ix. Al segle x pertanyen Santa Magdalena del Collell i el castell de Sisquer (BCIN) a Guixers, i Santa Coloma de can Cabra a Castellar del Riu. Abans del canvi de mil·lenni, la contrada estava repoblada, especialment l'entorn de Sant Llorenç de Morunys-Vilamantells, zona més plana, baixa i apta per als conreus.

Els boscos degueren desaparèixer de l'indret ahora que es va establir un mode de vida rural basat en un poblament disseminat

per la vall. La rompuda més important i intensiva es degué produir al voltant del monestir de Sant Llorenç. També degueren tenir importància els conreus als sectors de Sisquer-Montcalb-Llinars, Castellort i voltants del monestir de Graudescales. A la resta hi va dominar el bosc fins als 1.600-1.800 m.

Amb la febre constructiva del segle xi, la repoblació del territori va arribar al punt àlgid. El romànic fou l'estil arquitectònic de l'època, i la vall de Lord n'és un exemple: Santa Magdalena de Traginers i Sant Lleir (la Coma i la Pedra); Sant Climent de Castellort; Santa Maria de Vall, Sant Pere de Montcalb, Sant Martí de la Corriu, Sant Sadurní del Grau, Sant Pere de Sisquer, el castell de Tort (Guixers); Sant Cristòfol de Busa (Navès), i Sant Llorenç de Morunys (BCIN). Al segle xii, tot i que el territori ja estava organitzat, l'empenta constructora encara tenia força: Sant Andreu del Pujol del Recó i Sant Sadurní de la Pedra (la Coma i la Pedra); Sant Pere de Graudescales (BCIN, Navès), i el castell de Terça, Sant Llorenç dels Porxos, Santa Eulàlia de Bonner, el castell de Fraumir (Gósol). Al segle xiii, la població es va estabilitzar i es va aixecar la torre de la Corriu (BCIN, Guixers). El 1297 a Sant Llorenç de Morunys s'havia erigit una vila franca, que va esdevenir el centre de poblament més important de la vall de Lord, on successius privilegis van atraure nous habitants a recer del monestir, que va prosperar amb l'existència de la vila i del camí de la Seu d'Urgell a Cardona. També el monestir de Sant Pere de Graudescales es va convertir en centre d'un extens deganat religiós, que el 1312 tenia més d'un centenar d'esglésies, repartides per terres de Solsona i Cardona.

De la dispersió del romànic per la vall de Lord es dedueix l'esforç dels llogarrencs per explotar un paisatge sovint dur i esquerp topogràficament i climàticament. Sols en resten excloses les cotes més altes, tot i que també foren utilitzades estacionalment pels ramats. En aquests segles es va produir el major avanç agrari de la història de la vall de Lord, i els boscos van mostrar el major retrocés a les mans d'una població fortament disseminada pel territori, conferint un paisatge rural especialment a les parts baixes de les valls. A partir del segle xiv, Sant Llorenç de Morunys va ser coneguda també per la seva indústria de draps de llana, anomenats «piteus», origen de l'antic nom de Sant Llorenç dels Piteus. Aquests primers teixidors eren menestrals provinents, a finals del segle xiii, de la regió francesa de Poiteu. El 1380, un segle després de la seva fundació, Sant Llorenç de Morunys presentava uns 110 habitants; la Coma i la Pedra, uns 200 (95 del terme del Castell de Pedra); Guixers en disposava d'uns 125; Campllong, 120, i Capolat, uns 180, cens que incorporava el fort descens motivat per la pesta negra, els impostos i les guerres, que va reduir també el nombre de nuclis de població. Se suposa que abans de les epidèmies el nombre d'habitants era força superior als 756 reflectits al cens de 1380.

La pressió sobre el territori va començar amb els màxims històrics a principi de segle, però va recular al final. La població continuava sent bàsicament dispersa, tot i el nucli incipient de Sant Llorenç de Morunys, la qual cosa donava lloc a un paisatge en mosaic amb camps de conreu aïllats pel bosc i zones de pastura per alimentar una ramaderia ovina emprada per mantenir la producció de piteus. Possiblement aquesta ramaderia va motivar un descens de la superfície dels boscos. A finals de segle es va treballar poc la terra per manca de població, i algunes cases van quedar desertes du-

rant molts anys. Als segles *xv* i *xvi*, la població va minvar a la Coma i la Pedra i Capolat fins a perdre prop d'un 20% d'efectius, però es va veure compensada pels guanys de Guixers i Sant Llorenç de Morunys, que van multiplicar la població gairebé per quatre. Es va produir una dualitat de tendències: el sector central de la vall de Lord, de menor altitud, va guanyar pes demogràfic respecte del sector perifèric, més elevat, que va veure com la població decreixia, i es concentrava entorn de Sant Llorenç de Morunys, que ja estava emmurallada a començament del *xv*. Els pagesos de la contrada també van emigrar a Solsona o a Cardona, on funcionaven tallers menestrals. Al segle *xv* es van desenvolupar força els molins per portar a terme diversos treballs.

Amb el *xvii* va començar un creixement que continuà al *xviii*. Es va desvetllar l'activitat constructora, tant de temples com de cases; les activitats menestrals es van veure impulsades i els piteus encara es desenvolupaven amb força. Prop de la Pedra es va ubicar la farga de la Gafa, aprofitant un salt d'aigua, que encara a finals del *xviii* es nodria del mineral de ferro i bosc del Port del Comte. Més tard, fou transformada en la primera fàbrica tèxtil de la demarcació de Lleida, i, més recentment, en central elèctrica. A Sant Llorenç de Morunys la pressió demogràfica va obligar a depassar les muralles, es van restaurar o construir nous masos (Puig i Trasserra a Capolat) que conreaven el mestall i la xeixa, llegums de fesols, guixes, pèsols, cigrons, olives, patates —introduïdes a principis del *xviii*.

Aquesta bonança econòmica va dur el 1860 al màxim històric d'habitants al Port del Comte-Vall de Lord: 3.572 efectius. A Sant Llorenç de Morunys van sorgir els ravals de la Canal i el Puig per enquibir aquests creixements. Amb tot, també es van passar

Vista parcial de Sant Llorenç de Morunys mitjan segle *xx*. ICGC, Fons Cuyàs

moments d'incertesa amb les guerres del francès i dels carlins; el 1823, Sant Llorenç de Morunys va quedar arrasat, el 1835 fou cremat el santuari de Lord. Era el moment de la màxima expansió dels conreus i regressió dels boscos. Als conreus dominaven els cereals i farratges, aquests destinats a la important ramaderia de la contrada, donant cromatisme estacional a la uniformitat del conjunt. També era important l'extensió de la vinya conreada als llocs menys productius, amb una important producció d'esperit de vi, i també existien alguns horts. El paisatge rural dominava les parts menys elevades de la unitat amb un principi de paisatge urbà a Sant Llorenç de Morunys; per sobre s'alçaven els boscos que donaven feina a serradores, més amunt hi havia els prats, aprofitats pels ramats principalment ovins, que també procedien d'altres indrets. A l'hivern, les ovelles autòctones eren dutes a terres baixes, seguint una tradició que perviu des de l'edat mitjana, quan els ramats de Santes Creus i de Poblet pujaven a pasturar a la vall de Lord, a través d'una important xarxa de carrerades.

Des d'aleshores la població va minvar regularment. La segona meitat del segle *xix* va conèixer una forta crisi amb la caiguda de la manufactura tèxtil tradicional i les comunicacions deficientes, les mines de carbó del coll Oreller (Castellar del Riu) no complien expectatives (es va arribar a construir una petita línia de ferrocarril); tot això va tenir una forta repercussió en el poblament, que va conèixer una forta davallada a finals de segle, un posterior estancament a la primera meitat del segle *xx* i una nova davallada a partir de la dècada dels setanta. En aquest període es va produir una forta recuperació dels paisatges naturals, amb l'abandó de moltes masies disseminades i conreus no rendibles, alguns dels quals es van reconvertir a la producció de farratges per al bestiar estabulat en granges, a vegades fortament impactants a causa dels materials de construcció emprats.

A les darreries del segle *xx* es va aconseguir aturar la tendència negativa gràcies a l'activitat turística, tant d'estiu com d'hivern (estació d'esquí del Port del Comte). La funció residencial turística és important i ha potenciat la construcció de nous habitatges, xalets i apartaments, així com la urbanització d'indrets propers a l'estació d'esquí, que se sumen a l'impacte originat per la instal·lació d'aquestes pistes. La indústria és feble i la més important se situa a Castelltort, dedicada a l'explotació dels jaciments de guix de la zona per produir plaques de cartó guix, amb una forta incidència en el paisatge.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La unitat Port del Comte-Vall de Lord es defineix principalment per una gran vall transversal als Prepirineus envoltada de muntanyes, cobertes de vegetació i en zones amb la roca nua en parets verticals i tarteres. Cromàticament contrasta per la seva blancor enfront del verd dels boscos i prats puntejats per escasses pagesies disseminades. Destaquen visualment Sant Llorenç de Morunys com a població principal i el pantà de la Llosa del Cavall on s'embarca el riu Cardener que neix a la unitat i la travessa.

En aquest territori de muntanya la dominància dels elements naturals és ben palesa. Al nord, els massissos muntanyosos són

El paisatge del sector de la Vall de Lord s'estructura a partir dels plegaments muntanyosos de la serra Llarga i la mola de Lord, que doten de fort caràcter les proximitats de Sant Llorenç de Morunys. Observatori del Paisatge

530

menys abruptes, al sud els conglomerats montserratins que alternen amb les margues formen cingles espectaculars, molt visibles pel contrast cromàtic amb la vegetació. A l'interior, la mola de Lord sobre el riu Cardener és un exemple de la persistència dels materials calcaris més durs sobre les zones de margues i guixos fàcilment excavades i erosionades. Un 2% de la superfície correspon a zones de roca nua sense vegetació. Les roques calcàries de la zona i la presència de l'aigua donen lloc a l'existència d'avencs, coves, dolines i bòfies. L'aigua ocupa un 0,39 % de la superfície.

El riu Cardener recull les aigües de les serres del Port del Comte i del Verd, de la serra de les Comes, del Pedraforca i de la serra d'Ensija. Les seves fonts estan situades al municipi de la Coma i la Pedra al nord-est de la unitat, i l'aigua és regulada i embassada pel pantà de la Llosa del Cavall. Paral·lelament, l'Aigua d'Ora i l'Aigua de Valls també travessen la unitat.

La neu blanqueja a l'hivern el Port del Comte, visible des de molts punts de les Comarques Centrals i la seva permanència durant diversos mesos permet la pràctica de l'esquí.

La massa forestal és predominant, amb un 92% d'ocupació de la unitat, i llueix verdor gràcies a l'abundància d'aigua. Més de la meitat són boscos de pinedes secundàries de pinassa i pi roig i algun pi negre per sobre dels 1.600 m; un escàs 4% correspon a les rouredes seques de l'estatge montà de roure martinenc. A les solanes, els alzinars ocupen un 3% i la resta són matollars d'aromàtiques, boixedes i prats. Els prats supraforestals representen un 2,3% de la superfície i van tenir molta importància en la transhumància, quan els ramats d'ovelles pujaven a l'estiu per les carreres des de Poblet o Santes Creus.

És interessant també la vegetació rupícola que colonitza els cingles i els bolets en els boscos de coníferes així com el contrast entre les espècies de caire més mediterrani com les aromàtiques dels vessants de les solanes amb les espècies més pirinenques de les obagues.

Els elements antròpics no són determinants a la zona però sí destacables precisament per la seva poca abundància. L'antropització comença, com a totes les valls prepirinenques, amb l'obertura d'espais en les bosquíries. Aquests espais se situen fonamentalment a les solanes i en els replans ja que són aquests dos aspectes (pendents i insolació) els que determinen la conveniència de l'ocupació del terreny. S'observa una població disseminada en el territori, amb alternança de camps de conreu, prats i boscos, creant un paisatge en mosaic on s'alternen les pastures amb el bosc.

Els conreus són reduïts i localitzats al costat dels petits i escassos nuclis de població. Les terres de cultiu de secà ocupen només un 2,17% i es destinen a cultius de cereals i farratges. Les activitats fonamentals han estat, durant segles, la ramaderia amb una agricultura associada i l'explotació forestal. Actualment es mantenen i és habitual veure bestiar boví a les pastures de la zona, tot i que, a causa de la disminució de la cabana ramadera, és força probable que els prats de pastura disminueixin i que el límit superior del bosc guanyi alçada. La producció agropecuària ha modelat el paisatge i, per diverses qüestions de caràcter econòmic i social, ara està en regressió. En aquest sentit, les activitats turístiques es plantegen com un complement i una alternativa a les feines de pagès.

Donada l'abruptesa del territori, les comunicacions deficientes s'havien limitat a camins de ferradura deixant el territori força aïllat. Per això, la població es va instal·lar en nuclis petits, propers a les ex-

plotacions. Avui dia, la única via de comunicació destacable és l'LV-4241, amb origen a Solsona, a la C-26, acaba al límit de la província de Barcelona poc després d'haver travessat l'Aigua d'Ora, on continua amb el nom de BV-4241. Durant el segle XXI sembla que la població es manté i més aviat augmenta gràcies al turisme de neu i d'estiu i a les activitats extractives de guix de la fàbrica de Castelltort, tot i que, per la seva situació, crea un impacte visual important. La fàbrica de Knauf, localitzada al municipi de Guixers, també suposa un fort impacte paisatgístic. A més de la seva visió directa des de molts punts de la unitat, l'expulsió de pols de guix resta qualitat al conjunt d'elements del paisatge.

A la unitat hi ha cinc nuclis de població, entre els quals destaca Sant Llorenç de Morunys, que presenta més habitants que la resta de municipis junts.

Sant Llorenç de Morunys se situa a una vall que forma part la capçalera de l'embassament de la Llosa del Cavall. De caire medieval, presenta una planta pentagonal seguint les antigues muralles que encara es conserven parcialment amagades sota altres edificacions, amb els portals de la mateixa època com a únic accés al clos tancat. L'església de Sant Llorenç, amb el claustre, domina el conjunt a un extrem. Tret del perimetral, els carrers, tot i que curts, es mostren força rectilinis, amb cases teulades a dues aigües. Fora murs, la ciutat mostra un creixement atomitzat pels voltants, amb certa densitat al sud i sud-est, vers el torrent de les Salines, on s'instal·len les escasses indústries del terme. La part ponentina, seguint la carretera al coll de Jou, és ocupada per un ampli sector destinat a cases unifamiliars aïllades i amb teules de pissarra, que dona al conjunt un aspecte de poble d'alta muntanya innivada que no és propi del paisatge tradicional de Sant Llorenç de Morunys. Enmig d'aquest sector, i encara dominant l'àrea, apareixen camps conreats en espera d'un canvi d'ús. Un creixement més feble se situa al voltant de la carretera a la Coma. Així, el paisatge urbà forma un contrast entre la vila antiga, l'eixample immediat, amb àrees força compactades, i la zona destinada als xalets unifamiliars, amb grans espais intersticials.

La Coma (la Coma i la Pedra), únic nucli d'entitat del municipi, s'aixeca a la carretera de Sant Llorenç de Morunys a Tuixén, a la confluència del torrent dels Horts amb el Cardener. Les cases s'agrupen entorn de l'església de Sant Quirze i Santa Julita, a mig vessant entre la carretera i el Cardener, amb un fort pendent que obliga els carrers a seguir les corbes de nivell del terreny. Algunes cases han estat reconstruïdes com a segona residència i sobten les alçàries de tres i quatre plantes en un indret tan petit. Els materials de construcció són variats, dominen en enlluïts i arrebossats pintats de blanc a les cases habitades tot l'any, mentre que la pedra vista és emprada a les cases refetes destinades a segona residència. Els teulats són de teula a dues aigües, i, els carrers, empedrats.

Els altres tres nuclis de població són Guixers, Castellar del Riu i Capolat, on el poblament és dispers. La superfície ocupada representa un 0,03%, mentre que les urbanitzacions que han crescut, especialment a la zona del Port del Comte per l'esquí, suposen ja una ocupació del 0,21%. La proliferació de segones residències als afores de Sant Llorenç de Morunys, les ampliacions d'antics

pobles i la rehabilitació de cases antigues dels nuclis són una mostra del dinamisme d'aquest sector d'activitat.

Actualment, la dinàmica d'aquests elements sembla que mantingui un equilibri entre les característiques tradicionals i les noves exigències que demana el turisme. El creixement urbanístic de les poblacions no sembla un problema, però cal no oblidar el gran consum de sòl que s'associa a aquesta pràctica i que ha comportat l'establiment de zones residencials de baixa densitat.

Així doncs, cal remarcar la importància del creixent turisme de què gaudeix la unitat. Les dues fonts principals que l'afavoreixen i justifiquen són, d'una banda, el caràcter muntanyós del país, i, de l'altra, la presència propera de l'estació d'esquí del Port del Comte. La proximitat d'aquesta estació d'esquí suposa una atracció turística de primer ordre (dins de la unitat). L'activitat turística d'hivern es veu reforçada per l'estiueig i altres activitats de lleure que permeten la desestacionalització del sector serveis i la pervivència de l'artesanat.

Expressió artística del paisatge

L'espectacularitat domina el paisatge a la unitat de la Vall de Lord, per l'abruptesa del relleu, d'aïrosos espadats i denses masses de vegetació. La bellesa de paisatge impacta el visitant, així com la imatge de la vila de Sant Llorenç en un territori de poblament disseminat. En un text de les seves visions geogràfiques, *Sant Llorenç del Morunys com antiga vila industrial de muntanya*, Pau Vila expressa clarament la realitat paisatgística de la unitat:

«Entre les abrupteses i les asprors del muntanyam laberíntic de la vall de Lord, el poblament ha hagut d'escampar-se per aprofitar les clapes, minses i rares, de terres conreables. Això explica el nombre relativament crescut de parròquies de l'esmentada vall que hom hi troba esmentades, l'any 839, en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell; i així mateix explica, encara avui, la disseminació de cases pageses i de veïnat. Es tracta, doncs, d'una contrada amb un hàbitat típicament muntanyenc, on es vivia predominantment de l'explotació forestal i del bestiar, i en segon lloc, del treball de la terra.

En travessar per primera vegada aquest país escabrós, d'un ruralisme tan evident, hom resta sorprès quan de cop i volta, en la convergència d'engorjats i de canals fluvials enmig d'un rotlle de muntanyes imponents, hi apareix, amb l'efecte d'una visió irreal, una vila amb cases de pisos, d'un cert urbanisme i amb reminiscències d'un nucli industrial: és la vila de Sant Llorenç.» (Vila, 1963).

La presència d'aigua en aquest territori muntanyós és un element important amb relació als valors estètics de la unitat, ja que els cursos fluvials baixen encaixats, entre les marcades formes del relleu, oferint indrets de gran bellesa. Josep Pin i Soler Iloa i descriu poèticament el curs del riu Cardener, fent esment dels diversos moments dels seu recorregut, on en part evoca el seu pas per la vall de Lord:

«Lo Cardener [...] s'enginya per a engegar rodes que accionen eines de tota grandària i força, dóna feina i pa als treballadors ur-

Sortida de sol a la vall de Lord pintada per Jaume Adam

532

bans, fruita i fruits als qui conreen la terra, permetent-se encara el luxu que per aquí ens permetem tots: després de treballar, després d'activar energies, lo Cardoner se fa més o menos floresc, passant-se la fantasia d'embellir lo terror, escorrent-se enjogassat per entre tallades roques, saltant esbojarrat i feréstec d'un cingle o un gorg i més avall fent-se el sonso dintre enclotades basses, i després se fa el pagès dintre emparedats enjubs i cansat de saltar, treballar i córrer se torna idil·lic com ho fou a sa naixença, allà dalt, prop de les muntanyes de gemma, i llisca frescal per entre joncs i vimeteres, satisfet d'haver viscut, murmurant sorollets tendres que volen dir: He nascut en paratge humil, he treballat sempre i ara me'n vaig reposat i content a perdre nom dintre les aigües de l'hereu Llobregat que em portarà, anant-hi ell també, a la grandesa que tots los rius ambicionem: a l'alt ofici d'ésser Ocea.» (Pin, 2002).

En el paisatge rural de la unitat, l'embolcall de muntanyes accentua la percepció de silenci i pau. El poeta Foix inicia un ús dels seus innovadors poemes amb un paràgraf que conté una bella imatge des del cim sobre la Vall de Lord: «Si sóc dalt els Morunys quan tot, masos i munts, i ocells són aurora, I miro la vall i la conca, tot és un mar d'escumes silencioses.» (Foix, 1983).

Aquesta mateixa sensació de silenci, tranquil·litat i alhora acolliment, és rimada en els primers versos d'una simpàtica auca sobre la història, costums i personatges de la vila de Sant Llorenç de Morunys:

«Al costat del Cardener,
que passa tot gansoner,
... hi ha un racó de pau immens:

la vila de Sant Llorenç.
Si hi entreu per un portal
de l'antic clos medieval,
... ni que sigueu foraster,
tot ho sentireu proper.»
(Vilamala, 2010)

Molts artistes han copsat la bellesa del paisatge de la unitat, que ofereix formes i coloracions estacionals de gran contrast i interès pictòric. Un exemple és Jaume Adam, que ha fet diverses exposicions a la vila de Morunys, amb moltes obres fetes a la rodalia. Ell mateix explica com ha intentat plasmar l'explosió de colors d'una sortida de sol a les muntanyes de la vall de Lord.

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat estan reconeguts per l'Administració pública, que distingeix tota una colla d'espais amb vàlua ambiental. Dins el catàleg del PEIN s'inclouen els espais Serres d'Odèn-Port del Comte, Serra del Verd, Serres de Busa-els Bastets-Lord, Serra de Queralt i els Tossals, i Aigua d'Ora. Pel que fa als espais d'interès geològic, cal esmentar les discordances progressives de Sant Llorenç de Morunys, que se superposen, en bona mesura, a l'espai del PEIN Serres de Busa-els Bastets-Lord. Quant a zones humides, a la banda sud-est de la unitat hi ha el pantà de l'Espunyola, una petita zona aigualosa de muntanya.

El creixement dels boscos i el descens de la pressió cinegètica ha permès la recuperació de fauna que havia quedat molt arraconada o fins i tot desapareguda. La topografia trencada havia fet possible la presència de grans mamífers, que es van anar retirant a mesura que la colonització agrícola i ramadera es feia més intensa a mitjan segle XIX. Actualment, tanmateix, sembla contrastada, per exemple, la presència del llop (*Lupus canis*), que s'ha introduït a través de la serra del Cadí i amb origen en la colònia del Massís Central francès i els Apenins italians.

A tota la unitat, les diferents alçades diversifiquen la vegetació que es mostra densa i variada, dominant arreu els boscos, i en especial el bosc i prat de muntanya sobre el relleu abrupte i encinglerat dels cingles de les serres de Busa i de Lord, de molt valor estètic.

Diversos punts panoràmics mostren la bellesa del paisatge en conjunt: els rius encaixats i espadats airosos. L'embassament de la Llosa del Cavall és un element rellevant amb les masses boscoses que s'hi emmirallen enfosquint les tonalitats de les aigües.

Sant Llorenç de Morunys és un dels municipis considerat de muntanya pirinenca i també de nucli singular per la seva fesomia. En canvi, la Coma està situat en una zona on predominen les masies disperses i envoltat d'espais agroforestals.

També cal destacar els contrastos entre, d'una banda, el bosc caducifoli i perennifoli ubicats a tota la zona del Port del Comte-

Vall del Lord, i, de l'altra, el patró entre bosc i prat de muntanya, característic dels espais més muntanyosos on el fred, l'exposició als vents i l'ús ramader pel pasturatge permeten el manteniment d'aquest patró tradicional d'espais. També són rellevants els patrons paisatgístics de les zones engorjades que configuren els cursos fluvials de l'Aigua de Valls i de l'Aigua d'Ora.

Els principals valors històrics de la unitat venen donats per la seva situació geogràfica. La unitat de paisatge Port del Comte-Vall de Lord va esdevenir una capçalera estratègica per on baixaven els camins de la Seu d'Urgell a Cardona, fet determinant en el repoblament de Guifré al segle IX. Al segle X és va confirmar als habitants de la vall la possessió delimitada per Guifré atorgant un cert règim d'autonomia en l'elecció d'autoritats, tant civils com eclesiàstiques. Els centres religiosos més importants foren els monestirs de Sant Llorenç de Morunys i el de Sant Pere de Graudescales que al segle XIII va tenir un extens deganat religiós.

L'edifici de l'antic cenobi benedictí de Sant Llorenç dels Morunys, actual església parroquial, és un exemple del romànic llombard del segle XI, amb campanar i claustre del segle XVI. La vila de Sant Llorenç conserva part de les muralles i quatre portals, i als afores es troba la capella de la Pietat; amb un retaule gòtic, l'església romànica de la Santa Creu d'Ollers; l'ermita romànica de Sant Serni del Grau i el pont romànic de Vall-llonga. L'església d'origen romànic de Sant Martí de Guixers és d'una sola nau amb un campanar d'espadanya. L'església de Sant Martí de la Corriu és també d'origen romànic amb modificacions posteriors. L'església de Sant Climent de Castellort està abandonada i manté algunes restes del seu origen romànic.

El santuari de Santa Maria de Puig-Aguilar és d'estil romànic i barroc. El conjunt ha sofert un sobrealçament i diversos afegits posteriors. També els edificis del santuari de Lord han estat reconstruïts diverses vegades al llarg de la història.

Les restes de l'antic castell de la Pedra són en un turó al peu de la serra de Pratformiu, damunt l'església de Sant Sadurní de la Pedra. Dins el nucli de la Coma, l'església parroquial de Sant Quirze i Santa Julita conserva alguns elements medievals.

L'església de Sant Cristòfol dels Pasqüets o «de Goguls» o «Sant Llop», amagada per les parts d'una casa, està situada a la falda del Port del Comte, en un punt panoràmic. A la vora, l'ermita de Santa Magdalena de les Tragines també és en un indret amb bones vistes.

L'ermita de Sant Lleir de Casavella al turó de Sant Lleir, amb un porxo de tres arcs i campanar d'espadanya, podria tenir origen preromànic. Entre els rius Ribereta i Mosoll, enmig d'una vegetació abundant hi ha enrunada l'església romànica de Sant Andreu del Pujol del Racó, a prop d'un gran mas. A la vora hi ha la Torre de la Vila amb planta baixa, tres pisos i golfes, del segle XII o XIII, que és un exemple de tipus de masia medieval amb elements defensius.

A la part oriental de la unitat, la solitària església romànica de Sant Pere de Graudescales està situada a la ribera d'Aigua d'Ora, sota els cingles de la serra de Busa, i és l'únic edifici que resta de l'antic

monestir benedictí. Restaurada amb cura, actualment destaca per la seva planta de creu llatina i la cúpula del creuer que exteriorment forma un cimbori.

El poble de Castellar del Riu, a la dreta de la riera de Castellar, és format per l'església parroquial de Sant Vicenç, romànica, i algunes masies. A Llinars, l'església de Sant Iscle i Santa Victòria refeta al segle XVIII conserva alguns elements romànics, i, fora vila, l'església de Sant Llorenç dels Porxos és una ermita romànica instal·lada a l'extrem d'un espadat rocós.

Altres llocs d'interès són el santuari de senzill estil barroc de Mare de Déu de la Mata, la capella romànica de Santa Coloma davant la masia de Can Cabra, i la petita església romànica de Sant Salvador de Vilaverd al pla de les Molles. Sobre el pla de Campllong queden escasses restes del castell de Terca sobre un turó, que domina el mas de Terca, antiga possessió de Guillem de Berguedà.

A l'extrem sud-est de la unitat, el poble de Capolat és centrat per una sèrie de masies i l'església parroquial de Sant Martí, refeta al segle XVIII amb un esvelt campanar.

Per sota el coll de Jouet, surt el camí que porta al santuari dels Tossals, enlairat en un petit turó amb una panoràmica magnífica. L'edifici actual integrat amb l'hostaleria es va refer al segle XVIII. La imatge de la Mare de Déu dels Tossals, del segle XIV, és a l'església de Sant Martí de Capolat.

Sant Quintí de Taravil és una petita esglesiola del segle XVII, i l'església romànica de Sant Serni de Terrers (o de la Torre) fou modificada al segle XVIII. A la veïna casa de Terrers es conserva la Mare de Déu del mateix nom, una talla de fusta policromada del segle XIII.

Moltes masies a la zona són interessants per les seves característiques arquitectòniques, com la del Puig, de tres plantes amb galeries d'arcs o la de Trasserra, d'estructura clàssica, ampliada al segle XVIII afegint-hi un cos amb una elegant galeria de porxos.

Tres cursos fluvials configuren el Port del Comte-Vall de Lord i els seus valors productius: el Cardener, que neix a la Coma i la Pedra, i l'Aigua de Valls i l'Aigua d'Ora, i entre tots tres formen el pantà de la Llosa del Cavall.

En aquesta unitat muntanyosa de poblament disseminat, destaquen les rutes d'interès paisatgístic i valor social, amb punts de grans panoràmiques i indrets singulars.

L'oferta turística es basa en els esports d'hivern, encara que també per l'orografia es promou el parapent, rutes de muntanya i activitats naturalístiques amb l'observació de rapinyaires, com àlguers, voltors i altres animals com el gall fer.

En una àrea d'esbarjo arranjada hi ha les fonts del Cardener, especialment atractives en èpoques de desglaç quan l'aigua brolla d'entre les roques per tots costats. Prop de la Pedra, tocant al riu Cardener i recentment remodelada, hi ha la font d'aigües sulfuroses de la Puda, de valor medicinal i curatiu reconegut des de fa temps.

Els paisatges nevats de les capçaleres del Port del Comte tenen un alt poder d'atracció de visitants. Observatori del Paisatge

Una ruta interessant a la unitat promocionada pel seu valor paisatgístic, històric i social és la «Ruta del Contraban», que pretén recupear els camins que se seguïen per creuar il·lícitament la frontera fos per comerciar o per raons polítiques. Cal tenir present que el contraban va esdevenir un autèntic motor generador de riquesa ja que els habitants de la zona, bons coneixedors del territori amb les diferents rutes i els amagatalls, eren els més ben preparats per burlar els controls policials i canalitzar els beneficis que es generaven.

534

A tota la unitat, una bona part del territori és ocupada per boscos de pins, roures i alzines, de manera que la fusta és una de les bases de l'economia. També hi ha conreus de cereals, patates, blat de moro i farratges, així com bestiar boví, porcí i oví. A la tardor, la riquesa boletaire dels boscos és notable ja que abunden rovellons, fredolics, llenegues i altres espècies, incloent-hi l'apreciada tòfona.

Sant Llorenç de Morunys, sovint dit Sant Llorenç dels Piteus pels reconeguts teixits, concentra valors religiosos i també simbòlics com a lloc emblemàtic dins del Port del Comte-Vall de Lord. Per exemple, a l'interior de l'església de Sant Llorenç, hi ha el retaule barroc de la Mare de Déu dels Colls, que recorda la importància històrica de la vall en relació amb el control dels principals camins vers la Seu, Berga o Solsona, ja que al segle XIV, per la custòdia dels colls de muntanya, es va crear a Sant Llorenç la Confraria dels Colls.

Un punt especialment emblemàtic és també el santuari de Lord, centre espiritual de la vall, on es troba la talla de la Verge del segle XV. El santuari de Lord s'ubica sobre la mola de Lord, des d'on es poden veure vistes de la serra de Busa i la de Bastets sobre les agües del pantà de la Llosa del Cavall.

En aquest sentit, un element natural molt important són les zones amb especial simbolisme lligat a l'aigua, que, amb un elevat component estètic i un paisatge local molt diferenciat dels espais circumdants i en alguns casos de gran monumentalitat, han desenvolupat uns valors simbòlics i identitaris molt significatius, i han

estat font d'inspiració de mites i llegendes populars. És el cas del pantà de la Llosa del Cavall amb la mola de Lord.

Però l'element de més valor simbòlic i identitari a la zona és el Pi de les Tres Branques, un exemplar centenari de pi roig actualment mort, en el qual ja al segle XVIII la religiositat popular va veure un símbol de la Santíssima Trinitat, i el bisbe de Solsona va concedir el 1746 indulgències a qui resés davant seu. Amb la Renaixença va esdevenir símbol de les llibertats catalanes i de la unitat dels països catalans, fou cantat per poetes com Verdaguer, i al seu voltant se celebraven aplecs i actes tradicionals. El 1985 va ser catalogat com a arbre monumental, igual que un altre pi proper, dit «el pi jove», de grans dimensions.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El trànsit rodat arriba principalment per la carretera LV-4241, de Solsona al coll de Jou, pels cingles del Port del Comte, des on s'albira tota la unitat a llevant. Baixa a través de boscos a Sant Llorenç de Morunys, continua gaudint del trajecte entre les serres de Guixers i la dels Bastets, creua la riera d'Aigua d'Ora i segueix cap a Berga. També s'accedeix des de Solsona a Sant Llorenç de Morunys per la carretera C-462, que primer ressegueix el curs del Cardener i després voreja l'embassament de la Llosa del Cavall. Aquesta via presenta vistes formidables del pantà, de les cingleres de Busa, i, més amunt, de la impressionant mola de Lord. Una altra carretera, l'LV-4012, duu de Sant Llorenç de Morunys per l'església de Santa Creu d'Ollers cap al nord, a la Pedra i la Coma, passant prop de masies disperses entre boscos i també pel parc de les fonts del Cardener. Supera el fort desnivell fins al coll del Port a base de revolts que proporcionen bones vistes, i després del coll baixa cap a Tuixent.

Els itineraris senyalitzats que passen per la unitat mostren el gran contrast del relleu i les diferents formes de vegetació i poblament. El GR-7 entra a la unitat per l'Hostal del Cap del Pla, passa per sota del tossal de la Creu del Codó i baixa creuant boscos a Sant Llorenç de Morunys, on es pot visitar l'església i els portals medievals. A continuació, puja cap al nord per l'estreta vall del Cardener, passant per la Pedra i la Coma, enmig d'un paisatge abrupte d'aflorament de roques calcàries i boscos de roures i pi roig, i remunta l'engorjada rasa de Coll de Port amb destinació a Tuixent. El GR-1 entra a la vall de Lord pel coll de Jou procedent d'Odèn, baixa a Sant Llorenç de Morunys on es creua amb el GR-7, continua vers l'est cap a l'església romànica de Sant Lleïr de Casabella, voreja la serra de Guixers i baixa fins a Llinars. D'allà segueix el curs de l'Aigua d'Ora avall, passant per Sant Pere de Graudescales fins a Sant Lleïr. En aquest punt, la ruta es bifurca: a la dreta retorna a Sant Llorenç de Morunys travessant el pla de Busa, i a l'esquerra, pels plans de Taravil, el sender deixa la vall de Lord i va al Berguedà per Capolat i Gironella.

La unitat també té senders més petits, però no pas menys interessants. Alguns d'aquests són els següents: del santuari de Lord a Torroella i Sòbol, salvant el desnivell de la rasa de Torroella que la

El coll de Jou constitueix un excel·lent mirador sobre la unitat de Port del Comte-Vall de Lord. Observatori del Paisatge

separa de la serra Llarga per un sender entre boscos i altiplà final; dels Prats de Bacies al cim del pedró dels Quatre Batlles entre prats d'alta muntanya; de Pratformiu per boscos, prats i relleus calcaris fins a la Pedra; del Pont Cabradís a Guixers; de Busa per l'altiplà de la serra i de la Coma per la boscosa serra del Verd fins al cap del Verd.

Pels voltants de Sant Llorenç i els seus boscos hi ha diverses rutes com la de les fonts, o la dels torrents de les Salines i de les Valls que s'apropa a les torres de vigilància de la Torreta i Vilassaló. Altres rutes com la de les Comes i Sollort ofereixen vistes de l'embassament de la Llosa del Cavall i per la ruta de Pratformiu i els seus terrers erosionats es domina la vall de Lord, des del mirador de cap de Balç.

Els colls i cims de les carenes que envolten i dels que formen la unitat ofereixen vistes panoràmiques de gran bellesa. El mirador del tossal de la Creu de Codó (1.530 m) (4) és el més destacat i té vistes excel·lents sobre tota la unitat: Sant Llorenç de Morunys, el pantà de la Llosa del Cavall, les cingleres de Busa, la serra del Verd i el Port del Comte. A l'extrem oriental de la serra de Port del Comte, el tossal d'Estivella (2.338 m) té les vistes esmentades de l'anterior mirador amb l'afegit de gaudir de l'observació dels Pirineus des d'una perspectiva més elevada i és accessible amb els remuntadors mecànics de l'estació d'esquí. La mola de Lord (1.189 m) (3), amb el santuari de la Mare de Déu de Lord, ofereix vistes panoràmiques sobre la serra de Busa, els Bastets, Port del Comte i el pantà de la Llosa del Cavall, i la visual abasta fins a la serra de Prades. Des del pic del pedró dels Quatre Batlles (2.387 m) (5), sostre del Solsonès, s'albira una dilatada panoràmica que abasta el Puigmal, les serres litorals, la serra del Verd, la vall de Lord i la plana del Solsonès. El pla de Busa té vistes sobre els espadats del vessant sud. El Cogul (1.526 m), cim de la serra de Busa, i el Capolatell (1.247 m) presenten vistes properes a les serres del Verd, de Guixers i de Port del Comte.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La manca de rendibilitat econòmica de moltes forests condueix a l'abandonament de la gestió silvícola, la qual ha estat la responsable fins avui de l'actual estructura i dimensió de la massa forestal.
- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius que ha provocat l'embosquiment de les parcel·les no mecanitzables.
- Pastures en declivi, fet que comporta una homogeneïtzació del paisatge per la pèrdua d'espais oberts i l'augment de la superfície ocupada per matollars i bosquines.
- A la rodalia de Sant Llorenç de Morunys, al terme municipal de la Coma i la Pedra i a les proximitats dels vials d'accés de la pista d'esquí del Port del Comte, hi ha nombroses urbanitzacions residencials de baixa densitat. Per norma general es tracta de parcel·lacions amb poques edificacions, amb problemes en els vials i de baixa qualitat urbanística.

535

Amenaces

- La fàbrica de materials de construcció Knauf, al municipi de Guixers, ben a prop del pantà de la Llosa del Cavall, genera uns ingressos econòmics molt importants a la zona, però també té una incidència visual important en el conjunt de la unitat. És visible des de la llunyania pel polsim de guix que cobreix la instal·lació i els boscos de la rodalia.
- L'absència de gestió dels espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural pot comportar el deteriorament d'aquells valors pels quals es va protegir aquell espai, fins i tot els seus valors paisatgístics.

Fortaleses

- Aquesta unitat té un valor estètic remarcable; bona part d'aquesta vàlua recau en el vigor del relleu, la frondositat de la vegetació i l'existència de l'embassament de la Llosa del Cavall, que augmenta el contrast i el cromatisme entre els elements de la unitat.
- La força del relleu de la Vall de Lord propicia que existeixi un bon nombre de miradors sobre la unitat. Sense cap mena de dubte, els dos miradors de més abast i millor profunditat visual es troben al coll de Jou i a la mola de Lord. Altres punts de gran interès són el coll de Jouet i la mola de Busa.

- La importància dels paisatges de l'aigua formats pel riu Cardener, l'Aigua de Vall, l'Aigua d'Ora i l'embassament de la Llosa del Cavall, que són, sens dubte, dels que més valor estètic concentren, sovint generadors de llegendes i mites, sintetitzen excel·lentment l'estètica del paisatge com a interacció entre natura i cultura.
- La gran implicació i identificació de la població amb el seu paisatge, cada vegada més mobilitzada en la preservació dels seus valors, es pot considerar una escola d'aprenentatge per a la sensibilització de la societat del Port del Comte-Vall de Lord per a la defensa del paisatge

Oportunitats

- La unitat acull un gran nombre de miradors amb panoràmiques de gran vàlua. Seria interessant promocionar aquests punts, dissenyant itineraris que relliguessin miradors i vies paisatgístiques. De la mateixa manera, també seria interessant dotar de taules d'interpretació tots aquests punts, com ja s'ha fet a coll de Jou.
- La unitat és travessada pel camí dels Bons Homes. Aquesta ruta (que, de fet, té reconeixement de GR) pot ser utilitzada com a reclam turístic i com a dinamitzador dels productes culturals que ofereix la unitat.
- L'embassament de la Llosa del Cavall estanca les aigües del Cardener des de 1997. Aquest espai representa una oportunitat per oferir un major nombre d'activitats de gaudi del paisatge, com ara piragüisme o passejos en barca.

536

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5. Els poders públics i privats, així com els agents socials i la societat en general, han de vetllar pel compliment d'aquests objectius de qualitat paisatgística. El llistat de criteris i accions és una proposta per assolir els OQP.

- OQP1.** Unes parets verticals i zones rocoses (moles) desproveïdes de vegetació, preservades i valorades com a elements configuradors del paisatge.
- OQP2.** Uns fons escènics lliures d'elements mal integrats que tallin les visuals i sense elements que en distorsionin el perfil.
- OQP3.** Un sistema fluvial organitzat a l'entorn dels rius Cardener, Aigua de Valls i Aigua d'Ora ben conservat i valorat com a identificador del paisatge i reforçat en el seu paper de connector i d'espai d'oci i gaudi social.
- OQP4.** Un paisatge agroforestal dominat per les rouredes a les zones baixes, i les pinedes de pi roig i pi negre a les zones

més altes on l'adopció d'un marc estratègic garanteixi la preservació dels seus principals valors.

- OQP5.** Un nucli de Sant Llorenç de Morunys i una població disseminada de muntanya que conservin tot el seu caràcter, el perfil característic i els valors simbòlics i històrics.
- OQP6.** Un paisatge a l'entorn de l'embassament de la Llosa del Cavall que aprofiti la singularitat d'aquest element visual indiscutible, i que dona caràcter a la unitat.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris, com el camí dels Bons Homes (GR-7) i miradors com la mola de Lord, que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos del paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Preservar les visuals dels fons escènics característics de la unitat lliures d'elements mal integrats.
- Impulsar mesures de protecció a la mola de Lord i el seu entorn pel conjunt de valors que concentra.
- Protegir les zones de prats de pastura, per la seva importància en l'antiga transhumància, vestigi d'un passat no tan llunyà.
- Conservar l'escassa superfície dedicada als conreus, normalment localitzada als petits nuclis de població, per tal de mantenir el paisatge en mosaic i la seva diversitat.
- Protegir els marges naturals de l'embassament de la Llosa del Cavall per tal que es mantingui el seu valor paisatgístic.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir i potenciar la riquesa forestal de la unitat per la seva important extensió superficial i el seus valors productius.
- Mantenir la qualitat de les aigües, abundants en aquesta unitat, des de les fonts del Cardener fins al pantà de la Llosa del Cavall.
- Aplicar un programa de gestió per mantenir els camps en producció i recuperar cultius tradicionals de cereals i farratges.
- Gestionar adequadament la zona boscosa perquè es mantingui la proporció entre els diferents tipus de pins, especialment el pi roig i el pi negre.
- Inventariar les fonts per mantenir-les i donar-les a conèixer organitzant rutes al voltant d'aquestes surgències.
- Gestionar la recuperació dels espais d'antigues guixeres en desús i adequar l'entorn de les que actualment estan en explotació, per tal de minimitzar-ne l'impacte visual.
- Promocionar el coneixement de nombroses esglésies i santuaris d'alt valor arquitectònic com Sant Pere de Graudescales, el san-

tuari de Lord, l'església de Sant Llorenç de Morunys, així com l'activitat artesanal tradicional de la confecció dels piteus.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Ordenar els entorns de les pistes d'esquí del Port del Comte i garantir unes instal·lacions i urbanitzacions associades ben integrades en el paisatge.
- Mantenir l'escassa xarxa viària en bon estat i adequar-hi àrees d'aturada o de descans per facilitar l'observació de les panoràmiques de la unitat.
- Millorar la connectivitat i la vertebració urbana entre el teixit urbà de l'extensió urbana de Sant Llorenç de Morunys i l'espai obert de l'entorn.
- Regular en el planejament urbanístic la mida, la forma i els colors dels volums de les edificacions en sòl urbà i en l'espai obert, prenent com a referència els models i els tipus de l'arquitectura vernacular dels nuclis rurals, especialment a la Coma i la Pedra.
- Regular l'aprofitament dels recursos forestals.
- Aplicar en els prats de pastura les mesures descrites en el PAE Mosaics agroforestals del Berguedà i el Solsonès.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del Toscal de la Creu de Godó, la mola de Lord i el pedró dels Quatre Batlles; de l'itinerari motoritzat de la carretera C-462, així com dels no motoritzats GR-1, GR-7, GR-107 i PR-C-73. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

19. Replans del Berguedà

Comarca:

Bages, Berguedà, Osona i Solsonès.

Superfície:

52.591 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Avinyó, Avià, Balsareny, Berga, Borredà, Capolat, Casserres, Castellar del Riu, Cercs, Gaià, Gironella, la Quar, l'Espunyola, Lluçà, Montclar, Montmajor, Navàs, Olvan, Puig-reig, Sagàs, Sallent, Sant Feliu Sasserra, Santa Maria de Merlès i Viver i Serrateix.

538

*Riu Llobregat i canal industrial que subministrava aigua a l'antiga colònia tèxtil de Can Prat, Puigreig.
Rafael López-Monné*

Trets distintius

- El riu Llobregat travessa la unitat de nord a sud.
- Els replans de la unitat perden altitud de nord a sud, des de Berga fins a Navàs.
- Diverses poblacions se situen a prop del Llobregat, com Gironella, Puig-reig i Navàs.
- Existència de colònies fabrils al llarg del riu, algunes de les quals han donat origen a nuclis de població, com l'Ametlla de Merola. Alguns d'aquests nuclis i colònies també són singulars pel seu patrimoni modernista.
- Les serres de menys alçària i els replans es dediquen a activitats agroforestals, entre les quals destaca la vegetació de pinedes i matollars, el conreu de cereals i les pastures, així com el poblament de masies disseminades amb granges annexes.
- Les zones de relleu més elevat, com la Quar i Queralt, destaquen pels vessants encinglerats i esdevenen els fons escènics de la unitat i de part de les Comarques Centrals.
- L'Eix del Llobregat, o C-16, és la principal via de comunicació, condiciona la distribució de les diverses àrees industrials dels Replans del Berguedà i fa d'aquest paisatge un indret de pas, en direcció als Pirineus pel túnel del Cadí.
- El santuari de Queralt és un mirador excel·lent de la unitat i un gran referent d'identitat.
- La Patum de Berga és una festa declarada patrimoni immaterial de la humanitat.

Mirador

— Itinerari motoritzat

02 Castellbell i el Vilar - Túnel del Cadí

08 Castellar de la Ribera - Borredà

09 Vic - Berga

— Itinerari no motoritzat

33 Alpens - Coll del Vent

36 Comabella - Monestir de Montserrat

40 Santuari de Queralt - Coll de Pendís

44 Ruta de les Vint Ermites

46 Santuari de Queralt - Monestir de Montserrat

48 Sender circular de Borredà

63 Sant Corneli - Berga

75 Camí del Romànic de Sallent

79 Ruta de les Colònies tèxtils del Llobregat:
Balsareny - Cal Rosal

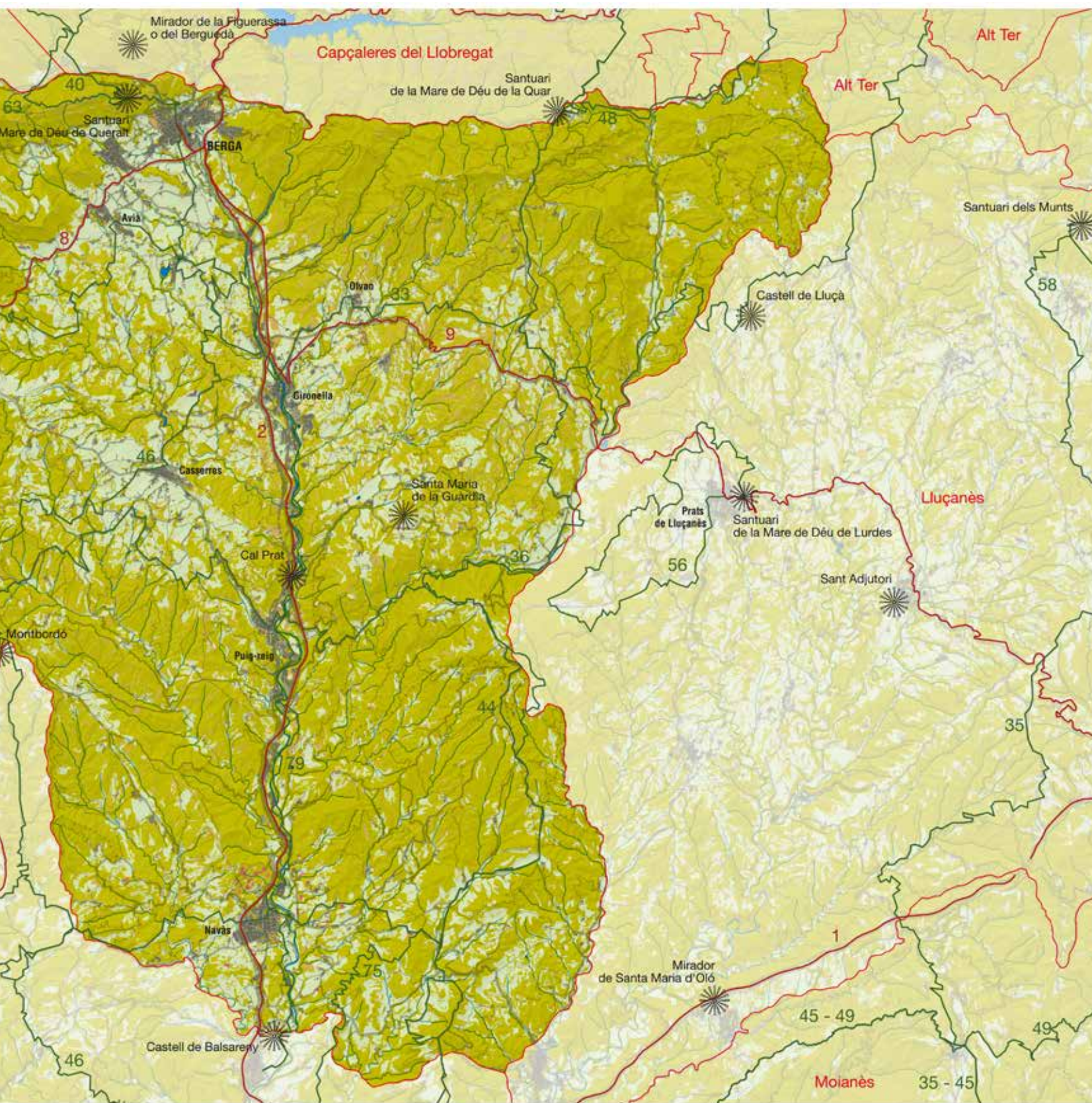
540

Escala 1:140 000

0 1 2 3 4 5 km

Elements naturals del paisatge

La serra de Queralt, a l'oest del Llobregat, constitueix un apèndix de la serra d'Ensija i els rasos de Peguera que es caracteritza pel fet d'estar en contacte amb les terres de la depressió Central. Constitueix, però, un relleu individualitzat de la resta, format per un conjunt de cingleres de molt d'interès, amb l'altitud màxima al cim de Campllong (1.589 m). Sota aquesta denominació, però, bona part de la cartografia integra un sector comprès per la serra de Queralt pròpiament dita; la seva continuació cap a l'oest, anomenada serra dels Lladres (1.588 m), i un conjunt de cingles i costers situats entre Capolat, l'Espunyola i Avià. Tot el conjunt està constituït per materials del Secundari i Terciari, amb formes estructurals de plegaments molt accidentades pels moviments orogènics alpins, on les capes de calcàries cretàiques i eocèniques formen un escarpament tectònic net, amb crestes que donen lloc a un conjunt de vessants escarpats que diferencien de forma nítida la depressió Central dels Prepirineus. A l'est del Llobregat, les alçàries són similars, però, amb la davallada dels Prepirineus, es perd l'espectacularitat de l'escarpament. A partir de la serra de

Picancel, les pendents són més suaus fins a trobar els terrenys de la depressió Central. Sobre Berga s'ubica el santuari de Santa Maria de Queralt (1.200 m), que és un mirador excel·lent per la seva ubicació peculiar i l'abast panoràmic.

El territori pertany a la depressió Central, més suau, amb plataformes estructurals i relleus d'erosió que es prolonguen pel sud fins al punt que es fa difícil determinar un límit geogràfic clar entre les terres del Berguedà i del Bages. Aquestes plataformes estan formades per capes de materials sedimentaris de l'Eocè i de l'Oligocè (gresos, conglomerats, calcàries i margues), fàcilment erosionables, que alternen amb conglomerats més durs, i constitueixen una plataforma estructural més o menys dilatada. En els vessants de les valls, aquesta alternança de materials converteix els pendents en una graderia suau, i com que les capes de conglomerats estan formades per arrossegalls provinents dels Pirineus, la seva preponderància i freqüència és més elevada al sector nord, però cap al sud es van aprimant fins a desaparèixer. Aquesta faixa discontinua de conglomerats s'inicia al serrat de la Petita (892 m), al nord de Berga, i es va eixamplant cap a l'oest formant part de la plataforma estructural de Capolat (1.200-1.300 m); al sud limita amb els cingles de Capolat i a l'oest de Berga s'adossa al peu de

542

Mosaic agroforestal característic dels Replans del Berguedà . Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

la serra de Queralt i els rasos de Peguera. Cap al sud, s'integren a la depressió Central altres plataformes estructurals de materials menys resistents i horitzontals, sobre les quals s'insereix la xarxa fluvial, tributària del Llobregat, que divideix aquestes plataformes en replans i una sèrie de relleus tabulars escalonats que davallen fins als 500 m, on s'inicien les terrasses del Llobregat. Aquesta preponderància de capes dures a prop dels Prepirineus motiva que la vall del Llobregat, que estructura la unitat, sigui més estreta i encaixada en aquest sector, de manera que prolonga els congostos prepirineus. Cap al sud, aquesta preponderància va disminuint i els materials esdevenen més tous; és per això que l'erosió ha eixamplat les valls i les formes són cada cop més suaus i planeres.

El riu Llobregat entra a la unitat després de deixar enrere el pantà de la Baells, construït en un congost de conglomerats postpirineus, s'endinsa en la depressió Central prop d'Olvan i en surt al sud de Navàs. Al llarg del recorregut recull, per la dreta, les aportacions del riu Demetge i de les rieres de Coforb, de Clarà i de Merola; i, per l'esquerra, les aportacions del riu Merdançol i de les rieres de la Portella, d'Olvan, del Pontarró i de Merlès. A l'oest, hi queda un sector tributari a través del Cardener (riera de Navel i Aigua d'Ora).

L'estany de Graugés (Avià), un llac artificial d'unes 7 ha d'extensió i una profunditat d'entre 2 i 18 m, es nodreix de l'aigua de la riera d'Avià. Hi ha una altra construcció antròpica destacada, el canal industrial de Berga, que amb un cabal de 2,33 m³/segon abasteix d'energia hidràulica la ciutat de Berga.

El clima és mediterrani humit amb una lleugera tendència continental. La temperatura mitjana anual se situa entre els 11 i els 13 °C, amb hiverns freds (les mínimes al gener) i uns estius no excessivament calorosos (les màximes, al juliol o a l'agost: 19,9° a Berga). Cap al sud, la calor extrema es redueix, encara que en alguns fons de vall, a causa de la inversió tèrmica, es poden donar mínimes absolutes molt per sota de la mitjana de la unitat. Les precipitacions presenten la forta irregularitat típica de la Mediterrània i oscil·len entre els 600 i els 900 mm (659 mm a Puig-reig), amb tendència a augmentar progressivament cap al nord. Les mínimes es donen a l'hivern, i les màximes, a la primavera i l'estiu, de vegades en forma de calamarsades (estiu) que malmeten notablement l'agricultura. Cap a les terres més meridionals, els màxims pluviomètrics tendeixen a igualar-se amb les estacions equinoccials.

Des del punt de vista vegetal, els factors més destacats en la formació de la vegetació de la unitat són dos: d'una banda, la importància del relleu, que marca unes condicions més frescals cap al nord i unes de més eixutes i de tendència continental cap al sud; i, de l'altra, l'afecció que els incendis forestals han provocat en aquest paisatge. Bona part de la vegetació és constituïda per matollars i bosquines menudes, com a resultat dels incendis que han tingut lloc recentment (sobretot, el foc de 1994, que es considera el més gran que s'ha donat a la regió mediterrània durant el segle xx). Com a conseqüència de tot plegat, la fesomia vegetal dels Replans del Berguedà resulta poc homogènia: petites clapes arbrades apareixen ací i allà, i un extens matollar recobreix bona part del muntanyam. El cromatisme general és sempre verd, però amb coloracions glauques.

Gairebé el 40% de la unitat està format per matollars diversos, tots adaptats a la sequera i als contrastos tèrmics. Les plantes més habituals són l'argelaga (*Genista scorpius*), l'argelagó (*Genista hispanica*), l'esperrallac (*Santolina chamaecyparissus*), la fari-gola (*Thymus vulgaris*), el romaní (*Rosmarinus officinalis*), el garric (*Quercus coccifera*) i el llentiscle (*Pistacia lentiscus*), tot i que aquest últim no acostuma a formar mates gaire grosses. Així, és fàcil que en alguns indrets la coberta vegetal es redueixi a claps herbacis no gaire esponerosos, que en d'altres estigui formada per matollars esparsos i que encara en uns altres estigui constituïda per claps arbustius força compactes. La distribució d'aquestes formacions és present a tota la unitat. Se'n troben bons exemples al terme de Puig-reig, i a la rodalia de Cal Riera, de Cal Vidal i de Viladomiu Nou. A l'est de Viladomiu Vell també n'hi ha bons exemples, així com als encontorns de Gironella, entre altres localitats.

A la banda sud de la unitat, la vegetació arbòria potencial s'identifica amb els carrascars (*Quercus rotundifolia*). Així i tot, aquestes comunitats no són gaire habituals, i no afecten extensions particularment significatives. Se'n troben alguns exemples a la serra de Sant Feliu, al serrat de la Tropa i al serrat de les Sis Quarteres. Tot i això, més que de carrascars pròpiament dits, caldria parlar de carrasques isolades o en rodals poc o molt extensos. De manera molt puntual, es poden trobar peus de roure de fulla petita (*Quercus faginea*) que, amb dificultat, arriben a formar part de l'estrat arbòric de les comunitats de roureda a què donen nom (*Violo-Quercetum faginae*). Cap a la banda nord de la unitat, sobretot a la serra de Queralt, les condicions més frescals afavoreixen que la carrasca doni pas a l'alzina, que forma petits agrupaments d'alzinar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*) esquitxats de caducifolis, com el roure martinenc (*Quercus pubescens*) o la servera (*Sorbus domestica*). Altres plantes pròpies d'aquest sotabosc són el boix (*Buxus sempervirens*) i el boix grèvol (*Ilex aquifolium*), que creixen força bé en indrets humits i frescals, com ara tot el sector de la Quar o la serra de Montsent.

Hi ha una presència molt més destacada de grans claps de pinàcies. Aquestes coníferes han estat àmpliament afavorides per l'ésser humà des d'antic, i, particularment, des de l'abandonament de terres per causa de la fil·loxera. A tota la banda sud i al centre, es poden trobar bones extensions de pinassa (*Pinus nigra*), que creixen en el territori potencial del carrascar i de la roureda. En trobem bons exemples cap a Viver, Serrateix, Sant Joan de Montdarn i Montclar, així com Valldoriola i la Guàrdia, a l'est del Llobregat. Cap al nord, la pinassa perd protagonisme, en detriment del pi roig (*Pinus sylvestris*), que fa masses força ufanas cap a la banda de la Quar, de Queralt, de la carena de Mateus i a tota la banda de Merlès.

Vora el riu Llobregat hi ha plantacions de ribera que, per norma general, són molt fragmentades i mal constituïdes. Hi són freqüents el pollancre (*Populus nigra*), l'àlber (*Populus alba*), el gatell (*Salix cinerea*), l'om (*Ulmus minor*) i, d'una manera no tan abundant, el vern (*Alnus glutinosa*). Així i tot, els millors exemples de bosc de ribera no els trobem vora el Llobregat, sinó a les rieres i els torrents, que hi vessen les aigües; particularment, la riera de Merlès, que limita amb la unitat del Lluçanès.

La fauna de la unitat és força variada. Cap a la banda nord i el sector nord-est, és fàcil trobar cabriols (*Capreolus capreolus*), que, a poc a poc, es fan més rars, fins a desaparèixer a la banda central i al sud. Altres mamífers representatius com el porc senglar (*Sus scrofa*), la guineu (*Vulpes vulpes*) i el gat salvatge (*Felis silvestris*), campen per tota la unitat. D'entre els mustèlids cal esmentar la fagina (*Martes foina*) i el visó americà (*Mustela vison*), que habita la contrada des de 1993, quan es va escapar de les granges on es criava. Pel que fa a la piscifauna, a banda de la truita (*Salmo trutta*), també hi ha poblacions de bagra (*Leuciscus cephalus*), barb comú (*Barbus bocagei graellsii*) i carpa (*Cyprinus carpio*), entre d'altres.

Evolució històrica del paisatge

Els Replans del Berguedà van ser habitats des de ben antic, com ho mostra la gran quantitat de jaciments dispersos pel territori. Les primeres manifestacions pertanyen al final del Paleolític: la Font del Ros (Berga), Obiols (Avià) i la balma de les Mules (Casserres). També pertany al Paleolític superior Cal Víscola (Balsareny). El mode de vida d'aquests pobladors, caçadors i recol·lectors no devia alterar gens la fisonomia del paisatge natural, que els boscos devien colonitzar ràpidament en l'era postglacial. L'home neolític va mostrar també una gran presència per aquestes terres, i només el sector nord-est, més abrupte i accidentat, i la vall del Llobregat no mostren signes de poblament. Aquests pobladors van habitar llocs elevats i protegits i tenien com a activitats bàsiques la caça, la recol·lecció i una agricultura incipient que va fer possible la cultura megalítica. Al paisatge natural es van afegir petites àrees de conreu a les terres més aptes i fàcils de treballar. A Berga, el jaciment de la Font del Ros va continuar sent habitada, i van aparèixer nous indrets, entre els quals destaca Can Mauri. Hi ha altres assentaments a Capolat, Avià, Montmajor, Sagàs, l'Espunyola, Montclar, Casserres, Gironella, Viver i Serrateix, Navàs i Sallent.

A l'edat del bronze, el territori va rebre la influència de pobles de l'Europa central, amb la pràctica de la incineració i el coneixement del ferro, una etapa que coincideix amb la cultura dels ibers, que van abandonar la vida en caverne i van desenvolupar una agricultura amb excedents agraris (sitges). El procés d'aculturació no fou homogeni a tot el territori peninsular i va donar lloc a la pervivència de diferents tribus locals. Als Replans del Berguedà, s'hi van instal·lar els bergistans; els jaciments dels Avellaners (Berga), dels Lladres (Puig-reig), dels Tres Hereus (Avià), i el megàlit del Bressol de la Mare de Déu (l'Espunyola) són testimonis del seu pas pel territori. Altres jaciments, entre els quals destaquen els dòlmens del Mercadal (Berga) i de Cal Conill Gros (Montmajor), i el poblat de Sant Pau de Pinós, completen el registre arqueològic. Els jaciments de Can Mauri i Queralt (Berga) i els de Casserres, Viver i Serrateix, Sagàs, Gaià, Puig-reig, Sallent, Santa Maria de Merlès, Olvan, Montclar, Gironella i Balsareny, pertanyen a l'edat del ferro. D'aquest període daten els primers testimonis escrits: Tit Livi parla de la tribu ibèrica dels bergistans, i es creu que l'històric castrum Bergium citat pels historiadors romans correspondria a l'actual Berga. En aquest període es va produir un augment significatiu de la rompuda de boscos; com que es va adquirir la capacitat d'em-

magatzemar la producció, va caldre més territori per crear l'excedent. Així doncs, van desaparèixer boscos sobre sòls profunds i plans. Com a nucli de població amb alguna capacitat de modificar el territori cal esmentar l'entorn de l'actual Berga, on hi ha una concentració elevada de jaciments i troballes arqueològiques.

Les poques restes romanes indiquen una romanització dèbil que no va eliminar el substrat indígena, que va perdurar en l'etapa visigòtica.

L'assentament romà devia prendre el model de la vila romana de petites dimensions (Viver i Serrateix) i el paisatge no devia patir grans canvis, ja que, si ens basem en els jaciments localitzats (Berga, Graugés, Avià, Casserres, Sagàs, Santa Maria de Merlès, Gironella, Viver i Serrateix, Gaià, Navàs, Sallent, Puig-reig), no sembla que es produís un augment de població.

Els visigòtics van mantenir les estructures heretades, i entre els segles v i vi les seus diocesanes d'Osona i d'Urgell es van repartir les terres de la unitat, fruit d'una manca de seu pròpia a causa de la poca població i la manca d'un municipi ben organitzat. S'ha de suposar una cristianització, recolzada per la troballa d'indícies de temples aixecats abans de la invasió àrab (Sant Vicenç d'Obiols i, potser, l'església de Pedret). Els assentaments coincideixen, en gran part, amb els precedents, entre els quals destaquen Can Mauri, els Avellaners i Queralt, a Berga; els Tres Hereus, a Avià; Sant Salvi, Torre d'Irene i Santa Maria de l'Antiguitat, a Casserres; Mas Vilagaià, a Gaià; Viver i Serrateix, i Navàs.

No es tenen notícies dels àrabs. Segons la tradició popular, Berga fou destruïda i hem de suposar que efectius de la classe dirigent van fugir cap al nord, però la gent senzilla va continuar a les seves terres pagant els tributs. Iniciada la Reconquesta, el Berguedà va esdevenir territori de frontera, «terra de ningú», i tant la població com la pressió sobre el territori van disminuir. Les àrees conreades es van retraure i els boscos van recopar sectors abandonats pels conreus. L'únic jaciment és el de Santa Maria de l'Antiguitat (Casserres).

Amb la Reconquesta, va començar el domini carolingi, i el comte indígena Borrell va establir com a punts forts els castells de Cardona, Casserres (castrum Serris, castell de les Serres, que, posteriorment, va donar nom al municipi) i Osona, amb el suport d'altres castells de la unitat (Viver, Berga), així com d'un reguitzell d'edificacions religioses (Santa Maria de la Quar, 839). Els Replans del Berguedà van quedar definitivament organitzats a partir de la repoblació iniciada per Guifré I de Barcelona (Santa Maria d'Olvan, 889), que va arribar a la línia de Puig-reig, Merola, Serrateix, Montdarn, Casserres, Obiols, Avià, Gargallà i Sorba. A la fi del x, el replament i la reestructuració de la contrada s'havien enllestit, i la terra ja s'havia romput i repartit. Juntament amb la reorganització política i militar, també es va reestructurar l'organització religiosa, amb parròquies i l'aixecament d'esglésies (preromànic, ix i x): Santa Maria de Merlès, Sant Salvador de la Mata (Capolat), Santa Margarida de Sagàs, Sant Pau de Casserres, Sant Quirze de Pedret, Sant Pere de Graudescales, que van acompanyar una llarga sèrie de jaciments. L'any 951 ja es té notícia de Balsareny, on hi devia haver un petit castell i un grup de cases. Al xi es van aixecar

el castell de Montmajor; les esglésies de Sant Esteve del Pujol de Planès i de Sant Jaume de la Boixadera dels Bancs, a Montmajor; la de Sant Andreu de Sagàs, a l'Espunyola; les de Sant Pau i Santa Maria de Pinós; la de Sant Joan de Montdarn; la de Santa Eugènia de Relat, a Avinyó; la de Santa Maria de Cornet, a Sallent. Al XII, l'església de Sant Martí de Boatella, a Borredà; el castell de Terçà, a Castellar del Riu; Sant Bartomeu de la Vall dan; Santa Maria d'Avià; Sant Martí de Correà; el castell de Ginebret o de Pinós; la torre de Merola, etc.

L'augment de població fou constant i la pressió sobre el territori va augmentar. Gran part del bosc primitiu, sobretot alzinars, fou destruït i es va transformar en conreus. A les terres desforestades incultes, el sòl es va cobrir de pastura de secà de fenàs de marge i jonça. Al XIII van aparèixer els primers nuclis importants (Berga, Puig-reig), que van donar lloc a una alteració antròpica del medi natural, tot i que la febre constructiva va decaure.

Durant el segle XIV va minvar la població arran de la crisi que va afectar tot l'occident medieval, especialment fruit de la pesta negra (1348); Berga va perdre una tercera part de la població. Alhora es va produir un èxode rural cap a indrets amb millors condicions de vida —les ciutats incipients—, que van començar a mostrar necessitat de mà d'obra, una tendència que es va accentuar al llarg del XV amb la Guerra Civil catalana. Els segles XVI i XVII també són de decadència; Berga va ser saquejada pels hugonots i la guerra contra França va tenir repercussions. A final de segle es van reproduir brots epidèmics i va aparèixer el bandolerisme, que es perllongà fins a primers del segle XVIII. Amb tot, a Berga i Casserres abundaven els paraires i teixidors.

El 1635 es va iniciar una nova guerra contra França, la dels Segadors, i l'enfrontament amb l'exèrcit castellà, que a Berga va tenir força incidència. A partir de la segona meitat del segle XVII, la situa-

Vista des de la colònia tèxtil de Viladomiu Nou (Gironella) cap a la riera de Clarà (Casserres). De baix a dalt trobem el viaducte de l'antic Carrilet, l'antiga carretera C-1411, el viaducte de la nova C-1411 i finalment el viaducte de l'autovia C-16. A baix en primer terme barraques d'horta i al fons la serra de Travil (Prepirineu). Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Carles Vico Blanco)

ció es va redreçar amb la millora agrícola i l'aparició de les primeres manufactures, que van provocar un creixement ràpid. Els senyors propietaris de terres havien abandonat la contrada, però van continuar exigint els impostos als pagesos, que vivien d'una agricultura d'autoconsum. Els conreus van retrocedir i, probablement, la pineda de pi blanc es va infiltrar pels solells de les terres del sud fins a Montclar. Al nord, el bosc autòcton va recuperar part del territori.

A inicis del segle XVIII la Guerra de Successió va significar una nova sotragada, però la resta de la centúria va ser relativament tranquil·la, la qual cosa es va traduir en una recuperació econòmica que ja s'insinuava a finals del segle anterior. Les activitats artesanals es van convertir en industrials, entre les quals es va desenvolupar especialment el tèxtil, que va ser potent en els nuclis urbans i va assolir progressos tècnics notables amb els telers tipus berguedana (1790), inventats per un berguedà i que va convertir aquesta ciutat en un dels principals centres cotoners del país. Gremis i confraries (picapedrers, fusters, paletes) van omplir de vida poblacions com Berga, Gironella, Casserres, Vilada, Olvan. La unitat va recuperar pagesia, masos i molins (molí fariner de la Riereta, Avià), fet que va modificar i transformar el paisatge amb nous conreus (patata, blat de moro, llegums nous), amb els quals es van tornar a guanyar espais en boscos i pastures. La construcció de l'estany de Graugés (1890) va permetre convertir en regadiu terres de la colònia agrícola que s'hi va establir.

El segle XIX fou agitat i el paisatge va reflectir aquesta agitació. Es va iniciar amb una crisi econòmica fruit de les guerres amb Anglaterra, que va perjudicar el tèxtil, i va continuar amb la Guerra del Francès; el 1838 els carlins van incendiar totes les cases al voltant del camí de Berga, i el 1839, Olvan i Gironella. L'embranchida, però, es va mantenir, i el 1857 marca el punt àlgid de la primera etapa industrial, data a partir de la qual l'empenta va disminuir. Les guerres carlines van provocar una davallada demogràfica, així com l'incendi de les fàbriques de Berga, símbol de la «perillosa» industrialització (1833). Al darrer terç de segle, els Replans del Berguedà es van abocar a l'ús de l'energia hidràulica del Llobregat; les poblacions ribenques van experimentar un creixement en detriment de les més allunyades dels cursos fluvials, a excepció de Berga, gràcies a la construcció del canal industrial de Berga (1899). A la contrada es van aixecar nombroses fàbriques i colònies, que van transformar el paisatge rural en un paisatge urbà i industrial que atreia, especialment, masovers. Tot i això, la vinya fou important al sector meridional de la unitat; l'efecte de la fil·loxera a França va esperonar molts pagesos a rompre noves terres i a construir feixes, bancals i parets seques. Poc abans de finals de segle, el territori va experimentar l'ocupació antròpica més important, especialment al sud. El segle va acabar amb l'entrada de la fil·loxera, i l'abandó de les terres va donar lloc a una certa pèrdua de població que encara persisteix. Només les noves indústries tèxtils van permetre deturar el decreixement.

El segle XX es va iniciar amb la mateixa tendència: durant les tres primeres dècades va tenir lloc un creixement notable fruit d'una segona empenta industrial, resultat, en part, d'una primera onada immigratòria. El ferrocarril va arribar darrere les fàbriques cotoneres, i a partir de 1904 va arribar a les mines de carbó properes a

Guardiola de Berguedà. Fins als anys cinquanta la guerra i la postguerra van provocar una lleu davallada demogràfica, superada per una nova onada immigratòria que va permetre arribar al màxim de població l'any 1960. El 1953 la colònia Rosal (Olvan) va arribar a ocupar dos mil treballadors, la qual cosa la convertia en el tercer nucli cotoner del Principat. A partir dels seixanta i setanta va començar el tancament de fàbriques –i de la línia ferroviària (1973)–, que va comportar una pèrdua d'efectius lenta i continuada, que van concentrar-se a Berga i als principals nuclis industrials del Llobregat. La crisi del tèxtil i l'enfonsament de la mineria de la rodalia de la unitat va marcar una pèrdua constant de població a tots els municipis dels Replans, a excepció de Berga, cap de comarca i centre de serveis. Darrerament, l'evolució, modernització i diversificació de l'activitat econòmica (industrial, agrícola i ramadera i de serveis, especialment els vinculats amb el turisme), juntament amb una gran millora de les comunicacions, han deturat aquest degoteig poblacional continuat.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge dels Replans del Berguedà destaca per la presència del riu Llobregat, que travessa la unitat de nord a sud i la cohesiona al voltant dels nuclis de població establerts a les seves ribes, com Gironella, Puig-reig o Navàs. Al nord, entre la intersecció dels relleus prepirinencs i la plana ondulada per on transcorre el Llobregat, hi ha Berga. Llobregat avall, es distingeixen pujols suaus, recoberts de vegetació, i camps al voltant de poblacions i pagesies a la manera de clapes més o menys extenses segons la naturalesa del terreny i la importància del mas.

Al llarg del seu recorregut, el Llobregat recull aigües de tot un seguit de torrents i rieres a banda i banda del seu curs –entre els quals destaca la riera de Merlès–, que formen una xarxa hídrica que irriga més o menys uniformement la unitat. Presenta dos trams

diferenciats: el primer, encaixat en els conglomerats dels Prepirineus, i el segon, més cap al sud, que transcorre sobre materials més tous que han originat valls més amples i formes més planeres. La presència d'aigua propicia racons frescals i dona lloc a gorgs, com per exemple les goles de les Heures, a la riera de Merlès.

La vegetació actual troba la seva expressió més habitual en vessants amb forta inclinació, en alçàries i en congostos estrets i escarpats. Cal destacar, d'una banda, les formacions boscoses més montanes, amb una presència destacada de rouredes i pinedes de pi roig que es troben en bon estat de conservació; de l'altra, el 30% de la superfície del paisatge dels Replans del Berguedà està ocupat per pinedes, i el 38%, per matollars. La presència d'aquests matollars és conseqüència dels incendis que han tingut lloc els darrers trenta anys i, sobretot, dels grans incendis de l'estiu de 1994, fet de primer ordre, tant per les hectàrees cremades com pels efectes sobre el paisatge a llarg termini. Després de molts anys, la zona encara està totalment marcada per l'empremta del foc, i la gestió d'aquests espais esdevé un dels grans reptes de la comarca, així com la lluita contra els incendis, un risc encara força important. Tanmateix, la vegetació d'aquesta unitat ha estat molt modificada. La part septentrional de la unitat, propera als Prepirineus, és terra de roure, substituït sovint per pi roig. La vegetació de ribera, vora el Llobregat, està molt malmesa i no es correspon amb les comunitats naturals que hi podrien créixer. A la banda sud de la unitat, els boscos tenen un caràcter més eixut i el risc d'incendi hi és força més elevat.

Els cultius, principalment de secà, suposen el 27% de la superfície i es reparteixen pel territori en clapes entre la boscúria. Encara es poden veure grans pagesies i, malgrat la presència de les noves granges de bestiar, el conjunt manté l'estructura de replans de cultiu de cereal, pastures i zones de bosc, força minvat pel gran incendi de 1994. A més, és previsible que l'estancament demogràfic i el retrocés dels conreus continuïn sent els condicionants principals de la configuració del paisatge.

546

Vista del poble d'Avià, envoltat de conreus herbacis. Observatori del Paisatge

El polígon industrial de la Vall d'Àrdan va rebre un gran impuls amb el desdoblament de l'Eix del Llobregat. Observatori del Paisatge

Bona part de les activitats econòmiques i alguns dels nuclis de població més importants (Navàs, Puig-reig, Gironella) s'han organitzat al voltant de l'eix de la vall del Llobregat per aprofitar l'energia de l'aigua, la qual cosa destaca respecte de la resta del conjunt de la unitat. De la mateixa manera, en aquest tram del riu Llobregat hi ha una de les concentracions de colònies industrials més gran d'Europa. Actualment, bona part de les nombroses colònies estan força malmeses i el seu dinamisme econòmic és força inferior al que van tenir anys enrere. Tanmateix, des del 2015 són gestionades per l'Agència de Desenvolupament del Berguedà per tal de revalorar el conjunt industrial, patrimonial i paisatgístic. L'estructura arquitectònica de les colònies, formades per un seguit d'edificis fàcilment identificables (ponts, molins, fàbriques, habitatges), es considera un patrimoni cultural i industrial valuós, no només per l'arquitectura, sinó també per la seva situació i per la qualitat de l'entorn natural de l'aigua, que fa que aquest segment fluvial presenti un interès especial. A més, el manteniment i la millora de les colònies tèxtils pot actuar com a plataforma de reactivació econòmica del Berguedà.

En conjunt, la unitat dels Replans del Berguedà presenta una gran quantitat de poblacions, entre les quals destaquen, seguint l'Eix del Llobregat, Berga (tot i que se'n separa una mica), Gironella, Puig-reig i Navàs.

La ciutat de Berga té el nucli històric, estructurat pel carrer de la Ciutat, en una costa al peu de la serra de Queralt. Això fa que una sèrie de desnivells importants separin el nucli de la zona actual d'ampliació urbana, a la banda més planera, on s'han obert tota una sèrie de carrers amples i avingudes amb zones arbrades. La plaça de la Creu serveix de nexa de connexió entre la Berga històrica i l'actual, tot i que el sector oriental (Santa Eulàlia) presenta un encaix més difícil en el conjunt i actua com a sector força independent, estructurat a partir del passeig de la Indústria i de la Gran Via, amb un percentatge elevat d'habitatges unifamiliars en filera. L'ampliació del terme municipal per la part més planera ha permès salvaguardar la Berga històrica, tot i que certs barris necessiten una remodelació intensa, que actualment s'està duent a terme gràcies al Pla de barris de millora d'àrees que requereixen una atenció especial impulsat per la Generalitat. La disposició esglaonada del nucli antic, amb el castell al fons, és una característica que permet

copsar el paisatge urbà del conjunt i ajuda el visitant a ubicar-s'hi. En canvi, l'arquitectura dels habitatges de bona part de la ciutat nova és clarament banal. Al nord, una zona de xalets s'enfila per la muntanya cap a Queralt; a l'est, hi creixen zones d'urbanitzacions, i al sud, habitatges unifamiliars.

Gironella, aixecada sobre una petita cinglera damunt el Llobregat, es va estructurar a partir del castell de Gironella i l'església de Santa Eulàlia, de gran volumetria i que domina el perfil del nucli antic, amb cases esglaonades, algunes de les quals inclouen elements medievals, carrers estrets i costeruts i un pont imponent sobre el Llobregat. Els colors pastel dominen les edificacions d'aquesta part del poble, cobertes amb teula terrosa.

El pas de la carretera de Manresa a Berga per l'altre costat del riu va impulsar el creixement de Gironella en aquesta banda, raó per la qual actualment la població queda dividida pel riu en dues parts unides pel pont Vell al mig i dos altres de més moderns a cada extrem. El creixement d'aquest sector es va fer seguint la carretera, tot i que, en conjunt, tant el nucli nou com l'antic presenten una distribució força concèntrica, amb la carretera i el Llobregat com a diàmetre, en el qual s'instal·len hortes, un canal industrial i el pont Vell, tot just esmentat. A part del riu, el sector més pintoresc de la part nova és la mateixa carretera (avinguda de Catalunya), que concentra una part important del comerç i els serveis del poble, tot i que amb la nova variant ha perdut el volum de trànsit i l'enrenou de fa anys.

Puig-reig presenta una morfologia en forma de Y que segueix l'antiga carretera de Manresa i la de Casserres, entre el Llobregat i la riera de la Sala, amb la plaça de la Creu com a punt d'enllaç. La part antiga cal cercar-la a l'oest del castell de Puig-reig, sobre una petita elevació que força el traçat dels antics carrers que descendeixen cap al carrer Major. Els colors clars i els teulats vermellosos formen la paleta arquitectònica de gran part dels edificis, tot i que Puig-reig és poble de colònies industrials, on imperen els colors «totxo» de fàbriques i xemeneies i el blanc d'algunes façanes de cases obreres. Tot i l'aprofitament intens que va viure el Llobregat amb les colònies industrials, avui dia Puig-reig viu d'esquena al riu, un espai de gran potencial paisatgístic.

Navàs sorgeix, pràcticament, amb la industrialització al peu de la carretera de Manresa a Berga i no presenta cap sector o edifici antic al nucli urbà actual, tot i que a la carretera de Berga i al passeig de Ramon Vall es conserven uns quants edificis de construcció clarament modernista. Sense les necessitats històriques d'altres poblacions, Navàs es va poder establir sobre una plana. L'aspecte més interessant del nucli és el traçat urbà, en què la retícula i les interseccions de noranta graus donen forma a tota la malla urbana, amb algun traçat diagonal (passeig de Circumval·lació, carrer de Llobregat), que recorda la disposició creada per Cerdà a Barcelona.

En general, les segones residències organitzades en forma d'urbanitzacions es concentren en turons propers als nuclis. Les poblacions més importants inclouen a la zona perifèrica polígons industrials poc desenvolupats, atès que la producció industrial ha decaïgut els últims anys.

Altres poblacions de menys densitat, com Casserres o Olvan, mantenen una estructura més tradicional lligada a l'exploració agroforestal, tot i que en els darrers anys la nova carretera de Gironella a Casserres i el polígon industrial d'Olvan auguren un creixement d'aquestes poblacions. Avia, per la seva proximitat a Berga, està creixent residencialment i s'hi està unint per la zona del polígon industrial, fet que crea un espai poc definit i desdibuixat al voltant de la Vall dan.

Actualment, el despoblament i l'abandó de les activitats econòmiques del medi rural han estat força importants a la comarca del Berguedà, tot i que la zona dels Replans del Berguedà no se n'ha vist tan afectada com d'altres de més al nord. Un element característic de la unitat és el poblament disseminat. Les masies i els seus edificis annexos són un element històric i present d'assentament de la població sobre el territori. Només Berga té la població agrupada en un sol nucli. En conseqüència, parlem d'un territori amb molt poca població i la tendència és que part d'aquesta població disseminada s'acabi desplaçant als nuclis situats a l'Eix del Llobregat.

Així, l'àmbit més rural de la unitat queda oblidat moltes vegades quan es compara amb el dinamisme de la vall del Llobregat. Es poden observar un seguit de poblacions de petita densitat que, tot i acollir actualment segones residències, encara conserven un cert caire tradicional rural: el nucli antic, les edificacions més recents, que en molts casos intenten respectar l'harmonia del conjunt, i uns camps de conreu que l'encerclen. La proximitat a l'àrea metropolitana i la facilitat d'accés amb les noves vies de comunicació està donant lloc a actuacions encaminades a permetre la coexistència d'usos residencials, industrials i turístics. Antigues masoveries s'adeqüen per acollir el turisme rural i de cap de setmana i altres edificacions s'orienten cap a cases de colònies, o locals de restauració per mirar de diversificar les fonts d'ingressos. Fins i tot, alguns espais de la mineria s'estan reconvertint en usos turístics. Pel que fa a l'agricultura i la ramaderia, el gran problema de futur és la manca de relleu generacional que permeti el manteniment de les explotacions ramaderes i agràries.

Antigament el riu i actualment les noves vies de comunicació han permès el desenvolupament i la concentració a l'Eix del Llobregat. Al llarg dels anys, l'Eix del Llobregat (C-16) s'ha anat adequant a les necessitats viàries amb millores en tot el traçat, cosa que ha afavorit la descongestió de la via i la seguretat. El desdoblament del tram entre Puig-reig i Berga l'any 2007 fa que aquestes infraestructures, que comuniquen Barcelona amb França i els Pirineus, s'elevin en viaductes de gran extensió i alçària que destaquen enormement en el territori.

Expressió artística del paisatge

A la unitat dels Replans del Berguedà, el recorregut del Llobregat ha condicionat la distribució de la població, i ha propiciat la concentració de fàbriques i colònies al seu voltant, que han estat el motor de l'economia durant els darrers segles. El paper del riu és destacat també en l'obra artística de poetes i literats, com

per exemple en aquest fragment dedicat a les terres berguedanes d'un poema de Rafael Riba i Canadell, que tot i néixer a Barcelona va viure a Olvan i a Gironella i va mantenir sempre una estreta vinculació amb el Berguedà:

«De Berga, amunt i avall en rodalia,
boscós, conreus i viles i poblats,
i el Llobregat, que cap el mar fa via
movent telers i fecundant sembrats.»

(Riba, 2000)

Altres poemes enalteixen el riu mateix, com fa Pere Guilanyà i Roure, fill de berguedans, que de petit va viure a Puig-reig:

«Tumult de vidre, algues d'encant!,
el Llobregat tot just nascut
de Guardiola avall d'Olvan
pica reflexos que en mi duc
i esdevé plana maragdalena:
Llac de Graugés se n'il·lumina
vora unes prades d'aixopluc.»

(Guilanyà, 2000)

Josep Pla descriu el paisatge que s'albira des de la ciutat de Berga, fent esment del paper central del riu Llobregat:

«[...] Des de la ciutat es desenrotlla, Llobregat avall, el revers de la medalla, una planura ondulada, d'una deliciosa suavitat, desproveïda de sublimitats, però d'una simpatia acollidora: ondulacions llargueres, petits pujols de perfil suau; petits torrents d'aigües mandroses; rastelleres d'arbres esvelts que ressegueixen les corbes de les aigües i dels camins; terres de conreu, plates de camps que voltan els pobles i les masies innombrables; una botànica densa ratllada per les cintes de les carreteres que hi serpegen en un pla de color general blavenc d'una benignitat finíssima. I formant l'eix central de la plana, el Llobregat, amb tot el seu sistema industrial, considerable, assentat a cada marge del riu [...]» (Pla, 1977).

La serra de Queralt, des d'on s'albiren els paisatges de la unitat, és el punt emblemàtic i teló de fons de la ciutat de Berga. A més de ser un paratge de gran bellesa natural, està carregat de valors religiosos i identitaris que no deixen indiferent el visitant, sigui per creences pròpies o per l'impacte mateix del lloc.

Uns antics cants del trobador Guillem de Berguedà fan esment de la Verge somrient amb l'orenet a la mà, i afavoreixen la percepció d'acolliment que el lloc del santuari conté enmig de l'abruptesa de la serra: «A eina sereu d'aquest alt quer / el meu castell senyor i major / si us agradeu de la cançó / de l'arondeta que ja hi nia.» (Berguedà, 1994).

Lluís Ribera i Lletjós, fill de Berga, en un poema del 1916, expressa:

«Sobre Berga hi ha una serra
i al cim d'ella un bell casal
i dintre d'ell la Madona
que és l'encant dels berguedans
És l'estel que ens il·lumina
per la foscor d'eixa vall
i que el nord del cel senyal
entremig del temporal.»
(Ribera, 2000)

Miquel Prat i Perarnau (1896-1927) evoca els elements més naturals de la rodalia de Berga:

«Records me porta l'aire xisclant per les muntanyes,
l'ocell que en tes bosquíries i prats llença son cant,
les aigües cristal·lines sortint de tes entranyes,
i Metge allargassant-se davant de tes cabanyes
que marxa rondinant.»
(Prat, 2000)

Ramón Vinyes i Cluet (1882-1952), fill de Berga i reconegut literat, immortalitzat per García Márquez com el «savi català» a *Cien años de soledad*, va dedicar un bell poema a la ciutat que comença així:

«Berga: peus dintre els blats, braços dintre els pins,
una estirada bruna al flanc d'una muntanya.»
(Vinyes, 2000)

Josep M. Ballarín ha escrit a bastament sobre la serra de Queralt amb definicions ben geogràfiques: «Queralt és una escola a ple aire. El bac és europeu, el solei mediterrani.» (Ballarín, 2010). També descriu emotivament el record de la seva primera Patum acabat d'arribar a Queralt:

«Aquell dijous, amb el sol menut de primavera i els pollancrea repuntats de verd novell, no calia pas parar l'orella a terra per sentir el so del tabal [...] la boira feia mar plana fins Montserrat solcant-la com un veler, amb la barqueta de Sant Llorenç del Munt i la gran nau del Montseny. A la tarda va estritllar. La fosca ciutat flamejava sense cremar com l'esbarzer del Sinaí [...]» (Ballarín, 2010).

Una descripció magnífica i poètica sobre el paisatge de la unitat la fa Aurora Bertrana després de pujar pel carreró anomenat «El trenca cames» fins al castell de Sant Ferran:

«De dalt estant jo esguardava l'amplíssim paisatge. A sota meu, Berga, silenciosa i tranquil·la, s'estava recolzada a la muntanya, voltada d'arbres, matisada de feixes. Perspectiva de teulats grisencs, d'on m'arribava alguna cançó apagada i ingènua. Els ulls començaven d'amarar-se de visions muntanyenques. Al meu davant, vers migjorn, es perfilaven Montserrat i Sant Llorenç de Munt. A Llevant, les primeres muntanyes de Cerdanya, el santuari de la Quar, Montseny i, més a prop, les Canals de Sant Miquel. Entre els massissos muntanyosos i el castell, s'estén un planell onejat pels

La Vall de Clarà. Paisatge del Berguedà (1854), de Marià Fortuny Marsal. MR 7261 Pintura. Museu de Reus. IMRC

pujols, matisat pels conreus. La carretera de Manresa s'hi destaca fistonejant.

Després solia travessar les runes, esgarrinxant-me les cames amb els esbarzers. Passava per un forat mig encegat de terra, i arribava a l'altre cantó del castell, de cara a ponent. Allí em plaïa jeure damunt l'herba seca, i esguardar la nitidesa enlluernadora del cel. Era d'un blanc intens, ideal i puríssim. A sota meu, avall, avall, passa la torrentera de Metge, tancada entre dues margenades altes. Al fons de tot, un amable herbei em feia pressentir l'aigua que mai no he vist.

A l'esquerra, s'aixeca la serralada de Queralt, amb el seu santuari encimbellat damunt els penya-segats. La carena baixa, en pics agudíssims, fins l'encisera ermita romànica de Sant Pere de Madrona. Enfront, apareix la massa imponent de la Figuerassa i més lluny, cap al nord, un enfilall de pics, de valls, de carenes... Puigllançada treu el cap blavós, per darrere de tot. Un silenci august davalla dels cimals. Un repòs sobirà em penetra. Aspiro amb voluptat la flaire d'espígol, de juliol, de farigola... Em sento ungida per la gràcia divina. El món em sembla curull de repòs i de pau. Sovint muntàvem a Queralt. Un paisatge grandios ens meravella! Tornàvem unes hores després, sota els altíssims pins negres, que formen un bosc atapeït i fresc. El caminet giragonsa entre troncs esvelts, polits com pilastres. I ara ací, ara allà, ens aturàvem a les fonts.» (Bertrana, 1931).

550

A l'hora de glossar elements naturals simbòlics, la descripció enaltidora del lloc del paisatge que l'envolta és literàriament important. Per exemple, Verdaguier, en el poema «Lo pi de les tres branques», dedica fragments a descriure poèticament la situació i la vegetació del pla de Campllong:

«Lo Campllong té com un bres
dues serres per barana,
per coberta un bosc de pins
verd tot l'any com l'esmeragda.
Corona immensa de tots
és una hermosa pinassa,
pinetells semblen los pins
entorn de llur sobirana,
geganta dels Pirineus
que per sang té rius de saba.»
(Verdaguier, 1886)

Des dels anys noranta del segle xx, el grup berguedà de rock Brams ha integrat el paisatge dels voltants de Berga en les seves lletres reivindicatives, dirigides principalment al públic jove, com per exemple en aquest fragment que parla de l'evolució històrica d'aquest paisatge i dels canvis més recents: «Per l'Eix del Llobregat pujant a Berga, / se'm fa evident dels homes el progrés, / els boscos i els rius que abans eren nets / paisatge fet a clapes que ens han cremat.» (Brams, 1995).

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat estan reconeguts per l'Administració pública. La Generalitat empara diferents espais inclosos al PEIN, com ara un petit sector de la serra de Picancel, la serra dels Tres Hereus, la serra de Queralt i els Tossals, la riera de Navel o la riera de Merlès, que sobresurt respecte al conjunt pel bon estat de conservació de les seves aigües i ribes, que acullen poblacions de truita de riu (*Salmo trutta*). Val a dir, a més, que l'extrem més occidental d'aquest espai també està emparat per la geozona de Santa Maria de Queralt.

Pel que fa a zones humides, cal fer referència als estanys de Graugés, un espai inclòs en el catàleg corresponent de la Generalitat, que s'estructura al voltant de tres àrees properes però disjunctes. Aquests estanys són d'origen artificial i van ser construïts a finals del segle XIX. Avui estan força reblerts de sediments, fet que facilita l'aparició d'herbassars submergits de volantí, un hàbitat protegit per la Unió Europea, així com un interessant bosc de ribera, amb tamariu (*Tamarix* sp.), pollancre (*Populus nigra*), salzes (*Salix alba*), freixes (*Fraxinus angustifolia*) i verns (*Alnus glutinosa*), que acullen una variada ornitofauna. Una altra zona humida reconeguda per la Generalitat és la resclosa de la séquia de Manresa, que es troba en terme de Balsareny i, parcialment, dins de la unitat.

Entre els arbres monumentals de la unitat cal referir-se, especialment, als dos exemplars del Pi de les Tres Banques (*Pinus sylvestris*). Tots dos són al terme municipal de Castellar del Riu, separats uns 250 m l'un de l'altre. El Pi de les Tres Branques I és l'exemplar cantat per Verdaguier; quan aquest exemplar es va morir, es va decidir protegir un altre arbre proper, també de grans dimensions i tres besses, que és conegut amb el nom de Pi de les Tres Branques II o Pi Jove. Aquest arbre va tenir un gran valor espiritual i religiós fins a començament de segle XX, ja que era considerat una representació de la Santíssima Trinitat. Arran dels versos escrits per mossèn Cinto Verdaguier, aquest pi també va guanyar un paper simbòlic i d'identitat, i es va acabar vinculant al nacionalisme català. Avui dia s'hi fan nombrosos aplecs al voltant, d'entre els quals destaquen, especialment, els de la Diada de Catalunya.

Tanmateix, els Replans del Berguedà formen part del conjunt geològic de la Catalunya Central, que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Berga destaca per la seva situació als peus dels contraforts de la serra de Queralt, i és indissociable de la fita del santuari de Queralt, el mirador més espectacular de la unitat, des d'on el paisatge esdevé clar i llegible en gran extensió.

D'altra banda, des del paisatge dels Replans del Berguedà destaquen diversos fons escènics, emblemàtics tant per la persistència visual com pel relleu fàcilment identificable per la població; n'és un bon exemple la serra de Queralt.

Els valors estètics de la unitat afloren en molts altres indrets més allunyats de les grans vies de comunicació: a les zones més rurals que mantenen camps i boscos en harmonia amb els nuclis de po-

blació menys urbanitzats; en una zona al sud on hi ha abundància de construccions de pedra seca; així com les masies aïllades; en els punts enlairats i panoràmics coronats, de vegades, per ermites o santuaris com a Santa Maria de la Guàrdia; en els indrets més frescals amb rierols i vegetació abundant, com per exemple els entorns de Sant Quirze de Pedret, la part de la vall de la riera de Merlès amb els seus gorgs, barrancs i aigües encalmades o la zona nord, propera a Berga i a la serra de Queralt, on destaca el contrast entre els cingles i la vegetació.

Als Replans del Berguedà, destaquen diversos sistemes d'assentaments que pel seu emplaçament en el territori, o per la seva forma, esdevenen patrons d'assentaments urbans. Per exemple, Gironella, Navàs i Puig-reig, com a nuclis de creixement lineal; Viver, com a nucli en entorn agroforestal, i Cal Rosal, la colònia Monegal, Cal Metre, Cal Bassacs, Viladomiu Vell i Viladomiu Nou, el Guixaró, Cal Prat, Cal Casas, Cal Pons, Cal Marçal, Cal Vidal, Cal Riera i l'Ametlla de Merola, com a nuclis de colònia industrial.

Des del seu origen al segle XIX, els accessos i passeigs arbrats de pobles i ciutats s'han considerat un element patrimonial important per les diverses funcions que han desenvolupat per a la població; a la unitat, en són exemples Navàs i Berga.

Cal tenir en compte, també, que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central esmentat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que n'integren el patrimoni geològic i miner.

El redós de les serralades i la presència d'aigua va afavorir el poblament de la zona i, d'aquesta manera, tot un seguit de valors històrics. El nucli urbà de Berga es va iniciar al segle XII i, més tard, al segle XIV, es va emmurallar. La mateixa situació geogràfica de la ciutat constitueix un valor remarcable, amb els punts enlairats que la rodegen, i molt especialment el mirador del santuari de Queralt, on hi ha l'edifici de l'antiga hostatgeria i el del santuari del segle XVIII, amb elements i ampliacions posteriors. La ciutat de Berga conté elements patrimonials, com l'església de Sant Joan de Berga, construïda al segle XIII, així com el castell de Berga, reconvertit en fortalesa al segle XVI i ampliat al segle XVIII.

Altres punts com el portal baix medieval de Santa Magdalena, el baluard de Sant Carles, les restes de les muralles, l'entrada a l'antic call jueu, la capella de la Pietat, el molí de la Sal, l'església parroquial de Santa Eulàlia o la plaça de Sant Pere, centre dels esdeveniments socials i culturals, formen part d'una ruta d'interès.

És també remarcable l'església aïllada de Sant Quirze de Pedret, originàriament preromànica, ampliada al segle X i amb una portada del segle XIII.

L'església de Sant Vicenç d'Obiols, situada sobre una plataforma rocallosa sorrenca, al marge dret del Llobregat, per sobre de la colònia La Plana, forma part d'un conjunt amb el mas Obiols, la rectoria, el cementiri i la necròpolis, a més d'altres elements isolats. L'edifici primitiu data del segle X, i a finals del segle XII o inicis del XIII es va consolidar arquitectònicament. Al voltant de l'església, hi ha diverses tombes antropomòrfiques excavades a la roca, d'època romànica.

Colònia industrial de Cal Rosal. ICGC

L'església de Santa Maria d'Avià, del segle XII, s'alça en un lloc planer al peu de la carretera, i a la vora hi ha tombes antropomòrfiques de l'antiga necròpolis de l'església.

A Gironella, es conserven antigues construccions com l'ermitori preromànic de Sant Marc, excavat a la roca amb grafitis medievals de castells, i les restes del pont del Diable, per on passava el «camí de la sal» provinent de Cardona, i de les muralles i del castell del segle XIII. El nucli antic s'estén cap al cim d'un turó, per sobre el riu Llobregat, amb el pont Vell. L'església vella de Santa Eulàlia és d'estil romànic de transició, amb una part gòtica.

A Puig-reig les excavacions als jaciments del serrat de l'Oca i al serrat dels Lladres indiquen els poblaments més antics. Al segle XII el castell del capdamunt del turó, que dominava la vall del Llobregat, va ser cedit als templers i es va construir un nou edifici fortificat, així com el pont que encara avui travessa el Llobregat. Actualment, es conserva el nucli medieval entorn del castell de Puig-reig, l'església romànica de Sant Martí i la rectoria propera, del segle XVII, seu de l'antic priorat dels Hospitalers.

Pels voltants hi ha esglésies romàniques com les de Sant Marçal, del segle XI, Sant Sadurní de Fonollet, del segle XIII amb modificacions, Sant Andreu de Cal Pallot, del segle XII, així com les restes de Santa Maria de Merola. Prop de la nova església de Merola, del segle XVII, hi ha la torre de Merola, que fou una autèntica torre de guaita del camí ral de Manresa a Berga. A Casserres destaca l'església de la Mare de Déu dels Àngels, del segle XVII.

Del paisatge dels voltants de Sagàs, en destaquen masies grans i imponents, així com Sant Andreu de Sagàs, dels segles XI i XII, el santuari de la Guàrdia, en un cim panoràmic, o la petita església de Sant Martí de Biure, d'estil preromànic, situada dalt d'un turonet.

A Montmajor hi ha vestigis arqueològics com el dolmen del Clot dels Morts, els sepulcres megalítics del serrat de les Pipes i del pla

de la Fossa, la cova de Boixadera, o el poblat ibèric a Sant Miquel de Sorba.

A la zona hi ha esglésies romàniques com la de Santa Maria de Sorba, formada per un conjunt d'edificis, la de Sant Esteve del Pujol de Planès i la capella de la Mare de Déu de la Torreta, del segle XI. També destaquen altres esglésies del segle XVIII, com Sant Andreu de Gargallà, Sant Feliu de Lluelles i Sant Martí de Correà.

Al poble de Montclar, al caire mateix de la serra, des d'on es domina una vista extensa, hi conflueixen dues *strades* o camins rals, ruta de traginers.

A l'extrem sud de la unitat hi ha el poble de Navàs, que es va desenvolupar notablement arran de la industrialització. En un turó enlairat prop del poble de Castellar destaca l'església romànica de Sant Cugat del Racó, del segle XI, de característiques arquitectòniques rellevants.

A l'extrem nord-est de la unitat, en un indret amagat, hi ha el conjunt arquitectònic del monestir mig en ruïnes de Sant Pere de la Portella. L'església restaurada, dels segles XI-XII, és l'únic element romànic que es manté, juntament amb part del claustre, i destaca la ferma torre del campanar per les seves dimensions. També són d'interès el conjunt de cases antigues de les Heures i el conjunt de Santa Maria de la Quar.

A més, la unitat inclou el patrimoni industrial de les colònies tèxtils del Llobregat, que arran de la creació del parc fluvial s'ha revalorat històricament i arquitectònicament, de manera integrada amb els valors naturals del riu, la qual cosa ha potenciat el valor estètic de tot el conjunt. Els edificis més rellevants de les colònies, com les esglésies i les torres dels amos, continuen destacant per la seva situació enlairada i per les ornamentacions capricioses, i l'estètica un xic fosca i tenebrosa d'alguns elements de les colònies queda matisada quan s'hi integren i s'hi associen els boscos de ribera, els camps i els horts a tocar del riu.

Berga és també un punt clau de la unitat per la diversitat de valors socials que li confereixen tot un seguit de rutes de senderisme que s'endinsen a les unitats veïnes, com la que va fins als rasos de Peguera pel coll de Fumanya, la que passa per Sant Pere de Madrona, la de Queralt al santuari de Corbera, la que va a Sant Corneli, així com el recorregut de les colònies tèxtils del Llobregat, que s'inicia a Cal Rosal i arriba a Navàs.

A Queralt comença el camí dels Bons Homes, que segueix les rutes dels càtars en el seu exili de França entre els segles XI i XIII, i arriba al castell de Montsegur. També hi ha la ruta dels maquis, que va des de Berga fins a Castellnou del Bages.

A Berga el parc del Lledó, un espai arranjat amb jardins i fonts, i el Casal d'Europa són representatius dels nombrosos equipaments lúdics i culturals que ofereix actualment la ciutat.

Hi ha diversos camins rurals per recórrer, així com la passejada fins a l'estany de Graugés, paratge que sorprèn entre el paisatge agrícola al peu de les muntanyes de Queralt i de Garreta. Construït a finals del segle XIX, és envoltat de vegetació frondosa.

L'entorn de Santa Maria de la Guàrdia, a Sagàs, és una de les fites emblemàtiques d'aquest paisatge i al mateix temps és un excel·lent mirador. Observatori del Paisatge

El 2018 es va presentar el projecte Vies Blaves, impulsat per la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, que preveu adequar 243 km d'itineraris per a vianants i bicicletes al voltant dels rius Llobregat, Cardener i Anoia, fet que significa la possibilitat de reforçar els valors d'ús social del tram fluvial del riu Llobregat que transcorren per la unitat.

Casserres també és punt de diverses rutes d'interès paisatgístic, com la ruta de les fonts que passa per les fonts i altres llocs com la balma de les Set Portes, el roc de la Mel, l'arbre monumental de l'Alzina dels Colls i el serrat dels Colls, amb vista panoràmica.

El patrimoni arquitectònic i urbanístic més rellevant de la unitat, i de més incidència paisatgística pels seus valors productius, és el de les colònies tèxtils: l'Ametlla de Merola, on es manté l'activitat tèxtil, Cal Marsal, Cal Pons i Cal Vidal, que es pot visitar com a museu, amb un dels salts d'aigua més impressionants.

Al llarg del Llobregat, l'empremta històrica, social i cultural de les colònies és ben present a totes les poblacions riberenques. Gironella destaca pel seu patrimoni industrial, centrat en les colònies tèxtils de Viladomiu Nou, Viladomiu Vell, la colònia Bassacs i Cal Metre. L'antiga casa pairal dels fundadors de la colònia Bassacs acull actualment una exposició permanent sobre la història de la industrialització a la zona.

En el marc del projecte Vies Verdes, s'ha recuperat el tram de l'antiga via del tren entre Viladomiu Vell i la carretera de Vic. També cal destacar l'espai del parc del Riu de Gironella.

El municipi d'Olvan inclou Cal Rosal, la colònia tèxtil situada vora el riu, força desenvolupada com a nucli comercial i de serveis, i amb un patrimoni industrial destacat. Puig-reig fou el municipi de la comarca amb més colònies. El poble va créixer allargassat, paral·lel al Llobregat i a la carretera, i alguns fabricants van dissenyar també zones enjardinades interessants, entre les quals cal assenyalar el bosc jardí de la colònia Pons.

També hi ha nombroses masies, entre les quals la de Fuïves, centre de conservació i reproducció del guarà, el ruc català.

La unitat comprèn part de la zona d'alt valor paisatgístic de la riera de Merlès, on es va construir la primera església preromànica de Santa Maria de Merlès. Prop de la riera, s'hi van construir molins, dels quals es conserven algunes marques a la roca on s'encastava la resclosa de fusta. Molts d'aquests molins, que es van ampliar als segles ^{xvii} i ^{xviii}, avui s'han reconvertit en llocs residencials i d'estiuatge.

Als sectors de prats alpins de les capçaleres de les valls pirinenques durant segles s'ha dut a terme la pastura d'estiu. Al mateix temps, han perdurat fins avui el traçat d'alguns dels camins transhumants, alguns dels quals transcorren per aquesta unitat, i petits refugis i construccions de pedra seca.

Un valor directament relacionat amb el paisatge de la unitat és la gastronomia pròpia i de territoris veïns. S'ha definit com «una cuina de porc, de llard, de naps, cols, patates i blat de moro». Els plats més populars, fets amb productes autòctons i altres de ben adaptats, com la patata i el blat de moro, s'han promocionat darrerament pel seu valor culinari i de tradició. En destaquen els pèsols negres, les patates emmascarades i el blat de moro escairat.

Embotits i altres productes amb variants combinats amb bolets són creacions que s'estenen i es promocionen especialment. El Mercat del Bolet de Cal Rosal, de molta anomenada, dura tota la temporada de bolets, i darrerament se li ha donat continuïtat amb la Fira de la Tòfona del Berguedà. Al voltant del Mercat del Bolet, es despleguen altres iniciatives ludicoculturals, i tot plegat ha significat la millora de les infraestructures i l'urbanisme de la zona.

A Montmajor, el Museu d'Art del Bolet és una curiositat remarcable, per la seva vinculació a la cultura boletaire tan arrelada en aquesta unitat.

El potencial que constitueixen les festes i els aplecs de la unitat és destacable: entre d'altres, l'aplec a Sant Pere de Madrona, la festa a Sant Quirze de Pedret, la Gala de Queralt, l'aplec anual de Sant Serni de Clarà o la festa que es fa a l'ermita romànica de Santa Maria de Valldaura, situada en un bonic paratge.

A molts llocs també se celebra la festa dels Elois, relacionada amb el patró del gremi dels traginers i la gent de tralla i bast. A Avià se celebra la Festa del Segar i el Batre, com a homenatge a la figura del pagès i per recordar les feines tradicionals del camp.

A la tardor, Gironella celebra la Festa del Blat de Moro Escairat. Amb el gra espellofat artesanalment, s'ha recuperat una sopa tradicional. La cançó «Roseta de Gironella» fou una tonada típica dels balls dels aplecs i de les camperoles, amb una mena de dansa rítmica. També és tradicional el ball de l'Almorratxa o ball de la Tortaza.

D'entre els principals valors religiosos i simbòlics de la unitat, la serra de Queralt ocupa un lloc emblemàtic. D'una banda, l'abruptesa del relleu, la vegetació densa i les nombroses fonts són els elements naturals que la fan remarcable i, alhora, els elements que la doten de valor religiós, simbòlic i identitari, uns elements que

s'inicien en el mateix trajecte de pujada des de Berga, pel «trenca cames», en un recorregut que passa per diverses capelles i les Tres Creus.

La imatge gòtica amb trets romànics de la venerada Mare de Déu de Queralt sorprèn pel dolç somriure i el fet curiós que sosté una oreneta. A la vora, hi ha l'oratori al lloc on, segons la tradició, es va trobar la marededeu, quan un pastor va veure com un dels bous s'enfilava fins a la meitat de la cinglera i s'agenollava davant una petita imatge mig amagada. Diuen que se la va endur però va desaparèixer i que la van tornar a trobar al mateix amagatall sota un cirerer que havia florit fora de temporada.

Ara bé, la festa per excel·lència de la unitat, la de més ressò, i que converteix i dona valor la ciutat de Berga com un lloc emblemàtic, simbòlic i identitari, és la Patum, una festa declarada per la Unesco Obra Mestra del Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat. Es tracta d'una representació popular sacrohistòrica nascuda i derivada de les antigues representacions de teatre medieval, de rerefons religiosos, que alhora aglutina, reinterpreta i reconduïx celebracions atàviques paganes.

Un element de gran valor simbòlic i identitari és el Pi de les Tres Branques, que tot i estar situat al límit de la unitat, i pràcticament dins la unitat veïna de la Vall de Lord, està fortament integrat en el col·lectiu imaginari de la població dels Replans del Berguedà. Es tracta d'un exemplar centenari de pi roig, actualment mort, en el qual, ja al segle ^{xviii}, la religiositat popular hi va veure un símbol de la Santíssima Trinitat, i l'any 1746 el bisbe de Solsona va concedir indulgències a qui hi resés al davant. Amb la Renaixença va esdevenir símbol de les llibertats catalanes i de la unitat dels Països Catalans, el van cantar poetes com Verdaguier, i al seu voltant s'hi celebren aplecs i actes tradicionals. El 1985 va ser catalogat com a arbre monumental, igual que un altre pi proper, dit el Pi Jove, de grans dimensions.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La carretera que té més densitat de trànsit rodat a la unitat és la C-16 o Eix del Llobregat. Entra pel sud, procedent de Navàs, per l'estreta vall del Llobregat, emmarcada per serres cobertes de vegetació; passa prop de colònies tèxtils com l'Ametlla de Merola, Viladomiu i Cal Bassacs, i per les poblacions de Puig-reig i Gironella. A partir d'aquesta vila, el darrer replà cap a Berga s'eixampla mostrant els camps de secà i el mur elevat que formen les serres de Queralt i de la Quar, al nord de la unitat. Si la marxa és en sentit sud, el límit visual el constitueix Montserrat. Les carreteres que surten de l'Eix del Llobregat cap a l'est i cap a l'oest, des de les poblacions de Berga, Gironella i Puig-reig, permeten gaudir de l'essència del paisatge dels Replans del Berguedà. A tall d'exemple: la C-62, de Gironella a Prats del Lluçanès, que transcorre per una zona d'activitat agrícola i ramadera amb camps i granges i masies envoltades de bosc, que permet agafar un ramal cap a Sant Maurici, més al nord, i seguir per entre boscos de pi roig fins al santuari de la Quar per la BV-4346; o també la BV-4131 de Puig-

554

La ciutat de Berga i parcialment els Replans del Berguedà des del santuari de Queralt. Observatori del Paisatge

Reig a Casserres i l'Espunyola, que circula entre camps de secà, granges, clapes de boscos de pins i alzines, passa per Casserres, emplaçada sobre la roca, i observa el poblament dispers de masos amb bestiar establut i prats de pastura.

El senderista té força opcions de camins senyalitzats, com el sender transversal GR1 per l'altiplà de Capolat, just al sud de la serra dels Tossals, amb bones panoràmiques sobre els Replans del Berguedà. El sender continua en descens per la cinglera de Capolat cap a l'Espunyola i Avià, tot travessant camps de conreu. Travessa el Llobregat per Gironella i continua pels camps i masies d'Olvan i Sagàs. Al molí de Vilalta enfila la riera de Merlès amunt pels seus boscos de ribera fins a entrar al Lluçanès. El GR-4 procedent de Cornet passa per Sant Miquel de Terradelles per una zona boscosa cap a les regions altes de Sant Pau i Santa Maria de Pinós; baixa per travessar la riera de Merlès per l'obaga del Ginebret i continua amunt cap a la Guàrdia i Sagàs i s'endinsa per la serra i els boscos de Sant Maurici de la Quar. La ruta de les Ermites, o GR-176, és un itinerari de força interès que transcorre per Sant Marçal de Puig-Reig i Sant Pau de Pinós des de Santa Fe de Valldeperes, i baixa al Llobregat per Navàs. El PR-C 144, una ruta per les colònies tèxtils de la unitat, és un altre itinerari interessant per copsar el patrimoni cultural. Recorre divuit colònies des de Balsareny (a la

Conca Salina) fins a Cal Rosal, travessant boscos de ribera, hortes i camps, a tocar del riu Llobregat. Hi ha, a més, la coneguda Ruta dels Maquis (GR-179), que va del santuari de Queralt a Manresa; i travessa aquesta unitat des del naixement fins al cim i mirador del Montbordó.

El mirador més conegut és el del santuari de Queralt (1.024 m), just per sobre de Berga, amb vistes esplèndides dels Replans del Berguedà i, cap al sud, fins al Montseny i Montserrat. Més a l'est, el santuari de la Mare de Déu de la Quar (1.069 m), dalt d'una roca, amb vistes, cap al sud, sobre el Baix Berguedà i la vall de Merlès fins a Montserrat, i cap al nord, de la veïna serra de Picancel, el Montgrony, el Cadí i els Pirineus. El santuari de Santa Maria de la Guàrdia (660 m), del municipi de Sagàs, constitueix un mirador excel·lent: a l'est, cap al Lluçanès; a l'oest, sobre el Llobregat; al nord, les serres prepirinenques, i al sud, Montserrat; s'hi arriba per un trencant de la carretera de Puig-reig a Santa Maria de Merlès. Hi ha altres indrets amb bones vistes com Montbordó (787 m), a Serrateix, que gaudeix d'un ample panorama des del sud de la unitat que abasta fins a les serres del Pedraforca, d'Ensija i els rasos de Peguera. D'àmbit més local, Cal Prat (475 m), a Puig-Reig, sobre un meandre del riu, permet contemplar el Llobregat, la població de Puig-reig i, al nord, les colònies Viladomiu.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes, com a conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius, que ha provocat l'embosquinament de les parcel·les no mecanitzables i la degradació dels camps més planers i fèrtils en alguns fons de vall.
- Bona part de les masses forestals dels Replans del Berguedà són molt vulnerables als incendis, pel fet que gairebé totes es troben en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal.
- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara coberts moderns de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc., desvinculades de les característiques de l'entorn que les acull i que pertorben l'harmonia visual del paisatge. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, n'hi ha algunes que provoquen un impacte visual en entorns d'alta qualitat paisatgística.

Amenaces

- Pèrdua de zones de conreu i de pastura, i manca de gestió forestal, que comporta l'increment de l'homogeneïtzació del paisatge i pèrdua de diversitat.
- La progressiva instal·lació d'activitats econòmiques i equipaments al llarg dels principals eixos viaris contribueix a incrementar l'aparició de paisatges periurbans banals, del tipus carretera-aparador. En el mateix sentit, les entrades i sortides als nuclis de població són particularment fràgils, especialment les vies arbrades i les carreteres amb valor paisatgístic.
- L'abandonament d'algunes colònies industrials pot repercutir en una pèrdua de patrimoni històric, arquitectònic i industrial elevat, que caldria preservar i dinamitzar de cara al futur.
- Aquest paisatge és molt freqüentat per anar a buscar bolets. Això implica un augment de trànsit en el bosc i en alguns nuclis urbans i xarxes de comunicacions. Certament, aquesta afluència presenta aspectes positius, però també comporta una pressió antròpica molt gran i un excés de visitants en punts concrets del territori.

Fortaleses

- El patrimoni industrial i el llegat històric de les colònies del Llobregat són d'un gran valor cultural. Els conjunts arquitectònics de les colònies són molt interessants, ja que uneixen establiments industrials, diferents tipologies d'habitatges i zones d'equipa-

ments en un espai força reduït. Les colònies industrials són la materialització d'unes necessitats econòmiques i socials habituals a la darreria del segle XIX, adoptades per un paternalisme industrial inexistent avui dia, que es plasma en tot un seguit d'establiments al llarg del riu Llobregat. L'existència d'aquestes colònies és poc habitual a Espanya, i la seva concentració en un tram fluvial tan curt és del tot singular a Europa. Des del 2015 són gestionades per l'Agència de Desenvolupament del Berguedà, amb l'objectiu de fer valer el conjunt industrial, patrimonial i paisatgístic.

- El paper del riu Llobregat com a element vertebrador d'aquest paisatge i tots els valors naturals, estètics, històrics i simbòlics que se li associen.
- Existència d'indrets d'alt valor religiós i espiritual, com el santuari de Queralt.

Oportunitats

- Alguns paisatges dels Replans del Berguedà, com el santuari de Queralt i el Pi de les Tres Branques, tenen un pes important en el conjunt de l'imaginari català.
- Existència de miradors paisatgístics associats a la xarxa de senders i a peu de carretera. Aquesta és una bona fórmula per donar a conèixer la riquesa paisatgística dels Replans del Berguedà.
- La política agrària comuna (PAC) pot ser entesa com un mecanisme per renovar i ajustar estructures agràries obsoletes o sobredimensionades, poc adequades al territori i les necessitats actuals.
- La Carta del paisatge del Berguedà és una eina destinada a mantenir i, si escau, millorar els valors paisatgístics d'aquest territori.

555

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge fluvial del Llobregat i afluents revalorat, perquè l'aigua, la vegetació de ribera i les colònies industrials tenen uns valors naturals, estètics, històrics, productius i identitaris que singularitzen els escenaris de la vora del riu d'aquesta unitat de paisatge.
- OQP2.** Uns espais humits, com les rieres de Merlès i de Navel, així com l'estany de Graugés, preservats i mantinguts pels seus alts valors ecològics i paisatgístics.
- OQP3.** Un paisatge agroforestal a les planes i serres de menys alçària, que s'haurien de gestionar perquè mantingui la

diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.

- OQP4.** Una imatge dels assentaments urbans, patrons o bé nuclis singulars, que s'ha de mantenir i potenciar, perquè tenen uns valors estètics, històrics i identitaris que donen caràcter als escenaris d'aquest territori.
- OQP5.** Un sistema d'infraestructures lineals, que ressegueix bàsicament el Llobregat, que no generi fractures en el territori i la implantació o ampliació del qual es faci amb criteris que assegurin una bona integració en el lloc.
- OQP6.** Uns castells, fortificacions i construccions religioses romàniques, que sovint són fites i que configuren el lloc perquè tenen uns valors estètics, històrics i identitaris, mantinguts i potenciats com a recurs turístic i didàctic relacionat amb aquests escenaris.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors, en què destaquen els santuaris de Queralt, la Quar i la Guàrdia, que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir la diversitat i els matisos dels paisatges dels Replans del Berguedà.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

556

- Preservar les panoràmiques que s'albiren des del santuari de Queralt, el castell de Blancafort i els miradors de la Figuerassa, Santa Maria de la Guàrdia, Montbordó i Cal Prat, lliures d'elements mal integrats que tallin les visuals.
- Els planejaments urbanístics dels municipis d'aquesta unitat de paisatge haurien d'incloure, en cas que no ho reculli el text actual, mesures de protecció i gestió dels sòls als espais d'interès natural que afecten la unitat.
- Preservar, revalorar i potenciar el patrimoni monumental i arquitectònic romànic i modernista, i especialment el preromànic de Sant Quirze de Pedret i Sant Vicenç d'Obiols.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Potenciar la recuperació forestal, amb espècies autòctones, així com els programes de prevenció d'incendis.
- Mantenir l'espai intersticial agrari entre els nuclis de població per afavorir uns límits nítids i preservar la imatge dels nuclis que són patrons o bé nuclis singulars.
- Realitzar actuacions que permetin revalorar i donar a conèixer aquest patrimoni tan singular del preromànic, així com facilitar-ne els accessos, la publicació d'informació, etc.
- Potenciar els valors històrics, estètics, identitaris, socials i productius dels escenaris urbans del nucli de Berga, per ser espais de trobada i d'intercanvi i pel fet d'estar associats a la festa de la Patum.

- Mantenir la imatge dels assentaments urbans que són nuclis singulars o bé patrons d'assentament. Afavorir uns límits urbans nítids entre els municipis de morfologia lineal de carretera o riu, com tots els que estan alineats amb l'Eix del Llobregat (C-16).
- Incorporar en els projectes d'enginyeria i d'arquitectura sobre noves infraestructures viàries, com poden ser les variants d'Olván, la carretera de Gironella a Prats de Lluçanès i les actuacions a la zona de Graugés, estratègies, criteris i mesures amb la finalitat d'aconseguir una bona integració al lloc, així com mesures correctores i compensatòries.
- Evitar al màxim la fragmentació física, visual i social en el paisatge a causa de les infraestructures lineals, de manera que les possibles ampliacions no vagin acompanyades de la generació d'espais no aptes per als usos actuals.
- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades siguin habitatges o construccions d'ús rural i s'inspirin en els models i les tipologies pròpies del territori pel que fa a la localització i la inserció al lloc, amb un èmfasi especial en l'escala, la forma i el color dels volums.
- Elaborar plans urbanístics especials per fer valer el mosaic agrari dels Replans del Berguedà, que tinguin cura amb els fronts urbans, les construccions aïllades, les àrees especialitzades i les infraestructures lineals.
- Reforçar els valors de la cuina berguedana basada en els productes del territori.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels elements del patrimoni històric de principal interès i valor (el preromànic, el romànic, el modernista i l'industrial), amb itineraris paisatgístics com a suplement pedagògic de la xarxa de recorreguts, i promoure'n, si cal, la rehabilitació.
- Vetllar pel compliment dels acords i compromisos de la Carta del paisatge del Berguedà.
- Promoure accions per evitar que la gent que viu del camp hagi d'emigrar. Impulsar activitats de tipus turístic i la producció agrària local de qualitat i amb denominació d'origen.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Les entrades i sortides dels nuclis urbans són els seus rebedors i, per tant, necessiten uns criteris d'ordenació i de qualitat paisatgística que les integrin entre l'espai rural i l'urbà, i que reforcin el caràcter i la identitat de cada població. En aquest sentit, caldria elaborar un pla d'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris d'entrada als nuclis que tinguin incidència visual (edificis, exposicions a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, cromatismes, retolació, etc.).
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçàries i tipologies pròpies de cada nucli urbà.

- Incorporar, en el planejament urbanístic, estratègies, criteris i mesures per millorar la integració al lloc dels polígons industrials, les zones comercials i els accessos als nuclis urbans.
- Promoure nous usos per a les colònies industrials, com per exemple la reconversió en habitatge social per als habitants joves de la zona, o pisos tutelats per a gent gran.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per

consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del santuari de la Mare de Déu de Queralt, de Santa Maria de la Guàrdia, de Montbordó i del castell de Balsareny; dels itineraris motoritzats C-16, C-26 i C-154, així com dels no motoritzats GR-4, GR-176, GR-179, GR-1, PR-C 133 i PR-C 144. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

20. Replans del Solsonès

Comarca:

Bages, Berguedà, Noguera i Solsonès.

Superfície:

51.631 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Cardona, Castellar de la Ribera, Clariana de Cardener, Lladurs, Llobera, Montmajor, Navès, Olius, Pinós, Pinell de Solsonès, Riner i Solsona.

558

Mosaic agroforestal característic dels Replans del Solsonès i nucli de Solsona. Francesc Muntada.

Trets distintius

- Plana elevada amb un relleu ondulat pel modelat de la xarxa fluvial i amb presència d'un mosaic on s'alternen boscos i camps i on destaca el nucli urbà de Solsona.
- L'estructura general del relleu és ondulada, a causa de l'encaixament de la xarxa fluvial, que secciona els interfluvis.
- El riu Cardener travessa i estructura la unitat.
- El paisatge és en mosaic on s'alternen boscos i conreus.
- Solsona sobresurt com a principal nucli amb un nucli històric singular.
- Existeixen nombrosos pobles petits amb molt poblament disseminat.
- Els principals eixos de comunicació són la C-55 i la C-26.
- El sector forestal està ben desenvolupat. Destaca la presència del Centre Tecnològic Forestal de Catalunya, a Solsona.
- Existència de nombrosos monuments megalítics (grup de Solsona).
- Bons exemples d'arquitectura romànica, per exemple a Olius i Navès.
- El valor històric i religiós del santuari del Miracle.

Mirador

— Itinerari motoritzat

04 Monistrol de Montserrat - Solsona

08 Castellar de la Ribera - Borredà

22 Solsona - Sant Llorenç de Morunys

23 Oliu - Sant Llorenç de Morunys

25 Solsona - Coll del Piteu

— Itinerari no motoritzat

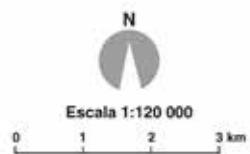
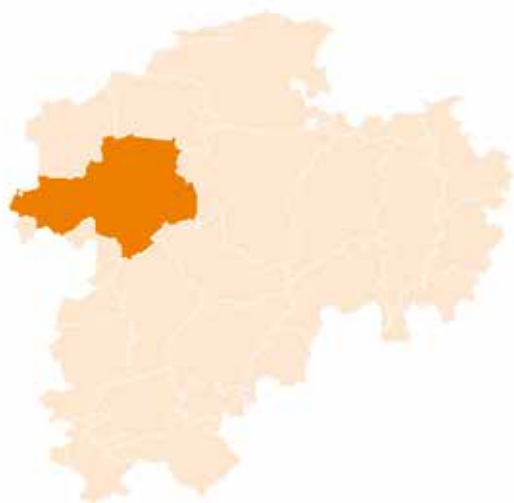
33 Alpens - Coll del Vent

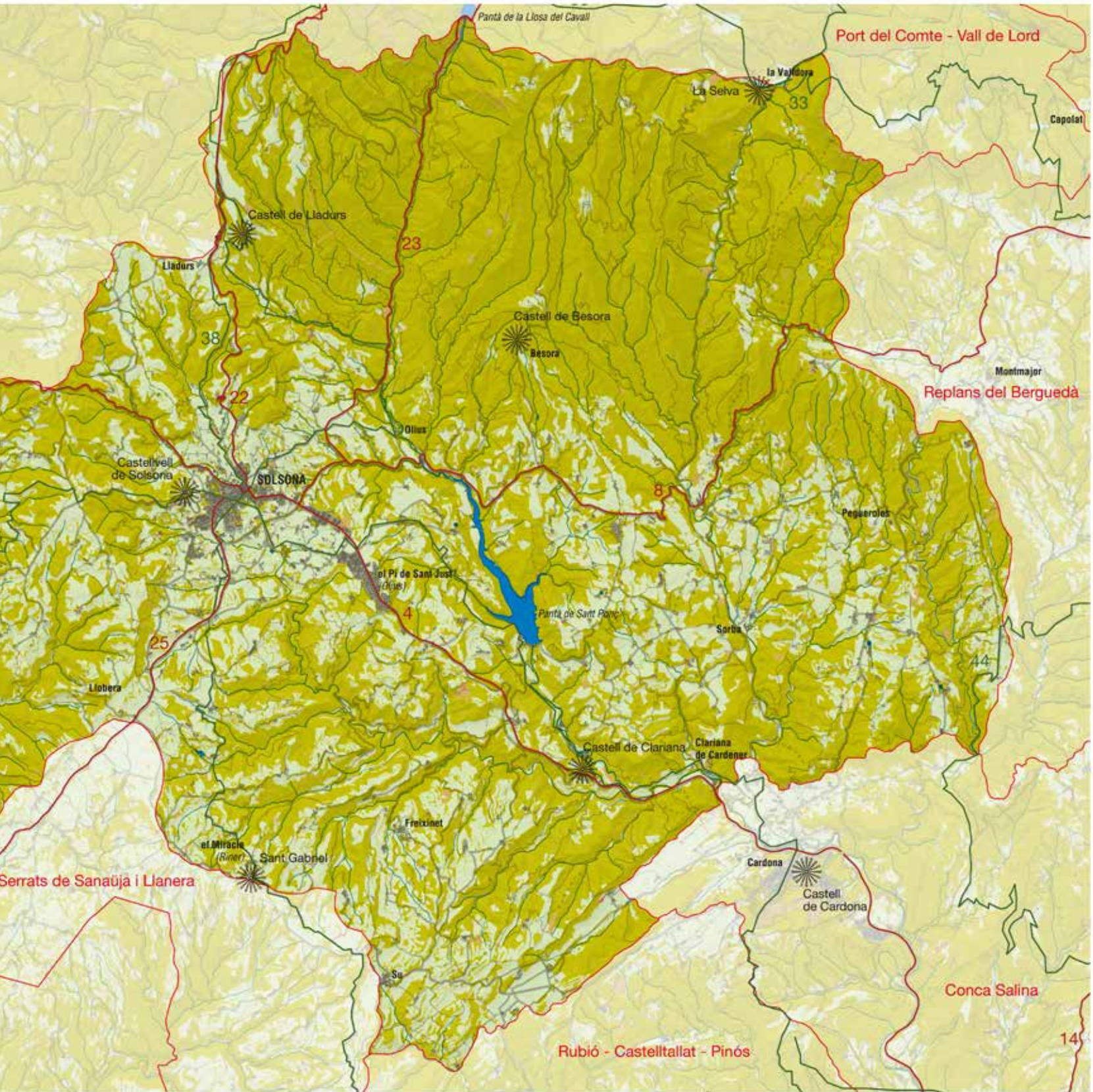
35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

38 Coll de Port - Bellprat

44 Ruta de les Vint Ermites

560

Elements naturals del paisatge

Els Replans del Solsonès s'estenen per la major part de la «terra baixa solsonenca», entre els Prepirineus al nord i els primers estrets de la serra de Pinós al sud, a cavall de la conca del Llobregat (Cardener) i del Segre (Ribera Salada). A grans trets coincideix amb l'àrea de predomini de la pinassa (*Pinus nigra* ssp. *salzmannii*).

El límit nord de la unitat és marcat pel contacte entre la depressió Central Catalana i els primers replers dels Prepirineus, que marquen tot un seguit de serres que oscil·len entre els 1.000 i 1.500 m d'altitud, força abruptes, orientades d'est a oest i constituïdes per materials conglomeràtics. Destaquen com a teló de fons les serres de Busa i de Bastets al nord i nord-est, la serra de la Mora al nord i la d'Oliana al nord-oest i oest. El límit sud és constituït per les terres mitjanes de l'Alta Segarra, amb la capçalera del Llobregós i les darreres elevacions de la serra de Pinós a llevant de la Mare de Déu de Pinós, fins enllaçar amb la Conca Salina a l'est.

Els Replans del Solsonès pertanyen a la depressió Central Catalana, subunitat de la Depressió de l'Ebre, d'origen Terciari; durant el Primari i el Mesozoic la regió fou ocupada per un gran massís, erosionat i arrodonit gradualment. Amb l'orogènia alpina posterior es va esfondrar i es va convertir en una cubeta de subsidència on es van acumular els sediments terciaris de les muntanyes circumdants. L'àrea de subsidència ocupada en un principi per un braç de mar, es va transformar a poc a poc en una àrea lacustre tancada. En general, els sediments dipositats en aquest mar han restat horitzontals o subhoritzontals i les sals s'han precipitat en la darrera fase.

Geològicament predominen les roques sedimentàries d'origen terciari tot i que s'hi poden trobar materials del Secundari. És freqüent l'alternança de gresos i lutites groguenques amb intercalacions d'argiles vermelles i conglomerats, així com l'aflorament de materials d'origen marí (margues i gresos). Els conglomerats, més pesants, es van dipositar a les vores d'aquest mar interior (deltas) arrossegats pels cursos fluvials, i avui són testimoni de la seva ubicació. Aquests materials configuren la formació molassa de Solsona (molasses fluvials amb paleocanals) que van donar lloc a l'explotació minera de la propera Conca Salina. El relleu actual és el resultat de l'acció erosiva de la xarxa fluvial sobreimposada.

A l'extrem nord de la unitat, aquests materials van patir els efectes de l'orogènia alpina; en plegar-se van donar lloc als Prepirineus. Més al sud, fora de l'abast del moviment alpi, la disposició dels estrats va conservar l'horitzontalitat, tot i l'existència residual d'alguns plecs amb un gran radi de curvatura, on s'alternen les argiles amb els gresos i els conglomerats de l'Eocè i l'Oligocè.

Geomorfològicament, la unitat és una zona de transició caracteritzada per una sèrie de plataformes horitzontals trencades i esglaonades, amb direcció cap al nord, que van donar lloc a les depressions de Solsona, Olius i Navès i que imprimeixen al terreny un aspecte força accidentat a pesar d'instal·lar-se sobre una altitud mitjana de 600 a 800 m.

Hidrogràficament, l'arc que tanquen les serres de la Llena (nord-oest) i de Pinós (sud) fa de divisòria d'aigües entre les conques del Segre i del Llobregat (Cardener), entre els rius «d'interior» de la conca de l'Ebre i els rius «exterior» que desguassen directament a la Mediterrània. La unitat és drenada bàsicament pel Cardener quan hi entra, deixant l'embassament de la Llosa del Cavall, i en surt tot just a l'altura de l'aiguabarreig amb el seu principal afluent, l'Aigua d'Ora, al nord-oest de Cardona. La terra baixa solsonenca ha estat fortament erosionada pel conjunt de la xarxa hidrogràfica, originant profundes valls i congostos amb plataformes estructurals en els interfluvis i formes tabulars, aprofitades per l'agricultura. El 1930 es va projectar el pantà de Sant Ponç, al municipi de Clariana de Cardener, inaugurat el 1964, amb una capacitat de 24,7 hm³.

Entre els 400 i 800 m les condicions climàtiques són mediterrànies subhúmedes, amb estius i hiverns més secs i una primavera i tardor temperades i plujoses. La muntanya mitjana és més humida i sense un període estival tan marcat gràcies a les pluges convectives d'estiu. Les temperatures són baixes a l'hivern (mínimes mitjanes de -1°C el gener, i mínimes absolutes entre els -11°C i -15°C, a Riner) i altes a l'estiu (màximes mitjanes de 28,2 °C el juliol), una amplitud tèrmica anual força notable (18,3 °C) i un perill de glaçades perllongat. La pluviositat és elevada al sector septentrional, on s'assoleixen quantitats superiors als 900 mm anuals, mostrant un règim prepirinenc amb importants pluges a l'estiu que en certa mesura es perllonguen meridionalment (el Miracle presenta una pluviositat mitjana el mes de juliol propera als 50 mm). Les precipitacions mitjanes de la unitat s'instal·len al voltant dels 700 mm anuals, tot i que pot arribar a baixar per sota dels 500 mm en sectors meridionals i de Navès. Els vents predominants són els del nord-oest –o pallarès–, humit, i del nord-est –o berguedà–, que pot produir alguna glaçada tardana.

Els Replans del Solsonès posseeixen una marcada vocació forestal influenciada, sens dubte, per la disposició del relleu, les condicions climàtiques, els aprofitaments tradicionals de la pagesia i les característiques del poblament. Els recents grans incendis (1986, 1994 i 1998) han fet minvar les superfícies arbrades a favor de les arbustives. Tot plegat forma una coberta vegetal que alterna

Pantà de Sant Ponç. Observatori del Paisatge

boscós i matollars, amb presència de coníferes i de caducifolis, de certa sobrietat cromàtica i volumètrica, però gran continuïtat de percepció.

Més d'un 40% de la superfície de la unitat es correspon a boscos de coníferes. La comunitat més habitual són els boscos de pinassa, que tenen caràcter secundari. Apareix en sectors de tendència continental amb fluctuacions tèrmiques ben evidents i precipitacions no gaire elevades. Es fan bones pinedes de pinassa a la rodalia de Su i pels volts d'Ardèvol, així com en indrets no cremats de l'obaga de la serra de Pinós. En indrets humits, com per exemple la bassa de Ca l'Alzina, és fàcil trobar peus de pi roig (*Pinus sylvestris*), tot i que el seu origen s'ha d'entendre en clau antròpica. En altres localitats, com per exemple la rodalia de Lladurs o l'entorn del pla de Riard, el caràcter del pi roig és molt més espontani. Un altre arbre habitual en aquests boscos és el roure de fulla petita (*Quercus faginea*), que acostuma a créixer com a acompanyant dels pins. En cotes elevades destaca la presència de boixerola (*Arctostaphylos uva-ursi*) en el sotabosc.

Moltes pinedes de pinassa creixen en territori potencial de la roureda de roure de fulla petita (*Quercion pubescenti-sessiliflorae*). Això es pot veure amb gran evidència en aquells indrets on, després del pas del foc, la colonització vegetal ha estat marcadament encapçalada per roures. Hi ha bons agrupaments de roures joves vora la masia de Brics, a l'entorn del santuari del Miracle o en indrets de l'obaga de Pinós, entre d'altres. Les espècies habituals d'aquesta comunitat són el xuclamel xilosti (*Loniera xylosteum*), el tortellatge (*Viburnum lantana*), la ginesta sessilifòlia (*Cytisophyllum sessilifolium*) i l'herba bromera (*Clematis recta*).

Els matollars representen un 17% del total de la unitat, i majorment s'identifiquen amb indrets recentment cremats. A banda dels bosquets de roure de fulla petita, tot un estol de matolls i herbes aromàtiques s'encarrega de colonitzar aquests espais. Destaca la presència d'argilaga negra (*Calicotome spinosa*), foixarda (*Globularia alypum*), bufalaga (*Thymelaea tinctoria*), farigola (*Thymus vulgaris*) i sajolida (*Satureja montana*). També és fàcil trobar pradells de teròfits, on creixen herbes rústegues, com ara el llistó (*Brachypodium retusum*) o la jonça (*Aphyllanthes monspeliensis*).

La fauna de la unitat es compon de senglars (*Sus scrofa*) i guineus (*Vulpes vulpes*), que freqüenten tant les zones de bosc com les de matollar. A les ribes dels rius cria la llúdriga (*Lutra lutra*), que és relativament freqüent al sector nord i centre de la unitat. Al sector nord, al municipi de Lladurs, s'han trobat restes de linx nòrdic (*Lynx lynx*), un fèlid que es creia extingit al Pirineu. A la banda central de la unitat s'han censat poblacions de talpó muntanyenc (*Microtus agrestis*), mentre que a les ribes del Cardener i l'Aigua d'Ora cria la rata d'aigua (*Arvicola sapidus*). En indrets arbrats és interessant notar la presència del corb (*Corvus corax*) i la gralla (*Corvus corone*), així com la de l'astor (*Accipiter gentilis*), l'aligot (*Buteo buteo*) i el duc (*Bubo bubo*). En aquesta unitat s'han observat els quatre voltors existents a Catalunya: l'aufrany (*Neophron percnopterus*), el voltor (*Gyps fulvus*), el trençalòs (*Gypaetus barbatus*) i el voltor negre (*Aegypius monachus*). Aquest darrer ha estat observat a Capolat, procedent de les reintroduccions que la Fundació Territori i Paisatge ha realitzat a la propera localitat alturgellenca d'Alinyà. Al

riu Cardener i als seus afluents hi viuen diverses menes de peixos, que prosperen gràcies a la bona qualitat de les aigües. Algunes espècies significatives són la truita comuna (*Salmo trutta*) i la truita irisada (*Oncorhynchus mykiss*), la madrilla (*Chondrostoma toxostoma miegii*), el barb (*Barbus graellsii*) i el barb cua roig (*Barbus haasi*). A les basses de Brics s'han trobat alguns exemplars de tenca (*Tinca tinca*).

Evolució històrica del paisatge

Des de temps prehistòrics, la població dels Replans del Solsonès ha mostrat una distribució disseminada que perviu avui en dia. Molts municipis no mostren un nucli pròpiament dit, llevat de Solsona, i la població es dispersa en masos, alguns del segle XV, segons el model heretat del sistema d'aprofitament territorial dels primers agricultors del Neolític. No es tenen gaires notícies de l'home paleolític; sols s'ha detectat a la balma de Guilanyà (Navès), caçador recol·lector que utilitzava estacionalment la balma. El paisatge mostrava condicions totalment naturals. El Neolític va deixar una empremta forta a tota la contrada amb restes de cistes sepulcral i balmes; a finals de període en van aparèixer les màximes manifestacions, que sense solució de continuïtat van transitar cap a la cultura ibera: els dòlmens o megàlits, importants a la contrada i reforçats per la proximitat dels serrats de Sanaüja i Llanera i Pinós, que tenen rellevants dòlmens. Aquesta concentració de megàlits permet parlar del grup diferenciat del Solsonès, caracteritzat per la presència de dòlmens simples i cistes megalítiques quadrangulars, amb cronologia de final del Neolític al bronze. Jaciments i megàlits presenten una distribució força homogènia, exceptuant l'extrem nord-oest, més muntanyós, destacant els agrupaments de Castellar de la Ribera (Llord i Ceuró), Pinell de Solsonès (Caballol, Madrona), Olius (els Plans) i Riner (Solà). Al voltant d'aquests indrets, la pressió antròpica va marcar la màxima alteració del paisatge natural, s'hi van establir primitius conreus i es van aixecar cabanes rudimentàries on no es van aprofitar les balmes naturals. De forma més aïllada van aparèixer, a Clariana de Cardener, el dolmen d'Hortonedada, i a Cardona, el de la Roqueta. El paisatge devia ser de boscos amb roures i alzines i un sotabosc d'aurons, blades, boix, i també arbres fruiters (perer, pomera), arços i servers. Durant el primer Neolític van dominar roures i boscos de caducifolis, per deixar pas al desenvolupament dels alzinars. La ramaderia i l'agricultura fan suposar que depenien d'aquestes activitats, i els boscos eren un recurs de caràcter secundari encara que s'aprofités el branca per alimentar els ramats (brots, fulles, etc.).

L'evolució del paisatge devia estar marcada per una tendència cap a una vegetació més xeròfila a causa d'una disminució de les precipitacions i a l'impacte antròpic. Probablement van augmentar els pins i van disminuir els mesòfils al mateix temps que s'observava una certa obertura del paisatge. Durant l'ocupació humana es fa palesa una disminució dels arbres i una extensió dels arbustos i herbes; es va confirmar el conreu dels cereals en un clima temperat i força humit que es va anar convertint en temperat i menys plujós.

Amb l'edat del bronze es va entrar a un període amb pocs jaciments, tot i que a Riner es va aprofitar una veta de mineral de

coure (Forat de la Tuta). En total, els jaciments no arriben a vint, entre els quals destaquen Montmajor (les Pipes i Clot dels Morts de Gargallà), Pinell de Solsonès (Sant Climent de Coins, l'Ascensió, Santes Masses i Sant Iscle de Miravé) i Cardona (Barraca dels Moixonaires, la Coma de Fontelles i Roqueta).

A partir del segle VI aC, coexistent amb l'edat del ferro, es va desenvolupar la cultura ibera, amb els poblats d'Enseresa i de Setelsis, que mostren senyals de vida urbanitzada. També es van trobar sitges ibèriques que, per la quantitat, fan pensar en un ús comercial del gra. A Montmajor va destacar també Sant Miquel de Sorba.

Des del Neolític a la cultura ibera va existir una davallada de jaciments correlacionada amb un despoblament. La importància neolítica de Lladurs, Clariana de Cardener, Riner, Castellar de la Ribera queda eclipsada; el bronze desapareix d'Olius, i Solsona no es refà fins a èpoques medievals. El sector amb major continuïtat d'habitació fou Pinell de Solsonès. Les explotacions agrícoles disminueixen alhora que noves tècniques permetien major intensitat de conreu. El bosc va recuperar espai, però, allà on es continuava laborant, el caire rural del paisatge va augmentar.

La romanització va ser intensa als voltants de Solsona (Setelsis), que es va convertir en petit nucli urbà. A Can Sotaterra (Solsona) i al Pla d'Abella (Navès) es van instal·lar forns de ceràmica; aquest va ser el primer lloc on es va descobrir la ceràmica sigillada. Toponímia i troballes fan pensar en una ocupació del territori mitjançant l'establiment de vil·les romanes a tota la contrada. A Olius i altres indrets, la població va abandonar els tossals per conrear les terres planes.

564

A part de Solsona, la màxima concentració de vestigis apareix al sector meridional de la veïna Navès. El següent indret és Montmajor, al voltant del nucli de Sorba. Resten també el poblat ibèric de Castellvell (Olius), Sant Iscle de Miravé i el serrat dels Moros (Pinell de Solsonès), Can Nadal (Clariana de Cardener), Solà i Can Nadal (Riner) i la Devesa i Roqueta (Cardona). Cal suposar una antropització de caràcter rural al triangle Linya-Navès-Sorba. Els boscos degueren presentar fortes retallades, tant per l'espai de conreu com per alimentar el forns de terra sigillada. A la resta, la pressió sobre el territori no fou prou forta per modificar més enllà d'alguna hectàrea, i la zona muntanyosa del nord-est es manté.

A la caiguda de l'Imperi romà els visigots van ocupar el lloc, però aquestes terres no eren gaire atractives per a ells donada la minsa presència de troballes. Presenten vestigis Navès i Montmajor (Martyrium de Sant Eudald de Sorba), tot i que existeix un bon nombre de jaciments arreu sense datació confirmada. El triangle Linya-Navès-Sorba va captar la màxima atenció per les condicions de la ubicació.

La dominació musulmana fou curta, es creu que el 798 la contrada ja era sota domini carolingi, però el poblament als segles VIII i IX va continuar molt feble; l'any 831 es distribuïen al Solsonès divuit parròquies que permeten suposar el mínim d'uns sis-cents habitants, als quals caldria afegir els dependents dels monestirs. A finals del IX, Guifré el Pelós va ocupar posicions a Cardona, Osona, Berguedà i a la vall de Lord, i va establir així la frontera del comtat pel nord de Solsona.

Vista general de Solsona des de Castellvell a mitjan segle XX. ICGC, Fons Cuyàs

A les darreries del segle IX i al segle X es va documentar major densitat i estabilitat de població per l'augment significatiu d'edificis religiosos i militars alhora que apareixien les primeres citacions (Besora, Vall d'Ora). El 913 es van fundar els monestirs de Santa Maria de Solsona i Sant Pere de Graudescales (fora de la unitat), i l'any 920 es va atorgar la carta de poblament de Solsona. Entre els edificis militars del segle X s'han d'esmentar els castells de Solsona, Madrona, Navès, Castellvell, Besora, Olius, Clarà, Riner, Lladurs, Miravé, Llobera, Bordell, Peracamps, Castellar de la Ribera i Clariana. A l'obra religiosa pertanyen el monestir de Sant Pere de Vantolra (Navès), Santa Maria de Sorba (Montmajor), la catedral de Solsona i Sant Grau d'Anglerill (Navès). Aquesta darrera població va formar nucli urbà amb vila closa, donant inici al paisatge urbà, però la resta de la població es va establir en cases i masies disperses.

El romànic va continuar omplint el paisatge de petites esglésies. Destaquen Sant Julià de Ceuró (Castellar de la Ribera); Sant Pere de Llobera; Sant Jaume de Peà; Sant Esteve d'Olius, i, entre els militars, el castell de Ceuró. Del segle XII són el molí de Buida-Sacs (Clariana de Cardener), Sant Pere de la Sala (Llobera), Sant Jaume dels Tracs (Riner), Sant Jaume de la Boixadera dels Bancs (Fígols), etcètera.

La població va anar augmentant, i a finals del XIII el total de la comarca era d'uns deu mil habitants, amb una important participació de Solsona, que disposava de mercat setmanal, vida comercial i oficis menestrals (paraires i ganíveters).

A inicis del segle ^{xiv} la xifra d'habitants va augmentar potser fins als onze mil, però la pesta negra (1348), tensions i la guerra civil de Joan II (1462-1472) va provocar una regressió, els masos van quedar deshabitats i va caldre una nova repoblació. A l'inici del ^{xv} l'establiment de nous masos va permetre un cert creixement de la població, que no va augmentar de forma sensible fins al ^{xvi} i ^{xvii} amb una important immigració francesa, tot i que la Guerra dels Segadors fou dura a Solsona. Al 1627 es va establir la farga al lloc on hi havia el molí de Salicames, a Olius (actual embassament de Sant Ponç). Amb oscil·lacions constants de població els límits dels conreus van actuar en forma d'acordió. A una etapa d'expansió en succeïa una altra d'abandonament amb recuperació de matollars i brolles.

En el decurs del segle ^{xviii} es va doblar la població, excepte a la zona més muntanyosa, tant als nuclis urbans com a la població disseminada. A la darrerria de segle, Solsona, incloent-hi ciutat, extramurs i població disseminada, presentava 660 cases; la pressió sobre el territori es degué duplicar i va començar a adquirir certa dimensió (2.751 hab., el 1787), amb la dagueria com a principal activitat industrial, que consumia grans quantitats de fusta. Es va començar a consolidar un paisatge urbà al seu entorn amb un *hinterland* força rural, mentre la resta presentava població disseminada de caràcter agrari.

El segle ^{xix} va començar amb la guerra napoleònica que va causar greus conseqüències per a Solsona i va continuar amb el Trienni Liberal i les guerres carlines, amb la destrucció d'edificis i fonts de riquesa i la inseguretat política que motivaren un important degoteig de població cap als pobles i colònies fabrils del Cardener i Llobregat i altres viles on tenia lloc la Revolució Industrial, mentre es vivia una crisi profunda a les comarques rurals. Amb tot, es va assolir el màxim poblacional l'any 1860 (9.023 hab.), gràcies a l'entorn rural, que va viure el boom de la vinya, però la segona meitat de segle es va caracteritzar pel retrocés demogràfic i l'entrada de la fil·loxera que va accentuar el degoteig de població i la pèrdua d'espais conreats.

Les dues primeres dècades del segle ^{xx} van ser estacionàries, i la principal indústria de Solsona, la dagueria, ja havia entrat en decadència incompetent per superar l'estructura artesanal, tot i el bon moment de la Primera Guerra Mundial. Va tornar a augmentar fins al 1950 gràcies a una petita reactivació de l'economia que tenia com a element principal la modernització de la petita indústria local. A partir d'aquest any es va donar un comportament diferenciat entre la ciutat de Solsona, que va augmentar població, i la resta de municipis rurals, que van patir un despoblament important. A partir de 1980 Olius va créixer com a pulmó desconcentrador de Solsona (urbanització de Sant Just).

Organització i dinàmica actual del paisatge

Els Replans del Solsonès es caracteritzen per ser una plana elevada amb un relleu ondulat modelat de la xarxa fluvial i amb presència d'un mosaic on s'alternen boscos i camps i on destaca el nucli urbà de Solsona.

En aquesta zona, la pluviometria oscil·la entre menys de 500 mm a les parts meridionals i gairebé 900 mm a les septentrionals, fet que determina l'establiment d'un tipus o altre de massa forestal. Aquest fet determina que l'aigua sigui força present en els cursos fluvials que la travessen de nord a sud i s'aprofiti per la generació d'energia al pantà de Sant Ponç aprofitant les aigües del riu Cardener.

Els elements naturals ocupen vora un 65%. D'aquests, un 44% són pinedes de pinassa pròpies d'un territori submediterrani sec. A les parts més meridionals es localitzen alguns alzinars i alguns caducifolis, en general rouredes seques, que a la part nord són de roure martinenc amb boix i a la resta són de roure valencià i cerrioide. Més d'un 17% correspon a bosquines, matollars d'aromàtiques i prats de pastura seca de fenàs de marge i jonça, molts resultat d'incendis forestals recents com el del 1998, que va afectar un 10% de la superfície forestal. Actualment s'estan intentant refer boscos mixtos de pins i roures o fins i tot de roures per disminuir-ne la inflamabilitat. En aquests boscos hi ha tòfones i bolets com rovellons, llenegues, fredolics o cames de perdiu, entre d'altres.

El sector forestal resulta un complement interessant pels sectors agrari i ramader, ja que pot aportar guanys afegits. La bona gestió d'aquests espais no tan sols suposa la conservació dels boscos per si mateixa, sinó la d'un recurs econòmic tradicional i actual. En aquest sentit, convé destacar els esforços per gestionar les arbres nascudes després dels grans incendis.

A les parts més altes, la ramaderia i el comerç de la fusta encara són importants. Actualment, el Centre Tecnològic Forestal de Catalunya situat a Solsona investiga i orienta les activitats agroforestals a la zona.

Els elements naturals tenen dominància en superfície, però els elements antròpics, en especial les zones conreades, també hi són importants. Els cultius, amb el predomini dels conreus herbacis de secà, representen el 34% de la superfície de la unitat. El sector agropecuari sintetitza prou bé la comunió entre elements de caràcter natural i elements de caràcter antròpic. Es troben nombrosos masos i grans pagesies dispersos pel territori, molts dels quals

Parc fotovoltaic de Montmajor. Observatori del Paisatge

566

L'assentament disseminat caracteritza el paisatge dels Replans del Solsonès. Observatori del Paisatge

superen les 100 ha de propietat entre camps i boscos, amb construccions dels segles **xvi** al **xviii** i amb una arquitectura tradicional de galeries obertes i capella pròpia.

El caire rural i boscos que presenta la unitat és un dels seus valors turístics més destacats, juntament amb el patrimoni històric. Així, d'una banda, s'aprecia una certa inversió en el sector agropecuari amb l'objectiu d'aconseguir productes més competitius. D'altra banda, també destaca la transformació de masies per oferir serveis dedicats al turisme rural. La diversificació d'activitats sembla una estratègia generalitzada en les unitats de fort caràcter rural, que veuen en aquest sector noves oportunitats. El seu relatiu aïllament ha permès a aquesta unitat mantenir un caràcter agrícola. La tranquil·litat dels àmbits rurals, la presència d'uns boscos en bon estat, l'oferta d'allotjament així com els diferents monuments històrics dispersos pel territori converteixen aquesta unitat en un destí turístic prou interessant.

Els Replans del Solsonès sempre han restat aïllats de les principals rutes i el seu paisatge ha restat poblat de masos llevat el sector més muntanyós. El poblament actual i la seva incidència sobre el paisatge són hereus d'aquesta situació ancestral i sols la ciutat de

Solsona mostra un paisatge de caire urbà. La resta de la unitat és dominada pel paisatge rural, on, a excepció d'Olius, els municipis més poblats apleguen poc més de dos-cents habitants. Els nuclis ocupen un 0,38%; les urbanitzacions que es troben principalment prop de Solsona, com la del Pi de Sant Just (terme d'Olius), o alguna de Navès, representen un 0,13%.

Solsona acull més del 80% de la població de la unitat i presta gran part dels efectius d'Olius. El clos antic de Solsona, de forma gairebé triangular, constitueix el nexa d'unió d'una sèrie de barris inconnexos entre ells i que van néixer en funció de les carreteres que partien d'ell. Són barris irregulars que s'han distribuït seguint el pendent des del centre històric i que presenten força espais intersticials entre ells, ocupats sovint pels conreus, però també per algun descampat i que poden presentar certa especialització (polígons industrials, habitatges unifamiliars aïllats o adossats, comercial, esportiu, etc.). Com que es tracta de barris en part inacabats, presenten encara un paisatge caòtic de difícil lectura.

Gran part del nucli antic es presenta tancat per muralles que conserven alguna torre deformada per construccions sobreposades; la Catedral de Santa Maria dona la benvinguda al visitant que hi

penetra per l'avinguda del Pont. Els carrers estrets i tortuosos i els culs-de-sac se succeeixen per tot el recinte antic, amb edificis que sembla que s'aguantin els uns als altres i que amb prou feines deixen arribar la llum del sol al paviment. Solsona és ara com ara el gran centre administratiu, comercial i cultural, així com en una altra època també va ser el centre religiós. La ciutat, capital de comarca, disposa de centres administratius com el Consell Comarcal del Solsonès, el bisbat i el Centre Tecnològic Forestal de Catalunya. Actualment encara s'està portant a terme una part del projecte del Pla de barris, d'àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial. Solsona és un nus de comunicacions ja que hi conflueixen la C-26, la C-55 i la C-75 així com altres vies de menor importància.

D'altra banda, en alguns nuclis dels Replans del Solsonès, la instal·lació de naus industrials i comercials al llarg de les principals vies de comunicació que hi accedeixen ha provocat la proliferació de carreteres aparador. En aquest sentit, el principal cas es troba a la carretera d'accés al nucli de Solsona (des de l'entrada de la C-55). De la mateixa manera, a la ciutat de Solsona, les carreteres aparador, juntament amb els creixements urbanístics, estan provocant que aquest nucli s'estigui conurbant amb el Pi de Sant Just.

El sector industrial pràcticament queda restringit a l'àrea de Solsona on hi ha la zona industrial i comercial esmentada que ha crescut acceleradament a l'entrada de la C-55.

Actualment, l'activitat es focalitza en materials del sector agropecuari, tot i que no s'oblida la indústria tradicional ganivetera. També es localitzen tallers de maquinària agrícola, magatzems de la construcció i l'escola de capacitat agrícola del Solsonès. A això cal afegir l'activitat industrial i forestal (serradora) que se centra en diferents polígons propers a la vila.

Restes de poblats ibèrics, edificacions fortificades com el castell de Solsona i moltes capelles i esglésies romàniques que arriben quasi al centenar es poden veure en la unitat. El Museu de Solsona i l'arxiu actualment mostren amb eficiència i documentació precisa la història de la petjada antròpica a la contrada al llarg dels segles.

El manteniment de l'activitat agroforestal responsable de la fesomia rural de la unitat, l'estabilització de la població rural i l'adequada gestió dels boscos per evitar incendis resulta imprescindible per assegurar el caràcter de la unitat.

Expressió artística del paisatge

Als Replans del Solsonès, la ciutat de Solsona és especialment emblemàtica per la seva centralitat i importància. Tot i la seva preponderància sociocultural i econòmica a la zona, el seu relatiu aïllament ha afavorit que mantingui una estètica de noble antigor, que transmet pau i tranquil·litat, i que no deixa indiferent el visitant.

Solsona ha estat sovint cantada des d'una perspectiva urbana. Joan Serra i Casals, en el poema «Impressió de Solsona», evoca poèticament elements visuals i sons nocturns de la ciutat per definir la imatge de freda quietud i solitud que la ciutat li ha causat:

«Un mussol posa a l'aire dos cants tètrics.

Sens çò seria l'hora un lloc de pau.

Vora el pont els pollancs grocs i simètrics
semblen soldats vetllant un vell palau.

Un raig de lluna cau enmig la plaça.

Competència li fan els verds fanals.

Un rem de vent, qui, bronzint ara passa,
ara fa cantar totes les canals.

I Solsona, la freda, la sonora,
dorm arrupida al volt del campanar
i sent, a sota la neu, la font com plora
i un tòtil, qui no es cansa de xiular.»

(Serra, 2000)

També Josep M. de Sagarra, en el seu conegut poema «Record de Solsona», glosa la quietud, en aquest cas dolça i suau, on la llum de la lluna sobre els elements de la plaça, és el detonant de les sensacions:

«Fa una lluna clara i una nit serena,

jo m'estic a la plaça Sant Joan;

damunt les finestres cau la lluna plena,
cau damunt la pica que la fa brillant.

Aquesta plaça és tota recollida
tan aquietadora i tan suau,
que sembla un replanet d'una altra vida
on s'anés a abeurar-hi un glop de pau.»

(Sagarra, 1982)

Ramon Valls i Pujol, en el poema dedicat «Al carrer castell de Solsona», expressa una imatge diürna més vital de la ciutat, que al vespre retorna a la seva tranquil·litat habitual:

«Amunt i avall, del Camp cap a la Plaça,
pel llarg d'aquest carrer la gent traspasa
amb un traüt que dura tot el jorn.

Fins que quan ve el captard fineix la fira
i el llarg carrer, llavors, de nou respira
els seus vetustos aires de sojorn.»

(Valls, 2000)

La realitat de Solsona, narrada per Josep Pla, amb la seva prosa clara, és coincident amb les expressions dels poemes citats:

«Solsona és una petita ciutat mitrada, de molta ancianitat, amb vestigis de muralla visibles, essencialment agrícola, Celebra dos

Paisatge de la ribera de Solsona, obra de Tomàs Boix (1949). Col·lecció Melet-Vila. Marc Ramonet / Arxiu: MDCS

mercats setmanals i les fires corresponents. Els dies de mercat, els seus carrers estrets, amb un comerç puixant, s'emplenen d'animació. Però la característica de Solsona és una tranquil·litat i una pau encantadores, deslligades de l'època que vivim. És una ciutat levítica; la mitra hi fa un gran paper. Com a totes les ciutats d'aquesta classe, la tranquil·litat hi és profunda, la pau hi és suau, els silencis líquids. Té un gran caràcter: els seus casalots són immensos... Llepa les murades de Solsona un petit riuet –el riu Negre– amb uns marges que aguanten arbres esvelts. Tot hi és pausat i lent.» (Pla, 1971).

En conjunt, el paisatge de la unitat també ha estat font d'inspiració literària. Dins l'obra de J.V. Foix, hi ha diversos textos que se situen per les contrades natal del seu pare, Josep Foix i Ribera, fill dels Torrents de Lladurs, on hi ha la notable casa pairal dels Foix. És

destacable el bonic poema titulat «El meu país és un roc...» d'És *quan dormo que hi veig clar*, dedicat a l'estirp dels Foix, dels Torrents, escrit als Torrents de Lladurs l'agost de 1939:

«El meu país és un roc
que fulla, floreix i grana,
franc de caça hi tinc cabana
sense pallera ni soc.
No hi ha omeda, ni pineda,

I la nit s'ajoca, freda,
sense brossalla ni bruc,
el cel hi venç la fatiga

i si la lluna hi espiga,
jo peixo, dòcil, el duc.

De silencis faig el jaç
amb boires per capçalera,
entre els brancs de la tartera
m'acotxen vents de mal pas.

Tot aleja, pur, i avança
per camins de deslliurança
quan el son llumeja el cim:
só el pastor d'una contrada
on el temps no té plomada
ni l'home dards per al crim.

No em cal cleda, ni parany,
ni freturo l'orriaire;
sota arbrats de glaç i aire
bec a la sal dels estanys.

Pel solell i per l'obaga
só el darrer d'una nissaga
amb erols a tots els vents:
tots hi són, sense misteri,
sota creus en captiveri
en un delta de torrents.

Lliberts, i durs, amb alous,
llur fona en rosa de cercles
colpia el menhir dels segles
en una tardor de bous.

Oh mels pures del paratge!
Recobrar, dels meus, la imatge,
aigua enllà de l'hort furtiu,
moll del rou de la caverna,
hereus de la nit eterna
amb els astres per caliu!

Si entre els pics em puny la ment,
la flor de l'alba m'aroma
amb clarors de l'ampla coma:
só la pedra en calm clement
fita en un coll de miracle,
de tots, i de mi, l'oracle;
vaig i vinc de roc a roc
o pasturo palets tosos
en un bosc de crits confosos?
I, en ser fosc, hi vento foc.»
(Foix, 1985)

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat estan emparats gairebé del tot pels espais PEIN El Miracle, Obagues de la riera de Madrona, i Aigua d'Ora, i uns petits sectors dels PEIN de la Serra de Busa-Basets-Lord, Ribera Salada, i les Serres de Queralt i els Tosals. La geozona Discordances progressives de Sant Llorenç de Morunys limita amb la unitat per la banda septentrional. Entre els arbres monumentals cal esmentar el pi de la Vinya, el pi de Viladric i el pi gros de Can Gaspar, tots tres a Castellar de la Ribera; a Riner es troben el pi de les Tres Branques i el ginebre del Solà; finalment, al terme de Cardona, creix el pi del Revol. A Lladurs trobem exemplars com l'arç blanc de la Rasa de Meix, la blada del Serrat del Puig o el roure centenari prop de l'Hostal de Cirera. També destaca l'arbrat a les entrades de pobles i ciutats (com Solsona) que s'ha considerat un element patrimonial important per les diverses funcions que ha desenvolupat per la població.

Tanmateix, els Replans del Solsonès formen part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Els valors estètics del paisatge de la unitat es perceben fàcilment per les característiques rurals que hi predominen. La generalització de paisatges agroforestals de caire tradicional amb un poblament limitat i dispers en masos, adaptat a les condicions geomorfològiques del territori, doten de gran harmonia el conjunt de la unitat.

La llegibilitat del paisatge és clara i de fàcil identificació. Són valors considerables els replans conreats, els vessants boscosos, i els petits nuclis de població i les masies repartides arreu, amb un cromatisme determinat pel cicle estacional, sense altres alteracions antròpiques que distorsionin la lògica distribució dels elements.

Alhora, a la unitat, destaca la relativa abruptesa del relleu i la presència de cursos d'aigua encaixats entre els vessants, que creen valls tancades que augmenten l'interès del paisatge, integrant indrets més feréstecs, en la serenor rural que en general transmet.

Un gran valor que cal destacar és que la importància de la ciutat de Solsona a la unitat, no només ve determinada per la seva condició de clara capitalitat per tot el territori, sinó que el ric patrimoni historicoarquitectònic que aglutina s'estructura urbanísticament fent que en conjunt la ciutat sigui molt atractiva.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central citat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic i miner.

La ciutat de Solsona és el nucli més important de la unitat i s'hi concentra una gran part de la riquesa del patrimoni arquitectònic, valors històrics i culturals. La prosperitat econòmica s'evidencia a finals del segle XVIII amb la febre constructiva d'obres importants, com el convent de les monges, el col·legi dels escolapis, els ponts de la ciutat i el de l'Afrau, el portal del Pont i sobretot el palau episcopal. Des de finals del segle XI i fins al XVII es va construir la

Les ermites i els castells situats en llocs molt visibles són un dels valors del paisatge dels Replans del Solsonès. Observatori del Paisatge

570

catedral, actualment gòtica, que conserva els absis i el campanar d'estil romànic. El Palau Llobera és d'estil gòtic del segle xv, igual que les fonts de l'Església, la de la plaça de Sant Joan, i la de la plaça de Sant Isidre que havia subministrat l'aigua al castell. També es conserven a la sortida pel portal del Castell uns antics safareigs. L'edifici de l'Ajuntament és de principis del segle xvi.

Al carrer de Llobera hi ha cases de mercaders de pedra, amb caps de biga treballats a les barbacanes i balconades de forja. A la porxada de la plaça Major hi ha Ca l'Aguilar, casa senyorial de la que era filla la mare de Gaspar de Portolà, conqueridor de Califòrnia. La Torre de les Hores tenia una campana per tocar a foc i sometent i una altra per al rellotge. A la vora hi ha la casa natal del pintor Francesc Ribalta (1565-1628) i la casa dels Morató —nissaga d'escultors del segle xviii—, amb caps de biga treballats.

De les muralles del segle xiv queden restes disperses. El portal del Castell és ara un convent de monges, i el portal de Llobera del segle xvii té a sobre la capella de Santa Anna. El portal del Pont es va convertir en l'entrada principal a la ciutat després de construir-se el pont de pedra. A la vora hi ha el Pou de Glaç, que es va utilitzar fins a finals del segle xix. Com a elements modernistes destaquen l'Hotel Sant Roc, del 1929, i la casa de l'arquitecte August Font amb la façana esgrafiada creada per ell mateix.

A la conca alta del Cardener, el primers indicis de poblament es troben al poblat ibèric d'Anceresa sobre el Vilaró Nou, i al de Setelsis, vora el Castellvell. L'edifici més emblemàtic és l'església romànica de Sant Esteve d'Olius, de finals del segle xi, de grans proporcions amb una sola nau de volta de canó que fou consagrada amb dos altars: el de Sant Esteve i el de Santa Maria, a la cripta, un espai dividit en tres naus.

Durant els segles xvii i xviii, a la zona es van refer moltes cases com indica encara la data de la llinda. També la farga, al lloc on hi havia el molí de Salicames, denota la prosperitat del moment.

A poca distància de l'església, hi ha el cementiri modernista d'Olius. Les tombes i els panteons són excavats en les roques i segueixen el sentit ascendent de la muntanya.

A l'est de la unitat, el castell de Besora, del segle x, fou una de les fortificacions de frontera restant un casal de pedra força ben conservat i l'església parroquial ampliada al segle xvii. A més de l'església de Santa Margarida de Navès i altres esglésies i esglesioles d'interès, a Valldora, per on transcorre el riu Aigua d'Ora, s'hi troba la parròquia de Santa Eulàlia de la Vall d'Ora, les esglésies romàniques de Sant Lleir de la Vall d'Ora i la de Sant Andreu de la Mora, així com el pont romànic, la serradora i el molí de ca l'Ambròs.

Al sud-est de la unitat, dalt d'un turó sobre la plana de Flotats, el castell de Clariana, ara enrunat, va tenir una gran importància estratègica, formant conjunt amb l'església de Sant Serni, antiga parròquia. Les esglésies de Sant Martí de Joval i Santa Àgata de Clariana conserven restes preromàniques. En el curs del Cardener, el molí de Buida-sacs del segle xiii és de dimensions notables.

A la unitat destaca el santuari del Miracle, amb l'església actual del segle xviii que conté el magnífic retaule barroc, i que forma conjunt amb l'antic alberg per a pelegrins i la Casa d'Espiritualitat del monestir benedictí.

A la vora hi ha el dolmen dit Bressol de la Mare de Déu, un exemple de les diverses troballes arqueològiques fetes a la zona com a les estacions de el Solà, Hortaneda i Santa Susanna.

Són interessants les esglésies de Sant Martí de finals del segle XVIII, prop del castell de Riner, la de Santa Maria, al petit nucli de Su, i la de Sant Cristòfol de Freixinet, així com antigues masies, capelles i esglesioles com Sant Tiburci de Vilorbina o Sant Tomàs d'Avellanosa.

Cal destacar l'església parroquial de Sant Pere de Llobera, del segle XI, amb renovacions i ampliacions posteriors i les ruïnes del castell de Llobera en un tossal. Sant Pere de la Sala conserva una part romànica del segle XII.

Al límit de la unitat hi ha Sant Quirze de la Coma, que conserva essencialment l'estructura original del segle XI.

També destaquen entitats de població com Sant Climent, amb un bell nucli de masies i l'església romànica del segle XII; Pinell, amb l'església de Sant Miquel, o Miravé, amb la parròquia de Sant Pere d'origen romànic en un tossal.

A banda de molts altres elements arquitectònics d'interès i els nombrosos jaciments inventariats a la zona, cal destacar a l'extrem més occidental de la unitat el conjunt enrunat del castell i de l'església de Sant Pere de Madrona, origen del poble de Madrona, a la vall de la riera de Madrona. Una part de la primitiva església romànica i la cripta actualment són esfondrats, igual que el castell i la casa rectoral. El conjunt s'alça dalt d'una roca que cau amb fort pendent cap al fons de les dues valls que conflueixen. En un replà proper es va aixecar la nova església parroquial al segle XVIII.

Per la banda de Lladurs abunden jaciments prehistòrics, com el Sepulcre de Font de Cirera, del Neolític mitjà, i el megàlit de la Torre d'en Dach, un enterrament del bronze antic. També hi ha antigues masies, com la casa pairal del poeta Foix, i diverses esglésies i esglesioles com les de Sant Miquel del Pla de Cirera, Sant Miquel de Vilanova d'Isanta, Sant Vicenç de Foix i Sant Martí dels Torrents.

A tota la unitat hi ha indrets rellevants que formen un seguit de valors socials, especialment freqüentats, com el parc de la Mare de la Font als afores de Solsona o Castellvell, on es fan aplecs i s'albirava una bona panoràmica.

L'excursionisme és habitual pels vessants orientals de la conca del Cardener, entre la serra de Busa al sud i els plans estesos entre l'Aigua d'Ora i el Cardener. És una zona de marcat despoblament amb els nuclis de Besora, les Cases de Posada, Linyà, Navès, Pegueroles, la Selva, Tentellatge i Valldora, on predominen les activitats agropecuàries. Una ruta mena fins al pla de Busa, ja fora de la unitat, amb la casa Rial i l'església de Sant Cristòfol i la gran vista panoràmica, i que arriba fins al cim del Capolat i al Capolatell.

Una altra zona de població disseminada, Clariana de Cardener, és travessada pel riu Negre i el riu Cardener que ha entallat el congost aprofitat per la construcció del pantà de Sant Ponç. A la vall del riu Negre, formant majoritàriament part de l'altiplà, hi ha el tossal del Piu, i els nuclis de Riner, Freixinet, Su i Santa Susanna.

També altres pobles a la unitat com Perecamps, Torredenegó, Llobera, Pinell del Solsonès o Lladurs són nuclis rurals en una unitat on es manté la pagesia, originant un paisatge en mosaic, amb

grans boscos intercalats per conreus, pastures i prats, que ofereixen la possibilitat de passejades i altres activitats relacionades amb l'agroturisme.

A Solsona, el Museu del Ganivet i Eines de Tall destaca la importància que va tenir la indústria ganivetera a la ciutat. Al mateix temps, han perdurat fins avui els traçats d'alguns dels camins transhumants, que són testimoni d'aquest aprofitament històric dels prats alpins. A la unitat s'ha recuperat la Fira de l'Empelt, que antigament es feia en el punt d'unió dels municipis de Pinós, Riner i Llobera, i que va tenir molta importància. Actualment ofereix demostracions d'oficis artesans, mostres d'animals, eines de camp i maquinària, bolets i herbes medicinals.

La ciutat de Solsona concentra especialment els valors religiosos i simbòlics de la unitat, ja que, a finals del segle XVI, Felip II va impulsar la creació del bisbat de Solsona, per la contenció dels heretges protestants i bandolers. Poc després, Solsona va rebre el títol de ciutat.

Un lloc de valor espiritual és el santuari del Miracle, aixecat en un indret on la tradició diu que es va aparèixer la Mare de Déu a dos germanets pastors, l'any 1458.

Un lloc emblemàtic és el monument a Guifré el Pilòs que va morir en una batalla contra Llop Ibn Muhammad i que està situat a Valldora, lloc on la llegenda explica l'origen de la senyera, amb les quatre ditades de sang del comte marcades sobre el seu escut daurat.

També hi ha llegendes al voltant del castell de Lladurs com la de l'enamorada esposa del seu senyor, que, fent-se passar per joglar, va aconseguir la llibertat del marit, capturat pels sarraïns. Un altre relat explica que en temps de guerra, els soldats es van enfilar fins al castell de Lladurs per donar mort al rector, que va escapar fins a l'extrem del penya-segat, es va precipitar al buit, però com que va obrir el seu gran paraigua de pastor, va salvar la vida.

Església romànica de Sant Pere de Llobera. Observatori del Paisatge

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Força carreteres i pistes comuniquen aquesta unitat. Una ruta interessant és seguir la C-26 o Eix Prepirinenc, provinent de Castellar de la Ribera, i que passa per Solsona, Navès i continua cap a Berga, ja que ho fa a través de la plana solcada de camps de conreu de secà, tot posant-la en contacte amb les valls dels rius, rases i torrents riques en boscos, per enfilar-se pels relleus dels interfluvis característics d'aquesta unitat. A més, diversos trencants cap al nord d'aquesta via permeten l'accés a llocs emblemàtics com: Olius i el seu patrimoni cultural romànic; el castell de Besora i l'espectacular serra de Busa, i la Vall d'Ora amb Sant Pere de Graudescales.

Molt freqüentada, perquè condueix cap a Manresa i Barcelona, és la C-55 o Eix del Cardener, de Solsona per Clariana de Cardener a Cardona. Alterna el seu pas per un mosaic de boscos i camps de conreu, dona accés al cap del Pantà de Sant Ponç i segueix cap a Clariana elevada per sobre del riu Negre cap a la confluència d'aquest amb el Cardener.

Altres carreteres per gaudir del paisatge són: l'LV-3002, també de Solsona a Cardona, però passant per Su, volta que permet visitar el santuari del Miracle i passar per camps i boscos que s'estan reconstituïnt després dels incendis que han assolat la zona; l'LV-4241, de Solsona a Sant Llorenç de Morunys, per Lladurs i el coll de Jou, entre boscos i sobre el pla de Riard amb vistes excel·lents; i la C-149, de Solsona per Torregassa i Sant Iscle fins al serrat de Terradet, via que permet conèixer la part occidental de la unitat, el seu altiplà i les serres properes al nord.

Per la unitat hi passa el sender de gran recorregut GR-3, que, sortint en direcció sud-est de Solsona, permet contemplar els camps de cereals i la vall de la rasa Perpètua fins a la boca del pantà de Sant Ponç per després passar per Clariana de Cardener i el seu castell, i seguir cap a Cardona.

L'altre sender, el GR-7, entra pel sud provinent de Pinós i passa per Su, el Miracle i fins a Solsona i Olius creuant camps de conreu, serres i torrents amb vegetació. Remunta un tram del Cardener i puja pel seu afluent, la rasa de Meix, entremig de pinedes, alzinars i boscos de ribera fins al castell de Lladurs, des d'on segueix cap al nord pel pla de Riard i l'Hostal del Cap del Pla gaudint d'excel·lents vistes, i deixa la unitat al nord pel Cap d'Estaques.

Altres senders locals permeten conèixer aspectes concrets de la unitat, com ara la Ruta de les Fonts, de Solsona cap al nord-est, vora el barranc de Pallarès i prop de la C-26, que puja a la collada de Clarà; el sender del pont de l'Afrau, que s'inicia a Solsona i segueix al nord pel riu Negre i vora la rasa de Cirera per arribar a l'antic aqüeducte; i el que transcorre des de Solsona a Olius.

El Castellvell (848 m) de Solsona constitueix un mirador privilegiat sobre la ciutat i els camps del seu altiplà, i és un dels miradors prioritars d'aquest Catàleg.

La unitat conté força serrats i elevacions per sobre de l'altiplà que permeten observar a vista d'ocell la seva rogalia fins les altes carenes de les muntanyes del nord i les serres boscoses del sud. En aquest aspecte, entre d'altres, es pot esmentar el mirador del serrat de Sant Iscle (890 m) amb vistes al Montsec, el Port del Comte i la serra del Verd fins al Pedraforca.

Els castells de la unitat, situats en turons o en zones elevades, també són bons miradors de l'entorn immediat, com ara el castell de Besora a Navès (850 m) amb vistes fins al Port de Comte i cap al sud fins a Montserrat; i els castells de Lladurs (983 m) i de Clariana (598 m) per sobre de les seves respectives poblacions.

Altres indrets interessants per les vistes que ofereixen són la Selva (1.054 m) prop de Valldora per contemplar des de sota els espaldats verticals de Busa, i el tossal de Sant Gabriel (863 m) sobre el santuari del Miracle.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Bona part de les masses forestals dels Replans del Solsonès són molt vulnerables als incendis en ser incloses gairebé totes en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal.
- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius que ha provocat l'emboquinament de les parcel·les no mecanitzables o la degradació dels camps més planers i fèrtils.

Polígon industrial dels Ametllers, entre Solsona i el Pi de Sant Just.
Observatori del Paisatge

Amenaces

- El despoblament és un risc ben patent en aquestes contrades. Resulta particularment important en les extenses àrees on predomina el poblament dispers, ja que implica la desaparició de contingents demogràfics en àmplies zones de la unitat. Com que el paisatge dominant és agroforestal i es troba ben modelat per les activitats humanes tradicionals, la minva o desaparició de pobladors pot comportar canvis substancials en l'estructura i caracterització del territori.
- L'elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.
- La progressiva instal·lació, sense estratègies d'integració en el lloc, d'activitats econòmiques i equipaments al llarg de la C-55 entre el Pi de Sant Just i Solsona contribueix a incrementar l'aparició de paisatges periurbans banals, del tipus carretera aparador.

Fortaleses

- Aquest paisatge té una clara vocació forestal. Malgrat que recentment alguns incendis (1986, 1994, 2009) han fet minvar la massa arbrada, el caràcter general de la unitat continua sent forestal, i la seva potencialitat principal, agroforestal. Així doncs, les activitats silvícoles són de gran importància.
- Els Replans del Solsonès acullen un bon nombre d'elements patrimonials. En general es tracta d'elements puntuals, d'escàs ressò fora de la contrada i no sempre en bon estat de conservació. Alguns exemples importants són el santuari del Miracle, el castell de Besora, el Castellvell d'Olius o la cripta d'Olius.
- El valor estètic i social del pantà de Sant Ponç

Oportunitats

- La indústria ganívetera de Solsona ha gaudit de cert renom al llarg de la història. Actualment la seva difusió és discreta i el seu reconeixement no excedeix l'àmbit comarcal. Convindria fomentar-ne la difusió i vincular aquesta producció industrial a les activitats d'artesania pròpies del medi rural.
- El caràcter general de la unitat és agroforestal. Les activitats d'agroturisme són un bon complement per a les rendes de la població local. En aquest sentit, resulta de gran ajuda la presència de grans masos, de masses forestals ben estructurades, d'un relleu aspre i de grans extensions de territori amb uns nivells d'antropització força harmònics.
- El Centre Tecnològic Forestal de Catalunya ha de servir com a pretext per fomentar les activitats de coneixement i desenvolupament, i és un punt de partida excel·lent per afavorir pràctiques silvícoles innovadores.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge muntanyós –mantingut–, constituït per plataformes horitzontals trencades i esglaonades que atorguen al terreny un aspecte força accidentat i que configuren aquest paisatge i donen caràcter a la unitat.
- OQP2.** Un paisatge agroforestal en mosaic –on les clapes d'alzines, roures, pinassa i matollars s'alternen amb conreus de cereals de secà, que és un patró que configura la unitat i que té uns valors estètics, històrics i naturals– preservat i gestionat per tal que mantingui a cada lloc la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
- OQP3.** Una imatge –mantinguda i potenciada– dels assentaments urbans que són patrons, com el poblament disseminat, o bé nuclis singulars, com Solsona, perquè tenen uns valors estètics, històrics i identitaris que donen caràcter als escenaris d'aquest territori.
- OQP4.** Un patrimoni històric, com el casc antic de Solsona, preservat i valorat. I un paisatge de l'arquitectura romànica a Olius i Navès, així com el santuari del Miracle, restaurat i potenciat com a centre religiós i turístic.

573

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- El planejament urbanístic dels municipis d'aquesta unitat de paisatge hauria d'incloure, en cas que no estiguin ja recollides, mesures de protecció i gestió dels sòls als espais d'interès natural que afecten la unitat.
- Preservar, revalorar i potenciar el patrimoni monumental i arquitectònic com és el cas del casc antic de la ciutat de Solsona.
- Mantenir la protecció de construccions de valor arquitectònic remarcable com Sant Esteve d'Olius i el santuari del Miracle i els seus entorns.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Impulsar actuacions amb la finalitat de millorar la qualitat i la gestió dels boscos.
- Establir programes de manteniment i protecció de les restes megalítiques així com del seu entorn i els camins d'accés.
- Inventariar antigues masies històriques per tal de preservar el patró del mas constituït per l'habitatge, camp i bosc, caracterís-

tic dels Replans del Solsonès i de bona part de les Comarques Centrals.

- Delimitar en el planejament urbanístic espais agraris amb una base territorial suficient capaç alhora de potenciar les funcions econòmiques, ambientals i socials d'aquests escenaris.
- Potenciar els valors històrics, estètics, identitaris, socials i productius dels escenaris urbans del nucli de Solsona, com a espais de trobada i d'intercanvi i perquè estan associats a la festa de Carnaval, entre d'altres.
- Mantenir adequadament els nombrosos camins rurals que s'entenen per tot el territori per tal de facilitar la intercomunicació entre els nuclis rurals.
- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades, siguin habitages o construccions d'ús rural, s'inspirin en els models i tipologies pròpies del lloc pel que fa a la localització i inserció en el lloc, posant èmfasi en l'escala, la forma i el color dels volums, especialment al voltant dels nuclis habitats.
- Potenciar la recuperació forestal, especialment després dels darrers incendis, sobretot amb espècies autòctones, recuperant els boscos naturals que per condicions ambientals creixen en aquesta zona.
- Desenvolupar programes de prevenció d'incendis amb actuacions al sotabosc, camins rurals i control del creixement i l'explotació.
- Promoure accions per evitar que la gent que viu del camp l'abandoni, especialment la població jove.
- Impulsar iniciatives que promoguin les vinculacions dels elements del patrimoni històric de principal interès i valor, amb el

mosaic agroforestal característic, de manera que es destaquin en els itineraris paisatgístics que es poden utilitzar com a suplementos pedagògics de la xarxa de recorreguts, i promoure, si cal, la rehabilitació d'aquests elements.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Elaborar plans especials urbanístics per fer valer el mosaic agrari dels Replans del Solsonès, que tinguin cura de les infraestructures.
- Les entrades i sortides de Solsona requereixen uns criteris d'ordenació i de qualitat paisatgística que les integrin al mosaic agroforestal de la unitat. En aquest sentit, caldria incorporar en el planejament urbanístic estratègies, criteris i mesures per millorar la integració en el lloc dels polígons industrials i les zones comercials a les entrades del nucli, especialment a les carreteres C-55 i C-26.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del castell de Solsona, la Selva, castell de Besora, castell de Lladurs, Sant Gabriel i castell de Clariana; dels itineraris motoritzats de la C-26, C-55, C-462, LV-4241 i C2451, així com dels no motoritzats GR-7, GR-8, GR-1 i GR-176. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

21. Ribera Salada

Comarca:
Solsonès

Superfície:
22.039 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Castellar de la Ribera, Guixers, la Coma i la Pedra, Lladurs i Odèn.

576

Puig-arnau i el poblet de Canalda al vessant sud de la serra de Querol, Odèn, Rafael López-Monné

Trets distintius

- Zona de muntanya mitjana que enllaça els contraforts prepirinencs amb els contraforts pirinencs.
- Relleu trencat i muntanyós; hi són escasses les superfícies planeres.
- La xarxa hídrica està formada principalment per la ribera Salada i drena cap a la conca del Segre.
- Destaca el mantell forestal, força dens i madur; hi dominen els alzinars i les pinedes de pi roig.
- El poblament és escàs i els principals nuclis de població són de poca importància. Destaquen Cambrils i Castellar de la Ribera.
- Les vies de comunicació es caracteritzen per una xarxa de camins rurals que uneix els petits nuclis.
- L'articulació social del territori es realitza mitjançant grans masos.
- La riquesa d'elements patrimonials és molt elevada i es manifesta en elements discrets, com petites ermites o castells enrunats.
- Hi ha alguns miradors de gran abast visual, com per exemple el de Serra-seca.

Mirador

— Itinerari motoritzat

08 Castellar de la Ribera - Borredà

21 Llinars - Coll de Jou

22 Solsona - Sant Llorenç de Morunys

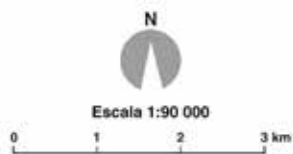
— Itinerari no motoritzat

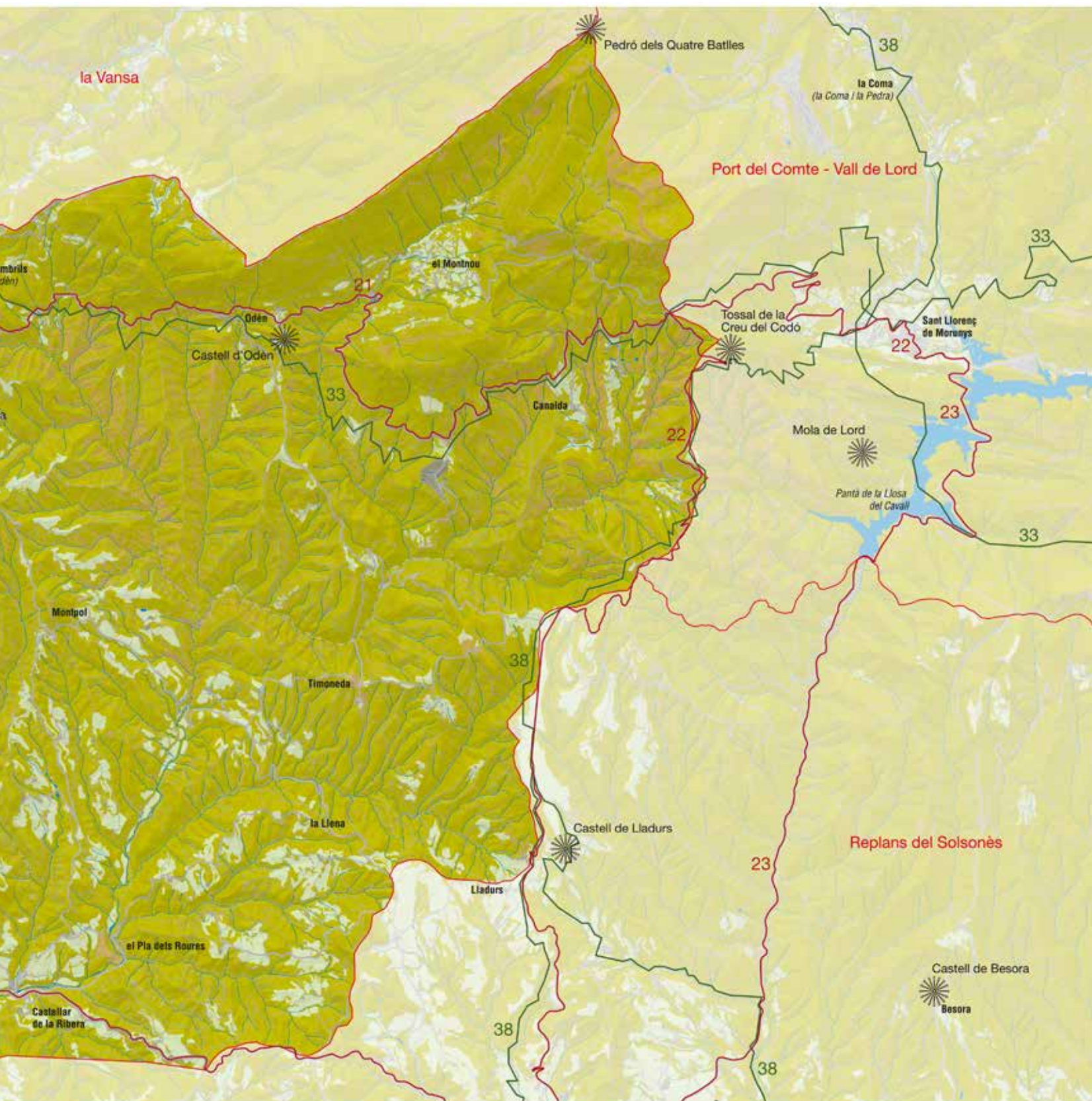
33 Alpens - Coll del Vent

38 Coll de Port - Bellprat

578

Elements naturals del paisatge

La Ribera Salada comprèn tota la conca prepirinenca solsonina del riu del mateix nom, tributari del Segre a l'altura de Bassella, que estructura i dona sentit a la unitat de paisatge. Completa el conjunt per ponent la petita conca de la rasa de la Valldan, afluent directe del Segre al sud del grau d'Oliana.

Tanca la unitat al nord-est la serra del Port del Comte, amb el pedró dels Quatre Batlles (2.385 m), continuant vers ponent a través de la Gespeguera (2.331 m) amb la serra de Campelles (2.118 m), que presenta al vessant sud un escarpament de més de 500 m de caiguda sobre la unitat. Continua el límit a ponent amb el tossal de Cambrils (1.803 m), excel·lent mirador de la unitat i la serra dels Obacs (tossal de la Creu, 978 m), ja abocada a la vall del Segre sobre l'embassament d'Oliana. A partir d'aquí el límit es dirigeix vers el sud seguint paral·lelament el curs del Segre pel tossal del Torrent (641 m) i als Tambors de Rof (972 m), ja a la serra d'Oliana, continuant pel tossal Alt (671 m) fins saltar el curs de la Ribera Salada i continuar a l'est pel serrat de la Botjosa (702 m), de la Bandera (850 m) i la collada de Clarà, entrant en contacte amb la divisòria d'aigües del Cardener pel tossal de la Guàrdia (907 m), el serrat del Castell (993 m), el cap del Pla, l'estrep de ponent de la serra Alta (Prat d'Estagues, 1.327 m, i cap d'Estagues, 1.354 m) i enllaçar pel coll de Jou amb la serra de Querol i la serra del Port del Comte. Modelen l'interior de la unitat un conjunt de serres entre les quals destaquen la serra d'Odèn (tossal Rodó, 1212 m) i la serra de la Móra (serrat del Moros, 1.152 m).

580

En conjunt, la Ribera Salada és una conca hidrogràfica basculada de nord a sud a favor dels relleus prepirinencs fins al serrat de Costamala, on la ribera Salada és obligada a desviar-se vers l'oest. Morfològicament, la unitat es pot dividir en dos sectors: el septentrional, prepirinenc, on les serres d'Odèn i del Port del Comte formen una gran barrera muntanyosa de calcàries eocenes, molt dures, plegades durant el paroxisme alpi, on només algunes capes margoses han estat clarament erosionades en els sectors triàsics, transició entre els Prepirineus orientals meridionals i els Prepirineus centrals exteriors; i el sector meridional, accidentat per les serres d'Encies (cap d'Estagues, 1.354 m) i de Canalda (1.112 m), contraforts meridionals de la serra del Port del Comte, però on la major part del territori ja constitueix part de l'altiplà solsoní, a la depressió Central Catalana, divisòria entre les conques del Segre i del Cardener, d'altitud molt més modesta (de 700 m a 1.000 m) i de materials bàsicament sedimentaris del Cenozoic (conglomerats, gresos i calcàries) on s'obren altiplans com el de Riard, on descansen els conglomerats de Canalda i aflora una sedimentació calcària i de gresos.

La unitat és drenada per la ribera Salada, d'uns 40 km de longitud, que neix al vessant meridional de la tassa de Cambrils, a l'extrem ponentí de la serra d'Odèn, de diverses fonts que brollen de terrenys triàsics fortament salinitzats. El riu segueix direcció nord-sud fins a capgirar 90° prop del nucli de Castellar de la Ribera en cerca del Segre. La ribera de Canalda hi és tributària per l'esquerra, la qual davalla de la serra de Querol. Manifesta un caràcter salobre des del naixement fins prop de l'aiguabarreig amb el Segre.

El clima de la Ribera Salada és de tipus pirinenc i prepirinenc al nord amb tendències a continental subhúmit a mesura que hom es desplaça cap al sud. A l'extrem nord-est de la unitat les precipitacions poden assolir els 900 mm anuals, tot i que la mitjana se situa entorn dels 750 mm, amb màxims pluviomètrics a les estacions equinoccials i mínims d'hivern, on se solen produir en forma de neu a quasi tot el sector septentrional. Les temperatures hivernals són molt fredes, entre 4 °C i -2 °C de mitjana, i els estius són moderats, entre 16 °C i 20 °C de mitjana, amb una amplitud tèrmica anual entre moderada i alta motivada per les altes cotes a les quals arriba la unitat.

La disposició de la unitat i l'existència de relleus vigorosos propicien que la coberta forestal sigui clarament predominant. Des del punt de vista fisiognòmic, la diversitat de comunitats vegetals i la disposició altitudinal dels boscos confereix un augment dels volums percebuts, que guanyen presència amb taques de caducifolis disperses arreu del muntanyam.

La major part de la unitat està poblada de pinedes de pinassa, que creixen ufanoses en indrets montans de tendència continental i eixuta. A banda de la pinassa (*Pinus nigra*), també s'hi fa el xuclamel xilosti (*Lonicera xylosteum*), la ginesta sessilifòlia (*Cytisophyllum sessilifolium*) i el tortellatge (*Viburnum lantana*). Apareixen bones comunitats de pinassa cap a les Encantades, a Montpol i a la serra de la Móra. A les cotes baixes de la unitat, vora Ogern i Ceuró, és possible trobar peus esparsos de pi blanc (*Pinus halepensis*), que creixen de manera poc ufanosa a causa de l'alçada i el rigor climàtic. Per contra, en exposicions humides i frescals, sobretot per la serra d'Odèn i l'obaga del puig Sobirà, és habitual trobar agrupaments de pi roig (*Pinus sylvestris*), que formen masses força compactes allà on les condicions resulten propícies.

Les comunitats de carrascar amb espina cervina ocupen una extensió un xic inferior a la que correspondria en condicions naturals, a causa de l'afavoriment secular que s'ha fet a favor dels pins. Es troben bons carrascars a la rodalia de Cambrils, a prop del salí,

Una part molt important de la unitat està poblada per pinedes de pinassa. Observatori del Paisatge

al solell de la Móra Comdal i a la rodalia de la Valldan. En conjunt es tracta de claps poc extensos acompanyats de pinassa; el sotabosc no és gaire ric, però es poden trobar peus de coronil·la boscana (*Coronilla emerus*), tortellatge (*Viburnum lantana*), i, en cotes elevades, algun clap de boixerola (*Arctostaphylos uva-ursi*). En indrets frescals, i sovint pedregosos, apareixen peus de teix (*Taxus baccata*), tot i que de manera molt aïllada.

A les raconades humides apareixen rodals de roure, que cap a ponent s'identifiquen amb el roure de fulla petita (*Quercus faginea*) i cap a llevant amb el roure martinenc (*Quercus pubescens*); tot i així, cal recordar la tendència cap a la hibridació que presenten aquests arbres. Algunes plantes habituals en aquests indrets són el cirerer de guilla (*Prunus mahaleb*), el boix (*Buxus sempervirens*), el marxívol (*Helleborus phoetidus*), la viola (*Viola wilkommii*) o la peònia (*Paeonia officinalis*).

En indrets pedregosos i ben insolats es fa la savina (*Juniperus phoenicea*), que a voltes s'acompanya de boix (*Buxus sempervirens*). Quan aquestes formacions es degraden, o quan les condicions edàfiques no en permeten la instal·lació, la coberta vegetal es redueix a pradells de teròfits, joncedes i timonedes, on apareixen el crespínel·l groc (*Sedum acre*) i la flor caputxina (*Anacaptis pyramidalis*). A les cotes més elevades de la serra de Campelles, els prats prenen aspecte subalpí i es caracteritzen per la presència de festuques i altres herbes resistents a les baixes temperatures.

La solitud i l'estat feréstec d'aquests paratges faciliten la presència d'una rica fauna montana. Entre els macromamífers ungulats destaquen l'isard (*Rupicapra rupicapra*), sobretot a la banda nord de la unitat, i el cabirol (*Capreolus capreolus*). El senglar (*Sus scrofa*) hi és ben habitual, així com el gat salvatge (*Felis sylvestris*), la fagina (*Martes foina*), la marta (*Martes martes*), i, als cursos fluvials, la llúdriga (*Lutra lutra*). A les vores de la ribera Salada crien algunes poblacions de rata d'aigua (*Arvicola sapidus*), així com altres micromamífers rosegadors, com el ratolí de bosc (*Apodemus sylvaticus*) o el talpó muntanyenc (*Microtus agrestis*). A la unitat es poden observar els tres voltors més comuns a Catalunya: l'aufany (*Neophron percnopterus*), el voltor (*Gyps fulvus*) i el trençalòs (*Gypaetus barbatus*). Des de 2007 la Fundació Territori i Paisatge (actual Fundació Catalunya-La Pedrera) ha alliberat diferents exemplars de voltor negre (*Aegypius monachus*) a la muntanya d'Alinyà (en el límit entre Figols i Alinyà, a l'Alt Urgell, i Odèn, al Solsonès), fet que facilita l'observació d'aquest gran rapinyaire a la contrada. A les aigües de la ribera Salada i els seus afluents viu la bavosa de riu (*Salaria fluviatilis*), un peix amenaçat, i protegit per la Generalitat de Catalunya. També s'han localitzat poblacions de truita (*Salmo trutta*), bagra (*Squalius cephalus*), gobi (*Gobio gobio*) i llop de riu (*Barbatula barbatula*), entre d'altres.

Evolució històrica del paisatge

La presència humana a la Ribera Salada es remunta al Neolític, amb una distribució força repartida tot i que destaquen la concentració de sepulcres megalítics de Ceuró (Castellar de la Ribera). També s'hi troben la cova de la Valldan i els dòlmens de la Caixa

del Moro (Odèn) i els jaciments del Cabiscol, la Font Petera i de les Portes (Lladurs). La ubicació no és homogènia topogràficament ja que es distribueixen en valls (Ceuró i la Valldan) i en replans enlairats o vessants elevades. Alguns d'ells correspondrien al moment de crisi econòmica i social que es va produir a finals del Neolític, caracteritzat per l'ocupació de poblats i petites agrupacions de cabanes als vessants de muntanya, però també per la recuperació de coves i balmes, amb un retrocés de l'agricultura, posat de manifest per l'avenç d'espècies esclerofil·les sobre antics conreus. Possiblement es tractava de la primera recuperació del bosc després d'un impacte antròpic, de l'avanç dels paisatges naturals sobre indrets on es va deixar d'aportar energia per mantenir un conreu. Aquest retrocés en l'agricultura va quedar en part compensat per una extensió de l'activitat ramadera, que va tenir una repercussió bàsicament sobre l'estat del sotabosc i l'extensió de les pastures.

Amb el Calcolític (edat del coure i començament del bronze) es va iniciar la construcció de megàlits, que implicava una societat tribal de petits grups amb una cohesió social superior als grups de caçadors recol·lectors als quals havien succeït, un major arrelament al territori, vivien en assentaments fixos i havien abandonat majoritàriament coves i balmes. Al voltant d'aquests nuclis es van desenvolupar zones de conreu, normalment d'artiga guanyada al bosc, i una zona més itinerant dedicada al bestiar. El moment àlgid del megalitisme va arribar amb l'edat del bronze amb els megàlits del collet de Sàlzer, la Caixa del Moro (dolmen de Cogulars) i l'ocupació continuada de les coves de la Valldan (Odèn) i de les Portes (Lladurs). Amb la millora de la tècnica dels metalls els camps es van obrir amb més facilitat i amb una unitat de treball es va estar en disposició de guanyar més superfície conreada. Es va produir un nou avanç dels espais ruralitzats vers els boscos. Destaca la manca de jaciments de l'edat del ferro, llegats al nostre país pels ibers (lacetans a terres solsonines), creadors dels instruments més agressius fins aleshores construïts per humans per enfrontar-se a la natura gràcies al domini que tenien sobre la tècnica dels aliatsges.

El procés de romanització ofereix un buit de jaciments i cal suposar que degué seguir les mateixes fases que a la resta de la Catalunya interior. No es creu que el paisatge evolucionés cap a cotes d'antropització gaire més importants que les assolides abans pels ibers, especialment tenint en compte que aquells van utilitzar la infraestructura (poblats) creada prèviament pels ibers, ara com ara ara tampoc localitzats a la Ribera Salada.

Amb els visigots el panorama no degué variar gaire ja que van seguir l'estructura heretada pels romans. És probable que el baix índex de romanització afavorís la incorporació de la població autòctona a les noves directrius dels visigots, però el control que aquests exerciren sempre fou més dèbil que no el romà. Els sistemes i les ubicacions del conreu degueren continuar sent hereus de temps ancestrals, el paisatge mostrava un baix nivell d'antropització i aquesta va continuar concentrada bàsicament als mateixos indrets on ja es va instal·lar l'home neolític.

Durant el domini musulmà i el contraatac cristià es va establir a la contrada la línia de frontera, restant com a zona despoblada i de control comtal precari fins la segona meitat del segle ix. L'organització de l'espai rural, important llegat en dominis musulmans,

va restar inacabada en aquestes terres, que més aviat van veure retrocedir el món rural i avançar els boscos sobre antics conreus abandonats davant la inseguretad de l'indret.

Amb la reconquesta carolíngia es van organitzar els comtats d'Urgell i Cerdanya i Guifré el Pelós va repoblar la veïna Port del Comte-Vall de Lord. El 839 són esmentats Sant Martí de Cambrils, Santa Cecília d'Odèn, Sant Julià de Canalda, Sant Just i Sant Pastor de la Vall dan, Sant Martí de Lladurs, Montpolt, Sant Pau de Terrassola (Lladurs), Santa Eulàlia de Timoneda (Lladurs) i Pampe (Castellar de la Ribera). Castells amb funció defensiva i esglésies com a mostra de l'avenç cristià van actuar com a nuclis repobladors des d'on exercir el domini feudal. L'any 900 va aparèixer documentat el castell de Canalda (Odèn); el 926, el de Timoneda (Lladurs); de Clarà, el 995 (Castellar de la Ribera), i l'any 1000, el de Lladurs. Cal afegir, sense data, els de Terrassola, Odèn, Llena, Montpolt i Castellar de la Ribera. El x ja tota la Ribera Salada restava integrada al comtat d'Urgell i la repoblació va prendre embranzida com ho va fer palès el romànic, alhora que la parròquia es va imposar com a organització territorial eclesiàstica.

Una primera mostra va arribar al segle ix: el preromànic de Sant Vicenç (Lladurs), Sant Julià de Canalda (Odèn), Santa Margarida de Pampa (Castellar de la Ribera) i Santa Tecla, el castell i l'església de Sant Andreu de Clarà (Castellar de la Ribera). Al segle xi es va produir l'esclat constructiu: el castell de Cambrils (Odèn), Sant Serní de la Llena (Lladurs), Sant Julià i el castell de Ceuró (Castellar de la Ribera), i amb data incerta, els castells de Castellar de la Ribera i de Pampe i el santuari de Massarrúbies. Com a arquitectura productiva: el molí de Querol (Castellar de la Ribera) i trams de l'aqüeducte que antigament portava l'aigua de Lladurs a Solsona. Al segle xii es van refermar moltes de les construccions i se n'aixecaren altres de noves, entre les quals destaca la segona fase del castell d'Odèn, fet significatiu que va tenir un efecte feudal sobre la població.

Tot i la forta dispersió, en un primer moment el poblament va optar pel sector meridional, menys elevat, i al segle xii va ocupar les contrades més elevades del terme d'Odèn. Les comunitats rurals de la Ribera Salada vivien majoritàriament en masos dispersos, fet que va ocasionar dispersió d'àrees de conreu pel territori, sense grans àrees desproveïdes de boscos. El bestiar devia ser una part important donada l'altitud; les pastures devien ocupar extensions importants. Les carrerades eren habitualment transitades fins i tot per bestiar provinent d'indrets llunyans que venien en cerca de pastures fresques. Cap indret no fou capaç d'aglutinar un nombre suficient d'habitants per organitzar una vila on iniciar activitats menestrals que generessin comerç i que donessin certa fisonomia urbana, però en conjunt va ser el moment més important en l'antropització d'aquest paisatge.

Al segle xiii el territori fou repoblat i organitzat i l'empenta constructiva va decaure. L'esment de Santa Maria de Savila (Ceuró) i els masos de Vilaginés, Llor, el Soler, Sasserra i a Pampe confirma un poblament disseminat. Paisatgísticament es va produir un continuisme respecte al segle anterior i la propietat dels boscos va continuar jugant un paper important en l'economia. L'alta densitat de població dispersa havia obligat a construir masos, bordes i ma-

El castell de Cambrils (Odèn), documentat el 1116. Observatori del Paisatge

soveries en qualsevol terreny que pogués ser cultivat; molts vivien en situació precària.

L'estabilitat demogràfica del segle xiii es va veure trencada el segle xiv per una sèrie de calamitats (collites dolentes, fams, epidèmies); destaca la pesta negra, que va arribar pel sud tot seguint el Cardener i pel nord seguint la vall del Segre. Durant tota la segona meitat del segle xiv i el segle xv, Catalunya va patir una important davallada demogràfica, amb baixa densitat de població i algun illot desert. Amb la crisi demogràfica, provocada també per la manca de producció d'aliments, el sistema feudal, guerres i emigracions, es van abandonar la majoria d'explotacions petites i marginals, que van donar lloc a masos ròncos i a l'acumulació de terres pels pagesos que havien resistit la crisi. Més de la meitat de les masies foren abandonades, i l'afebliment dels efectius va deslliurar el territori d'una part de la pressió antròpica a la qual estava sotmès. Així, els boscos van recuperar part del terreny cedit als conreus.

Els segles xvi i xvii van continuar sent demogràficament febles a Catalunya, però a aquesta remota contrada els guarismes s'invertiren. Si bé a finals del xiv existien a Odèn 58 focs que van baixar a 47, Castellar del Riu els va veure augmentar de 20 a 44, i Lladurs, considerant la meitat de la seva població compresa a la Ribera Salada, els va augmentar de 44 a 69. No hi ha notícies concretes de població al xvii, però el 1621 es va restaurar el castell d'Odèn. La pressió antròpica va augmentar cert grau i es va recuperar una part de les antigues terres abandonades; alguns masos foren rehabilitats, fet que va expandir conreus i pastures i l'àrea d'aprofitament dels principals boscos.

El segle xviii va conèixer a Catalunya una expansió agrària lligada a l'aprofitament de les oportunitats de cada zona, però el tradicional aïllament de la Ribera Salada va impedir un fort arrelament –l'aïllament, no obstant això, la va deslliurar de guerres freqüents. El 1719 es comptabilitzaven un total de 1.120 habitants –el doble de la xifra de 1553–, però fins al 1787 l'increment va quedar reduït a un centenar d'habitants (1218). L'inici del segle xix va marcar

una pèrdua d'efectius basada en la despoblació d'Odèn com a conseqüència de la difícil orografia, tot i que al sector meridional de la unitat van incrementar efectius, possiblement conseqüència de l'èxode rural odenès. Les primeres dècades foren molt dures a la Ribera Salada, que va perdre la meitat de la població, però va aconseguir el seu màxim històric el 1860 (2.503 habitants), moment a partir del qual l'aïllament i la inexistència d'un moviment industrial van provocar l'emigració i el declivi fins al darrer decenni, en què va mostrar signes d'estabilització entorn dels 550 habitants. La unitat va recuperar gradualment els boscos perduts, que amb els prats dominaven el paisatge, tot i que la mecanització del camp i la ramaderia va significar un augment del caràcter rural, a pesar de la disminució d'efectius. També són importants els espais dedicats al guaret. Darrerament, però, es va produir una certa terciarització del paisatge amb la construcció de la urbanització del Pla de Roures a Lladurs i les instal·lacions del Club de Golf Ribera Salada (Lladurs-Castellar de la Ribera).

Organització i dinàmica actual del paisatge

La conca del curs fluvial ribera Salada configura aquesta unitat de muntanya mitjana amb relleu accidentat que aïlla la zona i que està recobert per boscos i matollars amb una minsa presència antròpica i una gran riquesa de sistemes naturals de muntanya de notable interès i bellesa.

El predomini dels elements naturals és la característica fonamental d'aquesta unitat de paisatge que deu el nom a la salabror de les aigües de la zona, a causa del naixement dels cursos d'aigua en terrenys salinitzats. Hi ha nombroses fonts, especialment als voltants d'Odèn.

La ribera Salada té com a afluent principal la riera de Canalda. El curs de la ribera Salada presenta en alguns trams, especialment a la capçalera, un modelatge del relleu que dona lloc a gorgs, tallats i congosts d'estretor i fondària considerables, com a la zona del pont del Clop.

La vegetació recobreix més del 90% de la superfície de la unitat. Un 60% correspon als boscos de tipus submediterrani amb un 10% d'alzinars amb boix a les solanes, i la resta, tot i que hauria de respondre a rouredes seques de muntanya mitjana, han estat substituïdes per pinedes de pinassa o de pi roig, amb algun pi negre per sobre dels 1.700 m. Els caducifolis no arriben ni a un 1% i correspondrien a rouredes de roure de fulla petita i de roure martinenc amb boix grèvol, til·lers i teixos. En alguns punts dels cursos dels rius es pot trobar vegetació de ribera amb salzeda de sarga, saulic i avellaners. Un 29% està ocupat per matollars i prats i un petit percentatge correspon als prats supraforestals de les zones altes. El bosc ha estat tradicionalment força explotat, i ha estat un complement econòmic important a les activitats ramaderes i agrícoles.

Les primeres notícies de presència humana a la unitat daten del Neolític. Es troben encara alguns menhirs i dòlmens. La majoria de les terres de cultiu actual, que ocupen un 9% de la unitat, ja existien al segle XVIII que és quan es van ampliar les zones cultivades. Actualment, la població es comença a recuperar del fort descens del segle passat i sembla que es manté, tot i que no aconsegueix atreure població. En aquest sentit, el turisme pot ser un al·licient perquè les noves generacions no marxin cap a altres contrades.

La ramaderia completa econòmicament els cultius no massa productius a causa de les condicions climàtiques i de fertilitat dels

Vista del petit nucli de Castellar de la Ribera. Observatori del Paisatge

584

Vista general de la unitat des del coll de Jou. Observatori del Paisatge

sòls, i deixa així el sector agropecuari pràcticament com a única activitat. Els camps de secà han produït tradicionalment sègol, civada, patates i llegums, i s'ubiquen sobretot al voltant de les poblacions i dels masos. La resta d'activitats presenten un caire secundari respecte al sector agropecuari. L'extracció de materials, especialment d'àrids a Ceuró, n'és un exemple.

Així, es preveu que el sector agropecuari continuï sent el motor econòmic de la unitat, tot i que amb complements. El caire rural d'aquesta, que actualment és un recurs en si mateix, presenta un hàbitat dispers a l'entorn de masies i petits nuclis. El seu manteniment i millora passa per potenciar aquest sector agropecuari que, de fet, s'ha mantingut constant durant els anys. A mitjà termini, cal tenir present el risc de despoblament que afecta la unitat.

A més, aquestes masies són elements que a la vegada tenen espais d'activitat al voltant, actualment diversificats ja sigui com a explotacions ramaderes intensives amb l'aparició de granges en grans naus, o com a turisme rural del tipus cases residència de pagès. D'aquestes, n'hi ha moltes a la unitat, relacionades amb l'excursionisme i amb el pas del GR-1 que travessa la unitat pel nord.

Cap municipi no aconsegueix aglutinar un nucli de certa identitat. Castellar de la Ribera agrupa l'ajuntament, el castell de Castellar i Sant Pere de Castellar, tot en una àrea d'uns 2.500 m². Llinars (Òden) agrupa poc més d'una dotzena d'edificis en un petit raval, tot i que força agrupats. Cambrils (Òden) no arriba a tenir una agrupació més enllà de la que marca la infraestructura per a una explotació agrícola, com és el cas també de Canalda, el Montnou, la Llena i la Valldan, on hi ha un càmping.

Les úniques vies de comunicació destacables són la carretera C-26 que travessa el sud de la unitat, i l'L-401, pel nord. La resta de les vies són camins rurals que enllacen les diferents masies. Les infraestructures viàries estan en bones condicions i permeten arribar, resseguint el relleu, als reduïts nuclis de població. Això explica que els elements antròpics més importants es trobin a la part baixa de la Ribera Salada, com Castellar de la Ribera, que domina avall del riu Ceuró o el Pla dels Roures. És una zona on s'han establert camps de conreu de secà, sobretot cereals, extraccions d'àrids a Ceuró, algun càmping i el Club de Golf Ribera Salada. A la part nord, al llarg de l'L-401, hi ha nuclis com Odèn, Llinars o Cambrils. Els nuclis urbans ocupen només un 0,01% de la superfície de la

unitat i són tres: Odèn, Castellar de la Ribera i Lladurs. Acullen els serveis bàsics com l'ajuntament, l'escola i ara també algun restaurant, tot i que la majoria de la població viu de forma disseminada en masies formades per masos petits i mitjans.

Les edificacions més notables al llarg de la Ribera Salada són els ponts que mostren l'activitat que s'hi havia desenvolupat, com ara el pont de la Ginebrosa, el de l'Inglà, el de Querol o el del Clop, i els molins de l'Inglà o de Querol, i, especialment, el Salí prop de Cambrils.

La unitat de paisatge de la Ribera Salada és una mostra gairebé relictiva de la vida tradicional a la muntanya amb continuïtat històrica rural i que té com a gran repte mantenir la riquesa patrimonial natural i històrica i a la vegada evitar el despoblament local regulant la pressió turística per tal que tampoc no malmeti el principal atractiu de la zona: la naturalesa i la tranquil·litat.

Valors en el paisatge

Un dels valors naturals i ecològics de més singularitat a la contrada és el curs fluvial de la ribera Salada, inclòs al PEIN, que recull les aigües salabroses de la font de Sant Quintí. Altres espais inclosos al PEIN són: Serres d'Odèn-Port del Comte, Serra de Turp i Móra Condal-Valldan, i Ribera Salada. Respecte als espais d'interès geològic, destaca l'anticlinal d'Oliana, a la banda oest de la unitat, on s'observen tot un seguit d'encavalcaments eocens i oligocens.

Els valors estètics a la unitat es determinen bàsicament per la solitud dels paratges, amb zones de valls tancades on els elements naturals dominen i els pocs elements antròpics de caire tradicional estan clarament integrats i situats d'acord amb les característiques del terreny.

El curs fluvial de la ribera Salada, afluent del Segre per la banda oriental, és un element estructurador del paisatge; travessa els municipis d'Odèn, Lladurs i Castellar de la Ribera, de poc poblament i dispers, amb un predomini clar de les activitats agràries. El curs de la ribera Salada, especialment sinuós en alguns trams, i tota la xarxa de torrents i rius que l'alimenten, caracteritza el paisatge de la unitat, aportant diversos elements com vegetació de ribera, gorgs, petits saltants, zones engorjades i aigües encalmades que constitueixen indrets de gran qualitat paisatgística, així com paratges més escarpats amb coves, balms i turons encinglerats.

El predomini de bosc en un relleu muntanyós és visualment dominant, mentre que la disseminació del patrimoni rural trenca discretament la imatge de conjunt, oferint a escala més detallada nombrosos indrets on destaca la seva presència solitària.

Masies i camps als replans, llogarets i esglésies aïllades esquitxen el paisatge, i els seus valors històrics i arquitectònics més o menys conservats es revaloren d'acord amb la calma del lloc i en alguns casos per la ubicació enlairada i els bons punts de vista que representen.

Ubicat a la part més oriental de la unitat, Canalda és un petit nucli inclòs al patró de muntanya pirinenca, format per cases i masies

situades en replans sota el puig Sobirà, amb moltes coves i balms a les cingleres que havien estat habitades, com Ca la Rita o les coves dels Moros que conserven parets medievals. La zona és drenada per la riera de Canalda i altres petits afluents que fan de capçalera a la ribera Salada. L'església parroquial de Sant Julià és d'origen romànic, però molt modificada posteriorment; destaca per l'ample campanar d'espadanya i l'abandonada capella de Sant Miquel del Soler, del segle XII.

Odèn, al peu de la serra d'Odèn, és un conjunt de masies disseminades, l'edifici d'origen romànic de la parròquia de Santa Cecília, d'arquitectura complexa, i el castell d'Odèn, esmentat al segle XI i reformat després de la Guerra dels Segadors. Les seves runes es troben al cim de la serra del Boix, amb una vista privilegiada.

Cambrils, també inclòs al patró de muntanya pirinenca, inclou el grup de cases de Llinars i masies escampades, com les del Racó, on hi ha la capella de Santa Bàrbara, del segle XVII, i la de Sant Quintí, romànica. Sobre el nucli de Cambrils, al cim d'un gran tossal, hi ha les restes de l'antic castell, ara en ruïnes, documentat al segle XI i que conté en el conjunt l'esglésiola de la Mare de Déu del Remei, una obra rural que, tot i el seu arcaisme, es creu datada dins el segle XII.

Més al sud-est hi ha l'antic poble de la Móra Comtal, i l'aglomerat de la Vallan amb l'església parroquial de Sant Just i Sant Pastor, que conserva elements dels segles XI i XII. Altres representacions romàniques a la zona són Sant Martí de Cambrils, Sant Miquel del Soler de Dalt, Santa Eugènia de la Móra Comdal i Santa Magdalena del Sàlzer.

Al sud de la unitat hi ha els nuclis de Castellar de la Ribera –inclòs al patró de nucli en entorn agroforestal–, Clarà, Ceuró i Pampa. A la zona limítrofa amb la unitat Replans del Solsonès, abunden els indicis de poblament prehistòric, com el dolmen del Llor o el del Clot del Solà.

Sobre un turó a peu de carretera es troba el petit nucli de Castellar de la Ribera, amb l'església de Sant Pere, del segle XVIII, i l'ajuntament, on es pot visitar l'antiga escola rural, mentre que del lloc encastellat del segle XI només queda part d'un mur.

A la zona hi ha diverses capelles, com Santa Magdalena de les Tàpies, del segle XI; Santa Margarida de Pampa, original del segle IX; Santa Magdalena de Vilaprinnyó, amb capella del segle XIII adossada a la casa i la capella del segle XI al serrat de Santa Magdalena, així com d'altres de més posteriors com Sant Joan de Ginestar, del segle XVII; Sant Mateu de Camardons, del segle XVIII, i Sant Sebastià, del segle XVII.

Ben al límit de la unitat, en un turó per damunt de la Ribera Salada, hi ha la rectoria i l'església romànica de Sant Julià de Ceuró del segle XI, envoltades per un recinte de murs de pedra, en un indret amb vistes àmplies.

Per la banda de Lladurs hi ha jaciments prehistòrics, entre els quals destaca la cova de les Portes, hàbitat prehistòric en un gran bloc de conglomerats en forma de balma, situat en una petita vall barrada pels cingles d'Encies, la riera de Canalda i d'Isanta.

Les restes del castell de Terrassola que s'alcen des de la riba est de la Ribera Salada són medievals tot i que la major part del conjunt va ser reformat durant els segles **xvi** i **xvii**. L'església de Sant Pau de Terrassola és un edifici d'origen romànic molt reformat però avui en ruïnes.

El santuari de Massarrúbies és un edifici d'origen romànic refet el segle **xvii**, amb un pòrtic espaiós al davant de la façana.

El poble de Timoneda és al cim d'un serrat, des d'on domina la ribera de Canalda, i la vall del torrent de Rialb. El nom actual respon a la vegetació del país: el timó (farigola). L'església de Santa Eulàlia té orígens del segle **ix**, i entre les masies més antigues destaquen el Vilar de Timoneda, Vilarcell i el mas Riu amb el seu molí. Al Soler de Timoneda hi ha la petita església de Santa Margarida, d'origen preromànic.

El camí d'Isanta a Timoneda és una via del segle **xii**. A Sant Agustí d'Isanta les restes del castell estan enlairades en un serrat, i l'església romànica de Sant Agustí, força ben conservada.

A la dreta de la Ribera Salada s'alça la roca de Montpol, que en certs documents figura com a castell de Montpol, amb les restes del qual es va bastir una primitiva església romànica, avui en ruïnes. L'església actual de Sant Miquel de Montpol és un edifici del segle **xvii**, i s'han conservat masos mil·lenaris com la Torra, i els de Solanes i Porredon, ambdós amb una capella dedicada a Santa Maria.

Per la zona de Llena que s'estén des del pla de Cirera cap a la Torre d'en Dac, sobre la riera Salada i la riera Riart, entre les cases més antigues, documentades des dels segles **xi** i **xii**, destaquen el Vilar, el mas Serra, el mas de la Mosella i el mas Forn amb capella; i del segle **xiii** hi ha l'Alzina amb capella i el Roure.

Sobre la ribera Salada, el pont de la Ginebrosa, fet per accedir al molí, és una obra civil de la segona meitat del segle **xviii**.

Els valors socials i productius de la unitat van molt lligats al curs d'aigua de la ribera Salada. S'anomena així a partir d'Aigüesjunes, un punt central a la unitat, i des d'aquí descendeix cap el sud a través de la gorja del Clop i per sota el pont del Clop, en un tram especialment serpentejant. Pel Pla dels Roures agafa la direcció est-oest que manté fins que conflueix amb el Segre, després de passar sota els ponts del Molí de Querol, per la falda de l'obaga de Ginestar i per la vora de Ceuró.

El caràcter salobre de les aigües es deu sobretot al riu Fred, un dels corrents que el formen i que brolla en uns terrenys triàsics fortament salinitzats al sector nord-est de la unitat, on s'havia aprofitat l'aigua per obtenir sal, que es comercialitzava a la zona. Actualment, a Cambrils es pot visitar l'antiga explotació salina de muntanya, en un lloc escarpat amb les eres d'evaporació i diversos molins.

Cambrils, Canalda, el Montnou, Odèn, el Racó, Llinars, la Valldan, la Móra Comtal i el Sàlzer són les entitats de població a la part nord de la unitat. Aquesta zona situada al peu del massís del Port del Comte és reconeguda pel conreu de patates (trufes), de gran qualitat. A Solsona cada any se celebra una fira dedicada a aquest producte.

Sant Julià de Ceuró, encimbellat sobre una roca. Ceuró (Castellar de la Ribera). Observatori del Paisatge

La unitat té un notable potencial per al turisme rural, l'excursionisme, el senderisme i la pesca, ja que ofereix indrets poc concorreguts com el mirador de Serra-seca des d'on es poden veure les roques blanques de Canalda, i, entre altres elements d'interès natural, el salt d'aigua de Cal Sala i el Codro de l'Elefant.

Altres elements naturals socialment valorats i sovint visitats són els arbres singulars. A la unitat n'hi ha diversos, com per exemple el Pi Gros del Clop, la pinassa de la Salada, de gran alçària, la pinassa de les Tres Branques de Cabiscol, el Roure de Solanelles, el Roure de Montpol, el Càdec del Vilà de Timoneda, la Blada del Serrat del Puig, la gran Alzina de la Casanova, per la seva forma, i la Pomera borda de la Salada, per la seva raresa.

Un lloc destable amb valor religiós és el santuari de Massarrúbies, on se celebra la tradicional festa del Perdó, al pòrtic on hi ha la imatge de la Mare de Déu. La tradició diu que un pastoret de Cabiscol la va trobar prop de la font i que la va voler traslladar unes quantes vegades del lloc, però la imatge hi retornava, i quan les autoritats de Solsona van manar que s'hi portés, es va fer tan feixuga que no la podien moure.

El paisatge de la unitat, poc alterat antròpicament, ha donat lloc a nombroses llegendes i llocs, com el forat de la Grallera o el pla de Marcús, que han estat realment amagatall de contrabandistes. Les llegendes esdevenen valuoses per la seva riquesa i varietat en les temàtiques, com són els mals averanys que va portar l'estrany gall de l'Alzina, les ironies del rector de la Llena i la seva enemistat amb el bisbe de Solsona, la intervenció del dimoni en la construcció del necessari pont del Clop sobre la ribera Salada a canvi de quedar-se l'ànima del primer vianant, o la campana d'or mai trobada, al tossal de Coscollola.

Bruixes i bruixots hi són molt presents, com la història del bruixot de la Serra, les bruixes convidades a les noces d'un hereu de Timoneda, i les malvestats de les dones d'aigua i fum, en relació

amb els orígens de la ribera Salada. S'explica que, en una hora de malastruga, un terratrèmol va sacsejar la plana fèrtil i suau, fet que va provocar esllavissaments i timbes que l'emplenaren de pedres i còdols cantelluts, alhora que les fonts brollaven salades cremant horts i conreus, motiu de mofes dels pagesos de les contrades veïnes, fins que l'aprofitament de la sal de les aigües els va fer callar.

Del castell d'Odèn són moltes les històries que s'expliquen, com la que diu que en els seus camps el pedregam impossibilita el conreu perquè un dia el casteller va donar a un pobre un tros de pa amb una pedra.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La carretera L-401 creua el sector nord de la unitat d'est a oest, del coll de Jou a Llinars, i en molts trams gaudeix de molt bones panoràmiques sobre les valls i cap a les muntanyes de l'entorn. Del coll de Jou baixa passant pel sud de la roca de Canalda cap a Odèn, travessant boscos mixtos de roures i de pi roig. Continua, mantenint l'altitud, pel vessant solell de la serra de Campelles entres boscos i roques fins a Cambrils i Llinars.

La C-26 o Eix Prepirinenc passa pel sud de la unitat, i també d'est a oest, provinent de Solsona, passant per Castellar de la Ribera i a continuació per la vora de la Ribera Salada cap al riu Segre, tot mostrant clapes de conreus i frondosos boscos en un primer terme, i les serres a ambdues bandes de la via.

Les carreteres i els senders permeten recórrer la variada orografia de la unitat a través dels extensos boscos, gaudir de les originals formacions rocoses i dels gorgs excavats pels corrents d'aigua. No és casual, doncs, que tres senders de gran recorregut passin per la unitat.

El GR-1, en el tram que ve de Sant Llorenç de Morunys i des del coll de Jou, passa pel bosc i la roca de Canalda, continua per Sant Martí de Cavallera deixant momentàniament el bosc i amb bones vistes, segueix emboscats, i, travessant rases i torrents per la font de Fontanelles i de Fontcoberta d'Odèn, pel castell de Cambrils i carenant Serra-seca, surt cap a Oliana.

El GR-7 passa pel límit oriental de la unitat, en el tram del castell de Lladurs fins prop del tossal de la Creu del Codó, tot ascendint pel pla de Riard i el cap del Pla, gaudint de vistes excel·lents, i continuant després cap a Sant Llorenç de Morunys amb vistes a l'est cap a la vall de Lord, i al nord, els cingles del Port del Comte.

Una variant del camí anterior, el GR-7-5, a Solsona es desvia del GR-7 resseguint el riu Negre, continua pel peu del serrat de l'Om i del serrat de la Creu de la Contrella, passa per Lladurs i es retroba de nou amb el GR-7 al pla de Riard.

Altres senders locals ens permeten observar la diversitat i la riquesa paisatgística de la unitat com la volta a la roca de Canalda, turó format per roques calcàries i conglomerats grisos i vermells on l'erosió ha format balmes i coves, com les conegudes amb el nom de coves dels Moros, habitades en diverses èpoques històriques.

Formacions conglomeràtiques montserratines observades des del mirador de Serra-seca, a Odèn. Observatori del Paisatge

Un altre sender interessant pren la pista que va de Sant Sadurní de la Llena pel pont del Clop, congost frescal de la ribera Salada amb vegetació frondosa de ribera, segueix per Montpol, puja carenant cap al pic de Serra-seca, amb excel·lents vistes panoràmiques, i arriba finalment al castell de Cambrils pel GR-1.

El circuit al voltant del tossal de Cambrils, al nord de la unitat al llindar amb la comarca de l'Alt Urgell, permet envoltar la muntanya de 1.803 m d'altitud i contemplar les altes serres veïnes. Un altre sender recomanable és el que porta des del pont de Querol sobre la ribera Salada a Ceuró passant per l'obaga de Ginestar, on es pot visitar l'església romànica de Sant Julià i la necròpolis.

El mirador més destacat és el del cim de Serra-seca (1.234 m), des del qual es gaudeix probablement d'una de les millors panoràmiques de 360° del Principat, de més enllà del Montsec al Cadí, del Montseny als Ports, i del Port del Comte a Montserrat, i més properes, la serra dels Canals i de l'Obac, el pantà d'Oliana, el Montsec, Boumort i Busa.

Altres miradors són el castell d'Odèn (1.325 m), ben situat sobre les valls veïnes; i fora de la unitat, el cim del pedró dels Quatre Batlles (2.387 m) a la zona nord oriental del Port del Comte i el castell de Lladurs (983 m).

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels antics sectors productius amb els emer-

gents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius que ha provocat l'embosquinament de les parcel·les no mecanitzables.

- La manca de rendibilitat econòmica de moltes forests condueix a l'abandonament de la gestió silvícola, la qual ha estat la responsable fins avui de l'actual estructura i dimensió de la massa forestal. Aquest fet ha donat lloc, i així ho continuarà fent a mitjà termini, a l'increment de combustible i a la possible propagació de plagues en boscos malalts per l'afebliment dels individus, que han de competir entre ells.

Amenaces

- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari, pot conduir a una pèrdua del mosaic agroforestal característic a favor de la uniformitat paisatgística. Aquest procés de transició demogràfica pot acabar provocant la manca de transmissió de coneixements associats a les activitats que tenen estrets lligams amb la construcció, la conservació i la gestió del paisatge.
- La difícil gestió dels espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural pot comportar el deteriorament d'aquells valors pels quals es va protegir aquell espai, fins i tot els seus valors paisatgístics.

588

Fortaleses

- La unitat es caracteritza per un relleu vigorós i un mantell vegetal ben ufanós. Els valors naturals de la contrada són elevats, i es complementen bé amb els camps de conreu existents. El conjunt resultant és un paisatge en mosaic de gran interès ambiental i paisatgístic.
- Connectivitat paisatgística elevada.
- La importància dels paisatges de l'aigua de la ribera Salada, que són, sens dubte, dels que concentren més valor estètic.

Oportunitats

- L'estructura territorial de la contrada i els valors naturals i paisatgístics que acull fan que la Ribera Salada sigui un indret immillorable per afavorir pràctiques de turisme rural i agroturisme.
- El paisatge tranquil de muntanya, amb abundants elements estètics de gran valor fins ara poc coneguts, pot afavorir el desenvolupament d'iniciatives turístiques.
- Les antigues salines de Cambrils i el seu patrimoni associat poden ser un element interessant per sensibilitzar en qüestió de paisatge.

- Existència de nombrosos miradors paisatgístics associats a l'extensa trama de senders i a peu de carretera. Aquesta és una bona fórmula per donar a conèixer la riquesa paisatgística de la Ribera Salada.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge propi de muntanya mitjana, ben conservat, constituït per un relleu trencat i muntanyós, amb escasses superfícies planeres que es constitueixen com a configuradors del paisatge.
- OQP2.** Un paisatge fluvial organitzat a l'entorn de la ribera Salada, valorat com a identificador del paisatge i reforçat en el seu paper de connector natural i d'espai d'oci, gaudi i educació en el lleure.
- OQP3.** Un paisatge forestal força dens i madur, dominat per pinedes i alzinars, i que té un gran interès ecològic i simbòlic, que estigui ben gestionat.
- OQP4.** Uns elements patrimonials presents a tota la unitat (restes megalítiques, petites ermites, restes de castells, etc.) valorats i enfortits com a llegat històric important.
- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat del paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Incloure l'espai del pont del Clop a l'àrea del PEIN Ribera Salada per protegir aquesta zona on hi ha més afluència de públic a l'estiu.
- Mantenir i potenciar la riquesa forestal de la unitat per la seva important extensió superficial.
- Protegir les zones de prats de pastura.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Aplicar un programa de gestió per mantenir els camps en producció i recuperar cultius tradicionals com el sègol, la patata o els llegums.
- Estudiar i difondre el patrimoni arquitectònic de la unitat com els castells i les masies antigues.

- Mantenir i potenciar les antigues salines de muntanya de Cambrils com un espai d'educació en el lleure.
- Inventariar les fonts de la unitat per mantenir-les i donar-les a conèixer.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Adequar els espais lliures a banda i banda de la carretera a la zona del pont del Clop, punt d'entrada a l'espai natural de la Ribera Salada, pels seus valors naturals, estètics i socials.
- Regular en el planejament urbanístic la mida, la forma i els colors dels volums de les edificacions en sòl urbà i en l'espai obert, prenent com a referència els models i els tipus de l'arquitectura vernacular dels nuclis rurals.
- Mantenir i millorar la xarxa viària secundària que comunica els petits nuclis i les masies aïllades.
- Regular l'aprofitament dels recursos forestals, com la tòfona o altres productes boscosos.
- Aplicar, en els camps de secà i els prats de pastura, les mesures descrites en el PAE Mosaics agroforestals del Berguedà i el Solsonès.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Serraseca i del castell d'Odèn; dels itineraris motoritzats C-55, L-401 i LV-4241, així com dels no motoritzats GR-1 i GR-7. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

22. Rubió-Castelltallat-Pinós

Comarca:

Anoia, Bages i Solsonès.

Superfície:

28.285,20 ha (5,04% de les Comarques Centrals).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Aguil·lar de Segarra, Cardona, Castellfollit del Boix, els Prats de Rei, Fonollosa, la Molsosa, Navàs, Pinós, Rajadell, Rubió, Súria, Sant Mateu de Bages i Sant Pere Sallavinera.

590

Castelltallat és un dels petits nuclis que es distribueixen per aquest paisatge. Jordi Piñero Subirana (Mapa del Patrimoni Cultural de Sant Mateu de Bages (Diputació de Barcelona -Ajuntament de Sant Mateu de Bages))

Trets distintius

- Successió en paral·lel de diferents serralades de muntanya mitjana.
- Existència de zones de conreu a les valls.
- Zona extensa de boscos a la muntanya, que en les darreres dècades han estat afectats per diversos incendis.
- Petits nuclis de població a les valls i poblament dispers a tota la unitat.
- Restes d'antigues estructures defensives, com torres o castells.
- Paisatge tradicionalment poc comunicat, tot i que actualment és creuat per l'Eix Transversal.
- Alt valor històric, a causa del paper de frontera entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova.
- Pervivència de pràctiques agroforestals tradicionals.
- Pinós és el centre geogràfic de Catalunya.

Mirador

— Itinerari motoritzat

01 Espinelves - Pujalt

13 Callús - Castellallat

26 Calaf - Súria

— Itinerari no motoritzat

35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

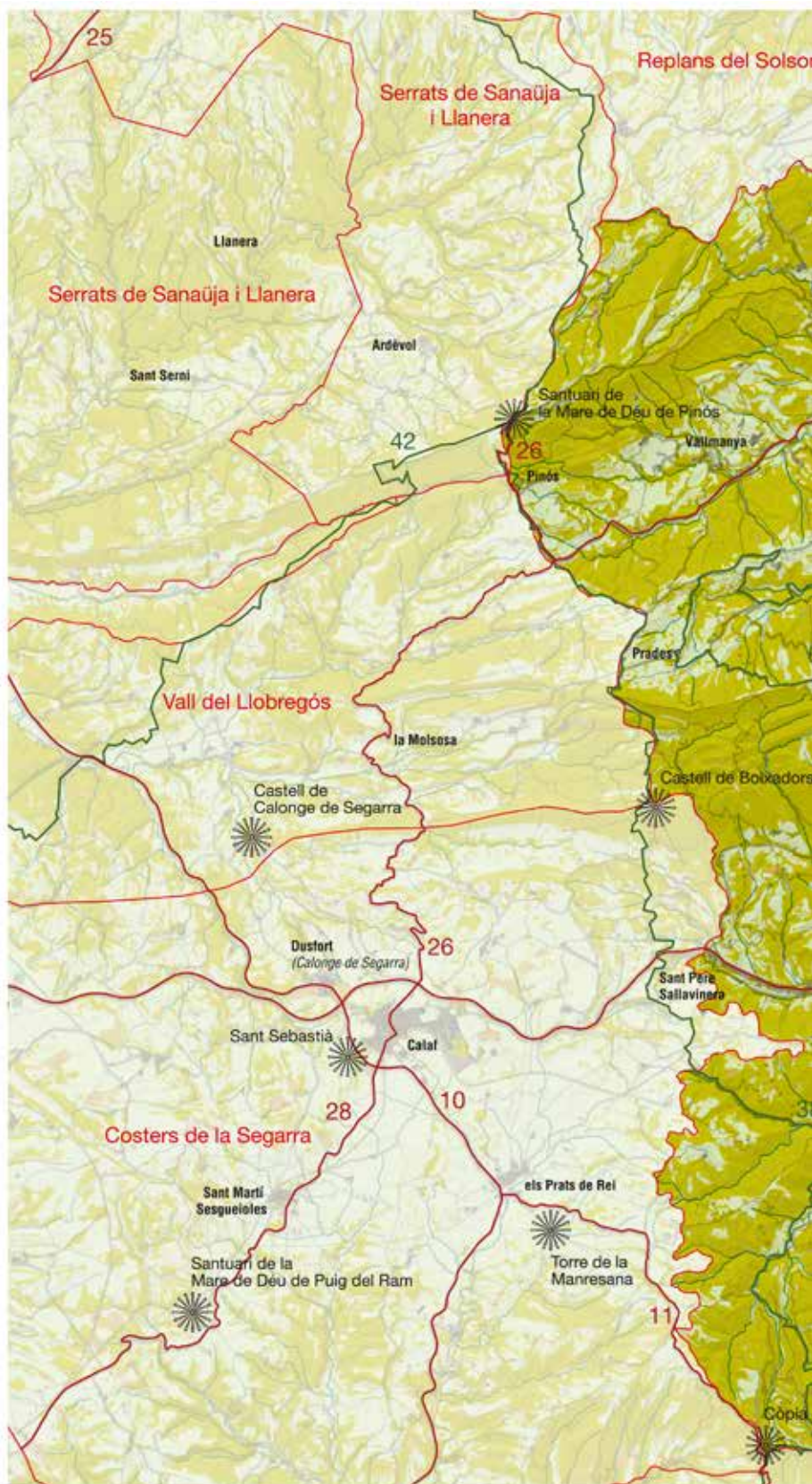
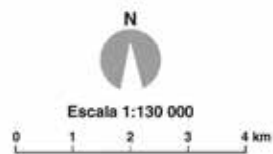
38 Coll de Port - Bellprat

64 Rajadell - Cogulló de Cal Torre - Rajadell

65 Castellallat - Prades - Castellallat

76 Sender de Súria

592

Elements naturals del paisatge

La unitat de paisatge de Rubió-Castelltallat-Pinós comprèn un ampli ventall de zones plegades que donen lloc a un extens altiplà que juga el paper de veritable dorsal dins de la depressió Central Catalana, amb clara orientació nord-sud i que inclou les serres de Pinós, de Castelltallat i de Rubió com a eixos estructurants, separant les conques del Llobregat i del Segre, i de nord a sud.

La serra de Pinós és un anticlinal situat al sud del Solsonès format per un dels darrers plegaments alpins amb orientació de sud-oest a nord-est. Els moviments tectònics van fer aflorar a la superfície els guixos sedimentats en una antiga conca marina, gràcies a la seva major plasticitat i menor densitat, foradant la cobertora amb l'ajut de l'erosió continental.

Hidrogràficament, la serra de Pinós és tributària del Llobregat (riera de Matamargó, afluent del Cardener) i del Segre (capçalera del Llobregós). El seu cim és el Pinós (931 m). El clima és mediterrani de muntanya mitjana amb una important influència continental, encara que l'altitud matisa les temperatures estivals i augmenta la pluviositat.

La serra de Castelltallat, amb uns 65 km², és un altiplà perfectament definit constituït per margues i limolites alternades amb nivells de calcàries oligocèniques modelades per una tectònica relativament suau. La serra s'orienta de sud-oest/oest a nord-est/est, entre la Molsosa i el Cardener, davant de Súria, amb pendents forts al vessant nord i suaus al sud. El seu cim és el Tossal (931 m). Separa les valls de la riera de Coaner, al nord, i la de Fonollosa, al sud, tributàries del Cardener. La seva situació límit entre el paisatge mediterrani i el submediterrani així com el seu complex mosaic paisatgístic han determinat que s'incloués al PEIN.

La serra presenta un clima submediterrani de muntanya mitjana amb cert grau de continentalitat, una precipitació al voltant dels 600 mm anuals i una temperatura mitjana de 12 °C, compresa entre els 4 °C de gener i els 21 °C el juliol, i mínimes i màximes absolutes entre els -6 °C i els 38 °C.

Les característiques generals de la unitat fan que aquestes serres tinguin una clara vocació forestal; de fet, l'explotació i l'aprofitament dels boscos ha estat una activitat habitual en aquest paisatge. Tanmateix, diferents incendis esdevinguts recentment (particularment el 1986, el 1994 i el 1998) han fet minvar considerablement la superfície arbrada, i, en conseqüència, augmentar-ne l'arbustiva. L'aspecte general del mantell vegetal, doncs, és força desigual: entre extenses clapes de matollars destaquen petits agrupaments d'arbres, joves i madurs, que atorguen un canvi de volum i textura, i, sovint, de cromatisme.

La coberta principal de la unitat (amb una ocupació superior al 50% de la superfície) fa referència a diferents tipus de matollars. En general, es tracta de comunitats sorgides com a conseqüència dels incendis forestals. La fesomia que adquireixen és força baixa (inferior als 50 cm d'alçària) i presenten un aspecte que, sense ser esclarissat, no resulta gaire compacte. Cap a la banda de Pi-

nós i Castelltallat les espècies més habituals són l'argelaga negra (*Calycotome spinosa*), la foixarda (*Globularia alypum*), la bufalaga (*Tymalaea tinctoria*), la farigola (*Thymus vulgaris*), la sajolida (*Satureja montana*), el gavó (*Ononis spinosa*), la llemenosa (*Artemisia campestris*), i, en indrets pedregosos, el crespínell (*Sedum sediforme*). Quan les condicions de continentalitat no són excessivament acusades, aquestes comunitats cedeixen pas a brolles en evolució que, en cap cas, no arriben a ser tan esponeroses com les que es localitzen en indrets costaners. Vers Rubió, el bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i el matapoll (*Daphne gnidium*) guanyen protagonisme i arriben a constituir comunitats relativament compactes i ufanoses, especialment en indrets amb poc pendent. En algunes localitats també apareixen pradells de teròfits i pastures eixutes, però, habitualment, no arriben a tenir gaire extensió; hi destaquen el llistó (*Brachypodium retusum*) i la jonça (*Aphyllantes monspeliensis*).

Durant anys, la coberta forestal majoritària era constituïda per pinedes de pinassa (*Pinus nigra*), que constituïa densos boscos àmpliament afavorits per l'acció humana. En condicions naturals els boscos de pinassa es devien trobar en contrades marcadament continentals, amb fluctuacions tèrmiques ben evidents i precipitacions un xic migrades. Per norma general s'acostuma a considerar que aquests boscos estaven acompanyats de peus aïllats de pi roig (*Pinus sylvestris*) en els indrets més frescals, i de roure de fulla petita (*Quercus faginea*) en els més humits; altres espècies serien el xuclamel xilosti (*Lonicera xylosteum*), el tortellatge (*Viburnum lantana*), la ginesta sessilifòlia (*Cytisophyllum sessilifolium*) i l'herba bromera (*Clematis recta*). Com ja s'ha dit, la pinassa ha estat àmpliament plantada i afavorida des d'antic, motiu pel qual es fa difícil indicar les localitats que, des del punt de vista climàtic, es corresponen amb aquesta comunitat. Actualment es troben bones pinedes de pinassa a l'obaga de Puigpelat i a l'obaga de Prades, al terme de la Molsosa, vora el coll de Trilla, a la serra de Montaner i a la rodalia del turó de Boixadors. Del castell de Boixadors cap al sud el clima és una mica menys continental, i les pinedes de pinassa prenen un caràcter menys rústec, acompanyades de

Les masses forestals de pi blanc dominen amplis sectors de les Serres de Rubió-Castelltallat-Pinós. Observatori del Paisatge

peus de pi blanc (*Pinus halepensis*). Cap a Sant Martí de Maçana, al terme de Rubió, tot i l'afectació dels incendis, el pi blanc és ja un arbre habitual.

Arran dels diferents incendis esdevinguts recentment, i, particularment del que va ocórrer l'agost de 1998, moltes d'aquestes antigues pinedes han recuperat la vegetació que els corresponia des del punt de vista natural. Així, extenses zones d'aquestes serres s'estan convertint en rouredes de roure de fulla petita (*Quercus faginea*). Avui dia aquestes rouredes encara són menudes, i els roures amb dificultat superen els 2 m d'alçària i els 5 cm de diàmetre a la soca. Tot i així, la seva vitalitat és ben evident, i no deixa lloc a dubtes sobre la regeneració i l'evolució d'aquests boscatges.

La fauna de la unitat és diferent, segons si es tracta de zones de matollars o zones boscoses. Les espècies més habituals en ambdós ambients són el porc senglar (*Sus scrofa*) i la guineu (*Vulpes vulpes*), que, com és sabut, són animals oportunistes. A les zones de matollars és fàcil guaitar el conill (*Oryctolagus cuniculus*), la perdiu (*Alectoris rufa*) i tot un seguit de micromamífers, com el ratolí de bosc (*Apodemus sylvaticus*), la musaranya (*Crocidura russula*) o el talpó (*Microtus duodecimostatus*). D'altra banda, a les zones de bosc hi són habituals l'esquirol (*Sciurus vulgaris*), l'astor (*Accipiter gentilis*), l'aligot (*Buteo buteo*) i el duc (*Bubo bubo*), que aprofita la solitud d'aquests paratges i la riquesa d'aliment de les zones de matollar. Un dels ocells més habituals a la unitat és el corb (*Corvus corax*), que s'adapta fàcilment a tot tipus d'hàbitat, així com la gralla (*Corvus corone*). De la mateixa manera, s'han observat voltors (*Gyps fulvus*), però sembla que es tracta d'individus divagants o en cerca d'aliment, sense nidificació a la contrada.

Evolució històrica del paisatge

Els primers rastres de la presència humana en aquestes contrades s'han de cercar a les troballes paleolítiques de les veïnes terrasses fluvials de Navàs. Un altre focus important es va trobar a l'extrem oposat, Rubió, també fora de la unitat. La manca d'evidències de poblament i la feble incidència sobre el paisatge que podrien tenir alguns efectius de pas fan pensar en un paisatge paleolític totalment verge. Les primeres restes antròpiques de la unitat pertanyen al Neolític i mostren certa predilecció pel sector septentrional, on destaquen les construccions megalítiques: l'hemidolmen de Cardona, la balma de l'Oliva, la Creu dels Albats (Pinós) i el conjunt de Bages: Cau de la Guineu, Tomba del General i dòlmens de Coaner, Creu de l'Espelta i del Mas de la Cabana. El sector meridional mostra menys densitat de jaciments; es poden esmentar, a Fonollosa, l'hemidolmen de Sant Andreu; a Aguilar de Segarra, la Sepultura d'Aguilar, i a Castellfollit del Boix, la Vinya d'en Carner. Si bé l'home del Neolític feu clara aparició i les seves actuacions han transcendit fins avui, la poca densitat de jaciments i els incipients coneixements agrícoles de què disposava fan especular, amb una mínima incidència antròpica sobre el territori, que es veuria reduïda a uns pocs sectors on els sols presentaven millors condicions per al conreu: zones planes, de sols potents i estructurats i amb disponibilitat d'aigua.

Amb els metalls es va entrar a la cultura ibera, que va construir els primers poblats en el sentit ampli de la paraula. En aquesta unitat, però, no es té constància de l'existència de cap poblat de rellevància –cas del no llunyà Cogulló (Sallent, Conca Salina). L'empremta ibera va quedar patent en petits hàbitats i a les darreres mostres de la cultura megalítica, que va desaparèixer amb el canvis culturals operats amb els contactes amb cultures centreeuropees i mediterrànies. La distribució mostra una dispersió dels pocs jaciments, tot i certa concentració al nord-oest de Grevalosa (Castellfollit del Boix). En conjunt, el paisatge va mostrar un lleuger augment de l'activitat rural motivat més per les millores tècniques (metalls) i noves plantes que no a un augment significatiu de la població.

La romanització tampoc no va mostrar cap presència espectacular, tot i l'existència del proper nucli dels Prats de Rei. Així, a la meitat septentrional no hi havia presència romana, i cal centrar-se entorn de Sant Amanç (Rajadell) per tenir constància del seu pas (Can Vilades, la vil·la romana de Sant Amanç i la via romana). Als Prats de Rei, al mateix límit de la unitat, es va instal·lar els Seguers, ja ocupats pels ibers, i a Castellfollit del Boix, les Tres Alzines. La pressió antròpica sobre el territori era encara prou dèbil per alterar el paisatge natural més enllà de certs llocs romputs pels conreus. No degué existir un nucli de població prou important per alterar un hinterland al seu entorn.

No resta cap evidència prou característica per conèixer quin era el sistema de vida i densitat de població durant el domini visigòtic i àrab. La dominació musulmana, entesa com a ocupació física de l'indret, va ser curta i no es va estendre més enllà de finals del segle VIII. El 798 la zona nord-oest de la unitat era sota domini carolingi. A finals del segle IX, el comte Guifré va repoblar amb gent lluçanesa i berguedana les terres del pla de Bages i va establir la frontera amb els sarraïns des de Montserrat per les serres de Rubió i Castelltallat fins a Cardona i més amunt, construint una sèrie de castells com a punts forts: Montdó, Sant Mateu, Castelltallat i Coaner (Sant Mateu de Bages); Aguilar de Segarra, Castellar i Puigfarner (Aguilar de Segarra); Grevalosa i Castellfollit (Castellfollit del Boix) i Matamargó (Pinós). Tot i la no presència dels sarraïns i l'ocupació cristiana, la unitat era terra de ningú, amb una baixa densitat de poblament motivada per la inseguretat. Les úniques restes carolíngies es troben a l'eremitori de Seguers i a les necròpolis del Seguers i Pedrafitja (Prats de Rei) i a Sant Miquel de Grevalosa (X, Castellfollit del Boix). A Fonollosa es va trobar la capella preromànica de Santa Maria del Grau (X). El paisatge predominant era de caire natural amb una dispersió de castells pels cims que facilitaven la visió i la seva defensa, moltes vegades eliminant els boscos de l'entorn immediat. No gaire lluny es degueren instal·lar alguns conreus i potser petites clapes també conreades al voltant d'hàbitats aïllats prou allunyats dels llocs de pas freqüentats pels exèrcits. Per documents carolíngis se sap que a la zona de Castelltallat hi havia camps de conreu (sobretot cereals), prats i pastures, codonyers, avellaners, horts, vinyes, arbres fruiters i boscos.

El 983 es van documentar Sant Mateu de Bages i Sant Joan d'Aguilar de Segarra, però no fou fins al segle XI que el poblament va prendre carta de normalitat com ho mostra la febre constructora romànica que es va perllongar els segles següents: Sant

596

Conreus abandonats colonitzats per estrats arbustius i arboris al municipi de Rajadell. Observatori del Paisatge

Pere de Vilalta (xi), Sant Pere de Claret dels Cavallers (xii), Sant Miquel de Castelltallat (1031), Sant Jaume de Salerm (xi), Sant Julià de Coaner (960), el priorat de Sant Pere del Mont (xii) a Castellfollit del Boix; Sant Ponç de Prades de la Molsosa (xii), Sant Esteve de Camp (xii), Santa Maria de Caselles (xiii) a Fonollosa, i Santa Cecília de Grevolosa (xii) a Castellfollit del Boix.

A redós d'aquestes edificacions, entre els segles xi i xiii es van anar formant una sèrie de petits nuclis rurals que no es van acabar consolidant com a centres urbans. El poblament dispers va marcar la pauta d'una contrada que sempre va destacar per una baixa densitat i per tenir el mas com a unitat poblacional tradicional (mas de Semís, Sant Mateu de Bages, 1175), instal·lat allà on hi havia possibilitat de conreu. El segle xiii i part del xiv van ser de puixança demogràfica; la població es va estendre per la contrada i es va produir una forta ruralització. El 1312 es va bastir Santa Maria de Pinós i altres edificis que continuaren la colonització. Però a partir del segon terç del segle xiv es van produir una sèrie de males collites i epidèmies originades per la manca d'aliment. La pesta negra (1347-48) es va afegir a la reducció d'efectius, especialment d'homes joves, provocada per l'expansió catalana per la Mediterrània. Moltes parròquies de la contrada van desaparèixer i foren annexionades a altres (Sant Julià de Puigfarnet, Aguilar de Segarra), alhora que es van abandonar alguns nuclis (castell d'Aguilar).

Se suposa que succeí en aquestes contrades el mateix fenomen descrit per contrades més documentades; si bé en una primera fase els sectors amb població disseminada i aïllada van patir millor la sotragada, al final, la mà d'obra, pagesos afamats, va cercar una sortida en l'emigració a ciutat, i va provocar el despoblament. Aquesta tendència es va perllongar durant el segle xv i va provocar una greu crisi demogràfica i econòmica. El paisatge natural va recuperar una part del territori perdut, alhora que l'abandonament de castells també va permetre la recuperació forestal de l'entorn. Menys important degué ser la retracció visual en els petits nuclis, ja que algunes cases probablement es van fer servir com a pellers, estables, etc.

Tot i que en el conjunt de l'àmbit al segle xvi hi va haver una recuperació demogràfica i econòmica, el cens de 1370 comptabilitzava 792 habitants, i gairebé dos segles més tard encara va baixar a 594. L'aïllament de la contrada la va apartar dels incipients circuits comercials generats a l'entorn de l'or americà i la manca d'una xarxa de nuclis urbans prou potents la va deixar fora de l'empenta que aquests gaudiren a la resta del Principat. El paisatge natural va continuar consolidant els espais recuperats; els petits nuclis no van aconseguir depassar els perímetres assolits temps enrere i moltes masies abandonades encara no s'havien reocupat i accentuaven la seva degradació.

El segle XVII no va marcar un redreçament de la situació, tot i la construcció d'algunes noves masies o cases fortificades (les Feixes, a Sant Mateu de Bages), la situació general es va deteriorar amb la Guerra dels Trenta Anys i la pandèmia de pesta. Va caldre entrar al segle XVIII per aconseguir doblar la població, dels 780 habitants del 1718 es va passar als 1350 de 1787, amb una població força disseminada per tot el territori, gràcies a la introducció dels nous conreus americans i l'obertura del comerç amb Amèrica, que va potenciar l'agricultura comercial (vinya, ametller, blat). Els conreus es van començar a esglaonar pels vessants i van superar de bon tros l'espai perdut segles enrere.

Aquesta tendència poblacional i agrària va continuar a la primera meitat del segle XIX, esperonada per l'entrada de la fil·loxera a França; el decenni 1845-1855 va ser el de més intensa plantació de vinya de la història vitícola, i va ocupar contrades més enllà d'una rendibilitat raonable, marcant la màxima extensió dels conreus. La industrialització moderna, tanmateix, va provocar una forta emigració que va canviar radicalment la distribució de la població. Nombrosos nuclis veïns del Bages, amb l'aprofitament de la força hidràulica del Llobregat i Cardener, van créixer amb rapidesa, i van aparèixer centres destinats exclusivament a l'habitatge dels obrers industrials (colònies); per contra, els llogarets rurals i els masos que integren la unitat es van estancar i van començar a ser abandonats, especialment a partir de l'entrada de la fil·loxera, que va arruïnar una gran part de la pagesia.

Tot i això, hi va haver certs intents d'industrialització a prop dels límits de la unitat, com el cas de la colònia Valls de Torroella o el Palà Nou (Sant Mateu de Bages), que és el nucli més poblat del municipi, creada per l'empresa tèxtil Manufactures Valls.

A partir del cens de 1860 –màxim històric de la contrada–, va començar un descens que no s'ha redreçat fins avui, amb el consegüent abandó de llogarets i masies, fet recolzat també per la manca de terres de conreu motivat per l'augment de productivitat de les modernes maquinàries agrícoles i del substrat geològic (les margues i calcàries oligocèniques de l'altiplà han originat uns sòls només aptes per als cereals i la vinya que hi és poc productiva), que no permet la formació de sòls prou estructurats (a Pinós, les terres de conreu no arriben al 15% de la superfície municipal). El conreu de l'olivera va ser gairebé abandonat després de les glaçades de l'any 1956.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Un dels trets més característics de Rubió-Castelltallat-Pinós és la morfologia. Les tres serralades de muntanya mitjana que la creuen presenten orientacions paral·leles est-oest.

La pobra xarxa hidrogràfica està ben encaixada a l'estructura del relleu que ha excavat i modelat conferint al conjunt un caràcter muntanyós i accidentat tot i les cotes modestes. A la unitat es troba el centre geogràfic de Catalunya (santuari de Pinós), que es manté com a testimoni d'una Catalunya medieval i transitòria.

Pel que fa a la vegetació, és la pròpia de l'àmbit de muntanya mitjana, amb domini de rouredes i pinedes. El caire muntanyenc de la unitat, amb vessants molt inclinats i fondalades, permet certa varietat de formacions. Cal dir que els incendis de 1986, 1994 i 1998 van destruir una bona part de les pinedes de pi roig i pinassa de la contrada, que actualment estan ocupades per fenassars, matollars i extenses clapes de roures incipients. El risc d'incendi continua sent especialment destacable, a causa de la desaparició del mosaic agroforestal per l'abandó de conreus i la deficient gestió forestal. D'altra banda, encara queden grans extensions sense cremar, especialment a prop dels Seguers, part d'Aguilar i Fonollosa.

A causa dels pendents, les fondalades i la naturalesa del terreny, els cultius ocupen poca superfície del total del territori, minsament poblat, amb petits nuclis de població a les valls i poblament dispers a tota la zona. Així, tota activitat humana està distribuïda més o menys equilibrada ocupant valls, replans i turons. Les fondalades, a vegades profundes, prenen un caràcter frondós i feréstec. Els vessants orientats al nord, en general presenten pendents més pronunciats i els orientats cap al sud més suaus. Cal pensar que la feblesa demogràfica i la despoblació que es preveu a mitjà termini comportaran una minva de les zones conreades, en nombre i superfície, així com canvis importants en l'aprofitament forestal.

La vegetació acoloreix de verd la unitat, que amb unes precipitacions anuals d'uns 600 mm permet el desenvolupament d'espècies forestals de muntanya mitjana submediterrània. Es diferencia la vegetació dels vessants orientats a la cara nord dels de la cara sud. Els matollars i les bosquines ocupen un 52% de la unitat i solen ser resultat dels últims incendis que van arrasar els boscos de pinassa i pi roig. Els matollars i fenassars ocupen també antigues feixes abandonades i els llocs més secs i pedregosos.

Actualment s'estan començant a recuperar els alzinars i les rouredes. A les solanes, la vegetació és més de tipus mediterrani com els alzinars de carrasca amb el seu ric i dens sotabosc amb lianes, plantes punxants i aromàtiques i a vegades també amb espècies arbustives pròpies de les rouredes, com el ginebró o el boix a les zones més inaccessibles i més humides. Les pinedes ocupen avui dia un 20% de la superfície.

Mosaic agroforestal al municipi de Rubió. Observatori del Paisatge

Pas de l'Eix Transversal (C-25) per Rajadell. ICGC

Els vessants orientats al nord, com que gaudeixen de més humitat, presenten una vegetació on prosperen les rouedes de roure martinenc o de fulla petita. En alguns punts, com a la vall de Coaner, al nord-est de la unitat, hi ha certes extensions de cirerers d'arboç que a la tardor vermellegen i destaquen entre la verda boscúria.

Els pendents més acusats i les obagues són del domini del bosc, ja que les activitats humanes, així com la densitat de població disminueixen. L'espai agrícola s'ha vist reduït per l'abandonament de les terres menys productives i de més difícil mecanització i mica en mica han estat colonitzades per la vegetació. Així, els replans de les solanes i les amples valls d'erosió, els camps de secà, bàsicament de cereal i els nuclis de població caracteritzen l'espai.

Les masies dels masos –alguna de fortificada– situades als clots, colls o als cims de les serres actualment encara estan habitades. Moltes de les masies de l'àrea també han complementat les seves activitats primàries d'agricultura i ramaderia amb activitats terciàries de cases de pagès per al turisme rural. Són conegudes les traveses que s'organitzen en caravanes tirades per cavalls per la serra de Castelltallat, on també hi ha un observatori astronòmic que, a més d'estar ubicat en un punt de gran visibilitat, gaudeix de la poca contaminació lumínica de la serra. A la zona de la serra de Rubió els últims anys s'ha instal·lat i ampliat el parc eòlic de Rubió II, amb un total de cinquanta aerogeneradors per a l'aprofitament de l'energia eòlica. Cal destacar, però, el fort impacte visual que suposa la instal·lació de parcs eòlics, hortes solars i activitats extractives.

Es distingeixen tres nuclis de població: Aguilar de Segarra, Sant Mateu de Bages i Fonollosa. Els nuclis comprenen generalment l'església, l'ajuntament i poques cases agrupades; la gran majoria d'habitatges estan dispersos pel terme municipal. Destaca el municipi de Sant Mateu de Bages, que sobrepassa els cinc-cents habitants, així com un nombre molt important de pagesies i nuclis urbans de mida molt reduïda, que centren les seves activitats econòmiques en el sector agroforestal.

Al sud de la serra de Castelltallat, el municipi de Fonollosa està constituït per quatre nuclis de població: Fonollosa, Fals, Camps i Canet de Fals, juntament amb diversos ravals i masies d'origen

antic. Fonollosa arriba a formar un petit nucli central de poc més de vint cases agrupades amb teulats foscos al qual s'afegeix a l'altre costat de la carretera BV-3008 (Calaf-Manresa) el raval de Sant Jordi, de menor dimensió. També hi tenen importància les granges de bestiar porcí, boví i avícoles.

Més cap a la serra de Rubió, que limita la unitat per l'extrem sud, se situa el poble d'Aguilar de Segarra, a prop de l'Eix Transversal. El terme, on dominen els conreus de secà i el bestiar, comprèn també el barri de l'Estació, el de Sant Miquel, el nucli de les Coromines i el Raval, a més de nombroses masies disseminades.

L'actual dispersió de la població i el seguit de masies que destaquen en el territori pot ser un element positiu que potencii activitats com el turisme rural. Per tant, la conservació d'aquest caire rural, boscos i dispers, es pot traduir en un recurs molt interessant per a la població d'aquest àmbit.

Dispersos per la unitat hi ha interessants castells, esglésies, masies i torres en llocs enlairats que representen notables miradors. Aquest caire tradicional que encara s'observa en bona part del territori de la unitat, tot i que pot ser un recurs de futur lligat al turisme d'interior, suposa un risc de despoblament de determinades zones. Aquest risc de despoblament s'observa sobretot en aquells sectors amb un predomini d'hàbitat dispers i allunyat de les vies de comunicació. La manca d'oportunitats i les dificultats del món rural provoquen un despoblament important i comprometen la demografia de la unitat.

La xarxa viària poc densa està formada per carreteres secundàries i locals i alguns camins rurals que es van asfaltant i formen una teranyina que porta cap als masos escampats. Al sud, la unitat està travessada d'est a oest per l'Eix Transversal, la C-25, que uneix el pla de Bages amb Calaf i Cervera i presenta una sortida a Aguilar de Segarra. Aquesta important via de comunicació ha dinamitzat les valls de la riera de Rajadell i d'Aguilar, fent que les poblacions

Parc eòlic de Rubió. Observatori del Paisatge

dels entorns hagin experimentat un creixement notable. Actualment apareixen ja algunes petites urbanitzacions especialment a les zones més properes a l'Eix Transversal i a Manresa. La proximitat d'alguns nuclis de població a l'Eix Transversal pot provocar la instal·lació d'activitats industrials o logístiques.

Expressió artística del paisatge

A la unitat de Rubió-Castelltallat-Pinós, el paisatge bàsicament agroforestal es percep equilibrat en la distribució d'usos, i el poc poblament afavoreix la sensació de calma dominant. Josep Pla el va definir clarament amb poques paraules:

«El país és tranquil, una mica borrós, d'estructura molt tradicional, i té l'aire fi i suau de la mitja muntanya. El santuari de Pinós –un santuari que fa flaire de reina de pi, adormit en la remor greu del pas del vent per les pinedes– és un dels més venerats de la comarca». (Pla, 1971).

És interessant veure els recursos literaris de Pla, que, sense retòriques, transmet una sensació molt real de tranquil·litat i solitud, respecte al lloc del santuari de Pinós. La flaire de reina del pi i la remor greu del pas del vent, són suficients per desvetllar la imatge física de l'indret, enlairat i boscos.

A principis del segle XIX, Madoz, en descriure diferents sectors de la unitat, destacava els elements característics, com el relleu accidentat, la boscositat i la nitidesa de l'aire de la serra de Castelltallat: «Terreno escabroso y pedregoso con buena ventilación y clima sano [...] contiene bosques arbolados de pinos y robles[...]» (Madoz, 1985). També citava el santuari de Pinós, i en destacava la situació elevada, orientada a tots els vents: «Situado sobre un lado de la sierra de su nombre combatido por todos los vientos». (Madoz, 1985).

En el camp de la poesia religiosa, el lloc del santuari ha estat lloat en diversos textos dedicats a la venerada Verge de Pinós. Són molt interessants algunes lletres per les referències que fan als elements del paisatge, com la del *Violai a Santa Maria de Pinós*, escrita per Mossèn Climent Forner:

«Pi pinyoner que Déu un jorn plantava
dalt d'aquest puig on arrelà molt fort,
el seu brancam sota la volta blava
ara ens acull i ens salva de la mort.

Sou i sereu d'aquesta bella serra
que us fa de tron la Reina més sublim;
si un vent dolent el nostre cap aterra,
el vostre vent l'aixeca cap el cim.»

(Forner, 2001)

En diferents goigs a la Verge de Pinós es fa especial esment de la sequera, ja que la manca de pluja és una gran preocupació per als

Torres cilíndriques de Fals representades per Ernest Descals Pujol

camperols en terres de secà. En una versió no signada, la Verge és l'advocada que proporciona la pluja necessària que revifa camps i fecunda collites:

«Mare sempre generosa
pel fills que acuden a Vós:
deu-nos pluja abundosa
Verge Santa de Pinós.

Del Cel sou anomenada
amb nom de Font Cristal·lina
perquè sigueu advocada
quan l'eixut ens arruïna
essent d'aigües rica mina
pels que es recorden de Vós.

Vós sou divina canal
amb el qual Déu ens envia
de les aigües el cabal
que la sequedat desvia,
causant-nos gran alegria
en tornar tot ufanós.»

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat són nombrosos, i troben el seu origen en la feble pressió antròpica de la contrada. Tot i així, només una petita porció d'aquests valors ha estat reconeguda per l'Administració. A banda d'una franja marginal de la geozona de la

Muntanya de Sal de Cardona, al terme municipal de Cardona, a la unitat hi ha gairebé tot l'EIN Serra de Castelltallat. Aquest espai va patir greus incendis el 1994 i el 1998, fet que ha facilitat que, avui dia, tot el sector es pugui entendre com un laboratori on observar la successió natural de la vegetació. Les comunitats més abundoses actualment són els matolls i les brolles, així com claps ben extensos de roure valencià (*Quercus faginea*).

Al terme municipal de Fonollosa hi ha l'alzina de Mas Querol, un arbre monumental al redós del qual és habitual que l'Ajuntament organitzi activitats socials, com ara obres de teatre, aplecs i menjars de germanor.

Tanmateix, una part de Rubió-Castelltallat-Pinós forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

El valors estètics de la unitat són remarcables. Globalment ens trobem una continuïtat de paisatges agroforestals, amb poc impacte antròpic. La lògica distribució de les masses boscoses en els vessants més pronunciats i els replans suaus conreats, sovint esglaiadament, ofereixen una imatge agradable de fàcil lectura i interpretació, per la nitidesa de formes i límits. Només l'efecte dels incendis, sobretot en els boscos dominants per pi blanc (*Pinus halepensis*), pinassa (*Pinus nigra*) i alzinars (*Quercus ilex*), trenquen l'harmonia del conjunt. En aquest sentit trobem els nuclis en entorn agroforestal de Castelltallat, Fonollosa i Prades, ubicats en zones on predominen les masies disperses i envoltades d'espais agroforestals.

600

A la zona de la serra de Castelltallat es pot veure bé la regeneració de la vegetació, reprenent els cromatisme propi del paisatge de la unitat, on extenses obagues contrasten amb la claror dels camps, sigui pels verds primaverals, pels daurats del rostoll o pels ocres hivernals.

Malgrat la sequera general, la unitat està drenada per petits cursos d'aigua com la riera de Grealosa, el torrent de Seguers o el torrent de l'Obaga de l'Estrada que originen paratges singulars amb vegetació de ribera de gran valor natural i estètic.

El relleu accidentat de la zona afavoreix les grans panoràmiques sobre els paisatges més propers de la unitat fins les serralades més llunyanes. Són destacables les vistes des del santuari de Pinós, des de Castelltallat, des de Santa Maria del Grau, des del castell d'Aguilar, o l'esplèndida vista des del cogulló de Cal Torre, ja al límit de la unitat.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central abans esmentat es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic.

Per la seva situació enlairada, molts conjunts d'interès històric i arquitectònic es revaloren pel fet que les seves siluetes destaquen aïroses i fermes en cims i carenes. Un valor afegit és la tranquil·litat que es percep en general a la unitat, que fa més atractiva la descoberta del nombros patrimoni.

Al nord-oest de la unitat, integrant les serralades i els tossals de la banda sud de la serra de Pinós, hi ha les entitats de les Cases de Matamarg i Vallmanya, així com el nucli de Pinós. A la banda est de la unitat, la zona de Castelltallat, Salo, Coaner i Sant Mateu de Bages, el relleu és força accidentat. La serra de Castelltallat i les rieres de Salo i Coaner, afluents del marge dret del Cardener, formen un territori amb un important patrimoni natural.

La densa massa forestal, ara en procés de regeneració, caracteritza el paisatge d'aquesta zona, on abunden indrets d'interès paleontològic i històric, com les petjades fòssils de Cal Prat Barrina o el dolmen de Castelltallat i les restes del dolmen de la Fossa del General properes al naixement de la riera de Coaner, que són testimonis de l'antiga ocupació a la unitat.

La zona també és rica arquitectònicament amb diverses capelles i esglésies d'origen romànic i grans masos, alguns fortificats que donen un cert valor històric a la unitat.

El lloc de Sant Mateu de Bages està documentat des del segle X en l'acta de consagració del monestir de Sant Llorenç Prop Bagà, de l'any 983. El castell és esmentat per primera vegada l'any 1018. L'església parroquial actual és de principi del segle XIX, quan es va reconstruir i ampliar l'anterior romànica, de la qual conserva el campanar preromànic de torre quadrada i amb finestres d'arcs de ferradura a quatre cares.

Al vessant nord de la serra de Castelltallat, a la dreta de la riera de Coaner es troba el conjunt monumental de Coaner, situat en una vall d'especial interès paisatgístic i arquitectònic. El santuari i l'església, juntament amb l'antiga torre del castell medieval restaurada i la masia de Can Serra, destaquen sobre el paisatge rocós.

L'església de Sant Julià és una construcció romanocollombarda amb campanar de dos pisos, reformada el segle XVI i restaurada a finals del XX.

A Castelltallat, l'església de Sant Miquel s'enlaira al peu del castell –antigament anomenat de Montedoro–, del qual queden les ruïnes

Santuari de Pinós, on se situa el centre geogràfic de Catalunya.
Observatori del Paisatge

on s'han descobert vestigis ibèrics. Actualment hi ha instal·lat un observatori astronòmic amb una gran cúpula, una iniciativa institucional que vol donar suport a les activitats agroturístiques, i que es va promocionar a partir de l'incendi del 1998. Sobre Castelltallat, a la banda esquerra de la riera de Coaner, Claret dels Cavallers és un interessant conjunt d'edificacions rurals d'origen medieval al peu d'una petita església dedicada a Sant Pere. Cap a l'oest i ben a prop de la unitat veïna, Prades de la Molsosa conserva l'estructura de nucli antic amb carrerons, passos coberts i petites places.

Altres valors a l'àrea de la serra de Castelltallat són els elements relacionats amb el món rural com algunes barraques de vinya, el Cau de la Guineu o el pou de glaç de les Feixes, edificació circular subterrània, on es guardava gel que s'obtenia estancant l'aigua de la riera.

Sant Mateu de Bages forma part de l'anomenada ruta de la sal, per on es traginava la sal des dels centres de producció als diversos destins de consum o redistribució, passant per Manresa, Sant Joan de Vilatorrada, Callús, Súria, Navàs i Cardona.

Al sud de la serra de Castelltallat, el municipi de Fonollosa està constituït per quatre nuclis de població: Fonollosa, Fals, Camps i Canet de Fals, que, juntament amb diversos ravals i masies d'origen antic, formen aquest municipi rural en un terreny accidentat a banda i banda de la riera de Fonollosa, afluent del riu Cardener. Al petit nucli de Camps, hi ha l'església de Santa Maria de Camps, construïda el segle XVIII en substitució de l'església primitiva. Prop del poble, a la Pabordia, es conserva sense culte l'església romànica de Santa Maria de Caselles construïda vers l'any 1220 pels senyors feudataris del castell de Fals. Vora el nucli de Camps hi ha tres tombes excavades a la roca, i al sud del poble es troba una curiosa formació geològica anomenada Roques del Diable.

A Fals, al costat de l'església, on estava situat l'antic castell documentat des de poc després de l'any 1000, s'aixequen dues grans torres cilíndriques sobre el balç format per la riera de Fonollosa. Es tracta de dues torres de defensa que formen un conjunt vistós amb l'església. Cal destacar l'ermita romànica de Santa Maria del Grau, del segle XIII, ben reconstruïda, que s'alça sobre un petit graó des d'on es domina tot l'anomenat pla de Fals. La imatge de la Mare de Déu que s'hi venera és una talla d'estil romànic, i cada juny s'hi celebra l'aplec i el ball de l'Almorratxa.

És interessant el sender circular del terme de Fonollosa per descobrir els valors paisatgístics a través de rutes com la de la Vinya, de la Vall o del pla de Fals.

Més cap a la serra de Rubió, que limita la unitat en el extrem sud, se situa el poble d'Aguilar de Segarra. Hi ha indicis de poblament antic, com el menhir de Cal Giral, el dolmen de Serragallarda o la necròpolis de les Coromines, i, com a edificis de més importància arquitectònica, destaquen les restes del castell d'Aguilar en un punt estratègic que és un bon mirador sobre el pla d'Aguilar. L'antiga església de Sant Andreu, reconstruïda al segle XIX i destruïda amb la Guerra Civil, estava al mateix lloc. La nova església al pla de les Alzines de can Vilà és d'estil neoromànic, amb plànols de Lluís Bonet i Garí, deixeble d'Antoni Gaudí.

L'edifici restaurat i sense culte de Santa Maria del Grauet, en part romànic, fou aixecat al segle XII i molt modificat el segle XVI. La capella de Santa Magdalena de Còdol-rodon és a la carena d'una serra, des d'on hi ha unes vistes panoràmiques, i prop d'una gran masia formada per un conjunt d'antigues edificacions. El nom de Còdol-rodon prové del gran còdol amb una creu que hi ha prop de la capella. Fou erigida al segle XIV en un estil gòtic pur i ampliada posteriorment. El lloc, documentat com a hospital el segle XII, era per on passava el camí ral de Manresa als Prats de Rei.

El castell de Castellar, habitat fins fa pocs anys, és una gran construcció amb aspecte de gran masia, adaptada a les roques que li fan de suport, de base romànica renovada al segle XVII i en èpoques més tardanes. L'església de Sant Miquel de Castellar, una mica més avall del castell, té com a base un edifici romànic del segle XI, i una part del campanar, clarament romànic, fou modificada al segle XIV i en particular al segle XVIII.

La capella de la Mare de Déu de les Coromines, amb campanar d'espadanya, és del segle XVIII amb algun element d'època romànica aprofitat. Dins hi ha la Mare Déu de la Candelera.

Entre les importants masies, n'hi ha algunes que conserven capelles d'origen romànic o gòtic, com la capella de Sant Valentí; un edifici gòtic, de reminiscències romàniques, fet al segle XIII o a principis del XIV. Sota la Masia de Castellar hi ha un colomer medieval en ruïnes molt interessant.

Amb relació als valors simbòlics i identitaris, és rellevant que Pinós sigui el centre geogràfic de Catalunya. Paisatgísticament, el santuari de Pinós, a 940 m d'altitud, constitueix un punt de vista important amb una àmplia panoràmica fins als Pirineus, al Collsacabra i al Montseny.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha poques carreteres que creuen aquesta unitat, i la seva interconnexió s'ha de realitzar per pistes forestals. La principal via automobilística de la unitat és la C-25 o Eix Transversal, que la creua d'oest a est, entre Sant Pere Sallavinera i Rajadell, per la vall estreta formada per la riera de Rajadell i entre serres que s'elevan a ambdós costats de la via i que limiten la vista més enllà. Les carreteres secundàries són les que permeten conèixer sectors d'aquesta unitat, força fragmentada per les serres aproximadament paral·leles que la formen, com per exemple:

- La BV-3008, que, sortint de prop de l'estació de Renfe d'Aguilar de Segarra i de l'Eix Transversal, es dirigeix cap al nord entre camps de secà i masies disperses, i arriba al coll de Cal Pallarès. D'allà va cap a l'est a Fonollosa i baixa de l'altiplà conreat pel vessant de Solana del Grauet cap a les Oliveres i Fals (BV-3012).

- La BV-3003, que surt de Callús i s'enfila cap a Sant Mateu de Bages, des d'on es dirigeix a l'església i l'observatori de Castelltallat carenant i oferint vistes panoràmiques a nord i sud. Circulant per

aquesta via es pot observar el diferent grau de recuperació dels boscos cremats i les clapes d'alzines i pins que es van salvar.

- La BV-3002, que s'inicia a la colònia Valls de Torroella al Cardener i va cap a Mejà i Salo per la petita vall de la riera de Salo. A continuació segueix per l'altiplà de Vallmanya i la seva riera passant per la Mare de Déu de l'Avellana, on més endavant un trencant al nord condueix a Pinós i puja cap al santuari, al límit amb la unitat veïna dels Serrats de Sanaüja i Llanera.

La unitat conté part de dos senders de gran recorregut que ofereixen una bona síntesi del seu variat paisatge: el GR-7, des de Còpia de Palomes i en direcció nord deixa la serra de Rubió i els seus molins, baixa pel torrent enclotat de Maçana cap a Sant Martí de Maçana, i, passat la Mare de Déu del Grauet, es dirigeix vers l'oest creuant relleus coberts per bosquets i màquies fins a Seguers. Aquí el paisatge canvia a plana conreada que continua per Sant Pere Sallavinera. El sender puja a través d'alzinars i pinedes al castell de Boixadors, un dels miradors prioritari del catàleg, que pertany a la unitat veïna Costers de la Segarra; segueix cap al nord pel coll de Trilla i pel límit oest de la unitat, travessant boscos i conreus i finalment s'enfila per una pista al santuari de la Mare de Déu de Pinós, també bon mirador. El sender continua cap al santuari del Miracle.

El GR-3, des de Cardona cap al sud, puja a Santa Cecília, i sempre envoltat de bosc, travessa diverses rieres com les de Davins i de Santa Susanna i zones conreades fins arribar al petit nucli de Salo. D'allà creua serres per arribar al Claret dels Cavallers, després s'enfila a la serra de Castelltallat, torna a baixar a l'ermita de Sant Mamet i al nucli de Camps, i travessa el pla del Soler en direcció a Fals, on passa pel castell. Seguint aquest sender es comprova el diferent grau de regeneració dels boscos que havien patit incendis devastadors.

Altres senders més curts i també interessants són el PR-C 77, ruta circular des de l'Observatori Astronòmic de Castelltallat, baixa al nord cap a la l'església de Sant Martí de Bertrams, passa per Cal Prat Barrina fins a Prades de la Molsosa; i una part del sender PR-C 134, ja que des del pont d'Antius sobre el Cardener puja pel bosc de Can Torres a la serra de Costafreda i arriba a Coaner, on es pot visitar el castell i l'ermita de Sant Julià.

Els miradors que obtenen panoràmiques parcials de la unitat són:

- Al sud, Còpia de Palomes (835 m), sobre les muntanyes poc poblades de vegetació del sud de la unitat. També té vistes no gaire distants a Montserrat, la Conca d'Òdena i la serralada Litoral.

- Al centre de la unitat l'església de Sant Miquel de Castelltallat (876 m) i molt a prop, encara que una mica emboscada, dalt del vèrtex geodèsic de Puigdel·lívol (904 m), s'observen les serralades veïnes: al nord, la de Pinós, i al sud, la de Rubió. A més, tots dos tenen vistes espectaculars: al nord fins al Pirineu, i al sud fins a Montserrat. Sobre la mateixa serra de Castelltallat un altre mirador interessant és el nucli de Sant Mateu de Bages (572 m).

- Al límit oest, però a la unitat veïna Costers de la Segarra, el castell de Boixadors (848 m) (69) amb bones perspectives de les serres de Rubió i de Castelltallat.

- També, tot i que al límit amb la unitat veïna, hi ha el mirador prioritari del santuari de la Mare de Déu de Pinós (904 m), considerat el centre geogràfic de Catalunya.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'indret ha patit els estralls de grans incendis forestals, i, de fet, no és rar que cada any hi cremin petites superfícies forestals. L'estructura del relleu i el tipus de vegetació existent faciliten la propagació de focs i en dificulten l'extinció.
- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius que ha provocat l'emboquinament de les parcel·les no mecanitzables o la degradació dels camps més planers i fèrtils en alguns fons de vall.
- Algunes construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc. estan desvinculades de les característiques de l'entorn.
- Les explotacions ramaderes avícoles i porcines, per la poca vinculació al lloc i la dispersió de les construccions, devaluen els valors del mosaic agroforestal de secà perquè contribueixen a crear una imatge periurbanitzada de l'espai obert.
- Com que no sempre s'han ubicat de manera harmoniosa, alguns conjunts d'aerogeneradors han comportat la modificació dels perfils careners sense que això hagi significat una nova imatge d'identitat per a la unitat.

Amenaces

- La unitat s'ha caracteritzat tradicionalment per una feble pressió demogràfica. Actualment, el contingent poblacional és cada cop més feble, i el nombre d'habitants, particularment en masies, és cada cop menor. El risc de despoblament és ben patent en grans extensions de la unitat, sobretot en aquells sectors amb predomini d'hàbitat dispers. Aquest fet resulta especialment preocupant si s'atén a les conseqüències del despoblament en els indrets de predomini agroforestal, on les activitats humanes modelen el paisatge de manera evident.
- L'elevat risc d'incendi, agreujat pel tipus de la coberta forestal i per l'abandonament de les feines del camp.

Els incendis són recurrents en aquest paisatge. Observatori del Paisatge

- L'aprofitament de l'energia eòlica i solar és una pràctica sostenible altament recomanable en el model actual de societat de consum. No obstant això, els aerogeneradors i les plaques solars s'han d'emplaçar de manera curosa per tal que produeixin un aprofitament energètic màxim i un impacte visual i ambiental mínim.

Fortaleses

- La vocació forestal d'aquests territoris és ben evident. Malgrat que en temps recents la superfície arbrada ha disminuït de manera significativa com a conseqüència d'incendis forestals, l'aprofitament del bosc encara gaudeix de certa vitalitat.
- Aquest paisatge està travessat per força camins i rutes excursionistes, així com altres senders GR. Aquest és un aspecte molt interessant de cara a la promoció turística de la unitat.

Oportunitats

- Els nombrosos incendis esdevinguts recentment han fet minvar de manera considerable la superfície arbrada de la unitat. Un

bon planejament forestal i una correcta gestió dels recursos silvícoles pot ajudar a regenerar correctament aquests indrets i a augmentar les rendes dels propietaris afectats.

- Els paisatges tranquils, de muntanya mediterrània amb abundants elements estètics de gran valor, fins ara poc coneguts.
- Possibilitats importants de creixement del sector d'agroturisme.
- Existència de nombrosos miradors paisatgístics associats a la trama de senders i a peu de carretera. Aquesta és una bona fórmula per donar a conèixer la riquesa d'aquest paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge de muntanya mitjana constituïda per una successió en paral·lel de diferents serralades alternant amb

valls, que donen personalitat i caràcter a la unitat, que estigui conservat.

- OQP2.** Un paisatge forestal abundant, amb alzinars, rouredes, pinedes i matollars, ben conservat i gestionat, sobretot després dels darrers incendis.
- OQP3.** Un paisatge agroforestal estructurat per masos, potenciat com a medi històric d'aprofitament dels recursos associats al territori i que són un clar exemple de la pervivència de pràctiques agroforestals tradicionals.
- OQP4.** Un poblament escàs agrupat en petits nuclis de població situats a les valls, i disseminat en masos, que generi un poblament dispers a tota la unitat que li dona personalitat i constitueix un exemple de la forma de vida de la Catalunya central.
- OQP5.** Un patrimoni històric format per restes d'antigues estructures defensives, com torres o castells, preservat i valorat com a singularitat definidora del territori
- OQP6.** Un paisatge on la presència d'aerogeneradors, per aprofitar l'energia eòlica, no distorsioni el perfil visual de la unitat i que els fons escènics quedin lliures d'alteracions.
- OQP7.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir la diversitat del paisatge a través de la potenciació del turisme rural.

604

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Vetllar pel manteniment de les masies disperses pròpies de l'estructura agrícola i forestal del lloc, algunes de les quals són fortificades, pel seu valor històric i productiu.
- Mantenir la baixa contaminació lumínica i atmosfèrica de la serra de Castelltallat, per tal d'afavorir i potenciar l'observatori astronòmic.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Mantenir l'estructura agrícola de secà pròpia del lloc, evitant l'abandonament dels camps i la consegüent pèrdua de diversitat paisatgística.

- Potenciar la recuperació d'alzinars i rouredes, propis de la zona, que estan creixent després dels últims incendis forestals que han eliminat les pinedes secundàries.
- Procurar que als petits nuclis rurals les noves construccions s'inspirin en els models i les tipologies pròpies del lloc.
- Potenciar el turisme rural tenint en compte el patrimoni arquitectònic rural existent.
- Gestionar l'entorn dels monuments arquitectònics defensius com els castells o les torres de defensa, així com els megalítics (menhirs i dòlmens).

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Regular, en el planejament urbanístic, l'ordenació i la integració en el lloc de les noves urbanitzacions per tal d'aconseguir un nivell de coherència adequat amb l'estructura paisatgística existent i amb els models i les tipologies propis de l'arquitectura rural.
- Mantenir i millorar la xarxa viària secundària que comunica els petits nuclis i especialment les masies aïllades.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Sant Miquel de Castelltallat, Sant Mateu de Bages, castell de Boixadors, Còpia de Palomes, santuari de la Mare de Déu de Pinós; dels itineraris motoritzats de la C-25, B-300/BV-3002 i BV-3003, així com dels no motoritzats GR-3, GR-7, PR-C-76, PR-C-77, PR-C134. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.
- Regular amb paràmetres la implantació de noves construccions aïllades, i també la reconstrucció i rehabilitació de les preexistents amb valor o en desús, a fi d'assegurar un nivell de coherència adequat amb els elements estructuradors del lloc.

23. Sant Llorenç del Munt i l'Obac – El Cairat

Comarca:

Bages, Moianès, Baix Llobregat, Vallès Occidental i Vallès Oriental.

Superfície:

30.329 ha (11.620 ha corresponen a les Comarques Centrals i 18.709 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els següents municipis de les Comarques Centrals: Calders, Castellbell i el Vilar, el Pont de Vilomara i Rocafort, Monistrol de Calders, Mura, Navarces, Sant Vicenç de Castellet i Talamanca. També inclou Esparreguera, Olesa de Montserrat, Rellinars, Vacarisses, Viladecavalls, Terrassa, Matadepera, Castellar del Vallès, Sentmenat, Sant Llorenç Savall i Granera, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

606

El Montcau, una de les fites del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac. Oriol Clavera

Trets distintius

- Relleu de tipus conglomeràtic, amb importants cingleres coronades per planes o moles, a vegades superposades, especialment a Sant Llorenç. Cingleres i espais de roca nua on destaquen nombroses agulles o monòlits, amb una important presència en el paisatge.
- Torrents que solquen la muntanya, localment anomenats «canals», força encaixats i coberts per una vegetació exuberant.
- Vegetació ufanosa, afavorida pel substrat i per la humitat ambiental procedent del mar. Relleu carstificat, on els nombrosos estrats impermeables (gresos) generen una multitud de fonts.
- Zona de certa densitat forestal, amb presència d'alzinar de muntanya ben constituït.
- Nuclis de població tradicional ben mantinguts, com Mura, Talamanca i Rocafort.
- Presència de diverses urbanitzacions al sector sud-oest de la unitat.
- Tradició industrial vora el Llobregat.
- Gran importància de l'arquitectura de pedra seca, especialment barraques i tines de pedra seca relacionades amb l'antic conreu de la vinya.
- Gran part de la unitat espai natural protegit.
- Existència d'un gran nombre de coves, amb valor natural i social.

Mirador

— Itinerari motoritzat

02 Castellbell i el Vilar - Túnel del Cadí

12 Navarcles - Coll d'Estenalles

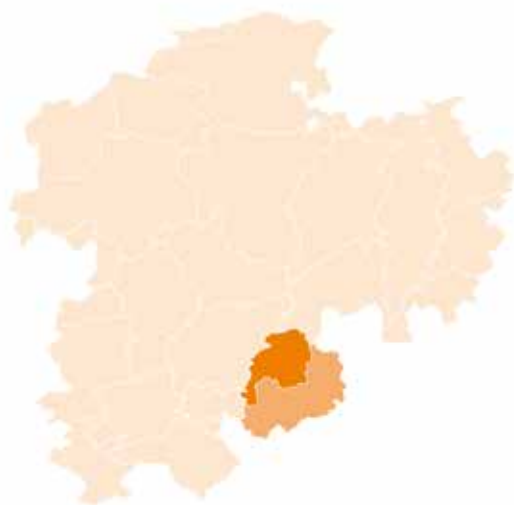
29 Igualada - el Borràs

— Itinerari no motoritzat

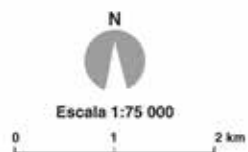
35 Castell de Milany - Santes Creus de Bordell

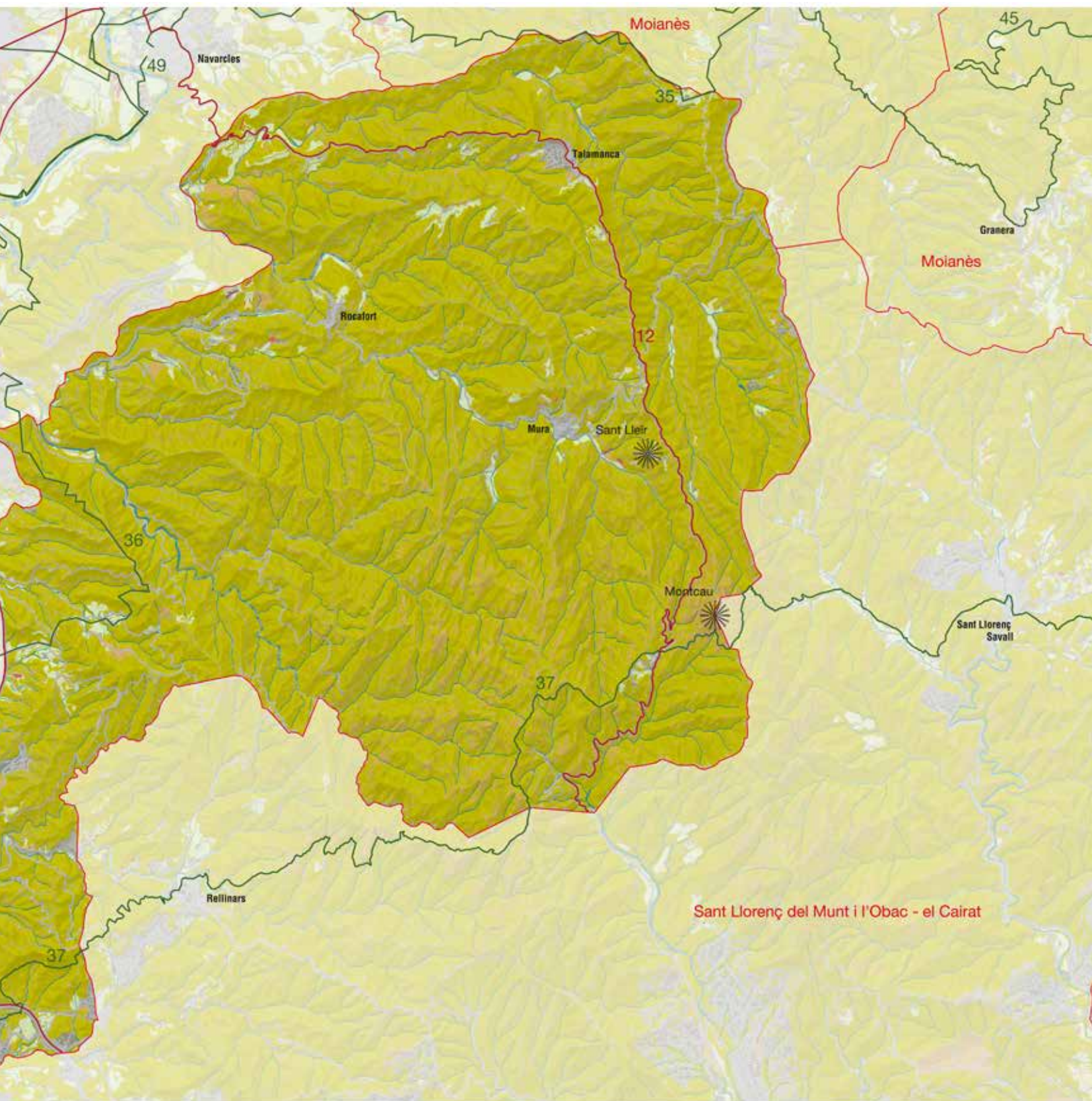
36 Comabella - Monestir de Montserrat

37 Sender dels Miradors

608

Elements naturals del paisatge

La serra de l'Obac, inclosa a la unitat de Sant Llorenç del Munt i l'Obac-El Cairat, comprèn l'extrem sud-est del Bages, entre el Llobregat i el límit comarcal amb el Vallès Occidental, i ocupa l'àrea del parc del mateix nom i rodalia, amb màxima elevació al Montcau (1.056 m). Tot el parc inclou dues serres que li donen nom: la serra de l'Obac, situada a les Comarques Centrals, i la serra de Sant Llorenç, al Vallès Occidental, unides pel coll d'Estenalles, a la capçalera de la riera de les Arenes, que a la vegada les separa mitjançant una vall de vessants molt escarpats d'origen càrstic. Ambdues carenes presenten característiques similars, però l'Obac presenta altituds un xic menors. El conjunt bagenc s'organitza al voltant de nuclis poc diferenciats, entre els quals cal destacar la serra de la Mata; de Mura (Puigbò, 769 m) i de la Pola (turó de Tres Creus, 930 m) i Castellsapera (932 m). Fora parc, acaben d'estructurar la unitat el serrat de Caselles i els serrats dels Alous, Vintró, Feliu i Mussarra que fan de partió amb el Moianès, i donen certa unitat al conjunt perquè pertanyen a la conca alta de la riera de Mura, principal curs fluvial de la unitat i tributària del Llobregat.

El paisatge mostra un aire aspre, feréstec i encinglerat, que morfològicament forma part de la zona central de la serralada Prelitoral tot i pertànyer estructuralment a la depressió Central, ja que està formada per materials propis de la depressió de l'Ebre. Junt amb Sant Llorenç del Munt i el veí massís de Montserrat, del qual es veuen separats únicament per la vall excavada pel Llobregat, presenten una estructura i una gènesi comunes: formades per una massa de conglomerats eocènics (roca pinyolena) alternades amb capes discontinües de gresos vermells. Existeixen, no obstant això, algunes lleugeres diferències entre els conglomerats de l'Obac i Sant Llorenç i els de Montserrat, la qual cosa fa que l'erosió hagi actuat d'una manera diferent; la massa de pudingues es presenta més afectada per la divisió en estrats, la resistència a l'erosió és més petita i dona lloc a formes menys atrevides. En general, monòlits i turons rocosos constitueixen una singularitat del relleu de l'Obac.

La gènesi del conjunt es va originar en un golf marí d'aigües poc profundes situat en la que avui és l'actual depressió Central Catalana, on rius de caràcter torrencial, fort pendent i alt poder erosiu procedents de l'antic Massís Català, van dipositar grans quantitats de sediments sobre deposicions inicials de gresos i lutites vermelles, que van donar lloc a un gran delta. Posteriorment, a conseqüència de moviments tectònics i procedents de l'interior d'aquest massís, es van començar a dipositar conglomerats de tipus montserratí formant cons de dejecció o ventalls al·luvials que van arribar a adquirir una potència de 1.000 m, intercalats per estrats de gresos i lutites. En produir-se una nova regressió marina, els nous processos de sedimentació van tenir lloc en ambients continentals; tots aquests conglomerats (còdols i sorres) es van anar lligant amb un ciment calcari (responsable dels tons grisencs) o argilós (tons vermellosos), i van donar lloc a les pudingues, anomenades popularment «pinyoles», que una vegada emergides a superfície amb l'orogènia alpina, van iniciar processos d'erosió diferencial determinada per la composició del rocam i la fracturació de la massa

rocosa (diàclasi), que va formar les actuals formes encinglerades i monolítiques. Són típics els relleus en cuesta i les moles com a forma residual de denudació. Alhora, la infiltració de l'aigua va originar processos càrstics que van generar coves i avencs. Les coves es presenten en forma d'esquerdes més o menys amples i llargues que s'endinsen horitzontalment pel rocam; si aquestes no són gaire fondes, es coneixen amb el nom de «balmes». El avencs són esquerdes verticals, comparables a un pou. Alguns exemples són les coves de Mura, l'avenc de l'Espluga o surgències com les fonts de Mura.

El clima és de caire mediterrani amb un grau de continentalitat aportat per la propera plana del Bages, encara que matisat en funció de l'altitud. L'estiu és sec i calorós i l'hivern presenta temperatures no gaire extremes, amb innivació escassa i de poca duració, tret d'alguns racons de l'obaga. La pluviometria ve condicionada per l'efecte de pantalla del massís de Sant Llorenç, que reté una gran part d'humitat (precipitacions entorn dels 800 mm a la Mola), impedit que les pluges superin els 700 mm a les parts més baixes. L'època més plujosa és la tardor (setembre: 104 mm), seguida de la primavera (maig: 84 mm), moments en què les fonts brollen i les cingleres regalimen. L'estiu és l'estació més seca, encara que exposada a tempestes locals estivals o bé originades per la forta condensació de les masses d'aire marítim sobre l'aire sobreescalfat interior. Tota l'aigua precipitada s'escola a causa de l'alta permeabilitat dels conglomerats, fet que motiva la sequera de tots els torrents i l'escassetat de les fonts.

La vegetació de la unitat és de característiques mediterrànies; hi abunden les brolles i els matollars d'ericàcies, així com els alzinars i les pinedes. Aquestes formacions vegetals són perennifòlies, i presenten una fesomia força semblant al llarg de tot l'any. No obstant això, l'emplaçament, les orientacions i l'alçària que assolixen els relleus de la unitat afavoreixen la presència de nombroses espècies de caràcter eurosiberià, que tenen en aquests paratges una distribució meridional i, per tant, de gran interès biogeogràfic. A banda, cal contemplar les comunitats de falgueres, de codines i roquissars, així com totes aquelles plantes i formacions vegetals introduïdes o modelades per l'activitat humana. Per tot plegat, la vegetació de la unitat –i en particular del parc natural– s'ha de considerar de manera especialment valuosa i interessant, si més no, en el context immediat de les Comarques Centrals.

A la part baixa de la unitat abunden les brolles; a vegades estan acompanyades per peus més o menys agrupats de pi blanc (*Pinus halepensis*), mentre que en altres ocasions, com per exemple vora el congost del Llobregat, més aviat apareixen formant masses arbustives força esclarissades. La brolla de romaní i bruc d'hivern (*Erico-Thymelaeetum tinctoriae*) ocupa extensions importants sobre litologies calcàries i es caracteritza per la presència de botja groga o ajocaperdius (*Bupleurum frutescens*), una planta força estesa arreu de la unitat. Sobre materials àcids apareix la brolla d'estepes i brucs (*Cisto-Sarothamnetum catalaunicum*), amb espècies tan característiques com el bruc boal (*Erica multiflora*) i l'argelaga negra (*Calicotome spinosa*), així com el pi blanc (*Pinus halepensis*) i algun pi pinyer (*Pinus pinea*). Vora la Barata i a la rodalia de Can Bogunyà –a l'àmbit vallesà– s'han trobat uns peus

de *Cistus ladanifer*, una estepa poc habitual al país. Pel que fa a les bosquines, cal dir que la seva distribució està ben delimitada, i que ocupen extensions reduïdes; les comunitats de garriga (*Quercetum cocciferae*) apareixen sobretot a l'àmbit vallesà de la unitat, mentre que les de boixeda amb savina (*Stipo-Juniperetum phoeniceae*) es troben als vessants del Montcau, vora el puig Andreu i el puig de la Balma.

El bosc que d'una manera natural ocuparia la major part de la unitat és l'alzinar. L'alzinar amb marfull (*Viburno tini-Quercetum ilicis*) és la comunitat més habitual i, a banda del marfull (*Viburnum tinus*), també hi ha altres arbustos, com el llentiscle (*Pistacia lentiscus*) o l'arboç (*Arbutus unedo*), així com tot un seguit de lianes, com l'heura (*Hedera helix*), la vidiella (*Clematis vitalba*) o l'aristol (*Smilax aspera*). Aquesta associació vegetal presenta diferents variacions segons els condicionants d'habitació: l'alzinar amb roures, l'alzinar amb boix i l'alzinar aclarit, que és la comunitat més generalitzada a les cotes baixes de la unitat, i que presenta com a tret distintiu una forta presència de pi blanc (*Pinus halepensis*). Dins d'aquest mateix conjunt cal fer referència a les suredes, unes arbredes afavorides per l'activitat humana que es localitzen al vessant meridional de la serra de Sant Feliu del Racó, a la banda vallesana de la unitat.

Per sobre dels 700 m d'altitud, la comunitat típica és l'alzinar muntanyenc (*Asplenio Quercetum ilicis*), on el sotabosc termòfil se substitueix per plantes montanes i arbres d'ambients humits, com ara el boix grèvol (*Ilex aquifolium*), el roure martinenc (*Quercus pubescens*) o la servera (*Sorbus domestica*), així com el pi roig (*Pinus sylvestris*) i la pinassa (*Pinus nigra*), en localitzacions força afavorides per l'actuació humana.

Respecte a la vegetació eurosiberiana, cal destacar de manera especial les rouredes de roure de fulla gran (*Quercus-Aceretum opali*), que es troben en una distribució molt meridional, i, en conseqüència, de gran fragilitat. Apareixen acompanyades d'alguns peus aïllats de freixe de fulla gran (*Fraxinus excelsior*) i de faig (*Fagus sylvatica*), en una corologia totalment relict, al sot de la Bóta i al sot de les Teixoneres. Un xic més habituals són les rouredes de roure martinenc (*Quercion pubescenti-petraeae*), que apareixen sense formar grans agrupacions. També són força importants les avellanoses (*Polysticho-Coryletum*), que creixen a les canals més humides. Val a dir, però, que bona part del territori de rouredes i avellanoses està ocupat per formacions de pi roig (*Pinus sylvestris*), que creix de manera ufana en aquests indrets humits i frescals.

Pel que fa a la fauna, s'han censat prop de quaranta mamífers, inclosos els quiròpters, entre els quals destaca l'abundant ratpenat de cova (*Miniopterus schreibersii*), i mesocarnívors com la guineu (*Vulpes vulpes*) o el gat mesquer (*Genetta genetta*). Les cingleres de la unitat acullen poblacions de rapinyaires bastant interessants, com l'àliga perdiguera (*Hieraetus fasciatus*) i el falcó peregrí (*Falco peregrinus*). Als rius i torrents en bon estat de conservació, com la riera de Mura, hi viuen poblacions de barb (*Barbus meridionalis* i *Barbus haasi*), fet que demostra la qualitat de les aigües i el bon estat de conservació de les riberes.

Evolució històrica del paisatge

El paisatge aspre d'altives cingleres i originals monòlits de Sant Llorenç del Munt i serra de l'Obac-El Cairat no ha presentat mai una població gaire important, com deixa entreveure l'escassa dotzena de jaciments repartits per la unitat. A Mura es van localitzar dos jaciments del Neolític (coves del Frontal i de Sant Esteve), propers a altres jaciments localitzats al terme de Sant Llorenç Savall (coves de la Canal i de Simanya i megàlit de Roca Sereny). L'home neolític va aprofitar l'abric que ofería la geologia per instal·lar-s'hi, concentrant-se al sector de llevant. El caràcter feréstec del paisatge no va presentar cap modificació antròpica de consideració, donada la baixa densitat de població i els mitjans que aquesta tenia a l'abast.

L'edat del bronze sols va ser present a Mura, amb una distribució força repartida. Destaca l'ocupació continuada de les coves de Sant Esteve i del Frontal, i les coves del Centenari, del Mal Pas, de Regal-Marcet i de Mura. Amb el ferro, la civilització ibera va prendre volada i van aparèixer els primers poblats, però la situació no va millorar en aquestes contrades, ans el contrari, els vestigis d'ocupació al terme de Mura van desaparèixer. Jaciments confirmats són al puig Castellar (Talamanca) i Can Gall (Castellbell i el Vilar). L'arribada dels ibers tampoc no va modificar l'essència del paisatge natural més enllà dels emplaçaments. La capacitat d'intercanvi comercial degué fer augmentar els conreus dels voltants immediats, però no degueren significar gaire més que alguna clariana al mig de la vegetació natural.

Dels romans només hi ha indicis a la balma de la Porquerissa, tot i mostrar presència a indrets propers com Boades o Navarcles. També s'ha cercat en la toponímia del Vilar (Castellbell i el Vilar) la procedència d'una antiga vil·la romana. Tot i la incertesa del seu pas, l'evolució del paisatge va seguir la mateixa tendència natural marcada fins ara.

No se sap res tampoc del pas dels musulmans, fora d'indicis toponímics com la Mussara, a Monistrol de Calders, que apareix citat com Almuçara. A inicis del segle IX, la frontera amb els musulmans se situava al Llobregat, i la contrada estava immersa en una bossa despoblada i de control comtal precari fins que a la segona meitat de segle fou repoblada per Guifré el Pelós amb camperols provinents del nord, especialment del Lluçanès. El pas de les ràtzies musulmanes, tanmateix, va ser freqüent.

Amb l'aparició dels documents escrits surt documentada una incipient població medieval a la qual es va protegir i organitzar bastint una sèrie de castells: Calders (956), Talamanca (967, BCIN), Rocafort (1023) i Mura (1023). A poc a poc les edificacions romàniques cobren la geografia: Santa Creu de Palou o del Farell (XI) a Mura; la parroquial de Santa Maria (1038) i Sant Esteve (XI), a Talamanca; Santa Maria de Matadars o del Marquet (preromànica, 956, refeta el XI, BCIN), Santa Maria de Rocafort (1023), al Pont de Vilomara i Rocafort; l'església de Sant Pere de Vallhonesta (XI), a Sant Vicenç de Castellet, i Sant Vicenç (XI), a Castellbell i el Vilar. També van aparèixer edificacions de caràcter civil, com el Molí del Mig (1056), el mas del Puig de la Balma (XI) a Mura i el pont de Vilomara (1012).

Des de l'inici de la repoblació els efectius van anar augmentant, i una incipient antropització va ruralitzar determinats indrets, especialment als voltants de Talamanca, Mura, Vallhonesta i Rocafort, ubicades en sectors planers. Es va produir la rompuda de terres més important des del naixement de l'agricultura; sobre l'horitzó van aparèixer les siluetes dels campanars romànics, i sobre el Llobregat, el pont de Vilomara.

Aquesta dinàmica va continuar fins entrat el segle XIV, quan es va veure estroncada per l'arribada de la gran depressió al Principat. Una successió de males collites motivades per la sequera i els denominats «mals usos» al camp van ocasionar una gran fam que malmeté la població, castigada de nou per l'aparició de la pesta negra (1347-48). Aquesta minva es va perllongar fins ben entrat el segle XV, recolzada per les guerres dels Remences que van afectar la zona. El 1365, Mura tenia trenta-dues famílies que van disminuir a setze el 1553. La reducció de la població i l'activitat agrícola no es van recuperar a molts indrets fins al segle XIX, tot i que a certs llocs aquesta encara va ser important —és el cas de Vallhonesta—, gràcies al fet de trobar-se en la proximitat del camí ral. L'obra civil més important es va aixecar al límit de ponent, el pont Vell de Castelltalló (1452).

El segle XVI no va presentar gaires esdeveniments particulars, continuant la dinàmica de les unitats veïnes. L'edat mitjana va quedar enrere, es van recuperar les bones collites i el comerç va rebre un impuls important gràcies a l'or americà. La població va créixer lentament, i la rica xarxa de masos, alguns documentats el segle X, va tornar a ser habitada, en alguns casos per colons francesos. Amb tot, al cens de 1553 la població encara estava lluny de recuperar les xifres del segle XIV, i no fou fins a finals de segle que aquesta fita es va aconseguir. El paisatge agrari molt possiblement no va aconseguir recuperar l'espai que va cedir als boscos i matollars.

Al segle XVII la població es va estabilitzar, tot i les diverses vicissituds per les quals va travessar el Principat, que va significar una deturada poblacional. La població de Mura va augmentar progressivament i Talamanca es va omplir de portals adovellats i llindes de pedra datades a partir de 1621.

La unitat va tenir un ascens poblacional espectacular al cens de 1718, i, tot i no superar els vuit-cents habitants, va suposar una gran pressió antròpica sobre un territori escabros i escàs de bones terres de conreu, que va haver de prescindir de moltes de les seves millors zones forestals a favor de conreus extensius, gairebé l'única font de riquesa d'una zona que no tenia recursos naturals

612

Colònia el Burés, fundada el 1874. Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas)

Vista parcial de Mura a mitjan segle xx. ICGC, Fons Cuyàs

ni un artesanat o parairia potent per mantenir una població fora de les principals rutes comercials. La feina del camp era la principal dedicació del llogarrencs, especialment el conreu de la vinya, que a partir del segle XVIII va desplaçar altres conreus tradicionals, feina especialment dura per les característiques muntanyoses de la zona, que va obligar a construir feixes per ampliar l'escàs sòl cultivable i fins i tot la construcció de barraques i tines a peu de vinya per reduir les dificultats del transport. La construcció en pedra seca fou el sistema emprat per excel·lència i va dotar el paisatge d'una singularitat especial que actualment encara es manté.

Amb l'arribada del segle XIX es va capgirar el model distributiu de la població. Fins aleshores, les poblacions de «l'interior» havien mostrat la major vitalitat gràcies a l'agricultura; a partir d'aquell moment, l'empenta poblacional fou un tret dels nuclis industrials riberencs del Llobregat.

D'inici, la Guerra del Francès va significar un retrocés poblacional, especialment per la manca d'aliments, però es va anar superant gràcies al bon moment de la vinya a partir de la fil·loxera a França. El paisatge va conèixer el moment àlgid de l'ocupació agrícola, i les construccions associades es van escampar. Tines, cups i cellers són un testimoni de la dimensió que va arribar a tenir la producció vinícola. El 1860 va marcar el màxim poblacional per als nuclis de l'interior: Rocafort, Mura, Vallhonestà i Talamanca. A partir de la segona meitat de segle es va començar a desenvolupar la indústria tèxtil a les ribes del Llobregat aprofitant la força hidràulica; el 1859 es va inaugurar el ferrocarril de Barcelona a Lleida: els nuclis riberencs van créixer exponencialment, però d'aquests, sols els situats al terme de Castellbell i el Vilar pertanyen a la unitat. Navarcles, el Pont de Vilomara o Sant Vicenç de Castellet presenten els seus nuclis principals fora d'aquesta. La immigració i una part de

la mà d'obra sobrant al camp van nodrir una primera fase d'aquest augment de la població. El 1860 es va instal·lar la colònia industrial de la Bauma de Castellbell; el 1870 va obrir les portes el Borràs, la fàbrica construïda per Ignasi Borràs, i el 1874 es va fundar la Colònia Burés, etcètera.

Amb l'entrada de la fil·loxera a finals de segle, gran part de la pagesia es va arruïnar i es va veure abocada a abandonar els camps, mentre que la indústria travessava un dels seus millors moments amb la Primera Guerra Mundial. El 1867 s'havia construït el canal industrial de Sant Vicenç de Castellet; el 1917, el dipòsit d'aigua i la reserva de màquines de la línia Barcelona-Lleida, i el 1924 arribaven els Ferrocarrils Catalans. Vallhonestà, fins llavors el nucli més important del terme actual de Sant Vicenç de Castellet, va cedir el lloc a Sant Vicenç, al qual es va incorporar a mitjan segle. L'ajuntament de Rocafort es va traslladar al Pont de Vilomara; a Talamanca es va passar dels 446 habitants del 1887 als 370 el 1900, i, a Mura, dels 895 a 615. La davallada de l'interior es va prolongar fins al segle XXI.

Fins mitjan segle XX, la indústria del carbó vegetal (carboneres) encara tenia rellevància, fins que l'energia elèctrica la va fer desaparèixer quasi alhora que ho havien fet els forns de calç, així com també els forns de clementina i els molins fariners. La despoblació i la regressió general a la major part de la unitat van deixar erms els conreus, i els aprofitaments seculars dels boscos van desaparèixer. Els matollars van ocupar gran part dels antics conreus, pas previ a la plantació del pi blanc, i això va augmentar la massa vegetal del sotabosc i el risc d'incendi. Els darrers anys s'han recuperat moltes cases i masies com a segones residències, alhora que la creació del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac ha contribuït a incrementar el nombre de turistes que visiten les poblacions i els seus entorns, especialment els caps de setmana.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La unitat de Sant Llorenç del Munt i la serra de l'Obac es caracteritza per la forta dicotomia entre l'espai protegit, que manté un aspecte natural saludable, i l'espai exterior a aquest, on creixen els habitatges de baixa densitat, ja siguin primeres o segones residències.

Caracteritzat per una muntanya seca, descarnada, amb tonalitats grisenques i rogenques de formes capritxoses, coberta a trams per vegetació mediterrània, els elements naturals predominen sobre els antròpics, escassos a la zona, ubicats bàsicament al nord i al sud de la unitat. L'erosió ha modelat turons rocosos de conglomerat i monòlits curiosos que l'imaginari popular ha batejat amb noms que fan al·lusió a la seva forma. La part central de la unitat està formada per cingles, espadats, colls i turons, en els quals es dibuixen canals i xaragalls, i per les fondalades transcurren les aigües dels torrents que travessen obagues i solanes modelant valls que dificulten les comunicacions.

A causa de la naturalesa del rocam i per l'acció erosiva de l'aigua a la zona hi ha una nombrosa presència de coves i balnes. La

Creixement urbanístic a l'entorn del nucli de Talamanca. ICGC

més coneguda de les coves és la de Simanya, molt visitada per excursionistes; té 366 m de recorregut total i una gran boca d'entrada amb estalactites, malauradament malmeses. Una activitat de lleure tradicional és l'espeleologia per l'abundor de coves i avencs. Les balmes són altres bellesa naturals que tradicionalment havien tingut un aprofitament ramader i en algunes encara queden cledes i abrics per als pastors. Cal pensar que la davallada ramadera i dels aprofitaments forestals ha afavorit la pèrdua de pastures i la maduració del bosc.

614

La protecció que gaudeix la majoria del territori d'aquesta unitat ha permès que encara es conservi un grau de naturalitat interessant. Com que la vegetació de tipus mediterrani és perennifòlia, tot l'any mostra coloracions verd fosc que destaquen entre els grisos de les calcàries i els rogencs dels gresos. Aquesta és dominada per l'alzinar mediterrani, que s'estén àmpliament per la unitat. Pinedes d'origen antròpic (32%) i alzinars muntanyencs (18%) constitueixen a la part nord boscos densos, per sobre dels 700 m d'altitud. Als solells pedregosos, matollars d'aromàtiques s'estenen pel 43% de la superfície de la unitat i s'obren pas entre els ciments dels conglomerats.

Sobre les roques, la vegetació creix en canals i replans aprofitant la humitat i la formació de sòls incipients. Matollars i vegetació rupícola ratllen de verd les variades formes del rocam. A les obagues, fondalades i als racons més humits creixen també el boix, ginebres o fins i tot el grèvol. A la part nord de la unitat amb menys altitud, les pinedes secundàries dominen, repoblant antigues feixes on creixia la vinya. Actualment encara queden desenes de construccions de pedra seca, principalment tines i barraques, testimonis del passat agrícola d'aquestes terres. Allà on la humitat és més acusada, els alzinars deixen lloc a les rouredes. Malgrat tot això, en els indrets més eixuts i, particularment, aquells on dominen les pinàcies, el risc d'incendi és elevat, tal com es va poder observar en el foc de 2003.

Al límit sud de la unitat, l'espectacular meandre de Castellbell i el Vilar presenta una zona humida molt contrastada on la vegetació de ribera creix ocupant una superfície d'unes 25 ha. S'hi troba l'àlber com a espècie dominant, tamarius i el freixe de flor que a Catalunya només es localitza en aquesta zona.

En formar part del Parc Natural de Sant Llorenç i Serra de l'Obac, els elements naturals dominen i estan en la seva plenitud perquè estan protegits. Moltes espècies animals troben refugi en aquest espai, que és un punt clau per a la migració d'algunes espècies. El parc vetlla per la sostenibilitat de la zona sud de la unitat, on hi ha l'àrea d'esplai del Coll d'Estenal, per on passa el GR-5 i punt de partida de nombroses passejades com l'accés al Montcau, un bon mirador sobre la depressió Central Catalana.

Les activitats productives del sector primari són fonamentalment l'agricultura de secà però només representen un 1% de la superfície.

La xarxa hidrogràfica modela la unitat en valls que dificulten les comunicacions, la manca de les quals tradicionalment ha deixat aïllada gran part de la unitat i ha donat com a resultat la baixa densitat de població. La xarxa viària és pobra i localitzada més aviat al nord de la unitat per comunicar les poblacions amb les unitats veïnes. Les carreteres locals són sinuoses i travessen serres recobertes de pinedes i alzinars de verds foscos, zones devastades pels incendis ara en període de recuperació amb matollars d'aromàtiques, claps de rocam i feixes de les antigues vinyes abandonades.

Quasi tots els municipis de l'àmbit estan declarats d'alt risc d'incendi, i la probabilitat d'ocurrència i la gravetat dels incendis augmenta per la presència de les urbanitzacions de baixa densitat, la major part de les quals confronten amb terrenys forestals, així com per l'elevada presència de brolles denses i altament inflamables, sobretot al centre i a la part occidental de la unitat.

D'altra banda, aquest mateix aïllament és el que ha permès la permanència d'un tipus de poblament i una riquesa natural i cultural atraient que fa que el turisme d'interior, l'excursionisme i el lleure siguin una nova font de recursos. Hi ha residències de cases de pagès que ofereixen un gran ventall de possibles activitats a la zona. Això ha revitalitzat els nuclis de Mura, Talamanca i Rocafort, que reben un nombre important de visitants i la recuperació de cases i masies, sobretot de persones procedents de l'àrea de Manresa, donada la facilitat dels accessos.

En relació amb els nuclis urbans, Castellbell i el Vilar està dispers en diversos nuclis que corresponen a les antigues colònies fabrils (Burés, Borràs i Bauma) i a altres nuclis d'origen rural com el Vilar o Sant Cristòfol, junt amb les urbanitzacions de Mas Enric, Can Prat, la Farinera, les Comes i la Vall de Montserrat. El riu Llobregat travessa el municipi de nord a sud i dibuixa un gran meandre d'interès natural.

A diferència del altres pobles, Castellbell i el Vilar respon a una dinàmica lligada a la proximitat del riu Llobregat així com a la de les principals vies de comunicació que hi conflueixen: al costat oest del riu, al límit de la unitat, la carretera C-55 que uneix Abrera amb

Monestir de Sant Llorenç del Munt. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

Solsona, així com la línia R5 dels Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya, que connecta Barcelona amb el Baix Llobregat, l'Anoia i el Bages; a l'est de la població, l'autopista C-16, la carretera C-58 en direcció Terrassa i la via del tren que uneix Lleida amb Barcelona, així com diferents carreteres veïnals.

L'únic nucli de certa rellevància és el Borràs, nascut com a barriada obrera el 1870 arran de la fàbrica Borràs i la seva colònia. El nucli central és constituït per dos rengles d'habitatges alineats paral·lelament al Llobregat, a la carretera de Monistrol de Montserrat, amb la fàbrica interposada a peu de riu. El barri es va anar allargassant cap a Castellbell alhora que al nord-est. El màxim interès del nucli se centra en les antigues cases pertanyents a la inicial colònia Borràs.

Pel que fa als nuclis més rurals, destaquen Mura, Talamanca i Rocafort dins d'un conjunt de nuclis escassos que, fins fa poques dècades, es dedicaven a activitats agropecuàries. Molts d'ells conserven un caire rural amb arquitectura tradicional.

Mura és un petit poble pintoresc escalonat amb els carrers que s'enfilen pel vessant de la Coma, de caràcter medieval, amb força cases restaurades i endreçades gràcies a l'estiueig i les jornades de cap de setmana. L'església romànica de Sant Martí ocupa la part baixa del poble, al peu del torrent del Reixat; s'accedeix a les cotes més elevades a través del carrer de la Muntanya. El material

de construcció més emprat és la pedra, amb alguns edificis porticats sobre els carrers que permeten el pas al vianant.

Talamanca, al peu de la carretera a Terrassa, va néixer a redós del castell de Talamanca, tot i que el nucli històric es troba al damunt d'un turó més al sud-est, fet que li confereix una morfologia circular. L'església de Santa Maria fa de punt de contacte amb el sector del castell, la torre del qual domina la perspectiva del nucli antic. La majoria de cases són de pedra i estan restaurades com a segones residències. A ponent del nucli vell, a la Quintana, s'ha situat l'expansió del poble en forma d'urbanització amb habitatges aïllats.

El nucli de Rocafort, situat dalt d'un serrat al nord-oest, domina la vall de Nespres. Antigament cap de municipi del Pont de Vilomara, va perdre la capitalitat en detriment del Pont de Vilomara gràcies a la seva proximitat amb les principals vies de comunicació.

També cal destacar la presència d'urbanitzacions que han aparegut a prop de les vies vinculades al Llobregat en els límits de la unitat. Cap a la banda de Castellbell i el Pont de Vilomara, es fa fàcil distingir una urbanització el creixement de la qual s'ha anat vinculant a una de les poques grans vies de comunicació (C-16) que travessa breument al sud-oest la unitat. Les altres vies de comunicació, totalment secundàries, uneixen Mura i Talamanca amb el pla de Bages.

La protecció de què gaudeix bona part del seu territori, la importància dels elements naturals, el baix nombre de nuclis de població, el caràcter tradicional i rural, una xarxa viària complexa i la protecció oferta pel parc, fan que l'evolució futura sigui molt similar a les dinàmiques actuals. També cal preveure que continuï sent un dels territoris de referència per als excursionistes i escaladors del país, així com per als visitants de cap de setmana gràcies a la relativa proximitat amb la Regió Metropolitana de Barcelona. La intensa freqüentació d'alguns d'aquests indrets i l'excés de visitants en moments concrets poden comportar un risc important en relació amb la pèrdua de qualitat d'alguns indrets. De la mateixa manera, cal esmentar l'impacte que produeixen les pedreres de Talamanca i Sant Vicenç de Castellet.

Expressió artística del paisatge

Tradicionalment, l'interès artístic del paisatge de la unitat s'ha concentrat en les formes geològiques de les valls del Montcau, que ofereixen imatges paisatgístiques força sorprenents al visitant. Com bé diu Josep Pla:

«Els relleus de Sant Llorenç del Munt són notables per la constitució geològica [...] Això fa que aquesta pintoresca muntanya tingui un atractiu peculiaríssim. És un relleu d'espadats, de cingleres escalonades. La muntanya és pobra d'aigües les seves fonts rages quan les pluges són abundants. És molt rica, en canvi, de balmes i espelunques.» (Pla, 1971).

616

D'altra banda, la creació del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, ha promocióat el coneixement del paisatge, també a través de rutes literàries. La ruta més coneguda comença al Marquet de les Roques, residència de la família del poeta Pere Quart, on ell i altres grans poetes amics com Carles Riba o Guerau de Liost van sojornar.

Una altra ruta literària, molt completa i interessant, és la del beat Bonaventura Gran a Sant Llorenç del Munt, elaborada per la professora Dolors Requena Bernal. El punts de la ruta més propers als límits de la unitat són la cova del Drac, que en realitat no és cap cova, sinó un penyal foradat que ha inspirat la llegenda del drac de Sant Llorenç. Un poema de Francesc Vila i Plana descriu així l'indret:

«Vestigi clivellat
d'alguna història antiga;
el verd has emparat
a la pedrera amiga.
El verd que no es mustiga.
Ara ets niu pacient
de corbs sense malícia,
i tanmateix l'accent
de gesta més propícia
no et torna indiferent.

En tu hi ha l'escenari
de lluita desigual.
Per vèncer el victimari
conserva'ns l'ancestral
valor d'un cor lleial.»
(Vila, 1917-1977)

Al costat de la cova del Drac comença la canal de Santa Agnès, a què Francesc Vila i Plana fa referència en aquest fragment:

«Jo penso, obaga canal,
quin secret no guardaries
del teu viure medieval,
entre clares lletanies
d'un vell recer monacal
i el retronir de l'avenc
des de la Cova del Drac,
terratrèmol i esparrac
d'un esgarip famolenc.»
(Vila, 1917-1977)

El lloc ombrívol de l'antiga ermita de Santa Agnès, on la llegenda diu que la Mare de Déu es va aparèixer al beat per demanar-li la reforma de l'ordre dels franciscans, és evocat per un text de Antoni Ferrando:

«La impressió que rep el visitant en veure la desolació i ruïna d'aquest edifici queda esmorteïda per la grandiositat i l'harmonia del panorama que l'envolta. L'heura i l'esbarzer s'enfilen ensenyorint-se de les poques parets que queden dempeus, tapant les finestres i festejadors a través dels quals els antics habitants de Santa Agnès contemplaven la feréstega i alhora calmosa naturalesa d'aquest paratge». (Ferrando, 1988).

Joaquim Vancells, Sant Llorenç del Munt, 1894. Museu Nacional d'Art de Catalunya, aportació de la Diputació de Barcelona, 1906

El terrassenc Josep Ventalló i Vintró, metge i escriptor, es va inspirar en el mateix lloc, en aquest bell poema:

«Sols buscant el retir i penitència
a Santa Agnès passaven sa existència
ermitans esperant vida millor:
de l'ermita veurem les runes ara,
i uns estanyols d'una aigua pura i clara
en un barranc de sempitern verdor.
Els murs esquarterats de l'edifici,
penjats resten damunt d'un precipici
d'aquell racó, que és oasi de verdors;
si un lleu repòs l'excursionista hi troba
aquell retir els seus sentits li roba
amb son camí ribetejat de flors.»
(Ventalló, 1856-1919)

També el literat Ferran Canyameres, fill de Terrassa, que dins la seva gran obra va dedicar poemes i textos als paisatges de la seva terra, va escriure aquests versos al lloc:

«Era Santa Agnès oratori trist
sota roca arbrada com catau de guilla
on les dolces monges, d'un blanc de jonquilla,
en constant arrest pregaven a Crist.
Ara quatre panys de decrepits murs,
amb nius de serpents i cants de calandres
guarden els bassols plens de
salamandres i el misteri grat dels silencis purs.»
(Canyameres, 1898-1964)

Tots els textos esmentats transmeten la percepció del paisatge mític dels racons més amagats dels vessants del Montcau. Per aquesta banda el massís flanqueja la major part de la unitat, on actualment domina una bosquina típicament mediterrània, que ha substituït l'antic paisatge de vinya, deixant vestigis d'arquitectura rural de gran interès com són els conjunts de tines aïllades dels segles XVIII i XIX, quan els municipis de Mura, Talamanca i Rocafort destacaven en la producció de vi. L'atractiu del paisatge a la unitat també es concentra en la imatge dels pobles –com Talamanca i Mura– que han conservat elements que els doten de certa fesomia medieval.

Fou a Mura que l'escriptor Jaume Cabré es va inspirar per la seva coneguda novel·la *Senyoria*. També a Mura, els darrers anys, s'hi han fet rodatges de pel·lícules, per l'encant que li donen les muntanyes, la riera, els carrerons i les antigues cases de pedra.

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat es fan palesos en la figura del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac, un dels espais naturals protegits més antics de Catalunya. L'any 1972 se'n va aprovar el Pla especial, mentre que el 1987 va ser qualificat com a parc natural; des de llavors, la Diputació de Barcelona és l'encarregada de gestionar-lo. A banda, l'espai també està inclòs dins del Pla d'espais d'interès natural de la Generalitat. Entre els valors protegits per la legislació, destaquen les formes del relleu, els densos boscos d'alzina i la presència excepcional del roure de fulla gran (*Quercus petraea*), de gran singularitat en el conjunt mediterrani. De la mateixa manera, encara que amb una extensió un xic menor que la del parc natural, la contrada també està reconeguda per la geozona Sant Llorenç i l'Obac, que empara el relleu montserratí, les balmes i els avencs. El catàleg de la Generalitat també fa referència a cinc geòtops de gran importància: la Mola, el Montcau-cova Simanya, les Pedritxes, el Quaternari de la riera d'Arenes i la carena del Paller de Tot l'Any, per la seva peculiar morfologia i perfil pintoresc. Finalment, cal dir que a Talamanca hi ha el Roure gran, protegit per l'Ajuntament.

En un altre ordre de coses, cal fer esment del meandre de Castellbell i el Vilar. Aquest meandre es troba al riu Llobregat i dibuixa una elegant corba molt interessant des del punt de vista geomorfològic i didàctic. L'arc que descriu el riu és de gairebé 360°, i ha generat una zona humida de gairebé 25 ha. Hi destaquen els poblaments d'álbers (*Populus alba*), tamaris (*Tamarix* sp.) i freixes de flor (*Fraxinus ornus*), que a Catalunya només es localitzen en aquests sectors, així com un dens canyissar de *Phragmites australis*. A l'indret abunden ocells com el blauet (*Alcedo atthis*), l'abellerol (*Merops apiaster*) i el cabusset (*Tachybaptus ruficollis*), així com una tortuga de rierol (*Mauremys caspica*). Des del punt de vista social i cultural, aquest indret gaudeix de gran popularitat, tal com ho demostren les diverses accions que el grup ecologista l'Alzina hi ha realitzat.

Tanmateix, una part de la unitat forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Els valors estètics són remarcables a la unitat, per la bellesa dels diferents elements que s'hi combinen harmònicament. Les potents formes del relleu, la vegetació i la presència de rieres formen paratges d'interès natural ben conservats i protegits, que es poden gaudir des dels diversos punts de vista enlairats que l'orografia del terreny facilita.

Des del coll d'Estenalles, l'ascensió a la Mola ofereix la màxima visió del conjunt de la unitat, amb panoràmiques espectaculars.

Trobem dos nuclis de colònia industrial (el Burés i el Borràs) que pertanyen al municipi de Castellbell i el Vilar, formades per un conjunt d'equipaments i edificis creats amb l'objectiu de proporcionar mà d'obra i suport logístic a l'activitat industrial. D'altra banda, també destaca el municipi de Mura per la seva fesomia singular. Els nuclis de població apareixen en el paisatge majoritàriament mun-

tanyós de la unitat sense trencaments visuals, mantenint l'estètica de ruralitat pel predomini de volumetries i materials tradicionals.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central esmentat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic.

Tot i estar força disseminat, el paisatge integra nombrosos elements de valor històric i tradicional, que alhora potencien l'estètica paisatgística per les seves formes i ubicacions; destaca a la unitat tot el patrimoni relacionat amb les activitats vitícoles. Aquest equilibri entre ocupació antròpica i medi natural, atractiu per als visitants, ha potenciat tradicionalment l'excursionisme i la passejada a la zona.

Tradicionalment, a la unitat la pagesia fou la principal dedicació, en especial el conreu de la vinya, sobretot a partir del segle XVIII. En determinats sectors, les característiques muntanyoses del territori van originar la necessitat de fer feixes i situar tines a peu de vinya per emmagatzemar el most i el raïm ja que a l'hora de la verema, transportar el raïm era un procés lent i car. En aquest sentit encara es conserva una àrea de tines del segle XIX: les tines de les valls del Montcau, que es trobaven enmig de les vinyes i tenien la funció d'estalviar al pagès el feixuc transport del raïm per corriols de muntanya fins a la masia. Es tracta de dipòsits generalment cilíndrics, construïts amb pedra i morter de calç i folrats de dins amb cairons o rajoles vidriades. Les tines es van construir aprofitant el pendent del terreny, i permetien que el raïm fos descarregat per dalt i trepitjat damunt un brescat de fusta i que baixés a través d'un forat a la pedra que feia d'aixeta, protegida per la presència d'una barraca de pedra seca que feia d'accés per la part inferior.

618

També fou important la indústria del carbó fet a les carboneres en les zones boscoses així com la preparació de morter en els forns de calç, el treball en els forns de clementina i els molins fariners.

Per la zona de Mura es conserva el Molí del Mig, que forma part de les considerades «primeres indústries» de la pagesia junt amb altres molins situats al marge de la riera de Nespres. La singularitat d'aquest molí és la seva plurifuncionalitat com a molí hidràulic de farina, d'oli, de vi i que es va a utilitzar també per generar energia. El nom de Mura vol dir «mur, paret o fortalesa», i respon a l'existència d'un lloc, ja a l'època ibèrica i romana. L'església parroquial de Sant Martí, documentada l'any 1088, va aglutinar les primeres cases del poble, que va estar subjecte al castell de Mura fins entrat el segle XVIII.

El nucli de Talamanca es va originar, a partir del segle X, en el lloc del castell de Talamanca i es va anar formant entre aquest castell i l'església de Santa Maria, un edifici romànic de finals del segle XII, modificat al XVIII. El castell fou destruït el 1714 per les tropes de Felip V, però actualment està completament restaurat. Un punt d'interès és la plaça de la Creu a la part més alta del poble, que constitueix un mirador i que conté la creu del segle XIII, que antigament es beneïa junt amb les cases del poble. També daten del segle XIII les ruïnes de l'església de Santa Magdalena i la petita capella de Sant Esteve de Vilarassa, reformada al segle XVII i ara restaurada.

Per la zona de Talamanca hi ha l'important conjunt de sis tines i barraca anomenada Els Tres Salts, ara enmig del bosc, al lloc on hi havia hagut nombroses vinyes. Al pla de les Graneres també hi ha dues tines amb una barraca adossada al mig. Les tines són dipòsits de pedra quadrats o circulars, folrats amb rajola vidriada, i amb una falsa cúpula de pedres planes. Per facilitar la feina d'abocar la verema i que la part inferior quedés al descobert per poder buidar-la de vi, aquestes tines aprofitaven desnivells del terreny.

Per la banda més oriental de la unitat, on hi ha Rocafort, també hi ha diversos grups de tines que es localitzen de manera aïllada, com les Tines de la Vall del Flequer, les Tines d'en Bleda i les Tines de l'Escudellet. Rocafort, en un turó que domina la vall de Nespres, destaca per les cases de pedra i l'església parroquial de Santa Maria de finals d'època gòtica, darrere la qual ara es troba la Pedra de les Creus. Altres punts d'interès són l'església romànica de Santa Magdalena del Pla, ara capella del cementiri del Pont de Vilomara, l'església preromànica de Santa Maria de Matadars, i, dalt d'un turonet, la petita Capella de Sant Romà del segle XIV i ampliada a finals del segle XVIII.

En aquest sector de la unitat cal destacar el pont de Vilomara, que dona nom a la població i que és un gran pont medieval, de nou arcs, que comunica amb l'antic camí ral, vers el Vallès.

En una prolongació a l'extrem sud-oest de la unitat, tocant amb Montserrat, hi ha la vila dispersa de Castellbell i el Vilar. Des de ben antic, masos aïllats van constituir el terme, i posteriorment es va anar formant la vila. S'hi conserva el pont Vell, gòtic de mitjan segle XV, que va quedar força preservat d'ús a partir de la construcció del pont Nou a finals del segle XVIII, així com l'església d'estil romànic primitiu de Sant Cristòfol i l'església modernista de la Sagrada Família de la colònia La Bauma.

L'ermita romànica de Sant Pere de Vallhonest, amb el seu singular campanar, s'ubica en un lloc d'especial interès paisatgístic dins la unitat, en una zona on abunden antics masos i construccions de pedra seca relacionades amb la tradició vinícola, i també antigues pedreres.

La creació del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac el 1972 va contribuir a incrementar els valors socials i productius de la unitat com a centre d'estiueig i d'estades de cap de setmana.

Pels entorns de Mura hi ha indrets de gran interès paisatgístic, com les coves de Mura o el Puig de la Balma situat en una zona de masies escampades, on es pot visitar un petit museu i un centre agroturístic, en els edificis construïts dins la gran cova. Prop de la riera de Nespres hi ha arranjats racons per a l'oci com la font de l'Era.

Més al nord de la unitat, el nucli antic de Talamanca es troba al llarg d'un tossal de la serra de Rossinyol, i també a les portes del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac. Actualment una ruta promociona descobrir l'origen medieval del poble, i altres indrets com la riera, el Molí del Menut, una barraca de vinya, la sinia de Can Valls, un forn d'obra i la font de Talamanca del segle XVII. La font es troba prop d'un arbre centenari declarat d'interès local, com també ho és el roure del Parc del Roure. La plaça arbrada

Les tines de pedra seca de la vall del Flequer són un dels principals valors d'aquest paisatge. Observatori del Paisatge

dels Ànecs és al costat d'una gran bassa d'aigua amb aus aquàtiques.

Un entorn natural apreciable són els Ulls del Llobregat o Tres Salts, on el riu Llobregat forma una presa natural de roca calcària amb brolladors de fort desnivell.

El 2018 es va presentar el projecte Vies Blaves impulsat per la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya, que preveu adequar 243 km d'itineraris per a vianants i bicicletes al voltant dels rius Llobregat, Cardener i Anoia, fet que significa una possibilitat de reforçar els valors d'ús social del tram fluvial del riu Llobregat que transcorre per la unitat.

Fins fa pocs anys, el Consorci per la Promoció de les Valls del Montcau promocionava la recuperació i la difusió dels valors paisatgístics a la unitat així com tot l'important patrimoni relacionat amb la vinya que va arribar a ocupar una de cada tres hectàrees dels municipis del Pont de Vilomara i Rocafort, Talamanca i Mura. Actualment, aquestes tasques les realitzen els municipis esmentats. D'altra banda, al poble de Rocafort hi ha una casa museu sobre la vida i els costums de tradició local.

A la part més oriental de la unitat el Pont de Vilomara es troba a la part baixa entre la riera de Mura i el riu Llobregat, on va començar

la tradició industrial que avui perviu, amb les fàbriques de filats a les ribes del Llobregat.

En aquesta zona cal esmentar la quadra de Vallhonestà, on el conreu de la vinya va ser molt important, i que pels voltants hi ha indrets d'interès com les panoràmiques que s'albiren des de Sant Jaume de Vallhonestà, des del Puigsoler o des del coll de Can Noguera, així com la singularitat dels xaragalls de cal Forns, o la roureda del Blanquer.

A la unitat, entre altres celebracions, cal destacar la Festa del Terme, una festa tradicional de Talamanca molt antiga i recuperada que ara s'integra a les activitats culturals del programa «Viu el Parc».

El paisatge muntanyós de la zona es pot vincular amb algunes celebracions de valor religiós, com l'antiga festa de Sant Marc de Mura a l'abril per demanar protecció contra llamps i temporals. També és destacable, per Nadal, la tradicional pujada popular al Montcau per fer-hi el pessebre, i l'aplec a l'ermita romànica de Sant Pere de Vallhonestà, una tradició que prové del segle XVII.

Al voltant de l'antic i llegendari trajecte del camí ral de Coll de Daví es relacionen valors històrics i econòmics, que també han esdevingut simbòlics ja que tot i la ubicació de diversos hostals com l'Hos-

tal del Pont de Vilomara, Sant Jaume de Vallhonesta, Hostalets del Daví, la Barata i Can Torrella, el camí era solitari, i els entorns, fèrrestecs. Per això la zona de Sant Llorenç del Munt i l'Obac fou lloc de bandolers, com el mític Perot Rocaguinarda, cap dels nyerros i immortalitzat per Cervantes al *Quixot*.

Un altre bandoler famós fou Gabriel Torrent de la Goula, àlies *Trucafort*, que, cansat de perseguir inútilment en Rocaguinarda, va acabar sent el cap principal del grup dels cadells. També van actuar a Sant Llorenç en Sastre Domingo i Jeroni Ramona, però el més popular fou l'anomenat Capablanca. Sobre Capablanca es diu que era un pagès humil que en ser assaltat sense que ningú no l'ajudés, decebut, va decidir viure robant. Es va fer famosa la manera que tenia d'actuar: estenia la capa al mig del camí i després des de dalt d'un arbre o roca amenaçava els viatgers perquè hi deixessin tot el que duien.

El patrimoni s'ha recuperat amb espectacles i cançons sobre fets històrics i tradicionals de Vallhonesta i es complementa amb un ampli repertori de llegendes locals, dins l'àmbit de Sant Llorenç del Munt i l'Obac.

La Pedra de les Creus, a Rocafort, és un gran bloc que té gravades creus i altres marques, amb un origen que suscita moltes llegendes.

620

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les carreteres que donen accés i creuen la unitat són la BV-1221, de Terrassa a Navarxes, que passa, de sud a nord, pel coll d'Estenalles, per prop de Mura i per Talamanca. La carretera BV-1223 enllaça l'anterior amb Mura, Rocafort i el Pont de Vilomara.

Els senders que transcorren per la unitat són molt apreciats pels excursionistes, ja que resseguint les carenes ofereixen bones panoràmiques i recorren paisatges, apropant-se als sorprenents monòlits de roca i a les cingleres. A més de la riquesa natural en forma de torrents, gorgs, balmes i valls boscoses, també permeten gaudir de nuclis històrics i ben conservats com Mura, Talamanca i Rocafort. Dos senders de gran recorregut passen parcialment per la unitat: el GR-4, a l'oest, prop del Farell, condueix al Pont de Vilomara i segueix per Sant Benet de Bages; i el GR-5, en el tram que prové de Rellinars per la Mata, el coll d'Estenalles i el coll d'Eres. Un altre sender concorregut és el que forma part de l'itinerari senyalitzat «Els 3 Monts» (Montseny-Montcau-Montserrat), que a la unitat penetra per Sant Llorenç Savall, i, després de creuar els colls d'Eres i d'Estenalles, arriba al coll del Boix i baixa pel pla de Serrallonga al turó dels Ducs, el pla dels Codolosos i, per la riera de Nespres, a Mura. Travessant la zona sud de la unitat, hi ha el GR-96 (de Sant Miquel de Gonerres a El Ventaiol) que prové de l'àmbit de la Regió Metropolitana de Barcelona.

El mirador culminant és el Montcau (1.057 m), amb vistes al nord cap al pla de Bages, les muntanyes de Berga i el Pirineu, en dies clars. Altres miradors coincideixen amb el tram del GR-5, com

A la unitat hi ha nombroses rutes per fer a peu. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

ara el turó de Castellar i el de Tres Creus, amb excel·lents vistes per sobre de la unitat que arriben fins als Pirineus. Altres miradors destacats són el Farell, Sant Lleïr i el castell de Mura, Rocafort, i la Rossena, a Talamanca, amb vistes interessants dels nuclis de població i del seu entorn.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius que ha provocat l'embosquament de les parcel·les no mecanitzables.
- La densa massa arbrada fruit de l'abandonament d'espais agrícoles provoca la desaparició i el deteriorament del ric patrimoni vinculat als antics conreus de vinya caracteritzat per les barraques de pedra seca i les tines enmig de les vinyes.
- Bona part de les masses forestals d'aquest paisatge són molt vulnerables als incendis.
- Presència –sobretot al sector sud-oest– d'urbanitzacions residencials poc aconseguides, amb un gran consum de sòl (sobretot per la baixa densitat d'habitatges), generalment amb un aspecte força descuidat, desendreçat i amb uns límits poc integrats a l'entorn.

El relleu montserratí és un dels punts forts de la unitat i representa una oportunitat per diversificar l'oferta d'itineraris del parc. Oriol Clavera / Diputació de Barcelona

621

Amenaces

- El nombre de visitants a l'espai natural protegit pot comportar problemes de massificació i de gestió de les zones més singulars. De la mateixa manera, la distribució de visitants per l'espai també pot implicar riscos d'excés de freqüentació en determinats itineraris.
- Tot i que existeixen nombroses zones de roca nua, en moltes canals i vessants és possible trobar formacions arbrades força denses, majorment d'alzines i pi blanc. El risc d'incendi en aquests indrets és molt elevat.
- La poca gestió d'alguns espais inclosos en el Pla d'espais d'interès natural pot comportar el deteriorament d'aquells valors pels quals es va protegir aquell espai, fins i tot els seus valors paisatgístics.

Fortaleses

- La major part de la unitat està emparada sota la figura de parc natural. Sant Llorenç és un dels parcs més antics de Catalunya: el primer pla especial data de 1972, mentre que la declaració de parc natural no es va produir fins al 1987.

- La contrada acull un bon nombre d'exemples de relleu montserratí que, per norma general, han estat batejats per la població local amb noms curiosos. Aquests relleus són d'interès màxim, ja que perllonguen la vàlua de la geomorfologia montserratina per altres localitzacions diferents a la de Montserrat. A banda de diferents monòlits, cal comptar tot un seguit de coves i balmes, que augmenten la vàlua geomorfològica de la contrada.
- Sant Llorenç i l'Obac gaudeixen d'una dilatada tradició excursionista, que arrenca al final del segle XIX, sobretot amb excursionistes del vessant vallesà de la unitat.
- Dins de l'espai natural protegit es poden trobar bons exemples d'arquitectura tradicional, molt ben mantinguda per norma general. A banda d'una bona colla de cases de pagès i altres construccions aïllades, cal esmentar en particular els petits nuclis urbans de la unitat, com Mura o Talamanca.
- Les característiques del relleu d'aquest territori fan possible l'abundància de conques visuals que permeten abastar des de paisatges locals fins a d'altres de més generals. A la vegada, la varietat de cromatismes, formes i textures dona lloc a un fons escènic de Sant Llorenç del Munt i l'Obac-El Cairat, amb la fita del Montcau, visible des de diverses unitats de les Comarques Centrals i de la Regió Metropolitana de Barcelona.

- Murs i construccions de pedra seca que constitueixen per si mateixos un exemple clar i de gran interès de construccions tradicionals per a l'agricultura. Destaquen les singulars tines de les valls del Montcau.

Oportunitats

- El relleu montserratí és un dels punts forts de la unitat i representa una oportunitat per diversificar l'oferta d'itineraris del parc, evitant la sobrefreqüentació d'alguns indrets. En aquest sentit, pot ser positiva la promoció d'itineraris guiats que recorrin els principals relleus turriculars del parc i n'expliquin la formació i els noms amb què els coneix la població.
- Les nombroses llegendes i rondalles que prenen la unitat com a escenari, des de les històries de bandolers fins a les diferents narracions que tenen sant Ignasi i la tradició eremítica com a protagonistes, són elements a què es pot donar valor.
- La singular concentració de construccions de pedra seca vinculades a la vinya, principalment murs, barraques i sobretot les tines, en diversos estats de conservació, és un patrimoni gairebé únic a Catalunya i representa un valor fins ara poc conegut i amb un gran potencial pedagògic i turístic.
- La proximitat entre parcs naturals pot suposar una oportunitat per millorar la connectivitat entre el parc i els altres espais protegits de la rodalia, com Montserrat, el Montseny o Collserola.

622

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Unes formacions de conglomerats i unes singularitats geomorfològiques, com les coves, balmes i avencs, ben conservades i protegides com a elements configuradors del paisatge, revalorant-ne el caràcter.
- OQP2.** Un paisatge forestal de característiques mediterrànies dominat pels alzinars, pinedes de pi blanc, i brolles d'estepes i brucs, que frenen l'erosió tan particular sobre aquest tipus de substrat.
- OQP3.** Un paisatge, mantingut i potenciat, on es manté encara el patrimoni dels cultius de vinya i de secà, amb destacats elements de l'arquitectura rural del lloc, com és el conjunt de les sis tines i la barraca dels Tres Salts, prop de Talamanca, exemple de la productivitat agrària de la unitat.
- OQP4.** Una imatge dels assentaments urbans que són patrons o bé són nuclis singulars perquè tenen uns valors estètic, històric i identitari que donen caràcter als escenaris

d'aquest territori, com Mura, Rocafort i Talamanca, gestionada i conservada de manera adequada.

- OQP5.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb les característiques pròpies del paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Establir mesures de protecció a les zones especialment sobrefreqüentades per tal de preservar les característiques geomorfològiques, especialment de les roques pinyolenques.
- Preservar l'entorn on se situen els conjunts de construccions rurals, com les barraques, tines i altres elements de pedra seca.
- Conservar l'entorn del meandre del Cairat per garantir la preservació d'aquesta zona humida rica en espècies de flora i fauna particulars.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Garantir el compliment de la normativa del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac pel que fa a les masses forestals, vigiliant especialment el que fa referència als incendis.
- Potenciar el cultiu de la vinya en les zones properes a les construccions agrícoles de pedra seca, com barraques, tines, cups, etc.
- Elaborar un estudi que reforci la personalitat i singularitat del paisatge de les tines, on es caracteritzi geogràficament i cartogràficament el conjunt de municipis que contenen tines en els seus termes municipals.
- Mantenir en bones condicions l'escassa xarxa viària que ha permès l'aïllament d'aquesta zona i especialment les vies que condueixen als nuclis principals de la unitat.
- Establir mesures de control en la freqüentació i l'ús de coves, avencs, balmes, etc., definint èpoques i horaris d'ús així com limitant el nombre de visitants.
- Potenciar el coneixement de les nombroses llegendes vinculades a les coves i altres elements geomorfològics propis de la unitat i relacionar-ho amb els nombrosos itineraris existents i amb el paisatge mateix.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Evitar la desfiguració dels nuclis urbans com Mura i Talamanca, que mantenen una estructura medieval, amb creixement dispers i construccions que per volumetria i morfologia contrastin disharmònicament.

- Promoure la restauració de les masies de la zona nord-oest de la unitat per mantenir el caràcter rural d'aquest sector en contraposició a la zona més feréstega que forma part del parc natural.
- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades, siguin habitatges o construccions d'us rural, s'inspirin en els models i les tipologies pròpies de l'indret pel que fa a la localització i inserció en el lloc, posant èmfasi en l'escala, la forma i els colors dels volums.
- Procurar que les urbanitzacions existents i la zona més poblada a la part sud de la unitat segueixin uns criteris adequats d'ordenació per tal de garantir una correcta integració en el lloc.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de Sant Lleir, Montcau i Sant Vicenç de Castellbell; dels itineraris motoritzats de la C-16, BV-1221, així com dels no motoritzats GR-4, GR-5, GR-96, GR-3. Caldria integrar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

24. Serrats de Sanaüja i Llanera

Comarca:

Noguera, Segarra i Solsonès.

Superfície:

24.029 ha (8.482 ha corresponen a les Comarques Centrals i 15.547 ha a les Terres de Lleida).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: Llobera, Pinós, Riner i Torrefeta i Florejacs. També inclou Tiurana, Oliola, Vilanova de l'Aguda, Sanaüja, Biosca i Torà, de les Terres de Lleida.

624

Terrasses de conreus herbacis de secà característiques del mosaic agroforestal dels Serrats de Sanaüja i Llanera.
Jordi Bas

Trets distintius

- Orografia particular de muntanya baixa. Se singularitza, especialment, per les serres successives que structuren la unitat i per les formacions sedimentàries que responen als encavalcaments pirinencs, tot i que no arriben a tallar la superfície topogràfica.
- Paisatge agroforestal de secà, amb domini dels conreus herbacis.
- El poblament és dispers, amb nombroses masies escampades arreu del territori.
- Importants claps de bosquines i matollars que recuperen l'espai ocupat per boscos cremats.
- Poblament dispers d'origen medieval i presència de restes neolítiques.
- Gran nombre de castells i torres de guaita escampades arreu, que van assolir una gran importància mentre aquest territori feia de frontera entre cristians i sarraïns.

Mirador

— Itinerari motoritzat

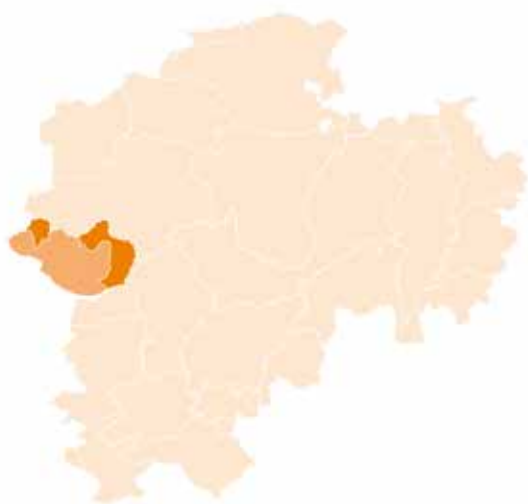
25 Solsona - Coll del Piteu

26 Calaf - Súria

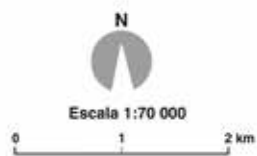
— Itinerari no motoritzat

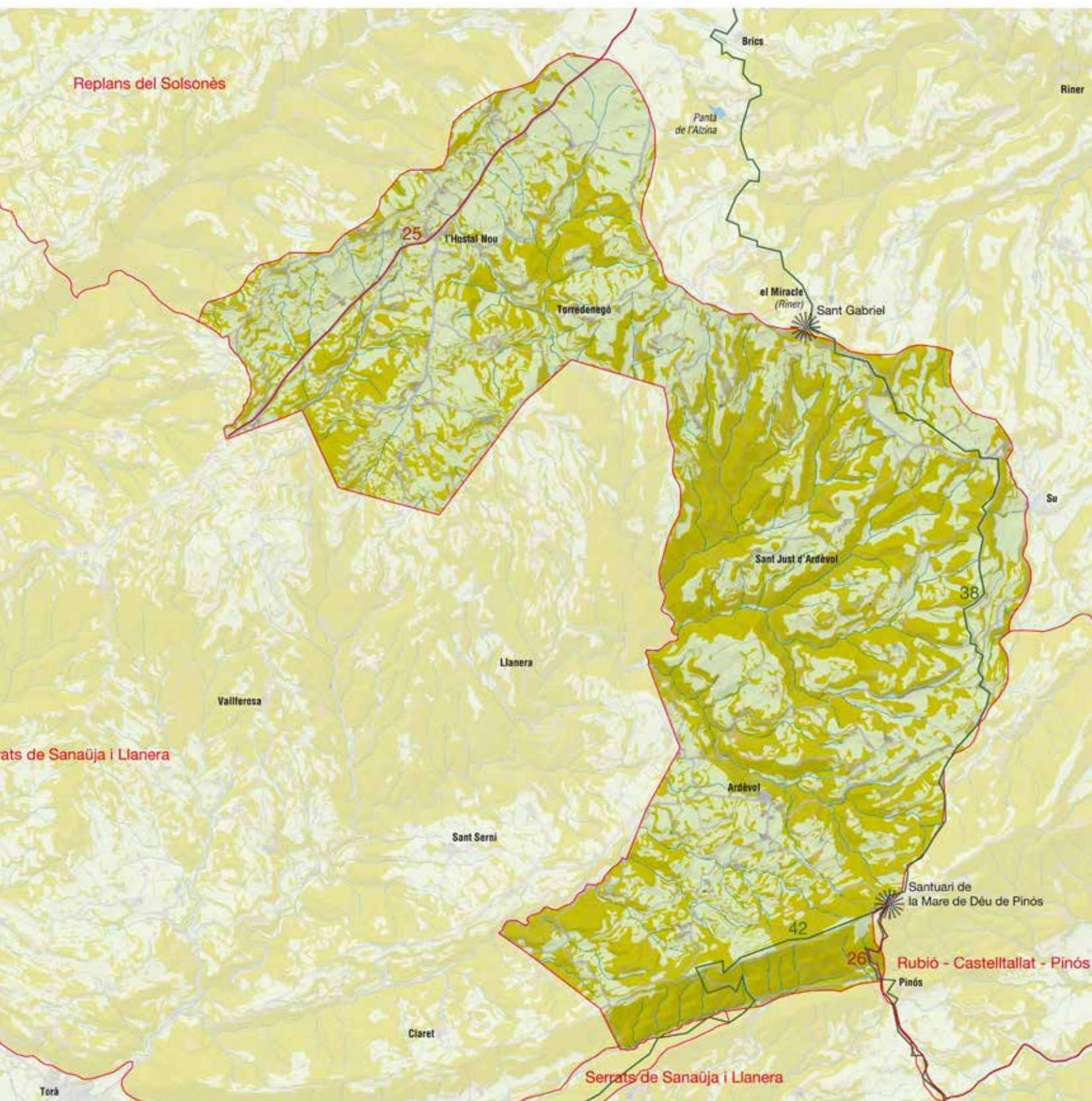
38 Coll de Port - Bellprat

42 Refugi de Caro - la Fita

626

628

Bosc en fase de recuperació entre Ardèvol i Torà. Observatori del Paisatge

Elements naturals del paisatge

El paisatge de Serrats de Sanaüja i Llanera constitueix una prolongació de la unitat del mateix nom provinent de les Terres de Lleida, on hi ha la part més extensa.

Les formes de relleu són de caràcter estructural i deriven del sistema de plegaments alpins que van afectar els materials terciaris sedimentats en l'antic mar que va originar la depressió Central, de la qual forma part la unitat. Els materials geològics predominants són l'alternança de gresos i lutites del Cenozoic (Eocè Superior-Oligocè), fet que confereix al paisatge forts contrastos entre les coloracions ocres i marronoses dels vessants i talussos nusos de vegetació, i aquesta, amb el color verd fosc i gris de les formacions esclerofíl·les.

En forma de semicercle basculat cap al sud-oest vers el Segre, l'orografia s'inscriu en la muntanya baixa, amb relleus ondulats que marquen el caràcter de la unitat. El límit septentrional és traçat per les estivacions de la serra de Llobera, que separa la conca del Segre de la del Cardener, amb el turó del Boix (875 m) i les costes de Coïns i del Xarpell, amb la Serreta (883 m), el Serriol (877 m) i el Pedró (872 m) com a elements més destacats. Vers llevant tanca la unitat l'altiplà amb el santuari del Miracle (821 m), prop del límit, amb

el tossal del Piu (864 m) i Sant Diumenge (800 m) i que perllonga la divisòria d'aigües amb la conca del Cardener. Tanca la contrada pel sud la serra de Pinós (931 m), l'element orogràfic més important de la unitat, que orienta la direcció de nord-est a sud-oest del conjunt i on s'instal·la el centre geogràfic de Catalunya, sobre el mateix límit amb la unitat de Serra de Rubió-Castelltallat-Pinós. A ponent, la unitat es perllonga per les Terres de Lleida, incorporant-hi l'extrem sud-oest del terme municipal de Pinell de Solsonès.

La xarxa de drenatge mostra una estructura dendrítica molt característica, a causa de les formacions geològiques, clarament orientades de nord-est a sud-oest. En aquestes contrades de les Comarques Centrals s'instal·len les altes capçaleres de la riera de Sanaüja i de la riera de Llanera tot i que prenen nom ja a les Terres de Lleida, afluents per la dreta del riu Llobregós.

El clima de la unitat respon a la zona mediterrània continental subhúmida amb tendència al continental sec a mesura que ens desplaçem cap a ponent, caracteritzat per precipitacions anuals de 500 a 700 mm, amb mínims pluviomètrics d'hivern i descens pluviomètric a mesura que les alçàries davallen vers les Terres de Lleida. La temperatura mitjana és de 12-14 °C i l'amplitud tèrmica mitjana anual és de 17-20 °C.

Una bona part de la coberta vegetal de la unitat està ocupada per matollars, fruit dels incendis esdevinguts el 1986, el 1994 i el 1998.

En general configuren masses de poca alçària (inferior als 50 cm). Les espècies més comunes són l'argelaga negra (*Calicotome spinosa*), la bufalaga (*Thymelaea tinctoria*), la sajolida (*Satureja montana*) i el gavó (*Ononis spinosa*), entre altres mates. A l'obaga de la serra de Pinós, cap a Sant Just d'Ardèvol i Torredenegó se'n poden trobar bons exemples. Les masses arbrades es formen, primordialment, per pinedes de pinassa (*Pinus nigra*), que donen lloc a comunitats de pinassa, amb sotabosc de xuclamel xilosti (*Lonicera xylosteum*) o tortelatge (*Viburnum lantana*). De manera esparsa, i en localitats humides, es fa el roure de fulla petita (*Quercus faginea*), que pot arribar a constituir comunitats de roure de fulla petita (*Al. Quercion sessiliflorae*). Apareixen masses arbrades de força interès cap al castell de Sallent, la solana d'Huguets o el Pi Alt, prop de la veïna localitat de Sant Serni. Respecte a la fauna de la unitat, cal advertir que es poden guaitar els tres voltors més habituals a Catalunya: el vultur (*Gyps fulvus*), l'aufrany (*Neophron percnopterus*), i, en menys mesura, el trençalòs (*Gypaetus barbatus*). Des de les reintroduccions que la Fundació Catalunya-La Pedrera va realitzar a la propera muntanya d'Alinyà, també es pot observar el vultur negre (*Aegypius monachus*).

Evolució històrica del paisatge

El poblament de la unitat sempre fou escàs tot i que el Neolític hi fou força representat. A Riner es va trobar el menhir d'Ardèvol; a Pinós, la balma de l'Oliva, can Gargolells (cista) i les galeries catalanes del Collet de Su i de la Pera (Ardèvol). A Llobera es va localitzar la bassa de cal Boix i el dolmen de Llobera o Torre dels Moros de Llanera, un dels més grans de Catalunya. Al mateix límit de la unitat també es van instal·lar els hàbitats prehistòrics de l'Ascensió (Pinell de Solsonès), i, poc més enllà, la vall de Codina Sagrera (Llobera) i el dolmen Llanera. Com es pot apreciar, entre finals del Neolític (Calcolític) i l'edat del bronze va aparèixer una important sèrie de dòlmens i menhirs que van marcar el moment de màxima esplendor històrica de la unitat respecte a la resta del Principat. Amb tot, aquests humans, tot i practicar l'agricultura i la ramaderia, no devien tenir gran capacitat per transformar el territori ja que el seu nombre devia ser escàs, i les tècniques emprades, rudimentàries. El paisatge segurament estava del tot dominat pel bosc amb petites clapes properes als hàbitats, essencialment a llevant de la unitat, però sense alterar substancialment les característiques naturals, tot i que com a element antròpic destaquen els citats dòlmens de la Pera i de Su a Pinós i de Llanera.

La transició cap al bronze ple fou marcada per les construccions megalítiques esmentades, a les quals es poden afegir l'hàbitat del Collet de Brics d'Ardèvol (Pinós) i el menhir de can Gargolells (de datació dubtosa) com a jaciments catalogats, als quals es poden unir els dòlmens del Miracle i de Casacremada a Pinós de Solsonès. Tot i el coneixement del bronze, aquests pobladors tampoc no van modificar essencialment el paisatge ja que encara no dominaven prou les tècniques agrícoles, i els seus coneixements eren lluny d'altres pobles coetanis europeus. Se suposa la continuïtat gairebé total dels paisatges heretats del Neolític.

Amb el ferro, els ibers eren la cultura dominant, tot i no que no s'ha trobat cap jaciment que en confirmi l'existència a la contrada, fet que mostra la llarga pervivència dels paisatges paleolítics i neolítics en els Serrats de Sanaüja i Llanera.

L'únic assentament romà a la unitat solsonenca s'ubicava a Casacremada (Su, Pinós), prop del conjunt de dòlmens, i devia respondre a un hàbitat ibèric continuat proper (Brics d'Ardèvol), tot i que al sector de les Terres de Lleida hi ha restes romanes significatives: el pont de Sanaüja i diversos segments de calçades que es dirigien vers els Pirineus. Per tant, el poblament no va mostrar signes d'augmentar amb el transcurs dels segles i la modificació antròpica sobre el paisatge natural va continuar sent molt minsa.

Hi ha constància dels visigots al collet de Clapers de Seguers i a la necròpolis de Seguers (Seguers, Pinós), fet que mostraria un cert poblament però que no degué alterar l'equilibri ecològic existent, on els boscos devien ocupar gairebé tota la unitat.

No es tenen notícies del pas dels musulmans per aquestes terres, tot i que la toponímia en recull constància (collet del Moro, a Riner, o la Torre dels Moros de Llanera, també dit dolmen de Llobera, a Llobera). Amb tot, aquest fou un moment transcendent per a la unitat ja que la invasió sarraïna va desencadenar la reconquesta cristiana i la necessitat d'ocupar el territori mitjançant una repoblació efectiva. Vers l'any 1000 els cristians van ocupar la zona establint-hi frontera amb els musulmans mitjançant tota una sèrie de castells, al voltant dels quals s'assentava la població, alguns dels quals perduren fins avui: castells de Peracamps, de Matamargó (1086) i d'Ardèvol (1086, BCIN), la torre de defensa de Sallent (XI, BCIN), i els propers castells de Lloberola, Llobera i Pinós. A finals del segle X el bisbe d'Urgell va iniciar la repoblació del sectors d'Ardèvol. Matamargó fou esmentat per primer cop el 1064.

Alhora que els castells asseguraven la vida a la contrada, les esglésies romàniques ho feien amb les creences: Sant Quirze de la Coma (XI), Sant Pere Màrtir de Peracamps (Santa Maria de Pe-

L'església parroquial de Santa Maria d'Ardèvol al municipi de Pinós.
Observatori del Paisatge

racamps, xi), Sant Pere de la Sala o de Comajuncosa (xii) i Santa Maria de Torredenegó (xii, a Llobera).

En aquells moments, el paisatge de la unitat va presentar els canvis més importants, amb la tala de grans sectors de bosc per al conreu i la seva utilització com a font de combustible i de pasturatge per als ramats. Els sectors més planers, aquells en què la xarxa hídrica no s'havia inserit, van mostrar la màxima antropització, deixant els fons de vall com a reducte del bosc.

A partir d'aleshores la implantació de cultius va mostrar alternances en funció de les fluctuacions socioeconòmiques del moment, amb períodes d'avanç i de retrocés dels camps i dels boscos, principalment de pins en els indrets inestables, en una disposició amb forma de mosaic, tot i que es distingeixen àrees amb domini clar del bosc al voltant de la xarxa hídrica, prou encaixada per impedir el conreu als seus vessants (pins, alzines i roures). El moment de màxima expansió històrica dels conreus va tenir a veure amb les rompudes produïdes a la segona meitat del segle XIX quan la vinya es va estendre de manera desmesurada amb la construcció de feixes, fins que la fil·loxera va ocasionar de nou un abandonament generalitzat i la vegetació va recuperar els sistemes de feixes, visibles encara avui dia enmig dels boscos.

Els canvis en el paisatge més importants els darrers temps tenen a veure amb l'acció dels incendis forestals i amb la implantació de nous cultius en àrees de poc pendent (ordi, blat, trepadella, patates, etc.), abans dominades per bosquines. La ramaderia de la contrada és bàsicament establulada (aviram i porcí) i la seva màxima afectació al paisatge és l'obra de la granja, a vegades no gaire reeixida. També hi ha certa explotació dels recursos forestals a Ardèvol.

630

Organització i dinàmica actual del paisatge

El sector nord dels Serrats de Sanaüja i Llanera suposa un 35% del total de la unitat i està format per dues àrees: una al nord-est, més gran, i una altra de més petita al nord-oest. Ambdues es caracteritzen per ser zones de muntanya mediterrània amb unes altituds mitjanes d'uns 700 m i on la presència humana es manifesta principalment perquè dedica més de la meitat de la seva superfície cultivada a conreus de secà.

Pel que fa als elements naturals, la vegetació està dominada per dues formacions que, a la vegada, pertanyen a dominis diferenciats. D'una banda, la carrasca, formació més eixuta i continental que aconsegueix evolucionar en llocs més baixos, assolellats i sòls menys evolucionats. Les rouredes seques també tenen un paper important així com alguns alzinars, tot i que en menys quantitat que a la resta de la unitat, on la vegetació ocupa proporcionalment més superfície. L'altra formació dominant és la roureda de roure valencià, que es desenvolupa en llocs més ombrívols, humits i amb sòls una mica més evolucionats, especialment per la mateixa aportació de matèria orgànica que, anualment, suposa la caiguda de la fulla d'aquesta espècie. La presència humana continuada i l'aprofitament constant dels boscos com a recurs, així com la re-

petida constància dels incendis, han fet que aquestes formacions forestals hagin estat substituïdes per d'altres de secundàries, com ara les garrigues i les brolles de romaní.

La dinàmica de la successió vegetal per part de la vegetació natural, que d'altra banda envaeix marges i zones no cultivades, es pot veure alterada pels incendis forestals. El perill d'incendi ja és alt a gran part d'aquest territori.

Cal destacar la presència d'altres formacions, com les joncedes o les de tipus higròfil. Les primeres evolucionen en espais agrícoles ara abandonats, mentre que les segones, molt especialitzades, es localitzen en les proximitats de cursos d'aigua habituals, on la humitat del sòl suposa una limitació per a altres formacions i un avantatge per a aquestes. Així, el principal element de canvi paisatgístic és l'abandonament de conreus. Aquesta dinàmica es dona sobretot als abancalaments més petits i de difícil accés.

L'agricultura pren importància en aquesta unitat. Amb un percentatge proper al 40% de superfície destinada a activitats agropecuàries, aquestes es localitzen en els replans; en canvi, les activitats forestals se situen a les zones de més pendent. Dominen els cultius de secà (59,50%), l'ordi, civada i blat, així com hortes mitjanes i petites properes a les rieres i als nuclis de població on encara és evident l'ocupació del territori amb patrons d'origen medieval. Es tracta, en definitiva, d'un paisatge en mosaic molt particular, amb una riquesa paisatgística important. També s'hi donen activitats ramaderes: cria d'aviram, conills o porcs, així com els ovins i bovins. La gran extensió forestal es manifesta també en l'establiment d'algunes petites indústries derivades de la fusta, especialment a Ardèvol.

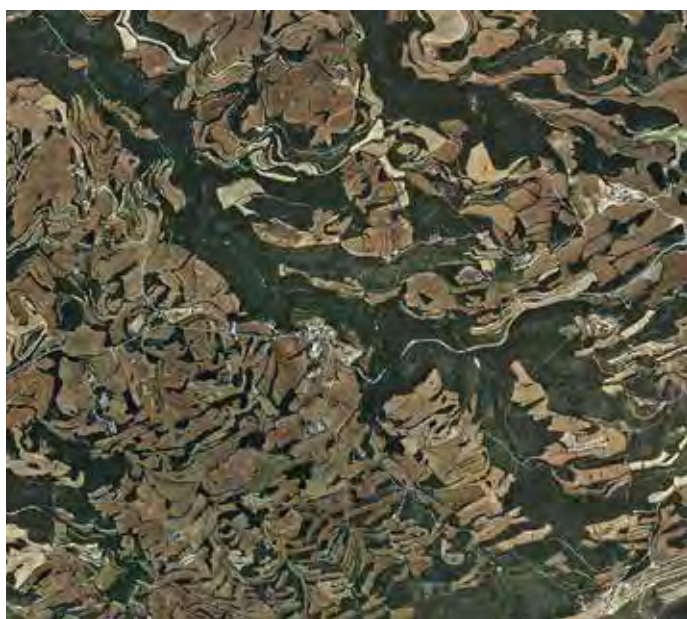
Així, els principals elements dominants de la unitat estan lligats a les activitats agropecuàries. Aquest fet té dues funcions destacades: ser una de les principals activitats econòmiques de la unitat, i, al mateix temps, mantenir un caire rural al territori, que actualment pot ser considerat un recurs econòmic lligat al turisme rural.

El nucli de població més important és Peracamps (Llobera), que reuneix una dotzena escassa d'edificacions al voltant del castell de Peracamps i de l'església de Santa Maria, arruïnada. L'altre nucli és Ardèvol (Pinós), on el castell d'Ardèvol i l'església de Santa Maria aglutinen poc més d'una vintena d'edificis de diferent ús. El sector nord del petit nucli és ocupat pel bosc, mentre que al sector sud s'instal·len conreus de secà i explotacions ramaderes.

La resta de la població és dispersa, amb altres petits llogarrets com Torredenegó o el de l'Hostal Nou a la carretera que va de Solsona a Torà, que és l'única que travessa la zona. L'àrea nord-est limita amb el Miracle i la població de Su de la unitat veïna. El poblament dispers dominat per masos amb masies escampades pel territori és el propi d'una unitat on l'activitat agroforestal és dominant. Més al nord, la presència humana és més gran i més concentrada, tot i que la forma dispersa encara hi és present. En aquest sentit, cal fer esment del patrimoni arquitectònic, especialment de castells medievals, que van ser referència per a la creació de petits nuclis al seu voltant o propers a ells, que actualment amb prou feines arriben a la vintena de persones.

Conreus abançats mitjançant murs de pedra seca als Serrats de Sanauja i Llanera. Observatori del Paisatge

Mosaic agroforestal a l'entorn d'Ardèvol. ICGC

La dinàmica poblacional és regressiva, i l'abandonament agrari afecta els terrenys de posició topogràfica més desfavorable. La continuïtat d'aquesta tendència en el futur pot implicar una pèrdua del mosaic agroforestal, i, per tant, dels seus valors i atributs visuals. El previsible augment de l'aridesa i de la variabilitat climàtica pot provocar pèrdues de producció i una reducció de la rendibilitat agrària, també motivada per la competència de nous mercats.

Les infraestructures presents a la unitat no són especialment significatives; destaca la carretera que uneix Biosca amb Solsona, la de Torà amb l'Hostal Nou, i la de Torà i Biosca amb Llobera. Cal destacar la proliferació de pistes forestals, que uneixen les diverses masies existents amb la xarxa viària.

A grans trets, es pot dir que no hi ha implantacions de grans infraestructures o serveis. També cal prendre en consideració la incidència que pot tenir la possible instal·lació d'activitats i infraestructures en punts amb una fragilitat visual elevada; en aquest sentit, cal destacar l'existència d'una línia d'alta tensió que travessa aquesta unitat. Hi ha un veritable corredor de línies elèctriques que, des de Gualter, el Pallars i la Ribagorça, es dirigeix cap a la Regió Metropolitana de Barcelona a través de l'eix Torà-Biosca.

Expressió artística del paisatge

Els pocs escriptors que mencionen aquestes terres es refereixen als diferents pobles enlairats del límit de la unitat amb la vall del Llobregós. A continuació, transcrivim dos fragments de Joan Santamària. El primer fa referència al conjunt de la Segarra, però és especialment escaient per a la unitat que ens ocupa. El segon es refereix al poble de Ribelles, situat al llindar de les serres amb la vall.

«Heus ací la Segarra! Terra i més terra... No hi ha cap nota viva que us distregui l'albiranc'a ni cap punt xiroi en l'horitzó on poder descansar els ulls. Us trobeu isolats de la resta del món, noteu una basardosa sensació d'infinita solitud, us apar com si tot d'una s'hagués aixecat darrera vostre un mur infranquejable que no us deixés recular.

Tot és molt lluny, d'aquí estant; la mar, les ciutats, la gent, la vida. Aquesta terra té un aspecte terrorífic de veritat, i vosaltres, enmig d'ella, us veieu com una figureta ridícula, com una bombolla inflada de fum i de niciesia. Terra i més terra! Ja podeu mirar pertot... No trobareu més que els terrossos i els cantals que us contemplen amb un aire mofeta, com volent dir: no t'escaparàs pas!» (Santamària, 1936).

«Tocant Sanaüja, a la banda superior de la carretera de la Seu, hi ha un poblet que es diu Ribelles. Si, tot passant alceu el cap, l'atalaiareu caragoladet com un tortell en el replà més alt d'una dreta graonada de vinyes, oliveres, ametllers i magraners. Aquest poble té un castell, al mig. Un castell molt líric, fet de pedres picades i escalabornades, d'un color tan carregat de carn de síndria que es veu de totes bandes.» (Santamària, 1954).

632

Valors en el paisatge

Els Serrats de Sanaüja i Llanera inclosos a les Comarques Centrals s'ubiquen a tocar de l'àrea més a llevant de la unitat del mateix nom, amb major extensió, de les Terres de Lleida. Els seus valors naturals i ecològics es fonamenten en el mosaic format per la distribució dels conreus, situats en els altiplans, i els boscos, de tipus mediterrani, que ocupen els vessants formats per la xarxa hídrica i que no són aptes per als conreus. En conjunt, la superfície forestal ocupa bona part de la unitat; destaca la presència de matollars, pins, alzines i roures. D'aquesta darrera espècie (*Quercus faginea*), cal destacar com a element singular el roure Gros de Cal Peroi, inclòs en el registre d'arbres monumentals de la Generalitat de Catalunya. La unitat comprèn una reduïda superfície de l'espai PEIN del Miracle.

Els valors estètics venen definits pel relleu, format principalment per petites plataformes delimitades per l'excavació de la xarxa fluvial (rases i rieres). Sobre aquest relleu es distribueix una coberta agroforestal, amb combinació de conreus, masses forestals de caràcter mediterrani (pins, alzines i roures) i vegetació de ribera a les fondalades, fonts i altres indrets on el nivell d'humitat és més gran. Tots aquests elements componen una distribució en forma de mo-

Dolmen de la Pera a Ardèvol. Observatori del Paisatge

saic que origina, en combinació amb les variacions estacionals, una gran diversitat cromàtica i ambiental. Aquest efecte cromàtic té la base en el contrast originat entre les espècies perennifòlies, que resten inalterades durant tot el cicle anual, amb les espècies caducifòlies, que presenten variacions en el seu cicle, al llarg de l'any. El contrast d'aquests elements biòtics ve complementat pels contrastos de les àrees agrícoles, que també ofereixen variacions cromàtiques en funció de l'època de l'any, tant si la vegetació hi és present (verds i marrons palla), com si hi manca i els camps són llaurats (marrons).

En relació amb els valors històrics, malgrat que el poblament d'aquestes contrades no ha estat mai gaire nombrós, aquest s'hi va establir des d'antic, tal com evidencien restes datades del Neolític. Els testimonis són diversos; es van iniciar a la prehistòria amb els dòlmens, dels quals hi ha una àmplia representació a la contrada: dolmen de Llobera (o Torre dels Moros), de la Pera (prop d'Ardèvol), de Casacremada (Pinós), de la balma de l'Oliva (prop de Can Oliva Ardèvol), o el menhir de Pinós (prop del santuari del mateix nom). De l'època romana només hi ha un assentament localitzat a Casacremada, el període medieval, però es mostra més pròdig en vestigis, especialment en els de caire defensiu, relacionats amb la condició de terra de frontera amb el món musulmà d'aquestes contrades, tal com ho testimonien els castells de Peracamps i Ardèvol (segle XI) dels quals només resten una torre al primer, i, al segon, una torre rectangular completa, integrada en el nucli del poble.

Entre altres llocs de valor històric es poden esmentar el mas Tristany, casa senyorial al terme d'Ardèvol, conegut ja en el segle XVI amb el nom de Mussons; l'edifici central està protegit per quatre garites a les cantonades, que evocuen les del castell de Cardona. D'aquesta casa eren originaris dos coneguts dirigents locals del carlisme, Benet i Rafael Tristany. Actualment, la casa conté un museu del carlisme. Un altre lloc interessant per la seva càrrega històrica és el mas Duàrria, (l'Hostal Nou, Llobera) lloc mencionat al testament del bisbe Ermengol d'Urgell, mort el 1035.

Els valors productius se centren en les activitats agropecuàries i la gran extensió forestal es manifesta també en l'establiment d'algunes petites indústries derivades de la fusta, especialment a Ardèvol.

També destaca la presència de petites fires, com la de l'Empelt, que se celebra el mes d'octubre a Llobera.

Fruit de l'antiga ocupació humana hi ha una gran varietat de construccions que li donen un valor de caire religiós i simbòlic, entre les quals destaquen Sant Quirze de les Comes (Llobera), romànica del segle XI; Santa Maria de Torredenegó (Llobera), romànica del segle XII; Sant Just d'Ardèvol (Ardèvol, Pinós), construcció també romànica però reconstruïda el segle XVI; la rectoria de Sallent, adossada a l'església de Sant Jaume de Sallent, en la qual es venerava una Mare de Déu de bella factura gòtica (s. XVI) a l'anterior construcció; el santuari de la Mare de Déu de Pinós, originat en una capella construïda pels templers el segle XIII, devoció que va revifar el segle XVI arran d'una aparició de la Verge, fet que va motivar que es construís l'actual santuari (a la llinda de la porta hi figura la data de 1642), avui tradicional lloc de peregrinació de la contrada.

Cal destacar que al límit amb aquesta unitat s'ubica el centre geogràfic de Catalunya, proper al santuari de Santa Maria de Pinós, on una rosa dels vents indica el lloc exacte, tot a tocar d'un mirador que permet gaudir d'unes panoràmiques impressionants.

Altres manifestacions de caire identitari són els aplecs, alguns de llarga tradició i altres de creació més recent. Per exemple, l'Aplec del Santuari de Santa Maria de Pinós, que se celebra per Pasqua Florida, i l'Aplec de Sant Roc, a Ardèvol, celebrat el 26 d'agost.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Els dos sectors de la unitat dins l'àmbit de les Comarques Centrals tenen accés a Solsona per les carreteres LV-3002 i LV-3005.

La unitat comprèn un tram d'un sender de gran recorregut, el GR-7, que transcorre vora el límit oriental de la unitat, entre el santuari de la Mare de Déu de Pinós i el del Miracle passant prop de Su.

Els miradors que millors vistes ofereixen de la unitat són el mirador prioritari del santuari de la Mare de Déu de Pinós (904 m), considerat el centre geogràfic de Catalunya, i el de Sant Gabriel (863 m), prop del Miracle però ja a la unitat veïna Replans del Solsonès, tots dos amb panoràmiques cap al nord fins al Port del Comte, serra del Verd i Busa.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc., desvinculades

de les característiques de l'entorn que les acull i que pertorben l'harmonia visual del paisatge. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, algunes provoquen uns impactes visuals en entorns d'alta qualitat paisatgística.

- Bona part de les masses forestals dels Serrats de Sanaüja i Llanera són molt vulnerables als incendis.
- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius que ha provocat l'embosquament de les parcel·les no mecanitzables.

Amenaces

- Pèrdua de zones de conreu i de pastura, i manca de gestió forestal, que comporten un increment de l'homogeneïtzació del paisatge i una pèrdua de diversitat.
- El risc d'incendis és alt a la major part del territori de la unitat.
- Degradació d'elements patrimonials d'interès que, per la seva dispersió en el territori, fa difícil les tasques de conservació (castells, esglésies, masos, restes arqueològiques, etc.).

Fortaleses

- El paisatge tranquil i desestressant de la zona es podria convertir en un gran potencial turístic si se sap gestionar de manera adequada.
- El potencial forestal i natural de la unitat és elevat.
- Existència de castells i fortificacions rellevants, com la torre del castell d'Ardèvol o la masia fortificada de Tristany, i de construccions megalítiques destacades, com els dòlmens de Llobera, la Pera i Pinós.

Oportunitats

- El desenvolupament turístic sostenible, basat en valors naturals, culturals i estètics del territori, és possible sobretot a la meitat nord de la unitat. Atès que la freqüentació és escassa en relació amb les unitats properes, és factible establir un model turístic respectuós que s'anticipi a les demandes i als conflictes del futur. És important fer valer els castells i les torres de guaita de la unitat, que poden constituir la clau de volta del desenvolupament turístic de la zona.
- És desitjable la planificació forestal amb criteris productius que conduïxin a una major estabilitat i desenvolupament dels sistemes forestals. A aquest efecte, també s'ha de considerar com una oportunitat el fet que molta superfície forestal sigui sobretot privada.
- La restauració de talussos, i, en general, la integració paisatgística de pistes i carreteres implica una oportunitat de millora

i creació de condicions visuals de qualitat a la unitat. Aquestes actuacions, juntament amb les destinades a reduir l'efecte de barrera per a la fauna a les carreteres, s'haurien de vincular en el futur a totes les possibles millores (condicionament, miradors) i ampliacions de la xarxa.

- Les polítiques de paisatge i les noves polítiques rurals impliquen mecanismes de suport a les activitats agràries amb limitacions (com és el cas de les zones de muntanya), les quals poden ajudar que no es redueixin les tesselles agrícoles de la unitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

OQP1. Un paisatge agroforestal on s'alternen els cultius de secà amb les zones de bosquines, prats secs, alzinars, pinedes i alguns boscos de caducifolis de roureda seca als punts més humits.

OQP2. Un paisatge propi del poblament dispers, amb nuclis de reduïdes dimensions i estructurat a l'entorn de grans pagesies.

OQP3. Un paisatge on les restes megalítiques i de construccions defensives com els castells de Peracamps i Ardèvol, així com torres de guaita, estiguin preservades i valorades.

OQP4. Un sistema de miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat del paisatge.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir i conservar les restes megalítiques, especialment els dòlmens, dels quals hi ha una àmplia representació a Llobera, la Pera, Pinós, etcètera.

- Protegir les típiques construccions rurals, especialment les masies fortificades, com la de Tristany.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Establir mesures d'adequació dels entorns de les restes megalítiques, facilitant els accessos i definint un entorn de protecció.
- Incentivar la producció agrària per poder mantenir el caràcter rural propi d'aquesta unitat buscant nous cultius més productius i adaptats, com són les espècies aromàtiques o les patates.
- Potenciar el coneixement de Pinós com a centre geogràfic de Catalunya i un bon mirador de part de les Comarques Centrals.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Mantenir la característica del petit nucli compacte d'Ardèvol, procurant que les noves construccions s'inspirin en l'escala, la forma i el color dels volums preexistents i no en desfigurin la morfologia de nucli compacte.
- Mantenir en bon estat la xarxa de camins rurals que permeten la connexió de la població rural dispersa.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta del mirador del santuari de la Mare de Déu de Pinós; de l'itinerari motoritzat C-451, així com del no motoritzat GR-7. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

25. Serres d'Ancosa

Comarca:

Alt Camp, Alt Penedès, Anoia i Conca de Barberà.

Superfície:

22.967 ha (13.739 ha corresponen a les Comarques Centrals i 9.228 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els següents municipis de les Comarques Centrals: Argençola, Bellprat, Jorba, la Llacuna, Orpí, Sant Martí de Tous, Santa Maria de Miralles i Santa Margarida de Montbui. També inclou Pontons, Torrelles de Foix, Font-rubí, Sant Quintí de Mediona i Mediona, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

636

Mosaic agroforestal al sector oriental del municipi de Santa Maria de Miralles. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Zona de muntanya baixa, que enllaça la serralada Prelitoral amb la depressió Central.
- La unitat està formada per tres serres, en disposició paral·lela: la serra d'Ancosa, la de Queralt i Miralles, i la serra de la Nou, amb el cim de Clariana, separades per valls àmplies.
- Densa xarxa de rieres que solquen les serres i les valls.
- El mantell forestal es forma per boscos de pi blanc força densos.
- Existència de camps de secà a les zones més planeres i a les depressions.
- La població està ben estructurada en nuclis de mida petita i en masos dispersos. La Llacuna, situat entre la serra de Miralles i la d'Ancosa, és el principal nucli d'aquest sector de la unitat.
- Existeixen castells i fortificacions medievals en els punts més elevats i de millor control del territori: castell de Queralt, castell de Miralles, etcètera.
- La serra de Miralles és el principal fons escènic d'aquest paisatge i dels paisatges del voltant.
- Presència de construccions de pedra seca, sobretot al sector sud.

Mirador

— Itinerari motoritzat

07 Manresa - la Llacuna

24 Igualada - Aguiló

30 Plana Pelada - Coll del Bosc

— Itinerari no motoritzat

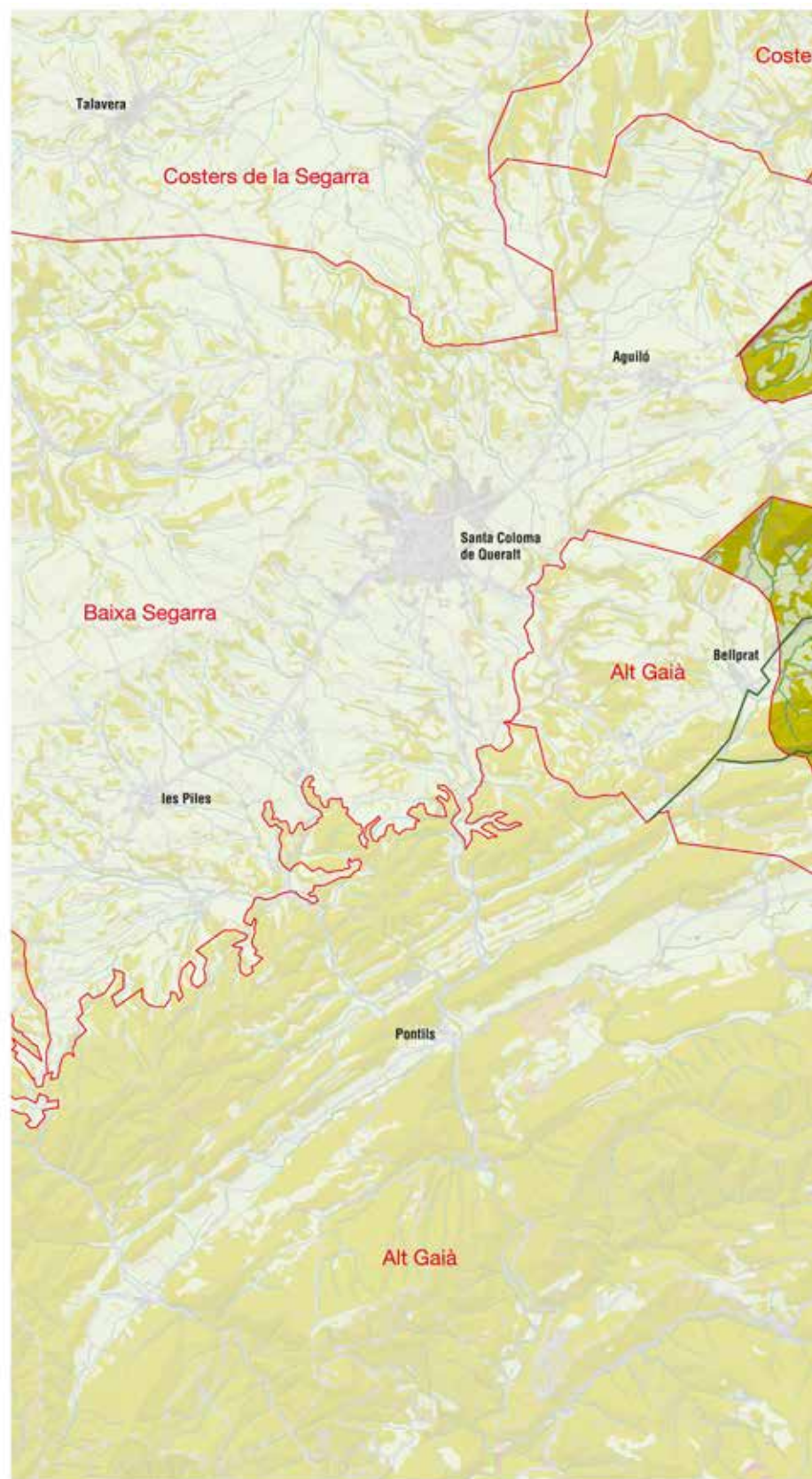
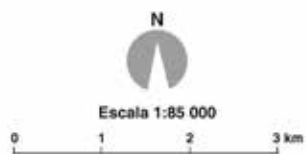
38 Coll de Port - Bellprat

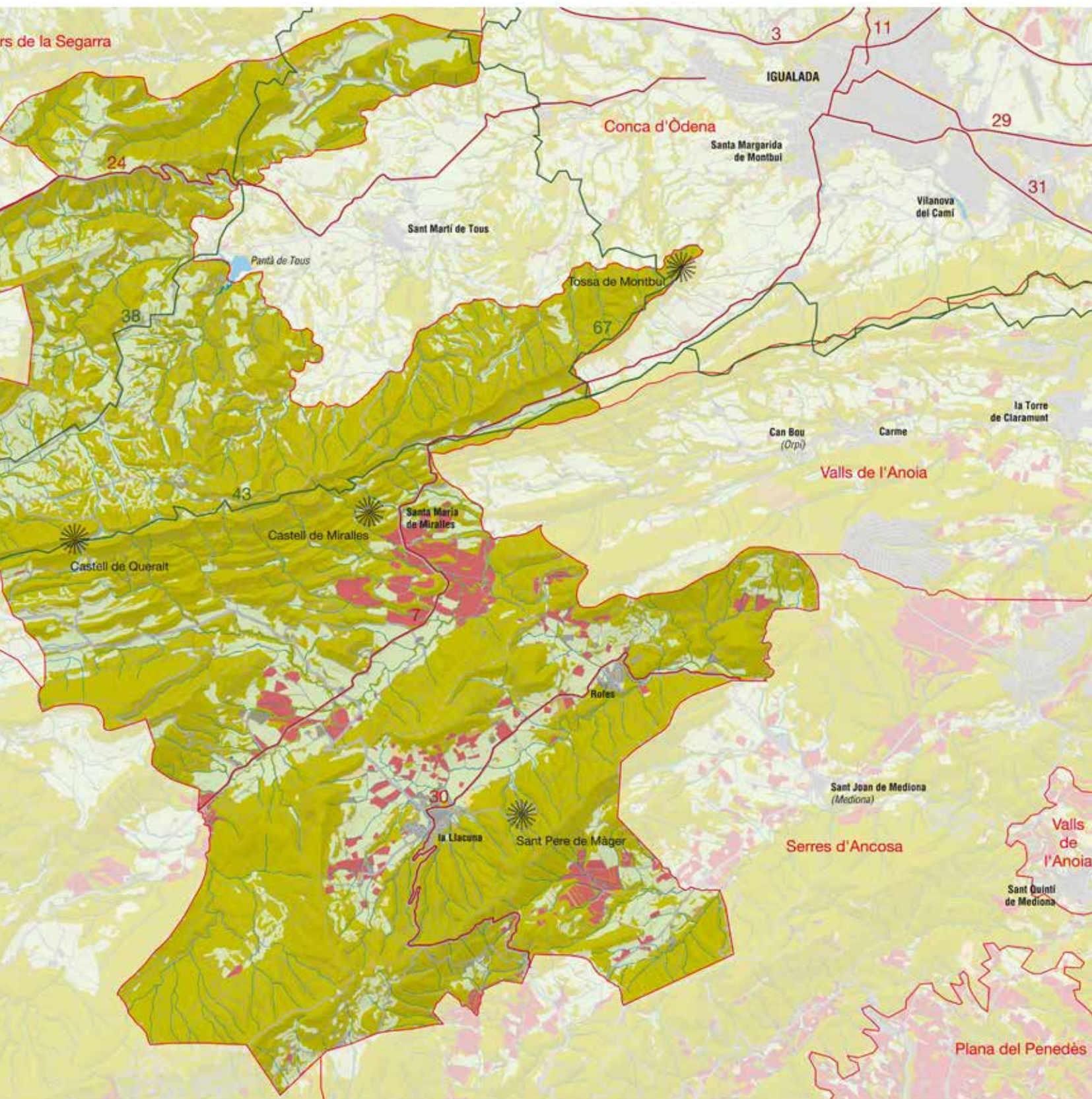
43 Bellprat - Monestir de Montserrat

67 la Pobla de Claramunt - Puig de Sant Miquel - Jorba
- la Pobla de Claramunt

638

Elements naturals del paisatge

Serres d'Ancosa és una unitat de transició entre els paisatges dels altiplans de l'interior i les planes mediterrànies, a cavall entre la serralada Prelitoral Catalana i la depressió Central Catalana, l'aiguavés de l'Anoia i del Gaià. El tret característic que dona sentit al conjunt és una sèrie d'elements geogràfics amb una alineació en comú de sud-est a nord-est: les serres d'Ancosa, Queralt i Miralles, i les valls de les rieres de la Llacuna, de Miralles i de Clariana.

La serra d'Ancosa, que pertany a la serralada Prelitoral, se situa al límit meridional de la unitat. És la més ben definida i d'elevacions més pronunciades (puig Castellar, 944 m; puig de les Agulles, 848 m) alhora que separa l'Anoia del Penedès, constituint el límit meridional a Catalunya de la distribució de diversos elements submediterranis. Provenint del puig Montagut (964 m) i del puig Formigosa (1.002 m), s'introdueix a la unitat per la plana d'Ancosa –extensa plana per sobre dels 700 m– i continua fins al pujol d'Orpinell (737 m) i l'estret de Capellades, ja fora de la unitat. És un conjunt orogràfic fallat en totes direccions, constituït principalment per materials calcaris de l'anomenat Bloc del Gaià, en què destaca una important presència de restes de paleosols.

Els vessants meridionals de la serra donen lloc a la capçalera del riu Foix i a la riera de Puigcogul, tributària de la de Mediona, afluent de l'Anoia mitjançant el riu de Bitlles. Al vessant septentrional, s'obre la vall de la riera de la Llacuna, coneguda més avall com «de Mediona», vall fèrtil on s'instal·la, sobre un antic llac endorreic, el nucli de població més important de la unitat: la Llacuna. Paral·lela a la riera de la Llacuna transcorre la riera de Miralles, separades ambdues pel cingle d'Ancosa (756 m), que tanca pel nord la plana d'Ancosa, i la serra de Fontfregona (709 m), unides pel coll de la Creu del Pla.

La riera de Miralles, afluent de l'Anoia, neix al coll de la Rovira Seca (Querol), a la serra de Brufaganya, que tanca per ponent les dues valls esmentades, marcant juntament amb la serra d'Ancosa la direcció de sud-oest a nord-est de la riera, que manté fins a l'aiguabarreig a la Pobla de Claramunt, fora de la unitat, pel congost d'Orpí, on pren el nom de riera de Carne. Les valls de Miralles i de la Llacuna resten closes per tots indrets i presenten una forma de cubeta allargassada excavada en els terrenys tendres (argiles i margues) de la depressió Central, amb una inclinació suau que dona lloc a amples planells cultivats amb vinyes o sembrats principalment, encerclades per pinedes. Les característiques dels sòls permeten la formació de xaragalls tipus *badlands*, que ocupen una extensió considerable; generent un paisatge particular quan queden al descobert els conglomerats de matriu calcària, i donen lloc a formacions com fous, salts d'aigua, cingleres, coves, etcètera.

La serra de Queralt (castell de Queralt, 861 m), al límit amb la depressió Central, entre les plataformes tabulars del Bloc de Gaià i l'Alta Segarra, enllaça pel nord-est amb la serra de Miralles (grony de Miralles, 866 m), que es divideix en dues branques i dona lloc a les elevacions de la tossa de Montbui (620 m) i la serra de la Portella, que en direcció nord-est passa lateralment a la serra de Collbàs. Aquests relleus tanquen septentrionalment la vall de Mi-

La pèrdua de gestió dels espais forestals, especialment dominats pel pi blanc, i la disminució de l'activitat agrícola provoquen l'homogeneïtzació del paisatge per la reducció dels mosaics agroforestals. Observatori del Paisatge

ralles; separen, amb la serra de Brufaganya, les conques del riu Anoia i del Gaià, i constitueixen un rellevant espai de transició entre els altiplans centrals i la serralada Prelitoral, amb un vessant interior de caràcter continental i un altre meridional de matis marítim.

Aquesta segona alineació de muntanyes és constituïda per terrenys de formació terciària; ressalta especialment l'escull de la tossa de Montbui i la geomorfologia dels relleus calcaris en què ha tingut importància el modelat càrstic. La tossa de Montbui geològicament forma part de la Conca Terciària de l'Ebre, avui ocupada per la depressió Central Catalana i mostra una de les millors seccions per estudiar el sistema escullós del Bartonian de la Conca Eocena Catalana.

El darrer sector, el més septentrional, s'estén des de la serra de Miralles i Queralt a la riba dreta de la riera de Clariana, pels sectors que resten fora de la cubeta de l'Anoia del terme de Sant Martí de Tous, i les estivacions de la serra de la Nou (Clariana, 674 m), a Argençola, en contacte ja amb els primers altiplans segarrencs. És un territori força accidentat del qual davallen diverses rieres que van a formar la riera de Tous o alimentar la de Clariana, assentat sobre margues, gresos, calcàries grises i lutites amb intercalacions de guixos i conglomerats de l'Eocè i Oligocè.

Climàticament, existeix un contrast important entre els vessants septentrionals de les serres, de marcada tendència continental, i els vessants meridionals, de tendència mediterrània, fet motivat pel fet que la contrada se situa en l'indret de transició entre el clima mediterrani litoral i mediterrani continental. La serralada Prelitoral intercepta els vents humits de la Mediterrània que solen originar importants precipitacions a la façana litoral, mentre que a les terres situades a sotavent les pluges són més reduïdes. De la mateixa manera, la barrera orogràfica també intercepta els efectes suavitzadors de la influència marina. La distribució anual de les precipitacions es caracteritza per un màxim equinoccial amb un clar predomini a la tardor i un mínim d'hivern no gaire accentuat. Les temperatures són caloroses a l'estiu, matisades un xic als llocs amb abundant vegetació. El fred s'agreuja moderadament a l'hivern per l'altitud mitjana (600 m).

La vegetació de la unitat és eminentment mediterrània i es caracteritza per ser el punt de trobada de biomes de tendència litoral amb biomes de tendència continental, en un contacte prou alterat per l'orografia i les orientacions. Hi abunden les formacions arbrades, amb un predomini de les pinedes i els matollars d'esclerofil·les. La coberta dominant, doncs, és sempre verda, fet que atorga un cromatisme constant durant tot l'any; en els mesos d'hivern, tanmateix, molts arbustos fan una florida ben acolorida, que esquitxa de blancs, blaus i roses planes i muntanyes.

La vegetació natural del país es constitueix per l'alzinar mediterrani o alzinar amb marfull (*Quercetum ilicis galloprovinciale*), a la banda sud, i pel carrascar (*Quercetum rotundifoliae*), a la banda nord, en una transició difícil de delimitar. Les superfícies ocupades per aquests boscos són més aviat minses i fragmentades, i, en general, no es pot dir que formin masses ben estructurades. De manera esparsa és fàcil trobar peus de roure de fulla petita (*Quercus faginea*). La seva adscripció fitosociològica recau en l'associació de roure de fulla petita amb viola (*Quercion robori-sessiliflorae*), però, com en el cas anterior, la fragmentació i la maduresa dels agrupaments en dificulta la catalogació. A l'obaga del puig Castellar, al terme de la Llacuna, es troba un bon exemple de roureda de roure de fulla petita que inclús acull algun exemplar plantat de pi roig (*Pinus sylvestris*).

La major part del paisatge està ocupat per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) i de pinassa (*Pinus nigra*). Cap a la serra de Miralles, al grony de Miralles i la punta de Coma-roques, es troben bones pinedes de pi blanc, que formen masses homogènies i compactes; cap al sud, a la serra d'Ancosa i a la d'Orpinell, també són ben habituals aquest tipus de pinedes. Les pinedes de pinassa són més escasses; es localitzen a la banda septentrional de la unitat, cap a la serra de Ca l'Erota i el coll de la Goda, al terme d'Argençola. Per norma general, el sotabosc de les pinedes és força ric; a les pinedes de pi blanc apareix el llentiscle (*Pistacia lentiscus*), el marfull (*Viburnum tinus*), i, de manera abundant, el garric (*Quercus coccifera*) i el bruc d'hivern (*Erica multiflora*), així com altres arbusts propis de màquies i brolles.

Actualment, sobre camps de conreu abandonats i antigues feixes, en terrenys cremats o sobre sòls aspres i pedregosos, apareixen brolles calcícoles. La comunitat més representativa és la de bruc d'hivern amb bufalaga tintòria (*Erico-Thymelaetum tinctoriae*), que troba la seva millor representació a la plana d'Ancosa, la plana Roja i el Planot. També és possible trobar exemples de garriga (de l'aliança *Querecion ilicis*); en termes generals domina la màquia continental de garric i arçot (aliança *Rhamno-Quercion cocciferae*), per bé que no forma comunitats homogènies i ben estructurades sinó que, per contra, adopta elements de la màquia litoral (*Oleo-Ceratonion*), particularment en el sector meridional de la unitat. En un altre ordre de coses, cal assenyalar que abunden els pradells de jonça (*Brachypodium*), i, en localitats humides, les joncedes amb plantatge (*Plantagini-Aphyllanthesum*).

Amb relació a la fauna, gràcies a l'existència d'espais oberts i formacions arbustives, és fàcil trobar el conill (*Oryctolagus cuniculus*) i la perdiu (*Alectoris rufa*). En indrets boscats són comuns la geneta (*Genetta genetta*), sobretot cap a la banda sud de la unitat, i l'esquirol (*Sciurus vulgaris*), així com el porc senglar (*Sus scrofa*).

L'ornitofauna està representada per diversos passeriformes, com ara el pinsà (*Fringilla coelebs*) o el gafarró (*Serinus serinus*). D'intèrès especial són dues espècies de coleòpters: *Sternocoelis duforti* i *Tycobitinus listai*, així com les espècies de mol·luscs i heteròpters *Orthotylus thymelaeae*.

Evolució històrica del paisatge

La presència humana a les Serres d'Ancosa segurament és molt antiga, com ho mostren els jaciments paleolítics dels Segarresos (Santa Maria de Miralles), i el Pujol d'Orpinell i la Roca Roja (la Llacuna). Dominava el paisatge natural, amb un petit llac endorreic a l'entorn de la Llacuna que modificava la vegetació del seu voltant immediat. Els boscos més frescals de roures deixaven pas als més càlids de l'alzina a mesura que la climatologia canviava. Possiblement aquests primers habitants provocaven importants incendis per permetre el desenvolupament dels prats.

L'home del Neolític va conrear la terra. A l'entorn dels seus assentaments segurament tenia un àrea conreada i uns prats no gaire llunyans, però també cursos constants d'aigua i boscos per obtenir recursos. Per primera vegada els humans van modificar conscièntment el seu voltant, tot i que pels seus efectius no va representar una alteració important més enllà l'entorn dels assentaments. L'ocupació humana del Neolític va continuar preferint el sector meridional de la unitat, on foren més evidents els aspectes antròpics, però el bosc va continuar dominant la major part del paisatge, amb el canvi ja definitiu del roure per l'alzina.

L'edat del bronze va ser força present a la contrada, període en què va aparèixer la cultura ibera, que va deixar l'empremta més important a l'edat del ferro. Amb tot, a l'edat del bronze es tenen indicis de comerç fins i tot amb Egipte. Amb el ferro van aparèixer diversos jaciments, però fou a la Llacuna on aquesta cultura va mostrar la màxima manifestació amb els jaciments de Torrebusqueta, Can Torralta, Valldecerves, Font Cuitora, Font dels Igols, Mas Collet, Puigfred, Roca Roja i Vinya del Ceramí, amb atenció especial al poblat ibèric del Castellar. Els jaciments de l'edat dels metalls es van prodigar especialment als llocs més aptes per l'agricultura, bàsicament les valls i zones planeres: vall de la riera de la Llacuna, vessant solell de la riera de Miralles, sectors propers a Sant Martí de Tous o Bellprat. La concentració a la vall de la Llacuna fou prou important per alterar notablement el paisatge. Els cereals i les vinyes degueren ocupar grans extensions, producció en part destinada al comerç, ja que la fabricació de ceràmica exigia grans quantitats de llenya, fet que va comportar una gran regressió per al conjunt dels boscos i l'avanç de la ruralització.

Els únics vestigis romans localitzats són a Santa Maria de Miralles, tot i que possiblement hi devia haver algun tipus de presència humana a la resta de la contrada. Els visigots també van mostrar tres emplaçaments al mateix municipi. Durant aquest període, l'antropització del paisatge es va estabilitzar o fins i tot va mostrar un lleuger retrocés. No s'han trobat tampoc restes sarraïnes a la contrada, i cal suposar una ocupació del territori de perfil baix, de mera subsistència.

A inicis del segle IX, la frontera amb l'islam es va situar als rius Llobregat i Cardener i la serra del Montsec. Tot i ser força allunyat d'aquesta línia, és possible que el poblament d'Ancosa fos escàs a causa de la inseguretat generalitzada. Guifré el Pelós, en la seva acció repobladora, va arribar fins a Montserrat i Cardona, però no manca qui afirma que també va arribar a controlar la zona extrema de Queralt. Era un moment de traspàs durant el qual els atacs i contraatacs se succeïen fins a finals del segle X, quan es va establir la frontera a la riera de Gaià. Borrell II va ocupar i reorganitzar el territori amb l'establiment dels castells termenats de Clariana (1002), Argençola (1031), Tous (969) i Montbui (970), amb Santa Maria de la Tossa. El 990 una forta secada va fer minvar la població, sumada a la incursió el 1003 d'Abd al-Malik. L'abat Oliba va reprendre el poblament l'any 1023. També es tenen notícies dels castells de Miralles (960), Queralt (970, BCIN) i la Roqueta, i a redós del castell de Vilademàger es va constituir un primer nucli que més tard va baixar a terra plana i va originar el poble de la Llacuna, nom provinent del petit llac que fou dessecat a finals de l'edat mitjana per aprofitar-lo per a conreu. També el nucli de Miralles es va formar al voltant del castell. Al costat d'aquests avanços, algunes comunitats de pagesos es degueren instal·lar a la Goda. El territori es va ocupar a partir de petits nuclis nascuts a redós de castells o torres fortificades, i això va donar origen als assentaments actuals i a les masies disperses, forma, aquesta darrera, de gran èxit a la contrada.

642

Les terres conreades eren importants, amb el predomini de cereals, vinya, horts i fruiters. El bosc tenia també importància en l'economia pagesa, així com les pastures, en la qual es practicava una transhumància de curt recorregut. Als corrents fluvials es van instal·lar molins i probablement una via de comunicació creuava la contrada de sud-oest a nord-est.

El preromànic va fer la primera presència al santuari de la Tossa de Montbui (X), i posteriorment el romànic va permetre seguir l'ocupació de la contrada. Al segle XI es va construir Sant Jaume de Queralt; a Sant Martí de Tous, Sant Miquel, i, a la Llacuna, el priorat benedictí de Santa Maria de la Llacuna i Santa Maria de Clariana. Del segle XII són Sant Pere de la Goda a Argençola; Santa Maria de la Roqueta, a Sant Martí de Tous, i Sant Pere de Màger, a la Llacuna. També fou important la construcció de masos. Aquest període va marcar l'origen de la major part dels nuclis actualment habitats i va assentar les bases per a l'antropització del territori tal com avui la coneixem. Es van establir la major part de les zones de conreu, els principals eixos de comunicació, el perímetre de la massa forestal fins l'expansió agrícola del XVIII, la utilització de les aigües, la divisió parroquial que va marcar la delimitació municipal, etcètera. El paisatge es va ruralitzar de manera important, especialment a valls i lleres dels rius, l'antiga Llacuna endorreica de la Llacuna es va dessecar i es van establir molins.

Es tenen poques notícies del segle XIII, excepte que per al conjunt de Catalunya el món rural presentava una alta densitat de població. Al XIV van arribar els fogatges que van donar llum definitiva al poblament. El conjunt de la unitat presentava prop de 1.370 habitants després dels efectes de la pesta negra, que va arribar a la contrada el 1348 i que, prolongada per males collites, fams,

Vista de la Llacuna la primera meitat del segle XX. ICGC, Fons Cuyàs

plagues, altres epidèmies i guerres, va provocar l'estancament del creixement urbà i el despoblament del camp amb l'aparició dels masos rònecs durant els segles XIV i XV. Els índexs de població del segle XIII no es van recuperar fins entrat el XVIII. El descens de la pressió sobre el territori va afavorir la recuperació parcial dels boscos, especialment després de l'emigració de pagesos arruïnats i afamats a les ciutats. L'abandó de les masies es va traduir en paisatges decadents, alhora que les terres més productives eren agrupades en menys mans. Amb tot, la vila de la Llacuna va continuar activa, i va prendre importància a partir del XIV, amb l'hospital i les muralles que anaven encerclant el poble; la definició urbana va començar intramurs i va configurar el recinte històric actual.

El 1413 consta l'existència de Florensola (Fransola) –l'actual Sant Romà–, cap del municipi de Santa Maria de Miralles, que va continuar mostrant poblament dispers, sense cap nucli prou important per aglutinar certa població. Al XVI es va afegir una capella a Santa Maria de la Tossa, i el 1714 es va bastir la nova església parroquial de la Llacuna, però en conjunt la població encara era escassa ben entrat el segle XVIII.

El paisatge encara no havia recuperat els índexs d'antropització dels segles XII i XIII; els camps abandonats els segles XIV i XV mostraven la recuperació del bosc. Els conreus dominaven els vessants solells de la Llacuna i de la riera de Miralles, i, en forma de mosaic, alternant amb el bosc, la resta septentrional de la unitat. El bosc dominava a les serres d'Ancosa, Fontfregona, Queralt i Miralles.

Però des de mitjan segle XVIII es va observar una tendència al creixement continuat que va dur el 1887 al màxim demogràfic històric amb uns dos mil habitants, tot i que durant les guerres carlines la vila de la Llacuna fou escenari d'enfrontaments. El segle XVIII fou el

segle de l'expansió agrària; una vegada superada l'economia de subsistència, el camp es va llançar a la producció més escaient a les seves condicions agràries, recolzat per les possibilitats obertes pels canals comercials. A mitjan segle es va incrementar el conreu de la vinya amb l'aparició a França de la fil·loxera, que el 1877 va arribar a terres catalanes i va obligar a abandonar els camps dedicats a la vinya, que bàsicament eren els més marginals. Avui dia resten encara moltes feixes i marges, sobretot a l'interior dels boscos actuals de la contrada.

Aquest creixement demogràfic va estar acompanyat per activitats manufactureres que es van establir a les veïnes Orpí (paper, llana i estam) i Santa Coloma de Queralt (cotó filat). A Santa Maria de Miralles existien almenys tres molins fariners, i cinc a la Llacuna, on també es treballava la llana, però es va substituir la tradicional activitat paraire per la fabricació de teixits de cotó.

Al segle XVIII el territori va assolir la màxima ocupació a la unitat; fou el moment àlgid de la ruralització del paisatge i de màxima regressió dels boscos. El cromatisme estacional dels conreus trencava la monotonia del paisatge vegetal natural, i els cursos fluvials eren presos de l'activitat manufacturera.

Des d'aquest moment, les serres d'Ancosa, allunyades dels centres econòmics i les grans infraestructures de comunicació, van quedar fora de l'expansió industrial; amb això van perdre potencial demogràfic, tot i una petita revifalla als anys cinquanta del segle passat amb l'explotació de les mines de bauxita. La modernització de l'agricultura i la ramaderia va provocar una pèrdua d'efectius agraris que no fou compensada per l'activitat industrial. L'atracció de les grans ciutats properes va acabar de buidar aquesta zona agrària. El 1981 es va arribar al mínim de població, per bé que avui ha incrementat un 30%, en part gràcies a les activitats d'estiuatge.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les Serres d'Ancosa es caracteritza principalment per les serres de muntanya baixa i mitjana orientades de sud-oest a nord-est. Hi predominen les bosquines, les brolles i els boscos, així com els camps de conreu a les zones més planeres. La xarxa fluvial està força marcada; destaca la cubeta endorreica de la Llacuna. Les serres d'Ancosa al sud i de Queralt i Miralles al nord, tot i no sobrepassar els 1.000 m d'altitud, ofereixen bons miradors de la zona, que és espai de transició entre els altiplans de l'interior i les planes més mediterrànies de les unitats veïnes. L'orientació de les serres dona lloc a diferències climàtiques que es reflecteixen en la vegetació que disposa de menys humitat a la cara nord i temperatures més fredes que les de situació més meridional. Aquestes gaudeixen de més pluges gràcies a la influència dels vents humits mediterranis que alhora també suavitzen les temperatures. Les rieres de Miralles i de la Llacuna travessen les valls i a vegades originen alguns salts d'aigua o coves.

La vegetació ocupa gran part del territori, un 71,55%. La major part són pinedes de pi blanc, boscos secundaris que han pres el relleu a alzinars i rouredes i que generalment ocupen els vessants.

Aquestes últimes ocupen una superfície reduïda, mentre que l'alzinar litoral arriba a un 2,3%. Un 24% correspon a zones de matollars i prats secs. Són abundants les aromàtiques com la farigola, el romaní o l'espígol.

Els incendis han tingut una incidència especial en l'evolució d'aquesta contrada ja que la vegetació predominant –pins i arbustos del sotabosc– està formada per espècies d'alta combustibilitat.

Cal pensar que aquesta unitat, de caràcter eminentment forestal, ho continuarà sent en el futur, pels condicionants topogràfics del medi i el caràcter protegit de bona part de l'àmbit. En tot cas, s'espera un avanç en la successió forestal, amb un increment de la biomassa i de l'organització, que ha de reduir l'extensió de matollars i bosquines –encara majoritària– a favor de formacions forestals cada cop més madures.

La zona ha estat habitada des del Paleolític, i castells com el de Miralles, Queralt o Màger a la Llacuna van ser l'origen de les actuals poblacions que creixen al voltant. Els masos dispersos pel territori cultivat són habituals i molts encara mantenen les masies, algunes d'elles reconvertides al sector turístic. També hi ha nombroses restes d'edificis històrics, castells i ermites.

Les terres de cultiu, situades en general a les valls, ocupen un 24% del territori, sobre terreny sec, pedregós i no gaire fèrtil però que permet el cultiu de secà a base de cereals, especialment blat i ordi. Hi ha també alguns fruiters de secà: oliveres i ametllers. Tradicionalment s'hi han cultivat nogueres i cirerers, i encara es manté un testimonial 3% dedicat a la vinya. També es conserven granges amb les sitges de pinso característiques.

Les activitats agropecuàries sempre han estat el principal motor econòmic de la contrada. Els canvis introduïts en la diversificació de les activitats agràries per obtenir noves fonts de recursos del turisme rural han reconvertit centres d'explotació en restaurants i residències de pagès, inclús s'han adaptat antigues feixes en zones d'acampada. Pel que fa a la coberta agrícola, cal esperar que s'accentuin les tendències actuals: d'una banda, disminució dels fruiters de secà, i, en menor mesura, dels conreus herbacis, i, de l'altra, augment de la vinya, fruit de la valoració que li atorga la DO Penedès.

A la part més planera de la unitat és on es localitzen els principals nuclis de població com la Llacuna. Situada al fons d'una vall, antiga zona lacustre dessecada, presidida per la serra de Miralles, presenta un caràcter medieval en la porticada de la plaça Major, tot i que avui mostra un conjunt arquitectònic força eclèctic en formes, usos de materials i colors, encara que els blancs dominen a les façanes i la teula als teulats, i que es conserven força portes adovellades en façanes de pedra. L'església de Santa Maria, tot i que s'ubica en un extrem del conjunt, destaca en la silueta del nucli. De morfologia força concèntrica, el casc antic se situa a la línia de contacte entre la massa forestal de la serra de Puigfred i els conreus de fons de vall, conferint-li –l'una o els altres– un rerefons en funció del punt d'observació. A l'entrada del nucli hi ha un arogenerador que proporciona electricitat al municipi.

644

Mosaic agroforestal a la Llacuna. Observatori del Paisatge

L'altre municipi amb cap municipal dins de la unitat és Santa Maria de Miralles, però no aconsegueix formar cap nucli prou contrastat.

La darrera dècada hi ha hagut un fort augment de la superfície urbanitzada, especialment pel que fa a les urbanitzacions residencials, que augmenten la seva extensió en un 600%, mentre que els nuclis urbans ho fan només un 50%. L'allunyament dels grans centres econòmics i la manca de bones infraestructures de comunicació aïllen la zona. La carretera principal és la C-37 que uneix Igualada amb l'AP-2 i travessa transversalment la unitat. La part positiva d'aquest aïllament és la tranquil·litat de què gaudeix el territori, antropitzat, però sempre amb dominància dels elements naturals.

Excepte l'activitat dels antics paraires, la introducció puntual de fabricació tèxtil i actualment la fabricació d'embotits de qualitat, a la zona hi ha poca tradició industrial. Són importants les activitats terciàries relacionades amb l'oci i la recreació, per la qual cosa es promou un turisme sostenible que valori les característiques paisatgístiques de la unitat.

Les activitats extractives de Fontfregona o del castell de Clariana formen part del passat, tot i que són visibles des de diversos indrets. També cal destacar l'empremta que deixen en el territori les línies elèctriques d'alta tensió, com ara a la Llacuna o Miralles. El seu pas suposa un traçat sense vegetació, que es pot observar des de lluny.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de la unitat, de relleu suau amb domini de boscos i camps sense gaire poblament, presenta els valors de la calma i tranquil·litat de les contrades rurals. La majoria de testimonis relacionats amb l'expressió artística d'aquest paisatge poc conegut pels forans es concentra en textos de caire geogràfic. Els autors són bons coneixedors del territori que escriuen amb la finalitat de difondre els valors del paisatge de la unitat i afavorir-ne el coneixement. Les seves descripcions detallades inclouen percepcions personals i definicions de la bellesa dels paratges.

Per exemple, Francesc Gurri, a *Pobles de Catalunya*, dedica un capítol a la Llacuna i els seus entorns, on recomana d'antuvi enfil·lar-se al puig Castellar:

«Des del planell herbat culminant, presidit pel piló d'un vèrtex geodèsic, el panorama sobre tota la contrada i els més allunyats horitzons, és dels que es recorden. Ara un ja està preparat per entrar en contacte directe amb la vila, amb la gràcia dels carrers del nucli antic, la vella plaça porxada [...]». (Gurri, 1992).

A més del patrimoni històric i arquitectònic de la població, l'autor descriu els llocs singulars del paisatge com són coves, roques i fonts, i especifica: «[...] que els manantials de bona aigua són una de les virtuts sobresortints del terme llacunenc [...]». (Gurri, 1992).

Ignasi Planas de Martí, en el seu llibre d'itineraris, esmenta el camí vers el lloc de Vilademàger, descrivint el paisatge de la unitat i la seva llegibilitat:

«Ens du a un mirador arranjat que ens permet gaudir d'una panoràmica de l'altiplà allargassat de la Llacuna [...] Es copsen nítidament les parcel·les cultivades que formen un harmoniós quadre geomètric i que s'estenen per tot el pla. A les parts altes, el boscam forma dues sanefes paral·leles d'un verd intens que contrasta amb els tons ocres de les parades conreades». (Planas, 1999).

A la mateixa obra l'autor també proposa una ruta de descoberta per la vall de Miralles, en la qual defineix amb precisió les característiques geomorfològiques del paisatge, destacant aspectes de la seva antropització:

«La vall de Miralles resta closa per tots indrets i té la forma de cubeta allargassada i suauament inclinada. Els accessos rodats a la vall penetren per colls que formen les partions de les aigües amb les conques veïnes [...] els amples planells cultivats omplen tota la vallada. Santa Maria de Miralles és un municipi on domina de forma absoluta l'hàbitat disseminat [...]. La terra roja dels camps cultivats i el verd de les bosquíes donen els colors dominants de la vall de Miralles. És un paisatge de transició entre els altiplans de l'interior i les planes mediterrànies. Els vinyars i sembradures són els cultius més estesos. Les pinedes encerclen tota la clotada». (Planas, 1999).

En un altre apartat titulat «Per comellars estantissos fins el Castell i lloc de Miralles», Planas descriu el recorregut que passa pel clot del Cogul, que defineix com «barranc enfondit i ombrívol», segueix el sender que davalla pel clot de la Farriola i arriba al coll de la Fonteta:

«Tota a questa comarcada joliva resta amagada de la plana lluminosa de Miralles. La carenada s'esbatana en comellars inclinats que baixen cap el solc de la riera de Miralles. Un atractiu silenci

Plaça porxada de la Llacuna pintada per Ernest Descals Pujol

envolta a aquestes clotes esquives. Les feixes sembrades es corben i s'enlairen vers els cimals de la serra. El Castell de Miralles és proper». (Planas, 1999).

Especialment en aquest darrer fragment, s'observa com l'autor integra en la redacció aspectes perceptius i de valoració estètica, mitjançant els quals demostra que el paisatge de la unitat no deixa indiferent a qui el recorre, sinó que li desvetlla sensacions de goig estètic i benestar.

Igualment, Francesc Gurri explica l'inici de la ruta vers el castell de Miralles, amb una imatge que remarca l'atractiu de la caminada: «Caldrà començar dient que mentre fem camí des del pintoresc balç de Fontanilles cap a Can Puça i el Castell de Miralles, volem al nostre entorn, ara que hem estrenat estiu, un estol de papallones [...]». (Planas, 1999).

També les característiques del paisatge s'esmenten en les narracions de contes i llegendes, com passa per exemple en la coneguda llegenda del llop blanc de la Llacuna, quan diu:

«Quan la Llacuna era un llogaret als peus del castell de Vilademàger, els seus habitants vivien aterrits sense atrevir-se d'anar més enllà dels seus camps i a la nit el poble esdevenia un cementiri amb els carrers deserts sense persones ni animals domèstics [...] Emboscats pels ominosos i feréstecs alzinars i rovires de la Serra d'Ancosa, udolant a l'aigua estancada i a la lluna, corria el llop blanc». (Planas, 1999).

L'expressió artística del paisatge de la unitat, pel que fa a representacions gràfiques, se centra sobretot en la representació d'indrets singulars i panoràmiques agraiïdes per la manca d'elements antròpics distorsionadors. Un lloc especialment pintoresc és el mateix poble de la Llacuna, que conserva un nucli de carrerons i cases antigues així com la plaça porxada.

Valors en el paisatge

Els valors naturals i ecològics de la unitat estan reconeguts per la xarxa PEIN, que inclou l'espai Riera de Clariana, Riera de la Goda i Sistema Prelitoral Central i l'espai Capçaleres del Foix. Un sector de l'espai d'interès geològic Tossa de Montbui també pertany a la unitat.

Al municipi de la Llacuna hi ha el roure d'Ancosa, un exemplar de *Quercus cerrifolia* de gran mida. A la plana d'Ancosa es troba l'avenc d'Ancosa, un engolidor d'aigües d'origen càrstic de gran interès geomorfològic. A prop hi ha el pou d'Ancosa, que està cobert amb una cúpula, i que serveix perfectament per explicar i entendre el funcionament de circulació d'aigua en els sistemes càrstics.

En conjunt, els valors estètics de la unitat rauen en la mateixa estructura de les serralades suaus, que, situades en paral·lel i amb orientació de nord-est a sud-oest, delimiten clarament les valls i la distribució de boscos mediterranis i conreus de secà, amb una zona de poc poblament i sense grans nuclis urbans.

Al sud de la unitat, la serra d'Ancosa i els seus contraforts separen les valls de Miralles i de la Llacuna de la plana del Penedès, amb una altitud màxima de 944 m en el punt més alt. Més al nord, la serra de Miralles, inclosa dins l'àrea del PEIN Sistema Prelitoral Central, separa les conques del riu Anoia i del Gaià, i dins la unitat hi ha el tros que inclou el cim del grony de Miralles, de 866 m. En aquest sentit, el fons escènic creat per la serra de Queralt i de Miralles és la zona amb més alta exposició visual de la unitat i un dels fons escènics destacats de tot l'àmbit de les Comarques Centrals.

Ambdues línies de relleu determinen especialment la varietat paisatgística de la unitat, amb valors estètics remarcables, sobretot pels pocs impactes antròpics distorsionadors en un entorn natural tranquil i conservat.

La imatge general de la unitat es pot sintetitzar en valls i planes amb conreus entre les línies ondulades de les carenes, on antics camins indiquen que la zona ha estat territori de pas entre el litoral i les terres interiors. A més cal destacar el contrast de la verdor constant dels boscos amb les tonalitats variables dels camps.

Al sector de la Llacuna hi ha interessants valors històrics, vestigis d'ocupació humana, com el dolmen de Comallagosa o les importants pintures rupestres d'estil d'art llevantí, en una petita balma de difícil accés sobre el torrent d'Estanella, fetes en tons vermellosos, entre les quals es distingeix bé una petita cabra i un altre animal amb banyes. A prop, hi ha la cova de Valldecerves, on s'han trobat restes de poblament que van des del Neolític fins a època ibèrica. Sembla que a la zona hi va haver un taller de sílex ja que s'han trobat diverses destrals de pedra polida en alguns camps i també moltes restes de ceràmica ibèrica a la font dels Aigols.

646

Amb l'emplaçament actual del poble de la Llacuna a la plana es relaciona un petit llac que va ser dessecat a finals de l'edat mitjana per aprofitar-lo per al conreu. A principis del segle XI, es va aixecar al lloc un priorat benedictí, dependent del monestir de Sant Llorenç del Munt, amb una església romànica, i la vila es va anar formant al voltant, edificant muralles al llarg dels segles XIV i XV. Vinculats a la història de la Llacuna hi ha diversos elements patrimonials rellevants com les restes del recinte emmurallat del castell de Vilademàger, on destaca l'alt fragment d'una torre circular. A l'interior del recinte es conserva l'església de Sant Pere de Vilademàger, amb elements dels segles XI i XII, de la renovació gòtica dels segles XIV i XV, i del XVII.

Un element interessant d'arquitectura popular, no datat però recuperat i rehabilitat, és el pou d'Ancosa, gairebé a peu del camí principal que travessa la zona i cobert amb una cúpula.

En època medieval el turó del castell, sobre la vall de Miralles, es va fortificar ja que a sota transcorria un important camí que va ser una de les rutes de repoblació i d'intercanvi, en un territori de caça abundant, bàsicament dedicat a l'agricultura de secà, cereals i vinyes. Fins a principis del segle XX l'església parroquial va continuar sent la petita capella romànica del castell, que després va compartir funcions amb el temple de Sant Romà, més accessible, situat a una zona planera.

Restes del castell de Miralles i Santa Maria de Miralles. Observatori del Paisatge

Com a patrimoni històric i arquitectònic destaca l'església de Santa Maria, un edifici romànic del segle XIII situat en una zona inferior dins del que fou el recinte fortificat del castell, que va pertànyer als Cervelló i que més tard va ser integrat a la baronia de la Llacuna. Al segle XIII va ser governat per la família Miralles, a qui deu el nom. Del castell actualment resten alguns murs.

Més a l'oest, i a les mateixes serres de Miralles i de Queralt, s'aixeca el castell de Queralt, documentat l'any 976, que més endavant fou ocupat pel llinatge dels Queralt i finalment fou abandonat. Actualment només queden restes dels murs, ja que amb les seves pedres es va bastir una masia i una part de la propera església de Sant Cristòfol.

També queden poques restes del castell de Roqueta, documentat l'any 960, que fou del llinatge dels Cervelló i que al segle XIII va passar com a llegat al monestir de Santes Creus. A la vora hi ha la petita església romànica de Santa Maria de Roqueta, que es va alçar a finals del segle XII, separada del castell.

Els principals valors socials i productius de la unitat es concentren en el principal nucli de població, la Llacuna, que rep el nom del lloc on hi va haver un petit llac, i que, pels valors naturals del seu entorn i pel fet d'estar relativament ben comunicada, des de fa temps ha estat una població que ha rebut visitants i estiuejants.

Per exemple, tot el conjunt de Vilademàger ha estat condicionat, i al lloc, que ofereix una gran vista panoràmica, s'hi ha instal·lat un dels plafons del projecte Anoia Panoràmica del Consell Comarcal de l'Anoia, amb una imatge fotogràfica que situa els principals accidents geogràfics i d'interès paisatgístic.

Un altre punt emblemàtic a la unitat és Santa Maria de Miralles, des d'on s'albira una altra gran vista panoràmica, en concret des del castell, fent honor al nom de «miralles» que en llatí vol dir «miradors».

Un altre element natural a la plana és l'avenc d'Ancosa, un profund engolidor de drenatge de les aigües de pluja amb una llarga galeria d'alt sostre.

Moltes fonts són elements remarcables en el paisatge i formen part dels itineraris de senderisme establerts, com el que va fins a la font Cuitora, el bosc del Paradís i les roques de la Crida. Un altre sender va fins al salt del Gos, el coll del Corral, el puig Castellar, la font de les Clotes, la font de les Granotes i el molí del Nin. També el sender que va a Vilademàger arriba a la font dels Horts i a la font del pla Novell.

La pràctica del senderisme i l'excursionisme hi són adients, per la possibilitat de gaudir de grans panoràmiques des dels cims i carenes de les serres, com dels indrets més frescals que les nombroses fonts ofereixen, així com la valuosa percepció de calma rural que donen els conreus de secà, amb les seves tonalitats estacionals característiques.

Els darrers anys, el Consell Comarcal està promocionant l'abundant i divers patrimoni vinculat als castells, sota la marca «Anoia, terra de castells», fet que pot significar el reforç dels valors socials d'aquest paisatge casteller.

Els valors socials, simbòlics i identitaris queden ben representats a la unitat en el manteniment de les tradicions i festes. A la Llacuna cal destacar la fira secular de Sant Andreu, el desembre, que coincideix amb la matança del porc; a la primavera, la Potada, l'Aplec anual del Castell, i darrerament la mostra «La Llacuna terra de vins d'alçada».

A la unitat, els valors religiosos i simbòlics estan especialment vinculats a llocs amb càrrega històrica i que resten en la memòria popular. Per exemple, a la Llacuna, al segle XVI es va crear una nova església parroquial en el mateix lloc on hi havia hagut la capella de Natzaret i un hospital, que acollia malats pelegrins vers Sant Magí o del ramal del camí de Sant Jaume, fet que evoca la importància del trànsit de forasters per la contrada.

També és emblemàtic a la unitat el conjunt arqueològic de les Tombes de Sant Romà, traslladat del lloc original i reconstruït al costat de l'església de Sant Romà, per facilitar-ne la visita.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Dues carreteres permeten recórrer parcialment la unitat en cotxe per les valls orientades de sud-oest a nord-est. És el cas de la C-37 –la carretera de Valls des de Manresa– i la BV-2136 –de la Llacuna a Sant Joan de Mediona passant per Rofes–, que circulen per la plana de Miralles i de la Llacuna, respectivament. Recorrent aquests trams de carreteres les vistes predominants són les zones planes on s'estenen els conreus i les serres cobertes de boscos de pins que emmarquen les valls. Una tercera carretera, la B-220, de la Llacuna a Santa Coloma de Queralt, connecta ambdues valls i s'acosta, a més, al castell de Queralt dalt la seva serra. Altres rutes permeten ascendir a les serres cobertes de vegetació i tenen bones panoràmiques, com la C-241 de Santa Coloma de Queralt a Sant Martí de Tous per la serra de Cantagalls, o la

Mirador del castell de Vilademàger. Observatori del Paisatge

BP-2121, que, des de la Llacuna, creua i carena part de la serra d'Ancosa en direcció a les Llambardes.

Aquest paisatge comprèn diversos senders senyalitzats, com ara el GR-7, que transcorre pel nord de la unitat provinent de Pontils i enllaça Bellprat cap al nord travessant les planes de conreus de secà fins a la costa del turó de Clariana, per on s'enfila i carena la serra de la Nou a través de boscos i baixa al petit nucli de Clariana; i el GR-172 per duplicat, d'anada i tornada a Montserrat en les etapes del coll de la Rimbalda, Mediona i Bellprat, i la Pobla de Claramunt, respectivament. En la primera, el sender recorre la carena de la serra d'Ancosa passant des del coll de la Rimbalda en direcció a Mediona, oferint vistes espectaculars en força trams i travessant denses pinedes. En la segona, transcorre per la part alta de les serres de Queralt i la de Miralles, passant per sota el castell de Queralt, per l'ermita de Sant Jaume i pel castell de Miralles. El sender recorre pistes forestals de boscos de pins i té bones vistes a les valls veïnes de Bellprat i Tous, al nord, i de Miralles, al sud. Altres excursions locals interessants són les de la Llacuna al puig Castellar, punt culminant de la comarca de l'Anoia, que es pot continuar fins al convent i plana d'Ancosa; i la de Santa Maria de Miralles al seu castell, amb l'opció de continuar per pistes forestals i camps de conreu cap al castell de Queralt.

Els miradors més rellevants són:

- El castell de Queralt (856 m) amb panoràmiques a 360° sobre les valls de Miralles i de Bellprat en primer terme; al nord llunyà, cap al Cadí i els Pirineus; a l'est, Montserrat, i al sud-oest, Montagut i Montclar.

- El puig Castellar (944 m) gaudeix de vistes al mar, a la vall del Foix, als Pirineus, a Montserrat i vistes més properes a la Llacuna i a les pinedes de Vilademàger i Mediona i a la serra de Miralles.

- L'ermita de Sant Pere de Màger (720 m), que ofereix la vista del pla de la Llacuna i l'obaga de la serra d'Ancosa, coberta de boscos d'alzines i pins.

- Vistes més locals de la unitat s'obtenen des del castell de Miralles (647 m) i, a l'extrem oriental de la serra de Miralles, des de la tossa de Montbui (620 m) sobre la conca d'Òdena.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La pèrdua de gestió dels espais forestals provoca l'homogeneïtzació d'aquests paisatges i l'empobriment de la biodiversitat, amb una davallada del seu valor estètic i natural.
- La manca de relleu generacional en el sector agrícola pot fer que es redueixin els conreus, i, en conseqüència, el mosaic agroforestal.
- La poca integració paisatgística de les urbanitzacions, especialment al sector de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Amenaces

- Els incendis recurrents amenacen les comunitats forestals de major interès i afecten tant la biodiversitat vegetal i animal com el paisatge.
- Les incerteses sobre el futur de les activitats agràries en poden reduir la superfície i modificar l'estructura dels mosaics agroforestals característics del paisatge de les Serres d'Ancosa.
- La pèrdua de sòl agrícola, sobretot en la zona més occidental, per les condicions del relleu i la baixa rendibilitat de l'activitat, està provocant una homogeneïtzació del paisatge i un augment del risc d'incendi.
- La situació apartada i allunyada dels eixos de comunicació principal suposa un risc potencial d'ubicació d'instal·lacions o equipaments que generen rebuig i/o tenen un impacte rellevant.
- La desvirtuació del caràcter rural del medi i el paisatge, fruit d'algunes urbanitzacions.
- La sobreexplotació de l'aqüífer Carme-Capellades posa en risc el manteniment de les comunitats riberenques i els usos econòmics vinculats a l'aigua

Fortaleses

- L'existència d'iniciatives i entitats vinculades a la custòdia del territori, per a la gestió i la conservació dels valors del paisatge.
- La presència d'elements patrimonials de caràcter rural, com les barraques de vinya i els murs de pedra seca.
- Uns entorns dels nuclis i veïnats rurals prou ben conservats en general.
- A la unitat hi ha diferents fortificacions, castells o ermites que, a banda de la seva funció original, són també miradors de primer ordre sobre la unitat. És el cas, per exemple, de Santa Maria de Miralles, del castell de Miralles o del puig Castellar, entre d'altres.

Oportunitats

- El ric patrimoni històric (fonts, masies, ermites, murs de pedra seca, etc.) que és susceptible de ser rehabilitat i convertit en un element clau per potenciar el coneixement i l'ús social del paisatge de les Serres d'Ancosa.
- La qualitat del medi i el paisatge, la tranquil·litat, la presència d'elements d'interès natural i cultural i una xarxa de camins ben conservats permeten el desenvolupament d'activitats d'ecoturisme.
- El Pla d'ordenació d'extraccions endegat per l'Agència Catalana de l'Aigua i la constitució d'una comunitat d'usuaris han de revertir el procés de degradació creixent de l'aqüífer.
- La política agrària comunitària (PAC), basada els darrers anys en l'aplicació de mesures ambientals, els contractes territorials i

la producció integrada i de qualitat, suposa una oportunitat per reconduir l'activitat agrícola.

- La unitat té la possibilitat de mantenir el seu caràcter rural tradicional, gestionant de manera curosa el paisatge, i, particularment, el mosaic agroforestal de la contrada.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Uns paisatges naturals de les Serres d'Ancosa ben conservats, amb qualitat paisatgística, viables ecològicament i que compaginin l'activitat agropecuària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Un mosaic agroforestal, format per boscos de pi i alzina i conreus de secà, que mantingui la seva riquesa i varietat.
- OQP3.** Uns creixements dels assentaments urbans de la Llacuna ordenats i que no comprometin els valors del paisatge de les Serres d'Ancosa, ni els valors dels espais circumdants, on es respectin els espais agraris d'amortiment i transició, i amb unes bones entrades als nuclis.
- OQP4.** Uns paisatges rurals amb la presència de nombroses ermites, castells i masies d'elevat valor històric i patrimonial: castells de Bellprat, Miralles, Queralt i Màger, ben gestionats i integrats, on se'n mantinguin els trets característics principals i es fomenti la rehabilitació per sobre de la construcció de noves edificacions.
- OQP5.** Un valuós patrimoni rural format per barraques de vinya, murs de pedra seca, molins d'aigua, nombroses fonts i camins, que estigui ben conservat, viu i promocionat turísticament.
- OQP6.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzi les panoràmiques més rellevants i permeti descobrir i interactuar amb la diversitat del paisatge, com són l'ermita de Sant Pere de Màger, el castell de Queralt i el puig Castellar.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir l'alzinar mediterrani perquè és la vegetació pròpia de l'indret i més refractària als incendis.
- Protegir els indrets humits de les rieres de Miralles i la Llacuna, especialment els salts d'aigua i coves.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Desenvolupar intervencions per rehabilitar en la mesura que sigui possible les restes dels castells de Miralles, Queralt i Màger.
- Establir programes de gestió forestal que permetin la recuperació del bosc natural d'alzina substituint les plantacions de pi blanc, molt més piròfiles.
- Promocionar el cultiu de cereals, i especialment els fruiters de secà, com les oliveres i ametllers, i a les zones més humides, nogueres i cirerers, així com la vinya en els sectors més adients.
- Promoure la restauració de les masies disperses per la unitat per mantenir-hi la població en actiu o destinar-les a altres usos, com el turisme rural.
- Establir regulacions que permetin garantir el bon estat dels cursos alts de les rieres de Miralles i de la Llacuna, així com la vegetació més humida corresponent a les proximitats de les seves lleres.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Ordenar el creixement del nucli principal de la unitat, la Llacuna, evitant la dispersió i reordenant la presència de naus industrials i magatzems al seu voltant.
- Establir normatives que regulin el creixement de les zones urbanitzades per evitar la coalescència amb urbanitzacions d'altres municipis, especialment al sector de la Regió Metropolitana de Barcelona.
- Vetllar perquè una de les característiques de la unitat, que és la tranquil·litat, no es vegi afectada per actuacions que la puguin desestabilitzar.
- Regular l'accés a les zones de bosc més freqüentades per botletaires i caçadors a les èpoques corresponents per tal que no malmetin aquests espais.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicle, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del castell de Queralt, castell de Miralles, tossa de Montbui, Sant Pere de Màger; dels itineraris motoritzats C-37, C-241c/C-241e i BP-2121/BV-2136, així com dels no motoritzats GR-7 i GR-172. Caldria tenir en compte la incorporació del conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

26. Vall del Llobregós

Comarca:

Anoia, Noguera, Segarra, Solsonès i Urgell.

Superfície:

35.887 ha (7.017 ha corresponen a les Comarques Centrals i 28.870 ha a les Terres de Lleida).

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis de les Comarques Centrals següents: Calonge de Segarra, Castellfollit de Riubregós, la Molsosa, Pinós i Sant Pere Sallavenera. També inclou Camarasa, Cubells, Foradada, Agramunt, Artesa de Segre i Ponts, Oliola, Cabanabona, Vilanova de l'Aguda, Torrefeta i Florejacs, Sanaüja, Massoteres, Biosca, Torà, Ivorra i Sant Guim de la Plana, a les Terres de Lleida.

650

Conreus de seca del llit de la Vall del Llobregós. Jordi Bas

Trets distintius

- La unitat es compon, d'una banda, de la vall estricta del riu Llobregós, i, de l'altra, del vessant nord i la carena d'una sèrie de petits relleus suaus de materials guixencs i gresosos.
- L'ocupació densa d'aquest territori pels conreus de secà, que s'organitzen paral·lelament a les carenes de les serres, reafirma el sentit longitudinal dels materials que estructuraven el ja territori veí de les Terres de Lleida.
- El llit de la vall del Llobregós, molt ampli i de fons pla, és format per extenses terrasses perpendiculars al curs fluvial.
- La vegetació presenta zones boscoses denses que alternen amb clapes de matollar.
- Els castells escampats pel territori representen una terra plena de valors històrics, que va estar al capdavant de la Catalunya Vella i que alhora fou una peça important del comtat d'Urgell.
- Nuclis de població estratègicament localitzats normalment al peu de castells o torres. En aquest sector destaca el nucli de Castellfolit de Riubregós.
- La combinació entre els guixos, els cultius de secà i la vegetació boscosa o de brolles ofereix un efecte especial de seqüència de colors molt interessant des del punt de vista dels valors estètics.

Mirador

— Itinerari motoritzat

10 Castellfollit de Riubregós - Jorba

26 Calaf - Súria

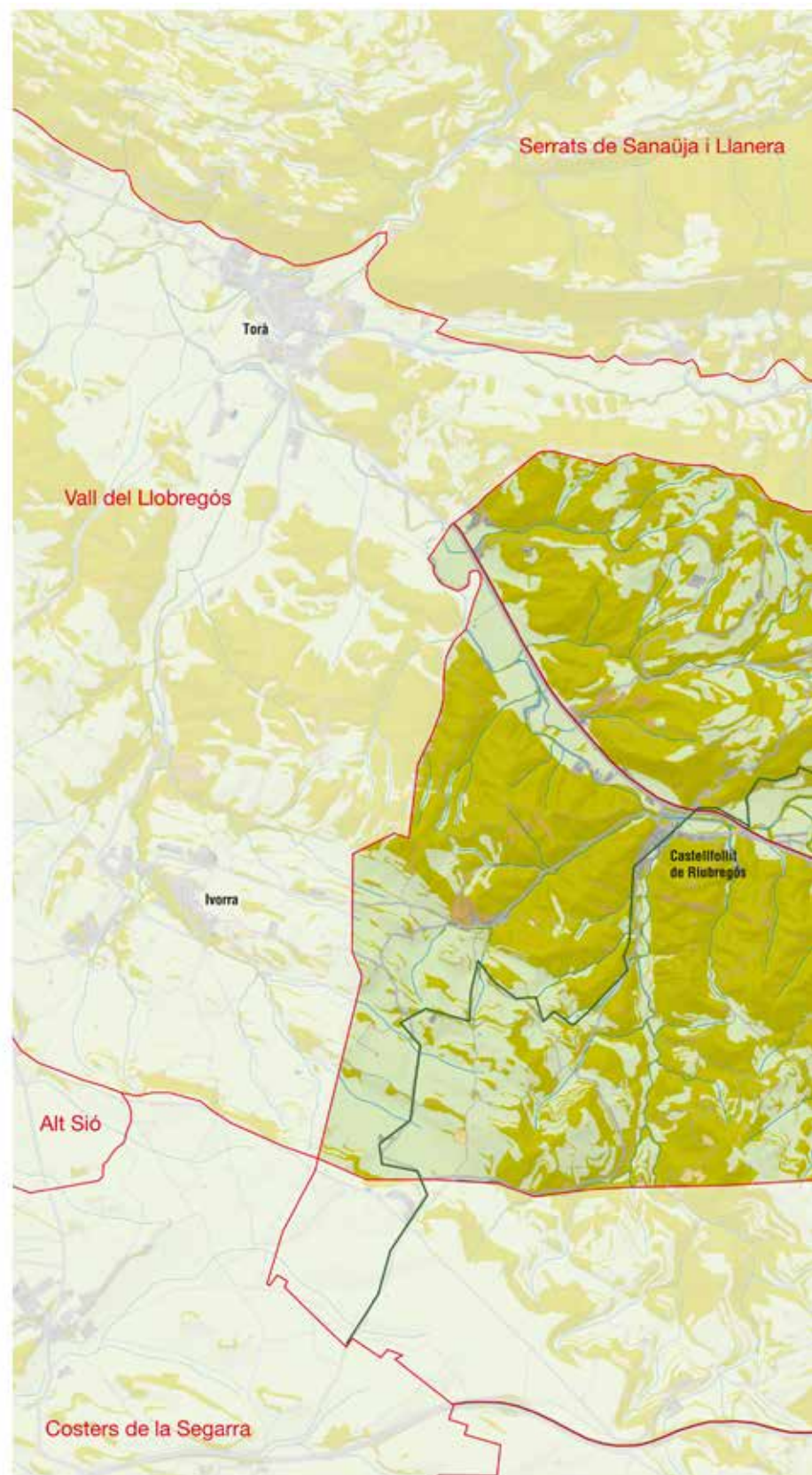
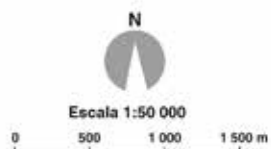
— Itinerari no motoritzat

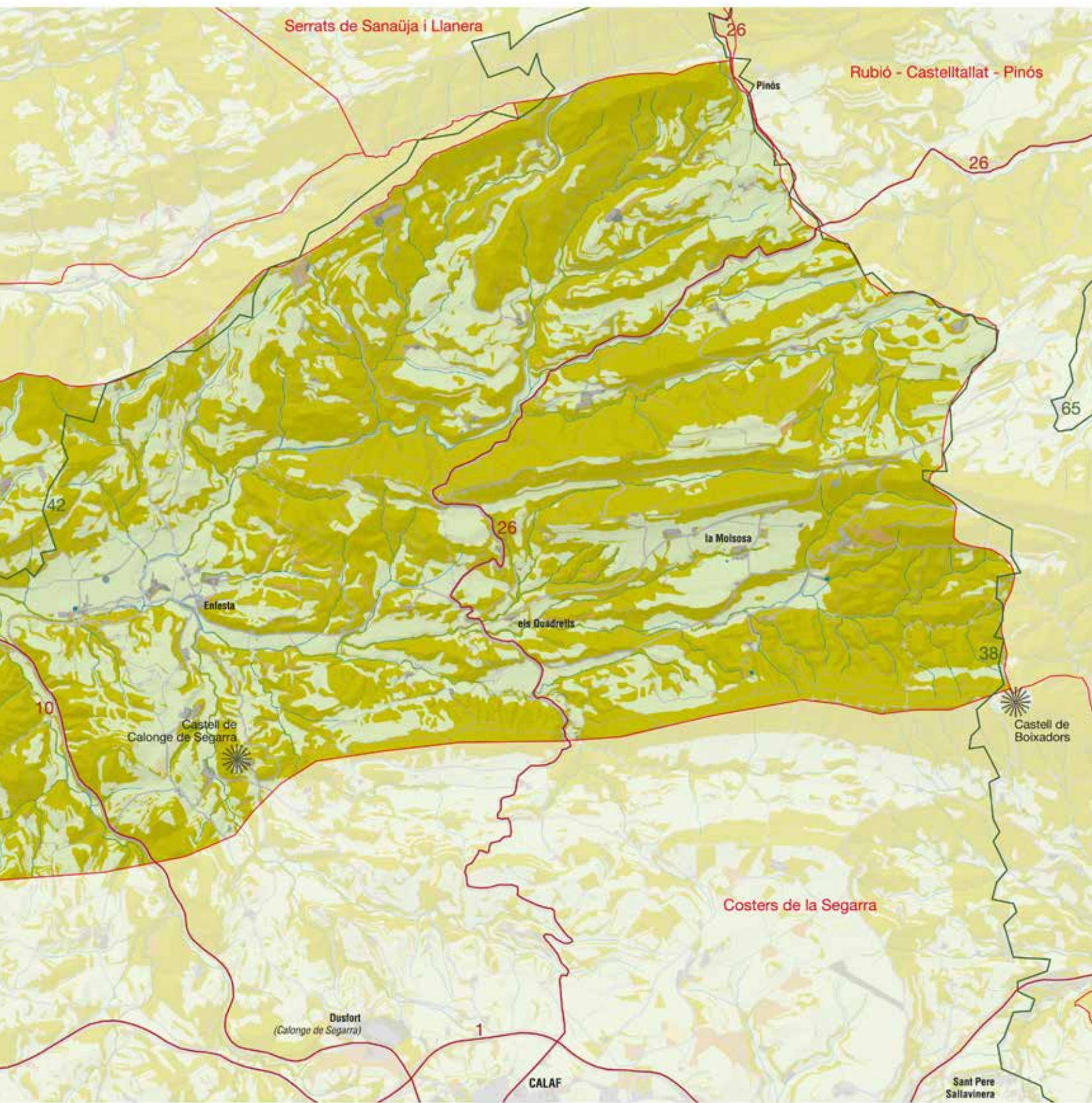
38 Coll de Port - Bellprat

42 Refugi de Caro - la Fita

652

Elements naturals del paisatge

El paisatge de la Vall del Llobregós que pertany a les Comarques Centrals constitueix un petit apèndix de la unitat que prové de les Terres de Lleida, que forma part del marge septentrional de la depressió de l'Ebre, que configura el sentit longitudinal dels materials que estructuraven tota la unitat.

En aquest cas, es tracta d'un fragment de terres que es troben a cavall de l'altiplà segarrenc i la prolongació de les serres de Castelltallat i Pinós, que separen l'alta capçalera del Llobregós de la del Cardener. Es tracta d'un terreny accidentat per petits turons i fondalades, amb altituds que oscil·len entre els 850 i 500 m basculats vers ponent constituïts per roques evaporítiques, principalment guixos, que afloren extensament i imprimeixen al paisatge una coloració blanquinosa, així com per gresos, limonites carbonatades i argiles, extensament explotades per les bòbiles de la zona, fins al punt d'alterar substancialment la morfologia d'algun indret. Aquests materials han estat intensament modelats per la xarxa de drenatge, de manera que han generat una àmplia vall de fons pla per la qual transcorre d'est a oest el riu Llobregós, de cabal permanent però oscil·lant, i formes erosives d'escorrancs o xaragalls.

La xarxa hídrica és íntegrament captada per l'esmentat Llobregós, afluent del Segre. Neix als relleus de la Molsosa i Boixadors (900 m) i la seva acció sedimentària ha originat bones terres de conreu intercalades entre turons de guix.

654

El clima de la unitat respon a la zona mediterrània continental subhúmida amb tendència al continental sec a mesura que ens desplaçem cap a ponent, caracteritzat per precipitacions anuals de 550 a 700 mm, amb mínims pluviomètrics a l'hivern, una temperatura mitjana de 12-14 °C i una amplitud tèrmica mitjana anual de 17-20 °C.

La unitat inclou el PEIN Valls del Sió-Llobregós, que és un espai representatiu d'una bona part de la flora i la fauna d'afinitat estepària present a la depressió de l'Ebre, la qual inclou un gran nombre

El Llobregós és el principal curs fluvial de la unitat. Observatori del Paisatge

d'endemismes vegetals ibèrics. Prop d'un terç de la unitat està ocupada per matollars i bosquines, resultat dels incendis esdevinguts el 1986, 1994 i 1998. Les espècies més abundants varien segons les condicions topoclimàtiques; algunes mates comunes són l'argelaga negra (*Calycotome spinosa*) i el gavó (*Ononis spinosa*), així com diferents herbes aromàtiques: la sajolida (*Satureja montana*), la farigola (*Thymus vulgaris*) o l'espígol (*Lavandula latifolia*). Des d'un punt de vista potencial, bona part de la zona correspon a la roureda de roure de fulla petita (*Viola willkommii-Quercetum fagineae*). Aquest fet propicia que neixin grans claps de roures joves, que creixen amb gran vitalitat i formen rodells compactes. Les rouredes madures i ben constituïdes, tanmateix, no són gaire abundants, a causa d'un afavoriment secular a favor de la pinassa (*Pinus nigra*). La pinassa, malgrat tot, també és una espècie pròpia de l'àrea. En indrets més secs, freds i elevats que la roureda apareix, de manera natural, la pineda de pinassa (*Lonicero xylostei-Pinetum salzmannii*). Hi ha bones formacions arbrades en indrets com la Molsosa, el coll de Trilla o Boixadors, entre altres localitats.

Evolució històrica del paisatge

Les característiques litològiques dels materials que afloren en el territori no semblen haver estat gaire idònies per a un poblament prehistòric, com ho fa palès la inexistència de cap jaciment paleolític ni neolític, tot i certa presència d'aquests darrers a l'est del municipi de Pinós, però ja fora de la unitat.

Tampoc no sembla que hi hagués gaire presència humana en el període del bronze, i cal l'arribada del ferro per conèixer l'empremta humana a la contrada. Aquests primers pobladors, ja de cultura ibera, van ocupar l'entorn nord de l'actual Millars dins de la unitat, amb els jaciments de cal Quec; el nucli de l'actual Castellfollit de Riubregós (camí de la Terrissa i castell de Castellfollit) i el castell de Calonge de Segarra. Els ibers generalment establien els poblats sobre turons i amb bones qualitats defensives, com ho mostra el fet que en les seves ubicacions posteriorment van aparèixer castells, però també ja eren pobles agricultors que conreaven els cereals i la vinya. Se suposa, doncs, que aquests pobladors van realitzar els primers canvis sobre el paisatge natural de la unitat, artificant els boscos i les bosquines dels sectors més planers i aptes per a l'agricultura, especialment en aquells indrets on els al·luvions fluvials van fer aportacions de terres i on ja s'havia establert una vegetació de ribera. També es van establir en sòls formats sobre margues i calcàries oligocèniques, molt aptes per als cereals (ordi, blat).

Amb l'arribada dels romans, els poblats ibers van acabar assimilant la seva estructura organitzativa; el territori presentava una continuïtat d'hàbitat, tot i que més endavant, amb la *pax romana*, l'ocupació de llocs aturonats va deixar de tenir sentit, els pobladors van baixar a les planes, on ja hi havia conreus. Poc degué canviar el paisatge en l'època romana, atès que l'ocupació va continuar reduïda a cal Quec, al camí de la Terrissa i a Sant Pere de Magrà, explotació agropecuària amb estructures d'habitació conservades (Castellfollit de Riubregós). La zona del castell de Calonge de Segarra va deixar de ser habitada.

Torre del Ballester, a Castellfollit de Riubregós. Observatori del Paisatge

Es coneix poca cosa dels visigots, successors dels romans i dels musulmans, ocupants d'aquestes terres a inicis del segle VIII. Amb tot, la presència dels musulmans degué ser poc significativa atesa la despoblació general, tot i l'ús de la vall del Segre com a corredor de pas per les ràtzies cap a la Cerdanya. Normalment la població cristiana de terres ocupades va restar al seu lloc a canvi del pagament dels impostos establerts; sols van fugir a terres septentrionals membres de l'establiment nobiliari. Tot i potser existir una certa reducció de població amb la conquesta sarraïna, aquesta no degué ser important fins vers l'any 1000 –moment de màxima incertesa a la zona–, quan la divisòria entre musulmans i cristians es va establir aproximadament entre Calonge de Segarra i Castellfollit de Riubregós. Fins aleshores el paisatge devia mostrar certa continuïtat respecte al període romà, potser amb un descens de la pressió antròpica sobre el territori a causa d'un cert retrocés socioeconòmic generalitzat després de la caiguda de l'Imperi romà, que probablement va permetre la recuperació de certs boscos i bosquines.

L'avançament dels cristians es va anar consolidant amb l'establiment de castells: Boixadors (1014), la Molsosa (1028), Calonge de Segarra (1010, BCIN), Dusfort, Castellfollit de Riubregós o de Sant Esteve (1030), Enfesta (1081), Matamargó (1086) i Ardèvol, al voltant dels quals es van establir els nous repobladors a l'empara de les cartes de repoblació, les quals els atorgaven certs privilegis (finals del segle X). Alhora es va estendre pel paisatge el romànic com a forma constructiva de l'època. Al segle XI es van aixecar la capella de Santa Eulàlia (la Molsosa), el monestir de Santa Maria del Priorat i la torre del Ballester (BCIN) a Castellfollit de Riubregós; al segle XII, l'església parroquial de la Molsosa, Sant Vicenç de Pinós, i l'església parroquial de Santa Fe i la capella de Santa Magdalena del Soler o de la Vall a Calonge de Segarra, així com altres construccions avui en dia desaparegudes, com Sant Pere de Matamargó.

El 951 apareix esmentat Vallmanya (Pinós); el 1018, la Molsosa; el 1021, Prades (la Molsosa), i el 1039, Castellfollit de Riubregós (*ad ipsa Folia*); entre els segles X i XIII la contrada es va anar repoblant al voltant de petits nuclis rurals, però també mitjançant una població dispersa en masos. La destrucció de la coberta vegetal degué presentar els seus màxims històrics sota els efectes de l'artigatge i de la pastura (el 1193 es va autoritzar el pas dels ramats de Santes Creus pel camí ramader que passava per Boixadors, Vallmanya i Segaler), que degué contribuir a la destrucció de les bosquines.

A finals del segle XIV, una vegada passades la pesta negra i la crisi de producció agrícola, la població total no arribava als cinc-cents habitants. Se suposa que aquesta xifra degué ser superior a l'inici del segle, abans de les calamitats, quan la pressió antròpica sobre el territori fou màxima. Els paisatges naturals que havien retrocedit degueren recuperar terreny fins entrat el segle XVI, quan la població va arribar a rondar els sis-cents habitants. El 1719 aquests van minvar de nou fins als cinc-cents, però a finals de la centúria degueren voltar a l'entorn dels mil habitants per primera vegada, dels quals prop de sis-cents devien correspondre a Castellfollit de Riubregós. Aquesta reviscolada es va fonamentar en la millora de les tècniques agrícoles i en la introducció de noves espècies i va significar una important ruralització del paisatge de la Vall del Llobregós. L'olivera, l'ametller i la vinya van ocupar els pendents, i els cereals i les moreres (per alimentar cucs de seda) dominaven la plana. Els conreus foren els elements dominants sobre unes terres ja desforestades o amb alguna carrasca.

L'aïllament de la zona i la manca de cabals hídrics per la incipient indústria que naixia al Principat va significar una pèrdua d'efectius els primers anys del segle XIX, atreta pels sous dels centres fabrils.

655

Vista general de Castellfollit de Riubregós a mitjan segle XX. ICGC, Fons Cuyàs

Amb tot, la demografia es va recuperar a finals de segle (1.600 habitants el 1860), i va arribar al seu màxim històric gràcies al conreu de la vinya, que va coincidir amb el moment en què la fil·loxera feia estralls a les vinyes franceses. Fou el moment de màxima expansió dels conreus, quan fins i tot van ser ocupades terres de baix rendiment agrícola; si calia, es construïen feixes en els vessants amb pendent. Fou un moment crític per a la vegetació natural de la unitat i de màxima pressió i ocupació del territori; la ruralització era extrema, amb l'aixecament d'obra associada a les noves produccions. A finals de segle, la fil·loxera va traspasar la frontera i va arruïnar una pagesia que havia apostat fort per la vinya. Fou l'inici del despoblament final de la Vall del Llobregós, allunyada dels centres fabrils i comercials. El 1900 la població es va reduir fins prop dels mil habitants, que es van mantenir fins al 1950, quan es van produir definitivament l'emigració a les grans ciutats (562 habitants el 2000, i 510 el 2009) i la desaparició de l'olivera i la vinya, substituïts pels cereals (ordi i blat), que constitueixen avui en dia quasi un monoconreu. S'ha perdut el mosaic agrari del segle XVIII, alhora que la desforestació del segle XVII no s'ha recuperat del tot en els conreus abandonats; tot i que les terres que no van ser mai ocupades pels conreus, ho són pels boscos de roure i pi, matoll, garrigues i pasturatges. La ramaderia i les granges d'animals estabulats han pres molt protagonisme en l'economia local i en el paisatge rural de la unitat. També han estat abandonades les mines de lignit de Castellfollit de Riubregós.

656

Organització i dinàmica actual del paisatge

Les formes arrodonides generalitzades dels relleus i la presència de formes erosives (escorrancs i xaragalls) associades a la litologia característica del paisatge són el fonament de la seva organització espacial. Pel que fa als elements naturals, els materials gresosos són de tons grisencs i donen uns relleus suaus de muntanya amb el riu Llobregós abans conegut com a Bregós, que inicia el seu camí cap a l'oest amb un cabal irregular i escàs.

La vegetació ocupa una superfície equivalent als conreus de secà. Si a la resta de la unitat presenta un 63% de cultius, en aquest extrem oriental el percentatge és del 49%. La vegetació presenta una gran part ocupada per matollars, seguida per boscos de pinedes força abundants, alzinars i rouredes seques. El sector oriental de la Vall del Llobregós ocupa un 31% del total, resulta una mica més boscos i amb una altitud lleugerament superior i un relleu suau que li confereix un caràcter més muntanyós. La dinàmica d'aquests indrets s'ha vist afectada pels incendis i la pressió antròpica, fet que, en un ambient de poca humitat, dificulta l'establiment d'una vegetació esponerosa. Així, l'evolució d'aquesta unitat passa pels canvis que es produeixen a les formacions vegetals i en el sector agropecuari. Cal tenir present que el risc continuat d'incendis fa difícil pronosticar una evolució lineal de la massa forestal.

L'activitat humana es concentra en els amples replans que s'obren entre els serrats i sobretot al llarg de la vall del Llobregós, per on transcorre la C-1412a, una de les vies utilitzades des de la conurbació barcelonina per anar als Pirineus catalans centrals. Hi ha una sèrie de carreteres locals que comuniquen les tres poblacions de

la zona entre elles i amb Calaf, que es troba a la unitat veïna, al sud d'aquest sector. Aquest sector també és travessat pel GR-171, freqüentat per excursionistes així com també per diverses línies d'alta tensió.

La superfície dedicada a cultius que suposa pràcticament la meitat del sector presenta camps de secà principalment de blat i ordi. A les activitats agropecuàries pròpies del sector primari cal afegir activitats terciàries ja que moltes masies s'han transformat en residències de pagès tant a Castellfollit de Riubregós com a Calonge de Segarra. Hi ha bons exemples d'arquitectura tradicional, encara que en alguns casos les transformacions per adaptar-les a les noves tecnologies del camp i a la mecanització no han resultat prou harmòniques. El fet de l'existència de cooperatives i certa indústria lligada al sector alimentari fa pensar en un futur positiu per a aquests sectors. Pel que fa al sector serveis i al de la construcció, la reduïda urbanització de la unitat fa pensar que no augmentarà gaire i que no han de ser uns sectors econòmics de primera línia, si més no en el futur més pròxim.

El potencial natural i patrimonial és indispensable per potenciar el turisme rural i ecològic. En aquest sentit, ja existeixen algunes iniciatives interessants en aquest sector. Aquestes activitats es poden complementar amb la finalitat de mantenir el món rural i evitar, tant com sigui possible, la disminució de població.

El nucli urbà més important de la Vall del Llobregós anomena és Castellfollit de Riubregós a redós del castell de Castellfollit, encaixat a la vall del torrent del Magrà just abans de la seva confluència amb el riu Llobregós, nivell a partir del qual s'esglaona al vessant de ponent amunt en direcció al castell i les seves muralles, que ofereixen una panoràmica esplèndida sobre el poble. El campanar de Santa Maria del Roser, de forma trapezoïdal, sobresurt per sobre del nucli tot i situar-se a la part baixa del poble. De carrers estrets i cases força velles, els tons dominants són ocres, d'acord amb els colors imperants al paisatge que l'envolta, tot i que no manquen les façanes blanquejades.

Vista parcial de Castellfollit de Riubregós, amb el riu Llobregós en primer terme. Observatori del Paisatge

Posteriorment s'hi va afegir el barri del Raval, allargassat al voltant del carrer del mateix nom i que avui ja és solidari amb el nucli antic. A més, una nova avinguda connecta l'extrem sud d'aquest raval amb el centre, vorejant el torrent del Magrà.

Calonge de Segarra no aconsegueix agrupar cap nucli prou destacat dins de la unitat, mentre que la Molsosa aglutina una dotzena d'edificis d'usos variats entorn d'Enfesta, a la vall del Llobregós, a poc més de 3 km de Castellfollit de Riubregós, que li ofereix part dels serveis necessaris.

Malgrat que la població és actualment dispersa, localitzada en els petits replans i fons de vall del Llobregós, corresponent a una zona rural de secà, manté encara una estructura territorial medieval de la qual són testimoni el castell de Calonge, el de Castellfollit, el d'Enfesta o les ruïnes del de la Molsosa i també l'església de Santa Maria del Priorat de Castellfollit.

Expressió artística del paisatge

El fragment de la Vall del Llobregós de les Comarques Centrals és reduït i sense cap referència artística destacable; tot i això, la continuïtat d'aquest paisatge a les Terres de Lleida sí que permet trobar alguna referència en aquest sentit.

Joan Santamaria, en la seva obra *Ribera de Sió*, destaca els contrastos de les terres que tenen com a frontera la vall del Llobregós.

«De Calaf a Ponts, seguint aproximadament la línia partionera de les dues Catalunyaes històriques, això és, la nova i la vella, notarem que amunt, cap a la muntanya, grandiosos escenari de les gestes dels Pinós, Mataplanes, Dapifers, Montcades i de la resta d'aquells dotze Barons de la Fama, tot és greu i parat, mentre que avall, fins a la regor de l'Ebre, tot és xiroi i movedís. L'antítesi és colpidora. A un costat la raça autòctona; a l'altre la gent de barreja, amalgama d'íbers, de romans, de francs, de jueus i de moros, amb una punta de fesomia de cadascú d'aquests pobles. Però entre les dues Catalunyaes, fent de pont, hi ha la ribera de Sió, que tant participa de l'una com de l'altra, i aquest entremig és el que li dona, precisament, tot el sabor». (Santamaria, 1886-1955).

Pau Vila, al seu *Resum de la Geografia de Catalunya*, publicat als anys vint i trenta del segle xx, es referia al paisatge d'aquest rodal en el termes següents:

«El desboscament ha fet avançar l'estepa per degradació de les associacions vegetals fins en els mateixos serrats borners. Prudenci Bertrana ens ha deixat una descripció desoladora del poble de Seró, situat darrere de la serra de Montclar, entre Ponts i Artesa: "Ni un arbre, ni un matoll, ni una romaguera, ni una trista clapa d'herbei verdejant interromp la monòtona desolació dels encontorns. Uns caminets es dibuixen netament en el llom del turó [on hi ha el poble]. Quan hi bat el sol sentiu una immensa angoixa". Doncs bé, a 2 km de la dita població, al peu de la muntanya de la Força, s'aixeca una acollidora alzina secular, davant del santuari de la Mare de Déu de Refet, on encara en començar aquest segle s'aplegaven les famílies per concertar els prometatges; la qual

cosa indica que es tracta d'una d'aquestes reminiscències del culte ancestral a l'arbre, i així mateix la possibilitat que aquestes terres siguin arbrades.» (Pau Vila, 2003).

Valors en el paisatge

Entre els valors naturals i ecològics de la unitat hi ha el PEIN Valls del Sió-Llobregós, que és un espai representatiu d'una bona part de la flora i la fauna d'afinitat estepària present a la depressió de l'Ebre, la qual inclou un gran nombre d'endemismes vegetals ibèrics.

En aquesta unitat hi ha representades moltes hectàrees de vegetació inclosa als hàbitats d'interès comunitari prioritzats, com ara la vegetació gipsícola ibèrica (*Gypsophiletalia*) i les zones subestèpiques de graminies i anuals (*Thero-Brachypodietea*).

Quant a patrons de contrast, es podrien destacar algunes masses de boscos mixtos de carrasca i roures que apareixen esporàdicament. La combinació entre els guixos, els cultius de secà i aquesta vegetació boscosa o de brolles ofereix un efecte especial de seqüència de colors molt interessant des del punt de vista dels valors estètics, sobretot perquè els cereals canvien anualment, mentre que els carrascars es mantenen. Pel que fa a les brolles, freqüentment als vessants de la vall del Llobregós, com és sabut, també tenen un marcat ritme estacional.

Pel que fa als patrons agrícoles, convé dir que l'ocupació densa d'aquest territori pels conreus de secà, que s'organitzen paral·lelament als cims de les serres, reafirma la disposició longitudinal dels guixos que travessen la plana de Lleida. D'altra banda, en alguns indrets en pendent hi ha murs de pedra que fan de feixes. Destaca la Molsosa, com a nucli en entorn agroforestal: ubicada en una zona amb un predomini de masies disperses, envoltades d'espais agroforestals.

Calonge de Segarra, vigilada pel castell de Calonge. Observatori del Paisatge

Els castells escampats pel territori representen una terra plena de valors històrics i que va estar al capdavant de la Catalunya Vella i alhora fou una peça important del comtat d'Urgell. En aquest sector de les Comarques Centrals destaquen els castells de Calonge de Segarra, Enfesta, Castellfollit i Boixadors.

Repartits per tot l'anticlinal, generalment al costat de les poblacions, hi ha tot un seguit de petits forns de guix, avui dia en desús i sovint ruïnosos, que van ser font de subministrament local de guix calcinat per a la construcció. Un exemple és el forn de guix de Cubells, al sector de les Terres de Lleida. Tenen un gran valor cultural i patrimonial.

En aquesta unitat es poden destacar tot un seguit d'esglésies i ermites d'un alt valor religiós: Santa Maria del Priorat, Sant Pere de Magrà, Santa Magdalena de la Vall, l'església vella de la Molsosa, Santa Maria de la Molsosa, Santa Llúcia de Cuiner, Sant Celdoni i Sant Ermenter.

A la vall del riu Llobregós, al terme municipal d'Ivorra, ja a l'àmbit de les Terres de Lleida, hi ha el santuari del Dubte d'Ivorra o santuari de Santa Maria d'Ivorra, construït pels peregrins que volien venerar les relíquies donades pel papa Sergi IV a Sant Ermengol. Fou edificat l'any 1663 i hi arriben pelegrins d'arreu. La festa principal se celebra el diumenge després de Pasqua o «diumenge de Pasqüetes». L'any 2010 es va celebrar el mil·lenari del Sant Dubte.

Aquesta unitat de paisatge es caracteritza per presentar un gran nombre de manifestacions religioses. En efecte, nou processons al municipi d'Oliola avalen aquest fet, com també ho corrobora la processó a Camp-real de Massoteres.

L'aplec al Sant Dubte d'Ivorra, que recull gent dels nuclis de població veïns, es pot considerar un dels principals valors simbòlics i identitaris d'aquesta unitat de paisatge. D'altra banda, la història del Sant Dubte constitueix la principal llegenda de l'àrea. Hom la data l'any 1010.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El sector oriental de la unitat pertany a les comarques del Solsonès i l'Anoia. Aquesta part està comunicada per la carretera C-1412a de Calaf a Torà i per la B-300 de Calaf a Puigpelat amb dos trencants cap a la Molsosa i cap a Enfesta.

Dos trams de senders de gran recorregut passen per aquesta zona: el GR-171 creua Castellfollit de Riubregós en direcció a Pinós, i el GR-7 uneix el castell de Boixadors també amb Pinós.

Els miradors sobre aquesta part de la unitat són el santuari de la Mare de Déu de Pinós (904 m), situat a la unitat veïna Serrats de

658

Senyal d'encreuament de carreteres a la capaçalera de la Vall del Llobregós. Oriol Clavera

Sanaüja i Llanera i considerat el centre geogràfic de Catalunya, que ofereix vistes sobre aquesta zona de la unitat i panoràmiques a les serres del nord del Solsonès; el castell de Boixadors (848 m), a la unitat veïna Costers de la Segarra, ofereix bones perspectives sobre les serres de Rubió i de Castelltallat; i de menys altitud, el castell de Calonge de Segarra (636 m) permet vistes més locals de l'entorn.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'abandonament de les activitats agrícoles i ramaderes. Aquest fet és una conseqüència del declivi demogràfic i econòmic fruit de la no integració dels sectors productius tradicionals amb els emergents. El resultat és un abandonament generalitzat dels paisatges menys productius, que ha provocat l'embosquament de les parcel·les no mecanitzables o a la degradació dels camps més planers i fèrtils en alguns fons de vall.
- Les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, vinculades a l'activitat agrària o als serveis, com ara moderns coberts de maquinària, granges, naus, fàbriques, etc. desvinculades de les característiques de l'entorn que les acull i que pertorben l'harmonia visual del paisatge. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, algunes provoquen impactes visuals en entorns d'alta qualitat paisatgística.
- Bona part de les masses forestals de la Vall del Llobregós són vulnerables als incendis.

Amenaces

- Els canvis en el mosaic agroforestal a causa de l'abandonament dels cultius agrícoles i a causa dels efectes del canvi climàtic en els conreus herbacis de secà pot comportar la pèrdua del paisatge en mosaic.
- La manca de conservació de les restes de la vegetació de ribera de la vall del riu Llobregós. S'hauria de controlar l'expansió d'espècies exòtiques i/o procedir a eradicar-les.
- El risc d'incendi és elevat, especialment en els indrets ocupats per aciculifolis.
- Degradació d'elements patrimonials d'interès que, per la seva dispersió en el territori, fan difícils les tasques de conservació (esglésies romàniques, castells, masos, restes arqueològiques, etc.).

Fortaleses

- Connectivitat ecològica elevada gràcies a la poca presència de vies de comunicació.

- Manteniment del paisatge rural tradicional.
- Murs i construccions de pedra seca que constitueixen per si mateixos un exemple clar de construccions tradicionals per a l'agricultura, de gran interès.
- Existència de castells i fortificacions molt importants en el paisatge.

Oportunitats

- Els paisatges tranquils, amb abundants elements estètics de gran valor fins ara poc coneguts.
- Aquesta unitat de paisatge es caracteritza per l'existència d'un gran nombre de manifestacions religioses (processons) i d'edificacions, a banda dels castells escampats en el territori. Tot plegat implica una oportunitat destacada per a les activitats turístiques.
- La política agrària comuna (PAC) pot ser entesa com un mecanisme per renovar i ajustar estructures agràries obsoletes o sobredimensionades, poc adequades al territori i a les necessitats actuals.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

659

- OQP1.** Uns paisatges de secà vius i vinculats al patrimoni rural, principalment masos, de la Vall del Llobregós.
- OQP2.** Un paisatge de ribera del riu Llobregós ben conservat.
- OQP3.** Un paisatge vegetal ben estructurat, dominat per un mosaic de conreus i formacions mediterrànies, com els alzinars, les pinedes, brolles i matollars.
- OQP4.** Un paisatge on l'herència de patrimoni medieval i de construccions defensives com castells i torres de guaita hi siguin rellevants, com ara els castells de Castellfolit de Riubregós, de Calonge de Segarra, d'Enfesta o les ruïnes del de la Molsosa
- OQP5.** Uns itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb el paisatge de la Vall del Llobregós.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Conservar en bon estat la capçalera del riu Llobregós, especialment a la zona de la Molsosa i de Boixadors.

- Protegir el patrimoni de castells i torres de guaita característics de la Catalunya Vella, com el castell de Boixadors, el de la Mollosa, el de Calonge de Segarra, el de Castellfollit de Riubregós o el d'Enfesta.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Establir programes de gestió forestal que permetin la recuperació del bosc natural de roureda de roure de fulla petita substituint altres formacions vegetals més piròfiles.
- Potenciar el turisme rural per mantenir les construccions rurals habitades, activant la productivitat de l'àrea i promocionant el concepte de paisatge saludable i desestressant.
- Mantenir la xarxa de camins rurals que comunica la població disseminada.
- Incentivar la producció agropecuària cercant noves alternatives per augmentar la productivitat.
- Promocionar els productes artesanals propis de la unitat.
- Recuperar els entorns de les antigues bòbiles i considerar-les valor patrimonial.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades prengui com a model les constants d'implantació i s'inspiri en l'escala, la forma i el color dels volums de l'arquitectura vernacular de la zona.
- Vetllar pel manteniment compacte del nucli de Castellfollit de Riubregós reordenant adequadament la perifèria i els accessos.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors del castell de Calonge de Segarra i el castell de Boixadors; dels itineraris motoritzats C-1412a i B-300/BV-3002, així com dels no motoritzats GR-7 i GR-171. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.

27. Valls de l'Anoia

Comarca:

Alt Penedès, Anoia i Baix Llobregat.

Superfície:

35.883 ha (24.1247 ha corresponen a les Comarques Centrals i 11.756 ha a la Regió Metropolitana de Barcelona).

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, totalment o parcialment, els següents municipis de les Comarques Centrals: Cabrera d'Anoia, Capellades, Carme, Castellolí, el Bruc, els Hostalets de Pierola, la Llacuna, la Pobla de Claramunt, la Torre de Claramunt, Masquefa, Orpí, Piera, Santa Maria de Miralles, Vallbona d'Anoia i Vilanova del Camí. També inclou Mediona, Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles, Torrelavit, Sant Sadurní d'Anoia, Subirats, Sant Llorenç d'Hortons, Gelida, Sant Esteve Seroivres, Castellví de Rosanes, Martorell, Abrera, Esparreguera i Collbató a la Regió Metropolitana de Barcelona.

662

*Nucli i urbanitzacions de Masquefa, situats en un dels lloms de les diverses serres que conformen les Valls de l'Anoia.
Observatori del Paisatge*

Trets distintius

- Paisatge ondulat que tanca pel nord la plana penedesenca i els estreps de la serralada Litoral i que drena fonamentalment el curs mitjà-baix de la conca de l'Anoia i de cursos tributaris, com el riu de Bittles.
- La unitat s'articula pel riu Anoia, que la travessa de nord a sud.
- Convivència de zones residencials, industrials, agràries i forestals.
- Grans urbanitzacions residencials, disperses per gairebé tota la unitat.
- Nuclis de poblament de vocació tradicional resseguint la riera de Carne, com Can Bou, Carne i Orpí.
- Patrimoni industrial lligat a la fabricació de paper, sobretot a Capellades i a la Pobla de Claramunt.
- Zona de referència des del punt de vista dels jaciments arqueològics.
- El predomini de la vinya al sector central i occidental de la unitat, que li dona un caràcter especial i n'és el principal tret identitari.
- Importància del patrimoni industrial lligat a la fabricació de paper: Museu del Paper i nombrosos molins.
- El riu Anoia, en el sector la Pobla de Claramunt-Vallbona d'Anoia, marca un traçat de gran importància per a l'establiment de comunicacions, ja que hi passa la carretera C-15, que uneix el paisatge de la Conca d'Òdena amb Vilafranca del Penedès.
- La fita visual del castell de Claramunt, clarament identificable sobretot des de la Conca d'Òdena i que també esdevé un bon mirador d'aquest paisatge i dels límitrofs.

Mirador

— Itinerari motoritzat

29 Igualada - el Borràs

31 Igualada - Coll de Mata

32 Canaletes - la Fortesa

— Itinerari no motoritzat

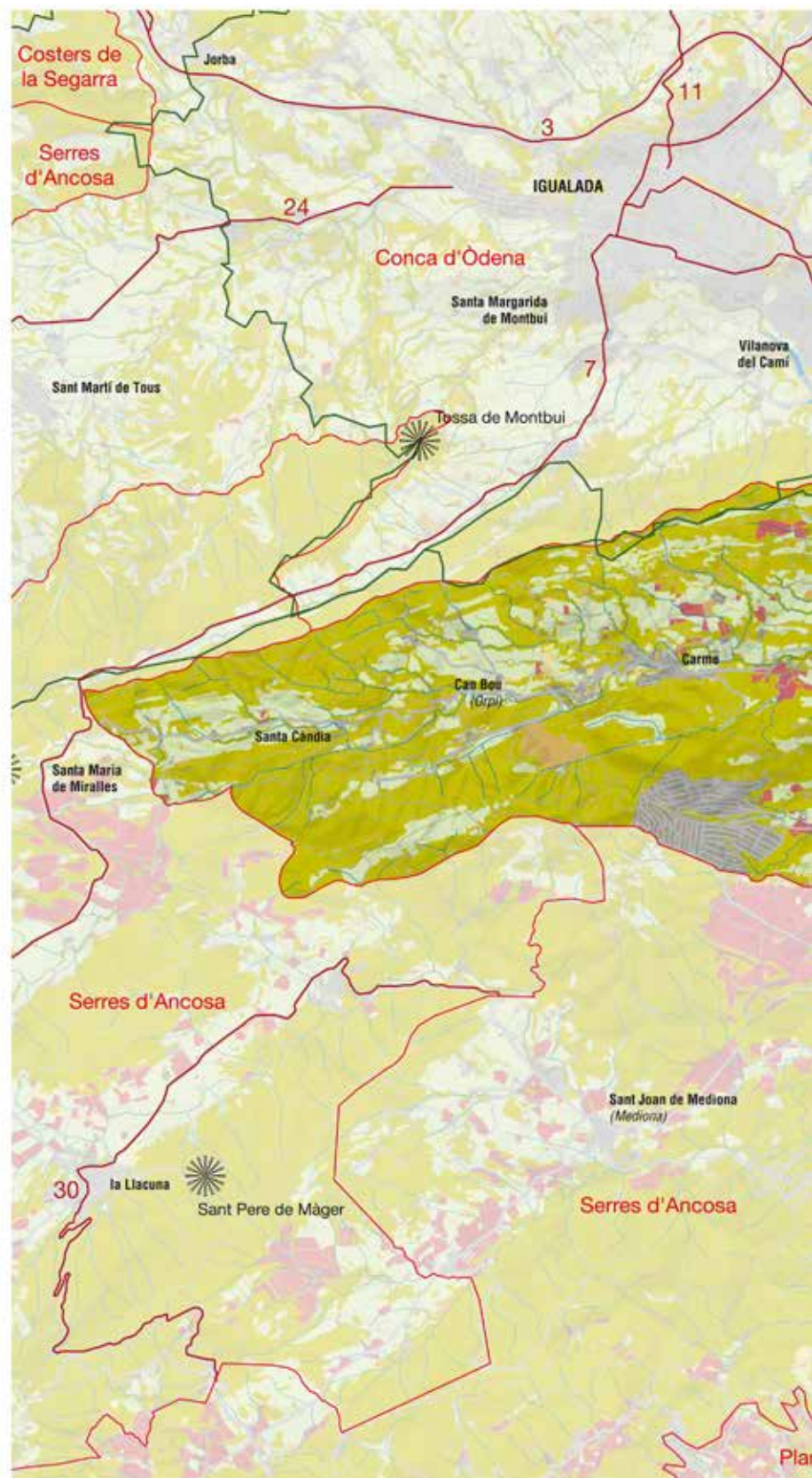
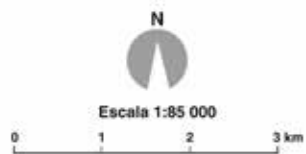
37 Sender dels Miradors

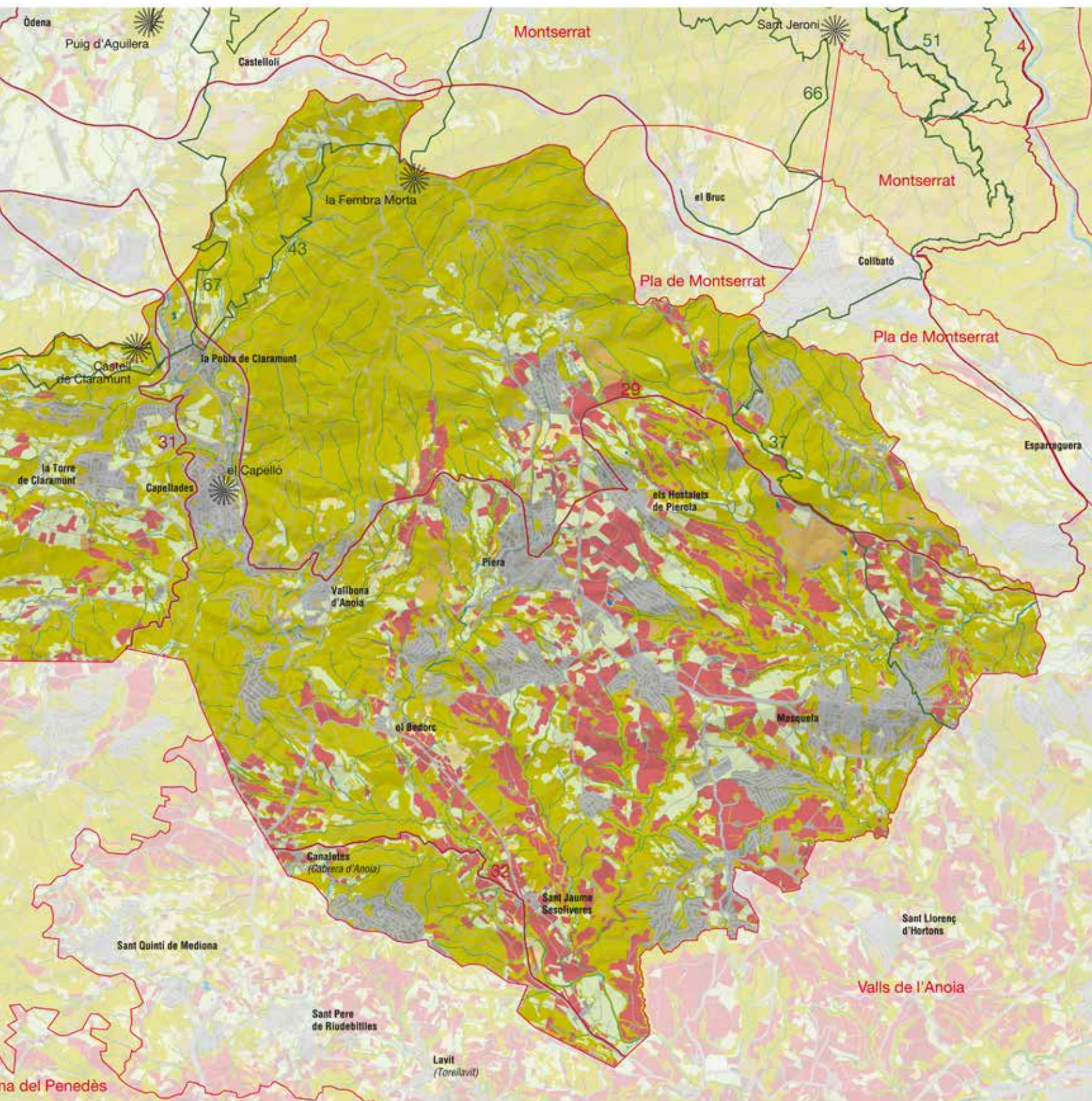
43 Bellprat - Monestir de Montserrat

67 la Pobla de Claramunt - Puig de Sant Miquel- Jorba - la Pobla de Claramunt

664

Elements naturals del paisatge

La unitat de les Valls d'Anoia correspon al terç meridional de l'Anoia, coneguda per alguns geògrafs com la vall del Carme. Oberta ja a la depressió del Penedès, amb la qual comparteix una part de la unitat, així com amb un petit sector amb el Baix Llobregat, constitueix el punt de trobada de diverses estructures geològiques catalanes de primer ordre.

Estructuralment, tota la unitat anoienca pertany a la serralada Prelitoral Catalana, inclosa al sistema Mediterrani Català, fet que la deslliga de la resta de la comarca, situada a la depressió Central Catalana. Aquest sistema Mediterrani Català està constituït morfològicament per dues serralades paral·leles, la Litoral, més oriental i la citada Prelitoral, més occidental, separades per una fossa típica, la depressió Prelitoral, on s'ubica la resta de la unitat de les Valls de l'Anoia, ja en terres de l'Alt Penedès, fet que dona lloc a una sèrie de relleus estrets i d'alçàries moderades, tallats fàcilment pels rius.

El conjunt de la unitat està estructurat per una sèrie de serres alineades que formen majoritàriament plecs en direcció de nord-est a sud-oest; els materials calcaris afloren als anticlinals i donen lloc a carenes ondulades entre les quals s'instal·len les depressions sinclinals, valls allargades i ocupades per terrenys margosos (la Llacuna, Mediona). Sobre aquesta morfologia, entre la serra de Montserrat i la plana d'Ancosa (sistema Prelitoral), la muntanya d'Ordal (sistema Litoral) i la fossa del Penedès (depressió Prelitoral), s'ha instal·lat la conca baixa del riu Anoia, amb el seu afluent la riera de Carme, poc abans de desguassar al Llobregat, estructurant un paisatge en serres, valls i congostos.

L'Anoia, element aglutinador de les Valls d'Anoia, penetra a la unitat per l'estret de Capellades, a través del qual travessa la serralada Prelitoral, formada per materials secundaris i primaris, calcàries triàsiques, i, sobretot, llicorelles paleozoiques arrencades marginalment a la faixa que constitueix el límit amb el Baix Penedès. El contacte entre els materials terciaris de la Conca d'Òdena, al nord, i aquests més antics, es realitza per mitjà d'una falla d'orientació de nord-est a sud-oest, però el riu, a partir de Vallbona, travessa el sistema muntanyós tot seguint una falla perpendicular a la primera, derivada de pressions orogèniques de l'era terciària i que el riu aprofita per passar de la Conca d'Òdena a la depressió del Penedès, on dominen les superfícies miocèniques i quaternàries (Vallbona, Piera i Pierola). En el congost o estret de Capellades, tot seguint aquesta falla, hi ha l'únic aflorament de granit existent a la comarca (Vallbona). Cal remarcar també al mateix indret la terrassa travertínica quaternària, damunt les llicorelles i el granit, on els carbonats dissolts per l'aigua en els massissos calcaris propers han tornat a precipitar, formant estalactites, estalagmites i coves on s'instal·len importants jaciments prehistòrics (Abric Romani, Estació Agut).

A l'altura de la Pobla de Claramunt, l'Anoia rep la riera de Carme o de Miralles, que constitueix una vall amb caràcter propi, seguint una direcció de sud-oest a nord-est encaixada entre les serres de Collbàs (544 m) i d'Orpinell (737 m), amb l'Agost o Gost, que recull les aigües de la serra d'Espoia i del coll de Mata com a afluent principal. Morfològicament, la riera de Carme constitueix una

cubeta d'erosió que la riera ha excavat en els conglomerats i les calcàries eocèniques. S'origina a la vall de la Llacuna, fora de la unitat anoienca, on també neix el riu de Bitlles, que drena el sector penedesenc de les Valls de l'Anoia.

En la morfologia general de la unitat també hi són importants els xaragalls o badlands, oberts entre els materials durs del granit paleozoic i els més tous de les llicorelles silúriques i les argiles miocèniques (riera Seca, riera de Querol). A la mateixa serralada Prelitoral, vorejant l'Anoia, s'alineen capes inclinades amb alternança de materials durs i tous, l'erosió dels quals ha originat tota una sèrie de relleus en cuesta.

El clima de les Valls d'Anoia mostra l'inici de la transició entre el típic mediterrani de les contrades penedesenques i el més cru i irregular de la Conca d'Òdena, ja amb influències continentals. La serralada Prelitoral intercepta els vents humits de la mediterrània que originen importants precipitacions en la façana litoral i fins i tot al vessant oriental, mentre que als sectors ubicats a sotavent les pluges són més fluïxes. Per contra, la mateixa serralada protegeix els sectors a sotavent de les fredorades continentals. Tot i això, l'estret de Capellades permet, encara que debilitada, la penetració de les influències marítimes del Mediterrani cap a l'interior, especialment les marinades que alleugereixen la calor estival. La pluviositat se situa entre els 450 i 550 mm anuals segons la ubicació de l'observatori, inferior en tot cas a la que reben el Baix Penedès o Sant Jeroni (Montserrat), al voltant dels 700 mm, però superior en tot cas als indrets amb influència continental de més al nord. Es registren màxims equinoccials, especialment de tardor, i a l'estiu les precipitacions són provocades per moviments convectius conseqüència de l'escalfament de l'aire.

La vegetació d'aquesta unitat s'adapta bé als condicionants climàtics; les formacions més abundants són les brolles i les pinedes, que formen un mantell vegetal força homogeni d'un cromatisme sobri i constant durant tot l'any. Cap a la banda de ponent i al peu de Montserrat, les formacions vegetals acostumen a ser arbrades; per contra, cap al sud-est, els prats, els herbassars i els matollars guanyen protagonisme.

Des del punt de vista de la vegetació potencial, gairebé tota la contrada es correspon amb la vegetació de l'alzinar mediterrani. Malgrat això, la superfície forestal de la unitat no ateny a aquesta comunitat climàtica, i, de fet, els boscos d'esclerofil·les són ben migrats. La superfície arbrada dominant s'estructura a partir de pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), que formen un cobricel força dens. Se'n troben exemples representatius a la serra d'Orpinell, al pla del Porxo, al coll de Mata, al serrat de la Teia i vora el nucli de Canaletes. Les formacions de Miramar, el bosc del Rector i roques Blanques també són interessants, i, en general, es pot afirmar que estan millor estructurades que les de la resta de la unitat. Cap a la Pobla de Claramunt, especialment a la vall del torrent del Forn d'en Monner, creix el pi pinyoner (*Pinus pinea*). A banda dels pins també apareixen altres espècies, com l'alzina (*Quercus ilex*) i el roure martinenc (*Quercus pubescens*); tot i així, la seva sociabilitat s'acostuma a supeditar a la del pi, i no és habitual que formin agrupaments significatius. Per contra, sí que és comú que l'alzina formi part de l'estrat arbustiu i subarbori del bosc, particularment cap a la banda nord-est de la uni-

tat. Altres espècies habituals en el sotabosc són el llentiscle (*Pistacia lentiscus*), l'aladern de fulla estreta (*Rhamnus alaternus*) i el de fulla ampla (*Phillyrea latifolia*). En indrets humits es poden trobar peus de galzeran (*Ruscus aculeatus*) i nombroses lianes, com la vidiella (*Clematis vitalba* i *Clematis flammula*) o l'aristol (*Smilax aspera*).

En indrets frescals es troben peus de caducifolis, com ara l'auró negre (*Acer monspessulanum*) i l'auró blanc (*Acer campestre*), tot i que la seva presència és puntual. També hi ha peus de roure martinenc, que no acostumen a formar rodals gaire extensos. A la unitat les formacions de caducifolis apareixen més ben representades al sector nord-est, vora el turó de l'Avellana i la Macarulla. D'altra banda, la vegetació de ribera està força malmesa, particularment vora el riu Anoia, que és on, potencialment, es desenvoluparia de manera més ufana. Enguany, la vegetació dominant de les ribes de l'Anoia són els canyars d'*Arundo donax*, tot i que es troben peus de les plantacions de pollancre (*Populus nigra*), i, en menys mesura, d'àlber (*Populus alba*). A la riera de Carme, sobretot aigües amunt del nucli de Carme, hi ha vegetació de ribera força i ben desenvolupada.

A la zona de Piera, Masquefa, la urbanització Can Martí de l'Estela, la rodalia de Sant Jaume Sesoliveres i tot el marge esquerre de la riera de Carme, abunden de manera particular els camps de conreu, els erms i els prats secs. Vora els camins, en els marges dels camps i en els terrenys remoguts i nitrogenats, són freqüents les plantes arvenses i ruderals. En els vinyets, entre cep i cep, és fàcil trobar la ravenissa blanca (*Diplotaxis erucoides*) i el cap blanc (*Lobularia maritima*), que acostumen a formar esteses força grans. També són habituals plantes com l'olivarda (*Inula viscosa*) i la paradella (*Rumex obtusifolius*), sobretot en indrets un xic humits, així com el blet (*Chenopodium album*) o l'amarant (*Amaranthus blitoides*), de desenvolupament estiuenc. En camps abandonats de fa temps aquestes plantes comparteixen espai amb el llistó (*Brachypodium retusum*), que en condicions naturals té tendència a ocupar els sòls més pobres i eixuts, i dona lloc a llistonars (*Al. Thero-Brachypodium retusi*) de gran interès per a la formació del paisatge en mosaic.

Amb relació a la fauna, entre els mamífers destaca el senglar (*Sus scrofa*) i la geneta (*Genetta genetta*), així com l'esquirol (*Sciurus vulgaris*) i altres rosegadors micromamífers, com el ratolí de camp (*Apodemus sylvaticus*). Fins fa no gaire temps, la ictiofauna de la unitat era ben notòria, tal com ho demostra la pesca de l'anguila (*Anguilla anguilla*) a municipis com Capellades o la Torre de Claramunt fins a mitjan segle xx. Enguany la qualitat de les aigües ha empitjorat molt, i el peix més abundant és la carpa comuna (*Cyprinus carpio*). Respecte a l'avifauna cal dir que és possible observar el falcó peregrí (*Falco peregrinus*), que nia a la unitat veïna de Montserrat.

Evolució històrica del paisatge

Punt de cruïlla entre la Catalunya interior i la depressió Prelitoral –el gran corredor de pas de Catalunya–, les Valls de l'Anoia han jugat un paper fonamental en la població prehistòrica del Principat.

L'any 2002 es van descobrir als Hostalets de Pierola les restes d'un antropeide (*Pierolapithecus Catalaunicus*), popularment conegut com en Pau, l'antecessor del primer català, que va viure fa uns 13 milions d'anys i que es movia en un ambient tropical. A les terrasses de l'Anoia (Sant Jaume Sesoliveres) es va descobrir també indústria lítica del Paleolític inferior, considerada una de les més antigues de Catalunya. Posteriorment (~50.000 anys) es va assolir la màxima glaciació (Würm) als Pirineus, precisament en aquest moment cal ubicar el jaciment de l'Abric Romaní i tot l'entorn de la cinglera del Capelló (Capellades), un dels principals registres europeus per conèixer les comunitats de neandertals que van poblar Europa fa entre 80.000 i 40.000 anys i el seu context paleoecològic. Es tractava de petits grups nòmades que es dedicaven a la caça, la pesca i la recol·lecció i es devien instal·lar a les ribes del riu per aprofitar-ne els recursos. Altres jaciments paleolítics són a Vallbona, a la cinglera del Mamut (Cabrera d'Anoia), una de les cavitats més grans del món excavades en travertí i a la Cova del Cucala (la Pobla de Claramunt). A Piera s'han trobat també eines de sílex.

Tots aquests jaciments han aparegut lligats al curs del riu Anoia. El paisatge era de caire natural, els boscos de ribera ocupaven l'àmbit vora l'Anoia, mentre el bosc d'alzina devia cobrir la resta del territori, acompanyat per claps de pi com ho posa de manifest la fusta emprada a l'Abric Romaní, tenint en compte les eines que s'hi han trobat. Les espècies animals més presents al jaciment són el cérvol (*Cervus elaphus*) i el cavall (*Equus caballus*).

El Neolític va caracteritzar els primers grups d'agricultors i ramaders. Es van introduir els primers conreus (cereals i lleguminoses), els humans es van tornar sedentaris i es van desenvolupar en condicions climàtiques més benignes. Van utilitzar instrumental lític de pedra polida, la ceràmica, i van desenvolupar activitats artesanals (teixit, cistelleria) i artístiques. A les Valls de l'Anoia es va trobar a Cabrera d'Anoia, Castellolí, la Pobla de Claramunt, Piera, la Torre de Claramunt i Capellades. Es va continuar la pauta ocupacional del Paleolític; l'Anoia va concentrar els jaciments al seu entorn, i els canvis en el paisatge es van centrar en la desforestació de zones properes al riu, tot i que a molts indrets es devia respectar l'estreta faixa de bosc de ribera on l'Anoia circulava encaixat en la seva vall.

Mosaic agroforestal al voltant de Cal Jaume Bruguers (Castellolí). Observatori del Paisatge

Entre el final del Neolític i el començament de l'edat del bronze, l'ésser humà es va establir a les valls en poblats formats per cabanes circulars i dominava diversos processos de transformacions tècniques i econòmiques, la població va créixer i es van iniciar canvis socials, polítics i religiosos, que entre el *iv* i *ii* mil·lenni aC van tenir la seva manifestació en els dòlmens, els menhirs (de Cabrera i Pedra Dreta o menhir de Cabrera, a la Torre de Claramunt) i les fosses sepulcral (Comallagosa a la Llacuna, Ventosa a Piera). Del bronze són dues coves sepulcral de la Torre de Claramunt i una a la muntanya dels Mollons, a la Pobla de Claramunt.

L'aculturació posterior per grecs i fenicis va donar com a resultat el desenvolupament de la cultura ibera a les Valls de l'Anoia, representada per la tribu dels lacetans, per bé que els indicis no fan suposar assentaments gaire importants. A Piera, sota el castell, es van trobar algunes restes ceràmiques d'aquest període, punt estratègic que podria haver estat lloc idoni per un poblament fortificat, un *oppidum*. Altres jaciments ibers es troben a Cal Tino (Orpí), la cova dels Ossos (Carme), els Mollons (la Pobla de Claramunt), la cova del Parano (Capellades), la riera Seca (Vallbona d'Anoia), la Creueta (Cabrera d'Anoia), etcètera. Els jaciments d'aquest període van seguir el mateix esquema poblacional heretat, però va aparèixer un important focus entorn de la riera de Carme (Orpí) i al de Vallbona-Piera. L'ocupació humana es va expandir, i el poblament va afectar ja gran part de la unitat, amb l'excepció del sector més oriental, més sec i feréstec. El bosc va anar perdent espai i és possible que s'iniciés una forta acció erosiva de rius i precipitacions que van donar lloc als xaragalls actuals.

668

Amb els romans va començar el procés de romanització de les tribus ibèriques, que van abandonar progressivament els poblats per integrar-se en els nous models d'ocupació i d'explotació del territori; la major part vivia en vil·les, establiments rurals dispersos per tot el territori, situats prop les millors terres de conreu, vora l'Anoia i de les vies de comunicació, fins que van entrar en decadència a partir del segle *iv* i van quedar definitivament abandonades al *vi*. L'activitat fonamental fou l'agricultura, centrada en els cereals, la vinya i l'olivera. Una part de la producció es va destinar a l'autoconsum i es va emmagatzemar en sitges excavades al terra (Sitges del Camaró); la resta es va emprar en el comerç. Restes de l'ocupació romana es troben a Cal Poc i Can Claramunt (Orpí); camí dels Pèlags (Castellolí); castell de Piera, Llobetó, serrat del Campanar i Vinya de Cal Notari (Carme); Mas d'en Ponç, Cameró, Frígols, Garsa i Pla de les Sitges del Camaró (la Torre de Claramunt) i Camí del Pont del Bisbe i Can Codina (Capellades).

De l'època baixromana a la reorganització del país no hi ha gaires referències. El 711 la invasió musulmana va fer caure el regne visigot, però el 801 Carlemany va portar els límits dels seus dominis al Llobregat, establint una franja de «terra de ningú» de la qual l'Anoia va formar part. El poblament devia ser escàs amb tendència a disminuir ja que tot aquest territori fou considerat terreny de marca. Tot i no existir el denominat «desert poblacional», com demostren diverses troballes i construccions àrabs (pont sobre el Llobregat), les Valls de l'Anoia no van tornar a ser apreciades fins que la invasió de Barcelona (985) va obligar a reforçar-les amb castells. Els assentaments no van esdevenir gaire estables fins a mitjan segle *x*

a la part nord de l'Anoia i fins finals de segle a les Valls. Progressivament la repoblació va anar ocupant el territori a redós dels castells termenats a l'entorn d'una fortalesa i d'una església i de les aprisions. El castell de Fontanet, a Piera, n'és un bon exemple: dominava els municipis actuals de Piera, Pierola, Vallbona, Cabrera i part de Masquefa. Un cop reorganitzat el territori, les Valls de l'Anoia van passar al comtat de Barcelona, amb posicions als castells de Bonifaci o de la Guàrdia (el Bruc), Piera, Orpí i altres. Durant els segles *xi* i *xii* aquesta tendència va continuar, però també hi havia un poblament dispers en masos (Bofill, Piera). En aquest context va sorgir el romànic; l'Anoia, però, va quedar al marge de les grans construccions monacals i tampoc no es va conservar cap edifici anterior al segle *xi*, fet que corrobora la idea d'una minsa població. Cal esperar fins Santa Maria del castell de Claramunt i al castell de la Pobla de Claramunt (*xii*, BCIN) o Sant Pere de Pierola. Durant aquest període de menor poblament, els boscos van iniciar una recuperació, amb el pi blanc com a principal colonitzador, per deixar pas més endavant als boscos naturals d'alzina.

Al llarg dels segles *xii* i *xiii*, allunyat el perill sarraí i amb el camí de Barcelona a Lleida en ple funcionament, les velles jurisdiccions feudals es van afermar i el territori es va repoblar definitivament, amb la creació d'indrets i poblacions protegides. El 1147 es va originar la vila de Capellades i es va atorgar la carta de poblament de la Pobla de Claramunt. També es va crear la divisió administrativa de Catalunya en vegueries i sotsvegueries, que va dur aquestes contrades a ser motiu de freqüents disputes entre els sotsveguers d'Igualada i els ducs de Cardona. Fruit d'aquesta revifalla poblacional són el castell de Castellolí (BCIN); Santa Creu de Creixà, Sant Nicolau del Tretzè i Santa Maria, a Piera; Sant Miquel d'Orpí i Sant Pere i la Santa Creu del Cementiri Vell, a Masquefa. L'allunyament de la frontera i els avenços tècnics van provocar canvis en l'es-

Pont sobre el riu Anoia a mitjan segle *xx* on es poden apreciar les edificacions vinculades amb la indústria paperera. ICGC, Fons Cuyàs

tractura social i econòmica: difusió d'eines de metall, presència de bous per llaurar i aprofitament dels rius (molins fariners i regadiu). L'economia era bàsicament agrària (cereals) amb la ramaderia com a complement, i lentament es va reintroduir la vinya, l'olivera i l'horta. Els boscos foren talats de nou per donar espai a una agricultura que tornava a tenir sortida comercial.

El segle XIV fou marcat per males collites, epidèmies, guerres i fortes càrregues fiscals per cobrir les necessitats de les noves monarquies que començaven a emergir sobre el model feudal. El riu Anoia es va afegir a les malastrugances, i el 1344 una rierada es va emportar el nucli de la Pobla de Claramunt. El segle XV va evidenciar una pèrdua de vitalitat de l'economia i una davallada demogràfica generalitzada, agreujada els anys cinquanta amb les tensions dels pagesos remences i la guerra civil. Les zones conreades van marcar un cert retrocés, especialment les parts més allunyades dels nuclis de població.

Els segles XVII i XVIII van ser època de vitalitat a la unitat, com ho indica l'augment constant de la població. L'aprofitament al segle XVII de la força hidràulica a tota la ribera de l'Anoia i a la riera de Carme, va permetre un desenvolupament primerenc de la indústria, especialment a la Pobla de Claramunt, on el 1584 ja es menciona la indústria paperera, que va omplir tota la conca de l'Anoia de molins paperers, especialment Capellades, que fabricava el paper de barba destinat a l'exportació americana. També van aparèixer els adobs i els teixits, escampats arreu. Junt amb l'agricultura, especialment la vinya, aquestes indústries van donar un fort impuls a la prosperitat de les Valls de l'Anoia, no sense conèixer etapes de crisi, com la Guerra dels Segadors (1640-1652), molt activa a les Valls de l'Anoia. Amb tot, al segle XVIII, Carme, Capellades, la Pobla de Claramunt, la Torre de Claramunt, Vallbona, Castellolí i Vilanova del Camí es poden considerar paisatges protoindustrialitzats (paper, llana i cotó).

La Guerra del Francès (1808-1814) va significar de nou un contratemps important; a la baixa d'efectius humans per lleves i batalles, cal sumar el cost del manteniment de les tropes, allargat amb les guerres carlines. Alimentació de la tropa, pressió fiscal, servei de bagatges, etcètera, van significar un entrebanc considerable per a l'economia de les Valls, agreujada a mitjan segle quan la indústria va entrar en decadència quan els rius van deixar de ser factors decisius per la seva localització (aparició del vapor i de l'electricitat), i la inexistència del ferrocarril. A finals de segle, la fabricació tradicional de draps va entrar també en regressió i competència amb la nova fabricació del cotó i la introducció dels nous telers, que a l'Anoia van arribar amb força retard. A més, la pèrdua de les colònies va significar una important pèrdua de mercats. L'entrada de la fil·loxera a França va donar un fort impuls al conreu de la vinya, especialment a Piera, tot i que el traspàs de la malaltia pels Pirineus va significar la fi de l'època daurada d'aquest conreu.

Amb l'arribada del ferrocarril el 1893, van entrar el carbó i el vapor; poc més tard ho va fer l'electricitat, afavorint la renovació definitiva i la recuperació del sector industrial tradicional, on van destacar Guasch Germans de Capellades. Els paisatges industrials moderns van iniciar una forta etapa de creixement, i les poblacions van créixer notablement.

Al segle XX la indústria era el sector econòmic més important de la unitat. A principis de segle, la indústria cotonera va experimentar un fort increment, especialment a Capellades, Carme, Piera, la Pobla de Claramunt, la Torre de Claramunt i Vallbona, tot i que basada en la mà d'obra ja que les noves energies no van aparèixer fins entrada la centúria. A partir de 1950 aquesta indústria va entrar en declivi i fou substituïda per la confecció de gèneres de punt, el sector tèxtil més important de l'Anoia, tot i que a aquesta contrada no fou tan present com a la Conca d'Òdena. El sector del paper també era important (Orpí, Carme, la Pobla de Claramunt, la Torre de Claramunt) i va resistir fortes dificultats fins que als anys seixanta va diversificar la producció, amb una sotragada de nou als anys vuitanta, per bé que ara manté una tendència estable. El metall és actualment un sector important, especialment a Piera, Vallbona, Capellades i la Torre de Claramunt. Completen el panorama industrial la ceràmica a Piera. A partir dels anys seixanta també va prendre força el sector de la construcció, especialment arran de l'inici de les urbanitzacions de segona residència, esteses per tota la unitat, i avui dia, d'habitatge habitual.

Aquest augment de la indústria i la construcció va significar, d'una banda, la pèrdua absoluta i relativa del pes del sector primari en l'economia de les Valls de l'Anoia, i, de l'altra, un creixement demogràfic espectacular, que en el decurs del segle XX ha quadruplicat la seva població, mentre que Piera i Cabrera l'han quintuplicat.

Organització i dinàmica actual del paisatge

669

El unitat queda definida pel riu que dona nom a la vall així com una sèrie de serres més o menys alineades que es presenten en direcció de nord-est a sud-oest i per entre les quals el riu Anoia i els seus afluents busquen camí. Vora el riu s'instal·len els nuclis de població més densos i també la zona de la indústria paperera, i, més enllà, altres nuclis de població amb presència de grups d'urbanitzacions que dibuixen un paisatge on l'antropització és ben palesa.

El conjunt de la unitat té un caràcter més aviat antròpic encara que els elements naturals encara hi tenen una presència considerable. A la zona nord-oest, a la denominada vall de Carme, on aquest afluent dona nom també al nucli de població, es manté una activitat tradicional de tipus agrari, i, prop d'Orpí, on hi ha una major altitud i un predomini del bosc, destaquen les zones amb més pendent i recobertes de pinedes.

La xarxa hidrogràfica estructura la unitat, amb l'Anoia travessant-la de nord a sud i els seus afluents. Els més importants són la riera de Carme o de Miralles a l'oest i l'Agost o Gost a l'est. Els cursos d'aigua formen barrancs excavats en la roca, segons la duresa dels materials, i l'erosió genera formes més o menys encaixades. Són característics els terrers oberts per l'acció de l'aigua, sobre granit o llicorelles, materials més durs, o sobre argiles, materials tous que es localitzen a les zones on els pendents són pronunciats.

Pel que fa a la vegetació és de tipus mediterrani i es concentra a les fondalades i a les serres i turons on el pendent no és apte per al cultiu. En general, els boscos són de pinedes que ocupen un 34%

de la superfície de la unitat. A les zones de relleu difícil, pedregós i sec creixen els matollars d'aromàtiques que ocupen un 20%. A les fondalades, aprofitant la humitat, creixen les bardisses.

L'activitat agropecuària es concentra en el sector més nord-oest i sud-est. Els altiplans i els vessants més suaus permeten l'evolució de conreus de cereals i vinyes, i representen gairebé la tercera part del territori. També hi ha fruiters de secà com ametllers i oliveres. La pluviositat, que no arriba als 600 mm, no permet altres tipus de cultiu. Actualment, aquestes activitats gaudeixen d'una tecnologia avançada, que permet una explotació més eficient dels terrenys. Per contra, aquells espais menys productius, com vessants molt inclinats o espais de reg difícil, han estat abandonats; hi predominen formacions vegetals naturals herbàcies i arbustives, conjuntament amb elements propis d'aquestes activitats com murs de pedra seca i barraques de vinya. D'altra banda, a prop dels nuclis més petits, aprofitant el cabals de torrents i rieres, encara es poden observar hortes de petites i mitjanes dimensions, dedicades especialment al consum domèstic.

Quant al sector agropecuari, cal pensar que es mantindrà, tot i que el seu futur depèn de l'evolució dels mercats, així com de la d'altres activitats, com ara la immobiliària, la industrial i la de serveis. En aquest sentit, els horts propers als nuclis urbans poden desaparèixer a favor del creixement urbanístic i l'establiment d'infraestructures. D'altra banda, la DO Penedès sembla garantir el sector de vinyes de la banda sud-est de la unitat.

A la unitat hi ha deu nuclis de població, dels quals destaquen Capellades i Piera, amb més de cinc mil habitants, seguits de la Pobla de Claramunt i Masquefa. El nucli antic de Piera està adherit al Pla de barris, de millora d'àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial. La dinàmica d'aquests nuclis els últims anys ha estat créixer a partir d'urbanitzacions perifèriques al nucli antic, que acompanyen les actuacions extensives realitzades les darreres dècades. Aquestes van aparèixer a partir de la segona meitat del segle xx i han anat ocupant zones abans dedicades a l'agricultura. Els municipis menys poblats són Cabrera d'Anoia i Orpí.

L'altre tret característic de la zona és la indústria paperera, que apareix ja citada a la Pobla de Claramunt el 1584. Aviat la conca es va veure poblada de molins paperers i més tard els adobs i teixits també van utilitzar la força del riu. L'estampa de les xemeneies de la indústria paperera no es pot deslligar, per exemple, de Capellades. Actualment aquestes activitats industrials comparteixen espai amb tot un seguit de polígons logístics i zones residencials.

Una altra peculiaritat d'aquest paisatge és la convivència de les zones industrials amb els antics nuclis de població. Les noves urbanitzacions i els espais dedicats a l'agricultura i les zones boscoses se situen a dalt de les serres. Tot plegat confereix una imatge poc uniforme, com si s'haguessin anat escampant els diferents elements antròpics a l'atzar, amb zones on sembla que la modernitat encara no hagi incidit.

670

Les urbanitzacions són un dels elements que caracteritzen la part oriental d'aquest paisatge, especialment entre Piera i Masquefa. Observatori del Paisatge

La unitat presenta sectors força diferenciats malgrat estar tots ells molt antropitzats. La proximitat a la conurbació barcelonina, als pols industrials i eixos de comunicació com és la depressió Prelitoral Catalana potencia l'emplaçament de tota mena d'activitats, que es fa evident en l'alt percentatge d'ocupació del sòl per zones urbanes, periurbanes, polígons industrials i urbanitzacions. Les Valls de l'Anoia presenten tot un seguit de polígons industrials i zones residencials que no s'insereixen del tot bé en el territori i amb límits poc definits.

Les zones muntanyoses són zones amb una baixa densitat de població, on encara es mantenen els masos tradicionals, amb activitats lligades al sector primari amb conreus de secà en els replans i amb una gran superfície coberta de bosc. És en aquest sector on hi ha alguns dels senders de llarg recorregut com el GR-172 o el GR-5, així com urbanitzacions construïdes els anys seixanta del segle passat, fonamentalment com a segona residència i en zones accessibles.

Un sector ben diferenciat a la unitat és el corredor que forma l'Anoia entre la conca d'Òdena i la depressió Prelitoral, on l'antropització és completa i els nuclis de població formen un contínuum urbà amb poques zones obertes entre nuclis. Presenta les mateixes característiques que la depressió Prelitoral Catalana, amb nuclis extensos com Masquefa, Piera i els Hostalets de Pierola. Les urbanitzacions que eren inicialment segones residències actualment ja són en bona part habitatges permanents. Els polígons industrials ocupen una part important de la superfície del territori i és una activitat que històricament es va produir molt aviat. Les indústries papereres són especialment importants en el municipi de la Pobla de Claramunt. Cal afegir, però, l'existència d'abocadors i de dipòsits de residus com el dels Hostalets de Pierola. Des de 2018 hi ha obert el debat sobre l'ampliació d'aquest abocador; els ajuntaments de Masquefa i Piera i el Consell Comarcal de l'Anoia es van manifestar en contra de l'ampliació pels seus impactes paisatgístics i ambientals, i en van demanar la clausura.

Els elements antròpics són molt heterogenis i responen a l'alt índex d'activitat i d'ocupació. Per això, les comunicacions estan molt desenvolupades, com la C-15 o la C-54, la xarxa ferroviària de la Generalitat, que uneix els principals nuclis de la unitat, així com diverses línies d'alta tensió, que tenen una forta incidència en el paisatge.

Els darrers temps s'ha presentat el projecte de millora de la carretera B-224 entre Martorell i Vallbona d'Anoia. El projecte preveu ampliar la capacitat amb noves cunetes a Masquefa, o la circumval·lació de la vila de Piera.

Es pot diferenciar també una altra zona a la unitat, més allunyada dels eixos de més activitat, situada al llarg de la riera de Carne, entre la Torre de Claramunt i Santa Maria de Miralles en les quals les formes tradicionals d'ocupació del territori es mantenen i on es troben alguns elements molt interessants del passat, com són el castell de Miralles i el d'Orpí o el nucli de Santa Càndia. És una zona agrícola amb conreus de secà en les planes al·luvials de la riera. L'element que entra en contraposició al que s'ha esmentat abans és la pedrera de la serra d'Orpinell, molt visible. A poca

Vista parcial de Vallbona d'Anoia. Observatori del Paisatge

distància de l'abocador dels Hostalets de Pierola també es pot observar la pedrera propera a la urbanització de Can Martí de l'Estela.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de les Valls de l'Anoia, estèticament sobri, amb el cromatisme propi dels conreus de secà, sectors de vinya i un fort predomini industrial, ha despertat la curiositat de viatgers d'altres èpoques. Un exemple és troba a les observacions d'Antonio Ponz, de 1788, que sobre el sector de Masquefa, escriu: «[...] a pesar de lo muy quebrado del territorio, todo él està aprovechado; viñas, olivares, encinas, pinos, etc. Y da mucho gusto ver crecer las plantas en lo vivo de las peñas: tal és el ingenio de los catalanes...». (Ponz, 1972).

La presència i la productivitat del riu Anoia, tot i el seu cabal irregular, també van ser destacades per viatgers d'arreu. El mateix Ponz, diu: «El tal riachuelo es un manatíal de riquezas, por los lindos pedazos de huertas que con él riegan, por los batanes i molinos de sus márgenes, y sobretudo por los famosos de papel, que llaman de Capellades [...]» (Ponz, 1972).

És un paisatge especialment estimat per aquells que hi han nascut i per als qui el coneixen prou bé, per valorar racons i indrets atractius, com viles antigues, castells i paratges fluvials. Literàriament, aquesta estimació i valoració es percep en l'obra de diversos autors, per exemple en la del capelladí Josep Costa i Pomés, nascut el 1874, home de relleu progressista, que fou paperer, escriptor i poeta. Per exemple, Costa va dedicar un text a un empresari amic, també de Capellades, emigrat a Cuba, recomanant-li consolar-se mútuament de la desventura que els tenia «exiliats d'aquella almosta de verdors i enamoraments que es diu Capellades».

Costa i Pomés era un enamorat del seu poble, i es constata amb la gran quantitat de poemes que va dedicar a Capellades, com el publicat el 1908 a la revista de l'Ateneu Igualadí, on feia al·lusió a uns grans arbres que hi havia a l'entrada del poble, actualment desapareguts:

«Els forasters ne queden
prendats de les dues files
de plàtans que porten a ma vila.»

(Costa, 1908)

El mateixos títols de molts poemes que componen el recull *Viscudes* com «El Noia», «El Capelló», «La Font del Xaró», «El Passeig del pont del Bisbe», «L'era del Cagón», «Les voltes de Casa Bas», «La bassa del molí», «La Font Cuitora», són tots al·lusius a llocs i indrets de Capellades i rodalia.

Les imatges evocades són diverses; en alguns casos, és el conjunt urbà de la vila:

«Fa un petó l'ombra infinida, a les cases escampades
i després del bes dolcíssim, entra el sol a Capellades[...].»

(Costa, 1914)

La boira és cantada com a element embellidor del paisatge:

«[...] i la boira s'hi bressola
mandrosa, pel verd del prat
empolsant de perles líquides
les flors que el cel rosa.»

(Costa, 1914)

672

També el paisatge de vinya hi és lloat, destacant el detall de ceps i fruita:

«Com la lloca que acotxa els polls febrosa
dessota de les ales,

Ricard Canals, Paisatge de Piera, c. 1917. Museu Nacional d'Art de Catalunya, adquisició de la col·lecció Plandiura, 1932. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (2019)

el cep sota dels pàmpols malaltissos
duu la fruita madura, saborosa [...].»

(Costa, 1914)

El paisatge de la unitat ha inspirat literats de poblacions properes com és el cas de Josep Romeu i Figueres, nascut a Òdena, que fou assagista, poeta i promotor cultural, gran estudiós de la literatura catalana. En un dels seus primers llibres, *Des de Terra*, editat a Melilla el 1943, dedica un poema a Cabrera d'Igualada, molt representatiu de la pau que encara transmeten molts indrets boscosos a les Valls de l'Anoia:

«Un silenci sagrat senyoreja entre els pins
com si fos en un temple d'ombres vives i humides,
i crues llums despertades, verticals, enfollides
damunt les cimes cauen, com flames o destins.

I en el do de les ombres de la pineda obscura,
de tard en tard cavalca un vent àgil i lent,
i fendeixen ocells l'aire irisat, clement,
d'obertes clarianes amb designi d'altura.

Pedra antiga i obrada, construïda, sosté
un august equilibri d'altres segles i guarda
una vella noblesa, lluny dels pins, en la tarda
que es redreça deserta i no troba recer.

I en el bosc meravella el clos d'un cementiri
blanquíssim i minúscul, oh recollida nau!
i silvestres coloms de volada suau;
i una pau dels xiprers sense plor ni martiri.»

(Romeu, 1917-2004)

El paisatge de la unitat ha estat igualment plasmat en l'obra gràfica de molts artistes locals i forans que han reproduït imatges del patrimoni rural i de l'entorn rural predominant. Un exemple destacable és el pintor Ricard Canals i Llambí (Barcelona 1876-1931), que va formar part del grup anomenat Colla del Safrà –per com treballaven el color– i que va captar el paisatge de Piera en un quadre magnífic que s'exposa al Museu de Montserrat.

Actualment, moltes iniciatives promouen el treball de pintors a la unitat, com el concurs de pintura de la Vila de Piera Salvador Claramunt o el concurs de pintura ràpida Joan Campoy a Capellades.

Valors en el paisatge

Les principals formacions forestals que desprenen un valor natural i ecològic comunitari són les pinedes mediterrànies de pi blanc,

seguides dels alzinars, generalment molt fragmentats. D'altra banda, són destacables les rouredes, generalment a les fondalades més humides. Hi ha també boscos de ribera, sobretot alberedes i fragments d'omedà, més escassos i amb un estat de conservació variable, al llarg de determinats trams dels rius de Bitlles i de l'Anoia. Pel que fa a la fauna, destaca l'interès ornitològic de les espècies pròpies del mosaic agroforestal i la presència de l'àguila cuabarrada al nord de la unitat.

L'espai PEIN Valls de l'Anoia –així com una petita part del PEIN Roques Blanques– està inclòs totalment dins d'aquesta unitat. També cal mencionar el PEIN Sistema Prelitoral Central, que inclou la capçalera i el curs mitjà de la riera de Carme i que comprèn l'1,1% del terme municipal de Carme. També cal fer referència a l'espai d'interès geològic Hostalets de Pierola, on es pot copsar de manera fàcil i didàctica una successió miocena en dipòsits al·luvials, molt rica en restes paleontològiques. A la Pobra de Claramunt es troba la geozona Sant Procopi – Els Mollons, una cinglera que és vestigi d'un antic escull eocè amb restes paleozoiques i triàsiques. Altres punts geològics d'interès són el Capelló de Capellades, la terrassa travertínica i les sauleres de Vallbona, i les Flandes de Piera, de gran vàlua didàctica (Mata-Perelló i Font, 1996). En el límit entre Cabrera d'Anoia i Piera creixen dos arbres monumentals emparats per la legislació catalana: els pins de Can Ferrer del Coll (una petita pineda amb grans peus de pi blanc i pi pinyer) i el pi de Can Gallego, un exemplar centenari de pi pinyer. Tanmateix, una petita part

de Valls de l'Anoia forma part del conjunt geològic de la Catalunya central que té el reconeixement internacional com a Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central.

Entre els valors estètics cal destacar l'ondulació intensa del territori, un element que dona força atractiu a la unitat, atès que arriba a emmascarar visualment moltes de les grans infraestructures i dels creixements urbans poc integrats amb el territori. Tanmateix, cal distingir entre la part occidental de la unitat o vall del Bitlles, ben encaixada i sense fons escènic (tret del seu extrem, que dona a la serra del Bolet), la part central o vall de l'Anoia, que té com a fons escènic el massís de l'Ordal, i la part occidental o vall del Llobregat, que té Montserrat com a horitzó persistent de referència.

En el conjunt de la unitat, els valors estètics queden en part descompensats pel creixement –sovint irregular– de les poblacions i de les àrees industrials, que destaquen sobre un paisatge cromàticament apagat en les tonalitats de la vegetació, dels conreus de secà, i els afloraments blanquinosos del substrat.

Aquesta percepció inicial canvia quan es concentra la visió en els nombrosos indrets del paisatge que contenen valors estètics intrínsecs, com poden ser els cursos d'aigua, els castells i els nuclis antics de les viles, els antics molins, les formes d'erosió o els punts panoràmics. La mateixa situació de la vila de Capellades, nucli singular per la seva fesomia, l'encant del nucli de Piera, el mirador

Montserrat és el fons escènic visible des de bona part de les Valls de l'Anoia. Observatori del Paisatge

de Vallbona, el castell de Claramunt, les cingleres del Capelló i del Balç de les Roquetes, les vinyes de Masquefa o la vall de Carme en són exemples.

També destaca el predomini de la vinya, principal coberta del sòl de la unitat, i, amb molta menys extensió, el bosc de ribera i les plantacions de pollancre i plàtans, al llarg dels principals cursos fluvials.

També en relació amb els espais agrícoles, és destacable el patró en mosaic, amb un contrast entre els terrenys aixecats i força exposats, molt lluminosos pel seu caràcter agrícola, i de color terrosos ataronjat pel predomini de la vinya, i els fondals o torrenteres, generalment força encaixats, amb vegetació natural, arbustiva o arbòria segons els casos, i a vegades amb petits horts.

Cal tenir en compte també que una part del reconeixement internacional del Geoparc Mundial Unesco de la Catalunya Central esmentat abans es fonamenta en el valor estètic (color, forma, escala) de les formes de relleu que integren el seu patrimoni geològic.

A la unitat, els valors històrics es troben en gran part en les mateixes poblacions que han integrat els vestigis més antics del ric patrimoni històric relacionat amb l'important desenvolupament industrial que va tenir lloc durant els segles XVIII i XIX.

A Capellades hi ha elements arquitectònics interessants, com la Casa Bas, del segle XVII; l'església de Santa Maria, anomenada «la catedral de l'Anoia», d'estil neoclàssic i que destaca per les seves dimensions; la capella del Pilar, erigida l'any 1801, o l'edifici de l'Ajuntament de Capellades, del 1905, que combina l'estil neoclàssic amb l'ornamentació del modernisme.

Capellades també té exemples remarcables d'arquitectura industrial relacionats amb la manufactura paperera tradicional; per exemple, l'antic molí, dels segles XVIII-XIX, anomenat Molí de la Vila, al costat de la Bassa, un dels punts d'aforament natural de l'important aquífer, que des de l'edat mitjana ha estat emprat per molins fariners, bataners i paperers. La manufactura paperera mitjançant la conducció del Rec del Corronaire aprofitava aquestes aigües per al procés productiu dels Molins de la Costa, un conjunt de setze molins paperers situats entre l'interior de la vila i el riu Anoia. Es conserva també el molí paperer Munné, edificat a mitjan segle XVIII, i que representa una època de mecanització semicontinua en la qual coexistien antics sistemes amb noves màquines.

A la zona, la cinglera del Capelló, que constitueix un espectacular espai d'interès natural, conté un important conjunt de jaciments arqueològics, entre els quals destaca el jaciment paleolític de l'Abric Romani.

A la vila de Vallbona d'Anoia el carrer major conserva cases pairals nobles, i a Cabrera d'Igualada, dalt d'un turó sobre el riu, hi ha un casal senyorial del segle XVII sobre les restes de l'antic castell.

El castell de Claramunt, que forma part de la ruta dels castells de frontera, relacionats amb la marca hispànica, és el principal valor arquitectònic i històric de la Poble de Claramunt. La fortalesa té dos recintes: el sobirà, amb la torre mestra poligonal i la gran sala

rectangular, i el jussà, amb un extens pati limitat per les muralles i les bestorres. Entre els recintes es conserven importants restes de l'església romànica de Santa Maria i la capella gòtica de Santa Margarida. Al nucli antic, entre altres punts d'interès, hi ha l'església d'estil neoclàssic de finals del segle XVIII.

A la vall baixa de la riera de Carme, a la confluència amb el riu d'Agost, el poble de la Torre de Claramunt es va originar al voltant de la torre de la guaita avançada del castell de Claramunt, que va acabar sent un recinte fortificat. Al segle XVI, Joan de Claramunt el va convertir en un gran casal amb la silueta de merlets característica. Al costat del castell, hi ha l'església barroca de Sant Joan Baptista.

A Vilanova d'Espoia sobresurt l'església romànica de Sant Salvador, de principis del segle XII, tot i que l'estructura originària ha tingut bastantes reformes.

Pels entorns resten antics molins paperers, com Cal Roio, Can Mora o els molins de Can Batlle, i arreu diverses cabanes i altres construccions de pedra seca. Altres vestigis testimonien els primers poblaments com el menhir de Cabrera «La pedra dreta» i les restes d'un poblat ibèric al pla de les Sitges.

A la vall de la riera de Carme l'abundància d'aigua ha fet moure molins fariners, paperers i bataners, com el gran Molí de Carme, o l'aïllat Molí Major, un molí paperer del segle XVIII.

Al poble de Carme l'església parroquial de Sant Martí del segle XVIII és un bon exponent del barroc i també hi ha edificis modernistes com la Casa Hernan o Cal Guet. El santuari de Collbàs se situa al coll de la Llentilla o Llentia, dit així per l'abundància de nummulits dins els terrenys margosos. El santuari marí és un punt de la ruta Cinturó de la Conca d'Òdena, i data de finals del segle XVIII.

A la zona de la Poble de Claramunt la fabricació del paper també és de tradició secular, i alguns dels antics molins paperers ara inactius constitueixen un interessant patrimoni com per exemple el molí de la Boixera, el molí de Ca l'Almirall o el molí de Dalt de cal Coca, entre d'altres.

La punta més occidental de la unitat, cap a les Serres d'Ancosa, al poble d'Orpí, destaca una interessant torre poligonal de l'antic castell al costat de l'església de Sant Miquel, que conserva l'absis romànic.

A la zona hi ha l'església de Santa Càndia, un edifici gòtic ben restaurat, i la finca de Can Bou, amb les seves aigües, on es pot veure l'edifici de l'antic molí del segle XVIII.

A Piera, al costat del restaurat castell dit «de Jaume I», hi ha l'església de Santa Maria, del segle XII, refeta i ampliada posteriorment. És especialment interessant el nucli antic de Piera, amb elements d'interès com el Portal d'en Romanyà, la casa de les Voltes, la Casa Sastre, Ca l'Estany, i la casa de les Arcades a la plaça de Joan d'Orpí, lloc de naixement, el 1593, de l'explorador, conqueridor i colonitzador a Veneçuela, on va fundar la Nova Barcelona. Piera també té un accés arbrat a l'entrada de la població. Aquest s'ha considerat un element patrimonial important per les diverses funcions que ha desenvolupat per a la població.

El castell d'Orpí. Observatori del Paisatge

A la vila dels Hostalets de Pierola destaquen edificis com l'ajuntament, la Casa Pons, Cal Carboner i especialment les escoles públiques, de l'any 1919, obra de Josep Domènech i Mansana.

A Masquefa destaquen edificis com l'antiga església romànica de Sant Pere, construïda entre els segles XII i XIII, i la capella del Roser, del segle XVIII.

A la unitat hi ha exemples remarcables del valor social i productiu de determinats llocs del paisatge natural, urbà i industrial. El Museu Molí Paperer de Capellades està situat a l'antic molí, al costat de la Bassa, i conserva la maquinària original i el mateix procés artesanal de la fabricació a mà. També el molí paperer Munné s'ha restaurat recuperant els usos tradicionals d'habitatge i de centre de producció per fabricar paper de fil.

La creació del Parc Prehistòric de Capellades, que ocupa tota la formació geològica de la cinglera del Capelló, ha significat la recuperació de la zona i la creació d'equipaments turisticoculturals: un itinerari, un centre d'interpretació i un museu temàtic. D'altra banda, a Capellades mateix, situada sobre una potent terrassa travertínica en un paisatge industrial, amb poca presència d'espai agrícola, s'han recuperat i configurat diversos espais naturals, alguns d'ells de molta tradició històrica, com els jardins de la Bassa, els de Leopold Ribot o el parc de la Font Cuitora.

Des del Mirador de Vallbona d'Anoia es pot gaudir d'una vista molt interessant de la vall del riu Anoia, el castell de Cabrera i les singulars formacions de travertí.

A la zona de Cabrera d'Igualada els indrets més remarcables paisatgísticament són les Coves i els avencs del Mamut, un conjunt de cavitats excavades en travertí amb una de principal, força gran i diversos petits avencs, coves i diàclasis perifèriques. També el torrent de la Bleda, una riera que va des de Canaletes fins a Bedorc, és un lloc ombrívol on es troben salts d'aigua com el de la Mala Dona i el del Cargol.

A la Pobla de Claramunt, com a espais arranjats per a l'ús públic, hi ha la plaça porxada dels Països Catalans i el parc amb pins del Mil·lenari, prop del torrent de la Font Gran.

La presència d'elements industrials coexisteix en un paisatge on també hi ha presents boscos i conreus, amb alguns paratges d'especial interès al voltant com la muntanya dels Mollons, la muntanya de la Llobreia, la pedra de la Ninota, la font natural de Can Solà i la font del Xaró.

Dins el terme de Carme també hi són presents paratges singulars com la cinglera del Balç de les Roquetes, amb les coves independents del Bressol, dels Forats, del Pou i del Temple, més gran i coneguda també com dels Ossos. Les coves estan excavades en travertí, de colors groguencs i grisos, amb petges de plantes i mol·luscs, que pel seu aspecte cavernós i porós és anomenat també pedra tosca o pedra de turó.

Els darrers anys, el Consell Comarcal està promocionant l'abundant i divers patrimoni vinculat als castells, sota la marca «Anoia, terra de castells», fet que pot significar el reforç dels valors socials d'aquest paisatge casteller.

En relació amb els valors productius, també cal destacar la presència dels conreus de vinya adscrits a la DO Penedès, a municipis com Piera i Masquefa.

A Capellades la tradició viva més remarcable per la seva vinculació al món rural tradicional és el Mercat Figuet, per Quaresma, que té els seus inicis fa segles en una diada de compravenda de diferents productes.

A la Fira Medieval de l'Anoia que es fa a la Torre de Claramunt es recreen els oficis de l'època amb espectacles al carrer, el torneig i l'exhibició de falconeria, i a Masquefa es manté la festa en honor de sant Isidre llaurador, patró dels pagesos.

Entre els principals valors religiosos hi ha el santuari on es venera la Mare de Déu de Collbàs. Tradicionalment s'hi celebra l'Aplec del Dilluns de Pasqua de Resurrecció, on se sap que antigament es feia el ball dels Càntirs per invocar la pluja.

La preocupació per la sequera és un fet que també es relaciona amb el venerat Sant Crist de Piera, del qual la llegenda explica que durant una època de gran sequera un pelegrí va aconsellar treure'l en processó.

Un fet que pot dotar de valor simbòlic i identitari la unitat és la troballa paleontològica del crani d'un antropomorfe de fa 13 milions d'anys, la resta més antiga descoberta fins ara, a l'àrea del torrent de Can Vila, dins el terme dels Hostalets de Pierola. Posteriorment es van trobar moltes altres restes del mateix esquelet, fet que va permetre anomenar un nou gènere, el *Pierolapithecus catalaunicus*, batejat popularment com a Pau.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Les principals rutes per les quals es mou el trànsit rodat són la carretera B-224, de Masquefa a la Pobla de Claramunt per Piera, Vallbona d'Anoia i Capellades, i la C-15, d'Igualada a Cabre-

Capellades és un excel·lent mirador de la llera del riu Anoia, la indústria paperera i la carretera C-15, que uneix Igualada amb Vilafranca del Penedès. Observatori del Paisatge

676

ra d'Anoia. Les carreteres BV-2242, de Sant Sadurní a Piera, i la C-231, de Piera a Esparreguera pels Hostalets i Pierola, també són força importants. A la part nord-est de la unitat es troba la carretera BV-2131, de Miralles a la Pobla de Claramunt per Carme.

Es pot practicar el senderisme pel GR-172 en les seves etapes entre Mediona i Montserrat passant pel llogaret del Badorc, Piera, els Hostalets de Pierola i Pierola; així com entre Santa Maria de Collbàs i la Pobla de Claramunt pel límit nord-est de la unitat, abans d'enfil·lar-se cap al coll del Bruc. També transcorre per aquests sectors part del GR-5 en la seva etapa entre Can Parellada i Montserrat, per la Beguda Alta, Can Fosalba i el turó de Can Dolcet.

La visibilitat de la unitat des d'aquests senders es veu molt fragmentada per les rieres que solquen gran part del territori, formant barrancs i petites serres cobertes de vegetació. La fesomia més abundant és la de boscos de pi blanc, vinyes, urbanitzacions residencials i polígons industrials. A la zona més estreta de la unitat es troben Capellades, la Torre de Claramunt i la Pobla de Claramunt; el paisatge és predominantment industrial –principalment indústries papereres– i urbà, mentre que en direcció a Carme predominen el bosc i els camps de conreu de mida petita. El nord de la unitat és constituït per les serres de Ginebre, roques Blanques, la Tardana i la Ninota, poblades de bosc i amb algunes urbanitzacions.

Un mirador excepcional és el del castell de Claramunt (452 m), al límit amb la Conca d'Òdena, amb vistes a l'est al turó de l'Avellana i la serra de Miramar, i, albirant per sobre d'aquestes, Montserrat. També s'observa al sud el congost de l'Anoia fins a Capellades i la

zona de les rieres de Carme i d'Agost. Un altre mirador popular és el Capelló (300 m) a Capellades amb vistes a nord i sud al riu Anoia i als relleus circumdants.

També són interessants les vistes des del castell de Castellolí sobre la banda est de la unitat. Hi ha altres indrets destacats que abasten molt de territori a la zona sud-est; es tracta de punts sobre les urbanitzacions on s'arriba per pistes no asfaltades, com la serra Tardana, prop de Ca n'Aguilera, i el dipòsit d'aigua de la Fembra Morta (685 m) al nord de la urbanització del Maset d'en Martí. Les vistes són excel·lents sobre aquesta zona de muntanya i sobre les valls presidides per Piera i els Hostalets de Pierola. Finalment cal dir que la muntanya de Montserrat constitueix el punt màxim d'intervisibilitat ja que és vista des de pràcticament tota la unitat.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Desvirtuació del caràcter rural del paisatge, fruit de les urbanitzacions i les construccions aïllades en sòl no urbanitzable, que amenacen el manteniment dels valors culturals associats als espais rurals.
- La sobreexplotació de l'aqüífer Carme-Capellades posa en risc el manteniment de les comunitats riberenques i de les activitats industrials tradicionals.

- L'ocupació de les rieres i llurs marges per infraestructures i creixements urbans, juntament amb l'existència de rescloses, determina la pèrdua de les formacions de ribera i l'empobriment faunístic dels rius.
- La nombrosa presència d'extenses àrees d'ús residencial de baixa densitat amb una variada forma i color dels volums, una diversitat de tanques i d'acabats, un dèficit d'espais públics, o, entre altres aspectes, una deficient integració de les vores amb l'espai obert.
- L'abocador de Can Mata es troba al municipi dels Hostalets de Pierola i és un dels més grans de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Aquest tipus d'instal·lacions generen una forta controvèrsia, i, per bé que són de total necessitat, sovint s'associen a degradació ambiental i a problemes socials i territorials de diferent magnitud.
- Les urbanitzacions de la rodalia de Piera i Masquefa estan consolidades, i no sembla que se n'hagin de realitzar de noves, ni tampoc ampliacions o noves actuacions. Tanmateix, cal ser conscient de les problemàtiques que comporta el creixement difús i de la necessitat d'evitar noves actuacions.
- A la banda de la riera de Carme, la coberta forestal és força densa i es compon principalment per un cobricel de pi blanc. El risc d'incendi en aquests indrets és important, i s'accentua si es té en compte l'existència de xarxes viàries i instal·lacions industrials esparses entre l'espai forestal.
- Ampliació de l'Abocador de Can Mata, als Hostalets de Pierola, que podria incrementar l'impacte paisatgístic i ambiental actual.

Amenaces

- La indústria paperera ha estat un motor econòmic irrefutable; en són bona prova la protoindústria de Capellades, que ha servit d'atracció a tot un seguit d'instal·lacions més modernes. Els centres paperers, malgrat tot, consumeixen un volum d'aigua elevat i generen una gran quantitat de residus, fet que comporta tot un seguit de problemes ambientals i socials.
- Risc de pèrdua del patrimoni històric lligat a la primera industrialització de l'àmbit, per la modernització i la transformació de les instal·lacions productives.

Fortaleses

- Les característiques agràries i rurals de la unitat afavoreixen la descoberta del territori mitjançant itineraris i miradors d'observació i gaudi del paisatge.
- La indústria paperera té una llarga tradició a la unitat. Històricament ha tingut molta importància econòmica, i encara avui dia ocupa un segment molt important en la producció econòmica de municipis com la Torre de Claramunt o la Pobla de Claramunt. Cal assegurar el correcte desenvolupament d'aquesta activitat, vetllant pel respecte vers l'entorn i una correcta vertebració territorial de les indústries papereres i les infraestructures associades.
- El valor productiu dels paisatges de la vinya de les Valls de l'Anoia, que formen part de la DO Penedès.

Conreus i indústria aïllada situada al fons de vall de la riera de Carme. Observatori del Paisatge

Oportunitats

- Existència de la pràctica de l'excursionisme, la bicicleta de muntanya, així com noves modalitats respectuoses amb el paisatge associades al turisme esportiu i de natura. Aquesta és una modalitat de les activitats de lleure que incideixen positivament en el manteniment de la xarxa de senders i camins i que, a la vegada, són una manera d'aproximar-se al paisatge respectuosament.
- Els distintius d'origen i qualitat agroalimentària, com la DO Penedès, així com altres produccions agràries ecològiques en diferents tipus de cultiu, són una oportunitat pel manteniment dels paisatges agraris productius de les Valls de l'Anoia. Aquests productes pateixen menys els canvis de les polítiques agràries i les crisis recurrents.
- Al municipi de Piera hi ha el paratge anomenat les Flandes. En aquest indret hi ha un bell exemple de badlands sobre margues i argiles de gran inestabilitat. Tot un seguit de processos erosius han creat una densa xarxa de canals i xaragalls, d'elevat interès geomorfològic, indubtable contrast cromàtic i notable vàlua didàctica. Caldria afavorir el coneixement d'aquest indret, així com assegurar-ne la difusió i la preservació dels valors. De manera similar, a Vallbona d'Anoia, a la contrada coneguda amb el significatiu topònim de «les sauleres» hi ha un aflorament granític de cert interès didàctic, particularment perquè es localitza en un conjunt litològic de característiques sedimentàries.

678

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP) i la proposta de criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Comarques Centrals continguts en el bloc 5.

- OQP1.** Un paisatge natural de Valls de l'Anoia ben conservat, amb qualitat paisatgística, viable ecològicament i que compagini l'activitat agrària, l'aprofitament de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
- OQP2.** Un paisatge agroforestal amb vinya preservat i ben gestionat, amb uns cellers d'interès arquitectònic, que mantingui la diversitat d'elements que el caracteritzen i el doten d'identitat pròpia.
- OQP3.** Un sistema fluvial format pel riu Anoia, que travessa aquestes alineacions i estructura la unitat, juntament amb els seus afluents, com la riera de Carme, valorada i preservada com a connector ecològic i estructurador del paisatge.
- OQP4.** Uns creixements dels assentaments urbans de les Valls de l'Anoia ordenats i que no comprometin els valors del paisatge circumdant.
- OQP5.** Unes urbanitzacions situades a l'entorn de Masquefa, Piera i la Torre de Claramunt, ordenades i integrades en el

paisatge, de manera que se'n minimitzi l'impacte visual i on la seva relació amb el paisatge sigui tan equilibrada com sigui possible.

- OQP6.** Un eix de comunicacions lineals (C-15 i ferrocarril), que ressegueixen el traçat del riu Anoia, integrat en el paisatge i que millori la interconnexió del territori sense comprometre la continuïtat i la permeabilitat ecològica i social.
- OQP7.** Un important patrimoni industrial lligat a la fabricació de paper i nombrosos molins restaurats i rehabilitats com a elements amb caràcter històric i compatible amb els seus nous usos i funcionalitats.
- OQP8.** Unes restes arqueològiques que són un referent, ben preservades i gestionades, que permetin la seva accessibilitat, descobriment i gaudi.
- OQP9.** Un sistema d'itineraris i miradors que emfasitzin les panoràmiques més rellevants i permetin descobrir i interactuar amb la diversitat del paisatge, com és el castell de Claramunt o el Capelló.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la protecció

- Protegir la vegetació de ribera de la capçalera de la riera de Carme.
- Conservar el conjunt dels aqüífers a la zona de Capellades, preservant la bassa de Capellades, així com la qualitat de les aigües de tota la xarxa hídrica.
- Protegir el sotabosc de les actuals pinedes secundàries de pi blanc per tal de recuperar l'alzinar mediterrani propi de la zona.
- Protegir principalment els entorns, instal·lats sobre els fràgils travertins, dels jaciments arqueològics de l'Abric Romaní i de la cinglera del Capelló.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a la gestió

- Conservar els petits nuclis de caràcter rural com Can Bou i les masies que encara resten a la unitat.
- Establir programes de gestió forestal que permetin la recuperació del bosc natural d'alzinar mediterrani, substituint altres formacions vegetals més piròfiles.
- Potenciar el cultiu tradicional de la vinya cercant nous sistemes que millorin la producció i la qualitat dels productes vitivinícoles, dins de la DO Penedès.
- Garantir que l'establiment d'edificacions aïllades no suposi un contrast cromàtic ni volumètric amb el paisatge circumdant.
- Definir programes per tal de preservar els entorns dels jaciments arqueològics de la unitat, facilitant l'accés, integrant-los en el paisatge que els era propi.

- Gestionar adequadament els cursos fluvials, especialment el riu Anoia, recuperant les lleres i dotant-los de valor social i recreatiu al seu pas per les poblacions.
- Mantenir els camins rurals, especialment a les zones més muntanyoses per tal de facilitar l'accés a l'escassa població de la zona.

Propostes de criteris i accions dirigits prioritàriament a l'ordenació

- Vetllar per la millora urbanística i de serveis de les nombroses urbanitzacions de la unitat, limitant-ne el creixement i inserint-les de la millor manera possible en el paisatge circumdant, evitant obrir vials a contrapendent i controlant els abocaments de runes i altres deixalles generades per les urbanitzacions.
- Ordenar les zones de polígons i naus industrials agrupant-los i delimitant bé les serves àrees, procurant que les construccions no presentin un contrast visual poc harmònic amb l'entorn.
- Planificar el creixement dels nuclis urbans situats tot seguint l'Anoia i la carretera C-15 de manera que no formin un continuïum urbà i es mantingui la identitat de cada nucli.

- Ordenar els espais situats als voltants de les vies de comunicació principals (C-15 i C-54), aprofitant-los per mostrar el paisatge més característic de la unitat, recuperant zones de bosc, de cultiu o de vinya, i rehabilitant zones d'antigues explotacions d'àrids.
- Ordenar els entorns de la indústria paperera per tal d'evitar la sensació d'indústries abandonades i inserir harmònicament aquests espais en el paisatge, mantenint l'arquitectura industrial relacionada amb la manufactura paperera tradicional.
- Promoure una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles, on la percepció i la interacció amb el paisatge siguin més àmplies i suggeridores. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres per consolidar, hauria de rebre, allà on correspongui, les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori. Es tracta dels miradors de la Fembra Morta, el castell de Claramunt i el Capelló; dels itineraris motoritzats C-15/B-224/-BV-2243/B-231/A-2/B-112/C-55, C-244 i BV-2304/BV2242, així com dels no motoritzats GR-172, GR-5, PR-C-119. Caldria incorporar el conjunt d'itineraris en futures revisions del Pla territorial parcial de les Comarques Centrals.